

ISSN 2616-5260

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

КУЛЯБСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

ПАЁМИ

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология
3 (36) 2024

ВЕСТНИК

КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Серия исторические и археологические, педагогические
и филологические науки
3 (36) 2024

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLO RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical
and philological sciences
3 (36) 2024

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ КҶЛОБ БА НОМИ
АБУАБДУЛЛОҶИ РҶДАКӢ

Бахши илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, педагогика ва филология

Муассиси маҷалла:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ
Маҷалла соли 2009 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Раҳмон Дилишод Сафарбек *Доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муовини сармуҳаррир:

Рафиев Сафархон Аюбович *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Котиби масъул:

Сафарзода Манучехри Начот *Доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, дотсент, муовини сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

Ҳайати таҳририя:

07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ

Абдуллоев Маҳмуд Холович *Доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Искандаров Қосимшо *Доктори илмҳои таърих, профессор, саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон.*

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Азамов Хурсанд Саидович *Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи сиёсатиносии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Сафаров Холмад Хоркашович *Номзади илмҳои таърих, муаллими калони кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ*

13.00.00 – Илмҳои педагогӣ

Мирализода Абдусалом Мустафо *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Мирзоев Салим Сайдалиевич *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи биологияи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Ғуломов Ислон *Доктори илмҳои педагогӣ, профессори кафедраи математика ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иззатова Муҳаббат Инноятовна *Доктори илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи таҳсилоти томактабӣ ва кори иҷтимоии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Иброҳимов Грез *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсенти кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Файзуллоева Фирӯза Мадохировна *Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи умумидонишгоҳии забони русии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

10.00.00 – Илмҳои филологӣ

Ҷумъахон Алимӣ *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи забониносии ва таърихи забони Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Хоҷаев Давлатбек *Доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи таърихи забон ва типологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.*

Мухторов Зайниддин Мухторович *Доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори филиали Донишқадаи рушди менеҷменти Сингапур дар шаҳри Душанбе.*

Худойдодова Шарофат Зардовна *Номзади илмҳои филологӣ, дотсент, ноиби ректор оид ба робитаҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Холиқова Зайналбӣ *Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Муродов Баҳриддин Раҳмонович *Номзади илмҳои филологӣ, декани факултети филологияи хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ.*

Маҷалла дар Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ барои нашр таҳия мегардад. Нишонӣ: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Сомонаи расми маҷалла: vestnik.kgu.tj. **E-mail:** rayot@kgu.tj **Тел.:** 8(3322) 2-41-06

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илми тақризиавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1.06.2022, №174/м ворид гардидааст (азнавбақайдгирӣ аз 6.09.2024 №299/м).

Қабули мақолаҳо вобаста ба соҳаҳои илм: 07.00.00 – Илмҳои таърих ва бостоншиносӣ, 13.00.00 – Илмҳои педагогӣ, 10.00.00 – Илмҳои филологӣ.

Маҷалла дар Индекси иқтибосҳои илми Русия (РИНЦ) ворид карда шудааст. Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нашр мешавад.

ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ

Раздел исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Учредитель журнала:

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Журнал основан в 2009 году. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор:

Рахмон Дилишод Сафарбек Доктор юридических наук, профессор, ректор Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Заместитель главного редактора:

Рафиев Сафархон Аюбович Кандидат педагогических наук, доцент, проректор по науке и инновациям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ответственный секретарь:

Сафарзода Манучехри Наджот Доктор философии (PhD), доктор по специальности журналистики, доцент, заместитель начальника управления науки и инноваций Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Члены редколлегии:

07.00.00 – Исторические и археологические науки

Абдуллоев Махмуд Холович Доктор исторических наук, профессор кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Искандаров Косимишо Доктор исторических наук, профессор, главный ученый секретарь Академии наук Республики Таджикистан.

Юнусов Сайдахтам Сайдалиевич Кандидат исторических наук, доцент кафедры общей истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Азамов Хурсанд Саидович Кандидат исторических наук, доцент кафедры политологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Сафаров Холмад Хоркашович Кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

13.00.00 – Педагогические науки

Мирализода Абдусалом Мустафо Доктор педагогических наук, профессор общеуниверситетской кафедры педагогики Таджикского национального университета.

Мирзоев Салим Сайдалиевич Доктор педагогических наук, профессор кафедры биологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Гуломов Ислон Доктор педагогических наук, профессор кафедры математики и методики её преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иззатова Мухаббат Инноятовна Доктор педагогических наук, доцент кафедры дошкольного обучения и социального дела Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Иброхимов Грез Кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Файзуллоева Фируза Мадохировна Кандидат педагогических наук, доцент, заведующая общеуниверситетской кафедрой русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

10.00.00 – Филологические науки

Джумъахон Алими Доктор филологических наук, профессор кафедры языкознания и истории языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Ходжаев Давлатбек Доктор филологических наук, профессор кафедры истории языка и типологии Таджикского национального университета.

Мухторов Зайниддин Мухторович Доктор филологических наук, профессор, ректор филиала Сингапурского института развития менеджмента в городе Душанбе.

Худойдодова Шарофат Зардовна Кандидат филологических наук, доцент, проректор по международным отношениям Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Холикова Зайналби Кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Муродов Бахриддин Рахмонович Кандидат филологических наук, декан факультета иностранной филологии Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки.

Журнал готовится к печати в Кулябском государственном университете имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ г. Куляб, улица С. Сафарова 16, официальный сайт журнала: vestnik.kgu.tj

E-mail: rayom@kgu.tj, Тел.: 8(3322)2-41-06

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м (перерегистрирован от 6.09.2024 № 299/м).

Прием статей по разделам науки: 07.00.00 – Исторические и археологические науки, 13.00.00 – Педагогические науки, 10.00.00 – Филологические науки.

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ). Журнал печатается на таджикском и русском языках.

BULLETIN

OF KULOB STATE UNIVERSITY NAMED AFTER
ABUABDULLOH RUDAKI

Series of historical and archaeological, pedagogical and philological sciences

The founder of the magazine:

Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki
The magazine was founded in 2009. Issued 4 times a year.

Chief editor:

Rahmon Dilshod Safarbek *Doctor of juridical Sciences, Professor, Rector of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Deputy chief editor:

Rafiev Safarkhon Ayubovich *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science and Innovation, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Executive secretary:

Safarzoda Manuchehri Najot *Doctor of Philosophy (PhD), doctor in journalism, Associate Professor, deputy head of the department of science and innovation at Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Members of editorial board:

07.00.00 - Historical and archaeological sciences

Abdulloev Mahmud Kholovich *Doctor of Historical Sciences, Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Iskandarov Kosimsho *Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Scientific Secretary of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.*

Yunusov Saidaham Saidalievich *Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the chair of General History and Methods of History Teaching of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Azamov Khursand Saidovich *Candidate of Political Sciences, Associate Professor of the chair of History, Law and Political Science of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Safarov Kholmad Khorkashovich *Candidate of Historical Sciences, senior lecturer at the Department of History and Methods of Teaching History, Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki*

13.00.00 - Pedagogical Sciences

Miralizoda Abdusalom Mustafo *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogy, Tajik National University*

Mirzoev Salim Saidalievich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair of Biology of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Gulomov Islom Nazarovich *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the chair Mathematics and its teaching methods of in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Izzatova Muhabbat Innovatovna *Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the chair of Preschool Education and Social Affairs of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Ibrohimov Grez *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the chair of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Faizulloeva Firuza Madokhirovna *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Interfaculty Department of the Russian Language of Kulyab State University named after Abuabdullo Rudaki.*

10.00.00 - Philological Sciences

Jumakhon Alimi *Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Linguistics and History of Language, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Khojaev Davlatbek *Doctor of Philological Sciences, Professor at the chair of History of Language and Typology of the Tajik National University.*

Mukhtorov Zainiddin Mukhtorovich *Doctor of Philology, Professor, Rector of the Singapore Institute of Management Development in Dushanbe city.*

Khudoidodova Sharofat Zardovna *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vice-Rector International Relations, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Kholiqova Zaynalbi *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Tajik Literature, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

Murodov Bahriddin Rahmonovich *Candidate of Philological Sciences, The dean of foreign philology faculty, Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki.*

The journal is being prepared for publication in Kulob State University named after Abuabdullo Rudaki. Address: 735360, RT Kulob city, S. Safarov street 16, the official website of the magazine: vestnik.kgu.tj, E-mail: payom@kgu.tj Тел.: 8(3322) 2-41-06

The journal is included in the Register of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 1.06.2022, №174/М (re-registered on 6.09.2024 No. 299/м) Reception of articles on sections of science: 07.00.00 - Historical and archaeological sciences, 13.00.00 - Pedagogical sciences, 10.00.00 - Philological sciences. The journal is included in the database of the Russian Science Citation Index (RSCI). The magazine is printed in Tajik and Russian.

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСИ

ТДУ: 63(575.3)

НАҚШИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИ ДАР ВМКБ-И ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (1996-2023)

Алимшоев М.М., н.и.т., дотсент
Чоршанбиева О.А., докторанти (PhD)-и
Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М. Назаршоев

Ҷумҳурии Тоҷикистон давлати аграрӣ буда, он аз пешрафти соҳаи кишоварзӣ вобастагӣ дорад. Аз ин лиҳоз, дар ҷумҳурии мо ба ғаллакорӣ, боғу тоқпарварӣ, чорводорӣ, асалпарварӣ ва моҳидорӣ диққати махсус дода мешавад. Барои таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат дар тамоми шаҳру ноҳияҳо ва вилоятҳо, аз ҷумла, Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои ниҳоят судманду амалӣ андешида шудаанд. Ин аст, ки ВМКБ дар пешрафти кишоварзӣ, таъминоти маводи озуқа аз ҳисоби истеҳсоли худӣ ба дастовардҳои назаррас ноил гардидааст.

Дар Паёми имсолаи ҳеш Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар ба таври возеҳ қайд мекунад, ки «Вазъи мураккаби тағйирёбандаи ҷаҳони пурмочарои солҳои охир, баҳусус, ба танқисии шадиди озуқаворӣ дучор гардидани чоряки кишварҳои дунё моро водор месозад, ки ҷиҳати таъмин намудани ҳадафи стратегиямон – таъмини амнияти озуқаворӣ тадбирҳои боз ҳам бештар ва роҳу усулҳои навро ба қор барем». [9, с. 5]

Дар даврони соҳибистиклолии кишвар дар амалисозии барномаи ҳукумати таъмини амнияти озуқаворӣ, аллақай як қатор корҳо ба ҷо оварда шудаанд, ки тадбирҳои андешидашуда рушди ин соҳаро ба сатҳи баландтар хоҳад бардошт. Заминаи асосиро дар сиёсати аграрии вилоят Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1996, №522 «Дар бораи таҷдиди корхонаҳо ва ташкилотҳои кишоварзӣ» ва Қарори раиси ВМКБ аз 25 октябри соли 1996, №162 қабул гардид, ки дар раванди соҳа ислоҳоти куллӣ гузаронида шуд. Ҳамзамон, дар асоси Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 октябри соли 1995, № 342 ва аз 1 декабри соли 1997, №874 «Дар бораи ҷудо намудани 75 ҳазор гектар замин барои истифода ба аҳолии деҳот» тақсим карда шуд, ки ин иқдом барои таъмин намудани аҳоли бо озуқа мусоидат намуд.

Тайи солҳои охир нисбати ҳалли мушкилоти мелиоратсия ва захираҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор қарорҳо, аз ҷумла Қарор аз 1-уми декабри соли 2001 №551 «Дар бораи тасдиқи концепсияи истифодаи самаранок ва захираҳои об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», аз 2-июли соли 2005 № 163 «Дар бораи бештар намудани ҳолати мелиоративии заминҳои кишоварзӣ», ташаббусҳои нави Президент дар масъалаи об ва амсоли инҳо қабул гардида, дар таъмини қори мунтазами ташкилоту идораҳои соҳаи мелиоратсия тақони ҷиддӣ ворид намуд. [4, с. 5]

Марҳилаи аввали ислоҳоти соҳа, баҳусус дар ноҳияҳои вилоят аз соли 1996 оғоз гардида, то соли 1999 ба пуррагӣ анҷом дода шуд. Дар ин муддат дар заминаи 58 адад хоҷагҳои давлатию коллективӣ (совхозҳою колхозҳо), шаклҳои нави хоҷагидорӣ -122 адад хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ, инфродӣ) таъсис дода шуд.

Бо мақсади ба талаби замон мувофиқ намудани сохтори хоҷагидорӣ ва истифодабарии самарабахши он тибқи қонунгузориҳои ҷумҳурӣ дар ВМКБ аз 26 октябри соли 1996 идораи Кумитаи заминсозӣ таъсис дода шуд. Хоҷагҳои деҳқонӣ (фермерӣ ва инфиродӣ) бо сертификат (шаҳодатнома)-и ҳуқуқи истифодаи замин таъмин гардида, ба 19318 шахмдорон шаҳодатномаи замин дода шуд.

Дар натиҷаи тадбирҳои андешидашуда маҷмуи маҳсулоти кишоварзии вилоят тадриҷан афзоиш ёфта, соли 2021 ҳаҷми он 645,2 миллион сомони ро ташкил намуд, ки ин нишондод нисбати соли 2000-ум 12,3 фоиз зиёд мебошад.

Дар ноҳияи Шуғнон тибқи маълумот соли 2020 майдони кишти зироатҳои кишоварзӣ ба 2,1 ҳазор гектар расонида шуда, нисбат ба соли 1991 майдони кишти картошка 4 баробар ва сабзавот 3,2 баробар зиёд шуд. Дар доираи барномаҳои давлатӣ дар ноҳия 70 гектар заминҳои бекорхобида ба гардиши кишоварзӣ ворид карда шуда, 18 гектар боғҳои нав бунёд гардиданд. [8, с. 3]

Мутобиқи тадқиқоти анҷомдодаи Институти «Тоҷикгипрозем» дар ҳудуди вилоят барои дар оянда азхуд намудани зиёда аз 10 ҳазор гектар замин ва бунёди 2 ҳазор гектар боғ имконияти воқеӣ мавҷуд аст. Инчунин, аз ҳисоби сохтмони иншоотҳои гидротехникую сохилбандии дарёҳо боз 4 ҳазор гектар заминро азхуд кардан мумкин аст. Чунин заминҳо дар ҳудуди вилоят зиёда аз 11 ҳазор гектарро ташкил медиҳанд. [1, с. 79]

Бо дастгирӣ ва ташаббуси бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо ҷалби сармояи хориҷӣ ва маблағҳои худӣ ҳолати мелиоративии заминҳо беҳтар гардида, дар самти корҳои барқарорсозиву сохилмустаҳкамкунӣ, азхудкунии заминҳои нави қорам, бунёди иншоотҳои ирригатсионӣ ва таъмири онҳо ба анҷом расида, аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардани комплекси соҳаи агросаноатӣ, дастгирии хоҷагиҳои деҳқонӣ ва гузаронидани ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ корҳои назаррас ба анҷом расонида шудааст [7, с. 35]

Бо ин мақсад барои беҳтар намудани ҳолати мелиоративӣ, обёрӣ ва азхудкунии заминҳо аз ҳисоби маблағгузориҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 5 миллион сомонӣ ҷудо гардида, қариб 800 гектар заминҳои нави обёрӣ ва ҳолати мелиоративии 360 гектар заминҳо беҳтар карда шуд. Ҳамин тавр, дар вилоят дар давоми солҳои истиқлолият 268 гектар боғи нав, 115 гектар боғҳои кӯҳна ва 780 гектар ҷангалзорҳо бунёду барқарор гардиданд. [2, с. 279]

Дар давоми солҳои 2000-2010 бо дастгирӣ ва маблағгузориҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Кумитаи давлатии заминсозӣ ва геодезии Ҷумҳурии Тоҷикистон корҳои баҳисобгирии давлатии миқдори замин дар марзи маъмурии ноҳияҳои Дарвоз, Ванҷ, Рӯшон, Шуғнон, Роштқалъа, Ишкошим ва шаҳри Хоруғ ба анҷом расонида шуд.

Ҳукумати мамлакат ба масъалаи рушди соҳаи кишоварзӣ дар шароити кӯҳсори Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон диққати ҷиддӣ зоҳир менамояд. Бо мақсади дастрасии кишоварзони вилоят ба техникаи кишоварзӣ тибқи супориши Ҳукумати кишвар дар ҳудуди вилоят 8 маркази хизматрасонии техникӣ фаъолият доранд ва деҳқонони вилоят аз онҳо самаранок истифода бурда истодаанд. Дар доираи ҳамкорӣ бо шарикони рушд лоиҳаи «Барқарорсозии каналҳо ва иншоотҳо», ки таъмиру сохтмони онҳо 1-уми март соли 2006 оғоз ёфта, моҳи июли соли 2010 ба анҷом расид. Лоиҳаи мазкур таъмиру барқарорсозии 22 канал ва беҳтар намудани ҳолати обёрии бештар аз 800 га заминҳоро дар бар гирифт.

Лоиҳаи бастаи дуҷум «Тозакунӣ ҷўйборҳо ва муҳофизати иншоотҳо» ва мақсади он кам намудани зарари иҷтимоию иқтисодӣ дар натиҷаи обхезӣ дар ноҳияи Рӯшон буд. Қори ин лоиҳа аз 18 – январи соли 2008 оғоз ёфта, он рӯзи 26 – июли соли 2010 ба анҷом расид. Дар доираи татбиқ ва иҷрои ин лоиҳа таъмир ва сохтмони дамба (дарғот) бо бандҳои обгардон дар маҷрои дарёи Панҷ ба дарозии умумии 1026 метр, барқарорсозии се адад бунгоҳи обкашии мелиоративӣ ва тоза кардани захбуру захкашҳо дар бар гирифта ба иҷро расонда шудаанд. [10]

Тибқи барномаи давлатии азхудкунии заминҳои нави обёришаванда ва барқарорсозии заминҳои аз гардиши кишоварзӣ берунмонда, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 дар ноҳияҳои Дарвоз, Ванҷ, Шуғнон, Роштқалъа ва Рӯшон азхудкунии қариб 900 гектар заминҳои нав ба маблағи 10 миллион сомонӣ пешбинӣ гардида буд. Айни замон, аз ин ҳисоб «дар ноҳияҳои Ванҷ 22 ва Шуғнон 30 гектар замини нав аз худ гардида, беш аз 3 километр иншооти обрасонӣ бунёд ва заминҳои нав обёрӣ карда шудаанд». [3, с. 584]

Идораи беҳдошти замин ва обёрӣ дар ВМКБ дар мувофиқа бо мақомотҳои иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳру ноҳияҳои вилоят барои беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо дар ноҳияи Рӯшон, Шуғнон ва шаҳри Хоруғ корҳои зиёдро ба сомон расонид. Дар деҳаи Сипонҷи ҷамоати деҳоти Бартанг дар соли 2018 канали обгузар бо дарозии 1,2 км баъди анҷом додани корҳои барқарорсозӣ мавриди истифодабарӣ қарор гирифт.

Дар давоми солҳои 2019-2023 дар мавзеи Таговчангали ҷамоати деҳоти Н.Додихудоев (деҳаи Барзуд)-и ноҳияи Рӯшон ба маблағи 56 ҳазор сомонӣ барои беҳтар намудани ҳолати

мелиоративии майдони 40 га замин ба нақша гирифта шуд. Соли 2019 аз ин маблағ 28 ҳазор сомонӣ азхуд карда шуда, илова бар ин ҳолати мелиоративии 20 га замин беҳтар гардид. Соли 2020 ҳаҷми иҷроиши ин корҳо боз ба маблағи 28 ҳазор сомонӣ дар масоҳати 20 га амалӣ гардид. [5, с. 2]

Дар тозакунии захбурҳои мавзеи Таговчангали ҷамоати деҳоти Назаршо Додихудоеви деҳаи Дерзуд ва деҳаи Ахзеви ноҳияи Рӯшон, дар солҳои 2019-2023 арзиши корҳо ба маблағи 84 ҳазор сомонӣ баҳри беҳтар намудани майдони 60 га замин ба нақша гирифта шуда, дар айни замон қисмати бештари корҳо дар ин самт анҷом дода шуданд. Тибқи «Барномаи сохилмустаҳкамкунӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2022» бо мақсади ба қор андохтани заминҳои бекорхобида ва таъмин намудани аҳоли бо маводи озӯқаворӣ ва инчунин сохтмони манзилҳо дар ноҳияи Рӯшон бо маблағгузорию Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сохилмустаҳкамкунӣ қад-қад соҳили дарёи Панҷ дар масофаи 20 км ба нақша гирифта шуд ва аллакай дар ин самт корҳои сохилбандӣ анҷом дода шуданд. Корҳои сохилбандӣ ва барқароркунии роҳ дар ин ноҳия имконият медиҳад, ки шусташавии заминҳо ва хонаҳои истиқоматӣ аз оби дарёи Панҷ эмин гардида, аз ҷониби дигар масофаи роҳи мошингард аз деҳаи Деррӯшон то кӯпуки Вома 12 км кӯтоҳтар мешавад. [6, с. 2]

Дар шаҳри Хоруғ ва ноҳияи Шуғнон барои беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо 140 ҳазор сомонӣ мувофиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1996, №522 ҷудо гардида, он самаранок истифода карда шуд.

Ба Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои сохтмони шаҳраки навбунёд пешбинӣ шудани мавзеи Теми ВМКБ мактуби расмӣ оиди хушк намудани замин аз ҷониби ҳукумати ВМКБ пешниҳод гардид, ки дар ин самт барои хушконидаани замин як қатор корҳо анҷом дода шуданд. Аз ҷумла, корҳои сохилмустаҳкамкунӣ дарёи Панҷ бо муваффақият анҷом дода шуд, ки дарё дигар имкони шустани заминҳои корношоамро надорад. Илова бар ин, бо ибтикори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзеи Теми шаҳри Хоруғ сохтмони корхонаҳои нави саноатӣ сар шуд.

Дар доираи ҳамкориҳои судманди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва шарикони рушд дар ҳудуди вилоят ҷиҳати беҳтар намудани таъминоти аҳоли бо оби нӯшокӣ, обёрии заминҳои қорам ва азхудкунии заминҳои нави кишоварзӣ тавассути насб намудани насоси офтобӣ барои обкашӣ, бунёди боғҳои нав бо усули обёрии қатрагӣ дар ноҳияи Шуғнону Ишкошим бунёд шуда истоданд.

Ҳамин тариқ бо мақсади таъмин намудани аҳоли бо маҳсулоти кишоварзӣ, амалӣ намудани яке аз ҳадафҳои стратегияи кишвар, таъмини амнияти озӯқаворӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳудуди вилоят барномаҳои зиёдеро амалӣ намуда истоданд. Амалӣ намудани барномаҳои судманд дар ин самт имконият медиҳад, ки солҳои наздик соҳаи кишоварзӣ аз ҳисоби азхудкунии заминҳои нав, беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо васеъ гардида, аҳоли бо маҳсулоти фаровони хоҷагии қишлоқ таъмин мегардад.

Адабиёт:

1. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо фаълони ВМКБ оид ба вазъи иқтисодию иҷтимоӣ. Хоруғ, 6 июли соли 2004. /Бадахшон бо Эмомалӣ Раҳмон.-Душанбе: Сифат-Офсет, 2020.-608 саҳ.

2. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар машварат бо роҳбарон ва фаълони ВМКБ Хоруғ, 17 августи соли 2011. /Бадахшон бо Эмомалӣ Раҳмон.-Душанбе: Сифат-Офсет, 2020.-608 саҳ.

3. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар машварат бо роҳбарон ва фаълони ВМКБ Хоруғ, 15 сентябр соли 2018. /Бадахшон бо Эмомалӣ Раҳмон.-Душанбе: Сифат-Офсет, 2020.-608 саҳ.

4. Бунёд Ш. Об манбаи ҳаёт. // Об, замин ва одамон. Хоруғ – 2007.

5. Гузориши Шӯъбаи беҳдошти замин ва обёрӣ дар ВМКБ соли 2018.

- // Аз бойгонии Шуъбаи беҳдошти замин ва обёрии ВМКБ.5с.
6. Гузориши Шуъбаи Беҳдошти Замин ва обёрӣ дар ВМКБ соли 2019
// Аз бойгонии Шуъбаи беҳдошти замин ва обёрии ВМКБ.6с.
7. Фуломшоева Қ. Ҳеч неъмат дар чаҳон беҳтар зи оби сард нест. // Об, замин ва одамон. Хоруғ, – 2007.-127с.
8. Сафари Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ба ноҳияи Шуғнон. Мулоқот бо роҳбарон ва фаъолони ноҳия. // Бадахшон, № 40(10875-10876). 1 октябри соли 2021.
9. Таъмини амнияти кишоварзӣ.//Бадахшон, 7 феввали соли 2024.- № 6 (10994).
10. Барқарорсозии оби нушокӣ. // [http:// www.tj.emb-japan.go.jp/files /](http://www.tj.emb-japan.go.jp/files/).

НАҚШИ ҲУКУМАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРӢ ДАР ВМКБ-и ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН (1996-2023)

Мақолаи мазкур ба масъалаи ҳалли ҳадафҳои стратегии кишвар, ки амнияти озуқаворӣ дар доираи он амалӣ карда мешавад, бахшида шудааст. Бояд қайд намуд, ки дар ҳалли ин масъала дар мақолаи мазкур мо нақши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амнияти озуқаворӣи ВМКБ мавриди баррасӣ қарор дода шуд. Бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти идоракунии маҳаллии вилоят, шаҳру ноҳияҳо, шуъбаи беҳдошти замин ва обёрӣ дар ВМКБ ба беҳтар намудани ҳолати мелиоративии заминҳо, заминҳои нави қорамро аз худ намуда, таъмини аҳолии вилоят бо маҳсулоти хоҷагии кишлоқ беҳтар шуда истодааст.

Бо ин мақсад барои беҳтар намудани ҳолати мелиоративӣ, обёрӣ ва азхудкунии заминҳо аз ҳисоби маблағгузориҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 5 миллион сомонӣ ҷудо гардида, қариб 800 гектар заминҳои нави обёрӣ ва ҳолати мелиоративии 360 гектар заминҳо беҳтар карда шуд. Ҳамин тавр, дар вилоят дар давоми солҳои истиқлолият 268 гектар боғи нав, 115 гектар боғҳои кӯҳна ва 780 гектар чангалзорҳо бунёду барқарор гардиданд.

Калидвожаҳо: замин, об, заминҳои обёришаванда, обёрӣ, мелиоратсия, ВМКБ, ирригатсия, кишоварзӣ, захираи об, амнияти озуқаворӣ.

РОЛЬ ПРАВИТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ГБАО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН (1996-2023)

Данная статья посвящена вопросу решения стратегических целей страны, в рамках которых реализуется продовольственная безопасность. Следует отметить, что при решении этой проблемы в данной статье мы обсудили роль Правительства Республики Таджикистан в обеспечении продовольственной безопасности ГБАО. При поддержке Правительства Республики Таджикистан и местных административных органов области, городов и районов управлению земельной санитарии и ирригации в ГБАО улучшить мелиорацию земель, приобрести новые пахотные земли и обеспечить население сельскохозяйственной продукцией.

Для этого из средств Правительства Республики Таджикистан на улучшение состояния мелиорации, ирригации и развития выделено более 5 миллионов сомони, почти 800 га. новых орошаемых земель и состояние мелиорации 360 га. были улучшены. Таким образом за годы независимости в области построено и восстановлено 268 га. новых парков, 115 га. старых парков и 780 га. лесов.

Ключевые слова: земля, вода, орошаемые земли, орошение, мелиорация, ГБАО, ирригация, сельское хозяйство, водоснабжение, безопасность пищевых продуктов.

THE ROLE OF THE GOVERNMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN ENSURING FOOD SECURITY IN GBAO OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is devoted to the issue of solving the country's strategic goals, within the framework of which food security is realized. It should be noted that in solving this problem in this article we discussed the role of the Government of the Republic of Tajikistan in ensuring food security in GBAO. With the support of the Government of the Republic of Tajikistan and local administrative bodies of the region, cities and districts, the Department of Land Sanitation and Irrigation in GBAO will

improve land reclamation, acquire new arable land and provide the population with agricultural products.

For this purpose, more than 5 million somoni were allocated from the funds of the Government of the Republic of Tajikistan to improve the state of land reclamation, irrigation and development, almost 800 hectares of new irrigated land and the state of land reclamation of 360 hectares were improved. Thus, during the years of independence, 268 hectares of new parks, 115 hectares of old parks and 780 hectares of forests were built and restored in the region.

Key words: land, water, landscaped land, landscaping, land reclamation, GBAO, irrigation, agriculture, water supply, food safety.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимшоев Мамадризо Мамадасанович - номзоди илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърих ва диншиносии Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шохтемур, 109

Чоршанбиева Оим Аловатшоевна-докторант (PhD)-и Донишгоҳи давлатии Хоруғ ба номи М.Назаршоев. 736000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хоруғ, кӯчаи Ш.Шохтемур, 109 Тел. (+992) 935-84-30-11. E-mail: chorshanbievao@gmail.com

Сведения об авторах: Алимшоев Мамадризо Мамадасанович-кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и теологии Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева 73600, Республика Таджикистан, город Хорог, улица Ш. Шохтемур, 109.

Чоршанбиева Оим Аловатшоевна- докторант (PhD) Хорогского государственного университета имени М. Назаршоева 73600, Республика Таджикистан, город Хорог, улица Ш. Шохтемур, 109 Тел.:(+992) 935-84-30-11. E-mail: chorshanbievao@gmail.com

Information about the authors: Alimshoev Mamadrizo Mamadasanovich-candidate of historical sciences, Associate Professor of History and Theology Department, Khorog State University named after M. Nazarshoev. 73600, Republic of Tajikistan, Khorog, 109, Sh. Shokhtemur str .

Chorshanbieva Oim Alovatshoevna-doctoral student (PhD) of Khorog State University named after M. Nazarshoev. 73600, Republic of Tajikistan, Khorog, 109, Sh.Shokhtemur str. Phone: (+992) 935-84-30-11. E-mail: chorshanbievao@gmail.com

ТДУ: 930.85(575.3)

ҲАЁТИ МАДАНИ ВА ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГӢ ВАТАНИ (1941-1945)

Қараев Ф.Қ., н.и.т., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Қамолов Ф., ассистент
ФМД “Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон”
дар вилояти Хатлон, шаҳри Леваконт

Таърих гувоҳ аст, ки дар рӯзҳои баъди ватани мо душвор кормандони муассисаҳои маданӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар ин солҳои пуршӯб қорҳои шоистаеро анҷом додаанд. Аҳли коллективи соҳаи фарҳанги кишвар, билохира муассисаҳои маданияту фарҳангӣ, вазиҳои дар пеши онҳо гузоштаро нағз дарк намуда, мувофиқи нишондодҳои Ҳукумати Ҷумҳурӣ, муассисаҳои маданӣ фароғатиро бо қароргоҳи қорҳои тарбиявӣ сиёсӣ ва мудофиавӣ оммавӣ таъдил додаанд. Дар рафти ин солҳои пуршӯб беш аз 10500 нафар кормандони соҳаи мазкур ба қорҳои тарғиботӣ ва ташвиқотӣ оммавӣ машғул буданд. Дар рафти қор моҳи Ҷанги Бузургӣ Ватани танҳо дар нуқтаҳои даъватӣ-комиссариатҳои ҳарбии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ беморхонаҳо ва дигар қисмҳои ҳарбӣ кормандони соҳаи фарҳанг ва хунармандони театрҳо беш аз 300 концерт ва намоишномаҳои театрикунонидашуда намоиш доданд.

Дар солҳои Чанги Бузургӣ Ватанӣ кормандони соҳаи фарҳанг, китобхонаҳо ва дигар афроди соҳибэтибор дар қорҳои ташвиқ тарғибот нақши калон бозиданд. Дар клубҳои мувоҳисавино китобхонаҳо доир ба мавзӯҳои ҳарбӣ намоишҳо, фотомонтаж ва газетаҳо ба аҳли нишаст маълумоти муфид пешниҳод карда мешуд. Мавриди зикр аст, ки маҳз дар ин солҳо ҷойи тарғиботу ташвиқот бештар маҳз маконҳои серодам, аз ҷумла клуб ва ҷойхонаҳо интихоб карда мешуданд.

Дар соли дуҷуми чанг дар қаламрави ҷумҳурӣ беш аз 200 клубҳо, 500 ҷойхонаҳо, кироатхонаҳо, китобхона, 70 ғӯшаи сурх, 3 осорхона, 17 театрҳои ҷумҳуриявӣ, вилоятӣ ва ноҳиявӣ, 90 кинотеатр, 10 мавзӯҳои фароғатӣ- маданӣ дар хизмати аҳли кишвар буд.[1]

Солҳои 1941-1942 дар муассисаҳои маданӣ ва фароғатӣ беш аз 4000 суҳбатҳо доир ба ҳавасмандкунӣ ва сафарбаркунии мардум ба ҷабҳа гузаронида шуд, ки натиҷаи хубе дошт.

Дар ин нишастҳои тарғиботӣ аз тарафи лекторон беш аз 750 маърузаҳо доир ба мавзӯҳои муборизаи оштинопазир бо душаман, бедор кардани ҳисси ватандӯстӣ хонда шуд, ки ин ҳама аз муҳаббати бепоён нисбат ба халқу ватан шаҳодат дода, ифтихорофар будани сарбозони ватанро нишон медиҳад.

Бо ташаббуси шӯбаи тарғибот ва ташвиқоти Комитети партиявӣ шаҳри Душанбе, аз Комитет оид ба қори муассисаҳои маданӣ-маърифатии назди Шурои Вазирони ҶШСТ дар китобхонаи ба номи А. Фирдавсӣ бахшида, ба санаҳои таърихӣ ҳамоиши илмию фароғатӣ ташкил мегардид. Роҳбарияти ҷумҳурӣ, роҳбарони ҳамаи муассисаҳои фарҳангӣ ва фароғатиро вазифадор намуда буд, ки қорҳои нақшавиро пеш аз муҳлат иҷро намуда, нақшаи хоҷагии кишлоқ ва ёрӣ ба фронтро суръат бахшанд.

Дар байни аъзоёни ҳар як бригадаю гурӯҳҳо ахбороти ҳамаҷузӣ воситаҳои ахбори оммаро хонда медоданд. Сабақи таърих аз он мегӯяд, ки маҳз пайдо кардани газетаи деворӣ ва варақаҳои ҷанговарон шоҳиди қорҳои ташвиқот тарғиботии он солҳост.

Аслан дар он солҳо уҳдадорӣ сарварони хоҷагии кишлоқ пеш аз ҳама ҷабҳаро аз ҳӯроқа ва пӯшоқа таъмин намудан буд. Ба мақсади сафарбаркунии омма ба ҷабҳа дар қаламрави ҷумҳурӣ дастаҳои ҳаваскорони санъат таъсис дода шуданд, ки рамзи мубориза ва ватандӯстиро дар байни омма тарғиб менамуданд. Ташкилотҳои ҷамъиятӣ, сиёсӣ, партиявӣ, ба инкишофи маҳорати ҳаваскорон баҳои калон доданд. 22. 08. 1943 дар маркази Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Сталинобод олимпиадаҳои ҷумҳуриявӣ ҳаваскорони дастаҳои санъати кишвар фаъолияти худро оғоз намуданд, олимпиада дар рӯзҳои мегузашт, ки тамоми қувваҳо ба даст яроқ гирифта, дар қатори дигар халқу миллатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ дар майдони чанг бар зидди душманони кишвари хеш мубориза мебуданд. [2]

Ҳунарпешагони театрҳои ҷумҳуриявӣ натавонанд дар ҳудуди Тоҷикистон, балки дар майдонҳои ҳарбу зарб низ ба Армияи сурх ёрӣ мерасониданд ва ба онҳо қувваву ғайрати дучанд мебахшиданд, ҳамин тавр дар ғалабаи армияи шуроҳо бар зидди Германияи фашистӣ саҳми кормандани соҳаи маданият ва фарҳанг низ басо калон аст. Маркази илм дар солҳои чанг филиали Академияи илмҳои ИҶШС дар Тоҷикистон (ФТАИТФАН) (ИҶШС) буд. Дар он солҳо ба ҳайати филиал институтҳои геология, ботаника, зоология ва яқчанд шӯбаҳои дигар дохил мешуданд. Дар солҳои 1940 дар Филиали Тоҷикистони Академияи илмҳо 6 доктори илм ва 22 номзадҳои илм қори илмӣ- таҳқиқотӣ мебуданд.

Дар солҳои чанг дар Тоҷикистон 26-муассисаҳои илмӣ, аз он ҷумла 6 – пажӯҳишгоҳ амал мекарданд, ки дар онҳо соли 1940 353 донишмандони соҳаи илм фаъолияти илмӣ - эҷодӣ пеш мебуданд.

Вазъияти чанг талаб мекард, ки дар Тоҷикистон муассисаҳои илмӣ нав ташкил карда шаванд. Моҳи сентябри соли 1941 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди аз нав ташкил кардани қори бахши Академияи улуми ИҶШС дар Тоҷикистон қарор қабул карда, филиалро вазифадор намуд, ки дар солҳои чанг мавзӯҳои қори илмӣ олимони ба мутобик ба талаботи замони буда, самти қор фарогири манфиати мудофиавӣ бояд бошад. Дар давраи чанг институтҳои педагогӣ ш. Душанбе ва Ленинобод, институтҳои хоҷагии кишлоқи Душанбе барномаи қори худро аз нав дида, онҳоро ба талаботи замони чанг мутобик гардонид.

Аз рӯзҳои аввали саршавии ҷанг коркунони институти геологии Тоҷикистон ба кофтукови металлҳои ранга волфрам, молибден, симоб ва ғайра машғул буданд, зеро ин кашфиёт барои ҷабҳа хеле зарур буданд. Олимони институти таърих, археология ва этнография таҳқиқоти илмии худро ба тарбияи ватанпарварӣ бахшида, қаҳрамоноҳои фарзандони миллати тоҷикро муаррифӣ менамуданд.

Ҷунонҷӣ соли 1944 Б. Ғафуров ва Н. Прохоров китоби «Таджикский народ в борьбе за свободу и независимость своей родной»[3] -ро аз нашр бароварданд. Муаллифони китоб аз шучоат ва ҷасорати фарзандони халқи тоҷик, ки дар солҳои мухталиф бар зидди душманон ҷангида, аз худ шучоати ҷангӣ нишон додаанд, мисолҳои ҷолибе оварда, онро пешкаши хонандагон гардонданд. Дар ҷунин шароит ба таъб расидани китоби мазкур фикр мекунем характери меҳанпарастӣ дошт ва метавонист, ҷавонро барои ҷимояи меҳан аз қувваҳои аҳриманӣ даъват намояд ва фикр мекунем, ки муаллифон бо наشري асари худ тавонистанд ҳомиёни ватанро ба ҷимояи марзу бум бар зидди душман даъват намоянд.

Дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ ҷимояи ватан вазифаи ҳамаи халқҳои ИҶШС аз он ҷумла кормандони эҷодии Тоҷикистон низ буд. Дар ин ҷода саҳми қаламкашон назаррас аст. Нависандагон С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, М. Миршакар, Ҷ. Иқромӣ ва дигарон на танҳо бо асарҳои худ ба муқобили душман мубориза мебарданд, балки баъзе аз онҳо дар ҷабҳаҳои гуногун бо душман муқовимат мекарданд. Дар ин ҷанг соҳибсуханони ватанпарвар Ҳ. Юсуфӣ, Ҳ. Карим, Ф. Ниёзӣ ва дигарон иштирок намуда, душманро дар ҷангҳои рӯ ба рӯ низ нобуд карданд. Барои нишони ҷасорат дар ҷанг Ҳ. Юсуфӣ, С. Улуғзода Ф. Ниёзӣ бо ордену медалҳо мукофотонида шуда буданд. Дар ҷанги зидди фашистон Ҳ. Юсуфӣ, Абдушукурзода, Ҳаким Карим, Лутфулло Бузургзода ҳалок шуданд. Тули солҳои 1941- 1945 нависандагон ва шоирон 240 номгӯи асарҳои бадеӣ, аз он ҷумла М. Турсунзода, М. Миршакар, М. Раҳим, Р. Ҷалил, маҷмуаи асарҳои нави худро барои хонандагон пешниҳод карданд.

Дар солҳои ҷанг бахши русии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон бо таъя ба нуруи зеҳнии адибони тоҷик фаъолиятро оғоз намуда, дар як муддати кӯтоҳ соҳиби дастовардҳои назаррас гардид.

Нависандагон ва шоирони ба Ҷумҳурии Тоҷикистон омада А. Файко, С. Горетский, Н. Павлович, Л. Лесная ва дигарон бо асарҳои худ халқро дар руҳияи ватандӯстӣ тарбият менамуданд. Хусусан асарҳои публицистии Садриддин Айнӣ дар рӯзномаҳою маҷаллаҳо ба ҷоп мерасид. С. Айнӣ дар повести таърихи худ «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик»[4] ва «Шуриши Муқаннаъ» қаҳрамоноҳои халқи тоҷикро дар тулли таърих нишон дода, халқро дар руҳияи ватандӯстӣ тарбият мекард.

Ҷанги оғознамудаи душманони инсоният аҳли қалами кишварро низ дар қанор гузошта натавонист. Нависандагони кишвар бо қалам ба мубориза бар зидди душман бархостанд. Яке аз нависандагони маҳбуи кишварамон Раҳим Ҷалил, ки худ иштирокчии ин набардҳо аст, дар он солҳо як қатор очерку мақолаҳоро аз ҳаёти давраи ҷангии фарзандони диёраш ба таъб расонид. Нависанда дар рафти солҳои ҷанг очерки таърихиеро бо номи «Қаҳрамон»[5] ба таъб расонида буд. Муаллиф дар очерки худ аз ҳаёти ҷангии нахустқаҳрамони тоҷик Неъмат Қарабоев маълумот додааст. Ӯ қаҳрамони худро хело хуб тасвир намуда, қайд менамояд, ки Неъмат дар рафти амалиёти ҷангӣ ба душвориҳо нигоҳ накарда, аз байни хатти фронт гузашта, супориши муҳими ҷангиро иҷро намуд.

Ҳамин тавр нависандагон ва шоирони Тоҷикистон барои ғалаба бар Германияи фашистӣ барҳақ ҳиссаи хубу сазовор гузошта буданд.

Кормандони соҳаи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он ҷумла 5 театри ҷумҳуриявӣ дар солҳои ҷанг 1941- 1945 дар ғалаба бар фашизм ҳиссагузори карданд. Бояд қайд кард, ки дар давраи ҷанг дар натиҷаи ба фронт даъват шудани теъдоде аз кормандони театрҳо дар марҳилаи эҷод кардани асарҳои сахнавӣ душворӣ пеш овард. Соли 1942 дар шаҳри Душанбе сохтумони театри опера ва балет ба охир расид. Барномаҳои театрҳо асосан ба мавзӯи ҷанг ва меҳнати сангини ақибгоҳ нигаронида шуда буданд. Барномаи ҳунармандон бевосита дар қолхозҳо, қорхонаҳо, шифохонаҳо ва қисмҳои ҳарбӣ ташкил мешуданд. Дар он солҳо асарҳои сахнавии қоркунони санъат хусусияти даъват ба муборизаи зидди душманро дошт.

Асарҳои сахнавии театр ба давраи муборизаи қаҳрамонони таърихи халқи тоҷик башида шудаанд. Чунончӣ асари сахнавии Калтакдорони сурх, Хун ба хун, Тоҳир ва Зухро, Рустам ва Сухроб тоҷиконро дар руҳияи ватандӯстӣ, қаҳрамони тарбият мекарданд.

Рассомони Тоҷикистон низ дар тарбия намудан ва даъвати онҳо барои мубориза зидди германияи фашистӣ бо ҳунару қалами худ ҳиссагузори карданд. Дар давраи ҷанг бошад, рассомони Тоҷикистон ба баровардани блотенҳо, варақаҳо, нигориши чехраи ҷанговарон машғул шуданд. Онҳо дар солҳои мудҳиш мунтазам намоиши асарҳои рассомонро ташкил мекарданд. Масалан, 1 майи соли 1944 дар театри опера ва балети шаҳри Сталинобод намоиши ҳунари рассомон дар мавзӯи «Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ» ташкил карда шуд.

Дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ коркунони симо ва садои Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле хидмат карданд. Ҳар даҳ рӯз киножурнали махсус оиди рафти ҷанг ва меҳнати ақибгоҳ бароварда мешуд.

Соли 1945 дар Тоҷикистон беш аз 24 кинотеатрҳои шаҳрӣ ва 70 адад кинотеатрҳо дар деҳа амал мекарданд. Коркунони соҳаи кинои тоҷик ҳам дар давраи Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ миллион нафарро дар руҳияи ватанпарварӣ тарбия мекарданд. Театр чун инъикосгари воқеият ҳамчун шакли шуури ҷамъияти миллии ҳар халқ ҷудонашаванда аст. Театр дар тарбияи маънавӣ, сиёсӣ ва эстетикӣ мардум нақши калон мебозад. [6]

Аз ин рӯ аз рӯзҳои оғози ҷанг барои баланд бардоштани савияи маданиятнокии аҳоли кушиш карда мешуд. Маҳз вазъи бавҷудодада шароитро фароҳам сохт, то мактабҳои оли низ фаъолиятшонро қавитар созанд. Ба донишҷӯёни пешқадам идрорпулиҳои иловагӣ дода мешуданд, то ҳарчи зудтар мутахассисони баландхаттисос тайёр карда шаванд.

Сентябри соли 1941 Шӯрои Комиссарони Халқии Тоҷикистон «Дар бораи дигаргунсозии кори Филиали Тоҷикистон АИЧШС» қарор қабул кард ва мутобиқи он олимони тоҷик вазифадор карда шуданд, ки ҳарчи бештар кашфиётҳоро дар соҳаи техника ба нафъи ғалаба анҷом диҳанд. Аз олимони табиатшинос талаб карда мешуд, ки зудтар сарватҳои зеризаминиро кашфу истихроҷ намуда, гиёҳҳои дорувориро ҷамъоварӣ намуда, бемориҳои сирояткунандаро пешгирӣ намоянд. Олимони ҷомеашинос вазифадор буданд, ки масъалаҳои таърихӣ сиёсӣ, адабӣ ахлоқиро дар асоси талаботи замон ҳал намоянд.

Кори омӯзгорони мактабҳо низ душвар буд, зеро барои таҳсили муътадил ашӯи хониш ва сару либоси мактабӣ намерасиданд. Бинобар ин 17 декабри соли 1942 КМ ХК (б) Тоҷикистон «Дар бораи вазъияти кори мактабҳои ҷумҳурӣ» қарор қабул кард, ки мувофиқи он ба хонандагон ба қадри имкон ёрӣ дода мешуд. Дар бисёр ноҳияҳо ба мактабиён хуроки бепул ва сару либосу пояфзол дода мешуд. Ғайр аз ин барои тифлонии бепарастор ва фарзандони ҷанговарон дар тамоми ноҳияҳои ҷумҳурӣ интернетҳо кушода шуданд, ки ҳамаи онҳо кӯдакони бепарасторро ба оғуши худ гирифта, тарбия менамуданд. Роҳбарони Ҷумҳурӣ барои тайёр кардани кадрҳои педагогӣ аҳамияти калон меоданд. Барои омӯзгорони бо маҳорат соли 1944 нишони «Аълочии Маорифи халқи Ҷумҳурии Тоҷикистон» таъсис дода шуд, ки ин як нишонаи қадриносӣ ба кори муаллимон буд. [7] Матбуоти Тоҷикистон низ дар солҳои ҷанг хизмати шоён кардааст. Ҷамарӯза фаъолияти меҳнатӣ ва ҷангии мардуми Тоҷикистон дар саҳифаҳои матбуот инъикос мегардид.

Табибони Тоҷикистон бошад, барои ниғаждории саломатии мардум хизматҳои зиёде кардаанд. Адабиёту маориф бошад, дар солҳои ҷанг тамоми моҳияти инсонбадбинии фашизмро фош карда, рафти муборизаи одилонаи ҷанговаронро дар фронт ва меҳнати халқро дар ақибгоҳ ба таври воқеӣ инъикос менамуданд. [8]

Дар санъати кино низ пешравиҳо дида шуданд. Соли 1941 киностудияи «Союздетфилм» ба Сталинобод омад. Соли 1943 филми хеле мақбул «Писари Тоҷикистон» офарида шуд.

Замони душвории ҷанг вазъи таълимро низ душвор гардонид ба буд. Зиёда аз 5 ҳазор нафар омӯзгорон ба фронт сафарбар гардида, қисме аз биноҳои мактабҳо ба госпитали ҳарбӣ табдил ёфта буданд. Бинобар ин дар баъзе мактабҳо машғулият дар се бахш ташкил карда мешуд. Дар мактабҳо нарасидани омӯзгор, китобу дафтар ва дигар лавозимоти таълимӣ воқеаи муқаррарӣ ба ҳисоб мерафт. Аз баъзеи мактабҳои хонандагони синфҳои болоӣ ё ба фронт ё ба истехсолот сафарбар карда мешуданд. Ба ҳамаи ин душвориҳо нигоҳ накарда, масъалаи маориф

ҳамавақт дар мадди назари Ҳукумати Ҷумҳурӣ буд. Масъалаи моҳи ноябри соли 1942, вақте ки ҳам дар фронт ҷанг ва ҳам дар ақибгоҳ вазъият хеле мураккаб буд. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳури ҳаққи таълим ба талабаҳои синфҳои 8-10 синфҳои тоҷикӣ ва узбекии мактабҳои миёна, хонандагони таълимгоҳҳои миёнаи махсус ва донишҷӯёни макотиби олии бекор карда шуд.

Ҳукумати Ҷумҳурӣ дар он солҳои душвори ҷанг ҳам кӯшиш менамуд, ки то андозае ҷавонони синни мактабхон аз таълим берун намонанд. Бинобар ин миқдори мактабҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ кам нагардид. Агар дар соли таҳсили 1940 – 1941 дар ҷумҳури 2628 адад мактабҳо фаъолият мекарданд, пас соли 1945-1946 адади онҳо ба 2881 мактаб расид. Таълим ва тарбия дар мактабҳои ҷумҳурӣ аз рузҳои аввали Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ мувофиқи шароити ҷанг ба роҳ монда шуд. Бе қори пурсамар сафи ҷанговаронро пурра кардану ақибгоҳро ба мутахассисони баланд ихтисос таъмин намудан ғайриимкон буд. Ҳамаи хонандагонро ба таҳсил фаро гирифтанд, ҷойи муаллимони ба ҷанг рафтаре ҳолӣ намондан, дараҷаи таҳсилро баланд бардоштанд, шаклҳои гуногуни қори берун аз синфиро ривоч додан, дар тамоми қорҳои ҷамъияти фаъолона ширкат варзидан ва ба ҳар васила ба фронт мадад расонидан мақсади аслии ҳамагонро ташкил меод.

Дар он солҳо баланд бардоштани сифати тарбияи ҳарбию ватандусти хонандагон, ба тарзи нав ба роҳ мондани тарзи ҳарбию ҷисмонии онҳо аз вазифаҳои аввалиндараҷа ба шумор мерафт. Муваффақияти қори мактаб бошад, қабл аз ҳама ба шуурноқӣ ва дараҷаи истеъдоду ташаббуси муаллимони вобастагӣ дошт. [9]

Давлати Шуравӣ муаллимо ба ғамхорӣ доими фаро мегирифт. Август соли 1943 Шурои Комиссарони халқии ИҶШС ва КМ ВКП (б) «Дар бораи баланд бардоштани музди қори муаллимони ва дигар қоркунони мактабҳои ибтидоӣ ва миёна» қарор баровард. Мувофиқи ин қарор муаллиме, ки таҷрибаи қалони педагогӣ ва маълумоти баланд дошт, музди зиёд мегирифт. Қарор баҳри баланд бардоштани ихтисос ва тақмили донишу маҳорати муаллимони тақоне дод, ва минбаъд беҳтар намудани қори таълиму тарбия дар мактаби шуравӣ мусоидат намуд. Ба муаллимони тамоми ташкилотҳои ҷумҳурӣ ғамхорӣ зоҳир карда мешуд. Бо ин мақсад дар шаҳри Сталинобод, Ленинобод маркази вилоятҳо ва ноҳияҳои қалон ошхонаҳо кушода шуданд. Дар шаҳри Сталинобод мағозаи махсус қор мекард, ки он омузгоронро ба хӯроку либос таъмин менамуд. Муаллимони деҳот ҳар моҳ аз ҳисоби фонди Ҳукумати иттифоқи ёрии моддӣ мегирифтанд.

Ҷорабиниҳое, ки доир ба беҳтар намудани шароити моддию маиши муаллимони гузаронида мешуданд, шавқи онҳоро ба қори педагогӣ зиёд мекард. Муаллимони ва тамоми ходимони маориф дар ҷавоби ғамхорӣ партия ва ҳукумат ҳама қори аз дасташон меомадаро ба ҷо меоварданд, то ки таълиму тарбия дар шароити ҷанг бо муваффақият ҷараён гирад ва ба фронту ақибгоҳ ҳаматарафа кӯмак расонида шавад.

Омузиши фанҳои ҷамъиятӣ ва гуманитарӣ пеш аз ҳама адабиёт ва таърих барои тарбияи ҳарбию ватандусти хонандагон имконияти қалон фароҳам овард. Ин фанҳо оид ба муборизаи қаҳрамононаи халқҳо барои озодию истиқлол маълумоти фаровон меоданд. Хонандагон бо ёрии онҳо дӯстию бузургии халқҳои ИҶШС, ҳамкорию бародарии мардуми кишвари моро беҳтару амиқтар дарк мекарданд. Муаллимони пешқадам методҳои нави таълимо мунтазам тақмил дода, дарсхояшонро бо руҳбаландии бузургии ғоявию сиёсӣ мегузарониданд. Мубориза барои интизом ва муваффақияти таҳсил аз ҷузъҳои асосии қори таълиму тарбия дар мактаб ба шумор мерафт. Аммо дар бисёр мактабҳои ҷумҳурӣ дар давраи аввали ҷанг омузгорони дараҷадор намерасиданд. Хонандагон низ чандон шароити хуби зиндагӣ надоштанд. Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ дар ҳаёти мактаб бисёр дигаргуниҳо ворид кард, ки мақоми мактабро дар тарбияи ватандусти насли наврас баланд бардошт. [10]

Дар шароити Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ вазифаи асосии маънавию сиёсии мактабҳо тарбияи насли наврас ба шумор мерафт.

Паҳнунандагони бевоситаи дониши ҳарбӣ пеш аз ҳама муаллимони математика ва физика буданд, ки дар мактаб маълумоти умумӣ бо муҳофизони ояндаи Ватан асосҳои техникаи ҳарбию меомӯзонданд. Дар солҳои ҷанг дар дарсҳои география ба масъалаи аз тарафи талабагон омуختани дониши ҳарбӣ, ки барои ҳар як муҳофизи Ватан зарур аст, диққату эътибори махсус

дода мешуд. Мактаббачагон малакаи омуктани санъати ҳарбиरो аз худ намуда, усулҳои чен кардани майдон, масофа ва шартан аломат гузоштани харитаи топографиро меомӯхтанд. Мазмун, воситаҳо ва шаклҳои тайёрии ҳарбии талабагон дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ дар мактабҳои Тоҷикистон ба амал бароварда мешуд, ба ташаккули сифатҳои олиии маънавии мактаббачагон: коллективизм, устуворӣ, ҷасурӣ, тобоварии ҷисмонӣ мусоидат мекард.

Вазъи макотиби олиии Ҷумҳурии дар солҳои Ҷанги Бузургӣ Ватанӣ аз дигар муассисаҳои таълими фарқи ҷиддӣ надошт, вале новобаста аз мушкилиро вазнинии айёми ҷанг масъулияти пайваста тайёр намудани мутахассисони касбӣ, таъмин намудани муассиса ба теъдоди заррурии муҳассилин вазифаи асосии онҳо гардида буд.

Соли таҳсили 1941 – 1942 дар Тоҷикистон шаш мактаби олии, аз ҷумла 2 донишкадаи педагогӣ, 2 донишкадаи муаллимӣ, донишкадаҳои тиббӣ ва кишоварзӣ фаъолият менамуданд. [11]

Бинобар сабаби муноқишаҳои низомӣ ва вайрон шудани биноҳои таълимӣ, ки дар ҳатти фронт буданд аз амалиётҳои ҷангӣ зарар دیدанд. Соли 1942 Технологияи саноати консерватории шаҳри Одеса ба шаҳри Сталинобод кӯчонида шуд. Институтҳои мазкур дар омода намудани муҳандисони соҳибтаҷриба нақши боризе дошт.

Баробари он ҳайати муассисаҳои олиии касбии ҷумҳурий, аз ҳисоби донишҷӯён ва омӯзгорону мутахассисони омада зиёд гардид.

Ҷанг ба низоми тартиби кории макотиби олиии Ҷумҳурий дигаргуниҳои ҷиддӣ ворид намуд. Як қатор биноҳои таълимӣ барои ҷойгир намудани беморхонаҳо ва қисмҳои ҳарбӣ муассисаҳои саноати банд карда шуданд, ки ин боиси дар ду ва ҳатто се баст гузаронидани дарсҳо гардид. Ба нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ низ тағйирот ворид карда шуд. Речаи кории муассисаҳо тағйир ёфта ва муҳлати таҳсил дар солҳои аввали ҷанг 4 ва 5 сол то 3 ва 3 - 5 сол кутоҳ карда шуд.

Аз августи соли 1941 бо қарори ШКХ Иттиҳоди Шуравӣ барои донишҷӯён барномаи нави тайёрии ҷисмонӣ ва барои ҳайати омӯзгорон таълими ҳатмии ҳарбӣ ва мудофия аз суҳтор ва яроқи кимиёӣ ҷорӣ гардид. Донишҷӯён низ баробари тадриҷи фанҳои таҳассусӣ ба омӯзиши касбҳои ҳарбии тирандозӣ, пулемётчи, ҳамшираи шафқат ва амсоли он сафарбар мегардиданд.

Ибтидои соли таҳсили 1943-1944 тибқи қарори махсуси Ҳукумат ба донишҷӯёне, ки тамоми санҷишу имтиҳонхоро супориданд идрорпулӣ таъйин кард. Ин барои ҷалб намудани ҷавонон ба таҳсил дар мактаби олии қадами ҷиддӣ буд. Инчунин аз 1 марти соли 1943 таъмини донишҷӯёни макотиби олии бо маводи хуруқворӣ ба роҳ монда шуд, ки барои танзими ин масъала дар назди Кумитаи кор бо мактабҳои оли шуъбаи алоҳида ташкил гардид. Яке аз мактабҳои аввалин ва калонтарини олиии Ҷумҳурий Донишгоҳи омӯзгорӣ буд. Дар солҳои душвори ҷанг ин мактаби олии барои соҳаи маорифи ҷумҳурий ҳазорон нафар омӯзгоронро тайёр намуд. Баробари ин омӯзгорони донишкада Х. Абдиев Г. Абдиенко, И. Ю. Абрамов, К. Я. Азархин. К. Азизов, Усмон Исмоилзода, П. Т. Балакин, Ю. Ё. Бобоев, И. Ё. Бобохоҷаев, П. Б. Бояршинов, Н. И. Бессонов, С. В. Бурлаков, Лутфулло Бузургзода, Р. И. Бурҳонов ва дигарон муборизаи зидди душман бевосита ва фаъолони ширкат варзиданд. [12] Албатта на ҳамаи ин омӯзгорон аз донишкадаи педагогӣ ба ҷабҳаи ҳарбу набард рафтанд, баъзеи онҳо пас аз хотимаи ҷанг омада, тақдирҳои худро ба ин боргоҳи маърифат пайвастанд.

Дар солҳои ҷанг дар шаҳри Душанбе ду техникуми нав индустриалӣ ва китобхонадорӣ кушода шуданд, ки баъдан ба марказҳои калони тайёркунии мутахассисон табдил доданд.

Филармонияи давлатии Тоҷикистон бо хунармандон, овозхонон шароит фароҳам овард, ки ба саҳроҳои колхозу совхозҳо ва майдонҳои муҳориба рафта, ба суруду таронаҳои нави саршор аз эҳсоси меҳри Ватан дили мардумро шод намоянд.

Дар солҳои ҷанг ансамбли рубобчинавозон, духтарон, тарона ва рақс, хореографии халқӣ ва мусиқии классикии тоҷик, баҳусус «шашмақом» саҳми арзанда гузоштанд. Дар инкишоф ва пешрафти фаъолияти ансамбл тарона ва рақс саҳми арбобони намоёни санъати тоҷик Г. Валаматзода, Ш. Ҷураев, Б. Файзуллоев, Ф. Шаҳобов, Ш. Соҳибов хеле калон аст. [13]

Умуман, ҳаёти маданияти ҷумҳурий дар солҳои мудҳиши ҷанг новобаста аз мушкилоту норасоӣҳо бо маром пеш мерафт. Тамоми муассисаҳо, марказҳо, мактабу донишкадаҳо,

фаъолияти худро идома меоданд. Барои фронт ва ғалаба сахм мегузошанд. Баробари он муассисаву марказҳои нав низ ташкил мешуданд ва бо як маром ба ҳаёти фарҳангии маркази пайвасти мегарданд. Бояд иброн намуд, ки дар рафти солҳои мудҳиши ҷанг дар катори дигар табақаҳои ҷамъияти аҳли фарҳанги Ҷумҳурии низ дар таъмин намудани ғалаба бар фашизм нақши арзандаи худро гузоштаанд.

Адабиёт:

- 1.История культурного строительства в Таджикистане (1917-1977гг).-Т.1.-С.97
- 2.История города Душанбе. –С.256
- 3.Гафуров Б.Г. Прхоров Н. Таджикский народ в Борбе за свободу и независимость своей родной.-Сталинобод, 1944.-С.224
- 4.Айнӣ С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик.-Душанбе,1989.- С.128
- 5.Раҳим Ҷ. Ҳикояҳои замони ҷанг//Қаҳрамон–Нашр.дав.тоҷ.-Сталинобод, 1944.- С.44.
- 6.Нурджанов И. Таджикский театр.- М., 1968. – С. 117
- 7.Бобохонов М. Трудавию и ратны подвиги учителя Таджикистана в годы Великой отечественной войны(1941-1945)-Душанбе, 1993.- С.196.
- 8.Азимов А.Матбуоти тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ.Душанбе, 2000.- С. 70
- 9.Фарход Қараев. Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ//Маорифи Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945). Душанбе; 2015. – С.174
- 10.Мухторов А.Очеркҳои таърихи Тоҷикистони советӣ.Душанбе, Дониш.1989.- С-72-78.
- 11.Бобохонов М. Маорифчиёни тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ.Душанбе, Дониш,1996. -С.94.
- 12.Пирумшоев Х.Убайдуллоев Н.Маркази илму таълими таърих. Душанбе,2013.С.304.
13. Нурджанов И. Таджикский театр в годы Великой отечественной войны//Искусство таджикского народа: Сборник статей (Материалы к истории театра).- Выпуск 2.- Сталинабад: Издательство АН Таджикской ССР, 1960. – С. 65-69.

ҲАЁТИ МАДАНИ ВА ФАРҲАНГИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНИ (1941-1945)

Аз рӯзҳои аввали оғоз гардидани Ҷанги Бузурги Ватанӣ аҳли зиёи кишвар низ дар катори ҳазорон нафар шаҳрвандони ватандӯст худро ҳамчун мубориз дар сафи сарбозон доништа, фаъолияти минбаъдашонро ба солҳои ҷанг мутобиқ гардониданд.

Зиёиён дар ин марҳила барои раҳои аз зулмату торикӣ ва ҷаҳлу ҷаҳолат тадбирҳои судманде андешиданд. Ҳунармандони шинохти кишвар қору фаъолияти худро ба солҳои ҷанг мутобиқ гардониданд, намоишҳои фарҳангиери амсоли «Тоҳир ва Зухро», «Рустам ва Сухроб»-ро ба сахна монданд. Дар ин лаҳзаи сарнавиштсоз зиёиёни миллат кӯшиданд, ки мардуми ин сарзамин пеш аз ҳама босавод гарданд. Дар ин замина олимону донишмандони кишвар вазифадор карда шуда буданд, ки ҳарчи зудтар дар соҳаи илму техника, кашфиёт гузаронида, марҳилаи ғалаба бар фашизмро тезонанд.

Калидвожаҳо: Ҷанги Бузурги Ватанӣ, табақаҳои ҷамъияти, фарҳанг, олимон, кишвар, театр, Тоҳир ва Зухро, Рустам ва Сухроб, ҳунармандони ҷумҳури.

КУЛЬТУРНАЯ ЖИЗНЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 ГГ.)

С первых дней начала Великой Отечественной войны интеллигенция страны наряду с тысячами патриотически настроенных граждан считала себя бойцами в рядах солдат и адаптировала свою дальнейшую деятельность к военным годам.

На этом этапе интеллектуалы приняли полезные меры, чтобы избавиться от тьмы и невежества. Известные артисты страны адаптировали свою деятельность к военным годам и поставили культурные шоу, такие как «Тахир и Зухро», «Рустам и Сухроб». В этот судьбоносный момент элиты нации попытались сделать народ этой земли в первую очередь

грамотным. В этом контексте перед учеными страны была поставлена задача как можно скорее совершить открытия в области науки и техники, ускорить этап победы над фашизмом.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, социальные классы, культура, ученые, страна, театр, Тахир и Зухро, Рустам и Сухроб, деятели искусства республики.

CULTURAL LIFE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945)

From the first days of the outbreak of the Great Patriotic War, the country's intelligentsia, along with thousands of patriotic citizens, considered themselves fighters in the ranks of the soldiers and adapted their further activities to the war years.

At this stage, intellectuals took beneficial measures to get rid of darkness and ignorance. Famous artists of the country adapted their activities to the war years and staged cultural shows such as “Tahir and Zukhro”, “Rustam and Sukhrob”. At this fateful moment, the elites of the nation, tried to make the people of this land literate in the first place. In this context, the country's scientists were tasked with making discoveries in the field of science and technology as quickly as possible and accelerating the stage of victory over fascism.

Key words: Great Patriotic War, social classes, culture, scientists, country, theater, Tahir and Zukhro, Rustam and Sukhrob, artists of the republic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қараев Фарҳод Курбонovich – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илми таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърих. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: 933131041

Камолов Фирӯзҷон - Филиали МД Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон дар вилояти Хатлон (шаҳри Леваконт), ассистенти кафедраи ҷомеашиносӣ ва гуманитарии факултети иқтисод ва молия. Суроға: 735147, ҚТ, вилояти Хатлон, шаҳри Леваконт, кӯчаи А. Рӯдакӣ. Телефон: 884418686

Сведения об авторе: Караев Фарход Курбонovich – Таджикский национальный университет, кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа исторического факультета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 933131041

Камолов Фирузджан-филиал ГУ Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана в Хатлонской области (город Леваконт), ассистент кафедры социологии и гуманитарных наук факультета экономики и финансов. Адрес: 735147, РТ, Хатлонская область, город Леваконт, улица А.Рудаки. Телефон: 884418686

Information about the author: Karayev Farhod Kurbonovich - Tajik National University, candidate of historical sciences, associate professor of the department of the history of the Tajik people of the Faculty of History. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17. Phone: 933131041

Kamolov Firuzjon - is a branch of the International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan in Khatlon region (Levakant city), an assistant at the department of sociology and humanities of the faculty of economics and finance. Address: 735147, RT, Khatlon region, Levakant city, A.Rudaki street. Phone: 884418686

**ДАСТОВАРДҲОИ БУЗУРГИ СИЁСАТИ ХОРИЦИИ ТОЧИКИСТОН
ДАР МИЁНИ ИНСТИТУТҲОИ МИНТАҚАВИЮ, БАЙНАЛМИЛАЛӢ**

Муминов Ф.А., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баҳри иштирок дар Саммити Гурӯҳи 77 ва Хитой дар ҳошияи Конфронси ҷонибҳои Конвенсияи қолабии СММ оид ба тағйирёбии иқлим (COP 28) ширкат намуда, бо якчанд намояндагони дигар кишварҳои аъзои ин ташкилоти байналмилалӣ мулоқот намуданд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин ҷаласаи байналмилалӣ суханронӣ карда ибрази ақида намуданд, ки имрӯз тағйирёбии иқлим ба тамоми кишварҳо таҳдид намуда истодааст. Дар ин зимн, кишварҳои аъзоро лозим аст, ки баҳри ҳалли проблемаҳои глобалӣ ба монанди тағйирёбии иқлим, обшавии босуръати пирахҳо, коҳиши ҳаҷми оби дарёҳо, ки хавфи он бештар ба хоҷагии халқ расида, ба бахшҳои асосии иқтисоди миллӣ, аз қабили энергетика, кишоварзӣ ва саноат таъсири манфӣ мерасонад, чораҷӯӣ бояд намуд.

Тоҷикистон низ, ки 93% қаламравашро минтақаҳои кӯҳӣ ташкил медиҳанд, бинобар мунтазам рух додани офатҳои табиӣ аз тағйирёбии иқлим осебпазир мебошад. То имрӯз аз 13 ҳазор пирах дар қаламрави Тоҷикистон зиёда аз 1 ҳазор адади он пурра об шудааст. Ин дар ҳолате мебошад, ки 60% захираҳои оби Осиёи Марказӣ аз пирахҳои Тоҷикистон сарчашма мегиранд.

Бо пешниҳоди Тоҷикистон ва дастгирӣ ёфтани он аз тарафи СММ, соли 2025 ҳамчун «Соли байналмилалӣи ҳифзи пирахҳо» дар тамоми дунё эълон гардида буд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси уҳдадорӣҳои байналмилалӣ худ ва бар пояи муқаррароти Созишномаи Париж Стратегияи миллии худро оид ба мутобиқшавӣ ба тағйирёбии иқлим то соли 2030 таҳия намудааст.

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон узви комилхуқуқи ҷомеаи башарӣ ба ҳисоб рафта, онро 151 кишвари сайёра ба расмият шинохтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолияти сиёсӣ бо 126 давлати ҷаҳон робитаҳои дипломатии худро барқарор намуд. [1]

Ҷумҳурии Тоҷикистон 51- умин аъзои фаъоли Созмони Миллалӣ Муттаҳид ба шумор меравад, инчунин ҷумҳурии соҳибистиқлоли мо бо дигар ташкилотҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва дигар институтҳои байналмилалӣ сиёсӣю иқтисодӣ робитаи зич дорад.

Ҳамасола, миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар кишварҳои ҷаҳон робитаҳои иқтисодӣ густариш ёфта, ба тараққиёти муносибатҳои тарафайн заминаи бузург мегузорад.

То имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 1200 ҳуҷҷатҳои муносибатҳои дучонибаро дар робитаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, тичоратӣ, ҳарбӣ- техникӣ ва дар соҳаҳои амният, илм, фарҳанг, маориф, тиб ва сайёҳию туризм ба имзо расонидааст. [2]

Бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон бештари пешниҳодҳо оиди масъалаҳои дар боло дарҷгардида, аз тарафи ҷомеаи кишвар ва ҷаҳон пазируфта шудаанд. Инчунин, ҳалли муноқишаҳои дохилӣ танҳо бо роҳи гуфтушуниди тарафҳо, ҳалли масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодии Афғонистони ҳамсоякишвар, бахшидани тақвияти муносибатҳои минтақавӣ ва як қатор санадҳои меъёрӣ-хуқуқӣ оиди самаранок истифода бурдани сарвати бебаҳо - об хусусан дар минтақа, муносибатҳо дар соҳаи энергетика, мубориза бар зидди терроризм, экстремизми динӣ, муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир дастгирӣ ёфтаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол асосгузори ташкилоти нави гуфтугӯи мамлакатҳои форсабон ба шумор меравад. Нахустин маротиба ин ташкилот 8 майи соли

2013, дар заминаи сафари вазири фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон, Мирзошорух Асрорӣ ба шаҳри Техрон пойтахти давлати Исломии Эрон, миёни намояндагони вазоратҳои фарҳанги кишварҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон таъсис ёфтааст. Ба имзо расидани ҳуҷҷатҳои расмӣ ин кишварҳо ба кори 26- умин «Фестивали байналхалқии китоб» дар ш. Техрон рост омада буд. [3]

5 августи соли 2010 дар вохӯрии сарони кишварҳои аъзои сегонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Исломии Афғонистон ва Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ш. Техрон тарафдор оид ба барқарор намудани робитаҳои зичи сечониба дар ин доира ба тафоҳум расид. Баҳри барқарор ва робитаҳои зичи ин кишварҳо Шурои ҳамохангӣ таъсис ёфт, ки ин як қадами бузург баҳри рушди муносибатҳои кишварҳои сегона ба ҳисоб меравад. [4]

Барои густариши муносибатҳо дар миёни ин кишварҳо яке аз ҳадафҳои асосӣ ин тарҳрезии барномаҳои мукаммале, ки дар оянда ба як механизми ягона дар соҳаҳои рушди хоҷагии халқ, коммуникатсия, сохтмони роҳҳои оҳан оварда мерасонад, лозим мебошад. Тибқи лоиҳаҳои дар пешистода бояд дар ояндаи наздик миёни кишварҳои Тоҷикистону Эрон ҳатти роҳи оҳан сохта шуда, баҳри густариши соҳаҳои иқтисодии ин кишварҳо заминае фароҳам меоварад.

Инчунин, тибқи лоиҳаҳои пешбинишуда миёни кишварҳои аъзои сегона масъалаи тавлид, истифода ва интиқоли неруи барқ яке аз ҳадафҳои стратегии минтақа ба шумор меравад, барассӣ гардидаанд.

Дар заминаи бавучудоии давлатҳои сегона, Саммити нахустини «Чоргонаи Душанбе» бо иштироки сарварони кишварҳои Тоҷикистон, Федератсияи Россия, Афғонистон ва Покистон тобистони соли 2009 дар пойтахти кишварамон шаҳри Душанбе доир гардид. Усули нави ҳамкорӣҳои кишварҳои аъзои «Чоргонаи Душанбе» дар масъалаҳои минтақавию ҷаҳонии глобалӣ ба монанди паҳн гардидани экстремизми динӣ, терроризми байналмилалӣ, муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир, аслиҳа, одамрабӣ ва дигар ҷиноятҳои трансмиллӣ ва характери террористидошта муҳокима гардиданд. [5]

Саммити дуюми «Чоргонаи Душанбе» бо ташаббуси Федератсияи Россия дар шаҳри Сочӣ баргузор гардида буд. [6] Асосан ин ташкилоти минтақавӣ баҳри рушди иқтисодиёт, истеҳсол ва интиқоли барқ дар минтақа, масъалаҳои муҳоҷират, амният дар миёни кишварҳои аъзо фаъолият менамояд.

Бо ибтиқориҳои сарвари давлат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар масоили об ва мушкилии он дар минтақаи Осиёи Миёна аз тарафи Созмони Миллалӣ Муттаҳид дастгирӣ ёфта, имрӯзҳо аз сатҳи омӯзишӣ ба марҳилаи амалӣ расидааст.

Ин ташаббускориҳои Пешвои миллат пеш аз ҳама, ба ташкили як стратегияи нави байналмилалӣ оварда расонид, ки он метавонад дар натиҷаи роҳандозии дурусти ин нақшаҳо ба ободшавии кураи замин ва насли ояндаи инсон замина гузорад. Дар амал татбиқ намудани ин ҳадафҳои стратегӣ аз тарафи Созмони Миллалӣ Муттаҳид барномаҳои байналмилалӣ Даҳсоли рушди соҳаи об «Об барои ҳаёт» барои солҳои 2005- 2015 ва соли муносибатҳои байналмилалӣ об барои соли 2013 дастгирӣ ёфтанд. [7]

Бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҷаҳон аз тарафи Созмони Миллалӣ Муттаҳид соли 2013 соли муносибатҳои об ҷашн гирифта шуда буд. Дар соли 2013 дар муносибатҳои байналмилалӣ, мафҳуми нави дипломатӣ- яъне дипломатияи об ба вучуд омад.

Дипломатияи об, акнун як мафҳум ва як маънои иловагӣ яъне як мафҳуми томи илмӣ дар соҳаи муносибатҳои байналмилалиро ба худ касб кард. Зери ин мафҳуми нави сиёсӣ, роҳҳои ҳалли масоили норасоии об ва ҳалли мушкилии он дар ҷаҳон, хусусан минтақаи Осиёи Миёна фаҳмидан мумкин аст.

Тибқи ин иқдоми нек аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон боис гардид, ки дар ҳалли мушкилоти об дар ҷаҳон марҳила ба марҳила дар доираи ташкилотҳо ва институтҳои байналмилалӣ ҳалли худро ёфта истодааст.

Аз ҷониби Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон соли 2003 нахустин маротиба ин масоили глобалӣ аз минбари Созмони Миллалӣ Муттаҳид пешниҳод гардида буд. Худи ҳамон сол Маҷмаи Умумии СММ қатъномаеро қабул намуд, ки тибқи он давраи солҳои

2005- 2015 ҳамчун Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт» эълон гардид. [8] Дар ҳамин чаҳорчӯбаи даҳсолаи мазкур Маҷмааи Умумии СММ ташаббуси дигари Тоҷикистонро оид ба эълон намудани соли 2013 ҳамчун Соли байналмилалии ҳамкорӣ дар соҳаи об қабул кард. [9] Дар доираи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт» ва дар асоси қатъномаҳои Маҷмааи Умумии СММ солҳои 2010, 2013 ва 2015 се муколамаи фарогири Маҷмааи Умумии СММ баргузор гардида буданд. [10]

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳамкорӣ бо СММ чорабиниҳои зерини байналмилалиро дар шаҳри Душанбе баргузор намуданд: Конфронси байналмилалии сатҳи баланд оид ба баррасии фарогири миёнамуддати рафти татбиқи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт», июни соли 2010, Конфронси байналмилалии сатҳи баланд оид ба ҳамкорӣ дар соҳаи об, августи соли 2013, Конфронси байналмилалии сатҳи баланд оид ба натиҷаҳои татбиқи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт», июни соли 2015. [11]

Соли 2015, Дабири кули СММ гузориш дар бораи натиҷаҳои татбиқи Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои ҳаёт», солҳои 2005- 2015, тибқи № А/ 71/ 260 интишор намуда буд. [12] Дар ин гузориши махсус «Дастовардҳои Даҳсола назаррас буданд. Дар таърихи СММ Даҳсолаи мазкур нахустин пешравие мебошад, ки дар ҷараёни он ба даст омадаанд ва ин пешравӣ ба ягон даҳсолаи дигар монанд нест».

Мувофиқи Қатъномаи Маҷмааи Умумии СММ ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» масъалаҳои зеринро фаро мегиранд:

- рушди устувор ва мудирияти ҳамгироёнаи захираҳои об ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои иҷтимоӣ- иқтисодӣ ва муҳити зист;
- роҳандозӣ ва пешбарии барнома ва лоиҳаҳои дахлдор;
- тавсеаи ҳамкорӣ ва ширкат дар ҳамаи сатҳҳо барои мусоидат ба татбиқи вазифа ва ҳадафҳои марбут ба захираҳои об, ки дар сатҳи байналмилалӣ мувофиқа шудаанд, аз ҷумла Ҳадафҳои рушди устувор;

Қатъномаи мазкур инчунин, аҳамияти рушди истифодаи оқилонаи обро бо дарназардошти робитаи мутақобилаи захираҳои об бо маводи ғизо, энергетика ва муҳити зист дар ҳама сатҳҳо таъкид намудааст. [13]

21 декабри соли 2016 Маҷмааи Умумии СММ Қатъномаи №А/RES/71/ 222- ро зерини - Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» солҳои 2018- 2028 бо ҳаммуаллифии 177 кишвари узви СММ қабул намуд. [14]

Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» нахустин маротиба аз тарафи Президенти мамлакат Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон дар Форуми 7- уми ҷаҳонии об дар кишвари Кореяи Ҷанубӣ пешниҳод гардида буд. [15] Мутобиқи Қатъномаи мазкур давраи солҳои 2018- 2028, ҳамчун Даҳсолаи байналмилалии амал «Об барои рушди устувор» эълон гардид, ки он аз 22- юми марти соли 2018 оғоз шуда, 22- юми марти соли 2028 дар Рӯзи ҷаҳонии захираҳои об ба итмом мерасад. [16]

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронӣ дар ин Форум марбут ба масоили об таъкид намуданд, ки «таҳдиду хатарҳои муосири глобалӣ, аз ҷумла бӯҳронҳои молиявӣ, иқтисодӣ, афзоиши аҳоли, тағйири иқлим, рӯй додани офатҳои табиӣ, норасоии об ва дар натиҷа боло рафтани сатҳи камбизоатӣ, густариши бемориҳои сирояткунанда ва афзоиши ҷаври модару кӯдак» яке аз масъалаҳои асосии ҷаҳони мутамаддин ба ҳисоб мераванд. [17]

Дар Тоҷикистон тибқи масоили тағйирёбии иқлим чораҳои зарурӣ андешида шуда, яке аз самтҳои асосии он ин Стратегияи рушди миллии мамлакат ба ҳисоб меравад, ки то соли 2030 идома хоҳад ёфт. Аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барномаи давлатӣ оид ба омӯзиш ва ҳифзи пиряхҳо барои солҳои 2010- 2030 қабул гардид.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тули панҷоҳ соли охир аз 14000 пиряхҳо 1000 пирях тамоман аз байн рафтааст. Асосан ҷумҳурии мо бештар аз «энергияи сабз» истифода мебарад, яъне бештари соҳаҳои саноатии мо ба воситаи неругоҳҳои барқии обӣ фаъолият менамоянд, ки аз рӯи санҷишҳои Бонки Умумиҷаҳонӣ кишвари мо аз рӯи ин нишондод дар

чаҳон дар зинаи 6- ум ҷойгир аст. Чунки 98% неруи барқ дар кишвари мо ба воситаи неругоҳҳои обии барқӣ, яъне гидроэнергетика истифода мешаванд. [18]

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби захираҳои гидроэнергетикӣ дар Осиёи Марказӣ дар ҷойи аввал қарор дошта, дар шароити кунунӣ ҳамагӣ 4% он истифода бурда мешаванд. Дар кишвари мо наздик ба 600 дарё ва обанбор мавҷуданд. Дар ҳоли ҳозир аз захираҳои мавҷудбудаи гидроэнергетикӣ, яъне 527 млрд кВт соат ҳамагӣ 4 дарсади он истифода мешавад, ки дар ҳаҷми 17, 2 млрд кВт соат арзёбӣ мегардад. [19]

Истифодаи захираҳои обии кишвари мо дар соҳаҳои мелиоратсия ва обёрӣ ва истифодаи тақрибан 80% маҳсулоти кишоварзӣ, таъмини обӣ нӯшокӣ ва санитария, саноат ва моҳипарварӣ, ки барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва дастрасии аҳоли ба ғизои босифат нақши муҳим мебозад.

Дар ҳудуди мамлақати мо 90% аз минтақаҳои ташаккулёбандаи маҷрои дарёҳо иборат буда, захираҳои асосии мамлақатро пирияхҳо, дарёҳо, кулҳо, обанборҳо ва обҳои зеризаминӣ ташкил медиҳанд. [20] Суръати маҷрои миёнасолони дарёҳои мамлақати мо ба 64 км³ аз ин дар ҳавзаи дарёи Аму 62, 9 км³ ва ҳавзаи Сирдарё 1,1 км³ дар як сол ташкил медиҳанд. Оби дарёҳои Тоҷикистон 55, 4% ҳаҷми миёнаи солони баҳри Аралро ташкил менамоянд. [21]

Боиси афзоиши аҳоли дар қураи замин, талабот ба оби нӯшокӣ зиёд гардидааст. Имрӯз дар сайёра беш аз 600 млн. нафар аз норасоии оби ошомиданӣ танқисӣ мекашанд ва ҳамасола беш аз 5 млн. нафар аз истеъмоли оби ошомиданӣ мефавтанд. Қисми зиёди ин рақамҳо ба минтақаи Африқо хусусан ба биёбони Саҳрои Кабир рост меоянд.

Агар ин раванд идома ёбад баъди 100- сол, 90% ҳудуди Африқо ба биёбон табдил ёфта, 5 млрд. нафар одам дар тамоми қураи Замин аз истеъмоли об маҳрум мешаванд. [22]

Тоҷикистон аз кишварҳои мебошад, ки дар сарғаҳи дарёҳои бузург воқеъ буда, дорои захираҳои бойи обӣ буда, аз рӯи захираи оби тоза дар ҷаҳон ҷойи 7- ум ва дар ИДМ баъди Федератсияи Россия дар ҷойи дуюм қарор мегирад. [23]

Захираи умумии обии мамлақати мо 88,6 млрд м³- ро ташкил медиҳад, ки ин зиёда аз 60% захираи обии Осиёи Миёна мебошад. [24] Дар минтақаи Осиёи Миёна ду дарёи бузург Амударё ва Сирдарё ба ҳисоб мераванд, ки маҳз аз ҳудуди Тоҷикистон ва Қирғизистон сарчашма мегиранд. 74% Амударё дар Тоҷикистон ва 75,2% Сирдарё дар Қирғизистон ташаккул меёбанд.

Кишварҳои, ки захираҳои обии бузург доранд, Бразилия, Россия, Канада ва Тоҷикистон мебошанд. [25] Масоили норасоии оби тоза ба гуфтаи қоршиносони байналмилалӣ дар миёнаи асри XXI, ҳамоно ба яке аз масоили муҳимтарини глобалӣ боқӣ мемонад.

Ҳоло тибқи маълумоти қоршиносони байналмилалӣ 700 млн. нафар дар рӯи олам ва зиёда аз 43 кишвар аз истифодаи оби ошомидани тоза танқисӣ мекашанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар Ҷорабинии қанории сатҳи баланд дар ҳошияи Конфронси «COP 26», 3 ноябри соли 2023 дар ш. Глазго ширкат варзиданд. Конфронси 26 - уми тарафҳои Конвенсияи ҷаҳорҷӯбаи СММ оид ба тағйирёбии иқлим «COP 26», ҷорабинии қанории сатҳи баланд таҳти унвони «Мустаҳкам қардани иқтисоди кишварҳои тараққиқунандаи маҳсур дар хушкӣ дар раванди пешгирии паёмдҳои тағйирёбӣ ва мушқилоти марбут ба об дар давраи COVID-19: таҷриба ва роҳи ҳалҳо» бо ташаббус ва ҳамраисии Ҷумҳурии Тоҷикистон, СММ ва Агентии байналмилалӣ оид ба энергияи барқароршаванда (IRENA) баргузор гардид. [26]

Одамон гумон менамоянд, ки об манбаи нотамошаванда ба ҳисоб меравад. Уқёнуси ҷаҳон 71% баландии заминро ишғол намуда, дар он бештари захираҳои оби дунё нухуфтааст. [27] Дар назар аст, ки дар ояндаи наздик олимони баъди кашфиёти зиёди илмӣ метавонанд оби шӯри баҳриро барои истифодаи умум тавсия диҳанд. Аммо набояд фаромӯш сохт, ки оби тоза яке аз манбаҳои асосии тамоми ҷузъиёти зиндаи рӯи олам ба ҳисоб рафта, онро наметавон ҳатто ба оби тозаи ошомидани алтернативии дигар иваз намуд.

Дар ҷаҳон 2,6 млрд. одамон дар ҳолати ғайрисанитарӣ умр ба сар мебаранд, ки сабаби аслии он ин норасоии оби тоза ба ҳисоб меравад. Норасоии шароити оддии санитарӣ ба ифлосшавӣ ва норасоии оби тозаи ошомиданӣ оварда мерасонад. [28]

Ҳоло дар кураи Замин 6,7 млрд. нафар аҳолии умр ба сар мебаранд, ки ҳар сол дар ҳаҷми 4 500 км³ (4,5 тералитр) оби ошомиданӣ истифода менамоянд. Аз шумораи умумии истифодаи солони об дар кураи Замин, 10% оби ошомиданиро инсон дар ҳаёти рӯзмарааш, 70%- дар истеҳсолот ва саноати хӯроқа, 20% дар соҳаи саноат истифода мебарад. Оби тозаи ошомиданӣ дар шакли боришот 2,5% манбаҳои обро дар ҷаҳон ташкил медиҳад, ки бештари ин боришот дар минтақаҳои дурдаст ба амал меоянд ва аз ҳамин омил 10% умумии боришот дар минтақаҳои дастраси инсон ба вучуд омада, аз он қариб 9000- 12000 км³- ро инсоният истифода мебаранд. [29]

Қариб 842 000 одамон ҳамасола дар олам аз истеъмол ва истифодаи оби ғайрисанитарӣ бемор гардида мефавтанд ки 50% ин рақамро кӯдакони то сини 5- сола ташкил медиҳад. [30]

Агар чунин раванди босуръат идома ёбад то соли 2050 вазни пирияхҳои ҷаҳонӣ аз 20% то 40% коҳиш меёбанд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон, 3 март соли 2021 дар Панели сатҳи баланд оид ба масъалаҳои об ва иқлим, ки дар сиёҳи видеоконфернс баргузор гардид, ширкати фаёлона доштанд. Инчунин, дар ин ҳамоиш Президенти кишвари Маҷористон Янош Адер, Раиси СММ, Президенти Хазиона байналмиллалӣи рушди кишоварзӣ (IFAD) Гилберт Хунгбо низ ширкат варзиданд.

Президенти кишвар мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни баромади пурмухтавои худ изҳор намуданд, ки сабаби асосии тағйирёбии иқлимро дар обшавии босуръати пирияхҳо дар натиҷаи гармшавии глобалӣ маънидод карданд. Инчунин, Ҷаноби Олӣ, оид ба вазъи имрӯзаи пирияхҳои Тоҷикистон андешаронӣ карда таъкид намуданд, ки вазъи ба ин монанд дар пирияхҳои Помир низ ба вучуд омада истодааст. Обшавии бузургтарин пирияхи Федченко дар Тоҷикистон, ки зиёда аз 75 км. дарозӣ дорад, намунаи возеҳи ин гуфтаҳо мебошанд. Паҷуҳишҳо нишон медиҳанд, ки танҳо дар тули 70- 80 соли охир пирияхи Федченко зиёда аз 1 км., ақиб рафта майдони он то 44 км³ мураббаъ кам гардидааст. Суръати миёнаи ақибравии нӯги пириях дар як сол 16 метрро ташкил медиҳад. Тибқи маълумоти мавҷуда дар марзи Тоҷикистон 8492 адад пириях ба ҳисоб гирифта шудааст, ки майдони умумии онҳо 8476,2 километри мураббаъро ташкил намуда, қариб 6% масоҳати ҷумҳуриро дар бар мегирад. Пирияхҳо асосан дар Помири Шимолию Ғарбӣ ва кӯхистони Ҳисору Олой воқеъ гардидаанд. Бештари пирияхҳо дар баландҳои 3500- 5300 м. ҷой гирифтаанд. Дар пирияхҳои кишварамон 456,9 километри мукааб об захира шуда, соли ин пирияхҳо ба дарёҳо 61,8 километри мукааб об медиҳанд, ки дар давоми 12 сол аз тамоми дарёҳои Осиёи Миёна ҷорӣ мегарданд. [31, с.138]

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон таъкид намуданд, ки сабаби гармшавии иқлим дар ҷаҳон ин обшавии пирияхҳои Арктика ва Антарктида ба ҳисоб рафта, боиси баландшавии сатҳи уқёнуси ҷаҳонӣ гардидааст ва ин омил метавонад ба ҳаёт ва некӯахлоқии садҳо миллион сокинони Замин, хусусан дар кишварҳои хурди ҷазиранишин ва минтақаҳои наздизоҳилии онҳо, таҳдид ба бор оварад.

Дар ин робита Сарвари давлат Эмомалӣ Раҳмон пешниҳод карданд, ки соли 2025 «Соли байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо» эълон карда шавад. Пешниҳоди дигари ҷониби Тоҷикистон ин таъсис додани Бунёди махсуси байналмилалӣи ҳифзи пирияхҳо мебошад, ки аз тарафи институтҳои ҷомеаи байналмилалӣ хуш пазируфта шуданд.

Адабиёт:

1. Вазорати корҳои хориҷии ҚТ. Достижения внешней политики Таджикистана. 26.01 2021г. Душанбе.

2. Вазорати корҳои хориҷии ҚТ. Достижения внешней политики Таджикистана. 26.01 2021г. Душанбе.

3. 26- умин «Фестивали байналхалқии китоб» ш. Техрон. 8.05.2013с.
4. Voxuri saroni kishvarhoi segona, Chumhurii Tojikiston, Chumhurii Isloomii Afyoniston, 5 avgusti соли 2010. ш. Техрон.
5. Сафолзода М. К.. Афганское направление внешнеполитической стратегии РТ и ее осуществление в рамках Форума «Душанбинская четвертка». Таджикистан 2020 г.
6. Сафолзода М. К.. Афганское направление внешнеполитической стратегии РТ и ее осуществление в рамках Форума «Душанбинская четвертка».
7. Созмони Миллалӣ Муттаҳид барномаҳои байналмилалӣ Даҳсоли рушди соҳаи об « Об барои ҳаёт» барои солҳои 2005- 2015.
8. Созмони Миллалӣ Муттаҳид барномаҳои байналмилалӣ Даҳсоли рушди соҳаи об « Об барои ҳаёт» барои солҳои 2005- 2015.
9. Маҷмаи Умумии СММ- эълон намудани соли 2013 ҳамчун Соли байналмилалӣ ҳамкорӣ дар соҳаи об.
10. Натиҷаҳои татбиқи Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт», июни соли 2015.
11. Натиҷаҳои татбиқи Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт», июни соли 2015.
12. Гузориш Дабири кули СММ дар бораи натиҷаҳои татбиқи Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт», солҳои 2005- 2015, тибқи № А/ 71/ 260. с.2015.
13. Қатъномаи № А/ 71/ 260 Маҷмаи Умумии СММ, ҳадафҳои Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» 2015 сол.
14. Қатъномаи №А/RES/71/ 222 Маҷмаи Умумии СММ. соли 2016.
15. Қатъномаи №А/RES/71/ 222 Маҷмаи Умумии СММ. соли 2016.
16. 22-март Рӯзи ҷаҳонии захираҳои об.
17. Форуми 7- уми ҷаҳонии об дар кишвари Кореяи Ҷанубӣ.
18. News. Un.org.interview.23 marh.2018.
19. Агентии беҳдошти замин ва обери назди Ҳукумати ҚТ.5.12.2019с.
20. Агентии беҳдошти замин ва обёрии назди Ҳукумати ҚТ.5.12.2019 с.
21. Министерство энергетики и водных ресурсов РТ и Всемирная Метеорологическая Организация налаживают взаимовыгодное сотрудничество. 02.11.2021 г.
22. Министерство энергетики и водных ресурсов РТ и Всемирная Метеорологическая Организация налаживают взаимовыгодное сотрудничество. 03.11.2021 г.
23. Министерство энергетики и водных ресурсов РТ и Всемирная Метеорологическая Организация налаживают взаимовыгодное сотрудничество. 03.11.2021 г.
24. Министерство энергетики и водных ресурсов РТ и Всемирная Метеорологическая Организация налаживают взаимовыгодное сотрудничество. 0.11.2021 г.
25. Министерство энергетики и водных ресурсов РТ и Всемирная Метеорологическая Организация налаживают взаимовыгодное сотрудничество. 03.11.2021 г.
26. Вазорати корҳои хориҷии ҚТ.Чорабинии канории сатҳи баланд дар хошияи Конфронси- COP 26, 3.11. 2021. ш. Глазго.
27. Michael H. Glantz. University of Colorado.USA.Перспективы использования водных ресурсов в XXI веке (2019 г.)
28. Glantz. University of Colorado.USA.Перспективы использования водных ресурсов в XXI веке (2019 г.)
29. Перспективы использования водных ресурсов в XXI веке (2019г.)
30. World Human Organization. 2018 y.
31. Ҳомидов Д.Р. Таҳқиқи гидронимҳои мавзӯҳои таърихӣ тоҷикнишин / дисс. д-ри илмҳои филологӣ, Душанбе, 2018. –С.138- 470.

ДАСТОВАРДҲОИ БУЗУРГИ СИЁСАТИ ХОРИЦИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МИЁНИ ИНСТИТУТҲОИ МИНТАҚАВИЮ, БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Мақолаи мазкур ба яке аз масъалаҳои мубрами рӯз тағйирёбии иқлим ва таъсири манфии он ба хочагии халқ ва ҳамзамон, ба аҳолии тамоми кураи замин бахшида шудааст. Бояд қайд кард, ки масъалаҳои глобалӣ ба монанди тағйирёбии иқлим, обшавии босуръати пиряхҳо, коҳиши ҳаҷми оби дарёҳо, ки хавфи он бештар ба хочагии халқ расида, ба бахшҳои асосии иқтисоди миллӣ, аз қабилӣ энергетика, кишоварзӣ ва саноат таъсири манфӣ мерасонад, на танҳо сокинони ҷумҳурии мо, балки сокинони тамоми сайёра ба ташвиш овардааст.

Муаллиф дар мақолааш қайд менамояд, ки барои густариши муносибатҳо дар миёни кишварҳо яке аз ҳадафҳои асосӣ ин тарҳрезии барномаҳои мукаммале, ки дар оянда ба як механизми ягона дар соҳаҳои рушди хочагии халқ, коммуникатсия, сохтмони роҳҳои оҳан оварда мерасонад, лозим мебошад.

Дар мақола тамоми паҳлуҳои масоили зикргардида, мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: об, тағйирёбии иқлим, дарё, иқтисодиёт, сайёра, ҳадаф, замин, офати табиӣ, кишоварзӣ, саноат, барнома, таъсир, минтақа, ҳуччат.

ВЫДАЮЩИЕСЯ ДОСТИЖЕНИЯ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ ТАДЖИКИСТАНА СРЕДИ РЕГИОНАЛЬНЫХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНСТИТУТОВ

Данная статья посвящена одной из актуальных проблем современности – изменению климата и его негативному влиянию на национальную экономику и одновременно на население всего земного шара. Следует отметить, что такие глобальные проблемы, как изменение климата, быстрое таяние ледников, уменьшение объема воды в реках, риск возникновения которых с большей вероятностью достигнет национальной экономики, оказывают негативное влияние на основные отрасли экономики, народное хозяйство.

Автор отмечает в своей статье, что одной из основных целей развития отношений между странами является разработка комплексных программ, которые приведут к созданию единого механизма в будущем, в сферах экономического развития, связи и железнодорожного строительства.

Все аспекты упомянутых вопросов рассмотрены в статье.

Ключевые слова: вода, изменение климата, река, экономика, планета, цель, земля, стихийное бедствие, сельское хозяйство, промышленность, программа, воздействие, регион, документ.

OUTSTANDING ACHIEVEMENTS OF TAJIKISTAN'S FOREIGN POLICY AMONG REGIONAL AND INTERNATIONAL INSTITUTIONS

This article is devoted to one of the pressing problems of our time – climate change and its negative impact on the national economy and at the same time on the population of the entire globe. It should be noted that such global problems as climate change, rapid melting of glaciers, reduction of water volume in rivers, the risk of which is more likely to reach the national economy, have a negative impact on the main sectors of the national economy such as energy, agriculture and industry, and not only the inhabitants of our republic, but also the inhabitants of the entire planet.

The author notes in his article that one of the main goals of developing relations between the countries is the development of comprehensive programs that will lead to the creation of a single mechanism in the future in the areas of economic development, communications and railway construction.

All aspects of the mentioned issues are considered in the article.

Key words: water, climate change, river, economy, planet, goal, land, disaster, agriculture, industry, program, impact, region, document.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муминов Фирдавсӣ Аҳмадович – ассистенти кафедраи таърих ва методикаи таълими таърихи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. Тел: 988 20 05 23

Сведения об авторе: Муминов Фирдавси Ахмадович - ассистент кафедры истории и методики преподавания истории Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова, 16. Тел: 988 20 05 23

Information about the author: Muminov Firdavsi Akhmadovich - Assistant of the Department of History and Methods of Teaching History of Kulyab State University named after Abuabdullah Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulyab city, S. Safarov street, 16. Tel: 988 20 05 23

**ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА
ЖИЗНИ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ**

Сафаров Ш.А., д.п.н.

Таджикский институт физической культуры им. С. Рахимова

Шарифов М., соискатель

Института развития образования имени А. Дждоми АОТ

В жизни каждого человека важное место, наряду с воспитанием и образованием, занимает здоровый образ жизни. Данное обстоятельство имеет особое значение в XXI веке, характеризующимся высоким уровнем глобальных экологических рисков. В связи с этим в начале нового тысячелетия в Республике Таджикистан принимаются основополагающие документы, регламентирующие деятельность государства в направлении сохранения здоровья граждан страны. В их число вошли: Государственная программа здорового образа жизни населения Республики Таджикистан, рассчитанная на период до 2011 года, Национальная стратегия здоровья населения Республики Таджикистан, Национальная программа развития и другие программы и стратегии, направленные на повышение уровня знаний населения Таджикистана в области охраны и сбережения здоровья.

Данные документы являются руководством к действию всех органов власти на местах для организации следующих мероприятий: пропаганда здорового образа жизни и питания, профилактика, лечение ожирения, повышение осведомлённости населения о мерах профилактики СПИД, наркомании, алкоголизма, улучшение доступа к медицинским услугам, создание эффективных сервисов ЗОЖ и др. [4, с. 63-64]

Всемирная организация здравоохранения в своих рекомендациях указывает на то, что «укрепление здоровья необходимо рассматривать, как процесс контроля над личным здоровьем человека и факторами, влияющими на его улучшение».

Статистические данные указывают, что в Республике Таджикистан существенно увеличилось количество случаев неинфекционных заболеваний, включая ожирение, которое в последние годы стало выходить на первое место по показателям инвалидности и смертности.

В Стратегии питания и физической активности на период с 2015 по 2024 годы, принятой в Республике Таджикистан в конце декабря 2014 года, рассматриваются важные вопросы изучения ожирения, как заболевания, существенно влияющего на качество жизни граждан страны, а так же поднимаются проблемы профилактики, лечения ожирения.

С целью охраны здоровья населения Таджикистана Правительство республики приняло Программу профилактики ожирения, здорового питания на период до 2024 года. [10, с. 13-15]

Проблема ожирения населения сегодня имеет глобальный характер, начиная с конца XX века. В связи с этим ВОЗ указало на ожирение, как эпидемию, стремительно распространяющуюся по всему миру. Для Таджикистана наряду с ожирением особую актуальность имеет проблема здоровья подрастающего поколения, в том числе, учащейся молодёжи.

Как показали исследования, почти 90% выпускников общеобразовательных школ имеют те или иные проблемы со здоровьем. Если рассматривать абитуриентов высших учебных заведений, то количество студентов, зачисляемых на первый курс и имеющих отклонения от нормального здоровья, составляет 11,7%. К четвёртому курсу ВУЗа их становится 30 - 40%. Это средние показатели, которые варьируются в зависимости от региона и учебного заведения. [11, с. 201-204]

Наиболее опасным в плане развития болезней является возраст 18 - 25 лет, когда заболеваемость среди молодёжи практически удваивается по совокупному показателю. Поэтому студенты попадают в группу риска. Это объясняется высокими интеллектуальными, эмоциональными нагрузками, которые испытывает обучающийся. Так же следует отметить влияние на общее здоровье процесса адаптации молодого человека к новым условиям жизни, необходимости выстраивать новые коммуникации в социуме.

Всемирная организация здравоохранения в своём источнике «Первоочередные направления здравоохранения» делает акцент на необходимости включения в образовательные программы обучения здоровью. В данном документе обозначены следующие задачи системы образования. [7, с. 34-42]

- создание в каждом образовательном учреждении атмосферу здоровьесбережения и информационную среду, способствующую повышению уровня знаний о здоровье человека и его сохранении;

- разработать здоровьесберегающие технологии, которые должны стать частью учебного процесса;

- создать информационную площадку содержащую базу данных об уровне здоровья каждого учащегося;

- организовать постоянный контроль состояния здоровья всех субъектов учебно - образовательной деятельности;

- разработать и внедрить систему прогнозирования негативных факторов внешней среды, влияющих на здоровье обучающихся, и прогнозирования последствий такого влияния.

Решая данные задачи, появляется возможность формирования в сознании старшеклассников стратегии здоровьесбережения, включающей не только теоретические знания, но и практические занятия физической культурой, что в современных условиях социальной среды достаточно актуально [16, с. 18-20].

Круг обозначенных выше проблем реализуется путём грамотного планирования целого комплекса мероприятий, посредством которых формируется специфичная система сохранения здоровья школьников, студентов. Необходимо активно внедрять во все образовательные учреждения педагогические здоровьесберегающие технологии, обучать молодых людей не только теоретическим знаниям, но и практической деятельности, мотивирующей на здоровый образ жизни, развитие личностных, профессиональных качеств.

Анализ педагогической литературы отечественных и зарубежных авторов позволил определить, что формирование ответственного отношения к здоровью, положительного отношения к здоровому образу жизни идёт параллельно с естественным развитием всего общества, культуры людей, достижениями науки. На каждом этапе такого развития понимание человеком значения здоровья, здоровьесбережения имеет свои особенности. [15, с. 102-104]

С глубокой древности вопросы здоровья человека, подрастающего поколения интересовали великих мыслителей. С точки зрения педагогической науки, здоровьесбережение рассматривалось в направлении физического воспитания, как основного механизма, обеспечивающего жизнедеятельность людей в течение всей их жизни.

В Античное время была широко известна педагогическая система Платона, в которой афинская теория духовного развития, аристотелевские идеи формирования умственных способностей были объединены со спартанским воспитанием молодого человека. Целью такой системы было воспитание воина, обладающего крепким здоровьем и преданным государству. [14, с. 140-141]

В средние века представление о здоровье стало принимать больше религиозный характер. Считалось, что жизнь и здоровье человека предопределено Богом. В приоритете было не «земное» здоровье, а религиозное. [2, с. 563-654]

Эпоха Возрождения внесла свои коррективы к пониманию термина «здоровье». Исследователи снова вернулись к целостному восприятию здорового образа жизни, который формируется на основе физического развития человека (Т. Компанелла, Т. Мор, М. Монтень).

Новое время существенно расширило значение здоровья для человека и пути его формирования. В науке возрос интерес к знаниям о сущности природы, физическом развитии личности, духовном совершенстве. Человек стал восприниматься, как творение природы, подчиняющееся её законам. Данной теории придерживались такие великие мыслители, как Поль - Анри Гольбах, Дени Дидро.

Я.А. Коменский в своей научной работе «Великая дидактика» указывает на принцип природосообразности, которым должны руководствоваться педагоги в своей деятельности. То есть все педагогические действия, включая и формирование у обучающихся здоровьесбережения, здоровья, должны согласовываться с законами природы. В те времена в естествознании была принята научно - механическая картина мира. Поэтому принцип природосообразности предусматривал зависимость устройства школы от природы, в которой человек воспринимался как «машина» (Ж.Ламетри). [9, с. 242-476]

Здоровье в образовании было предметом исследования Ж.Ж. Руссо, Дж. Локка и других представителей эпохи просвещения. По мнению учёных данного исторического периода, просвещение даёт человеку возможность преобразовать окружающий мир. При этом сам человек по отношению этого мира является винтиком в системе мироздания.

И.Г. Песталоцци (1746 - 1827 гг.) считал, что в основе воспитания должны лежать развитие физических качеств человека и трудовые действия. Последователем данной идеи был и А. Дистервейг. Как сторонник теории природосообразности, он указывал на культуросообразность воспитания, рекомендуя учитывать в этом процессе особенности места, где живёт ребёнок, времени, в котором он развивается. Учитель в этом случае становится наставником, который готовит его к взрослой жизни. [6, с. 90-91]

Далее обратимся к анализу трудов великих мыслителей Востока, рассматривающих проблемы воспитания и указывающих на бережное отношение родителей к здоровью малышей с самого их рождения. Жизнь, по мнению древних философов, есть наивысшая ценность.

Источник жизни, это природа. Человек должен быть «внутри природы, получая радость от пребывания в ней».

Анализ исторических фактов и развития педагогической мысли указывает на то, что начиная с X века (эпоха Восточного Ренессанса) и заканчивая XIII веком в Центральной Азии начинает активно развиваться наука, культура, архитектура, медицина, градостроительство и др. Для этого периода характерно провозглашение здорового и счастливого Человека, как высшей ценности общества.

Среди великих мыслителей средневековья обязательно нужно выделить Авиценна (Ибн Сина) [3].

Абуали ибн Сина по праву считается настоящим учёным - энциклопедистом. Он внёс большой вклад в развитие науки во многих областях знаний: астрономии, математики, философии, психологии, химии, физики и др. Плоды его интеллектуального труда известны далеко за пределами Средней Азии. Не теряют своего смысла они до сих пор.

До наших дней дошли 242 книги Авиценна. Из них теме философии и теологии посвящены 60 произведений, психологии 26, медицине 43, этике 9, логике 19. Восемь книг, это переписка с учёными из других регионов Азии.

Все произведения великого мыслителя в той или иной степени затрагивают размышления о здоровом образе жизни. Учёный следующим образом ранжировал показатели здоровья человека: на первое место он поставил физкультуру, далее шло здоровое питание и сон.

Ибн Сина писал: «физкультура является добровольным действием, побуждающим человека качественно дышать. Если человек регулярно занимается физкультурой, он не подвержен болезням, спровоцированным нарушением дыхания, недостатками темперамента». [12, с. 56-64]

Среди фундаментальных методов физического воспитания Абуали ибн Сина выделял: борьбу, бег на короткие дистанции, метание копья, удары кулаком, прыжки, стрельбу из лука, фехтование и некоторые другие. Важное значение для здоровья, по мнению учёного, имеет растирание. В своих работах он подробно описал его физиологическое воздействие, виды и порядок применения. Что касается здорового питания, то Авиценна указывал: «зимой нужно больше употреблять горячую пищу, летом теплую, и даже холодную. Есть всегда нужно с аппетитом. Не желательно есть, пить больше, чем нужно для того, чтобы насытиться. Вредно принимать пищу до того, как ранее употреблённая переварится в желудке».

Советы по образу здорового образу жизни человека Ибн Сина даёт в одном из самых объёмных своих произведений «Уржуза».

Авиценне принадлежит много новаторских идей в области медицины и охраны здоровья. Учёный был убеждён, что большое влияние на здоровье человека оказывают условия внешней среды. Он отмечал, что болезни могут передаваться через воду, воздух. Эта идея была передовой для XI века, в котором жил учёный.

Абуали ибн Сина разработал собственную систему упражнений, используемых для физического воспитания и укрепления здоровья. С его точки зрения занятия физической культурой и соблюдение режима позволяют обходиться без лекарств. [13, с. 415]

В своей работе «О сохранении здоровья» великий мыслитель описал правила личной гигиены, комплекс физических упражнений, нормы физических нагрузок, питьевой режим, режим сна и бодрствования, правила уравнивания настроения, очищения кишечника и многое другое. [1, с. 268-271]

Авиценна особое внимание уделял гигиене, рассуждая об условиях, которые оказывают негативное воздействие на организм человека, описывая, в частности, влияние чистоты, влажности, сухости воздуха на здоровье. Учёный считал, что застойный и движущийся воздух одинаково вредны. Кроме этого, Ибн Сина описывает и требования к ванной комнате. Например, нельзя заходить в баню с полноценной пищей, купаться длительное время, принимать сильный массаж. При этом отмечена польза прогулок на свежем воздухе после купания.

Ослабляет естественные силы, по мнению учёного, тяжёлая пища, употребление которой может вызвать определённые заболевания. Диету нужно выбирать, взяв за основу темперамент человека. Но, в любом случае, необходимо избегать слишком горячей, холодной пищи. Жирная пища так же вредит пищеварению, так как она не только очень сытная, но и затрудняет перемещение продуктов в желудке. Чтобы минимизировать её вред, Авиценна предлагает есть незрелый виноград, айву.

Раскрывает Ибн Сина негативную сторону перекрывающихся приёмов пищи. Их вред заключается в том, что человек тратит дополнительные силы для переваривания пищи, съеденной сверх нормы. Кроме этого, переваренная и не переваренная пища смешивается в желудке, что вызывает частичное гниение продуктов, отрыжку и другие неприятные симптомы.

Чрезмерное употребление пищи, воды, считает мыслитель, провоцирует повышенную нагрузку на печень, негативно влияет на температуру тела. Если во время застолья употребляется большое количество воды и другого питья, нужно есть сухой хлеб. Жирная пища провоцирует скопление крови в органах и тканях. А это, в свою очередь, может привести к кровоизлиянию в мозг.

Абуали ибн Сина считал, что ни в коем случае нельзя употреблять жирное натошак. Своевременная очистка организма от шлаков является залогом крепкого здоровья.

Для решения этой задачи учёный предложил модель движений и удаления отходов. [5, с. 11-14]

В труде «Законы медицины» Авиценна предлагает ряд идей, относящихся к различным областям медицины. На большое значение данного произведения указывает то, что оно было переведено, практически, на все основные языки мира и стала своеобразной программой освоения медицинской науки.

Настоящие легенды ходили о методах, используемых Ибн Сина для лечения тяжелобольных. Но, на самом деле большинство из них мифы. Учёный всегда использовал для помощи своим пациентам научные знания. Приступая к лечению больного, он внимательным образом изучал его состояние, условия жизни, знакомился с семьёй. По мнению учёного, окружающая среда и состояние воздуха оказывают большое влияние на здоровье человека. [8, с. 54-55]

Мысли Авиценны во многом сходны с современными положениями психогигиены человека. В его трудах мы обнаружим и теорию психопрофилактики. Учёный обращает наше внимание на значимость просвещения в профилактике многих болезней. Интересны рассуждения мыслителя о том, что ряд болезней развивается по причине негативного состояния нервной системы человека, которого охватывает гнев или страх. Негативные эмоции ослабляют организм и делают его доступным для болезни.

Литература:

1. Аббас, А. Т. Натурфилософские взгляды Ибн Сины / А. Т. Аббас // Скиф. Вопросы студенческой науки. – 2023. – № 1(77). – С. 268-271.
2. Абуали Ибн Сина. Страницы жизни Великого ученого / А. Р. Облокулов, Ш. Т. Ураков, Д. С. Косимова, А. И. Пондина // Новый день в медицине. – 2020. – № 4(32). – С. 563-564.
3. Абуали Ибн Сино. Тиб конунлари. Уч жилдлик сайланма. –Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1992.
4. Бурьянова, А.А. Формирование здорового образа жизни как социально-педагогическая проблема учащейся молодежи / А.А. Бурьянова, К.Р. Сурова // Проблемы высшего образования. – 2018. – № 1. – С. 63-64.
5. Быкова, А. В. Методы лечения Ибн Сины / А. В. Быкова, О. Н. Матвеева, Н. В. Голубцова // Молодежный инновационный вестник. – 2019. – Т. 8, № 1. – С. 11-14.
6. Величко, А. И. Формирование здорового образа жизни и профилактика девиантного поведения подростков / А. И. Величко, О. А. Татаринцева // Научный журнал. – 2019. – № 1(35). – С. 90-91.
7. Иванчук, И. Е. Физическая культура как фактор формирования здорового образа жизни / И. Е. Иванчук // Постулат. – 2022. – № 12(86). – С. 34-42.
8. Каримов Ж.Х. Ибн Сино саломатликни сақлашнинг асосий омиллари ҳақида. // Ибн Сино халқаро ўқишлари. –Т., 2000, - Б. 54-55.
9. Коменский, Я.А. Великая дидактика // Избранные педагогические сочинения: в 2-х т. / Я.А. Коменский. - Т.1. - М.: Педагогика, 1982. - С. 242-476.
10. Наймит, Н. В. Роль физической культуры в формировании здорового образа жизни у студентов / Н. В. Наймит, В. В. Прядченко // Студенческий. – 2018. – № 20-2(40). – С. 13-15.
11. Неповинных, Л. А. Влияние правильного питания на формирование здорового образа жизни старших школьников / Л. А. Неповинных // Перспективы науки. – 2023. – № 4(163). – С. 201-204.
12. Султонзода, С. А. Ибн Сина о видах движения / С. А. Султонзода // Известия Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Академии наук Республики Таджикистан. – 2020. – № 2. – С. 56-64.
13. Тафаккур гулшани. Саломатлик ҳақида. –Т.: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1989, -Б. 415.

14. Федоров, А. Ф. Формирование здорового образа жизни у молодого поколения / А. Ф. Федоров // Colloquium-Journal. – 2019. – № 9-6(33). – С. 140-141.
15. Хакимова, Ф. Т. Внедрения инновационных технологий в формирование здорового образа жизни студентов / Ф. Т. Хакимова, Н. Х. Холиева // Наука, техника и образование. – 2019. – № 4(57). – С. 102-104.
16. Шуговитов, Г. О. Физическая культура и спорт как основа формирования здорового образа жизни / Г. О. Шуговитов // Студенческий. – 2021. – № 31-2(159). – С. 18-20.

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ

В статье автором рассматривается проблемы формирования здорового образа жизни в психолого-педагогической науке. В этом контексте автор отмечает, что в жизни каждого человека важное место, наряду с воспитанием и образованием, занимает здоровый образ жизни. Данное обстоятельство имеет особое значение в XXI веке, характеризующимся высоким уровнем глобальных экологических рисков.

Наряду с этим, автор статьи утверждает, что круг обозначенных им проблем реализуется путём грамотного планирования целого комплекса мероприятий, посредством которых формируется специфичная система сохранения здоровья молодого поколения, в связи с чем, необходимо активно внедрять во все образовательные учреждения педагогические здоровьесберегающие технологии.

Автором, также, отмечены, что анализ педагогической литературы отечественных и зарубежных авторов позволил определить, что формирование ответственного отношения к здоровью, положительного отношения к здоровому образу жизни идёт параллельно с естественным развитием всего общества, культуры людей, достижениями науки. На каждом этапе такого развития понимание человеком значения здоровья, здоровьесбережения имеет свои особенности.

Ключевые слова: здоровый образ жизни, формирование, здоровьесбережение, особенность, система сохранения здоровья, педагогическая литература, глобальные экологические риски, обстоятельство, анализ, молодое поколение.

МАСОИЛИ ТАШАККУЛИ ТАРЗИ ҲАЁТИ СОЛИМИ НАСЛИ НАВРАС ДАР ИЛМИ ПСИХОЛОГӢ-ПЕДАГОГӢ

Дар мақола муаллиф масоили ташаккули тарзи ҳаёти солиро дар илми психологӣ-педагогӣ баррасӣ мекунад. Дар ин замина, муаллиф қайд мекунад, ки дар ҳаёти ҳар як шахс, дар баробари тарбия ва таълим, тарзи ҳаёти солим ҷои муҳимро ишғол мекунад. Ин ҳолат дар асри XXI аҳамияти махсус дорад, ки бо сатҳи баланди ҳатарҳои экологии ҷаҳонӣ ҳос аст.

Дар ин росто, муаллифи мақола изҳор мекунад, ки доираи мушкилоти муайянгардида, тавассути банақшагирии оқилонаи маҷмуи ҷорабиниҳо амалӣ карда мешавад, ки тавассути он системаи мушаххаси ҳифзи саломатии насли ҷавон ташаккул меебад ва, аз ин рӯ, бояд дар ҳамаи муассисаҳои таълимӣ технологияҳои педагогии ҳифзи саломатӣ фаъолона ҷорӣ карда шаванд.

Муаллиф инчунин қайд мекунад, ки таҳлили адабиёти педагогии муаллифони ватанӣ ва хориҷӣ имкон дод, ки ташаккули муносибати масъулиятнок ба саломатӣ, муносибати мусбӣ ба тарзи ҳаёти солим дар баробари рушди табиӣ тамоми ҷомеа, фарҳанги одамон, дастовардҳои илм сурат гирад. Дар ҳар як марҳилаи чунин рушд, фаҳмиши инсон дар бораи аҳамияти саломатӣ ва ҳифзи саломатӣ хусусиятҳои хурд дорад.

Калидвожаҳо: тарзи ҳаёти солим, ташаккул, ҳифзи саломатӣ, хусусият, системаи ҳифзи саломатӣ, адабиёти педагогӣ, ҳатарҳои глобалии экологӣ, вазъият, таҳлил, насли ҷавон.

THE PROBLEM OF FORMING A HEALTHY LIFESTYLE LIFE IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SCIENCE

In the article, the author examines the problems of forming a healthy lifestyle in psychological and pedagogical science. In this context, the author notes that a healthy lifestyle occupies an important place in the life of every person, along with upbringing and education. This circumstance is of particular importance in the 21st century, characterized by a high level of global environmental risks. Along with this, the author of the article argues that the range of problems identified by him is realized through competent planning of a whole range of measures through which a specific system for preserving the health of the younger generation is formed, and therefore it is necessary to actively introduce pedagogical health-saving technologies into all educational institutions.

The author also noted that the analysis of the pedagogical literature of domestic and foreign authors made it possible to determine that the formation of a responsible attitude to health, a positive attitude to a healthy lifestyle goes hand in hand with the natural development of the whole society, people's culture, and scientific achievements. At each stage of such development, a person's understanding of the importance of health, health saving has its own characteristics.

Keywords: Healthy lifestyle, formation, health care, peculiarity, health preservation system, pedagogical literature, global environmental risks, circumstance, analysis, the younger generation.

Сведения об авторах: Сафаров Шоди Асомуродович – доктор педагогических наук, ректор Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова, тел. 918 42 10 63.

Шарифов Мирзобоки – соискатель Института развития образования имени А. Джоми Академии образования Таджикистана, тел. +992 918 766766, sharifov_m@mail.ru.

Маълумот дар бораи муаллифон: Сафаров Шоди Асомуродович - доктор педагогических наук, ректор Таджикского института физической культуры им. С. Рахимова, тел. 918 42 10 63.

Шарифов Мирзобоки – унвонҷӯи Пажухишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, тел. +992 918766766, sharifov_m@mail.ru.

Information about the author: Safarov Shodi Asmurodovich-Doctor of Pedagogical Sciences, Rector of the Tajik Institute of Physical Culture named after S. Rakhimov, tel. 918 42 10 63.

Sharifov Mirzoboqi - a co-founder of the A. Jomi Institute for Educational Development of the Academy of Education of Tajikistan, tel. +992 918766766, sharifov_m@mail.ru.

УДК:37.1+371 (075.8)

А-39

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Аханов Б.Ф., к.п.н., Шымкентский университет

Мусакулов К.Т., доктор PhD Шымкентский университет

Умаров А.А., к.п.н., ТГПУ им. Садриддина Айни

Жанибекова Э.Ж., магистр, директор школы «Э.Камил», РК, г.Сарыагаш

В современных социально-экономических условиях большим спросом на рынке труда пользуются специалисты высокого класса и широкого профиля. Эффективность их подготовки в условиях кредитной системой образования, зависит не только от простого увеличения часов на изучение учебных дисциплин, но в решающей степени от качества обучения, от решения актуальных вопросов совершенствования учебного процесса в этой системе.

Большое значение в совершенствовании системы подготовки специалистов с высшим педагогическим образованием имеет разработка новых подходов к содержанию и организации учебного процесса, предполагающих и стимулирующих активность студентов в повышении качества подготовки учителей. Формирование личности профессионала и повышение качества подготовки учителей требует определенных педагогических воздействий. Они могут быть реализованы в рамках теоретической подготовки, средства и методы которой обеспечивают комплексное и полное удовлетворение социальных и личностных потребностей и способностей, обусловлены с требованиями профессий в сфере педагогического образования.

Очевидно, что объект профессиональных воздействий должен предстать в мышлении целостным, в единстве многообразных сторон и образов. Только в этом случае специалист сможет принять правильное, т.е. адекватное конкретной практической ситуации, и в этом смысле есть профессиональное решение.

Одной из задач, стоящих перед вузом, является установление и использование интегративных межпредметных связей, осуществление комплексного системного подхода к обучению.

В теории и практике высшего педагогического образования длительное время преобладала и еще традиция готовить не столько преподавателя – воспитателя, сколько преподавателя того или иного учебного предмета. По-прежнему немало тех, кто считает, что главное в подготовке будущего преподавателя – сообщить ему сумму знаний, составляющих содержание того предмета, который он будет преподавать. В значительно меньшей степени уделяется при этом внимание вопросам становления личности будущего преподавателя, воспитанию у него профессионально – педагогической направленности мышления, вооружению его общепедагогическими знаниями и умениями [1].

Учебный процесс в вузах должен обеспечивать формирование у студентов способности мыслить теоретически и практически. Поэтому возникает необходимо усилить теоретический и практический уровень обучения в условиях кредитной системы образования.

Если научные дисциплины, не адаптированы к практической профессиональной деятельности, в этом случае речь идет лишь об эмпирическом мышлении. Получаемые студентами знания не будут нужны им в будущей профессиональной деятельности, это знания, которые забудутся, как только будет сдан экзамен. В связи с этим бессмысленно проверять наличие такого рода знаний. Актуален вопрос разработки специальных диагностических методик, позволяющих судить об умении специалиста применять полученные знания в профессиональной ситуации.

Подготовка будущего преподавателя в условиях кредитной технологии обучения должна включать не только освоение философии, содержания и методов образования, но и формирование профессиональной рефлексии и умений, позволяющих создавать условия для его успешного осуществления. К числу таких условий относятся в первую очередь:

- выраженная гражданская позиция педагога, включающая уважение к конституционным нормам;
- во вторых- демократический стиль педагогической работы, включающий позитивную направленность на студента, стремление к компромиссу, умение слышать и поддерживать оригинальное мнение;
- в третьих- высокая коммуникативная культура учителя, предполагающая вовлечение учеников в планирование и регулирование образовательного процесса.

Овладевая основами психолого-педагогических дисциплин, философии, современной методологии, студенты рассматривают проблемы воспитывающего обучения и обучающего воспитания в их единстве в контексте подготовки будущего учителя к работе, направленной на подготовку будущего преподавателя к кредитному обучению в вузе.

В нашем опыте успешно использовались такие формы работы, как проведение ролевых игр, творческие работы по гражданской тематике, обсуждение проблем в малых группах. Студенты, участвовавшие в этих мероприятиях в вузе, впоследствии успешно использовали эти формы работы при проведении занятий в школе.

Профессиональное обучение – это единый целостный процесс целенаправленного формирования личности гражданина. Нельзя изолировать гражданское воспитание от процесса профессиональной подготовки и отделить его от объективных условий и возможностей формирования личности. Будущий преподаватель должен стать подлинным субъектом деятельности, направленной на формирование гражданских качеств у студентов [2]

В условиях перехода к правовому государству, к демократическому обществу ее специфические проблемы вызваны сменой системы ценностей и социальных приоритетов, а также экономическими и политическими трудностями этого перехода. В этих условиях образованию предъявляются принципиально новые духовно-нравственные и социально-экономические требования. В связи с этим возникает потребность в учителе образованном, творческом и способном к саморазвитию и самореализации в своей профессиональной деятельности. Высшее образование лидирует в стремлении к переменам, окрепла вузовская автономия, получают развитие демократические принципы, повышается роль «гуманитарной среды» образования.

Развивающемуся обществу требуются современно образованные, нравственные, предприимчивые люди, которые могут самостоятельно принимать решения в ситуации выбора; способны к сотрудничеству, отличаются мобильностью, динамизмом, конструктивностью, готовы к межкультурному взаимодействию, обладают чувством ответственности за судьбу страны, за ее социально-экономическое процветание. В «Программе модернизации педагогического образования» говорится о том, что студенты педагогических вузов должны осваивать нововведения задолго до того, как их начали внедрять в массовой школе. Модернизация общего образования будет успешной только в том случае, если подготовка преподавателей будет носить опережающий характер [3].

Свобода выбора преподавателем различных вариантов построения профессиональной деятельности предполагает поиск направлений образов педагогической деятельности, исходя из собственных интересов, что является неременным условием повышения качества обучения студентов в условиях повышения качества обучения студентов в условиях кредитной системы образования.

В Таджикистане, в вузах, подготовку бакалавров в условиях кредитной системы образования начали осуществлять с 2005 года, магистров – с 2009 года. Как правило, в бакалавриате студенты получают общую подготовку, в магистратуре – специализированную в рамках магистерских программ.

Подготовка бакалавров в течение 3-х лет ведется по учебным планам специалистов одноименных специальностей, на 4-ом году обучения – по учебным планам бакалавров. Учебный план рассчитан на четыре года и включает в себя три группы дисциплин по степени обязательности и последовательности усвоения содержания образовательной программы:

1) группа А – дисциплины, изучаемые обязательно и в строгой последовательности во времени;

2) группа В – дисциплины, изучаемые обязательно, но, возможно, не последовательно;

3) группа С – дисциплины, которые студенты изучают по выбору в любой академический период;

Объем учебной дисциплины должен составлять целое число кредитов. При этом, в Европейской кредитной системе образования, как правило, дисциплина оценивается объемом, равным 6 кредитам; как исключение оценивание дисциплины возможно в 2, 4 или 8 кредитов. Каждая дисциплина в течение одного академического периода носит одно неповторяющееся [1].

Эти дисциплины сгруппированы в четыре блока:

- цикл обще- гуманитарных и социально-экономических дисциплин, которые дают общеобразовательную подготовку;
- цикл общематематических и естественнонаучных дисциплин, которые, наряду с общеобразовательной подготовкой, дают знания, необходимые для профессионального становления специалиста;
- цикл общепрофессиональных дисциплин;
- цикл специальных дисциплин, отражающих возможности профессиональной специализации выпускников.

Процесс обучения в бакалавриате организован следующим образом. Основными формами обучения выступают:

- лекции, семинарские и практические занятия;
- групповые консультации по дисциплинам;
- индивидуальные консультации в рамках научно-исследовательской работы студентов;
- учебно-научные исследования;
- практики (ознакомительная, производственная, преддипломная);
- выполнение контрольных заданий, подготовка рефератов, проектов, программ в рамках самостоятельной работы;
- учебно-научные конференции, деловые игры, тренинги;
- подготовка курсовых и дипломных работ по специальности.

Во время организации учебного процесса в учебном заведении для повышения качества подготовки специалистов, кредитная технология приобретает определенные признаки (определенность целей, задач, содержания, принципов, функций, используемых форм, методов и средств), что позволяет рассматривать ее как систему обучения. Тем не менее, разработка любой такой системы ориентирована на то, чтобы она, как дидактическое средство, органически вошла в процесс обучения. Это требует соблюдения требований, которые учитывают специфическую цель такой системы и одновременно общие цели учебно-воспитательного процесса: образовательные, развивающие, воспитательные.

Наиболее продуктивным способом формирования профессионально значимых качеств бакалавров в условиях кредитной системы образования является рейтинговый контроль, при котором итоговая оценка получается в результате суммирование текущих оценкой (баллов). Преимущество такой системы является, возможность дифференцированной оценки текущих видов растёт, в зависимости от их значимости. Поэтому их влияние на итоговую оценку будет различным, что уменьшает погрешность измерения итогового уровня компетентности обучаемого. Другим преимуществом рейтинговой оценки является возможность исключения влияния временного фактора.

Другим преимуществом рейтинговой оценки является возможность исключения влияние переменного фактора. При этом интенсивность обучение определяется не только отвозимым для изучения того или иного учебного курса временем интервале, сколько от степени усвоении учебного материала самим обучаемым.

Как отмечают ведущие педагоги, целью образования должна быть подготовка специалистов, способных обеспечить переход от индустриального до информационно-технологического общества через новаторство в обучении, воспитании и научно-методической работе; а требования, которые относятся к образованию, - это качество, универсальность подготовки выпускника и его адаптации к отечественному и международному рынкам работы, личностная ориентированность учебного процесса, его информатизация, определяющая важность образования в обеспечении постоянного его развития.

Необходимым условием успешного воспитания и обучения специалиста в условиях кредитной системы образования должна стать свобода выбирать собственную позицию при любых обстоятельствах, собственное отношение к социально-политическим явлениям и процессам, условиям и перспективам жизни. Система образования должны формировать

сознательного гражданина, который должен эффективно принимать участие в демократическом процессе, не принимая силовых методов решения политических и социальных конфликтов внутри страны, и готового защищать ее от внешней агрессии [4].

В связи с этим, становится актуальным выявление дидактических условий, способствующий подготовке будущих учителей в условиях кредитной системы образования. Мы считаем, что формулирование профессиональной готовности будущих учителей решать задачи воспитания и обучения учащихся возможно при реализации комплекса педагогических условий.:

-обогащение учебно - воспитательного процесса дополнительным содержанием, обеспечивающим освоение понятиями идеями, теориями, знание которых способствует формированию у будущих учителей профессиональной готовности осуществлять гражданское воспитание учащихся:

- организация различных видов самостоятельной работы по изучению студентами предметов психолого–педагогического цикла, разработке творческих заданий во время прохождения педагогической практики;

-включение студентов в целенаправленную исследовательскую деятельность в процессе написания курсовых работ, дипломных проектов, вовлечение активное участие в научно- практических конференциях, семинарах.

В целом, указанные педагогические условия будут способствовать формированию профессиональной подготовки будущего преподаватель к кредитному обучению:

Литература:

1. Баум В. В. Система зачетных единиц (кредитов) как один из инструментов признания квалификаций, -М., РУДН, 2007. С. 12.

2. Катаев А.Х., Шоев Н.Н., Джононов С.Д., и др. Характерные особенности получения высшего образования в условиях инновационной деятельности вуза. // Душанбе. Ирфон, 2007.

3. Гладков А.К., Козлов А.С., Саватеев И.В., Юсева З.В. Использование алгоритмических методов творчества в дипломных проектах // Технологическое образование (проблемы и перспективы развития): Сборник трудов региональной научно-практической конференции. - Новосибирск: Изд. НГПУ, 2002. - С. 30 - 40.

4. Барышова, Т.Л. Роль проектного метода в развитии творческих способностей студентов высшей школы [Текст] / Т.Л. Барышова // Образование – наука – технологии: доклады XII Всероссийской научно-практич. кон. – Майкоп, 2008. – С. 17-18. Библиогр.: с. 18 (0,25 п.л.)

5. Абрамов Д.Н., Бетев В.А. Технологические аспекты формирования практических умений. Тезисы Всероссийской научно-практической конференции «Формирование учебных умений в процессе реализации стандартов образования». Ульяновск; ул. ГПУ, 2003.-С.6-8

6. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. 2т.-М.; Педагогика 1980. Т.1-230 с.

7. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития; Инновационный курс КГТУ.4.2.- Казань; КУ, 1998г.

ПОДГОТОВКА СТУДЕНТОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ

Демократические преобразования в обществе закономерно актуализировали социальную потребность в гуманизированной системе общественного образования, способной реализовать принципиально новый подход к человеку.

В новых современных условиях образованию предъявляются принципиально новые духовно- нравственные и социально – экономические требования. В связи с этим возникает потребность в образованном специалисте, творчески способным к саморазвитию и самореализации в своей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: Качество образования, специалисты, преподаватели вуза, кредитная технология, инновационные методы обучения.

ОМОДА НАМУДАНИ ДОНИШҚЎЁН БА ФАЪОЛИЯТИ КАСБӢ ДАР ШАРОИТИ НИЗОМИ КРЕДИТИИ ТАҲСИЛ

Дигаргунсозиҳои демократӣ дар ҷамъият табиист, ки талаботи иҷтимоии системаи инсондӯстонаи маорифи халқ, ки қодир ба амалӣ гардондани муносибати муътақидона навро нисбат ба инсон ҳамчун мақсад, маркази такмили тарбия ба вучуд овардааст.

Дар шароити муосир маориф бо талаботи муътақидона нави маънавию ахлоқӣ ва иҷтимоию иҷтисодӣ пешниҳод мешавад. Дар ин росто мутахассисе зарур аст, ки дар фаъолияти касбии худ бомаърифат, эҷодкор ва қодир ба рушди худшиносӣ ва ҳудогоҳӣ бошад.

Калидвожаҳо: Сифати таълим, мутахассисон, омӯзгорони донишгоҳҳо, технологияи кредитӣ, усулҳои инноватсионии таълим.

PREPARING STUDENTS FOR PROFESSIONAL ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF THE CREDIT EDUCATION SYSTEM

Democratic transformations in society have naturally actualized the social need for a humanized system of public education, capable of implementing a fundamentally new approach to man as a goal, the center of educational enhancement.

In new modern conditions, education is presented with fundamentally new spiritual, moral and socio-economic requirements. In this regard, there is a need for a specialist who is educated, creative and capable of self-development and self-realization in his professional activities.

Key words: Quality of education, specialists, university teachers, credit technology, innovative teaching methods.

Сведения об авторах: Аханов Бахтиёр Файзуллоевич, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры общей педагогики Шымкентского университета. Адрес: Шымкент, Республика Казахстан. Электронная почта: ahanov_1964@mail.ru

Мусакулов Кусан Толендиевич, доктор (PhD), доктор педагогических наук, старший преподаватель кафедры общей педагогики Шымкентского университета. Адрес: Шымкент, Республика Казахстан. Электронная почта: kusan_65@mail.ru

Умаров Ашур Авалович, кандидат педагогических наук, доцент, заведующий кафедрой общей физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Адрес: 734003, РТ, г. Душанбе, ул. И. Сомони, проспект Рудаки 121. E-mail: umarov.ashur@mail.ru

Жанибекова Эльвира Журсыновна, магистрант, директор школы им. Комил», Адрес: Республика Казахстан, город Сарыоғош. Электронная почта: elvi_jan@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон: Аханов Бахтиёр Файзуллоевич, номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи Шимкент. Суроға: Ҷумҳурии Қазоқистон, шаҳри Шимкент. Печтаи электронӣ: ahanov_1964@mail.ru

Мусакулов Кусан Толендиевич, доктор (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси педагогика, муаллими калони кафедраи педагогикаи умумии Донишгоҳи Шимкент. Суроға: Ҷумҳурии Қазоқистон, шаҳри Шимкент. Печтаи электронӣ: kusan_65@mail.ru

Умаров Ашур Авалович, номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири кафедраи физикаи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 734003, ҚТ, ш. Душанбе, кӯч. И.Сомонӣ, хиёбони Рудаки 121. Печтаи электронӣ: umarov.ashur@mail.ru

Жанибекова Эльвира Журсыновна, магистрант, директори мактаби ба номи «Э. Комил», Суроға: Ҷумҳурии Қазоқистон, шаҳри Сарыоғош. Печтаи электронӣ: elvi_jan@mail.ru

Information about the authors: Akhanov Bakhtiyor Faizulloevich, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer at the department of general pedagogy at Shymkent University. Address: Shymkent, Republic of Kazakhstan. Email: ahanov_1964@mail.ru

Musakulov Kusan Tolendievich, Doctor (PhD), Doctor of Pedagogical Sciences, senior lecturer at the Department of General Pedagogy at Shymkent University. Address: Shymkent, Republic of Kazakhstan. Email: kusan_65@mail.ru

Umarov Ashur Avalovich, candidate of pedagogical sciences, associate professor, head of the department of general physics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aina. Address: 734003, ZhT, sh. Dushanbe, st. I. Somoni, Rudaki Avenue 121. E-mail: umarov.ashur@mail.ru

Zhanibekova Elvira Zhursynovna, master's student, director of the school named after. Komil', Address: Republic of Kazakhstan, city of Saryogosh. Email: elvi_jan@mail.ru

ТДУ:5/54

ТКБ:2/24

И-71

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ВА КОМПЮТЕРӢ ДАР ТАДРИСИ ФАНИИ ХИМИЯ

Исмоилова М.К., н.и.п., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Тавре ки маълум аст, имрӯз масъалаи омӯзиши фанҳои табиатшиносию дақиқ дар маркази таваччуҳи Ҳукумати ҷумҳурӣ қарор дошта, барои таъмини рушду нумуи соҳаи мазкур тадбирҳои муҳимми давлатӣ амалӣ карда мешаванд. Чӣхати амалӣ намудани сиёсати давлатӣ доир ба рушди илмҳои табиатшиносию дақиқ ва таъмини рушди илмҳои соҳаи мазкур бо қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи рушди илмҳои дақиқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2005-2008» ва «Барномаи рушди илмҳои табиатшиносӣ, риёзӣю техникаӣ барои солҳои 2010-2020» ва дигар санадҳои расмӣ давлатӣ ба тасвиб расиданд, ки бешубҳа дар ин марҳилаи рушди ҳаёти иқтисодию иҷтимоии кишвар дорои аҳаммияти муҳим мебошанд.

Вобаста ба ин, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёмашон ба Маҷлиси Олӣ пешниҳод намуданд, ки: - «Ба хотири боз ҳам беҳтар ба роҳ мондани омӯзиши илмҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ, инчунин, барои тавсеаи тафаккури техникаӣ насли наврас солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» эълон карда шавад» [6].

Омӯзиш ва таҳлили масъалаи мазкур собит месозад, ки дар шароити кунунӣ ба роҳ мондани таълиму тадриси фанни химия тибқи методология ва технологияҳои муосир дар муассисаҳои таълимии ҷумҳурӣ ба зарурати воқеӣ табдил ёфта, аз муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ ва хусусан, аз муҳаққиқони фанҳои соҳаи табиатшиносию дақиқ тақозо карда мешавад, ки чӣхати роҳандозӣ намудани корҳои илмию таҳқиқотӣ ва тарбияи кадрҳои илмӣ барои соҳаи мазкур саҳмгузор бошанд.

Дар Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барномаи давлатии рушд ва ҷорикунии технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2004) омадааст, ки омӯзгорон дар ҷараёни таълиму тадриси ҳар як дарс аз технологияи нави информатсионӣ - коммуникатсионӣ истифода бурда, барои ноил шудан ба сифати баланди таълим шароити мусоид фароҳам оварда, заминаҳои асосии баланд бардоштани сифати таълим ва ҳамаҷониба истифодаи комёбиҳои навини технологияҳои иттилоотиро самаранок ба роҳ монанд.

«Дар соҳаҳои илму маориф дар замони ҳозира бе техника ва технологияҳои иттилоотӣ ҷомеа пешрафт ва ба муваффақиятҳои илмӣ комёб намешавад. Тавассути таҳаввулоти илмӣ – техникаӣ ҳамаи донишхое, ки донишҷӯён ва таълимгирандагон дар

раванди истифодаи техника ва технологияҳои иттилоотӣ, махсусан, аз шабакаи интернет ва аз китобҳои электронию китобхонаҳо мегиранд, барои пешрафти илмӣ ва ҷаҳонбинии онҳо мусоидат мекунад». [2, с. 32-38]

Бо ташаббуси Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2010 ба воситаи шабакаи интернет озмунҳои фосилавии таълимгирандагон аз фанҳои гуногуни таълимӣ гузаронида шудааст, ки ин иқдомҳои навоарӣ робитаи таълимгирандагонро бо технологияҳои иттилоотӣ мустақкам намуда, ҳавасмандии ҷавонону наврасонро бо техникаю технологияҳои навин, инчунин, баҳри баланд бардоштани савияи илму донишҳои онҳо аз фанҳои таълимӣ, аз ҷумла, табиатшиносӣ, дақиқу риёзӣ ва кимиё афзун гардонида, ташаккул медиҳанд.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар охири асри XX ва аввали асри XXI техника ва технологияҳои иттилоотӣ бо суръати баланд инкишоф ёфта, ҳамаи соҳаҳои ҷомеаи муосирро ба қулӣ дигаргун сохтанд. Пешрафти илму техника ва технология ба рушду инкишофи ҷомеаи ҷаҳонӣ аз ҷумла, ба Тоҷикистони соҳибистиклоли мо низ оид ба ҷанбаҳои сиёсат, иқтисодиёт, маориф ва илм дар замони муосир таъсири назаррас расонид.

Тавассути мушоҳидаҳо ва маълумоти амалии мо маълум гардид, ки дар ҳама бахшҳо – сиёсӣ, техникӣ ва иҷтимоӣ, дар баромаду гузоришот техника ва технологияи дақиқи компютерӣ, проекторҳо, графопроекторҳо, тахтаи электронӣ, барномаҳои компютерӣ, презентатсияҳо (намоишҳо) ва дигар таҷҳизот мавриди истифода қарор дода мешаванд, яъне имрӯз 80% - и амалиёти таълимию тадрисӣ тавассути компютер иҷро карда мешаванд.

Дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон» қайд шудааст, ки рушди соҳаи маориф дар марҳалаҳои истифодаи техника ва технологияҳои навини замонавӣ қарор дорад. Агар дар раванди таҳсилот барои таълимгирандагону донишҷӯён ва устодон техникаи иттилоотӣ лозим шавад, онро метавонанд бемонеа аз шабакаи умумӣчаҳонии интернет дастрас намоянд. Имрӯзҳо аксар муассисаҳои таълимии соҳаи маориф дорои сомонаҳои интернетию шабакаҳои худ мебошанд. Аз ин рӯ, барои сайқал додан, таҷриба омӯختан ва такмил додани донишҳои худ донишҷӯён метавонанд тариқи шабакаҳои интернетӣ на танҳо дар дохили ҷумҳурӣ, балки берун аз он муошират намуда, ба воситаи почтаи электронӣ маълумоти заруриро дарёфт намоянд». [4, с. 12]

Истифодаи самараноки техника ва технологияҳои информатсионӣ – коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар ҷараёни таълими кимиё, аз ҷумла, таҷрибаю озмоишҳо, рисолаҳои хатм, корҳои курсӣ нақши калидӣ мебозанд.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ ҳамчун маводи ёрирасон хангоми мавзӯҳои нав аз фанни химия барои омӯзгорон хеле муҳим аст, зеро тавассути онҳо таълимгирандагонро бо мавҷудоти зиндаи табиат тариқи тахтаҳои электронӣ бо барномаҳои таълимӣ, слайдҳо, презентатсияҳо сохта, бо таври дақиқу саҳеҳ шиносонидан мумкин аст.

Аз ин лиҳоз, А.Иноятова [1, с. 78] дар таҳқиқоти худ иброз намудааст, ки дар ҳама ҳолат баробари замон ва илму техника қадам задан, аз навоариҳои илму техника бархурдор шудан, албатта хуб аст, зеро мо дар асри XXI, дар асри пешрафти илму техника умр ба сар бурда, қору фаъолият менамоем. Бинобар ин набояд фаромӯш кард, ки техникаю технологияи нав маданияти хоси истифодаи худро доранд.

Дар банди информатика ва энциклопедия бо ақидаи Е. Хлебалина [7, с. 16] таъкид шудааст, ки техника ва технологияи иттилоотӣ дар якҷоягӣ бо истифодаи методҳои маъмули таълим имкон медиҳад, ки ҳар як омӯзгор маҳорати таҳқиқотӣ-эҷодӣ ва малакаи таълимгирандагонро бедор намояд ва истифодаи усулҳои навини таълим, сифати таълим ва дараҷаи азхудкунии толибилмонро таъмин намояд.

«Дар заминаи равандҳои ҷаҳонишавӣ ва таҳаввулоти илму техникаи навин, омӯзгорон бояд донишҷӯёнро бо ҷанбаҳои азхудкунии тафаккури техникӣ, комёбиҳои технологияи муосир, яъне технологияи информатсионую коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ, дар раванди таълими кимиё ташаккул диҳанд». [9, с. 22-24]

Аз ҳама ҳадафи асосӣ ин аст, ки дар самти азхудкунии техника ва технология қобилият ва лаёқати таълимгирандагонро ташаккул дода, раванди таълимро бо истифода аз техника ва технологияи навин ба роҳ монем.

Дар маводҳои Муассисаи давлатии «Маркази Ҷумҳуриявии технологияҳои информатсионӣ ва коммуникатсионӣ» қайд карда шудааст, ки тарзи таълими техника ва технологияи навин дар шароити ҳозира талаб мекунад, ки ҳар як шахс бояд бо талаботи умумии ҳозиразамон ва афкори илмию техникии афзоянда бештар шинос шавад, зеро дар асри XXI, ки давраи пешрафти босуръати илму техника ва технология мебошад, ҷомеаро бе инкишофи технология тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ чунин омадааст: «Нишондиҳандҳои таъмини сифатро дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот бо стандартҳои ҷаҳонӣ наздик созем, ҳамкориҳои муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбиро бо субъектҳои бозори меҳнат густариш бахшем, дараҷаи рушди низомии инноватсияи миллӣ ва нишондиҳандаҳои азхудкунии технологияҳои иттилоотию коммуникатсиониро беҳтар гардонем». [5, с. 92-94]

Маврид ба зикр аст, ки ҳар як муаллим бояд оид ба рушди пешрафти технологияи информатсионӣ иттилоотӣ тадрис ва фаъолияти маърифатӣ – таълимии худ ва толибилмонро сайқал диҳад аз шабакаҳои компютерӣ ва мултимедӣ имрӯз муҳимтарин ҷузъи унсури технологияҳои иттилоотии навинро дар ҷараёни омӯзиши фанҳои таълимӣ, аз ҷумла, банду қисматҳои кимиё дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ пайваста ташаккул диҳад.

Азхудкунӣ ва истифодаи технологияи муосири компютерӣ ҳамчун як қисмати педагогикаи технологӣ, на танҳо боиси рушди заминаҳои нави фаъолияти касбӣ омӯзгор, балки ташаккули фаъолияти педагогӣ, маданияти ахборотӣ ва афзудани сифати касбии дилхоҳ боис мегардад.

Асосҳои педагогӣ дидактикии истифодаи технологияи нави коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ дар таҳқиқоти С.А. Рафиев [6, с. 89-90], Ф. Шарипов [8, с. 112], А. Мирзоев [3, с. 167-168], Н. Шоев [10, с. 79-80], аз нигоҳи илмӣ, назариявӣ ва амалӣ дар раванди таълими соҳаҳои педагогика, дидактика, илмҳои табиатшиносӣ ва кимиё тавсифу баррасӣ гардидаанд.

Истифодаи самараноки технологияи информатсионӣ - коммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар ҷараёни омӯзиши фанҳои дақиқ, баҳусус, кимиё тибқи талаботи нақшаю барномаҳои таълимӣ дар асоси нишондоду таълифоти Стандартҳои миллии таҳсилот дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, боиси ташаккули инкишофи қобилияти зеҳнӣ раванӣ, донишҳои назариявӣ амалӣ, маҳорату малакаи касбомӯзии толибилмон мегардад.

Истифодаи технологияи информатсионӣ – коммуникатсионӣ иттилоотӣ дар айни замон, яке аз ҷузъҳои асосӣ ва эътимодноку талаботи кунунии ҷомеаи умумибашарӣ, ҷанбаҳои муттасилу устувори таҳаввулоти иҷтимоӣ – иқтисодӣ, маънавию маърифатии толибилмон маҳсуб меёбад.

Истифодаи самараноки таҳаввулоти илмию техникӣ дар асри XXI яке аз роҳи усулҳои асосии рушди ҷараёни таълим, омӯзишу истифодаи васеи донишҳои технологияи информатсионӣ - коммуникатсионӣ толибилмони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва умуман соҳаи маорифи кишвар, ба шумор меравад.

Аз омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи маъҳазу сарчашмаҳои илмӣ, аз ҷумла, фалсафа, педагогика, дидактика ва психология дар миқёси ҷомеаи умумибашарӣ бармеояд, ки масъалаҳои тайёр намудани мутахассисони боистеъдоду соҳибкасб дар асри XXI дар доираи ташаккули донишҳои технологӣ, коммуникатсионӣ ҷавонон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ диққати аввалиндараҷа дода мешавад.

Ташаккули тақмили дараҷаи саводнокии технологияи донишҷӯён, дар айни замон, яке аз ҷанбаҳои навини дар ниҳоди онҳо бедор кардан ва рушд додани донишҳои техникӣ ва дар

чараёни омӯзиши кимиё азхудкунӣ, ташаккули фаёолияти ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ, зехнию равонӣ, таълимию маърифатӣ ва ҷаҳонбинии илмии онҳо маҳсуб меёбад.

Бо мақсади саҳеҳ истифода намудани воситаҳои техникӣ, яъне технологияи информатсионӣ – коммуникатсионӣ, ба омӯзгорону методистони бахшҳои химия ва биология лозим аст, ки ба омӯзиши фонди замонавии психологияи компютерӣ дидактикаи компютериро дар чараёни таълим қорбандӣ намоянд.

Ҳамин тавр, истифодаи технологияи информатсионӣ- коммуникатсионӣ дар раванди таълими химия, асоси такмилдиҳии роҳу усулҳо, методҳо, баҳусус, методҳои мултимедӣ (тасвири расмҳо, ҷадвалҳо, нақшаҳо, компютер, интернет ва дигар ВТТ) ва ташаккули дониш, маҳорат ва малакаи донишҷӯён маҳсуб меёбад.

Истифодаи ВТТ дар чараёни таълими фанни химия ҳамчун нишондиҳандаи (индикатор) бедоркунии донишҷӯён ба донишандӯзӣ, ташаккули мафҳумҳои технологияи информатсионӣ ва рушди шавқу завқи онҳо ба фанҳои таълимӣ ва касбомӯз ба шумор меравад.

Чараёни таълим дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ на танҳо боиси додани донишҳои муайян аз тарафи омӯзгор, балки иҷрои зина ба зина қорҳои муस्ताқилона ва воридшавии равандҳои соҳаю сохторҳои маориф ба фазои ягонаи маълумот дар заминаи Стандартҳои умумибашарӣ, аз ҷумла истифодаи технологияи информатсионӣ – коммуникатсионӣ мегардад.

Аз омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи сарчашмаҳои илмӣ, назариявӣ ва амалӣ оид ба педагогика ва дидактика маълум гардид, ки нақши истифодаи ВТТ дар раванди таълими кимиё аҳамияти қалон дорад.

Истифодаи ВТТ омӯзгоронро водор менамояд, ки ба масъалаҳои ташаккули донишҳои компютерӣ ва азхуд намудани қомебиҳои илму техника ва фаёолияти таълимӣ – маърифатии донишҷӯён диққати қиддӣ диҳанд.

Ба омӯзгорон лозим меояд, ки дар чараёни таълим шакл, роҳу усул ва методҳои замонавии таълимро (бо истифодаи компютер, интернет, ноутбук, тахтаҳои электронӣ) вобаста ба талаботу нишондодҳои нақшаҳо ва барномаҳои таълимӣ бо мақсади ташаккули фаёолияти таълимӣ – маърифатӣ, эҷодию ҷустуҷӯӣ ва зехнию равонии донишҷӯён истифода намоянд.

Адабиёт:

1. А. Иноятова. Технологияҳои иттилоотӣ ва асосҳои системаи идоракунии захираҳои нишондодҳо – Душанбе: Деваштич, 2007. – 220 с.

2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.12.2004 таҳти №468 «Барномаи давлатии рушд ва қорикунони технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».

3. Мирзоев А.Р. Дидактические основы подготовки студентов вузов Таджикистана к использованию информационно –коммуникационных технологий: дис...д-ра пед. наук: 13.00.01.

4. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 05.11.2003 таҳти № 1174 Дар қорай «Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ қорой рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон».

5. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ аз 22 декабри соли 2017.

6. Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2019.

7. Рафиев С.А. Комплексный подход к внедрению информационно – коммуникативных технологий обучения математики в вузах Таджикистана, Душанбе, 2017 – 170 с.

8. Хлебалина Е. Информатика: Энциклопедия – М, 2003. – 440 с.

9. Шарипов Ф.Ф. Педагогические особенности формирования информационной культуры студентов при изучении курса информатики. дис., канд. пед. наук. – Курган – Тюбе, 2008, - 197с.

10. Шевченко А.В. Информационная устойчивость политической системы. Монография – М: РАГС.2004 – 320с.

11. Шоев Н.Н. Психология и педагогика с основами кредитной технологии и активных методов воспитывающего обучения. Экспериментальное учебное пособие. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 538с.

12. Щербо В.К. Стандарты по вычислительным локальным сетям. Справочник. – М: Радио и Связь. – 1990. – 204с

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИННОВАТСИОНӢ ВА КОМПЮТЕРӢ ДАР ТАЪЛИМИ ФАННИ ХИМИЯ

Дар мақолаи мазкур, нақши асосҳои илмӣ - назариявӣ ва методологии истифодаи технологияи информатсионӣ - коммуникатсионӣ дар раванди таълими фанни химия шарҳ дода шудааст.

Ташаккулу тақмили дараҷаи саводнокии технологияи донишҷӯён, дар айни замон, яке аз ҷанбаҳои навини дар ниҳоди онҳо бедор кардан ва рушд додани донишҳои техникӣ ва дар ҷараёни омӯзиши кимиё азҳудкунӣ, ташаккули фаъолияти ҷустуҷӯӣ, эҷодӣ, зехнию равонӣ, таълимию маърифатӣ ва ҷаҳонбинии илмии онҳо маҳсуб меёбад.

Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсионӣ ҳамчун маводи ёрирасон хангоми мавзӯҳои нав аз фанни химия барои омӯзгорон хеле муҳим аст, зеро тавассути онҳо таълимгирандагонро бо мавҷудоти зиндаи табиат тариқи тахтаҳои электронӣ бо барномаҳои таълимӣ, слайдҳо, презентатсияҳо сохта, бо таври дақиқ шиносонидан мумкин аст.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, кимиё, компютер, технология, информатсия, коммуникатсия, илм, маориф, фикр, қобилият, фанҳои дақиқ, фаъолият, ҷаҳонбинии илмӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ И КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ХИМИИ

В данной статье объясняется роль научно-теоретических и методических основ использования информационно-коммуникационных технологий в процессе обучения химии.

Развитие и повышение уровня технологической грамотности в то же время считается одним из новых аспектов пробуждения и развития технических знаний в вузе и в процессе изучения химии.

Для учителей очень важно использовать информационно-коммуникационные технологии в качестве вспомогательных материалов при изучении новых тем по химии, поскольку с их помощью можно точно знакомить учащихся с живыми существами природы посредством электронных досок с обучающими программами, слайдами, презентациями.

Ключевые слова: образование, обучение, химия, компьютер, техника, информация, общение, наука, образование, мысль, способность, точные науки, деятельность, научное мировоззрение.

THE USE OF INNOVATIVE AND COMPUTER TECHNOLOGIES IN TEACHING CHEMISTRY

This article explains the role of scientific, theoretical and methodological foundations for the use of information and communication technologies in the process of teaching chemistry.

The development and improvement of the level of technological literacy of students at the same time is considered one of the new aspects of the awakening and development of technical knowledge in their university and in the process of studying chemistry, the development of their research, creative, intellectual and psychological, educational, cognitive and scientific worldview.

It is very important for teachers to use information and communication technologies as supporting materials when studying new topics in chemistry, since with their help they can accurately introduce students to living beings of nature through electronic boards with educational programs, slides, and presentations.

Key words: education, training, chemistry, computer, technology, information, communication, science, education, thought, abilities, exact sciences, activity, scientific worldview.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Муборакби Кенчаевна- номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи химия ва методикаи таълими онӣ Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. **Суроға:** 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров-16, Телефон: **918-28-89-74.**

Сведения об авторе: Исмоилова Муборакби Кенджаевна – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры химии и методики её обучения Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С. Сафарова-16, Телефон: 918-28-89-74.

Information about the author: Ismailova Muborakbi Kendzhaevna - candidate of pedagogical sciences, senior lecturer at the Department of Chemistry and its teaching methods at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob, S. Safarova street-16, Telephone: 918-28-89-74.

ТДУ: 37.0(075.8)

М – 65

ТАРБИЯИ МЕҲНАТӢ ВА ҲУНАРҶОӢИ МАРДУМӢ ДАР ОИЛА

Мирзоева Б.И., н.и.п., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паём ба Маҷлиси олии мамлакат ишора намуда, гуфтаанд: «Касе, ки илму дониш ва касбу ҳунар дорад, дар зиндагӣ ҳаргиз хору зор ва ба касе муҳтоҷ намешавад ва умри бобаракат мебинад». [9, с. 1]

Омӯхтан ва аз бар намудани касбу ҳунар яке аз масъалаҳои асосии ҳаётӣ доништа шудааст ва ба амалӣ гардидани он бузургони гузаштаву муосири мо диққати чиддӣ додаанд. Мутафаккирон ва бузургону хирадмандон чунин мешуморанд, ки ба меҳнат ва касбу ҳунар, ки сарчашмаи боигариҳои моддию маънавӣ ва воситаи асосии ҳаёти хушу хуррамона мебошад, бо дили гарм ва қалби пурмеҳр муносибат бояд кард. Ҳар як намуди меҳнат, хосатан, ҳунармандӣ агар аз ҷиҳати мақсад дуруст ва мувофиқ ба шавқу рағбат ва сидқан дӯст доштани он тарҳрезии корбандӣ гардад, бешубҳа, он боис ба обрӯю эътибор ва зиндагии серу пури ҳунарманд мегардад.

Ҳунар омӯхтану ҳунарманд будан ба ҳар як шахс ризку рӯзӣ, серию пурӣ ва фаровонии рӯзгору шодкомӣ меорад. Аз пандҳои шоирону мутафаккирон ва мардуми рӯзгор – дидаву таҷрибаи зиндагидошта бармеояд, ки ҳунарманд ҳеч гоҳ рӯи хорию залолро намебинад. Чуноне ки халқ гуфтааст «Ҳунарманд ҳар кучо ёбад кадр ва дар садр нишинад».

Оре, марди ҳунарманд, як тараф бо ҳунари волои худ шухратманду байни мардум соҳибэҳтиром гардад, аз тарафи дигар, ҳунараш рӯзгори оилаву фарзандонашро аз ҳар ҷиҳат таъмин менамояд. Ҳамчунин ба эҳтироми хосу ом сазовор мегардад.

Шахсе, ки таърихи гузаштаи аҷдоди худро надонад ўро одам шумурдан дуруст нест. Ҳар як шахс як самти муайянеро аз хурдӣ пеша накунад, ба он завқи баланд надошта бошад ва чиддӣ муносибат накунад, касбашро дӯст надорад, дар ягон соҳа мутахассиси варзида шуда наметавонад. Дар интиҳоби касб барои ҷавонону наврасон ва бедор кардани майлу рағбати онҳо нисбати ин ё он соҳа кумаки волидон ва устодон хеле созанда буда метавонад. Интиҳоби дурусти ҳунар барои ҷавонон гарави комёбист.

Дар педагогикаи халқӣ маҳдудияти бармаҳал дар тарбияи духтарон ва писарон бо сабаби фарқияти нақшҳои ҷамъиятӣ дида мешавад. Маводҳои таҳқиқотии профессор Иброҳимов М.Ф. нақши калидии тоҷикон ва аҷдодони онҳоро (бохтариёни қадим, суғдиён, парфиёнҳо, қабिलाҳои сақу массагетӣ) дар ташаккул ва инкишофи саноати бофандагӣ дар Осиёи Миёна тасдиқ менамояд. Минбаъд низ тоҷикон ҳамчун қувваи пешбаранда дар давоми асри миёна шинохта шудаанд. Дастнависҳои ва сарчашмаҳои ҳаггӣ исбот менамоянд, ки дар асри IX - X бофандагӣ хеле хуб инкишоф ёфта буд. Академик Б. Ғафуров менависад: «Матоҳои аз шохӣ, пахта ва зағир тайёр карда мешуданд. Осиёи Миёна ватани бештари матоҳои хушсифат буд. [2, с. 2]

Носеҳи забардасти Машриқзамин, мутафаккир ва адиби шинохтаи асри II Унсуролмаолии Қайковус марбут ба манфиати меҳнат ва касбу ҳунар андешаронӣ намуда, насли наврасу ҷавонро бо омӯхтан ва азбар намудани ҳунаре водор менамуд. Ба ақидаи ин мутафаккири рӯзгордида меҳнат ва касбу ҳунар агар аз таҳти дил ва меҳри беандоза бошад, аз ҳар ҷиҳат ба ҳунарманд ғоидаовар буда, саломатии онро барҷо ва рӯзгорашро ғани мегардонад. Аз рӯи хирад ва адлу инсоф самаранок истифода бурдани ҳунар боиси сарбаландии ҳунарманд мегардад, ҳамчунин, ӯ дар ҳама ҷо ба иззату иқром рӯбарӯ мегардад. Он касе, ки соҳибкасбу соҳибҳунар аст, ҳеч гоҳ ранҷаш ба зоеъ намеравад. Аз ин рӯ, дар омӯхтани касбу ҳунар ранҷ бурдану заҳмат кашиданро Қайковус амали нек дониста, ба наврасону ҷавонон таъкид карда мегӯяд, ки ҳунар омӯзанд ва аз омӯхтани касбу ҳунар нағз накунанд, зеро ҳунари хубе, ки ба ҳамагон маъқул меафтад, ҳунармандро соҳибэҳтиром ва қадру қимматашро афзун мегардонад. «Чун дар ҳунар фузун ёбӣ, - мегӯяд Қайковус, - шуҳратат байни ҳамсолону бузургон афзунтар мегардад». [8, с. 2]

Аз замонҳои гузашта то ҳанӯз адибону донишмандон ва шахсиятҳои рӯзгордидаву ҳаётсанҷида ҳамеша дигаронро, баҳусус, наврасону ҷавонро ҳушдор месохтанд, ки ҳунар омӯзанд ва шуғлеву касbero аз худ намоянд, то дар назди дигарон сарпасту хичолатзада набошанд. Борҳо таъкид кардаанд, ки меҳнат маҳз касбу ҳунар ба ҳунарманд серию пурӣ ва иззату иқром меорад.

Дар ин росто Бадриддини Ҷилолӣ чунин андеша рондааст:

Айб аст, ки дар ҳунар нақӯшӣ,
Сад айб ба як ҳунар напӯшӣ!
Соҳибҳунаре, ки ботамиз аст,
Дар дидаи мардумон азиз аст
Дар мавсими қудрати ҷавонӣ
Нақде ба каф ор, то натвонӣ!

Мирзо Абдулқодирӣ Бедил ба он ақидаест, ки то фазлу ҳунар ошкор ва мақбули омма нагардад, дари иқболу барӯмандӣ ба рӯи кас (ҳунарманд) боз намегардад. Ҳунари хубу бенуқсонӣ ҳунарманд аст, ки байни хосу ом соҳибэҳтиром мегардад:

То фазлу ҳунар оинапардоз нашуд,
З-иқбол даре ба рӯи кас боз нашуд.

Дар байни тоҷиконе, ки дар ҳамвориҳои зиндагӣ мекарданд, ҳунарҳои миллии гуногун рушд менамуданд, ба монанди тайёр кардани матоҳои пашмӣ, шохигӣ, пахтагӣ ва онҳо ҳамчунин, ба тайёр кардани маҳсулоти заргарӣ ва кӯзагарӣ низ машғул буданд. Занҳое, ки дар кӯҳистон зиндагӣ мекарданд, ба бофандагӣ ва зардӯзӣ машғул буданд ва мардон матоҳои пашмӣ мебофтанд. Занҳо ба тоза кардани пахта аз пунба дар ҳаллоҷиҳо, пахтаресӣ ва тайёр кардани он барои бофандагӣ машғул буданд. Барои лӯла кардани он дар асбоб (дастгоҳ)-и маҳсуси ба курсӣ монанд, ки аз ҷӯб сохта шуда буданд, ва онро пилтамол мегуфтанд, бо даст тоб дода, нах ҳосил мекарданд. Ин гуна маҳсулоти тайёркардаи онҳо дар он замонҳо шуҳрати қалони касбиро ифода менамуд. Дар руҳияи меҳнатдӯстӣ ба касбу ҳунар тарбия намудани насли наврас ба оила, мактаб ва ҷомеа вобастагии зич дорад. Ин намуди тарбия аз оила маншаъ мегирад, ҳарчанд ки дар оила дар шакли ниҳоят одӣ тарҳрезӣ ва қорбаст гардида, тадричан дар мактаб мураккабтар ва дар ҷомеа инкишоф меёбад. Мақсади таълиму тарбия, омӯзиши касбу ҳунар ва ба воя расонидани насли наврас низ аз синни хурдӣ ба он равона шуда буд, то онҳо

соҳиби ақлу хиради шоиста, зеҳни баланд гардида, дар ояндаи наздик миллати тоҷикро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ карда тавонанд. Яъне, наслҳои минбаъда соҳиби илму дониш ва касбу хунари зарурӣ гарданд. Таърихи гузаштамон собит менамояд, ки маснуоти дастии онҳо дар марҳилаи аввал, санъати беназири замонро ба тарзи худ ифода мекард. Осори боқимондаи ориёӣҳо нишон медиҳад, ки онҳо дар сохтани ашёҳои гуногуни рӯзгор таҷрибаи хеле зиёд доштанд ва гузашта аз ин, аз омӯзиши илм низ бархурдор буданд. Аз таърихи қадимаи гузаштаи хеш оғаҳӣ дорем, ки дар замони Кушонӣ роҳҳои тичорат «Роҳи абрешим» аз Осиёи Миёна мегузашт ва мамлакати Римро бо худ мепайваст. Дар ҳамин давра (асрҳои 6-8) сӯғдиён, ки худашон шоҳибобӣ мекарданду бевосита ба абрешимфурӯшон алоқа доштанд, боиси ба миён омадани либосҳои гуногуни мардонаю занона шуданд. Ақобир Абдуллоев дар мақолаи худ чунин овардааст: «Ашӯе, ки тарзи сохтани онҳо ба уҳдаи техника ва олоти мухталиф вогузор мешавад, ҷузъи хунароҳои дастӣ шуда наметавонанд, он чи хунароҳои дастиро аз сунъӣ фарқ месозад тарзи сохтани онҳо мебошад. Хунароҳои дастӣ бештар барои инъикоси фарҳангу русуми мардум талқин мешаванд, зеро як бахши муҳимме аз заруратҳои зиндагии рӯзмараи халқ ҳастанд». [1, с. 3]

Бо гузашти айём, тавассути коркард ва рӯи кор омадани намудҳои мухталифи абрешим ва маҳсулоти абрешимӣ либосҳои нав дар нави занонаю мардона батадриҷ зиёд шудан мегирад.

Мирзоева Б зарур будани тарбияи меҳнатӣ дар оиларо чунин шарҳ додааст: «Тарбияи меҳнатии духтарон дар оила бо тоза кардани хона, либосҳои худро пок нигоҳ доштан, дӯхтанро омӯхтан ва нигоҳубини хурдсолон шуруъ мешаванд» [7, с. 3]

Дар фолклори тоҷик халқ бо сароидани суруду таронаҳо ва зарбулмасалҳо меҳнатро тараннум месозад ва ҳавасмандии ҷавононро ба ғайрияти меҳнатӣ ташаккул медиҳад: «Илм ва касб шарафи падар аст», «Бе меҳнат моҳӣ аз ҳавз берун намеояд», «Ба хӯрдан тайёр, вале аз кор мегурезад», «То меҳнат нақунӣ санги сиёҳ лаъл намегардад». Чунин зарбулмасалҳо барои ҷавонон ҳосияти тарбиявӣ доранд. Онҳо меҳнат ва касбро тараннум менамоянд ва ҷавононро ба истеҳсолот ҷалб мекунанд. Барои он ки тарбия дар меҳнат комил бошад, он бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯӣ бошад:

1. Чи қадаре ки кӯдак ба меҳнат барвақт ҷалб карда шавад, тарбияи меҳнатии ӯ ҳамон қадар бо муваффақият ба роҳ монда мешавад;

2. Меҳнати бачаҳо бояд аҳаммияти ҷамъиятӣ ва асоси тарбияи ғоявӣ-ахлоқиро доро бошад;

3. Меҳнати сабуке, ки шиддати иродавии ҷисмонӣ, ахлоқӣ ва ҷиддиро талаб намекунад, натиҷаи қаноаткунанда дода наметавонад.

4. Меҳнат бояд истироҳатро иваз намояд. Ҳасташавӣ ҳама гуна намудҳои меҳнатро иваз менамояд;

5. Ҳар як супориши меҳнатӣ бояд тавассути натиҷаҳои ғайрибаҳш ва намоён ба охир расад.

Меҳнатдӯстӣ ҳосияти асосии ахлоқ ҳисобида мешавад. Дар натиҷаи меҳнат, маҳсулоти тайёрнамуда, сифати кор маҳорат ва симои ахлоқии инсон баҳогузорӣ мегардад. Амалҳои меҳнатӣ ва душворшавии онҳо ҳангоми омӯхтани касб ба назар гирифта мешаванд. Кӯдаконро бо намудҳои гуногуни амалҳои содаи меҳнатӣ, малакаҳои иҷроӣ амалиёти на он қадар душвор ошно намудан зарур аст.

М. Лутфуллоев чунин қайд кардааст: «Ҳамин тариқ, духтарон аз хурдсолӣ бо намудҳои гуногуни хунароҳои занона ошно мешуданд, ба иҷроӣ амалҳои душвортар фаро гирифта мешуданд ва соҳиби малакаи меҳнатӣ мегардиданд». [3, с. 4] Дар тарбияи ҳаматарафаи ташаккули шахсият ва ба меҳнат одат кунонидани бачаҳо аз синни хурдсолӣ оила мавқеи асосӣ дорад.

Ҳифз ва интиқоли анъанаҳои халқӣ дар тарбияи ҷавонон аҳаммияти бузург дорад. Яке аз анъанаҳои аҷоиб омодаسازیи пешакии арӯс дар интиқоли шавҳар мебошад. Дар рӯзи муайян дугонаҳои арӯс ҷамъ меоянд ва барои ӯ либос медӯзанд.

Дар омӯзонидани хунароҳои мардумӣ ба духтарон роҳбарии калонсолон нақши калон мебозад. Таҳти роҳбарии онҳо худкорӣ, ғайриҷалбӣ ва созандагии духтарон назорат карда

мешавад. Духтарон ба расмҳо ошно мешаванд, зардӯзӣ мекунад, нақшҳои душворро дар алоҳидагӣ меомӯзанд, ки ин ба гирифтани малака мусоидат менамояд. Барои зардӯзии чакан ё гулбандӣ дар болои матои пахтагӣ расмҳо мекашанд. Ҳар гуна расмро бо риштаҳо мебаранд, то ки нақши кашидашуда ҳангоми рангкунӣ дар дег ҳифз карда шавад. Баъд аз хушккунӣ риштаро кушода мегиранд. Зардӯзии чакан сабр ва маҳорати баландро талаб мекунад. Ин зардӯзӣ ба либоси тайёр дӯхта мешавад. Дар баробари ин, ба духтарони касбомӯз нишон медоданд, ки расмҳои ҷудогона ба ҳам алоқаманд дар охир як расм шаванд ва ба ҳамдигар мувофиқат кунанд. Асосан, нақшу нигори миллиро истифода мебаранд ва ба он ишора менамуданд, ки дар охир як расми воқеӣ ҳосил шавад. Мирзоева Б оид ба тарбияи меҳнатӣ дар оила чунин қайд намудааст: «Духтарони деҳотӣ барои худ бисёр нақшу нигорҳоро тайёр менамуданд, ки онҳо мероси волидайн ҳисоб мешуданд. Пеш аз тӯй духтарон якҷо ҷамъ меомаданд ва маслиҳат мекарданд, ки чӣ тавр либосро бо нақшҳои зебо дӯзанд». [4, с. 4]

Тарбияи зебоипарастии кӯдакон дар асоси ҳунарҳои анъанавии занонаи тоҷикӣ рушд ва ташаккул меёбад. Тарбияи зебоипарастӣ – ин тарбияи тавоноии дарки комили мафтункунандаи санъат ва воқеият мебошад, Ин намуди тарбия коркарди системаи тасаввуроти бадеӣ низ шуда метавонад. Дар ҳунарҳои анъанавии занонаи тоҷик – зардӯзӣ, бофандагӣ, дӯхтани либосҳои миллий (чакан, гулбандӣ, сӯзанӣ) зебогӣ ҷилва мекунад.

Мирзоева Б. касбу ҳунарро чунин тавсиф намудааст: «Дар раванди омӯзиши ин ҳунарҳои анъанавӣ дар кӯдакон муҳаббат ба ҳунарҳои мардумӣ ва зебогиҳои он ташаккул меёбад». [5, с. 4]

Асоси зебоӣ дар ҳуди меҳнати инсон, ҷаҳолияти ӯ барои дигаргунсозии муҳити атроф ва ҳаёти худ вҷуд дорад. Ба ташаккули тарбияи зебоипарастӣ ҳунарҳои анъанавии миллии тоҷикӣ мусоидат намуданд: занона аз нуқра (қасаба, хафабанд, чама, марворид) дӯхтани маҳсулот (чакан, гулбандӣ, дастархонҳо, маводҳои маросимӣ), матоъҳои нақшдор (атлас, беқасаб, адрас, шероз, ороишот ва ғайраҳо. Анъанаҳои мардумӣ дар педагогикаи халқӣ аҳаммияти хоса доранд. Масалан, падару модарони донишҷӯён ба усто-мураббӣ ҳуроки хос ва ширинии миллий – ҳалво меоварданд.

Пас аз он ки устод розигӣ дод, меҳмонон онро истеъмол карда, дастурҳои омӯзишӣ ва баракатҳо медоданд. Ин системаи таълимӣ интиқол додани малакаҳои зарурӣ ва донишро дар бар мегирад, ки хусусиятҳои зебоипарастӣ ва ахлоқии онҳо дар ҷараёни ҷаҳолияти ҳаррӯза ташаккул меёбанд. Ҳадафи маориф бояд ба он мусоидат намояд, ки донишҷӯён дар бораи решаҳои худ ва арзишҳои ахлоқӣ андеша намоянд ва бо ҳамин роҳ ҷойгоҳи фарҳанги миллии худро дар ҷаҳон муайян карда тавонанд ва ба фарҳангҳои дигар давлатҳо эҳтиром гузоранд.

Дар рисолаи пирони кор қоидаҳои динӣ-ахлоқӣ сабт гардида буданд. Масалан, дар рисолаи оҳангар дувоздаҳ қоидаҳои зеринро риоя намудани усто нишон дода шудааст:

1. Субҳ барвақт аз хоб хестан;
2. Тақсим намудани кор тибқи тобоварии ҷисмонӣ;
3. Олиҳиммат ва раҳмдил будан;
4. Ба шогирдони худ ғамхор будан.
5. Дар муомила ба ҳама ихотақунандагон (атрофиён) сипосгузор будан;
6. Асабонияти худро ошкор накардан;
7. Ба мискинон меҳрубон будан;
8. Ба кормандон муомилаи хуб кардан;
9. Бо бачаҳои бегона чун бо фарзандон муносибат кардан;
10. Ба дастурҳои пирон риоя намудан;
11. Устои моҳир будан;
12. Дар ҳаққи пирон ва устоҳои гузашта сухани бад нагуфтан.

Ба системаи анъанаҳои халқии тоҷикон маросимҳои арӯсбинон, қалинбинон, гулбазм ва ғайраҳо дохил мешаванд. Дар ин ҷашнҳо барои гузаронидани маросим ҳамаи ҳешовандон ва дугонаҳои арӯс даъват карда мешаванд. Духтарон назора мекарданд, ки чӣ гуна калонсолон либос мепӯшанд, аз зебогии он лаззат мебаранд ва худ ба хоҳарони калонӣ тақлид мекарданд, либосҳои идона ва ороишро ба бар мекарданд. Зери роҳбарии бузургсолон, хусусан модарон,

духтарони калонсол барои ба тартиб даровардани хонаи домод ва ё арӯс иштирок мекарданд: рӯбучин, тоза ва сафед мекарданд, бо нақшҳои зебо хонаро оро медоданд. Либосҳо ва маводҳои дӯхтаи арӯсро аз қабилӣ: бардеворӣ, куртаи чакан, парда, рӯймоли миён, рӯймолча, рафида ва остинча, курта, рӯймол, болишти чаканӣ, бардиванӣ, шероз ва ғайраҳоро ҷиҳоз мекашиданд. Ин як анъанаи тарбияи меҳнатӣ барои духтарон буд.

Касбу ҳунаромӯзӣ омили пешрафти тарбияи меҳнатӣ ва зебоипарастии наврасону ҷавонон мегардад.

Инсон дар тули зиндагии хеш бояд касбе омӯзад ва барои беҳтар намудани сатҳи зиндагии худ заминаи муносиб фароҳам оварад ва ба меҳнату заҳмати ҳалол умр ба сар бурда, неъматҳои зиндагиро афзун намояд ва дар рушду нумуи ҷомеа ҳиссагузор гардад.

Бо таърихи гузашта, баҳусус, ба таърихи қадимаи ниёгон бастаи пайдоиши касбу ҳунарҳои гуногун шиносонидани наслҳои наврасу ҷавон, ки омил ба ташаккули ҷаҳони маънавии онҳо мегардад. Агар дар ҷараёни таълим вобаста ба ин ё он касбу ҳунар, алалҳусус, дар мавриди ҳунарҳои мардумӣ маълумоти таърихӣ додан, шавқу завқи дӯстдорони ҳунарҳои мардумиро афзун мегардонад. Мирзоева Б. тарғиби касбу ҳунарро чунин тавсиф намудааст: «Касбу ҳунарҳои занона чун дигар касбу ҳунарҳои мардумӣ (кулогарӣ, оҳангарӣ, шамшеру найзасозӣ, хумсозӣ, дегрезӣ, сабадбофию бурёбофӣ ва амсоли инҳо) байни омма шуҳрату маҳбубият ва таърихи пайдоиши хоси худро дорад». [6, с. 6]

Таърихи беҳтарин падидаҳои онро дар таълиму тарбияи хонандагон, албатта, ин вобаста ба барномаи таълимӣ дар шароити кунунии рушди ҷомеа истифода бурдан вазифаи мо омӯзгорон аст. Васфи ҳунар ва касбу ҳунармандиро дар замири фарзандон аз тарафи падару модар бедор намудан вазифаи ҳар яки онҳост. Тоҷикон дорои тамаддун ва фарҳанги қадима мебошанд. Беҳтарин падидаҳои онро дар таълиму тарбияи фарзандон дар шароити кунунии рушди ҷомеа истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст.

Мақсади таълиму тарбия, омӯзиши касбу ҳунар ва ба воя расонидани насли наврас низ аз синни хурдӣ ба он равона шуда буд, то ки онҳо соҳиби ақлу хиради шоиста ва маҳсули ҳунари онҳо бояд минбаъд қавмашонро дар арсаи ҷаҳонӣ муаррифӣ карда тавонад. Яъне, наслҳои минбаъда соҳиби илму дониш ва касбу ҳунари зарурӣ гарданд. Ҳамин буд, ки маснуоти дастии онҳо дар марҳилаи аввал, санъати беназири замонро ба тарзи худ ифода мекард.

Ҳавасманд намудани онҳо на танҳо ба даст овардани касбу ҳунар инчунин одобу ахлоқи ҳамида, ҳифзи ҳунарҳои мардумӣ, худшиносии миллӣ ба шумор меравад.

Касе, к-ӯ дар ҳунар бардошт ранҷе,
Бихар ҳар нуктаи он кас ба ганҷе!

(Фаридуддини Аттор).

Ҳунар-мардумӣ бошаду ростӣ,
Зи кажжӣ бувад каммию ростӣ.

(Абулқосим Фирдавӣ).

Панду насиҳати халқ низ метавонад таъсире дошта бошад:
Ҳунар дорӣ- ҳазинаи зар дорӣ.
Заҳмату қору ҳунар касро намояд номдор.

Бояд тазаккур дод, ки тоҷикон аз замонҳои қадимтарин мардуми ҳунарманду фарҳангдӯст буданд. Ва ҳамеша ба касбу ҳунарҳои аҷдодӣ арҷ мегузошанд. Ин хислати хуб ва шуғли ҳамарӯзаи гузаштагон яъне ҳунару ҳунармандӣ дар байни мардуми мо ханӯз побарҷост. Дар Паёми навбатии худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз муҳимияти ҳунару ҳунарманди ва рушду инкишофи он дар маҳалҳо тавассути омӯзиш ва ба ҷойи қорӣ таъмин гаштани ҳунаромӯзон суҳанронӣ намуданд. Ҳамин нуктаро гуфта қайд намуданд, ки ҳунару ҳунармандиро мо бояд рушд ва такомул диҳем. Дар ин баромадашон Пешвои миллат оид ба ҳунари қолинбофӣ, адрасбофӣ, заргарӣ, косибӣ истода гузаштанд. Ва тамоми роҳбарони шаҳру ноҳияҳо вазифадор гардиданд, ки дар ҳар як бозорҳо дар ҳар як мағозаҳо растаҳои фурӯши маҳсулоти ҳунармандӣ ташкил намоянд. Гуфтан ба маврид аст, ки имрӯз дар шаҳри Кӯлоб нуктаҳои фурӯши маҳсулоти ҳунармандӣ, мағозаҳо ба чашм мерасанд мо умед дорем ки пас аз Паёми Пешвои миллат ин

нуктаҳои фурӯши маҳсулоти дӯзандагӣ боз ҳам зиёд мегарданд. Воқеан ҳунарҳои мардумӣ шомили ғаъолияти ҳамаи кишрҳои ҷомеа буда, як рукни фарҳанги миллӣ мебошанд. Ва мебоҷад нисбати ин пеша тавачҷуҳи ҳамешагӣ зоҳир намуд.

Айни замон, беҳтару самаранок ва ба талаботи давр, ҳамзамон, марбут ба пешрафти илми муосир роҳандозӣ ва корбандӣ намудани тарбияи меҳнатӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар оила вазифаи ҳар яки мо, падару модарон ва омӯзгорон аст.

Адабиёт:

- 1.А. Абдуллоев. Ҳунар-ҷавҳари зиндагӣ. Душанбе, Ирфон. 2019.
2. Б. Ғафуров. Тоҷикон. Душанбе, Ирфон. 2022.
- 3.М. Лутфуллоев. Ҳунар мактабӣ тарбия. Душанбе, Матбаа. 2020, 280 саҳ.
- 4.Мирзоева Б. Сухани чанд дар боби чакан. Маводи конференсияи илмӣ таҳти унвони «Занон ва рушди илми муосир» баҳшида ба рӯзи умумичаҳонии занон дар соҳаи илм ва 30 – солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кӯлоб. 2021, 186с.
5. Мирзоева Б. Нақши ҳунарҳои мардумӣ дар рушд ва нумои фарҳанги миллӣ Маводи конференсияи илмӣ таҳти унвон Душанбе -2019, 18-21
- 6.Мирзоева Б. Омода намудани омӯзгорони ояндаи технология ва соҳибкорӣ тавассути ҳунарҳои анъанавии занонаи тоҷикӣ дар замони муосир. Кӯлоб. -2021. 159с.
- 7.Мирзоева Б.И. Дастури таълимии аёнӣ. Матбаа. Душанбе.- 2020 .
8. Унсурулмаолӣ Кайковус «Қобуснома». Маориф – 1958, Е.Э. Бертелс.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, 22-декабри соли 2017. Омӯзгор саҳ-5.

ТАРБИЯИ МЕҲНАТӢ ВА ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ОИЛА

Мақолаи мазкур нисбати тарбияи меҳнатӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар оила заминаҳои пайдоиши касбу ҳунарҳои мардумӣ иттилоъ медиҳад. Мақсади таълиму тарбия, омӯзиши касбу ҳунар ва ба воя расонидани насли наврас дар муҳити хонавода мебошад. Тарбияи меҳнатӣ на танҳо омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ, инчунин дар тарбияи ахлоқи фарзандон саҳми худро мегузорад.

Воқеан ҳунарҳои мардумӣ шомили ғаъолияти ҳамаи кишрҳои ҷомеа буда, як рукни фарҳанги миллӣ мебошанд. Ва мебоҷад нисбати ин пеша тавачҷуҳи ҳамешагӣ зоҳир намуд.

Айни замон, беҳтару самаранок ва ба талаботи давр, ҳамзамон, марбут ба пешрафти илми муосир роҳандозӣ ва корбандӣ намудани тарбияи меҳнатӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар оила вазифаи ҳар яки мо, падару модарон ва омӯзгорон аст.

Калидвожа: ҳунар, ҳунармандӣ, касбу ҳунар, дӯзандагӣ, таърих, омӯзиш, рушду нумӯ, меҳнат, оила, халқ, инсон, тарбия, омӯзиш, педагогика, мактаб, ҷомеа, тарбияи меҳнатӣ, устод ва шогирд, урфу одат ва анъана, тарбияи зебопарастӣ.

ТРУДОВОЕ ВОСПИТАНИЕ И НАРОДНЫЕ ПРОМЫСЛЫ В СЕМЬЕ

В данной статье рассказывается о трудовом обучении и народных промыслах в семье, основах возникновения народных промыслов. Цель обучения и воспитания, профессиональная подготовка и воспитание подрастающего поколения в семейной среде. Трудовое воспитание способствует не только изучению народных промыслов, но и нравственному воспитанию детей.

Фактически народные промыслы включают в себя деятельность всех слоев общества и являются столпом национальной культуры. И мы всегда должны обращать на это внимание.

В настоящее время обязанность каждого из нас, родителей и учителей, лучше и эффективнее и в соответствии с современной наукой, в то же время связанными с потребностями времени, осуществлять и применять в семье трудовое обучение и народные промыслы.

Ключевые слова: искусство, мастерство, профессия, портняжное дело, история, образование, развитие, труд, семья, народ, человек, воспитание, обучение, педагогика, школа, общество, трудовое воспитание, учитель и ученик, обычаи и традиции, воспитание красоты.

LABOR EDUCATION AND FOLK CRAFTS IN THE FAMILY

This article talks about labor training and folk crafts in the family, the basis for the emergence of folk crafts. The purpose of training and education, professional training and education of the younger generation in a family environment. Labor education contributes not only to the study of folk crafts, but also to the moral education of children.

In fact, folk crafts include the activities of all sectors of society and are a pillar of national culture. And we must always pay attention to this.

Currently, it is the duty of each of us, parents and teachers, to carry out and apply labor training and folk crafts in the family better and more effectively and in accordance with modern science, at the same time related to the needs of the time.

Key words: art, skill, profession, tailoring, history, education, development, labor, family, people, people, education, training, pedagogy, school, society, labor education, teacher and student, customs and traditions, education of beauty.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоева Бунафша Исмоиловна, номзади илмҳои педагогӣ, муаллими калони кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва методикаи таълими онҳои Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.: 918250650

Сведения об авторе: Мирзоева Бунафша Исмоиловна, кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры гуманитарных наук и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918250650.

Information about the author: Mirzoeva Bunafsha Ismailovna, candidate of pedagogical sciences, senior lecturer of the department of humanities and teaching methods of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Tel.: 918250650.

ТДУ:37.0+811.110

ТКТ:74.263.3

Б-37

ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТИИ ХОНАНДАГОН ДАР ЭҶОДИӢТИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОҶИК

Бобоев М.Қ., унвончӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Дар илми ватании педагогӣ ҷойгоҳи муҳимро дар тарбияи насли наврас эҷодиёти адабӣ ва мероси маънавию ахлоқии мутафаккирони барҷастаи форсу тоҷик ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик ишғол менамоянд. Мероси бебаҳои ахлоқию ватандӯстона, васфкунандаи ҷавонмардию мардонагии мутафаккирони форсу тоҷики асрҳои ХХI ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик дорои нури азим барои кушода додани ҷанбаҳои нав барои тарбияи насли наврас ва рушди маънавию ахлоқии ҷавонони муосир мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008 иброз дошта буданд, ки «Асоси сиёсати фарҳангии давлати мо тавассути тарғиби ҳамаҷонибаи таърихи ибратомӯзи халқамон, мероси гаронбаҳои фарҳангиву адабии миллати куҳанбунёдамон, арзишҳои милливу умумибашарӣ, баланд бардоштани сатҳи худшиносиву ҳудӯгоҳӣ, ифтихори миллӣ, эҳсоси ватандӯстиву ватанпарастии ҳар як фарди ҷомеа, таҳкими ваҳдати миллӣ ва дастовардҳои истиқлолияти Ватанамон мебошад». [3, с. 2]

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишвари дорои захираҳои ғании адабӣ ва маърифатӣ бо собиқаи беш аз ҳазорсолаҳо мебошад, ки бо истифода аз ин хазинаи ирфониву маънавий тарбияи ҳамаҷонибаи насли наврас ва ҷавонро ба роҳ монда, ҷиҳати дар амал татбиқ намудан ва ба

тадрич вусъат бахшидани сиёсати имрӯзаи давлат дар соҳаи маориф ва раванди ислоҳот дар ин самт таваҷҷуҳи зиёд зоҳир мекунад. Аз ин ҷост, ки маҳз мутабаққардонии равандҳои ҷомеасозии навин ба усули таълиму тарбия ва фаро гирифтани насли муосири ҷомеаро Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон дар бештари гузоришҳо ва Паёмҳои ҳеш аз авлавияти муҳими рушди ҷомеа ва давлатсозии замони муосир мавриди арзёбӣ қарор додааст.

Солҳои тулонӣ аҳли кишвар дур аз дастрасӣ ба арзишҳои миллии фарҳангӣ, тамаддуни чандинҳазорсола қарор доштанд. Хушбахтона, бо шарофати расидан ба истиқлолияти комил, тарзу усули фаъолияти соҳаи маориф таҷдид ёфт ва роҳҳои таълиму тарбия аз рӯи осори аҳли зуфунӣ миллат бо шеваи истифода аз адабиёти пурҳикмати классициамон имконпазир гардид.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи эҳёи асосҳои иҷтимоӣ - назариявии низоми маориф қайд кардаанд, ки мақсади асосии низоми маориф тарбияи шахсияти неруманд ва созанда мебошад. Аз ин рӯ, масъалаҳои тарбияи ҳисси худшиносии миллӣ дар шуури хонандагон ва ҷавонон, ҳудогоҳии таърихӣ, истифодаи анъанаҳои бештарини маорифи миллӣ ва умуминсонӣ, арзишҳои фарҳангӣ, ахлоқӣ ва идоракунии демократӣ, ки то имрӯз ба пешрафти илмӣ - техникӣ ва фарҳангӣ мусоидат мекарданд, зеро таваҷҷуҳи махсуси давлат қарор доранд. [11, с. 67]

Аҳли ҷомеа бештар ба ғояҳои маърифатии осори мутааллими аҳли ирфон, монанди Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абӯрайҳони Беруни, Ал-Форобӣ, Закариёи Розиву Абулқосими Фирдавӣ, Ибни Синову Умари Хайём, Носири Хисраву Низоми Ганҷавӣ, Ҳокони Шервонӣ, Ҳаким Санову Шайх Аттор, Абдуллоҳи Ансориву Муҳаммад Ғазолӣ, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва Начмуддини Ироқӣ, Шайх Саъдиву Ҳусайн Воизи Кошифӣ, Ҳофизу Ҷомиву Соибу Алии Ҳамадонӣ, Сайидову Бедилу Аҳмади Донишу устод Айнӣ ва садҳо маорифпарварони дигар рӯй оварда, ақидаҳои тарбиявӣ-педагогии ин зумра мутафаккиронро барои раванку ривочи соҳаи маорифи кишвар қорбасти намуданд.

Рушди ҷомеа дар ҳар кишвари мутараққӣ бо ғановати маънавии таърихи гузаштагонаш иртибот дорад ва танҳо ифтихорот аз дастовардҳои тамаддуни миллии, омӯзиши таърих, шинохти фарҳанг ва кадрдонии мутафаккирони хирадманд ва аҳли илму адаби миллати ҳеш метавонад дар рафти таълиму тарбияи насли нав саҳмгузор бошад ва ин наслро ба баҳрабардорӣ аз ғояҳои маънавии ҳеш, ба худшиносии амиқ оварда расонад.

Аз ин ҷост, ки ҳар миллати соҳибтамаддун барои рушд додани соҳаи маориф ва заковати маънавии мардуми ҳеш, пеш аз ҳама, ба тариқи инкишоф додани илму маърифат, гиромӣ доштани мактаб, муаллим, китобу барномаҳои таълимӣ, талқини масъулияти падару модар, дарки худшиносӣ ва шинохти ҷойгоҳи ҳеш дар ҷомеа ва ба ин монанд бештар таваҷҷуҳ зоҳир менамоянд ва русуму анъанаҳои таълимии гузаштаро ҳамчун махсули хиради инсонӣ сармашқи фаъолият дар ин соҳа қарор медиҳад.

Мутабаққардонии нишондоди сарчашмаҳо, дар раванди таълим ва тарбияи насли наврас омӯзиши осори маданӣ- фарҳангии гузаштагони мо нақши ниҳоят муҳим ва созгор мебозанд.

Ҳанӯз аз замонҳои қадим олимон, шоирон, нависандагон ва равшанфикрон дар осори безаволи худ оид ба масъалаи тарбияи насли наврас ҳамеша диққати ҷиддӣ медоданд. Осори классикони адабиёти форсу тоҷик инъикоскунандаи сифатҳои маънавий-фарҳангӣ ва манбаи иҷтимоии ташаккули тарбияи инсон буда, дар ғановати ҷаҳони маънавий ва ирфонии одамон таъсири амиқе расонидааст. Дар ин рисола дастовардҳои онҳоро мавриди таҳлил қарор додем.

Таҳлили андешаҳои педагогии халқи тоҷик ва идеяҳои ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии равшанфикрони бузурги алоҳидаи он имконият фароҳам мекунад, ки аз як тараф, хусусияти миллии онҳо дар раванди таълиму тарбияи насли наврас истифода бурда шаванд, аз тарафи дигар дар ин замина самаранокии таълиму тарбия тавсеа дода мешавад. [7, с. 54]

Афкори мутафаккирони асри XXI дар баробари дигар масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, бештар ба масоили таълиму тарбия аҳаммияти ҷиддӣ дода, ба раванди худшиносии аҳли ҷомеа диққати махсус додааст. Аз ин ҷост, ки мутафаккирон анъана, русум ва урфу одатро бо назардошти арзишҳо ва аҳаммияти миллии доштани фарогири маънавияти замони худ будан ба инобат гирифта, осори худро мавриди баҳрабардорӣ умум қарор дода буданд.

Ин масъала дар ҳуччатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии соҳаи маорифи кишвар таъкид шуда, дар онҳо бахшҳо ва бандҳои махсус роҷеъ ба таълиму тарбияи насли наврас дар руҳияи арзишҳои миллӣ вобаста ба масъалаҳои муҳим ба миён гузошта шудаанд.

Аз ҷумла, дар Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» (дар таҳрири нави соли 2013) оид ба тарбияи насли ҷавон омадааст, ки вазифаи муассисаҳои таълимӣ тарбияи муҳаббат ба Ватан, эҳтиром ба муқаддасоти миллӣ ва арзишҳои умумибашарӣ, пос доштани расму ойин ва анъанаҳои миллӣ, тарбияи шахсияти дорои эҳсоси масъулияти баланди шаҳрвандӣ баҳри иштироки ғаёлона дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ҳамчун ҷузъи таркибии маориф дар шароити давлати демократию ҳуқуқбунёд ва дунявӣ буда, шаҳрвандони сатҳи маърифаташон баланд, дорои тафаккури эҷодӣ, ҳамаҷониба рушдёфта ва соҳиби дониши амиқ, маҳорат, малакаи касбӣ тайёр намоянд, ки онҳо ба ғояҳои сулҳдӯстӣ, инсонпарварӣ, адолати иҷтимоӣ, риояи арзишҳои аз тарафи умум эътирофшудаи инсонпарварӣ, ҳуқуқ ва қонунҳо фаро гирифта шуда бошанд.

Боиси ифтихор аст, ки андешаҳои педагогии бисёре аз намояндагони ниёғони тоҷик қорқард карда шуда, дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти зиндагии мардум ба таври фаровон истифода мешаванд. Аммо бо вучуди ин, баъзе паҳлуҳои онҳо ҳанӯз ҳам мавриди таҳқиқ ва баҳрабӣи қомил қарор нагирифтаанд. Аз ҷумла, осори мутафаккирони асри ХХI низ дар ин шумор аст, ки маъниву мухтаво ва қушоиши паҳлуҳои онҳо то ҳанӯз барои насли наврас, ҷавонони имрӯза ва аҳли маорифи кишвар ноаён ва ноқушода боқӣ мондааст. Ин моро водор сохт, ки ба таҳқиқи осори мутафаккирони асри ХХI машғул гардем, то ки аҳли маорифи ҷумҳурӣ тавонанд бо он ошноӣ пайдо карда, дар раванди таълиму тарбияи насли наврас онҳоро истифода баранд.

Қабл аз ҳама, бояд қайд кард, ки масъалаи дар руҳияи арзишҳои миллии ниёғон тарбия намудани насли наврас дар Консепсияи мактаби миллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (1993) Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (2006) ва дигар санадҳои муҳими соҳаи маориф, ки пас аз соҳибистиклолӣ аз ҷониби Ҳукумати ҷумҳурӣ таҳия ва тасдиқ гардидаанд, ба таври барҷаста ҳамчун вазифаи умдатарини раванди таълиму тарбия дар шароити муосир инъикос ёфта, ба аз худ кардани боигарии миллӣ ва тарбияи насли аз ҷиҳати маънавий ҳамаҷониба рушдёфта равона карда шудаанд. [6, с. 89]

Дар асарҳои адабиётшиносон С. Айнӣ, К. Айнӣ, А. Афсаҳзод, З. Аҳрорӣ, Ш. Мухторов, Т. Мирзод, М. Муллоаҳмадов ва дигарон, муаррихон Б. Ғафуров, Н. Неъматов, А. Мухторов, С. Шарипов ва дигарон дар доираи таҳқиқоти гузаронидашуда ғояҳо ва назарияҳои педагогии мутафаккирони асримеънагии форсу тоҷик, аз қабилҳои Низомии Ғанҷавӣ, Фаридуддини Аттор, Убайди Зоконӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Ибни Туфайл, Саъдии Шерозӣ, Имом Ғазолӣ, Муҳаммад Қутбӣ ва Насриддини Тусӣ ва дигарон мавриди таҳқиқи таҳлили ҳамаҷониба ва амиқ қарор гирифтаанд. Дар таълифоти адабӣ ва таҳқиқоти илмӣ олимони номбаршуда истинодҳо ва ишораҳои арзишманд дар бораи таъсири мутақобилаи тарбия ва ҳиссиёти ватандӯстии халқи тоҷик мавҷуданд.

Олимони тоҷик Ҳ. Афзалов, И. Каримова, М. Лутфуллоев, Ш.А. Сафаров, А. Паҳлавонов, А. Набиев, А. Нуров, С.Ф. Шарифзода, С. Сулаймонӣ, Қ. Хоҷаев, М. Раҷабов, А. Ҳалимов ва дигарон таҳқиқоти бунёдии марбут ба афкори педагогии халқи тоҷикро гузарониданд. Дар онҳо ҷанбаҳои тарбияи ватандӯстии хонандагон дар асоси мероси педагогии гузаштагон ва анъанаҳои миллии халқи тоҷик мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Пас аз ба даст овардани соҳибхитиёрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон омӯзиш ва таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни афкори педагогии халқи тоҷик идомаи худро дар асарҳои илмӣ М. Лутфуллозода, И.Х. Каримова, Ф. Шарифзода, Қ. Қодирова, К. Хоҷаев, Б. Мачидова, К. Абдурахимов, Х. Раҳимзода, И. Давлатшоев, М. Раҷабов, З. Сиддиқов ва дигарон ёфтанд.

Дар иртибот ба масъалаи матраҳ ёдовар бояд шуд, ки солҳои 60-уми асри гузашта роҷеъ ба истифодаи мероси маънавии гузаштагон халқи тоҷик монографияи олими тоҷик М.Орифӣ «Аз таърихи фикрҳои педагогии халқи тоҷик дар асрҳои XVI-XVIII» (1962), китоби ҳаммуалифонаи дарсии Х. Авзалов ва Б. Раҳимов «Таърихи педагогикаи халқи тоҷик» (1994), асари илмӣ Т. Атахонов, М. Лутфуллоев, Ф. Шарифов «Очеркҳои педагогӣ» (2005), монографияи М. Лутфуллоев «Эҳёи педагогикаи Аҷам» (1997), А. Паҳлавонов «Идеяҳои

педагогии халқи тоҷик дар асрҳои XVI ва XVIII» (1994), К. Қодиров «Таърихи идеяҳои педагогии халқи тоҷик» (1998) ва дигарон ба таъби расида, мавриди баҳраёбии умум ва дастрасии аҳли маорифи кишвар гардиданд.

Таҳқиқоти осори мутафаккирони асри XXI хело барвақт оғоз гардида, диққати асосии олимони ба он нигаронида шуда буд, ки осори мутафаккиронро ҳаматарафа омӯхта, ҷабҳаҳои педагогӣ-психологӣ назарияи ӯро дар таълиму тарбияи насли наврас мувофиқи матлаб истифода баранд, вале мутаассифона дар аксари маврид андешамандони соҳа ба ин мақсад ноил нагардидаанд. [8, с. 12]

Рӯ овардан ба ақидаҳои педагогии мутафаккирони асри XXI моро ба он водор месозад, ки пеш аз ҳама, дар зимни таълиму тарбияи насли навраси замони муосир ва густариши ҷаҳони маънавии онҳо ба тариқи андешаҳои маорифпарваронаи ин орифони шаҳир таҳаввулоти ҳақиқатбинонаву худшиносиро бедор карда тавонем.

Афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асри XXI саҳми назаррасро дар педагогикаи ҷаҳонӣ гузоштааст. Аммо мероси педагогии олимони-мутафаккирони асримиинагии Шарқ то истиклолияти ҷумҳуриҳои собиқ шуравӣ мавриди бозхост қарор нагирифта буд. Танҳо дар солҳои охир таваҷҷуҳ ба ин ганҷинаи афкори педагогӣ эҳё гардид.

Давраи асримиинагӣ дар рушди инсоният бо асарҳои мутафаккирон ва олимони форсу тоҷик муаррифӣ гардидааст, ки ғояҳои онҳо маъруфияти ҷаҳониро касб кардаанд.

Дигаргуниҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва фарҳангӣ, ки дар Тоҷикистон ба вуқӯ пайваستا истодаанд, вазифаҳои тақмили сифати кори тарбиявии хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, аз ҷумла тарбияи ватандӯстии хонандагон ва муайян кардани роҳҳои самарабахштарӣ раванди мазкурро ба миён гузоштаанд. Ҷиҳати татбиқи бомуваффақият ва эҷодкоронаи вазифаҳои мазкур зарур аст таҷриба ва афкори андӯхташуда дар рафти рушди ҷамъиятӣ ҳамачониба омӯхта шуда, объективона арзёбӣ ва мавриди истифода қарор дода шаванд.

Имрӯз таваҷҷуҳ ба эҳёи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асри XXI хеле бузург аст. Дар даҳсолаҳои охир масъалаҳои афкори педагогӣ ва анъанаҳои халқи тоҷик, ки бо решаҳои амиқи таърихӣ халқи тоҷик, хусусияти хоси фарҳанги бойи мардумӣ ва мероси педагогӣ, ки тоҷикон дар таърихи тамаддун боқӣ гузоштаанд, алоқаманд мебошанд, таваҷҷуҳи васеи олимони - педагогҳо, психологҳо, таърихнигорон, сиёсатшиносонро ба худ ҷалб кардаанд. [11, с. 53]

Равандҳои мураккаби иҷтимоӣ сиёсӣ ва иқтисодӣ, ки дар мамлақати мо сурат гирифта истодаанд, боиси тағйирёбии тамоюлоти арзишии ҷавонон гардида, шакли армонҳо, эътиқодот ва назарҳои устувортаринро дигар кардаанд. Аз ин рӯ, ғамхорӣ дар бораи тарбияи ватандӯстии насли наврас барои давлати мо аҳамияти тақдирсозро касб мекунад.

Яке аз вазифаҳои асосии тарбияи муосир фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ташаккули сатҳи баланди рушди ватандӯстии шахсияти ҷомии Ватан мебошад. Маҳз аз ин рӯ дар тарбияи ватандӯстии ҷомии ояндаи Ватан истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асри XXI арзишҳои иҷтимоӣ фарҳангии халқи тоҷик, ки аз ҷониби наслҳои пешина андӯхта шудаанд, хеле муҳим аст. Омӯзиши таърих, забони модарӣ, машғулшавӣ бо намудҳои гуногуни санъат бояд ба насли наврас барои дарки амиқи олами маънавии халқи худ, фаҳмидани сарчашмаҳои фарҳанг, таърих, тарзи ҳаёт кумак намуда, идомадиҳандаи анъанаҳои пешрафтаи халқӣ гардад.

Мутафаккирони асри XXI аз зумраи саромадони илми маърифатшиносие ҳастанд, ки фикру андешаҳои худро, чунон ки дар таҳлилҳои ғавқ тазаккур додем, оид ба арзишҳои тарбиявӣ ва таълимии инсонӣ, амсоли хирадмандӣ, ҷасорат, саховатмандӣ ва адолатпешагӣ, неқуманиши ва ғайра дар осори хеш бо далоили зиёде баён кардаанд. Ҳар яке аз ин арзишҳои дорои таркиботи ҷаззоб ва водоркунандае мебошанд, ки дар ҳар амре ба таҳаввули хулку атвор ва тарбияи маънавии аҳли башар метавонанд муассир бошанд. [5, с. 56]

Арасту қайд мекунад, ки хирадмандӣ аз донишу ақл вобаста буда, ҳамзамон падидаест, ки чизеро бе сарфи вақт ё дар муддати кӯтоҳи вақт ба ашёву ҳодисаҳо равона карда, ҳосили онро дар гузашти замони муайян мекунад. Лекин новобаста ба чунин назарият бояд ба натиҷае расид,

ки оқилӣ аз хирадмандӣ фарқ дорад. Агарчанде хирадмандӣ бо далоили исботшаванда ва тағйирёбанда муайян карда шавад, ҳамчунон бар асоси дарки фарқияти хираду хирадмандӣ аз ақл ва оқилӣ, Арасту мегӯяд: «Оқилӣ аз хирадмандӣ чанд зина поён аст, зеро вай ба ашӯи паст равона карда шудааст ва хирадмандӣ бошад, ба аркони абадият ва чазбу кашиши Илоҳӣ вобастагӣ дорад...». [3, с. 76]

Бо чунин иртибот метавон ба хулосае расид, ки таълимоти яке аз мутафаккирони асри мазкур Ибни Сино дар хусуси ақлу хирад на танҳо аз нуқтаи назари ахлоқӣ, балки аз ҷиҳати маърифатӣ ва матраҳи таълимӣ низ равшан ифода ёфтааст. Бинобар ин файласуф ҷанбаҳои ахлоқию маърифатии шарҳи масъалаи хирадро аз ҳамдигар дар алоҳидагӣ нишон надода, баръакс онҳоро дар ягонагӣ ва ҳамбастагии амиқ бо фарҳанги дин ба риштаи таҳқиқ кашидааст.

Таҳлили корҳои назариявӣ ва методӣ оид ба масъалаи мавриди таҳқиқ, омӯзиши таҷрибаи педагогӣ, натиҷаҳои кори таҷрибавӣ - озмоишӣ оид ба ташаккули ҳиссиёт эътиқодот ва ҳисси қарзи шахрвандӣ дар хонандагон бо истифодаи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асри XXI дар тарбияи насли наврас имкон дод, хулосаҳои зерин бароварда шаванд:

Хулоса, таҳқиқи афкори педагогии мутафаккирони форсу тоҷики асри XXI нишон медиҳад, ки олимон, шоирон, нависандагон, файласуфонро масъалаҳои тарбияи зеҳнӣ ба ташвиш меоварданд. Мутафаккирони бузург дарк мекарданд, ки дониш олоти тафаккур, натиҷаи азхудкунии мақсадноки омилҳо, қонунҳо ва фаҳмиши илмҳои мебошад, ки дар онҳо қонуниятҳои рушди табиат ва ҷомеа инъикос ёфтаанд;

Метавон дар зимни ин таҳлилу таҳқиқот ба хулосае расид, ки консепсияи мазкур дар таълимоти ахлоқии ин мутафаккирони барҷаста бештар дар замони худӣ онҳо мавқеи марказӣ дошт ва то кунун ҳам метавонад дар даврони муосир низ аз аҳаммияти кофӣ бархурдор буда, дар доираҳои таълимотии макотиб ва таълимгоҳҳои усули нав мавриди омӯзиш ва баҳрабардорӣ қарор дошта бошад.

Таҳлили андешаҳои педагогии ин мутафаккирон ва дар алоқамандӣ ба он идеяҳои ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии равшанфикрони бузурги замони он имконият медиҳад, ки аз як тараф хусусияти миллии онҳо дар раванди таълиму тарбияи насли наврас истифода бурда шаванд, аз тарафи дигар дар ин ҷо сифат ва самаранокии таълиму тарбия баланд бардошта шавад.

Зимни таҳқиқ метавон ба хулосае расид, ки муайян кардани мақому нақши таълимоти ахлоқии осори мутафаккирони асри XXI ва ҳамзамонони маорифпарвари онҳо дар рафти тарбия ва таълими насли муосир, бо бардоштҳои маънавӣ ва таҷриба дар таҳсилот ва раванди тарбия, ҷиҳати дарёфти роҳҳои муфид ва самаранок дар соҳаи маорифи Тоҷикистон аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд.

Адабиёт:

1. Акбаров, Ю. Меҳри Ватан (Матн): Тарбияи ҳарбию ватандӯстӣ дар мактаб. – Душанбе: Маориф, 1989. – 128 с.
2. Арипов, М. Из истории педагогической мысли таджикского народа (Текст). – Душанбе: Дониш, 1962. – 161 с.
3. Болдырев. Н. Зайниддин Васифи таджикский писатель XVI в. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957. - 355 с.
4. Паҳлавонов. Афкори педагогии халқи тоҷик дар асрҳои XVI ва XVII. Душанбе. «Дониш» 1994. – 242 с.
5. Қодиров, К. Педагогика и дидактика суфизма (Текст). – Душанбе: Маориф, 2000. – 168 с.
6. Қодиров Қ., Ҳалимов А. Ақидаҳои педагогӣ ва гуманистии Фирдавсӣ. – Кӯлоб, 1991. – 62 с.
7. Расулов. М. Равандҳои миллий ва сиёсии Истиқлолияти Тоҷикистон. Душанбе. «Матбуот» 2011. – 126 с.
8. Маҳмадулло Рачабзода. Нақши «Шоҳнома»- и Фирдавсӣ дар тарбияи шахсият. Душанбе «Ирфон» 2017. – 188 с.

9. Мирзоев А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик. – Сталинобод: НашрдавТоч, 1947 с 199.
10. Орифӣ М. Баъзе масъалаҳои тарбия дар эҷодиёти А. Рӯдакӣ, 1956. - №9 – с. 30-36.
11. Таърихи педагогика (коллектив). – Душанбе: Маориф, 1982. – 502 с.
12. Х. Афзалов. Б. Раҳимов. «Таърихи педагогикаи халқи тоҷик». Душанбе «Маориф» 1994. – 190 с.

ТАРБИЯИ ҲАРБӢ-ВАТАНДӢСТИИ ХОНАНДАГОН ДАР ЭҶОДИЁТИ МУТАФАККИРОНИ ФОРСУ ТОҶИК

Мақола ба тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон дар эҷодиёти мутафаккирони форсу тоҷик бахшида шуда, як бахши педагогика ба ҳисоб меравад.

Муаллиф дар мақола ҷойгоҳи тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагонро дар эҷодиёти мутафаккирони форсу тоҷик таҳлилу баррасӣ намуда, густариши ин бахши илми педагогикаро аз ибтидои омӯзиш то шароити кунунӣ шарҳ додааст.

Ба андешаи муаллиф ҳанӯз аз замони қадим олимон, шоирон, нависандагон ва равшанфикрон дар осори безаволи худ оид ба масъалаи тарбияи насли наврас ҳамеша диққати ҷиддӣ медоданд. Осори классикони адабиёти форсу тоҷик инъикоскунандаи сифатҳои маънавий-фарҳангӣ ва манбаи иҷтимоии ташаккули тарбияи инсон буда, дар ғановати ҷаҳони маънавий ва ирфонии одамон таъсири амиқе расонидааст.

Муаллиф зимни таълифи мақола кӯшиш ба ҳарч додааст, ки мавзуи мазкурро дар асоси сарчашмаҳои илмӣ ва муътамад таҳлил ва маънидод намояд. Инчунин, муаллиф ба ҳар ҷумлаи таҳлилинамудаашро дар асоси ахбори сарчашмаҳои солим ва арқоми саҳеҳи таърихӣ маълумоти алоҳидаи комил додааст.

Калидвожаҳо: мутафаккирон, сарчашма, ватандӯстӣ, тарбияи ҳарбӣ, меҳандӯстӣ, одоб, асос, ахбор, сарчашма, таърих, педагогика, муаллиф.

ВОЕННО-ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ СТУДЕНТОВ В ТВОРЧЕСТВЕ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ МЫСЛИТЕЛЕЙ

Статья посвящена военно-патриотической подготовке студентов в трудах персидско-таджикских мыслителей и рассматривается как часть педагогики.

В статье автор проанализировал и обсудил место военно-патриотической подготовки студентов в творчестве персидских и таджикских мыслителей и объяснил развитие этой отрасли педагогической науки от начала обучения до современных условий.

По мнению автора, с древних времен ученые, поэты, писатели и интеллектуалы всегда уделяли в своих произведениях серьезное внимание вопросу воспитания подрастающего поколения. Классические произведения персидско-таджикской литературы являются отражением духовно-культурных качеств и социальным источником образования человека, оказали глубокое влияние на богатство духовно-мистического мира людей.

В ходе написания статьи автор постарался проанализировать и интерпретировать данную тему на основе научных и достоверных источников. Также автор предоставил полную информацию к каждому проанализированному предложению на основе достоверных источников и точных исторических данных.

Ключевые слова: мыслители, источник, патриотизм, военная подготовка, патриотизм, этикет, основа, известие, источник, история, педагогика, автор.

MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION OF STUDENTS IN THE WORKS OF PERSIAN-TAJIK THINKERS

The article is devoted to the military-patriotic training of students in the works of Persian-Tajik thinkers and is considered as part of pedagogy.

In the article, the author analyzed and discussed the place of military-patriotic training of students in the works of Persian and Tajik thinkers and explained the development of this branch of pedagogical science from the beginning of training to modern conditions.

According to the author, since ancient times, scientists, poets, writers and intellectuals have always paid serious attention to the issue of educating the younger generation in their works. Classical works of Persian-Tajik literature are a reflection of spiritual and cultural qualities and a social source of human education, and have had a profound impact on the richness of the spiritual and mystical world of people.

In writing the article, the author tried to analyze and interpret this topic based on scientific and reliable sources. Also, the author provided complete information for each analyzed sentence based on reliable sources and accurate historical data.

Key words: thinkers, source, patriotism, military training, patriotism, etiquette, basis, news, source, history, pedagogy, author.

Маълумот дар бораи муаллиф. Бобоев Мехрочиддин Қодирович, унвонҷӯи кафедраи педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров 16, тел: (+992)987434342

Сведения об авторе: Бобоев Мехроджиддин Кодирович, соискатель кафедры педагогики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова 16, телефон: (+992)987434342

Information about the author: Boboev Mehrozhiddin Kodirovich, applicant of the Department of Pedagogy of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street 16, phone: (+992)987434342

ТДУ: 531.2+531.15 (075.8)

ТКТ: 23.1 (2-тоҷ)

И-28

ВАЗИФАҲО ВА МАЗМУНИ ТАРБИЯИ ИҚТИСОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР МАРҲИЛАИ КУНУНӢ

Имомов Х.Ш., унвонҷӯ

Пажуҳишгоҳи рушди маориф ба номи А. Ҷомии АТТ

Тарбияи иқтисодии хонандагон қисми таркибии низоми таълиму тарбия дар шароити кунунӣ ба шумор меравад. Зарурати ба вучуд овардани низоми яқпорчаи тарбияи иқтисодӣ бо вазифаҳои иқтисодию сиёсӣ, ки дар шароити ҷомеаи демократӣ ба вучуд меоянд, вобаста мебошад. Барои ба вучуд овардани чунин низом айни замон, имкониятҳои муайян мавҷуданд: мавҷуд будани моликияти ҷамъиятӣ ба воситаҳои истеҳсолот, хусусияти дастаҷамъии меҳнат, тараққиёти мунтазами иқтисодиёт, мавҷуд набудани зиддиятҳои рақобатпазир дар ҷомеаи демократӣ, ягонагии манфиатҳои кулли иқтисодӣ ва сиёсии шаҳрвандон.

Масъалаи ба вучуд овардани низоми яқпорчаи тарбияи иқтисодӣ ҳанӯз ба таври ниҳой ҳалли худро наёфтааст. Аммо, дар назария ва амалия тарбияи иқтисодӣ фарқи равшани як қатор марҳилаҳои пай дар пай ва ба ҳам алоқаманд ташаккул ёфтааст. Ба онҳо: тарбияи иқтисодии хонандагон, тарбияи хонандагони литсейҳои касбӣ-техникӣ, коллечҳо, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ, тарбияи иқтисодии меҳнаткашон мансуб мебошанд.

Солҳои охир тамоюли ҳар чи бештари дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тақвият бахшидани тарбияи иқтисодӣ ба самти мусбӣ ба мушоҳида мерасад. Бо вучуди он ки «баъзан вақт инкор кардани тарбияи иқтисодӣ ҳамчун қисми таркибии низоми умумӣ дида мешавад» [6, с. 6 - 7], аксарияти мутлақи олимоне, ки бо ин масъала машғуланд, оид ба мустақилияти нисбии тарбияи иқтисодӣ хулосаи мусбӣ пешниҳод намудаанд. Агар ба робитаи мутақобилаи тарафҳои алоҳидаи фаъолияти ҷамъиятӣ ва муносибатҳои ҷамъиятӣ бо намудҳои дахлдори тарбия, тавре ки инро В.Д. Попов пешниҳод мекунад [12, с. 17-18], тақия карда шавад, пас мантиқан дуруст мебуд оид ба он хулоса бароварда шавад, ки ба фаъолияти иқтисодӣ ва муносибатҳои иқтисодӣ як навъи махсуси тарбия – тарбияи иқтисодӣ мувофиқат мекунад.

И.Б. Иткин нақши тарбияи иқтисодиро таҳлил намуда, ба хулоса меояд, ки «тарбияи иқтисодӣ аз намудҳои дигари тарбия фарқиятҳои равшан дошта, аз ин рӯ, худ як навъи мушаххаси мустақили тарбия ба шумор меравад» [4, с. 29].

Тарбияи иқтисодӣ, ки самти нисбатан мустақил мебошад, дар айни замон, бо дигар намудҳои тарбия зич алоқаманд аст. Ин алоқа воқеан аз он иборат аст, ки муносибатҳои иқтисодӣ ҳамчун заминавӣ барои ҳамаи дигар шаклҳои муносибатҳо ба шумор мераванд: муносибатҳои иқтисодие, ки дар раванди меҳнат, фаъолияти истеҳсолии одамон ба вучуд меоянд, нисбат ба дигар намудҳои муносибатҳо заминавӣ ба ҳисоб мераванд [1, с. 36]. Алоқаҳои махсусан зич байни тарбияи иқтисодӣ ва тарбияи ғоявӣ-сиёсӣ, ахлоқӣ ва меҳнатӣ ошкор карда мешаванд. Мавҷудияти ин робитаҳо бо он шарҳ дода мешавад, ки намудҳои гуногуни таълим ҳадафҳои ягонро пайгирӣ мекунанд.

Тарбияи ахлоқӣ ва иқтисодӣ ба ташаккули сифатҳои сарфаю сариштакорӣ нигаронида шудааст. Аз ин сабаб баъзе муаллифон чунин сифатҳои шахсиятро ба таври истисноӣ ба соҳаи тарбияи ахлоқӣ мансуб дониста, дар бораи вобастагии иқтисодии онҳо фаромӯш мекунанд. Бояд қайд кард, ки баъзе муаллифон, мустақилияти нисбии тарбияи иқтисодиро инкор накарда, дар як қатор қарор нагирифтани онро нисбат ба дигар намудҳои тарбия таъкид мекунанд. Ҳамин тавр, М.Л. Малишев ва В.Н. Якимов чунин мешуморанд, ки тарбияи иқтисодӣ «нисбат ба таълими махсус – меҳнатӣ бештар хусусӣ мебошад, гарчанде ки бо он пурра мувофиқат намекунад» [10, с. 51]. Чунин мавқеъ, ба назари мо, доираи тарбияи иқтисодиро маҳдуд карда, онро танҳо бо фаъолияти меҳнатии одам маҳдуд мекунад. Бештар асоснок, ба ақидаи мо, нуқтаи назари Ю.К. Василев буда, ӯ чунин мешуморад, ки тарбияи иқтисодӣ ҳамчун мафҳуми навъӣ на танҳо нисбат ба тарбияи меҳнатӣ, балки нисбат ба тарбияи ғоявию сиёсӣ ва ахлоқӣ (ҳамчун мафҳумҳои умумӣ) амал мекунад. Дар баробари ин, «таҳсилот ва тарбияи иқтисодӣ дар тайёр кардани хатмкунандаи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ба ҳаёт ва меҳнат зоҳир шуда, ба яке аз шартҳои зарурии камолоти шахрвандӣ, меҳнатӣ ва ахлоқии ӯ табдил меёбад» [2, с. 21].

Ҳамин тариқ, масъалаи мавқеи тарбияи иқтисодиро дида баромада, мо тасдиқ карда метавонем, ки тарбияи иқтисодӣ тамоюли нисбатан мустақили тарбия ба шумор меравад. Робитаи зичи он бо дигар намудҳои тарбия амали самарабахшари тамоми низоми тарбияро таъмин намуда, ба ҳалли бомуваффақияти вазифаҳои он кумак мекунад.

Тарбияи иқтисодӣ як соҳаи нисбатан мустақили тарбия ба шумор рафта, пеш аз ҳама, бо фалсафа алоқаманд аст. Баъдан, он бо иқтисоди сиёсӣ алоқаманд аст, зеро дар асоси тарбияи иқтисодӣ тайёркунии ҷавонон ба иштирок дар муносибатҳои иқтисодии ҷомеа оид ба истеҳсол, мубодила, тақсимот ва истеъмолӣ неъматҳои моддӣ қарор дорад. Сеюм, тарбияи иқтисодӣ аз сабаби он, ки ба ташаккули шуури иқтисодӣ, назарҳо ва эътиқодҳо бо равандҳои психикӣ алоқаманд аст, ба психология тақия мекунад.

Омӯзиши адабиёти илмию педагогӣ ба мо имкон дод тасаввуротро дар бораи моҳияти тарбияи иқтисодии хонандагон пешниҳод намоем. Зери тарбияи иқтисодии хонандагон мо раванди мунтазам ва мурағаборо мефаҳмем, ки ба ташаккули асосҳои донишҳои илмӣ иқтисодӣ, маҳоратҳо, малакаҳо ва сифатҳои шахсият, ки барои иштироки бошууруна дар муносибатҳои иқтисодӣ зарур аст, нигаронида шудааст.

Мафҳуми «таҳсилоти иқтисодӣ» ҷанбаи таҳсилотии назарияи тарбияи иқтисодиро инъикос намуда, ба мазмуни он ишора мекунад. Таҳсилоти иқтисодӣ ҷузъи таркибии тарбияи

иктисодӣ ба шумор рафта, мақсади асосии он ташаккули донишу маҳоратҳои иқтисодӣ, азхуд намудани асосҳои таҷрибаи фаъолияти иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад.

Байни тарбияи иқтисодӣ ва таҳсилоти иқтисодӣ робитаи мутақобилаи объективӣ мавҷуд аст: Донишҳои иқтисодӣ дар маҳорату малакаҳои дахлдори иқтисодӣ, дар сифатҳои шахсияти хонанда татбиқ мешаванд. Сифатҳои шахсият, дар навбати худ, дар заминаи азхуд кардани ҳаҷми муайяни донишҳои иқтисодӣ ва маҳорату малакаҳои устувори иқтисодӣ ташаккул меёбанд. Онҳо бо донишҳои муназзами илмӣ иқтисодӣ тақвият наёфта, танҳо дар асоси маълумоти муқаррарии иқтисодӣ ташаккул ёфта, дар амалия онҳо метавонанд ба зиддиятҳои худ – мумсикӣ, ҳасисӣ ва сифатҳои ба онҳо монанд табдил ёбанд.

«Инкишоф додани сифатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ тарбияёфтаи аъзои ҷомеа бояд ҳамчун мақсади асосӣ, ниҳии таҳсилоти иқтисодӣ гузошта шавад. Дар навбати худ, тарбияи иқтисодӣ бояд талабот ба донишро эҷод карда, талабот ва маҳорати истифодаи донишҳои иқтисодиро дар раванди фаъолияти созанда инкишоф диҳад [8, с. 106-107]. Нақши таҳсилоти иқтисодиро дар ин робитаи мутақобила ба назар гирифта, чунин тахмин кардан мумкин аст, ки он воситаи муҳимтарини тарбияи иқтисодӣ мебошад. Замина барои ташаккули назарҳо ва эътиқоди хонандагон бошад, аз ҳисоби аз худ намудани донишҳо, маҳоратҳо ва малакаҳо, андӯштани таҷрибаи шахсии муносибатҳои ҷамъиятӣ аз ҷониби онҳо ба вучуд меояд [9, с. 161]. Дар баробари ин, «донишҳо метавонанд ба заминаи мазмуни эътиқодҳо табдил ёбанд, агар ин донишҳо барои хонандагон шахсан муҳим, арзишманд ва ҳаётан мубрам гарданд» [7, с. 160].

Ҳамин тариқ, натиҷаи тарбияи иқтисодӣ бояд назар ва эътиқодҳои иқтисодӣ гарданд, ки дар асоси низоми мафҳумҳои илмӣ иқтисодӣ ташаккул ёфта, муносибати шахсиятро ба воқеияти иқтисодӣ инъикос намоянд. Дар ин робита дида баромадан зарур аст, ки мазмуни тарбияи иқтисодӣ дар марҳилаҳои гуногуни сохтмони ҷомеаи демократӣ чӣ тавр тағйир ёфта, тақмил меёбад.

Лозим ба таъкид аст, ки мафҳуми «тарбияи иқтисодӣ» нав нест, ва ин мафҳум соли 1918 ба адабиёти илмӣ ворид шудааст. Тарбияи иқтисодӣ ҳамчун яке аз вазифаҳои кори идеологии маҳсуб дониста мешуд. Вазифа аз табдил додани матбуот аз мақоми асосан хабардиҳии ахбороти сиёсии рӯз ба мақоми ҷиддии тарбияи иқтисодии оммаи аҳолии иборат буд. Аз лаҳзаи ба вучуд омадани худ истилоҳи «тарбияи иқтисодӣ» бо мазмуни мушаххас пурра шудааст. Вазифаҳо дар амри тарбияи иқтисодии омма бо вазъи иқтисоди мамлакати ҷавон ба миён омада, диққати асосӣ, пеш аз ҳама, ба ташкили баҳисобгирӣ ва назорат аз болои ҳаҷми меҳнат ва тақсимооти маҳсулот нигаронида мешуд.

Бояд зикр намуд, ки ба масъалаи тарбияи иқтисодии хонандагон педагогҳои маъруфи даврони шуравӣ Н.К. Крупская, А.В. Луначарский, А.С. Макаренко, С.Т. Шатский аҳамияти хоса медоданд ва аз ҷониби онҳо шакли методҳои самарабахши тарбияи иқтисодии хонандагон пешниҳод гардида буд. Ин масъаларо дар солҳои 20-ум Н.К. Крупская, М.С. Бернштейн, Л.И. Брагинский, А.К. Гастев, П.М. Керкентсев, М.М. Пистрак, С.Т. Шатский ва дигарон коркард кардаанд.

Н.К. Крупская яке аз аввалинҳо шуда ба аҳамияти вазифаҳои ба миён гузошташуда таваҷҷуҳ зоҳир карда, барои кушода додани моҳияти ташкили илмӣ меҳнат, ки дар он «меҳвари тарбияи бачагон»-ро медид, корҳои зиёдеро ба ҷо овард [7, с. 237]. Зери ташкили илмӣ меҳнат Н.К. Крупская маҳорати «ба мақсад мувофиқ ва сарфакорона ташкил кардани фаъолияти инсонӣ»-ро мефаҳмид [8, с. 48].

Асарҳои С.Т. Шатский тавсияҳои амалии методӣ барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ оид ба дуруст ба роҳ мондани омӯзиши бучети вақти хонандагон ва чӣ тавр ба ин кор ҷалб намудани ҳуди бачагонро дар бар мегирифтанд [13, с. 122-151]. Интишори васеъро дар он солҳо методҳои ҳисобкунии вақт касб карда, харитаҳои вақтӣ, ки бо пешниҳоди И.Н. Шпилрей номи «аксӣ»-ро мегиранд, аз маъруфияти калон бархӯрдор буданд.

Дар солҳои минбаъда тарбияи иқтисодии меҳнаткашон аҳамияти худро гум намекард. Аҳамияти баланди тарбияи сарфаю сариштакориро М.И. Калинин қайд карда буд: «муҳофизат ва мустаҳкам намудани моликияти ҷамъиятӣ – ин масъала аз рӯи муҳимияти дохилии худ, назар ба онҳо, ки дар зоҳир менамоянд, аз аҳамияти бештар бархӯрдор мебошад. Сарфаю

сариштакорӣ нисбат ба моликияти ҷамъиятӣ сифати коммунистӣ ба шумор меравад» [5, с. 188]. Ба масъалаҳои тарбияи сарфаю сариштакорӣ, интизомнокӣ, ҳисси хӯҷаини истеҳсолот будан А.С. Макаренко таваҷҷуҳи калон зоҳир кардааст. Ӯ қайд карда буд: «Ба коммунарҳо таҳассуси баланди ба таҳсилоти миёна алоқамандро дода, мо дар баробари ин ба онҳо аз сифатҳои сершумор ва гуногуни хӯҷаин ва ташкилотчигӣ хабар медиҳем [9, с. 162].

Ҳамин тариқ, мувофиқи тараққиёти ҷомеа вазифаҳои амиқтар гардида, мазмуни низоми тарбияи иқтисодӣ тақмил ёфтанд.

Дар марҳилаи ҷомеаи демократӣ нақши рӯзафзуни тарбияи иқтисодии ҷавонон, аввалан, ба рушди қувваҳои истеҳсолкунанда зери таъсири пешрафти илму техника; баъдан, ба тақмили низоми муносибатҳои мусбии истеҳсолӣ вобаста мебошанд. Дар ин робита, мо чунин мешуморем, ки ба самтҳои асосии тарбияи иқтисодии хонандагон дар марҳилаи ҷомеаи демократӣ инҳоро нисбат додан мумкин аст:

– дар хонандагон бо назардошти синну соли онҳо ташаккул додани донишу маҳоратҳои иқтисодии мувофиқ ба сатҳи рушди қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷамъият;

– тарбияи сифатҳои шахсият ва ангеҷаҳои фаъолият, ки иштироқи бошууронаро дар муносибатҳои истеҳсолоти ҷамъиятӣ таъмин мекунанд.

Татбиқи соҳаҳои мазкури тарбияи иқтисодӣ ҳалли вазифаҳои зеринро пешбинӣ менамояд:

– мусаллаҳ намудани хонандагон бо донишҳои мустаҳкамаи қонуниятҳои тараққиёти иқтисодии ҷомеа, сиёсати иқтисодии Ҳукумати ҷумҳурӣ, принципҳои методҳои самараноки хоҷагидорӣ, иқтисодиёт ва ташкили истеҳсолот, ташаккули эътиқод ба афзалияти тарзи рушди истеҳсолот;

– тарбияи сифатҳои шахсият – сарфаю сариштакорӣ, муташаккилӣ, кордонӣ ва ғайра;

– омодагӣ ва хоҳиши зоҳир кардани онҳо дар ҳаёти ҳаррӯза;

– тарбияи муносибати бошууронои сарфакорона ба моликияти умумихалқӣ дар хонандагон;

– дар бачаҳо парваридани эҳтиром ба меҳнат, боварӣ ба начобати меҳнат ба манфиати умум, ба афзалиятҳои меҳнати дастаҷамъона, яъне ташаккули асосҳои муносибати бошууроно дар хонандагон ба меҳнат;

– ташаккули маҳорату малакаҳои иқтисодӣ дар хонандагон – ҳисобу китоб, таҳлили иқтисодӣ, малакаҳои ташкили оқилонаи меҳнати худ;

– ташаккули талаботи оқилонаи иқтисодӣ, малакаю маҳорати ҷен кардани талабот бо имкониятҳои воқеии қонеъ гардонидани онҳо, эътиқод ба он, ки меҳнати софдилонаи шахсӣ воситаи қонеъ гардонидани талаботи худ мебошад;

– тайёр кардани хонандагон ба интиҳоби бошууронои касб.

Дар миёни масъалаҳои тарбияи иқтисодии хонандагон ҳамоҳангсозии банақшагирии дохили муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ; муқаррар намудани низоми таъсироти педагогӣ, ки ба мусаллаҳ намудани хонандагон бо донишҳои иқтисодӣ, ташаккули сифатҳои иқтисодӣ дар онҳо нигаронида шудааст; ҷорӣ намудани речаи сарфакориро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ фарқгузори мекунанд [1, с. 22-25].

Принципҳои мушаххаси тарбияи иқтисодӣ муайян карда шудаанд, ки ба онҳо сарфаи меҳнат, натиҷаи меҳнат ва захираҳои табиӣ, вақти берун аз дарс мансуб мебошанд [2]. Инчунин, масъалаи ҳамкориҳои муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ ва оила дар тарбияи иқтисодии хонандагон низ баррасӣ шуда, вобастагии дараҷаи тарбиянокии иқтисодии хонандагон ба сатҳи таъминоти моддӣ, таҳсилот ва фаъолияти ҷамъиятии аъзои оила муқаррар карда шудааст. Дар баробари ин, баланд бардоштани тайёрии педагогии падару модарон ҳамчун воситаи тарбияи иқтисодии хонандагон доништа мешавад [3, с. 213].

Диққати махсуси олимони ба масъалаҳои тарбияи иқтисодии хонандагони синфҳои болоӣ ҳамчун синни муҳимтарин дар қатори гурӯҳҳои синусолии хонандагон ҷалб шуда, шакли методҳои тарбияи иқтисодӣ дар гурӯҳи хонандагони синфҳои болоӣ таҳқиқ гардида, имкониятҳои қори кишваршиносӣ дар ташаккули тайёрии иқтисодии хонандагон муфассал таҳлил карда шудаанд. Шароити тарбияи иқтисодии хонандагон дар фаъолияти муассисаи

тахсилоти миёнаи умумӣ муайян карда шудааст. Ба онҳо таҷҳизоти моддию техникии раванди таълиму тарбия, речаи сарфакорӣ дар муассисаи тахсилоти миёнаи умумӣ, ташкили илмии меҳнати гуруҳи педагогӣ, тайёр кардани омӯзгоронро барои тарбияи иқтисодӣ нисбат медиҳанд.

Ҳамин тариқ, олимони оид ба масъалаи тарбияи иқтисодии хонандагон ҷустуҷӯи роҳу усулҳои самарабахшро идома дода истодаанд. Дар баробари ин, бояд ёдовар шуд, ки бисёр масъалаҳои назариявӣ ва амалии тарбияи иқтисодии хонандагон ҳанӯз ба қадри кифоя мавриди таҳқиқ қарор нагирифтаанд.

Адабиёт:

1. Аменд А.Ф. Пути совершенствования экономического воспитания учащихся в общеобразовательной школе. дис. ... канд. пед. наук.—Челябинск, 1975. – 229 с.
2. Васильев Ю.К. Экономическое образование и воспитание учащихся.- М.: Педагогика, 1983. – 96 с.
3. Дуранов М.Е. Педагогические основы научно-атеистического воспитания учащихся средней общеобразовательной школы (гуманитарный аспект).- дис. ...докт. пед. наук. – Челябинск, 1979. – 401 с.
4. Иткин И.Б. Социологические аспекты теории и практики экономического воспитания. дис. ...канд. филос. наук.– Свердловск, 1972. – 207 с.
5. Калинин М.И. О коммунистическом воспитании. Избранные речи и статьи.- М: Изд-во ЦК ВПКСМ Молодая Гвардия. – 1956. – 382 с.
6. Клепач Н.Я., Попов В.Д., Эпштейн Л.Е. Экономическое воспитание масс: организация и эффективность. – М.: Экономика, 1979. – 224 с.
7. Крупская Н.К. Пед. соч. в 10 томах. Т.4. – М.: АПН РСФСР, 1959. – 630 с.
8. Крупская Н.К. Трудовое и политехническое обучение. – М.: АПН
9. Макаренко А.С. Воспитание гражданина. Составитель М.П. Павлова. Под ред. канд. пед. наук Л.Ю. Гордина. – М.: Просвещение, 1968. – 373 с.
10. Малышев М.Л., Якимов В.Н. Экономическая подготовка учащихся в процессе трудового обучения и производительного труда. – В кн.: Методологические и теоретические вопросы трудового обучения, воспитания и профессиональной ориентации школьников. Сборник научных трудов. /Под ред. Н.П.Семькина и В.А. Полякова. М., 1980. – С. 50 – 59.
11. Мельникова Л.П. Некоторые экономические вопросы в воспитании учащихся средней общеобразовательной школы. дис. ... канд. пед. наук.- Челябинск, 1967. – 355 с.
12. Попов В.Д. Социалистическое экономическое воспитание как фактор формирования личности специалиста (на примере идейно-воспитательной работы в высшей школе). дис. ...канд. фи- лос. наук. – М., 1975. – 224 с.
13. Шацкий С.Т. Избранные пед. соч.: в 2 т. Т.2 /Под ред. Н.П. Кузина, М.Н.Скаткина, В.П. Шацкой. – М.: Педагогика, 1980. – 416 с.
14. Шемякин Б.П. Экономическое воспитание старших школьников как педагогическая проблема. дис. ...канд. пед. наук. – М., 1978. – 271 с.

ВАЗИФАҲО ВА МАЗМУНИ ТАРБИЯИ ИҚТИСОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР МАРҶИЛАИ КУНУНӢ

Мақолаи мазкур ба вазифаҳо ва мазмуни тарбияи иқтисодии хонандагон дар замони муосир бахшида шудааст.

Муаллиф чунин мешуморад, ки масъалаи ба вучуд овардани низоми яқпорчаи тарбияи иқтисодӣ ҳанӯз ба таври ниҳой ҳалли худро наёфтааст. Аммо, дар назария ва амалии тарбияи иқтисодӣ фарқи равшани як қатор марҳилаҳои пай дар пай ва ба ҳам алоқаманд ташаккул ёфтааст. Ба онҳо: тарбияи иқтисодии хонандагон, тарбияи хонандагони литсейҳои касбӣ-техникӣ, коллечҳо, муассисаҳои тахсилоти олиии касбӣ, тарбияи иқтисодии меҳнатқашон мансуб мебошанд.

Муаллиф дар асоси ақидаи мутафаккирони соҳаи педагогика ба чунин хулоса омадааст, ки диққати махсуси олимони ба масъалаҳои тарбияи иқтисодии хонандагони

синфҳои болоӣ ҳамчун синни муҳимтарин дар қатори гурӯҳҳои синусолии хонандагон ҷалб шуда, шаклу методҳои тарбияи иқтисодӣ дар гурӯҳи хонандагони синфҳои болоӣ таҳқиқ гардида, имкониятҳои кори кишваршиносӣ дар ташаккули тайёрии иқтисодии хонандагон муфассал таҳлил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: таълим, тарбия, иқтисодиёт, маҳорат, эҳтиром, масъала, таҳлил, боварӣ, меҳнат, гурӯҳ, муфассал, марҳила, назария, амалия, коллеч.

ЗАДАЧИ И СОДЕРЖАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Данная статья посвящена задачам и содержанию экономического образования студентов в современное время.

Автор считает, что вопрос создания единой системы экономического образования еще окончательно не решен. Однако в теории и практике экономического образования сложилось четкое разграничение ряда последовательных и взаимосвязанных этапов. К ним относятся: экономическое образование учащихся, обучение учащихся профессионально-технических лицеев, колледжей, учреждений высшего профессионального образования, экономическое образование рабочих.

Опираясь на мнение мыслителей в области педагогики, автор пришел к выводу, что особое внимание ученых обращено на вопросы экономического воспитания старшеклассников как важнейшего возраста среди синевральных групп учащихся. Исследованы формы и методы экономического воспитания в группе старшеклассников, подробно проанализировано формирование экономической подготовки студентов.

Ключевые слова: образование, воспитание, экономика, навыки, уважение, проблема, анализ, уверенность, работа, группа, детальный, этап, теория, практика, колледж.

OBJECTIVES AND CONTENT OF ECONOMIC EDUCATION OF STUDENTS AT THE PRESENT STAGE

This article is devoted to the tasks and content of economic education of students in modern times.

The author believes that the issue of creating a unified system of economic education has not yet been finally resolved. However, in the theory and practice of economic education, there has been a clear distinction between a number of successive and interrelated stages. These include: economic education of students, training of students in vocational lyceums, colleges, institutions of higher professional education, economic education of workers.

Based on the opinion of thinkers in the field of pedagogy, the author came to the conclusion that scientists paid special attention to the issues of economic education of high school students as the most important age among synergistic groups of students. The forms and methods of economic education in a group of high school students were studied, and the formation of economic training of students was analyzed in detail.

Key words: education, upbringing, economics, skills, respect, problem, analysis, confidence, work, group, detailed, stage, theory, practice, college.

Маълумот дар бораи муаллиф: Имомов Хурсанд Шарифович – унвонҷӯи Пажӯшишгоҳи рушди маориф ба номи Абдурахмони Ҷомии Академияи таҳсилоти Тоҷикистон, кӯчаи А. Адхамов, 11/2 тел: 710035555

Сведения об авторе: Имомов Хурсанд Шарифович - соискатель Института развития образования имени Абдурахмана Джами Таджикской академии образования, улица А. Адхамова, 11/2, телефон: 710035555

Information about the author: Imomov Khursand Sharifovich - applicant for the Institute for Educational Development named after Abdurakhman Jami of the Tajik Academy of Education, A. Adhamova Street, 11/2, phone: 710035555

ТДУ: 03+373 (075.8)

ТКБ: 74.26 (2-тоҷ)

Қ - 93

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ САЛОҲИЯТҲОИ КАСБИИ ОМУЗГОРИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛОТИИ МУАССИСАИ ТАҲСИЛОТИ УМУМӢ

Қурбонов Н.Н., докторант аз рӯи ихтисос (PhD)
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Стратегияи ислоҳоти низоми таҳсилоти Тоҷикистон зарурати тағйир додани равишҳоро ба ҷараёни таҳсилот аз вазифаи фарогирии дониши муайян аз ҷониби донишомӯзон ба ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ ва маърифатӣ, сифатҳои шахсии онҳоро дар назар дорад.

Вазифаи низоми таҳсилоти умумӣ аз он иборат аст, ки дар ҷавонон низоми ягонаи малака, маҳорат ва донишҳои дорои ҷанбаи умумибашарӣ, инчунин, қобилияти таҳсил ва фаъолияти мустақилонаи таълимӣ, омодагӣ ба масъулият барои қарор ва кирдори худ, ба ибораи дигар, ташаккули маҷмуи салоҳиятҳои асосӣ, ки сатҳи ташаккули онҳо дар байни донишомӯзон нишондиҳандаи сатҳу сифати низоми таҳсилот дар маҷмуъ мебошад [11, с. 272-275].

Тавре натиҷаҳои татбиқи технологияҳои рақамӣ дар раванди таълиму тарбияи муассисаҳои таҳсилоти умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳанд, ҳанӯз ҳам майдони хеле васеи фаъолият барои истифодаи ҳадди аксари иқтисодӣ бемаҳдуд, бидуни муҳолифаи онҳо мавҷуд аст.

Дар қаринаи равандҳои навсозӣ дар соҳаи маорифи тоҷик масъалаи талаботи нав ба савияи таҳассуси касбии омӯзгорони муосир хеле асоснок ба назар мерасад.

Ҷавобҳо ба бисёр ситезаҳое, ки дар назди таҳсилоти кунунӣ қарор доранд, як қатор олимони маъруфи муосир (Болотов В.А., В.Д. Шадриков, А.А. Хуторской, Д.А. Иванов, Е.Ф. Зеер, (И.С. Зимняя ва ғ.) дар татбиқи равиши салоҳиятнокӣ нисбат ба раванди таҳсилот мебинанд.

Ба андешаи О.Ю. Заславская, дар айни замон, равиши салоҳиятнокӣ яке аз самтҳои асосии ҳам низоми таҳсилоти аврупоӣ ва ҳам миллӣ мебошад, ки ба раванди Болония мувофиқат мекунад [5].

Дар замони ҳозира мутахассисони соҳаҳои гуногуни илмӣ, аз ҷумла педагогика, сотсиология ва психология дар ҷустуҷӯи роҳҳои нави ҳалли масъалаҳои баланд бардоштани савияи касбии омӯзгорон, баланд бардоштани салоҳиятнокии касбии онҳо мебошанд, ки онро ҳамчун сифати шахсии субъект баррасӣ менамоянд.

И.А. Зимняя бисёр таҳқиқотро, ки ба равишҳои гуногуни ин проблема бахшида шудаанд, аз ҷумла дарки салоҳият ҳамчун муносибати шахс ба худ ҷамъбаст намуда, ба низом даровардааст; салоҳиятҳо ҳамчун вижагии ҳамкорӣ байни одамон; салоҳиятҳо, ҳамчун қобилияти амалӣ намудани ин ё он фаъолият аз ҷониби шахс. Дар ин маврид ду ҷанба ҷудо мешавад: шахсиятӣ ва фаъолиятӣ.

Ба ақидаи А.Ю. Пентин ҳар як салоҳияти асосӣ маҷмуи дониш ва маҳоратҳое мебошад, ки ба намуди муайяни фаъолияти амалӣ машғул шудани инсон мансуб аст. Ю.В. Варданян салоҳиятро ҳамчун қобилият ва омодагии шахс барои истифодаи таҷрибаи амалӣ ва донишҳои назариявии худ барои ҳалли мушкилоте, ки дар назди ӯ қарор дорад, идрок менамояд [16, с. 61-64].

Тибқи таърифи Б.С. Гершунский, салоҳияти касбиро бояд дар заминаи афзоиши пайваستاи шахсият дар ҷараёни азхудкунии савияҳои нави дониш баррасӣ кард:

- намудҳои функционалӣ ва элементарӣ саводноқӣ;
- доштани фарҳанги умумӣ;
- таҳсилоти умумӣ;

- ташаккул ва такмили зехнати инфиродӣ;
- ҷанбаҳои муҳимтарини салоҳиятноки касбӣ. [3, с. 88]

Муҳаққиқ чунин мешуморад, ки салоҳиятноки касбӣ бо раванди ташаккули сифатҳои шахсии бадастомада дар асоси таҳсилоти умумии аҳаммиятдошта дар заминаи касбӣ иртибот дорад, ки ба шарофати он фард имкон дорад, қобилияти худро дар доираи фаъолияти мушаххаси касбӣ амалӣ созад.

Ба ақидаи А.В. Хуторский, салоҳиятро бояд ҳамчун як навъ талаботи умумие баррасӣ намуд, ки ба савияи таҳсилоти донишомӯз дахл дорад, салоҳиятнокӣ бошад, сифати аллақай ташаккулёфтаи шахс мебошад. Муаллиф, таҳти мафҳуми салоҳиятҳо маҷмуи талаботи ҳатмиро дарк мекунад, ки бояд ба ҳалли масъалаҳои мушаххаси дорои ҷанбаи касбӣ ба онҳо мувофиқ бошад; ҳамчун ҷузъҳои салоҳиятнокӣ, ки ба таҷрибаи амалӣ асос ёфта, ба талаботи функционалӣ ҷавобгӯ мебошанд; ҳамчун имконияти ба амал баровардани ин ё он намуди мушаххаси фаъолият мебошад.

Салоҳияти омӯзгорон тавассути фаъолияти касбиашон такмил меёбад. Д.А. Иванов, ки дар робита ба ин масъала як қатор сарчашмаҳои илмиро таҳлил кардааст, бар ин назар аст, ки салоҳият чизест, ки шахс соҳиби он аст, салоҳиятнокӣ бошад, тавсифномаи шахсии ӯ мебошад. Ба андешаи муаллиф, мафҳуми салоҳиятнокӣ бояд дар қаринаи соҳиби салоҳиятҳои муайяни шахс истифода шавад. Мо бо чунин мавқеъ комилан мувофиқем [6].

Дар мавриди таҳсилоти миёна А.В. Хуторский се гурӯҳи асосии салоҳиятҳоро ҷудо мекунад:

1. Салоҳиятҳои умумии дорои ҷанбаи фаннӣ, ки ба соҳаи мушаххаси таҳсилот ё фанҳои таълимӣ иртибот доранд;
2. Маҷмуи салоҳиятҳои калидӣ, ки ба ҷузъи муҳтавоии метафанни таҳсилот мансуб мебошанд;
3. Маҷмуи салоҳиятҳои фаннии хусусии марбут ба ҷанбаҳои мушаххаси фанҳои алоҳидаи таълимӣ.

Масъалаҳои мансуб ба такмили салоҳиятноки касбии омӯзгорони машғулбуда дар низоми такмили ихтисос, мавриди баррасии С.Г. Молчанов қарор гирифтааст, ки тавсифи ҷузъи таркиби муҳтавоии салоҳияти касбии омӯзгорро ҳамчун маҷмуи салоҳиятҳои педагогӣ, сифатҳои шахсии барои фаъолияти касбӣ аҳаммияти махсусдошта, мақоми касбии ӯро пешниҳод кардааст [15, с.64].

Дар ҳулосаи муҳтасари худ, мо қайд мекунем, ки таҳқиқоти назариявӣ оид ба мавзӯе, ки мо баррасӣ мекунем, нишон медиҳанд, ки салоҳияти мутахассис шартӣ ҳатмии фаъолияти бомуваффақияти касбии ӯ, меёри иқтидори касбии ӯ мебошад.

Дар ҳамин ҳол, муҳаққиқони соҳаи педагогика натавонистанд, нисбат ба масъалаи муайян кардани асос, ки таҳкурсии рушд ва ташаккули як маҷмуи салоҳиятҳо, равиши ягонро таҳия наоянд, ки натиҷаи он имконнопазирии тартиб додани рӯйхати ниҳоии онҳо мебошад. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки сарҳадҳои байни салоҳиятҳои асосӣ хеле норавшанд.

Ғайр аз ин, аксари муҳаққиқон масъалаҳои ташаккул ва такмили салоҳияти касбии омӯзгоронро асосан вобаста ба давраи таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олий (МТО) баррасӣ мекунанд. Раванди идомаи омодагии педагогии онҳо дар низоми такмили ихтисос хеле камтар дар маркази таваччуҳи мутахассисон қарор дорад. Як қатор муаллифони муосир (Пентин А.Ю. [16, с. 61-64], Г.С. Ковалева, К.Н. Поливанова [17], А.Г. Каспоржак [10, с. 109] ва ғ.) ба нақши махсуси амсилаи салоҳиятноки раванди таҳсилот дар чорҷӯбаи он ба ташаккули қобилияти қабули қарорҳо дар ҳолатҳои номуайяни, дар ҳалли мушкилоти стихиявӣ таваччуҳи махсус зоҳир мекунанд.

Бо назардошти норавшании тафсири истилоҳи «салоҳиятнокӣ» ҳангоми таҳлили ҷузъи муҳтавоии салоҳиятноки омӯзгори технологияҳои рақамӣ, мо дар ин маврид истифодаи равиши функционалии онро мувофиқ мешуморем. Ба гуфтаи З.А. Федосеева, вижагии муҳими ин равиш дар он аст, ки пеш аз ҳама уҳдадорҳои мушаххаси функционалии субъект, дар ҳолати мо - қораманди соҳаи таҳсилот ҷудо карда мешаванд. Ба

андешаи муаллиф, табиати бисёрфункционалии кори педагогӣ чанбаҳои талаботро нисбат ба омӯзгор муайян мекунад, ки дар байни онҳо мавҷудияти доираи васеи салоҳиятҳоеро қайд мекунем, ки ба ӯ барои иҷрои тамоми вазифаҳои мансабиаш имкон медиҳанд [19].

Мо пешниҳод менамоем, он нукта баррасӣ гардад, ки омӯзгори фанҳои иттилоотӣ тибқи меъёрҳои таҳсилотӣ ба кадом талабот ҷавобгӯ бошад. Стандартҳо, фаъолияти ташкилию идоракунӣ, илмию методӣ, фарҳангию маърифатӣ, иҷтимоию педагогӣ ва таълиму тарбиявиро чудо мекунанд. Омӯзгор дар чорҷӯбаи фаъолияти касбии педагогӣ вазифаҳои намунавии зеринро иҷро мекунад [11, с. 272-275]:

1) фаъолияти дорои чанбаи ташкилию идоракунӣ:

- ташкили раванди таълиму тарбия дар асоси принципҳои оқилона, ки ба таҳкими саломатии донишомӯзон нигаронида шудааст;

- фароҳам овардани шароит барои таъмини саломатӣ ва ҳифзи ҳаёти донишомӯзон дар чараёни таълиму тарбия;

- ташкили низоми мониторинги натиҷаҳои раванди таълиму тарбия;

- фаъолият оид ба ташкили фаъолияти мустақилонаи донишомӯзон дар машғулиятҳои синфӣ ва берун аз он;

- бақайдгирӣ ва пешбурди ҳуччатгузори дар сатҳи синфҳо ва мактабҳо;

- иҷрои вазифаҳои функционалии роҳбари синф.

2) дар доираи амалигардонии фаъолияти чанбаи илмию методидошта:

- иштирок дар фаъолияти иттиҳодияҳои методӣ ва илмӣ, амалӣ намудани фаъолияти илмию методӣ;

- гузаронидани худбаҳодиҳӣ ва худтаҳлил барои такмил додани сатҳи касбии худ.

3) дар доираи кори фарҳангию маърифатӣ:

- ташаккули асосҳои фарҳанги умумии донишомӯзон.

4) дар соҳаи фаъолияти педагогӣ ва иҷтимоӣ:

- кор оид ба самти касбинтиҳобкунии донишомӯзон;

- мусоидат ба раванди иҷтимоикунонии донишомӯзон;

- ташкили робитаи мутақобила бо волидони донишомӯзон, мусоидат ба тарбияи оилавии онҳо.

5) амалӣ намудани фаъолияти дорои чанбаи таълиму тарбиявӣ:

- ба донишҷӯён аз рӯйи барномаи таълимии дахлдор таълим додани фанҳои иттилоотӣ;

- кор оид ба ташкил ва гузаронидани дарсҳо аз фанҳои иттилоотӣ;

- истифодаи методикаҳои таҳсилотию техникӣ ва технологияҳои муосири таҳсилоти техникӣ дар доираи машғулиятҳои таълимӣ оид ба фанҳои иттилоотӣ;

- истифодаи навтарин коркардҳои техникӣ ва педагогӣ барои арзёбии натиҷаҳои раванди таҳсилот;

- дар донишомӯзон ташаккул додани ҳисси ватандӯстӣ ва самтгириҳои арзишҳои ахлоқию маънавӣ;

- ташкили раванди таълиму тарбия дар асоси принципҳои муносибати шахсият нисбат ба раванди таълим нигаронидашуда.

Равшан ба назар мерасад, ки вазифаҳои маъмулии дар меъёри таҳсилотӣ барои омӯзгори фанҳои технологияҳои иттилоотӣ пешбинишуда, бештар бо вазифаҳои иҷронамудаи ҳамкасбони онҳо дар дигар фанҳо мувофиқат мекунанд. Дар ин ҳол, чунон ки аз таҳлили фаъолияти амалии муассисаҳои низоми таҳсилоти умумӣ бармеояд, омӯзгорони фанҳои технологияҳои иттилоотӣ ба ғайр аз корҳои мушаххаси педагогӣ, аксаран корҳоеро, аз қабилӣ танзим ва хизматрасонии воситаҳои техникӣ, насби барномаҳои таълимӣ ва таҳияи барномаҳои худӣ, мусоидат ба омӯзгорони фанҳои дигар дар азхудкунии воситаҳои технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, татбиқи рақамикунонӣ дар раванди таълиму тарбия ва бисёр чизҳои дигарро иҷро мекунанд [13, с. 24-27].

Дар чорҷӯбаи татбиқи марҳилаи ҷустуҷӯии таҳқиқоти таҷрибавӣ мо ҷузъи таркибии муҳтавоии фаъолияти омӯзгори фанҳои технологияҳои иттилоотиро дар шароити воқеии

кори амалӣ муайян намудем. Мо ба дурусти он андешаҳо боварӣ ҳосил кардем, ки омӯзгори технологияи иттилоотӣ дар баробари вучуд доштани салоҳиятҳои ташаккулёфта дар соҳаи педагогика, бояд салоҳиятҳои соҳаи истехсолӣ-техникӣ ҳам дошта бошад.

Бисёре аз муҳаққиқон дар асарҳои худ қайд мекунанд, ки амсилаи салоҳиятнокии раванди таълиму тарбия номгуӣ салоҳиятҳоеро, ки мутахассис бояд дошта бошад, дар назар дорад, он аз рӯйи талаботи бозори меҳнат (корфармоён) муайян карда мешавад, ки дар қаринаи мавзуи мо маънои талаботи муассисаҳои таҳсилоти дорад.

Дар ин робита мо қайд мекунем, ки ҷузъи таркибии муҳтавоии фаъолияти касбии омӯзгори фанҳои технологияи иттилоотӣ, ки бо талаботи муосир муайян карда шудааст, аз бисёр ҷиҳат бо ҷузъи таркибии муҳтавоии фаъолияти касбии муҳандис-омӯзгор умумияти зиёд дорад.

Ба ақидаи як қатор муаллифони маъруфи соҳаи таълими муҳандисии педагогӣ (В.А. Скакун [18], В.С. Безрукова [2, с. 77], С.Я. Батишев [1] ва дигарон) фанҳои муҳандисии педагогӣ бо ҷанбаи комплекси худ фарқ мекунанд. Ба онҳо, пеш аз ҳама, маҷмуи иттилооти методӣ, таълимӣ ва илмӣ, ба ғайр аз ин воситаҳо ва объектҳои ба меҳнати сермаҳсул мансубуда (нисбат ба таҳқиқоти мо, инҳо техникаи компютерӣ ва ғайра), инчунин сифатҳои шахсии донишомӯзон дохил мешаванд, ки дар асоси раванди ташаккули имконоти касбии онҳо қарор дорад ва онҳоро ҳамчун маҳсули меҳнат баррасӣ кардан мувофиқ аст.

Ба андешаи С.Я. Батишева, муҳандис – омӯзгор ду намуди вазифаро иҷро мекунад:

- вазифаҳои дорои ҷанбаи умумипедогогӣ (таълим, тарбия, инкишоф);

- вазифаҳои ҷанбаи ёрирасондошта (конструктивии истехсолию техникӣ, коммуникатсионӣ, ташкилӣ ва ғ.).

Дар робита ба ин, мо бамаврид мешуморем, ки маҷмуи муайяни салоҳиятҳои, ки таҳкурсии ҳамгироии салоҳияти касбии омӯзгори фанҳои технологияҳои иттилоотиро ташкил медиҳанд ва ба шарофати онҳо ӯ метавонад, масъалаҳои дорои ҷанбаи касбиро бо дарназардошти тағйироти босуръат дар соҳаи технологияҳои телекоммуникатсионӣ ва иттилоотӣ дар натиҷаи пешрафти босуръати ин соҳаи фаъолият бомуваффақият ҳал намояд.

Чунин ба назар мерасад, ки дар ин қарина ба мақсад мувофиқ аст, ки ҷузъи таркибии муҳтавоии ба истилоҳ салоҳияти иттилоотию коммуникатсионӣ, ки солҳои охир интишор ёфтааст, мавриди баррасӣ қарор гирад. Дар зери мафҳуми салоҳияти омӯзгорони соҳаи технологияҳои рақамӣ А.М. Семибратов ва Л.Н. Горбунова пешниҳод мекунанд, ки дараҷаи қобилият ва омодагии омӯзгор барои дар амал татбиқ намудани чунин технологияҳо ба назар гирифта шавад [4]. Ба андешаи А.Е. Капитанская ва А.А. Елизаров салоҳияти иттилоотию коммуникатсиониро ҳамчун ҳамгироии таҷриба, малака ва донишҳои беназири мутахассис бояд баррасӣ намуд, ки дар омодагӣ ба ҳалли масъалаҳои дорои ҷанбаи касбӣ бо ёрии технологияҳои муосири компютерӣ ифода меёбад [7].

Тавре ки дида мешавад, ҷузъи таркибии муҳтавоии мафҳуми салоҳиятҳои иттилоотию коммуникатсионӣ қобилияти такмил додани ин технологияҳоро дар бар намегирад. Ҳамин тариқ, мафҳуми мазкур маҷмуи малакаҳои омӯзгори фанҳои иттилоотиро, ки ба онҳо иҷрои вазифаи истехсолию техникӣ нигаронида шудааст ва он аз таъмир ва хизматрасонии таҷҳизот иборат аст, дар бар намегирад. Дар баробари ин, ҳуди ҷузъи таркибии муҳтавоии фанҳои «иттилоот» низ унсури мафҳуми салоҳияти касбӣ нест.

Инак, ба як гунаи дигари тафсири истилоҳи «фарҳанги иттилоотӣ» муроҷиат мекунем. В.М. Михайловский фарҳанги иттилоотиро чунин шарҳ додааст [14, с. 54-56]:

- шакли нави муошират, ки ба фард имкон медиҳад озодона ба воқеияти иттилоотӣ ворид шавад;

- озодии дастрасӣ ба воқеияти иттилоотӣ дар ҳама савияҳои он;

- шакли нави тафаккур, ки ташаккули он ба озод кардани фард аз қори яқранги ҷанбаи зеҳнӣ иттилоотидошта асос ёфта, ба ӯ имкон медиҳад, ки ба худомӯзӣ ва худтакмилдиҳӣ мутамакказ гардад.

О.И. Соколова дар натиҷаи таҳлили равишҳои гуногун ба таърифи чузъи таркибии муҳтавоии истилоҳи «фарҳанги иттилоотӣ» гунаҳои зерини тафсири онро пешниҳод менамояд:

- ба ҳайси яке аз шаклҳои ҷаҳонфаҳмии муосир;
- ҳамчун як намуди салоҳиятноки ва қобилияти кор бо иттилоот;
- ҳамчун шакли дастгоҳи низомии иттилоотии ҷаҳони атроф ва ғайра.

Муаллиф бо ҳамин таъкид қарданӣ мешавад, ки фарҳанги иттилоотӣ танҳо яке аз ҷанбаҳои фарҳанги умумӣ аст, ки дар даҳсолаҳои охир яке аз омилҳои муайянкунандаи рушди тамаддуни башарӣ будааст.

Ба андешаи С.Д. Каракозов, фарҳанги иттилоотии фард яке аз чузъҳои таркибии фарҳанги асосии инсон буда, сифати системавии ӯст, ки ба ӯ имкон медиҳад, ки дар кор бо иттилоот бо дараҷаи баланди самаранокӣ дар ҷустуҷӯ, коркард, тавлиднамой, рамзгузорӣ ва татбиқи амалии он иштирок намояд [9, с. 32-39].

Бидуни таваккуфи муфассал оид ба моҳияти истилоҳи «фарҳанги иттилоотӣ» дар робита ба омӯзгори фанҳои технологияҳои иттилоотӣ қайд мекунем, ки он омили муҳимми ташаккул ва тақмили таҳассуси касбии ӯ мебошад.

Ҳамин тариқ, мо мафҳуми салоҳиятнокии касбии омӯзгори фанҳои технологияҳои иттилоотиро ҳамчун мафҳуми корӣ истифода мекунем, ки чузъи таркибии муҳтавоӣ ва моҳияти таҳкурсии ҳамгироии салоҳиятнокии касбии ӯро инъикос мекунад. Ба андешаи И.С. Зимняя, салоҳиятнокии касбӣ бояд ҳамчун роҳи татбиқ, бозтавлид ва тақмил додани роҳи методҳои ҷустуҷӯ ва интиқоли иттилоот дар шакли рақамӣ ё ҷопӣ баррасӣ карда шавад [8, с. 98-101].

Барои таърифи мафҳуми «салоҳиятнокии касбӣ» равишҳои гуногун вучуд доранд. Дар қаринаи таҳқиқоти мо ба мақсад мувофиқ аст, ки салоҳиятҳои алоҳидаро ҷудо кунем, ки дар маҷмӯъ салоҳиятнокии касбии омӯзгори фанҳои технологияҳои иттилоотиро ташкил медиҳанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, мо чунин мешуморем, ки таркиби салоҳиятнокии касбии омӯзгори технологияи иттилоотӣ, салоҳиятнокии умумии педагогиро дар бар мегирад, ки бо татбиқи фаъолияти фарҳангӣ маърифатӣ, иҷтимоӣ-педагогӣ, психологию педагогӣ ва дигар шаклҳои қори педагогӣ, инчунин салоҳиятнокии ҷанбаи фанӣ педагогидошта зич алоқаманд аст.

Адабиёт:

1. Батышев, С.Я. Профессиональная педагогика /- М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 1997.
2. Безрукова, В.С. Интеграционные процессы в педагогической теории и практике / В.С. Безрукова. - Екатеринбург, 1994. – С. 77.
3. Гершунский, Б.С. Философия образования для XXI века (В поисках практико-ориентированных образовательных концепций) / Б.С. Гершунский. - М.: Совершенство, 1998. – С. 88.
4. Горбунова, Л.Н. Повышение квалификации педагогов в области информационно-коммуникационных технологий как развивающаяся система / Л.Н. Горбунова, А.М. Семибратов // Педагогическая информатика. - М., 2004. - №3.
5. Заславская, О.Ю. Развитие управленческой компетентности учителя в системе многоуровневой подготовки в области методики обучения информатике: автореф. дисс.... докт. пед. наук / О.Ю. Заславская. - М., 2008. - 45 с.
6. Иванов, С.А. Разработка школьной программы качества образования: методическое пособие для администраторов школ / С.А. Иванов, С.А. Писарева, Е.В. Пискунова. - СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена, 2005. - 319 с.
7. Информационные технологии в деятельности учителя-предметника / под ред. А.А. Елизарова, А.К. Капитанской: пособие для системы дополнительного профессионального образования: в 2-х частях. - М., 2007.-172 с.

8. Кадеева, О. Е. Компетенции учителя, реализованные средствами информационных технологий / О. Е. Кадеева // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2018. – № 8. – С. 98-101.

9. Каракозов, С.Д. Информационная культура в контексте общей теории культуры личности / С.Д. Каракозов // Педагогическая информатика, М., 2000. - № 2. – С. 32-39.

10. Каспоржак, А.Г. Исследование ПИЗА как основание для принятия управленческих решений (размышления о промежуточных результатах проекта) / А.Г. Каспоржак // Тенденции развития образования: проблемы управления: материалы Первой конференции Центра изучения образовательной политики. - М.: Университетская книга, 2005. – С. 109.

11. Лавриненко, М. В. Роль учителя информатики в формировании ИКТ - компетентности учителей и учеников / М. В. Лавриненко // Белгород: ООО ГиК, 2020. – С. 272-275.

12. Ларионова, О. А. Необходимость использования современных информационных технологий для формирования профессиональных компетенций в процессе обучения студентов / О. А. Ларионова // Рязань: Рязанский государственный радиотехнический университет, 2017. – С. 161-163.

13. Мамутова, Г. Ш. Формирование коммуникативно-информационных компетенции будущих учителей математики в условиях профессиональной подготовки / Г. Ш. Мамутова // Калуга: Общество с ограниченной ответственностью "Агентство международных исследований", 2019. – С. 24-27.

14. Михайловский, В.Н. Формирование научной картины мира и информатизация / В.Н. Михайловский. - СПб, 1994. - С. 54-56.

15. Молчанов, С.Г. Теория и практика аттестации педагогических и руководящих работников образовательных учреждений / С.Г. Молчанов. - Челябинск, 1998. - 255 с.

16. Пентин, А.Ю. Как совместить компетентностный подход и традиционное содержание обучения? / А.Ю. Пентин // Национальный проект «Образование», 2006. - Пилотный выпуск. – С. 61-64.

17. Российская школа: от PISA-2000 к PISA-2003 / Под общ. ред. А.Г. Коспаржака, К.Н. Поливановой. - ЛОГОС, 2006. - 196 с.

18. Скакун, В.А. Введение в профессию мастера производственного обучения: метод, пособие / В.А. Скакун. - 2-е изд. - М.: Высшая школа, 1988. - 239 с.

19. Федосеева, З.А. Развитие профессиональной компетентности педагогов в системе дополнительного профессионального образования: автореф. дисс.... канд. пед. наук / З.А. Федосеева. - Екатеринбург, 2006. - 26 с.

АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ САЛОҶИЯТҶОИ КАСБИИ ОМУЌГОРОНИ ТЕХНОЛОГИЯҶОИ ИТТИЛООТИИ МУАССИСАИ ТАҶСИЛОТИ УМУМӢ

Стратегияи ислоҳоти низоми таҳсилоти Тоҷикистон зарурати тағйир додани равишҳоро ба ҷараёни таҳсилот аз вазифаи фарогирии дониши муайян аз ҷониби донишомӯзон ба ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ ва маърифатӣ, сифатҳои шахсии онҳоро дар назар дорад. Дар мақола низ атрофи масоили ба мавзӯ марбут изҳори назар шуда, андешаҳо дар заминаи омӯзиш ва азназаргузарониҳои ақидаҳои олимони шинохта бо асосҳои илмӣ баён карда шудааст.

Гуфта мешавад, ки таҳқиқоти назариявӣ оид ба мавзӯҳои, ки мавриди баррасӣ ва омӯзиши ин матлаб қарор дода шудааст, нишон медиҳанд, ки салоҳияти мутахассис шартӣ ҳатмии фаъолияти бомуваффақияти касбии ӯ, меъёри иқтидори касбии ӯ мебошад.

Дар мақола атрофи масъалаи муайян кардани асос, ки таҳкурсии рушд ва ташаккули як маҷмуи салоҳиятҳо, равиши ягонро таҳия намоянд, ки натиҷаи он имконнопазирии тартиб додани рӯйхати ниҳии онҳо мебошад. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки сарҳадҳои байни салоҳиятҳои асосӣ хеле норавшананд.

Бо назардошти норавшании тафсири истилоҳи «салоҳиятноқӣ» ҳангоми таҳлили ҷузъи муҳтавоии салоҳиятноқии омӯзгори технологияҳои рақамӣ, мо дар ин маврид истифодаи равиши функционалии онро мувофиқ мешуморем ва ин андешаро дар заминаи ақидаҳои олимон, пеш аз ҳама уҳдадорихои мушаххаси функционалии субъект, дар ҳолати мо - корманди соҳаи таҳсилот ҷудо карда мешаванд, асоснок менамоем. Яъне табиати бисёрфункционалии кори педагогӣ ҷанбаҳои талаботро нисбат ба омӯзгор муайян мекунад, ки дар байни онҳо мавҷудияти доираи васеи салоҳиятҳоеро қайд мекунем, ки ба ӯ барои иҷрои тамоми вазифаҳои мансабиаш имкон медиҳанд.

Калидвожаҳо: салоҳиятноқӣ, низоми таҳсилот, омӯзгори технологияҳои иттилоотӣ, фаъолияти касбӣ, иҷрои вазифаҳо, амсилаи салоҳиятноқии раванди таълим

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ УЧИТЕЛЕЙ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Стратегия реформирования системы образования Таджикистана предполагает необходимость изменения подходов к образовательному процессу от задачи овладения учащимися определенными знаниями к формированию творческих и познавательных способностей, их личностных качеств. В статье высказаны мнения по вопросам, связанным с темой на основе исследований и подтверждений известных ученых, имеющих научные основания.

Отмечается, что теоретические исследования по темам, обсуждаемым и исследуемым в данной статье, показывают, что компетентность специалиста является предпосылкой его успешной профессиональной деятельности, эталоном его профессионального потенциала.

В статье разрабатывается единый подход к вопросу определения основы, являющейся фундаментом развития и формирования совокупности полномочий, результатом чего является возможность составления их окончательного перечня. При этом следует отметить, что границы между основными компетенциями весьма размыты.

Учитывая неоднозначность толкования термина «компетентность» при анализе содержательной составляющей компетентности преподавателя цифровых технологий, мы считаем целесообразным использовать в данном случае ее функциональный подход, и эта точка зрения основана на мнениях ученых, прежде всего, выделяются конкретные функциональные обязанности субъекта, в нашем случае - работника в сфере образования. То есть многофункциональный характер педагогической работы определяет аспекты требований к учителю, среди которых отметим наличие широкого спектра компетенций, позволяющих ему выполнять все свои профессиональные обязанности.

Ключевые слова: компетентность, система образования, учитель информационной технологии, профессиональная деятельность, выполнение задач, модель компетентности образовательного процесса.

THEORETICAL FRAMEWORKS FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL SKILLS OF INFORMATION TECHNOLOGY TEACHERS IN GENERAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The strategy for reforming the education system of Tajikistan presupposes the need to change approaches to the educational process from the task of students mastering certain knowledge to the formation of creative and cognitive abilities, their personal qualities. The article expresses opinions on issues related to the topic based on research and confirmation of famous scientists with scientific grounds.

It is noted that theoretical research on the topics discussed and studied in this article shows that the competence of a specialist is a prerequisite for his successful professional activity, the standard of his professional potential.

The article develops a unified approach to the issue of determining the basis that is the foundation for the development and formation of a set of powers, the result of which is the possibility of compiling their final list. It should be noted that the boundaries between core competencies are very blurred.

Considering the ambiguity in the interpretation of the term “competence” when analyzing the content component of the competence of a teacher of digital technologies, we consider it appropriate to use its functional approach in this case, and this point of view is based on the opinions of scientists, where, first of all, the specific functional responsibilities of the subject are highlighted, in our case - worker in the field of education. That is, the multifunctional nature of teaching work determines aspects of the requirements for a teacher, among which we note the presence of a wide range of competencies that allow him to fulfill all his professional duties.

Keywords: competence, education system, information technology teacher, professional activity, task performance, competence model of the educational process

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Некрӯз Нурахмадович, докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и ихтисоси информатика курси 3-юми кафедраи илмҳои компютери Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. 735360. ҚТ, вилояти Хатлон, ш. Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров-16. Тел: 987343491. Почтаи электронӣ: nekruz-96@bk.ru

Сведения об авторе: Курбонов Некруз Нурахмадович, доктор (PhD)- 3 курса по специальности информатики, кафедры компьютерных наук Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. 735360. РТ, Хатлонская область, г. Куляб, улица С. Сафарова - 16. Телефон: 987343491. Электронная почта: nekruz-96@bk.ru

Information about the author: Kurbanov Nekruz Nurakhmadovich, PhD student in informatics, 3rd year of the department of computer sciences of Kulob State University named after Abuabdullahi Rudaki.. 735360. RT, Khatlon region, Kulob city, S. Safarov street - 16. Phone: 987343491. E-mail: nekruz-96@bk.ru

ТДУ-03+37.0(075.8)

ТКТ- 73/74(2-точ)

М-45

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ИТТИЛОӢИ БАРӢИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМ

Маҳсидинов Б.С. асисстент

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Асри XXI асри информатика ва технологияи иттилоотӣ мебошад. Дар мамлакате, ки илм, маориф ва маданият ба дараҷаи баланд тараққӣ кардааст, шароит ва имкониятҳои хуб мавҷуд аст. Дар баробари ин, сарвари давлат Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмҳои худ ба мардум ҳамеша зарурати истифодаи самараноки имконияти барои мо фароҳам овардашударо таъкид менамоянд. Истифодаи самаранокии методҳои таълим вобаста ба ҷанбаҳои шавқу завқи касбомӯзии хонандагон ва донишҷӯён ба роҳу усулҳои интихоби методҳои таълим ва баррасии онҳо дар раванди таълими фанни информатика шарҳу баёни маводҳои таълимӣ мебошад.

Вобаста ба дараҷаи фаъолияти мустақилонаи хонандагон ва донишҷӯён системаи сифатҳои донишро, ки принсипи «...ҷорӣ намудани технологияҳои беҳтарин, таъя ба таҷрибаи ҷаҳонӣ таҳия кардааст, дар асоси рисолае, ки дониши инсонӣ танҳо дар он ҳолат зоҳир мешавад, ки фаъолияти худи ӯ мебошад. Аксари омӯзгорон метавонанд барои аз худ кардани мавзӯи ҳонагӣ ба хонандагон тавсияҳо аз адабиёти зарурӣ пешниҳод намоянд, дар ин ҳолат барои мустақилона кор кардани онҳо саривақт супоришҳои иловагӣ тавсия карда мешавад.

Аз рӯи таҳқиқоти С.Т. Наврӯзов чунин хулоса бароварда шуд: «Аз ин рӯ, барои фаҳмидани баъзе далелҳо ва падидаҳо дар шароити муосири таълими информатика дар мактаб, шумо бояд системаи таълими онҳоро пайгирӣ кунед ва решаҳои онро дарёбед гузаштаро нисбатан дур таҳлил намоед». [4, с. 54-59]

Технология маҷмуи равандҳои коркарди мавод ё маҷмуи донишҳо дар бораи усулҳои истифода кардани маводҳои таълимӣ мебошад. Дарвоқеъ, технология роҳи фароҳам овардани тағйирот аст. Ин имкон медиҳад, ки мафҳуми «технология»-ро на танҳо дар истехсолот, балки дар дигар соҳаҳо, аз ҷумла, дар системаи маориф низ истифода барем. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки мушкилоти такмилдиҳии тавсифи усулҳои омӯзишӣ технологияи итилоотӣ дар чараёни таълими фанни информатика қайд гардонидааст, ки ҷанбаҳои рушди омӯзиши методологияи технологияи итилоотӣ дар заминаи талаботи педагогӣ дидактикӣ вазифаҳои таълимӣ ва инкишофдиҳандаи онро ба таври дақиқ омӯхта баррасӣ кардааст.

Омӯзиши сикли фанҳои технологияи информатсионӣ дар таҳқиқоти муҳаққиқон аз ҷумла Б.А. Бадалова чунин зикр намудааст, ки дар назарияи омӯзиш қариб сесад таърифи мафҳуми «технология» мавҷуд аст. [1, с. 80-84]

Ба шарофати технологияҳои нави итилоотӣ ба хонандагон ва донишҷӯён имконият дода мешавад, ки на танҳо бо манбаъҳои анъанавии итилоот, балки бо манбаъҳои ғайрианъанавии итилоот ҳам кор кунанд.

Ҳамин тариқ, мо методи анъанавӣ ҳамон методро мешуморем, ки аллакай ва ба таври доимӣ дар қори мушаххаси худ омӯзгорони фанни технологияи информатсионӣ барои ҳалли вазифаҳои таълими умумӣ истифода мебаранд. Ин методҳо дар вазъияти муайян метавонанд нисбатан нав, яъне ғайрианъанавӣ ҳисоб шаванд. Чунин гуногунандешӣ нисбати метод ва методология моро водор намуд, ки хулосаеро оид ба ин мафҳум мушаххас намуда, онро ҳамчун маҷмуи усулҳои якхела, амалиёти амалӣ ва азхудкунии назариявии воқеият ба тафсири мафҳумҳои “методи таълим” ҳамчун роҳҳои ба яқдигар алоқамандии омӯзгор ва хонанда пешниҳод намоем.

В. Глушков мафҳуми «технологияи информатсионӣ»-ро ворид кардааст. Ӯ чунин таъриф медиҳад: «Технологияи итилоотӣ ин равандест, ки бо коркарди информатсия алоқаманд аст» В. Апатова бидуни рад кардани таърифи В. Глушков мушаххас мекунад: «Технологияи итилоотӣ маҷмуи воситаҳо ва усулҳои мебошад, ки дар раванди коркарди итилоот амалӣ карда мешаванд»

Бо назардошти мафҳуми «технологияи нави итилоотӣ» В. Глушков тавсиф мекунад, ки кадом усул ё технологияи педагогиро барои азхудкунии хонандагон ва донишҷӯён коркард ва интиқол медиҳад, яъне мувофиқи таърифи ӯ ҳама гуна технологияи педагогӣ технологияи итилоотӣ мебошад. [2, с. 184]

Технологияи итилоотӣ маҷмуи усулҳо ва воситаҳои нигоҳдорӣ, коркард, интиқол ва намоиши итилоотест, ки дониши хонандагон ва донишҷӯёнро васеъ намуда, қобилияти онҳоро дар идоракунии равандҳои техникӣ ва иҷтимоӣ инкишоф медиҳад. Дар ин маврид мафҳуми «информатсия» ҳам воситаҳои компютерӣ ва ҳам воситаҳои телекоммуникатсиониро дар бар мегирад.

Воситаҳои технологияҳои итилоотӣ ба воситаҳои барномавӣ ва техникӣ дохил мешаванд, ки дар асоси технологияи микропроцессорӣ кор карда, амалиёти ҷамъоварӣ, истехсол, нигоҳдорӣ, ислоҳ ва интиқоли итилоотро анҷом медиҳанд, инчунин, таҷҳизоти аудио ва видео, воситаҳо ва системаҳои муосири табодули итилоот тавассути телекоммуникатсия ба ҳисоб меравад.

Таҳқиқоти Е.И. Дмитриеваро дида баромада, мо як маротибаи дигар тасдиқ менамоем, ки бо тағйир ёфтани мақсади таълим, методи таълим низ тағйир меёбад. [3, с. 43]

Фикри омӯзгорони технологияи информатсионӣ пурра ба навиштаҷоти ин масъала дар адабиёти методӣ мувофиқат менамояд ва онҳоро мо метавонем ҳангоми муайян кардани методҳои таълим барои иштирокчӣ мушаххас ба асос гирем.

Тавре Ф.С. Комилиён тавсия менамояд технологияҳои итилоотии таълимӣ як роҳи махсуси кор бо итилоот, технологияҳои таълимӣ, нармафзор ва таҷҳизот (кино, таҷҳизоти

аудио, видео ва компютеру шабакаҳои телекоммуникатсионӣ) мебошанд, «технологияҳои иттилоотии таълимро бояд ҳамчун истифодаи технологияҳои иттилоотӣ барои фароҳам овардани имконияти нав барои интиқоли дониш, дарки дониш, баҳодихии сифати таълим ва рушди ҳамачонибаи шахсияти донишҷӯ дар чараёни таълим фаҳмам». [5, с 167]

Манфиатҳои истифодаи технология инҳоянд:

- ❖ Таваҷҷуҳи шахсии хонандагон ва донишҷӯёнро ба фанҳо бедор мекунад;
- ❖ Қобилияти маърифатиро инкишоф медиҳад;
- ❖ Тарбияи иҷтимоию фарҳангиро ташаккул медиҳад;
- ❖ Ба хонандагон ва донишҷӯён кори эҷодиро меомӯзонад;
- ❖ Вақти омӯзгорро сарфа мекунад;
- ❖ Маълумоти иловагӣ медиҳад;
- ❖ Дараҷаи эътимоднокии хонандагон ва донишҷӯёнро ошкор мекунад;
- ❖ Кӯдакони боистеъдод, қобилият ва чандирии худро боз ҳам мустақкам мекунад,

кӯдакони заиф меҳоянд, дониш омӯзанд ва аз шубҳаи худ хулоса бароранд.

Дар соҳаи таълим технологияҳои гуногун вучуд доранд, аммо дар ҳар як марҳилаи дарс технологияи дурустро интихоб кардан ва аз онҳо самаранок истифода бурдан лозим аст. Мушкилот дар истифодаи васеи технология нест, балки дар он аст, ки таълим ба натиҷа нигаронида шудааст. Ҳоло усули визуализатсия ва татбиқи воситаҳои техникӣ яке аз технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ шуда метавонад.

Бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ мо метавонем, дониши хонандагон ва донишҷӯёнро баланд бардорем ва эҷодкориро инкишоф диҳем. Барои он ки хонандагону донишҷӯён дониши хуб гирифта тавонанд, онҳо бояд бодикқат ва ба омӯзиш шавқу ҳавас дошта бошанд, фақат одами фаъоле, ки ҳамеша доништан меҳояд, суботкорӣ, устуворӣ нишон медиҳад ва ба мақсади гузошташуда расида метавонад. Агар шавқу рағбати хонандагон ва донишҷӯён ба фаъолияти мактаб натиҷаи амалии омӯзгор бошад, пас амали омӯзгорро тавассути истифодаи самаранокӣ ин технологияҳои нав дидан мумкин аст.

Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд менамояд «Ба ҷавонони муосир таълими нав лозим аст, ки ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ ва бо технологияҳои иттилоотӣ алоқаманд бошад», истифодаи технологияҳои иттилоотиро дар раванди таълим барои ҷавонон муҳим арзёбӣ намоянд. [8, с. 3]

Инчунин, тавсия дода мешавад, ки гузаронидани корҳои беруназсинфӣ тавассути қисми ҳаракаткунандаи барномаи таълимӣ гузаронида шаванд.

Чорабиниҳои беруназсинфӣ:

- омода ва ҷимояи лоиҳаҳои илмӣ;
- олимпиадаҳо, озмунҳо, шабнишиниҳо;
- курсҳои интихобӣ;
- онлайн, конференсҳо ва омӯзиши фосилавӣ, озмунҳои таълимӣ;
- технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ дар шакли сафарҳои таълимӣ ба муассисаҳои илмӣ ва истеҳсолӣ.

Омӯзиш тавассути технологияҳои иттилоотӣ бартарихи зерин дорад:

1. Китобҳо (электронӣ);
2. Воситаҳои омӯзиши шабакавӣ;
3. Системаҳои таълимии компютерӣ анъанавӣ ва мултимедиявӣ;
4. Маводҳои таълимию иттилоотии аудиоӣ;
5. Маводҳои таълимию иттилоотии видеоӣ;
6. Озмоишгоҳҳои фосилавӣ;
7. Машқҳо;
8. Дониш ва маҳзани маълумоти аз дур дастрас;
9. Китобхонаҳои электронӣ аз дур дастрас;
10. Маводи дидактикӣ дар асоси машқҳои амалӣ;
11. Маводҳои дидактикӣ дар асоси системаҳои иттилоотии чуғрофӣ.

Истифодаи маҷмуии технологияҳои нав ва воситаҳои техникӣ дар таълими забони давлатӣ намудҳои зиёди фаъолияти омӯзгоронро осон мекунад. Хусусияти асосии технологияҳои иттилоотӣ дар он аст, ки онҳо ба хонандагон ва донишҷӯён имкон медиҳанд, ки ба корҳои мустакилона ё муштаракӣ эҷодӣ машғул шаванд, ҷустуҷӯ кунанд, натиҷаи кори худро бубинанд, нисбат ба худ танқид карда, аз натиҷаҳои ба даст овардашуда баҳра мебаранд. Барои ин омӯзгорон бояд навъи дарсро дуруст интихоб карда тавонад.

Солҳои охир истифодаи компютер, китобҳои электронии дарсӣ ва тахтаҳои интерактивӣ дар дарсҳои ҳамаҷузъи фанновариҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ натиҷаҳои назаррас дода, инчунин, саводнокии компютери омӯзгор аз ҳисоби ташаккули таҷрибаи шахсии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ сифатан беҳтар мегардад.

Хулоса, асри XXI асри иттилоот аст, ҳуди ҳаёт собит мекунад, ки башарият ба саводи компютерӣ ниёз дорад: Таълим ё такмилиро ба касе додан мумкин нест ва ё танҳо бо сухан гуфтан мумкин нест. Ҳар нафаре, барои расидан ба он талош мекунад. Бинобар ин, ба мо лозим меояд, ки ба як ниёиши нав муносибати нав, ҷустуҷӯ ва идеяҳои нави педагогӣ барои таълиму тарбияи насли наврас лозим аст. Дар ҷомеаи иттилоотӣ муосир технологияи нав, аз ҷумла, иттилоот, технология, барои баланд бардоштани шавқу рағбати хонандагон ва донишҷӯён ба таълим, ҳавасмандгардонӣ ва такмили малакаи онҳо аҳаммияти калон дорад.

Адабиёт:

1. Бадалова Б.А., Мирзоев Б. Вазои таълимӣ оиди омӯзиши компютерҳои фардии IBM PC (Қисми 1), Душанбе, 2001. с 80-84
2. Глушков В.М. Основы безбумажной информатики. –М.: Наука, 1982. с 184
3. Дмитриева Е.И. Дидактические возможности компьютерных телекоммуникационных сетей для обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2007. с 43
4. Наврӯзов С.Т., Максудов Х.Т. Дастурамал барои омӯзиши компютерҳои фардӣ, Душанбе, 1994. с 54-59
5. Комилиён, Ф.С. Технологияи иттилоотӣ китоби дарсӣ Душанбе: Гулнакш, 2023. – 167 с.
6. Основы современных компьютерных технологий. Под. ред. Хомоненко А.Д. Корона - принт, СПб 1998
7. Қосимов И. Одинаев Р. Мирзоев С. Асосҳои информатика ва технологияи компютерӣ. Вазои таълимӣ. – Душанбе, 2006.-187с.
8. Эмомали Раҳмон. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2015. с, 3

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ МУОСИРИ ИТТИЛООТӢ БАРОИ БАЛАНД БАРДОШТАНИ СИФАТИ ТАЪЛИМ

Дар мақола нақш ва аҳаммияти технологияҳои нав, аз ҷумла, технологияҳои иттилоотӣ дар баланд бардоштани шавқу рағбати хонандагон ба таҳсил, ҳавасмандгардонӣ, васеъ намудани дониши онҳо ва баланд бардоштани сифати таълими онҳо дар ҷомеаи муосир иттилоотӣ баррасӣ шудааст.

Муаллиф бар он ақида аст, ки истифодаи технологияи нави муосир барои беҳтар намудани шароити хуби таҳсил барои ҷавонон ва таълимгирандагон фароҳам оварда бошад. Дар замони муосир барои омӯзгори соҳаи технология ин як имконияти васеъ мебошад. Барои беҳтар намудани сифати таълим ва бо истифода аз технологияи иттилоотӣ ҳар як омӯзгорро водор месозад, ки пайваста аз методҳои фаъоли таълим ва маводҳои мултимедӣ дар раванди дарс истифода барад.

Калидвожаҳо: технологияҳои таълимӣ, технологияҳои иттилоотӣ, нармафзор, таҷҳизот, системаи таълим.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ ДЛЯ ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается роль и значение новых технологий, в том числе информационных технологий, в повышении интереса студентов к обучению, мотивации, расширению их знаний и повышении качества их обучения в современном информационном обществе.

Автор считает, что использование новых современных технологий позволило улучшить хорошие условия обучения для молодежи и учащихся. В наше время это прекрасная возможность для учителей технологии. В целях повышения качества образования и использования информационных технологий заставляет каждого учителя постоянно использовать в процессе урока активные методы обучения и мультимедийные материалы.

Ключевые слова: педагогические технологии, информационные технологии, программные средства, технические средства, система образования

THE USE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGIES FOR IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION

The article examines the role and importance of new technologies, including information technologies, in increasing students' interest in learning, motivation, expanding their knowledge and improving the quality of their learning in the modern information society.

The author believes that the use of new modern technologies has improved good learning conditions for young people and students. This is a great opportunity for technology teachers in this day and age. In order to improve the quality of education and the use of information technology, this forces every teacher to constantly use active learning methods and multimedia materials during the lesson.

Key words: educational technologies, information technologies, software, hardware, education system.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳсиддинов Бахтовар Садриддинович, ассистенти кафедраи методикаи таълими информатикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ. ш. Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров – 16. Тел.918156458; сур. электронӣ: bakhtovar89.89@mail.ru

Сведения об авторе: Махсиддинов Бахтовар Садриддинович, ассистент кафедры методики обучения информатики, Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ. г. Куляб, ул. С. Сафарова - 16. Тел. 918156458; Электронная почта: bakhtovar89.89@mail.ru

Information about the author: Mahiddinov Bahtovar Sadriddinovich, assistant of department methodology for studying informatics, Kulob State University named after Abuabdullah Rudaki.. Address: 735360, RT. Kulob, str. S. Safarov - 16. Tel. 918156458; Post. e-mail: bakhtovar89.89@mail.ru

**АСОСҲОИ ИЛМӢ-ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ
ИТТИЛООТӢ ДАР ҶАРАӢНИ ОМУӢЗИШИ ХИМИЯ
(дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ)**

Моҳираи Ҳукматулло, ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Марҳилаҳои навини тамаддуни умумибашарино дар асл марҳилаи ахборотию иттилоотӣ ва ҷомеаи саноатикунонию нанотехнология меноманд.

Дар партави иттилоотикунони соҳаҳои таълиму тарбия мақоми марказино истифодаи ТИ дар ҷараёни омӯзиши химия ишғол мекунад. Компютеркунони сохторҳои таълиму тарбия тавассути истифодаи маҷмуи меъёрҳои тақдирҳои таълим, дар заминаи истифодаи техникаи компютерӣ ва технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ, дар ҷараёни омӯзиши химия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бо маром ва давра ба давра ташаккул меёбад.

Дарачаи инкишофи саноати электронӣ ба охири солҳои 1970 рост меояд, ки аввалан боиси истеҳсоли машинаҳои ҳисобкунандаи электронии хурд, минбаъд компютерҳои хусусӣ (КШ) гардид. Бавҷудуои талаботи ҷамъиятӣ бо пайдошавии (КШ-ПК) боиси истеҳсолоти васеи машинаҳои ҳисобкунандаи электронии хурд (МЭХ-и хурд) гардид. Аз ин рӯ, нимаи дуоми солҳои 1970-ро ибтидои инкишофи марҳилаи таълими компютерӣ меноманд. Дар марҳилаи дуоми дар давраи иттилооткунонӣ, фаҳмиши истифодабаранда, яъне шахси истифодабарандаи компютери хусусӣ ё инфиродӣ ба вучуд омад.

Дар ин марҳила миқдори зиёди барномаҳои компютерӣ таҳия ва пайдо шуданд, аз ҷумла:

а) Таҷҳизот барои таҳия ва мурааттабсозии тестҳои таҳассусӣ, ҷадвалу расмҳо, модел ё амсила, маводҳо барои ҷопи матбаа ва ғайраҳо;

б) Паҳн намудани дастгоҳҳо барои омӯзиши хонандагону донишҷӯён ва омодагии онҳо ба раванди таълим;

в) Паҳнкунии компютеру барномаҳои компютерӣ дар таълимгоҳҳо ва дастрасии онҳо барои омӯзонидани толибилмон ва ғайраҳо.

Дар таҳқиқоти олимон: Барановский Ю.С., Гмох Р., дарҷ гардидааст, ки дар марҳилаҳои сеюми информатсиякунонӣ, яъне давраи робитакунӣ (коммуникатсия), ки то ҳол рушд ёфта истодааст, истифодаи ҳама гуна ахбороти иттилоотӣ дар якҷоягӣ бо барномаҳои компютер ва шабакаҳои интернет тарҳрезӣ шуданд. Аз ин рӯ, яке аз ҷанбаҳои аҳамиятнокӣ таълим, яъне дониш, маҳорату малакаи донишҷӯён бо омӯзиши технологияи нави коммуникатсионӣ ахборотӣ (ТНКА) алоқаманд мебошад. Ба ақидаи ин қабил олимон, компютери хусусӣ (персональный) пойгоҳу асбоби истифода ба тартибу танзими ахбороти ҷамъшуда, ҷун видео (навор) ва аудиотехника (техникаи садо) маҳсуб ёфта, барои хизматрасонии озоди технологӣ – компютерӣ дар масофаҳои дур воқеъбуда, яъне тавассути таҳсилоти фосилавӣ равона карда мешавад.

Олимону муҳаққиқон: Извозчиков В.А., Богославский В.И., Гмох Р., Кузнетсов Н.Е., оид ба истифодаи ТКАИ, яъне таълими компютерӣ дар раванди таълим ҷунин қайд карданд, аз ҷумла:

Таълими компютерӣ – ин аз рӯи таълифоти ЮНЕСКО ҷунин системаи таълимиест, ки яке аз воситаҳои компютер маҳсуб меёбад. [2, с. 15]

Дар баробари ин, доир ба таълими компютерӣ (ТК) дар адабиёти илмию назариявӣ ифодаи истилоҳотӣ-технологии «Технологияи таълими компютерӣ» воқеъурод, ки бо мафҳуми таълими компютерӣ алоқаманд мебошад. Бо ақидаи Кузнетсова Н.Е. [5, с. 4],

технологияи нави таълими компютерӣ (ТАТ) чунин ифода гардидааст (ТНАТК- технологияи нави таълими компютерӣ), дар таҳқиқоти Гмох Р. [2, с. 16] бештар мафҳуми «технологияи таълими компютерӣ (ТНК)» истифода шудааст.

Гарчанде ки дар сарчашмаҳои илмӣ ва таҳқиқоти олимони болозикр истилоҳи «Ахборотӣ-иттилоотӣ» маънои фаҳмиши умумиро дошта бошад ҳам, дар адабиёту таҳқиқоти ҳозираи муҳаққикон ҳамчун мафҳумҳои дар умум: «Технологияи таълим», «Технологияи ахбороти таълим» (ТАТ), «Технологияи нави таълими компютерӣ» (ТНТК) дар раванди таълим истифода бурда мешаванд.

Дар зери мафҳуми ҳозиразамони таълими ахборотию технологӣ (ТАТ) чараёни коркард, азнавкоркунӣ ва интиқолу азхудкунии ахбороти таълимӣ, яъне донишу донишазхудкунӣ фаҳмида мешавад, ки тавассути истифодаи ТКАИ (технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ) дар чараёни омӯзиши тамоми фанҳои таълимӣ, аз ҷумла химия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тавсифу тарҳрезӣ мегарданд.

Истилоҳи «курс ё фанни компютерӣ ва ё асосҳои информатика» ва «идоракунии компютерӣ» дорои аҳаммияти ниҳоят зиёди таълимӣ мебошад, чунки дар таҳқиқоти педагогӣ (озмоишҳои педагогӣ), аз ҷумла истифодаи ТКАИ дар рушду ташаккули дараҷаи донишҳои «компютерӣ»-и хонандагон дар чараёни омӯзиши мазмуну мундариҷаи барномаи таълимии фанни химия мақому нақши муҳим дорад.

Эҳтимолияти имконпазирии истифодаи ТКАИ бисёрпахлӯю бисёрҷанба буда, боиси ҳалли масъалаҳои зерини хонандагон дар раванди таълими химия мегарданд, аз ҷумла:

- такмилдиҳии методология ва стратегияи интиҳобу истифодабарии барномаҳои таълимӣ, тағйирдиҳии ҷанбаҳои методҳои анъанавии таълим;

- баландбардории сифату самаранокии раванди таълиму намудҳои инфиродию тафрикавӣ, ҷустуҷӯ ва дарёфти роҳу усулҳо ва методҳои навини таълимӣ (таълими компютерӣ, омӯзиши барномаҳои компютерӣ, истифодаи компютер, тахтаҳои электронӣ шабакаҳои интернет ва ғайраҳо), ворид намудани тағйироту иловаҳо оид ба истифодаи ТКАИ дар фаъолияти омӯзгорону хонандагон;

- такмил додани сохтори идоракунии чараёни таълим, банақшагирии раванди таълим, ташкилу назорат ва навсозию навгонии механизми идоракунии чараёни таълиму тадрис, тавассути истифодаи ТКАИ дар раванди омӯзиши фанни химия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.

Дар таҳқиқоти худ Шолохович ва Гмох ёдрас шудаанд, ки технологияи нави ахбороти таълими технологӣ – ин ҳамчун технологияи ахборотӣ дар заминаи воситаҳои технологияи информатсионӣ (ахборотӣ) бо истифодаи услуби нави компютерҳои хусусӣ (персоналӣ) дар асоси барномасозию инкишофи барномаҳои воситаҳои техникаи ҳамаҷониба маҳсуб меёбад.

Дар таҳқиқоти худ Гмох Р. қайд намудааст, ки таълими компютерӣ (ТК), аз чунин ҷанбаҳо иборат мебошад:

Воситаҳои техникаи таълим (ВТТ) – яъне компютер, шабакаҳои компютерию интернетӣ, ноутбук, синфҳо ё лабораторияҳои компютерӣ, барномаҳои воситаҳои техникаи педагогӣ (БВТП) ва маводҳои дидактикӣ бо истифодаи роҳу усулҳо ва методҳои педагогӣ дар чараёни омӯзиши фанҳои таълимӣ мебошанд. [2, с. 16]

Методҳои истифодаи воситаҳои таълими компютерӣ (ТК), дар раванди омӯзиши сикли фанҳои таълимӣ вобаста ба фаъолият ва дараҷаи маҳорати педагогию таҳассусӣ ё касбии омӯзгорон ва роҳу усулҳои беҳтар намудани асоснокии таълим бо таври пайвастшавӣ ё алоқамандӣ ба технологияи анъанавии таълим вобаста мебошад.

Дар айни замон, марҳилаҳои рушди ташаккули таълими фанни химия нақшу мақом, донишу маҳорати касбии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ниҳоят муҳим мебошад, чунки омӯзгор вазифаи роҳбаладу пешбари ҷанбаҳои технологияи таълими соҳаҳои таълиму тадрис маҳсуб меёбад.

Қобилияту истеъдоди иштироки фаъоли омӯзгор дар раванди таълим бо истифодаи технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ зарур ба шумор меравад. Аз ин бармеояд, ки идора ва истифодаи раванди таълим аз ҷониби омӯзгор ба роҳ монда мешавад.

Ба ақидаи В.А. Извочиков технологияи нави таълими компютерию иттилотӣ ин яке аз шаклҳо ё роҳҳои истифодаи методология ва технологияи ҷараёни таълиму тарбия, бо истифодаи воситаҳои техникий таълим (ВТТ), аз ҷумла компютерҳои мошинаҳои хусусии электронӣ (КТМЭ) мебошад. [3, с. 48]

Гмох Р. дар таҳқиқоти худ қайд намудааст, ки технологияи нави ахборотию иттилоотии таълими технологӣ ҳамчун дастгоҳи барномавии воситаҳою дастгоҳҳои дар заминаи технологияи ҳисоббарорӣ ҳамчун як шакли нигоҳдорӣ, коркарду интиқоли ахборот маҳсуб меёбад. [2, с. 18]

Мувофиқи таълифоти Бордовский Г.А. ба маҷмуи воситаҳои технологияи нави таълими компютерӣ (ТНТК) асосан компютерҳои инфиродӣ (КИ) бо ҷузъҳои таҷҳизотӣ (КИ), шабакаи компютерӣ (интернет ва ғ-ҳо), маҷмуи барномаҳои (интиқолкунанда, таълифгар, компютерҳо), системаҳои амалиётӣ, пакетҳои амалии барнома (ПАБ), воситаҳои нигоҳдорию ахборот, воситаҳои воридкунӣ ва ҷумбучулкунанда ё кобандаи ахборот (технологияи мултимедӣ), сохтори зеҳнии (интеллектуалӣ) –ии сунъӣ дохил мешаванд. Илова ба ин ӯ қайд намудааст, ки воситаҳои иттилооткунонӣ ё автоматикунонии ҷараёни таълимро воситаҳои технологияи нави таълими компютерӣ (ТНТК) якҷоя бо маводҳои таълимию методӣ ва маводҳои таъмину интиқолкунандаи иттилоот ё ахбороти самаранок истифодабаранда дохил мешаванд. [1, с. 13]

Дар таҳқиқоти худ муҳаққиқ Р. Гмох ёдрас шудааст, ки сохтор ё таркиби технологияи нави таълими компютерӣ, ки дар ҷараёни таълим истифода бурда мешаванд, иборат аз чунин блокҳо мебошанд:

1. Таъмини барномаҳои методи ҷараёни омӯзиши фанҳои алоҳида;
2. Воситаҳои таълим барои ифодаю танзим ва омӯзиши фанҳои таълимӣ;
3. Намоиши таҷҳизоти таълимӣ, аз ҷумла воситаҳои компютери инфиродӣ;
4. Барномаҳои таълимӣ ва системаҳои ташаккулдиҳии дониш, маҳорату малака ва ҷанбаҳои зеҳнию равонӣ. [2, с. 20]

Муҳаққиқ Р. Гмох дар таҳқиқоти барвақтии худ чунин қайд намудааст, ки воситаҳои технологияи нави таълими компютерӣ (ТНТК) имкониятҳои дастгоҳи барномавӣ дошта, истифодаи онҳо боиси суръатнокии иҷрои корҳо ё машғулиятҳо дар речаи алтернативӣ ё рақобатӣ ва тағйиротӣ, мисол дар шакли модел ё амсилаҳо, нақшаҳо, ҷадвалҳои объектҳои омӯхташаванда, аз ҷумла иҷроиши воқеии ҷараёни таълим дар муддати кӯтоҳтарин ва баръакс, дар алоқамандии истифодабаранда ва воситаҳои алоҳидаи истифодаи технологияи нави таълими компютерӣ (ТНТК), инчунин бақайдгирӣ, ҷамъоварӣ, воридкунӣ ва коркарди ахборот оид ба маводҳои омӯхташаванда ва ё ҷараёнҳои техникий воқеан бо таври автоматӣ интиқолшаванда дар натиҷаи гузаронидани озмоишҳои педагогӣ ва ё озмоишҳои химиявӣ доир ба имкониятҳои бисёртакроршаванда, бо таври ройғони нигоҳдорию объектҳои ахборотию озод ё бо осонӣ бадастовардашуда, инчунин муомилаи истифодабарандаи воситаҳои техникий таълим (хонанда ё омӯзгор) дар маркази маълумоти дар банки маълумот нигоҳдошташуда коркарду корбаст ва тавсифу тарҳрезӣ намудааст, ки аз чунин ҷанбаҳо иборат мебошанд:

Дар таҳқиқоти аксари олимон, аз ҷумла В.А. Извозчиков, Р. Гмох, Н.Е. Кузнетсова, М.С. Пак ва дигарон қайд шудааст, ки айни замон, ҳолати технологияи таълим дар марҳилаи аввали рушду инкишоф ва дар ҷараёни омӯзиши фанҳои таълимӣ мақом дорад.

Азҷумла Н.Е. Кузнетсова қайд намудааст, ки дар зери мафҳуми технологияи таълим (ТТ), танзиму идоракунии «сохтор ё системаи аз нав коркарду истифодаи маводҳои дидактикӣ дар ҷараёни таълим, бо ёрии маҷмуи технологияи ахборотӣ- иттилоотии аудио ва ҳисоббарории электронӣ истифода бурда мешаванд. Новобаста аз истифодаи теъдоди зиёди номгуи воситаҳои техникий таълим (ВТТ)- компютер, шабакаи интернет тахтаҳои электронӣ, ноутбук, компютерҳои инфиродӣ (КИ) ва дилхоҳ намудҳои технологияи мошинаҳои

электронии ҳисобарорӣ (МЭХ), яъне технологияи видеоӣ ва аудиовизуалӣ, истифодаи технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ дар ҷараёни омӯзиши сикли фанҳои таълимӣ, аз ҷумла химия бо пуррагӣ ба роҳ монда нашудааст, яъне дар ин самт таҳқиқоти илмӣ, назариявӣ, методологию педагогӣ дар назар аст». [5, с. 6]

Тибқи озмоишҳои мо ва олимону муҳаққиқони болозикр, аксар вазифаҳои омӯзгорро, яъне идора ва танзимкунии раванди таълим, намоишдиҳии коммуникатсия ва интиқоли ахборот дар ҷараёни ҳалли машку масъалаҳои химиявӣ тавассути истифодаи технологияи коммуникатсионӣ, ахборотию иттилоотӣ, баҳусус, компютер ба роҳ монда мешаванд ва омӯзгор ҳамчун назоратчи амал мекунад, ки дар ин ҳолат ҷараёни мақсаднокӣ афзуда, раванди таълим муътадилу ҷараёни истифодаи он ба таври самаранок ба роҳ монда мешавад.

Адабиёт:

1. Бордовский Г.А., Извозчиков В.А. Новые технологии обучения: Вопросы терминологии. //Педагогика.-1993.-№5.-С.12-15.

2. Гмох Р. Некоторые проблемы компьютеризации образования. //Sbomikpred nasekmezinar odnihosemina geovuysov anichemii.-HradecKralove(Чеш-ская республика).-1995.-Str, 15-23.

3. Извозчиков В.А. Дидактические основы компьютерного обучения физике. Учебное пособие.-Л.: Изд-во ЛГПИ Иим. А.И.Герцена.-1987.-90с.

4. Богословский В.И., Васильев А.А., Извозчиков В.А., Паромова А.В., Плещенков И.Н., Силанов В.А., Шилова О.Н. Словарь по информационным технологиям.-СПб.:Образование,1997.-67с.

5. Кузнецова Н.Е. Новая концепция химического образования //Материалы международного семинара по проблемам дидактики химии.-Польша, Ополе, 1991.- С.4-6 .

6. Шолохович В.Ф. Дидактические основы информационных технологий обучения в образовательных учреждениях. Автореф.дис.. докторпед.наук. Екатеринбург,1995.-40с.

7. Лаптев В.В. Немцев А. Учебные компьютерные модели. //Информатика и образование.-1991.-№42.-С.70-73

8. Пак М.С. Применение микро ЭВМ как средство оптимизации обучения химии. //Совершенство в занятии держания методов обучения химии в средней школе.-Л. :ЛГПИИим . А.И. Герцена, 1988. –С. 73-80.

АСОСҲОИ ИЛМӢ-ПЕДАГОГИИ ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯИ ИТТИЛООТӢ ДАР ҶАРАӢНИ ОМУӢЗИШИ ХИМИЯ (дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ)

Мақолаи мазкур ба истифодаи технологияи иттилоотӣ ва асосҳои илмӣ-педагогии он дар ҷараёни омӯзиши фанҳои химия дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ бахшида шудааст.

Тавре муаллиф қайд мекунад методҳои истифодаи воситаҳои таълими компютерӣ, дар раванди омӯзиши фанҳои таълимӣ вобаста ба фаъолият ва дараҷаи маҳорати педагогию таҳассусӣ ё касбии омӯзгорон ва роҳу усулҳои беҳтар намудани асосҳои таълим бо таври пайваस्तшавӣ ё алоқамандӣ ба технологияи аънави таълим вобаста мешавад.

Дар айни замон, дар ташаккули таълими фанҳои химия нақшу мақом, донишу маҳорати касбии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ниҳоят муҳим мешавад, чунки омӯзгор вазифаи роҳбару пешбари ҷанбаҳои технологияи таълими соҳаҳои таълиму тадрис маҳсуб мешавад.

Муаллиф дар ин мавод ёдрас шудааст, ки эҳтимолияти имконпазирии истифодаи технологияи коммуникатсионӣ бисёрҷабҳаю бисёрпаҳлу буда, боиси ҳалли масъалаҳои гуногун дар ҷараёни таълими фанҳои химия мегардад,

Калидвожаҳо: компютер, ноутбук, тахтаҳои электронӣ, технология, коммуникатсия, иттилоот, таълими компютерӣ, химия, педагогика, дидактика.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ХИМИИ (в среднеобразовательных учреждениях)

Данная статья посвящена использованию информационных технологий и их научно-педагогических основ в процессе изучения химии в среднеобразовательных учреждениях.

Как отмечает автор, способы использования средств компьютерного образования в процессе изучения учебных предметов зависят от активности и уровня педагогического и профессионального мастерства учителей, а также от путей и методов повышения валидности образования путем подключения или соотнесения с традиционными образовательными технологиями.

При этом роль и статус, профессиональные знания и умения учителей общеобразовательных учреждений чрезвычайно важны в формировании химического образования, поскольку учитель считается руководителем аспектов технологии обучения в сфере образования и обучения.

В данном материале автор отметил, что возможность использования коммуникационных технологий многогранна, что приводит к решению различных вопросов в процессе обучения химии.

Ключевые слова: компьютер, ноутбук, электронные доски, технология, коммуникация, информация, компьютерное образование, химия, педагогика, дидактика.

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF STUDYING CHEMISTRY (in secondary educational institutions)

This article is devoted to the use of information technologies and their scientific and pedagogical foundations in the process of studying chemistry in secondary educational institutions.

As the author notes, the methods of using computer education tools in the process of studying academic subjects depend on the activity and level of pedagogical and professional skills of teachers, as well as on the ways and methods of increasing the validity of education by connecting or correlating with traditional educational technologies.

At the same time, the role and status, professional knowledge and skills of teachers of general education institutions are extremely important in the formation of chemical education, since the teacher is considered the leader and manager of aspects of teaching technology in the field of education and training.

In this material, the author noted that the possibility and possibilities of using communication technologies are multifaceted and multifaceted, which leads to the solution of various issues in the process of teaching chemistry.

Key words: computer, laptop, electronic boards, technology, communication, information, computer education, chemistry, pedagogy, didactics

Маълумот дар бораи муаллиф: Моҳираи Ҳукматулло, ассистенти кафедраи химия ва методикаи таълими они Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16.

Сведения об авторе: Мохира Хукматулло, ассистент кафедры химии и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафаров – 16.

Information about the author: Mohira Hukmatullo, assistant of the Department of Chemistry and Teaching Methods of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street - 16.

МОҲИЯТИ МАҲОРАТ ВА МАЛАКАИ АРЗЁБИИ ДОНИШЧҶҶЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Одинаева Т.Х., декани факултети кори момодоягии
муассисаи таълимии Коллеҷи ғайридавлатии тиббии шаҳри Кӯлоб

Мақсади ҳар як фанни таълимӣ ба толибилмон омӯзонидани маҷмуи донишҳо ва ташаккул додани маҳорату малакаҳои хониш мебошад. Азҳудкунии маҳорат ва малакаҳо бошад, дар асоси азҳудкунии дониши гирифта ба вучуд меояд, ки тарзи иҷрои ин ё он маҳорат ва малакаро нишон медиҳад.

Барои он ки роҳҳои инкишофдиҳии маҳорат ва малакаҳо дар донишҷӯён донем, аввал зарур аст ҳуди мафҳуми маҳорат ва малакаро муайян намоем.

То ҳол алоқаи байни мафҳуми маҳорат ва малака дуруст муайян нагардида аст. Аксарияти психологон ва педагогон чунин мешуморанд, ки мафҳуми маҳорат нисбат ба малака дида васеътар аст. Таҷрибаҳои омӯзгорӣ бошанд баръакси онро нишон медиҳанд.

Маҳорат-ин дар амалия бомуваффақият татбиқ карда тавонистани донишҳои назариявӣ мебошад.

Малака-ин амалест, ки баъзе ҷузъҳои он дар натиҷаи машқҳои бисёрқарата автоматӣ гаштаанд.

Ҳангоме ки инсон китоб мехонад, мазмун ва мундариҷаи онро назорат менамояд, пас хониши ҳарфҳо ва калимаҳо автоматӣ мегарданд. Ҳангоми хониши дастхат бошад, назорат ба идроки ҳарфу калимаҳо равона гардида, дарки мазмуни он дуоиминдараҷа мешавад. Дар ҳолати яқум ва дуоим низ инсон метавонад, ҳонад ва ин маҳорат дар натиҷаи машқ то дараҷаи малака мерасад.

Хонанда дониш гирифта кӯшиш мекунад, ки онро дар амал татбиқ намояд. Яъне, аввал дониш лозим аст, пас аз дониш маҳорат (дар амал татбиқ намудани донишҳо) ва пас аз он малака (ба таври автоматикӣ иҷрои он) ба вучуд меояд.

Муайян гардидааст, ки маҳорат дар натиҷаи машқ ва дар алоқамандӣ бо ин фаъолият такмил меёбад. Вале мавридҳои ҳастанд, ки хонанда дониш дораду вале соҳиби малака намешавад. Масалан, хонанда қоидаи гузоштани аломатҳои имлоро донанд ҳам, онро дар амал дуруст татбиқ карда наметавонад. Маҳорат дар асоси машқҳои дуру дароз ҳосил мегардад. Ҳолате, ки хонанда қоидаҳои ҳангоми иҷрои кори мустақилона ва беҳато иҷро мекунад, гуфтан мумкин аст, ки ӯ соҳиби маҳорат гаштааст.

Баъзе амалҳои ҳастанд, ки иҷрои онҳо хеле душвор буда, аз якҷанд қисмат иборат аст. Дар ин ҳолат маҳорат суи инкишоф ёфта, ба малака табдилёбии он мушкил мегардад. Аз ин рӯ, маҳорат ва малака бо тарзи иҷрои амалҳо аз ҳам фарқ доранд.

Барои он ки толибилмон соҳиби маълумот ва малакаҳои кори таълимӣ гарданд, лозим аст, ки ба онҳо дар хусуси иҷрои ин ё он амал дониш ва тасаввуроти муайян диҳем. Мо фикр мекунем, ки барои омӯхтани ин ё он маҳорат малакаҳои кори таълимӣ, дониш лозим аст.

Ҳар як фаъолият ба ташаккули дониш таъсири муайян мерасонад. Масалан, фаъолияти предметӣ барои иҷрои тарзҳои амал ва намоиш додани предмету ашёҳо ва ҳодисаҳо барои инкишофи идроку мушоҳидакории хонандагон мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, дар рафти донишҷӯёнро соҳиби дониш гардонидан, шартҳои зерини психологиро ба ҳисоб гирифтани зарур аст; 1) Ба онҳо намоиш додани материалҳои таълимӣ; 2) дар рафти дарс ташкил намудани мушоҳидаҳои фаъоли донишҷӯён; 3) бароҳмонии амалҳои муқоиса, таҳлил, таркиб ва нишон додан монандӣ ва фарқияти таносуби байниҳамии предмету ашёҳо ва ҳодисаҳо; 4) истифодаи амалӣ астракциякунонӣ ва муайян намудани тарафҳои муҳимму

дуюминдараҷаи предмету ашёҳо; 5) ниҳоят, дар шакли чамбасткунӣ баён намудани материали таълимӣ.

Баъд аз оне, ки донишчӯён соҳиби дониш гардиданд, зарур аст, ки дар онҳо маҳорат ва малакаҳои кори таълимӣ ташаккул дода шаванд. Ҳамин ки донишчӯён соҳиби дониш шуданд, онҳо бояд донишҳои андӯхтаи худро дар амалия татбиқ карда тавонанд. Аввалан, қаламро дар даст дошта, амали навиштанро оҳиста-оҳиста иҷро мекунанд. Вале машқҳои иҷро мекардагии онҳо хеле суфт буда, амалҳои номукамал мебошанд. Донишчӯён дониши андӯхтаро дар фаъолияти амалӣ татбиқ мекунанд. Пас амали маҳоратро чунин тавсиф додан мумкин аст. [14, с. 57]

Дар амалия бомуваффақият татбиқ карда тавонистани донишҳои назарявӣ маҳорат номида мешавад. Масалан, маҳорати навиштан, хондан, расм кашидан, роҳгардӣ, муошират ва ғайраҳо.

Малака аз маҳорат фарқ дорад. Амал, ки баъзе ҷузъҳои он дар натиҷаи машқҳои пайдарпай автоматӣ мегарданд, малака номида мешавад. Малакаи тез хондан, навиштан, нутқ кардан, масъала ҳал кардан ва ҳоказо.

Акнун шартҳои ташаккулёбии малакаҳоро аз назар мегузаронем. Яке аз шартҳои муҳими ташаккул ва мустаҳкамшавии малакаҳо ба машқҳо ва иҷрои амалу ҳаракатҳои мақсаднок вобаста мебошад. Аз ин рӯ, ҳангоми бароҳмонии машқҳо шартҳои зерини психологиро ба роҳбарӣ гирифта лозим аст. [4, с. 97]

1) Хеле муҳим аст, ки ба хонандагон мақсад ва тарзҳои иҷрои машқҳоро фаҳмонем, ва онҳо бояд донанд, ки дар охири кор чӣ натиҷа ба даст меоварем;

2) Зарур аст, ки аз болои фаъолияти хонандагон дар рафти иҷрои машқҳо мунтазам назорат барем ва ба он муваффақ шавем, ки онҳо машқҳоро ботартиб ва аниқ иҷро намоянд, амали худро бо нусхаи аслии он муқоиса карда, муваффақиятҳо ва нуқсонҳои иллатҳои худро ошкор сохта, барои рафъи камбудии ҷойдошта, ҷораҳои зарурӣ андешанд;

3) Кӯшиш кардан лозим аст, ки дар асоси баҳисобгирии хусусиятҳои фардӣ - психологӣ хонандагон барои ҳосилшавии малакаҳо миқдори муайяни машқҳо, истифода бурда шаванд. Зеро ки агар миқдори машқҳои гузаронидашуда барои ташаккулёбии малакаҳо нокифоя бошанд, дар он сурат малакаҳои ҳосилшуда мустаҳкам нашуда, балки бо тезӣ хомӯш мешаванд;

4) Миқдори машқҳои, ки барои ташаккули малакаҳо гузаронида мешаванд, бояд аз амалҳои яхела ва тасодуфӣ иборат набошанд;

5) Машқҳоро тавре ташкил кардан лозим аст, ки мунтазамӣ дар тамоми рафти фаъолияти таълимӣ риоя карда шавад ва ҳамин ки машқу амал ва ҳаракатҳо муддате қатъ гарданд, малакаҳо суфт ва бо мушкилӣ ҳосил мешаванд ва агар малакаҳо мустаҳкам нашуда бошанд, ҳатто қатъ ҳам мегарданд.

Тавре ки аз курси омӯзиши психологияи умумӣ маълум аст, малакаҳо дар асоси машқҳо ҳосил шуда, ба амали бошууронаи автоматӣ табдил меёбанд. Агар малака ҳосил шавад, назорат аз болои шуур, аз рӯи тарзу усул ва амалҳо суфт шаванд, дар он сурат аз эҳтимол дур нест, ки баъзе қисмҳои таркибии амал бадсифат ва хато иҷро карда мешаванд.

Зимни ҳосилшавии малакаҳо талаботи зеринро ба ҳисоб гирифта зарур аст;

1. Ба хонандагон ёд додани тарзу воситаҳои иҷрои амалҳо;

2. Ташкил кардани машқҳои махсус барои ҳосилшавии малакаҳо;

3. Бошуурона иҷро намудани малакаҳо;

4. Аҳамият ва зарурияти ҳосилшавии малакаҳоро ба хонандагон фаҳмондан зарур аст;

5. Сари вақт баҳои сазовор додан ба натиҷаи малакаҳои дар хонандагон ҳосилшудаи стода;

6. Зина ба зина зиёд гардидани ҳаҷми миқдори машқҳо, супоришҳо ва мураккабтар гардидани онҳо. Раванди инкишофи маҳорат ва малакаҳои таълимӣ дарозмуддат буда, ҳамчун қоида на ин ки як сол, балки якчанд сол ва ҳатто дар давоми тамоми ҳаёт сурат мегирад. Ба дараҷаҳои азхудкунии зерин нигаред. [3, с. 133]

а) дараҷаи 0-хонанда тамоман амалро иҷро карда наметавонад (маҳорат надорад);
б) дараҷаи 1- хонанда бо тарзҳои иҷроӣ амал шинос бошад ҳам, вале онҳоро танҳо бо кӯмаки омӯзгор (калонсолон) иҷро менамояд;

в) дараҷаи 2- хонанда амалро мустақилона иҷро карда метавонад, вале зимни таъҷиб намудан бо намуна ва ё муқоиса бо иҷроӣ амали ҳамсинфон ва ё омӯзгор;

г) дараҷаи 3- хонанда ҳар қисмати амалро дуруст дарк намуда, мустақилона ва озод иҷро карда метавонад;

ғ) дараҷаи 4- хонанда беҳато ва ба таври автоматӣ амалро иҷро менамояд (малака). Бояд қайд намуд, ки на ҳамаи маҳоратҳои таълимӣ автоматӣ гардида, ба малака табдил меёбанд. Асосан қисме аз маҳоратҳои таълимӣ дар мактаб то дараҷаи 3 ва ё қисме то дараҷаи 4 инкишоф меёбанд. Татбиқи дониш, маҳорат ва малака шартӣ муҳимми омода намудани хонандагон ба ҳаёт буда, роҳи барқарор намудани донишҳои назариявиро дар таҷриба дорад. Татбиқи он ба қувваи худ бовар намуданро дар хонанда ба вучуд меоварад.

Дониш муносибатро бо ашё ва ҳодисаҳо муайян менамояд, маҳорат ва малакаҳо бошанд, дар иҷроӣ фаъолият нақши муҳим доранд. Татбиқи дониш, маҳорат ва малака яке аз зинаҳои азхудкунӣ буда, дар намудҳои гуногуни фаъолият ошкор мешаванд ва аз фанни таълимӣ, мазмун ва мундариҷаи он вобаста аст. Омӯзгор онро метавонад дар шакли иҷроӣ машқҳо, корҳои лабораторӣ ва фаъолияти таҷрибавӣ ташкил намояд. Қабули дониш вачҳиёти таълимиро зиёд гардонида, аҳаммияти ҳаётии маводи таълимиро ошкор месозад. Татбиқи дониш дар ҳар як фанни таълимӣ гуногун аст. [3, с. 111]

Дар таълими анатомия, забони русӣ, физика, кимиё, чуғрофия маҳорат ва малакаҳо дар намуди чунин фаъолияти хонандагон: мушоҳида, муқоиса, ҷамъоварии маълумот дар шакли хаттӣ, ҳалли масъалаҳо ва ғ. истифода мешаванд. Дар таълими фанҳои гуманитарӣ бошад, дониш, маҳорат ва малакаҳо дар ҳолати баёни мустақилонаи ҳодисаю воқеаҳо аз ҷониби ҳуди хонанда амалӣ мешаванд. Бояд дар хонандагон худназораткунии иҷроӣ маҳорат ва малакаҳоро омӯзонем. Диққат додан лозим аст, ки дар вақти қабули қарор ва иҷроӣ амалҳо донишхое, ки дар вақти таълими фанҳои гуногун аз худ шудааст, истифода мешаванд. Доир ба татбиқи дониш, маҳорат ва малака таҳқиқоти психологи машҳури рус П.Я. Галперин аҳаммияти амалиро соҳибанд. Назарияи илмӣ зина ба зина инкишофёбии амалҳои ақлонӣ ва дониш аз ҷониби ӯ коркард шудааст. Ба ақидаи ӯ, «...раванди таълим аз иҷроӣ занҷири амалҳо иборат мебошад: гӯш кардан, бахотиргирӣ, хондан ва навиштан, шуморидан, эҷоди грамматикӣ, математикӣ, таҳлили таърих ва ғ. Ҳамаи ин амалҳои гуногунанд: ақлонӣ, персептивӣ, нутқӣ, ҷисмонӣ. Ин амалҳо бечунучаро предмети омӯзиш ва қисми муҳимми фанни таълимӣ мебошанд». [7, с. 132]

Гузариши амалҳои берунӣ ба дохилӣ интериоризатсия ном дорад. Мувофиқ ба ин ақида, дар зери ин мафҳум гузариши раванди берунӣ ба фаъолияти ақлонӣ ва идрок фаҳмида мешавад. Инкишофи донишҳои нав ва маҳоратҳо дар шароитҳои муайян сураат мегирад ва онҳоро ба чор гурӯҳ тақсим намудаанд: а) инкишофи вачҳҳои амалкунии хонандагон; б) таъмини иҷроӣ дурусти амали нав; в) ташаккули он бо хоҳиши ҳуди хонанда; иҷроӣ амалҳо бо роҳи ақлонӣ ва ташаккули зина ба зинаи он. Пеш аз он ки амал ақлонӣ гардад, он аз якҷанд зинаҳо мегузарад. Асоси онро азхудкунии зинаи амал ташкил медиҳад. Хонандагон дар зинаи аввал оид ба мақсади амал ва иҷроӣ он маълумот мегиранд. Дар ин ҳолат дар назди хонандагон асосҳои амал кушода мешаванд. Ба хонандагон се тарзи иҷроӣ амалҳо нишон дода мешавад: шиносӣ, иҷроӣ ва назорат. Инҳо ҳоло амал нестанд, балки фақат шиносӣ бо тарзи иҷроӣ амалҳо мебошанд. Маҳорат ва малакаҳо бошанд, дар иҷроӣ фаъолият нақши муҳим доранд. Татбиқи дониш, маҳорат ва малака яке аз зинаҳои азхудкунӣ буда, дар намудҳои гуногуни фаъолият ошкор мешаванд ва аз фанни таълимӣ, мазмун ва мундариҷаи он вобаста аст. Омӯзгор метавонад онро дар шакли иҷроӣ машқҳо, корҳои лабораторӣ ва фаъолияти таҷрибавӣ ташкил намояд.

Қабули дониш вачҳиёти таълимиро зиёд гардонида, аҳаммияти ҳаётии маводи таълимиро ошкор месозад. Татбиқи дониш дар ҳар як фанни таълимӣ гуногун аст.

Маҳорат нисбат ба малака дида, дар натиҷаи мутобиқати маҷмуи малакаҳо ва якҷояшавии онҳо бо ёрии амалӣ зери назорати шуур қарордошта ба вучуд меояд. Тавассути танзимнамоии чунин амал идоранамоии ҳамаҷонибаи маҳорат сурат мегирад. Вай дар бехато ва чусту чолокии иҷрои амал, яъне дар ба даст овардани натиҷаи дилхоҳ ва боэътимод инъикос меёбад.

Худи амал вобаста ба раванд ва мақсади хотимавии ӯ назорат карда мешавад. Масалан, хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар дарсҳои машқи хат як қатор ҳаракатҳои бо навиштани элементҳои алоҳидаи ҳарф вобастаро иҷро менамоянд. Дар ин ҳолат малакаи дошта тавонистани қалам ва иҷро намудани ҳаракатҳои оддӣ даст, чун қоида, ба таври автоматӣ иҷро мегардад. Барои раванди идоранамоии маҳорат чизи асосӣ таъмини бехатоӣ ҳар як амал ва иҷрои чусту чолоконаи он маҳсуб меёбад. Ин маъноӣ аз байн бурдани сифати пасти иҷрои ҳаракат, ноустуворӣ ва имконияти мутобиқшавии маҷмуи малакаҳо ба тағйирёбии гоҳ-гоҳ рӯйдихандаи шароитҳои фаъолият ва нигоҳ доштани натиҷаҳои мусбати фаъолиятро дорад. Масалан, ибораи дастони моҳир, маъноӣ онро дорад, ки шахс бо маҳорат ҳамавақт фаъолона меҳнат менамояд ва дар шароитҳои гуногун барои нигоҳ доштани сифати баланди амал қодир аст. [2, с. 56]

Яке аз хусусиятҳои асосии ба маҳорат дахлдошта он аст, ки шахси соҳибмаҳорат имконияти ба кулӣ тағйир додани сохти малакаҳо ва оператсияҳои ба таркиби маҳорат дохилшавандаро доро буда, барои иҷрои зина ба зинаи онҳо ва нигоҳдории натиҷаи хотимавии фаъолият қодир аст. Масалан, шахси соҳибмаҳорату уҳдабаро ҳангоми сохтани ягон чиз як маҳсулотро ба маҳсулоти дигар иваз намуда, чизи нав меофарад ва бо ин восита аз вазъиятҳои гуногун баромада метавонад.

Дар таълими физика, кимиё, чуғрофия маҳорат ва малакаҳо дар намуди чунин фаъолияти хонандагон: мушоҳида, муқоиса, чамъоварии маълумот дар шакли хаттӣ, ҳалли масъалаҳо ва ғ. истифода мешаванд. Дар таълими фанҳои гуманитарӣ бошад, дониш, маҳорат ва малакаҳо дар ҳолати баёни мустақилонаи ҳодисаю воқеаҳо аз ҷониби худи хонанда амалӣ мешаванд.

Аз ин рӯ, зимни ҳосилшавии малакаҳо талаботи зеринро ба ҳисоб гирифтани зарур аст: [5, с. 111]

- ба хонандагон ёд додани тарзу воситаҳои иҷрои амалҳо;
- ташкил кардани машқҳои маҳсус барои ҳосилшавии малакаҳо;
- бошуурона иҷро намудани малакаҳо;
- аҳамият ва зарурияти ҳосилшавии малакаҳоро ба хонандагон фаҳмонидан;
- сари вақт баҳои сазовор додан ба натиҷаи малакаҳои дар хонандагон ҳосилшудаи стода;
- зина ба зина зиёд гардидани ҳаҷми миқдори машқҳо, супоришҳо ва мураккабтар гардидани онҳо.

Адабиёт:

1. Гальперин П.Я. Психология как объективная наука / Под ред. А.И. Подольского; Вступ. ст. А.И. Подольского.- М.: Воронеж, 1998., с.132-213.
2. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии.- М., 2001., с.56-84
3. Маркова А.К., Матис Т.А., Орлов А.Б. Формирование мотивации учения.- М., 1990., с.83
4. Мустафоқулов Т., Нарзуллоева М. Асосҳои психологияи синнусолӣ ва педагогӣ.- Кулоб, 1993., с.111
5. Нурминский И.И., Гладышева Н.К. Статистические закономерности формирования знаний и умений учащихся.-М., 1991., с.56
6. Парыгин Б.Д. Анатомия общения.- СПб., 1999, с.132
7. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология: Учебник для студентов.- М.: Изд. Центр «Академия», 2000., с.133

8. Психология. Учебник для экономических вузов. Под. ред. В.Н. Дружинина. -СПб., Питер, 2000., с. 97
9. Психология и этика делового общения: Учебник для вузов. Под. ред. проф. В.Н. Лавриенко.-3-е изд.- М., 2002
10. Рубенштейн И.М. Общая психология. - М.: Изд. Эксмо, 2006, с.97.
11. Салмина Н.Г. Виды и функции материализации в обучении.- М., 1981
12. Скинер Б.П и др. Учимся учиться.- Л., 1990., с.28
13. Галызина Н.Ф. Педагогическая психология: Учеб. пособие для студ. сред. спец. учеб. заведений.- М., 1998
14. Эльконин Д.Б. Избранные психологические труды.-М., 1989, с.57

МОҲИЯТИ МАҲОРАТ ВА МАЛАКАИ АРЗЁБИИ ДОНИШҚЎЁН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Маҳорат ва малакаҳо дар иҷрои фаъолият нақши муҳим доранд. Татбиқи дониш, маҳорат ва малака яке аз зинаҳои азҳудкунӣ буда, дар намудҳои гуногуни фаъолият ошкор мешаванд ва аз фанни таълимӣ, мазмун ва мундариҷаи он вобаста аст. Омӯзгор онро метавонад дар шакли иҷрои машқҳо, корҳои лабораторӣ ва фаъолияти таҷрибавӣ ташкил намояд.

Қабули дониш ваҷҳиёти таълимиро зиёд гардонида, аҳаммияти ҳаётии маводи таълимиро ошкор месозад. Татбиқи дониш дар ҳар як фанни таълимӣ гуногун аст.

Маҳорат нисбат ба малака дида дар натиҷаи мутобиқати маҷмуи малакаҳо ва яқҷояшавии онҳо бо ёрии амалӣ зери назорати шуур қарордошта, ба вуҷуд меояд.

Калидвожаҳо: моҳият, маҳорат, малака, хонандагон, раванд, таълим, арзёбӣ, дониш, корҳои лабораторӣ, омӯзгор.

СУЩНОСТЬ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ ОЦЕНКИ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Умение и навыки определяются в деятельности и играют немаловажную роль. Применение знаний, умений и навыков являются один из ступеней обучения, которые выявляются в различных видах деятельности и связаны с содержанием учебных дисциплин. Учитель может организовать их в виде упражнений, лабораторных работ и практической деятельности.

Применение знаний обосновывает чрезмерность обучения и определяет его значение. Осуществления знания по каждому предметам определяются по-разному.

Умение в зависимости от навыков выявляется в результате соотношения совокупности навыков и их объединения с практикой.

Ключевые слова: сущность, умение, навыки, учащихся, процесс, обучение, оценка, знание, лабораторные работы, учитель.

THE ESSENCE OF SKILLS AND ABILITIES OF ASSESSING STUDENTS IN THE LEARNING PROCESS

Ability and skills are determined in activity and play an important role. The application of knowledge, skills and abilities is one of the stages of learning, which are identified in various types of activities and is associated with the content of academic disciplines. The teacher can organize them in the form of exercises, laboratory work and practical activities.

The application of knowledge justifies the excess of learning and determines its meaning. The realization of knowledge in each subject will be defined differently.

Ability depending on skills is revealed as a result of the correlation of a set of skills and their combination with practice.

Key words: essence, skill, skills, students, process, learning, assessment, knowledge, laboratory work, teacher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаева Тамара Хаитовна- декани факултети кори момодоягии муассисаи таълимии коллеҷи ғайридавлатии тиббии шаҳри Кӯлоб. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Борбад. Тел: 901-07-44-34

Сведения об авторе: Одинаева Тамара Хаитовна – декан факультета акушерского дела образовательного учреждения негосударственного медицинского колледжа города Куляба. Адрес: 735360, Республика Таджикистан город Куляб, улица Борбад. Тел: 901-07-44-34

Information about the autor: Odinaeva Tamara Khaitovna is the dean of the faculty of obstetrics at the educational institution of the non-state medical college in the city of Kulob. **Address:** 735360, RT. Kulob city, Borbad street. Tel: 901-07-44-34

УДК: 812.112.2

P-38

ВЗАИМОСВЯЗАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ВИДАМ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРАКТИЧЕСКОМ КУРСЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

Рахмонова С.С., преподаватель ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова»

Комплексная цель обучения студентов-филологов национального вуза включает фундаментальные теоритические знания, свободную речевую деятельность в разных сферах коммуникации, профессиональные навыки и умение. Будущие учителя должны свободно владеть всеми видами речевой деятельности, так как для них коммуникация на русском языке – профессиональная дисциплина.

Признание коммуникативности основным принципом обучения в практическом курсе русского языка обуславливает такую организацию обучения, при которой развиваются навыки речевой деятельности во всех её видах. Вопросы теории и практики обучения видами речевой деятельности освещаются в методической литературе широко [2, 65]. Выявлены и описаны основные черты слушания, чтения, говорения и письма, соответствующие навыки и умения, разработана система упражнений, учитывающие специфику каждого вида речевой деятельности. Однако в процессе коммуникаций все виды речевой деятельности тесно взаимосвязаны. В связи с этим представляется обоснованным вопрос о мотивированном использовании взаимосвязи между различными видами речевой деятельности в организации освоения нового материала практического русского языка.

В методике под взаимосвязанным понимается обучение, направленное на одновременное формирование четырёх основных видов /речевой деятельности/ РД в рамках определённого последовательно-временного соотношения, на основе общего языкового материала и с помощью специальной серии упражнений взаимосвязанное обучение предполагает, что развитие одного вида речевой деятельности способствует развитию других, облегчает овладение ими [4, с. 39]. Каждый вид речевой деятельности рассматривается как цель и как средство обучения.

Эффективность обучения видами речевой деятельности возрастает, когда навыки и умения формируются на одном тематическом и языковом материале. Тематическая подборка текстов позволяет систематизировать работу по обогащению и активизации словарного запаса студента, способствует практическому усвоению языкового материала. Тексты одной темы обладают естественной повторяемостью лексических и грамматических единиц, что способствует их запоминанию, становлению прочных навыков их употребления, позволяет их уменьшить количество тренировочных упражнений. Несколько текстов, объединённых одной темой, способствуют формированию навыков разных видов чтения, снижают трудности восприятия информации на слух [1, с. 71]. Достаточный объём информации обеспечивает формирование навыков продуктивных видов речевой деятельности.

Организация учебного материала в рамках цикла занятий по теме позволяет определить последовательность работы над слушанием, чтением, говорением и письмом. Представляет целесообразным начинать работу с рецептивных видов речевой деятельности, поскольку «опознание легче, так как для него достаточно знать несколько признаков структуры, тогда как для воспроизведения необходимо не только знание, но и способность к реализации всех её признаков». Начинать надо с чтения, а затем переходить к слушанию [5, с. 38]. Такая последовательность обусловлена, на наш взгляд, тем, что восприятие информации на слух должно быть подготовлено предшествующей работой с графическим текстом на ту же тему и (когда отрабатывается лексический и содержательный материал, осваиваются фонетические и орфоэпические нормы). Это поможет снять информативные и языковые трудности восприятия аудиотекста. Прослеживается определённая последовательность и в продуктивность видов речевой деятельности – говорении и письме [5, с. 40]. Здесь последовательность обусловлена общедидактическим принципом: от более лёгкого к более трудному, поскольку в письменной речи выше требования к построению предложений, выбору слов, логике, полноте раскрытия темы.

Чтение. В практическом курсе русского языка основную задачу мы видим в дальнейшем совершенствовании имеющихся у студентов навыков и умений разных видов чтения. Для решения этой задачи может быть использован путь параллельного обучения им. Работа направлена на совершенствование общих умений смысловой переработки информации в изучающем, ознакомительном и поисковом видах чтения. Вместе с тем совершенствуются и специфические навыки каждого вида чтения. Так, например, работа с текстом начинается с ознакомительного чтения (чтение про себя с целью извлечения основной информации), а затем этот текст предлагает для изучающего чтения (с целью более глубоко и детального осмысления информации) [6, с. 19]. Кроме того, могут быть предложены тексты специально для ознакомительного и поискового чтения (с целью отбора дополнительной информации по теме).

Чтение как процесс речевого общения включает в себя два взаимосвязанных компонента: технику чтения и понятие читаемого. Работу по постановке произношения, овладению интонацией необходимо проводить в течение своего практического курса русского языка. Однако ведущей является работа, направленная на переработку смысловой информации прочитанного. Наиболее продуктивными являются такие задания: найдите в тексте ответы на вопросы; разбейте текст на смысловые части; выделите основную мысль каждой части; составьте план текста; перескажите текст по плану; найдите в тексте новую информацию по теме; дополните пересказ новой информацией; расскажите о прочитанном и др.

Слушание. Аудирование определяется как адекватное распознавание и смысловое восприятие информации на слух. Понимание аудиотекста зависит как и от степени владения языком, так и от степени владения тематической системой знаний, к которой относится информация. На снятие лексических и грамматических трудностей направлены предтекстовые упражнения. Предшествующая работа по чтению текста той же тематики способствуют снижению уровня трудностей второго плана [6, с. 32]. Следовательно, показатели чтения позволяют предсказать (в определённом степени) успешность аудирования.

Во время аудирования производится осмысление и отбор получаемой информации. Формирование навыков является основной задачей обучения аудированию. Работа приобретает более целенаправленный характер, когда деятельности аудированию ориентирована в необходимом направлении. Поэтому задания типа прослушать текст должны иметь целевую установку, чтобы студент заранее знал, на чём сосредоточить, внимание во время слушания. Удачными предоставляются задания: прослушайте текст и озаглавьте его; прослушайте текст, ответьте на вопросы; слушайте текст и запишите ответ на один из вопросов; прослушайте текст, выделите и запишите основные его положения

(факты); прослушайте текст и составьте план; прослушайте и перескажите текст; прокомментируйте положение (факт) прослушанного текста и др. [6, с. 39].

Работа по осмыслению и творческой переработке информации, полученной по зрительным и слуховым каналам, служит основой для обучения продуктивным видам речевой деятельности.

Говорение. В методике говорение понимается как «выражение своих мыслей в целях общения». Продуктом говорения как вида речевой деятельности является высказывания любого уровня – от реплики диалога до монолога на уровне текста.

В процессе обучения диалогу прослеживается определённая последовательность постепенно усложняющихся речевых действий: от обмена между участниками диалога отдельными репликами до обмена сообщениями, мнениями. К началу обучения в вузе студенты владеют в определённой степени диалогической речью (диалог как установление контакта, вопросно-ответный тип диалога) [6, с. 42]. Вот почему считаем необходимым в практическом курсе русского языка акцентировать внимание на выработке навыков и умений в создании диалогов на базе предложенных текстов, т. е. диалогов-бесед и диалогов-дискуссий.

Упражнения, формирующие навыки в данных типах диалога, содержат такие задания: обменяйтесь своими впечатлениями о прочитанном; согласитесь с мнением товарища и дополните его высказывание; уточните свою позицию; возразите выступавшему товарищу, аргументируйте своё несогласие; дайте оценку ходу беседы или дискуссии и т. п.

Диалог-беседа и **диалог-дискуссия** предполагают определённый уровень владения монологической речью.

Монолог – это особая форма построения речи, для которой характерным является односторонность высказывания, структурная сложность, предварительная обдуманность. Данные особенности монологической речи указывают на сложность правильной организации развёрнутого высказывания на втором языке и требуют особого внимания в процессе обучения [3, с. 52].

Ведущая роль в системе работы по обучению монологической речи принадлежит такому виду упражнений, как пересказ. Пересказ – весьма, сложное при условии определённого владения речью. Студенты владеют навыками, главным образом, пересказа, близкого к тексту. Представляется целесообразным в практическом курсе русского языка уделить особое внимание более сложным видам пересказа: 1) монологическое сообщение, кратко передающее содержание текста; 2) монологическое сообщение по теме, составленное на основе нескольких текстов. Упражнение по пересказу можно усложнить заданиями типа: дайте собственную оценку изложенным фактам; выскажите своё мнение о выступлении товарища; дополните информацию текста новыми сведениями; сравните содержание данного текста и с другими текстами этой темы и т. п.

Письмо. В методике различают письмо и письменную речь. Письмо предусматривает отработку орфографических навыков, что должно явиться, на наш взгляд, предметом специальных заданий. И вместе с тем письмо является обязательным компонентом письменной речи, важным видом речевых упражнений, формирующих навыки письменной речи [6, с. 42]. Важным видом речевых упражнений, формирующих навыки письменной речи, мы считаем *изложение*: от подробного к сжатому, а затем – свободному. Эти упражнения дают возможность вводить и планомерно усиливать творческие моменты в работе студентов, подводя их к самостоятельному письменному высказыванию – сочинению. Особого внимания требуют задания, способствующие выработке навыков и умений, которые необходимы при написании как изложений, так и сочинений [6, с. 43]. К ним мы относим задания такого рода: составьте план изложения (сочинения); изложите основную мысль абзаца, текста; составьте текст по опорным словам, по ключевым предложениям, по схеме; изложите собственную точку зрения и своё отношение к представленным фактам; дополните текст новой информацией; напишите тезисы предложенного текста, своего высказывания; составьте план собственного текста на тему...; напишите собственный текст на тему... и т. п.

Таким образом, при взаимосвязанном обучении видам речевой деятельности особое внимание уделяется вопросам переработки смысловой информации текстов. Это позволяет сэкономить время на выработках общих навыков и умений во всех видах речевой деятельности и организовать более интенсивную тренировку по приобщению специфических навыков. Предложенная методическая организация учебного материала (на основе взаимосвязанного обучения всем видам речевой деятельности) может рассматриваться как одно из средств повышения эффективности учебного процесса.

Литература:

1. Гапочка И.К. Методическая концепция обучения чтению на русском языке как иностранном. Автореф. канд. дисс. -М., 1978;
2. Григорьева В.П., Зимняя И.А., Мерзлякова В.А. и др. Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности.-М., 1985 с. 45.
3. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке.- М.,1978, с.123.
4. Изаренков Д.И. Колосницына Г.В. Пути оптимального построения и оформления учебного аудиотекста (на оформление русского языка как иностранного). – М.,1980;
5. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению- М., 1985, с.5.
6. Рахманов И.В. Некоторые вопросы обучения устной речи в языковом вузе. – иностранные языки в высшей школе. 1996,№3. Учебное пособие для студ. пед. ин-ов. М.: Высшая школа. 1980. - 120с.

ВЗАИМОСВЯЗАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ВИДАМ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРАКТИЧЕСКОМ КУРСЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

В научной статье рассматриваются современные задачи подготовки специалистов в области развития речи учащихся, которые требуют от педагогов владения всеми средствами речевого общения и комплексная цель обучения студентов - филологов национального вуза, которая включает фундаментальные теоретические знания, свободную речевую деятельность в разных сферах коммуникации, профессиональные навыки и умения. Всем известно, что будущие учителя должны свободно владеть всеми видами речевой деятельности, так как для них коммуникация на русском языке – профессиональная дисциплина. Также изложенный материал и его обобщения смогут оказать взаимосвязанную помощь при обучении видам речевой деятельности, где особое внимание уделяется вопросам переработки смысловой информации текстов.

Ключевые слова: фундаментальные теоретические знания, коммуникация на русском языке, навыки речевой деятельности, система упражнений, тесная взаимосвязь, средство обучения, последовательность, переработка информации, формирующие навыки.

ТАЪЛИМИ БО ҲАМ АЛОҚАМАНДИ НАМУДҶОИ ФАЪОЛИЯТИ НУТҚ ДАР КУРСИ АМАЛИИ ЗАБОНИ РУСӢ

Дар мақолаи илмӣ вазифаҳои муосири тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи рушди нутқи донишҷӯён, ки аз омӯзгорон азхуд кардани тамоми воситаҳои муоширати нутқро тақозо мекунанд ва ҳадафи ҳамаҷонибаи тайёр кардани донишҷӯён – филологҳои донишгоҳи миллӣ, ки дорои донишҳои бунёдии назариявӣ, озодии баён мебошанд, баррасӣ шудааст. Фаъолият дар соҳаҳои гуногуни муошират, маҳорати касбӣ ва маҳорат. Ба ҳама маълум аст, ки омӯзгорони оянда бояд ҳама намудҳои фаъолияти нутқро донанд, зеро барои онҳо муошират бо забони русӣ таҳассуси таълимӣ ба шумор меравад. Инчунин, маводи пешниҳодшуда ва ҷамъбасти он метавонад дар таълими намудҳои фаъолияти нутқ, ки дар он ба масъалаҳои коркарди иттилооти семантикии матнҳо диққати махсус дода мешавад, ба ҳам алоқаманд кумак расонанд.

Калидвожаҳо: донишҳои бунёдии назариявӣ, муошират бо забони русӣ, малакаҳои нутқ, системаи машқҳо, бо ҳам зич алоқаманд, воситаи таълим, пайдарпай, коркарди ахборот, ташаккул додани малака.

INTERCONNECTED TEACHING OF TYPES OF SPEECH ACTIVITY IN A PRACTICAL COURSE OF THE RUSSIAN LANGUAGE

The scientific article discusses the modern tasks of training specialists in the field of student speech development, which require teachers to master all means of speech communication and the comprehensive goal of training students - philologists of a national university, which includes fundamental theoretical knowledge, free speech activity in various fields of communication, professional skills and skill. Everyone knows that future teachers must be fluent in all types of speech activity, since for them communication in Russian is a professional discipline. Also, the presented material and its generalizations can provide interconnected assistance in teaching types of speech activity, where special attention is paid to the issues of processing the semantic information of texts.

Key words: fundamental theoretical knowledge, communication in Russian, speech skills, system of exercises, closely interrelated, teaching tool, sequence, processing information, forming skills.

Сведения об авторе: Рахмонова Ситора Сухробовна - преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка факультета русской филологии ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, город Худжанд, проспект Мавлонбекова 1. Tel. : (+992) 92 740 23 35 saida.badalova.n.@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахмонова Ситора Сухробовна - муаллимаи кафедраи умумидонишгоҳии забони руси МДТ «ДДХ ба номи академик Б.Гафуров». Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, хиёбони Мавлонбеков, 1. Tel. : (+992) 92 740 23 35 saida.badalova.n.@mail.ru

Information about the author: Rakhmonova Sitora Sukhrobovna - teacher of the university department of Russian language of the faculty of Russian philology SEI «Khujand State University named after academician B. Gafurov». Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov avenue, 1. Tel.: (+992) 92 740 23 35, saida.badalova.n.@mail.ru

ТДУ:37.0+796 (075.8)

ТКТ:75.0+75.711.5 (2-точ)

C-20

ЗАМИНАҲОИ МУОСИРИ РУШДИ ОМОДАСОЗИИ ОМУЌЗГОРОН

Саидов П.А., унвончӯ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Масъалаҳои такмили ихтисоси омӯзгори муосир, марҳилаҳои ташаккули маҳорати касбӣ ва фаъолияти инноватсионии омӯзгоронро муҳаққиқон аз нуқтаи назари гуногун баррасӣ кардаанд: психологияи такмили ихтисос; ҷанбаҳои психологии фаъолияти инноватсионии педагогӣ; фаъолияти муаллим дар самти баланд бардоштани сифати таълим; марҳилаҳои рушди касбӣ ва шахсии омӯзгор; омӯхтани таҷрибаи шахсӣ.

Муҳаққиқони тоҷик Ш. Сафаров ва М. Бобочонов масъалаҳои вобаста ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро баррасӣ намуда, дар робита ба омодаسازیи омӯзгорони тарбияи ҷисмонӣ зикр мекунанд, ки «Омодаسازیи омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ аз раванди ташаккули шахсият, рушди фарҳанги педагогии умумӣ ва касбии ӯ иборат аст, ки ба сифати шарт ва пешзаминаи самаранокии фаъолият дар раванди ташаккули касбӣ ва омодагии ӯ ҳамчун

ҳолати томи ӯ хизмат карда, тавсифоти самаранокии сифатии самтнокии шуур, мавқеи касбӣ ва сатҳи азхудкунии амалҳо ва амалиёти касбию педагогии он ва ғайраро ифода мекунад» [4, с. 86].

Дар робита ба нарасидани кадрҳои баландхитисос оид ба тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар «Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021» чунин мулоҳизаҳо вучуд доранд: «Айни замон, варзиши тоҷик норасоии мутахассисони баландхитисосро эҳсос менамояд. Зиёда аз 15,7 фоизи ҳайати мураббӣи муассисаҳои варзишии ҷумҳурӣ маълумоти соҳавиро надоранд. Яке аз мушкилоти чиддӣ дар омодагии дастаҳои мунтахаби маҳалҳо ва ҷумҳурӣ ин нарасидани мутахассисони баландхитисос ба ҳисоб меравад. Масъалаи бо мутахассисони сатҳи касбӣ таъмин кардани муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар сатҳи зарурӣ ва бо усулҳои муосир гузаронидани дарсҳои тарбияи ҷисмонӣ, инчунин азнавтайёркунӣ ва такмили ихтисоси мураббӣи муассисаҳои варзишӣ таваччуҳи доимиро талаб менамояд [1, с. 2].

Дар баробари ин вазъи имрӯзаи маориф бо таваччуҳи хоса ба баланд бардоштани ихтисоси омӯзгорон хос аст, зеро равандҳои мураккаби навсозӣ, пеш аз ҳама, тафаккури нав ва сифати кори муаллимнро талаб мекунад, ки умеди асосӣ ба онҳо гузошта шудааст. Барои рушди мунтазами касбӣ ва худшиносӣ кушода будани омӯзгор ба ҳама чизи нав, муносибати мувофиқ ба навоарӣ, қобилияти асбобӣ барои тавлиди ғояҳо ва мафҳумҳои нав дар асоси он чизе, ки мебинад ва дарк мекунад ва таҷрибаи муассирро ба худ дар амалия мутобиқ кардан лозим аст.

Худшиносии касбӣ тавассути фаъолияти омӯзгор мусоидат мекунад, ки ба мунтазам ва мақсаднок омӯзиши проблемаҳои назария ва амалияи педагогӣ бо истифода аз воситаҳо ва усулҳои таҳқиқоти педагогӣ нигаронида шудааст. Вобаста ба ин, масъалаи ташаккули маҳорати лоихакашӣ дар байни омӯзгорон дар шароити баланд бардоштани ихтисоси онҳо мубрам гардид.

Таълим додани банақшагирӣ (тарроҳӣ) ғайриимкон аст, онро ҳангоми дар ҷараёни тарҳрезии воқеӣ будан омӯхтан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, омӯзиши курси омӯзгорон бояд ҳамчунин корхоро оид ба лоихаҳо дар бар гирад ва барои раванди воқеии тарҳрезӣ шароит фароҳам оварад. Барои худшиносии касбӣ маҳорати инъикоси педагогӣ калидӣ мегардад. Муаллими инъикосгар аз як тараф муаллим, пеш аз ҳама, афзоянда аст; онҳое, ки инъикоси худро қатъ мекунанд, ногузир дар такмили ихтисоси худ қатъ мешаванд; - аз тарафи дигар, дар натиҷаи ҷамъовари таҷрибаи касбӣ стихиявӣ афзудани хосиятҳои рефлексивии тафаккур ба амал намеояд ва рефлексияи педагогӣ стихиявӣ ташаккул намеёбад.

Барои муаллими муосир сайру фазои таълимии инноватсионии торафт мураккаби мактаб, коллеч, донишгоҳ осон нест. Дар баробари ин, сифати таълим шуури касбии омӯзгорон ва дарки вазифаҳои худро талаб мекунад. Дар байни ин вазифаҳо тарбияи муттассил ҳамчун маъно ва арзиши ҳаёти омӯзгор аст. Аммо барои ин, ҳадди ақал, омӯзгорон бояд эҳтиёҷоти мувофиқи таълимро мураббӣи мураттаб созанд ва донишкадаҳои такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф барои қонё гардонидани эҳтиёҷот шароит фароҳам оваранд.

Асоси такмили ихтисоси омӯзгорон бояд низоми бисёрҷонибаи таълим бошад, яъне рушд додани дониш, қобилият ва маҳорат дар соҳаҳои тафаккур, хавасмандгардонӣ, дар амал татбиқ намудани онҳо. Холо дар Тоҷикистон навсозии куллии низоми такмили ихтисоси кормандони маориф давом дорад. Амсилаи нав ба вучуд омад, мазмуни таълим нав карда шуд. Дар донишкада ҳамчунин усулҳои баланд бардоштани маҳорати муаллимнро меомӯзанд ва кор карда мебароянд. Пайвастагии раванди такмили ихтисосро нигоҳ доштан хеле муҳим аст. Муайян бояд кард, ки ин омӯзиш дар кадом марҳила, дар кадом шакл, дар кадом муассиса сурат мегирад.

Ташаккули маҳорати касбӣ тавассути ҳалли вазифаҳои зерин амалӣ карда мешавад:

1) такмили ихтисос ва сатҳи фарҳангии омӯзгор;

- 2) ҳавасмандгардони фаъолияти хизматӣ ва ҷамъиятии ӯ;
- 3) навсозӣ ва такмили дониш дар соҳаи педагогикаи муосир;
- 4) такмили маҳорати педагогӣ ва методӣ дар асоси ғояҳои омӯзгорони навоар ва фаъолияти эҷодии омӯзгорон;
- 5) такмил додани тарзу услуби муомила бо донишомӯзон дар асоси принципҳои гуманизатсия, демократия ва ошкорбаёнӣ;
- 6) ташаккули малака ва маҳорати таҳлили раванди таълим дар мачмуъ ва худидоракунии фаъолияти таълимӣ, аз ҷумла;
- 7) ҷалби омӯзгорон ба фаъолияти таҳқиқотӣ дар асоси усулҳои дастрас ва фаҳмо.

Бо ин мақсадҳо аз чунин шаклҳои амалии кори илмию методӣ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст: лексияҳо, конференсияҳо, семинарҳои илмию методӣ, семинарҳои илмӣ-амалӣ ва проблемавӣ, кори лабораторияҳои эҷодӣ ва гурӯҳҳои муваққатии эҷодии расмию методӣ, ҷанбаи ғайрирасмӣ, муҳоҳисаҳо, мизҳои мудаввар, ташкил ва гузарондани озмунҳои маҳорати касбӣ, мактабҳои муаллимони ҷавон, машваратҳои инфиродӣ, ҷамъбасти намудани таҷриба.

Марҳилаи дуюм ин рушди касбият тавассути курсҳои такмили ихтисос ба тариқи фосилавӣ ва онлайн мебошад. Чунин курсҳо проблемаи ҳалалдор шудани раванди таълимро, махсусан барои мактабҳои хурд ва дурдаст, ки дар онҳо як муаллим аксар вақт дар як вақт дар якҷанд синф кор кунад ё якҷанд фанро таълим диҳад, ҳал мекунад. Аммо ин шакл як қатор камбудии назаррас дорад: набудани компютерҳои муосир, интернетӣ баландсуръат, пайвастишавӣ ба шабакаҳои компютерӣ; дониши пасти технологияҳои инноватсионии компютери омӯзгорон.

Соҳаи маориф яке аз афзалиятҳои муҳимтарини Нақшаи стратегии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф шудааст. Мақсади куллии ислоҳоти соҳаи маориф дар кишвар мутобиқ намудани ин низом ба муҳити нави иҷтимоию иқтисодӣ мебошад. Барномаҳои давлатии қабулшуда навсозии маориф ва тафсилоти Тоҷикистонро идома медиҳад.

Имрӯз дар назди маориф вазифаи гузошта шудааст, ки омӯзгорони ташаккули нави, ки ба ҳалли масъалаҳои бунёдии таълим қобиланд, тафаккур ва рафтори дигар доранд. Навсозии куллии низоми маориф баланд бардоштани мустақилияти касбии муаллимон, ба онҳо додани ҳуқуқи банақшагирии мазмуни таълим, интихоби шакли усулҳои таълим ва назоратро дар бар мегирад. Аз ин ҷост, ки хизмати методӣ дар мактаб ба воситаи низоми такмили доимии ихтисоси неруи умумии меҳнатӣ ва касбии муаллимро баланд мебардорад. Ҳамаи ин дараҷаи масъулияти муаллимонро дар назди ҷомеа, донишомӯзон, падару модарон барои натиҷаҳои ниҳонии раванди таълим баланд мебардорад.

Нақши ҳадамоти методии муассисаи таълимӣ дар такмили салоҳияти касбии омӯзгорон, ба кор дар шароити нави таълим омода намудани онҳо, фароҳам овардани шароит барои рушд ва худшиносии онҳо меафзояд. Кори методии муассисаи таълимӣ, пеш аз ҳама, ба ҳаматарафаи такмил додани ихтисос ва маҳорати касбии ҳар як муаллим, мувофиқи шавқу ҳавас ва эҳтиёҷоти ӯ рушд додан ва афзун гардондани неруи эҷодӣ нигаронида шудааст. Иҷрои ин вазифаҳо ба воситаи шаклҳои гуногуни такмили ихтисоси муаллимон ба амал бароварда мешавад.

Кори методии муассисаи таълимӣ, пеш аз ҳама, ба ҳаматарафаи такмил додани ихтисос ва маҳорати касбии ҳар як муаллим, мувофиқи шавқу ҳавас ва эҳтиёҷоти ӯ рушд додан ва афзун гардондани неруи эҷодӣ нигаронида шудааст. Иҷрои ин вазифаҳо ба воситаи шаклҳои гуногуни такмили ихтисоси муаллимон ба амал бароварда мешавад.

Зарурати тағйир додани принципҳои кори худ, муваффақ шудан дар таълиму омӯзиш - инро шояд ҳар як муаллим дар ҷаҳони ба таври динамикӣ тағйирёбанда эҳсос кунад. Як муаллим траекторияи фаъолияти худро дигар карда наметавонад. Шаклҳои анъанавии кор, ки ҳоло муаллим истифода мебарад, имкон намедиҳад, ки муаллим дар фаъолияти касбии худ ривоч ёбад.

Омӯзиш дар доираи барномаҳои алоҳида имкон медиҳад, ки супервайзер дар рушди касбии ҳамкасбон шавед. Дар он сурат навоарӣ ба мактабҳо меояд, ки агар хизмати методии

мактаб самаранок кор карда, бо ҳамкасбон ва ба онҳо ёри кордонӣ расонда, ёри ҳаматарафаи таҳқиқ ва такмили таҷрибаи таълиму тарбияи муаллимонро ба назар гирад.

Муносибатро ба таълиму тарбия тағйир додан, анъанаро ҳифз кардан, балки равишҳои навро ба таълим қорӣ кардан лозим аст. Барномаҳои алоҳида ба дастаи мо имкон дод, ки андешаҳои худро дар бораи он ки танҳо тавассути дониши омӯзгорон, ҳамкориҳои омӯзгорон дар доираи ҷомеаҳои касбии шабакавӣ ё созишномаҳои шарикӣ, доштани технологияҳои иттилоотӣ, доштани захираҳои рақамӣ, такмилдиҳӣ тақвият диҳанд.

Бо рушди қобилиятҳои касбӣ барои ҳамкорӣ бо шарикон, шумо метавонед дар муносибати худ ба таълим ва омӯзиш тағйирот ба даст оред. Таъмини муваффақияти донишомӯзон ба шахсияти муаллим вобаста аст. Натиҷаи таълими донишомӯз ба қори харрӯзаи муаллим дар синф вобаста аст. Омӯзгорон бояд ба метакогнитсия ноил шаванд, то онҳо на танҳо ба мундариҷаи барномаи таълимӣ тавачҷуҳ дошта бошанд, балки қобилияти омӯзишии самаранокро рушд диҳанд. Ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки дар давоми таҳсил динамикаи мусбии устуворро таъмин кунанд.

Танҳо омӯзгороне, ки зарурати такмили пайваستاи салоҳиятҳои касбиро дар фаъолияти худ дарк мекунанд, метавонанд ба хатмгарон донишҳои баландсифат диҳанд, ки дар ояндаи онҳо муфид хоҳад буд.

Омӯзгорони тамоми ҷумҳурӣ ва вилоят имкони беназири таҳсилро дар доираи барномаҳои рушди омӯзгорон пайдо карданд. Дар дохили муассисаҳои таълимӣ шакли нави кор бо омӯзгорон - тренерӣ қорӣ карда мешавад, ки ин раванди эҷодӣ, фаъол ва созандаи ҳамкориҳои байни ҳамкорон мебошад. Мақсади тренинг нишон додани он аст, ки чӣ тавр муаллимон метавонанд ба донишҷӯён дар омӯхтани роҳҳои гирифтани дониш кумак расонанд.

Технологияи кейс (кейс-технология) технологияи муосири таълимӣ буда, дар такмили ихтисос васеъ истифода мешавад ва ба таҳлили вазъияти мушкilot асос ёфтааст. Он дар як вақт бозҳои нақшбозӣ, усули лоиҳа ва таҳлили вазъиятро муттаҳид мекунад.

Коучинг як самти нави машварати психологӣ буда, аз психотехнологияҳои муосир истифода мешавад, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои муассир нигаронида шудааст. Ҳарчанд дар асл тренерӣ бештар аз машварат аст. Ин шакли махсуси дастгирии инфиродӣ мебошад, ки бо ёри он иқтидори дохилии шахс ошкор ва динамикаи худшиносӣ такмил дода мешавад, ки дар натиҷаи он ҳавасмандии шахсӣ ва қобилияти меҳнатии шахс меафзояд.

Мураббӣ ба мизочи худ чӣ гуна қореро ёд намедиҳад. Вай барои донишомӯз шароит фароҳам меорад, ки чи қор қордан лозим аст, фаҳмад, роҳҳои ноил шудан ба мақсадро муайян кунад, усули мувофиқи амалро интихоб кунад, марҳилаҳои асосии расидан ба мақсадро нишон диҳад. Агар пештар муаллим вазифаи роҳбари раванди бозомӯзӣ ва такмили ихтисосро иҷро мекард, ҳоло роҳбарӣ дар сохти маводи тайёр қордани мутахассисон воқеъ аст. Пеш масъулияти натиҷаҳои таълим ба души муаллим меафтад, ҳоло он бештар ба души шогирд меафтад, пештар қобилияти таҳти роҳбарии муаллим қор қордани донишомӯзон ба амал меомад, ҳоло - мустақилона қор қордан.

Тренерӣ ба ёри семинарҳои анъанавӣ ва шуроҳои педагогӣ меояд, ки дар он ҷо идеяҳои шавқовар дар муҳити ҳамкорӣ ба вучуд меоянд, баҳсу мунозираҳо ба миён меоянд, ки дар онҳо, ҷунон ки маълум аст, ҳақиқат ба вучуд меояд.

Муаллимони фаъол меҳоянд ғояҳоро ба амалияи дарс табдил диҳанд, аммо ин қорро танҳо қордан хеле душвор аст, онҳо ба мураббӣ (омӯзгори собиқадор) ниёз доранд. Менторинг ба шумо имкон медиҳад, ки байни ҳамкорон муносибатҳои бозғитимод ва шахси манфиатдор эҷод кунед. Он ба ноил шудан ба динамикаи назаррас дар такмили дониш, тафаккур ва самаранокии амалҳои амалии омӯзгор бо мақсади рушди касбии ӯ ҳамчун шахсияти ҷудонашаванда нигаронида шудааст.

Аз тарафи дигар, менторинг дастгирии мунтазами касбии ҳамкоронро таъмин мекунад. Бо қорӣ намудани ин шакли таълими касбии муаллимон шумо мебинед, ки дар амалияи мактаб чӣ гуна дигаргуниҳо ба амал меоянд. Ҳангоми иштирок дар дарсҳои ҳамкорон дидан мумкин буд, ки онҳо дар дарс аз ҳафт модули барномаҳои сатҳӣ истифода

мебаранд. Нуктаи дигари муҳим дар такмили амалия ин чорӣ намудани усули Lesson study мебошад, ки барои омӯзгорон барои баланд бардоштани касбият имконоти калон фароҳам меорад.

Омӯзиши дарс як равиши мохиятан муштарак ба таълими омӯзгорон буда, арзиши равишҳои навро барои омӯзиши донишҷӯён нишон медиҳад. Дар вақти кор ба нақша гирифтани силсилаи дарсҳои пай дар пай ҳосилнокии баланд ва муносибати мусбати эмотсионалии муаллимон ба ҳамкорӣ қайд карда шуд. Ҳангоми гузаронидани омӯзиши Lesson, ҳамкорон меӯянд, ки мушоҳидаи дарсҳо на танҳо ҷолиб, балки мушкул низ буд. Пештар мо дарсро умуман мушоҳида мекардем, ҳоло ҳар як одамро шахсан мушоҳида карда, «се донишомӯз-ро дар маркази диққат нигоҳ доштан» ва ба фаъолияти онҳо баҳо додан лозим аст. Яъне метавон гуфт, ки дар усули Lesson Study, пеш аз ҳама, амалия аҳаммият дорад. Танҳо пас аз муддати тулонӣ шумо метавонед натиҷаҳои фаъолияти худро пайгирӣ кунед.

Ин усул на танҳо барои ташаккули маҳорати омӯзгорӣ, балки барои баланд бардоштани фарҳанги умумии муассисаи таълимӣ низ самаранок аст. Дар ниҳоят, ҳадафи омӯзиши Lesson Study на танҳо тағйир додани фарҳанги таълим, балки пешрафти донишҷӯён мебошад.

Муаллими муосир, ки дорои фарҳанги баланди касбӣ мебошад, қобилияти сохтани лабораторияи педагогии худ, таҳия ва пайваста ғанӣ гардонидани барномаи эҷодии худро ташаккул додааст, ки ҳам аз тафаккури дурахшон ва ҳам аз гармии муҳаббату эҳтиром нисбат ба донишҷӯ гарм мешавад. Биноан, мактаби муосирро омӯзгори формати нав месозад. Гузашта аз ин, формати нав маъноӣ натанҳо офаридани маҳсули нав, техника ва усулҳои нав, балки амалӣ намудани имкону қобилияти зарфиятии омӯзгор, эҳтиёҷоти ӯ ба рушди худшиносӣ ва худогоҳиро дорад. Фақат дар он ҷо бо шавқу завқ мехонанд, дар он ҷо бо завқ таълим медиҳанд.

Азбаски омӯзгор дар тамоми фаъолияти омӯзгории худ ҳамеша меомӯзад, сатҳи касбии худро дар тамоми умр баланд мебардорад, ин раванд қатъ намегардад. Маҳз шахсияти омӯзгор дар тарбияи насли наврас нақши ҳалкунанда мебозад, то онҳо тавонанд тамоми донишҳои заруриро дар вазъиятҳои ҳаёти истифода баранд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки дар ҷаҳони зудтағйирёбанда муваффақ бошанд.

Барои омӯзиши тайёрии касбии омӯзгор ҳамчун проблемаи педагогӣ заминаи сарчашмаҳо, аз ҷумла сарчашмаҳои гуногун, аз ҷумла санадҳои қонунгузорӣ ва мафҳумҳо, ҳуҷҷатҳо ва нашрияҳои маълумотномаю энциклопедӣ зарур аст; таълифоти педагогҳои классик, ки назарияи тарбияи муаллимро рушд медиҳанд; таҳқиқот ва монографияҳо, таълифоти илмие, ки фикру ақидаҳоро оид ба соҳаҳои гуногуни фаъолияти омӯзгор ҷамъбаст мекунанд; китобҳо бо унсурҳои таҳлили педагогӣ ва маълумоти оморӣ; мавод оид ба тайёрии касбӣ ва бозомӯзии кадрҳои педагогӣ, аттестатсияи тахассусии онҳо.

Заминаи сарчашмаи таҳқиқот ҳамчунин дар асоси омӯзиши рисолаҳои номзадӣ, монографияҳо оид ба проблемаи таҳқиқотӣ, концепсияҳо ва натиҷаҳои таҳқиқоти педагогӣ дар маҷмуаҳои илмӣ, ки фишурдаи маърузаҳои байни донишгоҳҳо, конференсияҳои илмию амалии минтақавӣ, ҷомеаӣ, байналмиллалӣ, семинарҳо, симпозиумҳо, ҳамчунин баъзе маводҳои бойгонӣ ташкил кардааст.

Илова бар ин, барои омӯзиши вазъи маориф дар кишвар ва минтақа, таҳлили санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳо, концепсияҳои таълими пайвастаи омӯзгорон ва барномаҳои рушди низомҳои маорифи минтақавӣ, адабиёти илмӣ-педагогӣ ва нашрияҳои даврӣ гузаронида шуд.

Ба пойгоҳи таҳқиқотӣ ҳамчунин маводи комиссияҳои аттестатсионӣ, шаклҳои гуногуни фаъолияти инноватсионии педагогӣ, такмили ихтисос, нақшаҳои аслии таълимӣ, барномаҳо, мақолаҳо, рисолаҳо ва тавсияҳо оид ба мавзӯи таҳқиқот, маводи корҳои таҷрибавӣ, ҳуҷҷатҳои гуногуни донишгоҳҳо ва мактабҳо дохил карда шудаанд.

Проблемаи касбии педагогӣ мураккаб ва серҷабҳа буда, аз он шаҳодат медиҳад, ки файласуфон, сотсиологҳо, психологҳо, педагогҳо, деонтологҳо, акмеологҳо ва дигар илмҳои

гуманитарӣ ва амалӣ ба омӯзишу таҳқиқи ҷиҳатҳои гуногуни ташаккули он шаҳодат медиҳанд. Ҳамзамон, бархӯрди ҳамҷониба ба омӯзиши ин мушкилот дар шароити муосир ниёзи мактабро ба омӯзгори касбӣ, ки рушди он бевосита аз сатҳи таҳсилот, вазъи таълиму тарбия ва сифати таълим ва такмили ихтисоси кадрҳои педагогӣ ва ғайра вобаста аст, тақозо мекунад.

Имрӯзҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ташкил ва рушди маориф, ки шарт ва воситаи ҳатмии ба ҳам пайвастании қувваҳои ҷамъиятӣ, илмӣ ва истеҳсолии ҷомеа шуда истодааст, дигаргуниҳои ҷиддӣ ба амал меоянд. Ба ин самтҳо ва ғояҳои асосии концептуалӣ оид ба ислоҳоти маориф, ки дар ҳуҷҷатҳои зерини давлатӣ ифода ёфтаанд, шаҳодат медиҳанд: Концепсияи таҳсилоти миёнаи умумӣ (1989), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (1993), Стандарти давлатии таълим (2005) ва ғайра, ҳамчунин дар насли нави стандартҳои давлатии таҳсилот таҳия карда мешаванд. Қонуни ҚТ «Дар бораи маориф» (1993) маорифро ҳамчун раванди мақсадноки таълиму тарбияи шахс ба манфиати шахс, ҷомеа ва давлат, ки бо баёниҳои ноил шудан ба сатҳи таҳсилоти шахрванд муайян карда шудааст, аз тарафи давлат муқаррар менамояд.

Ҳамзамон, дар низоми маориф ҳамчун маҷмуи барномаҳои пайдарпайи таълимӣ (таълими умумӣ ва касбӣ) ва стандартҳои давлатии таҳсилоти сатҳу самтҳои гуногун, ки дар муассисаҳои таълимӣ татбиқ карда мешаванд, шакл, намуд ва навҳои гуногун муқаррар карда шудааст.

«Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2017-2021» масъалаҳои ҳалталабро оид ба вазъи ҳолати тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҷумҳурӣ чунин баррасӣ ва арзёбӣ кардааст: «Дар ҷумҳурӣ равшиносии варзишӣ фаъолият надошта, хизматрасонии тиббии варзишӣ суст ба роҳ монда шудааст. Дар ҷумҳурӣ маркази диспансери тиббии варзишии ҷумҳуриявӣ амал намекунад. Гарчанде дар минтақаҳо ва шаҳри Душанбе марказҳои диспансерӣ фаъолият дошта бошанд ҳам, онҳо ба талаботи тибби варзишии муосир ҷавобгӯ нестанд, зеро дар онҳо табибони варзишӣ фаъолият намеkunанд. Дар баробари ин, мушкилоти дигар дар самти боз ҳам беҳтар кардани инфрасохтор ва заминаи моддию техникаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш, аз ҷумла мавҷуд набудани дастрасӣ ба иншооти варзишӣ, ҳамчунин иншооти хусусии варзишӣ ба табақаи миёнаи аҳоли, таҳияи барномаҳои таълимии тарбияи ҷисмонӣ барои муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, миёнаи умумӣ, касбӣ ва олии касбӣ, норасоии лавозимоти варзишӣ дар муассисаҳои варзишӣ, ташкилоту корхонаҳо, муассисаҳои таълимӣ, маҳалҳо ва ҷойҳои истироҳатӣ ва ғайраҳо то ҳанӯз эҳсос мегарданд [1, с. 3].

Бинобар ин, рушди минбаъдаи соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш андешидани чораҳои иловагии маҷмуиро тақозо намуда, таҳия, қабул, банақшагири ва маблағгузори Барномаи мазкур аз ҳисоби бучети давлатӣ муҳим мебошад.

Барномаҳои таълимии мазкур ба ҳалли масъалаҳои ташаккули фарҳанги умумии шахс, созгории шахсият ба ҳаёти ҷомеа, фароҳам овардани замина барои интихоби оқилона ва аз худ намудани барномаҳои таълимии касбӣ, ки масъалаҳои пайваста баланд бардоштани сатҳи касбӣ ва умумиро ҳал мекунанд, сатҳи таҳсилот, тайёр кардани мутахассисони дорои таҳассуси дахлдор ва аз ҷумла барномаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна, олии касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ равона карда шудаанд.

Адабиёт:

1. Барномаи маҷмуии рушди тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҚТ. Замимаи 1 ба қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2017, № 260
2. Барномаи миллии ташаккули тарзи ҳаёти солим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020.-Душанбе, 2011
3. Сафаров, Ш., Бобочонов, М. Мазмуни азхудкунии воситаҳои миллии тарбияи ҷисмонӣ аз ҷониби омӯзгорони ояндаи тарбияи ҷисмонӣ//Паёми Пажӯҳишгоҳи рушди маориф (ISSN-2617-5320). –Душанбе, 2020, 1 (29). - С.86-90.
4. Сафаров, Ш.А. Педагогические основы формирования здорового образа жизни

младших школьников средствами таджикских национальных подвижных игр: диссертация на соискание ученой степени канд.пед.наук/Ш.А.Сафаров.-Душанбе, 2008.-163с.

5. Талызина, Н.Ф. Теория программированного обучения/ Н.Ф. Талызина. - М.: Знание, 1975.-51 с.

6. Талызина, Н.Ф. Управление равандом усвоения знаний/Н.Ф. Талызина. - М.: Изд-во МГУ, 1975.-343 с.

7. Тарбияи кӯдаки солим. Мураттибон Турғунова З.К., Мансурова В.Ш.. Дастури методӣ барои кормандони муассисаҳои томақтабӣ ва падару модарон. - Душанбе, 2008.-80с.

8. Тарзи ҳаёти солим. Дастур барои омӯзгорони синфҳои 7-9-уми мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ.-Душанбе, 2008.-192с.

9. Теория и методика физического воспитания: Учеб. для ин-тов физической культуры/Под общ. ред. Л.П. Матвеева и А.Д. Новикова.-М.: Физкультура и спорт, 1976. - 304 с.

10. Тихонов, И.И. Организация педагогических экспериментов по программированному обучению и обработке их результатов/И.И. Тихонов. - М.: Знание, 1968. -68 с.

11. Тихонов, И.И., Неверкович, С.Д. Активизация педагогического процесса/И.И. Тихонов, С.Д. Деверкович//Теория и практика физической культуры. - 1984. - № 7. - С. 41-44.

ЗАМИНАҲОИ МУОСИРИ РУШДИ ОМОДАСОЗИИ Омӯзгорон

Мақола фарогири тавсифу баррасии заминаҳои муосири рушди омодаسازی омӯзгорон мебошад.

Ба андешаи муаллиф, масъалаҳои такмили ихтисоси омӯзгори муосир, марҳилаҳои ташаккули маҳорати касбӣ ва фаъолияти инноватсионии омӯзгоронро муҳаққиқон аз нуқтаи назари гуногун баррасӣ кардаанд: психологияи такмили ихтисос; ҷанбаҳои психологии фаъолияти инноватсионии педагогӣ; фаъолияти муаллим дар самти баланд бардоштани сифати таълим; марҳилаҳои рушди касбӣ ва шахсии омӯзгор; омӯхтани таҷрибаи шахсӣ.

Дар ҷамъбасти муаллиф хулоса мекунад, ки барномаҳои таълимӣ мазкур ба ҳалли масъалаҳои ташаккули фарҳанги умумии шахс, созгории шахсият ба ҳаёти ҷомеа, фароҳам овардани замина барои интиҳоби оқилона ва аз худ намудани барномаҳои таълимӣ касбӣ, ки масъалаҳои пайвасти баланд бардоштани сатҳи касбӣ ва умумиро ҳал мекунад, сатҳи таҳсилот, тайёр кардани мутахассисони дорои таҳассуси дахлдор ва аз ҷумла барномаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна, олий ва касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ равона карда шудаанд.

Калидвожаҳо: заминаҳо, барномаҳои таълимӣ, сатҳи касбӣ, муассисаи олии таълимӣ, таълими умумӣ ва касбӣ, низоми маориф, маҷмуи барномаҳо, қонун, ғояҳои асосӣ, интиҳоби оқилона, стандарти давлатӣ.

СОВРЕМЕННЫЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ

В статье описаны и рассмотрены современные основы развития педагогической подготовки.

По мнению автора, вопросы профессионального развития современного учителя, этапы развития профессионального мастерства и инновационной деятельности педагогов обсуждаются исследователями с разных точек зрения: психологии профессионального развития; психологические аспекты инновационной педагогической деятельности; деятельность преподавателя в направлении повышения качества образования; этапы профессионального и личностного развития педагога; обучение на личном опыте.

Подводя итоги, автор приходит к выводу, что данные образовательные программы помогают решать проблемы формирования общей культуры личности, совместимости личности с жизнью общества, создают основу для разумного выбора и освоения профессиональных образовательных программ, решающих проблемы постоянного повышения профессионального и общего уровня образования, подготовки специалистов

соответствующей квалификации, в том числе по программам начального, среднего, высшего и профессионального образования после высших учебных заведений.

Ключевые слова: предпосылки, образовательные программы, профессиональный уровень, высшее учебное заведение, общее и профессиональное образование, система образования, комплекс программ, закон, основные идеи, рациональный выбор, государственный стандарт.

MODERN FOUNDATIONS OF THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL TRAINING

The article describes and discusses the modern foundations of the development of pedagogical training.

According to the author, issues of professional development of a modern teacher, stages of development of professional skills and innovative activities of teachers are discussed by researchers from different points of view: psychology of professional development; psychological aspects of innovative pedagogical activity; activities of the teacher in the direction of improving the quality of education; stages of professional and personal development of a teacher; learning from personal experience.

Summing up, the author comes to the conclusion that these educational programs help solve the problems of forming a general culture of the individual, the compatibility of the individual with the life of society, create the basis for a reasonable choice and mastery of professional educational programs that solve the problems of constantly improving the professional and general level of education, training specialists in the relevant qualifications, including programs of primary, secondary, higher and vocational education after higher educational institutions.

Key words: prerequisites, educational programs, professional level, higher education institution, general and vocational education, education system, set of programs, law, basic ideas, rational choice, state standard.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Парвин Абдусатторович – унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, к. С.Сафаров-16. Тел.: 918304151.

Сведения об авторе: Саидов Парвин Абдусатторович - соискатель Кулябского государственного университета им. Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова-16. Тел.: 918304151.

Information about the author: - Saidov Parvin Abdusattorovich competitor of the Kulob State University named after. A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S.Safarov-16 st. Тел.: 918304151.

УДК:37.1+371+075.8
С-68

СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И КВАЛИФИКАЦИОННЫЕ КРИТЕРИИ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Сафаров В.С., преподаватель
Негосударственное образовательное учреждение
«Медицинский колледж города Куляба»

Одним из наиболее важных аспектов обучения русскому языку студентов-нефилологов является формирование у них русской речи. Коммуникативные задачи при обучении русскому языку могут быть реализованы главным образом на уровне монологического высказывания. В связи с этим, обучение студентов национальных групп русскому языку связано, в первую очередь, с развитием монологической речи, как результата научного мышления, и поэтому требующего высокой профессиональной и речевой

компетенции, определенного уровня интеллектуального развития и общей культуры. Обучать монологическому высказыванию необходимо посредством обучения построению монологических высказываний четко выраженной профессионально-значимой тематики. Именно такими высказываниями организуется речь, в процессе которой реализуется монолог как форма общения.

Как известно, процесс обучения монологической речи оказывается наиболее продуктивным, если он опирается на знание природы и факторов порождения монологического высказывания, учитывает особую структуру монолога, с одной стороны, и методически организует весь этот материал в соответствии с научно обоснованной концепцией овладения монологической речью в рамках соотносительной с ней системой упражнений - с другой.

В этой связи, для организации процесса обучения монологу с заранее заданным содержанием как одной из форм речевого взаимодействия необходимо определение основных сущностных характеристик аспектов монолога, связанных с языком - речевой деятельностью-речевыми произведениями, что способствовало бы, во-первых, выявлению присущих только монологической речи трудностей овладения, и в связи с этим разработки методики обучения для снятия этих трудностей при формировании навыков монологической речи; во-вторых, определение объективных критериев оценки результата монологического речепроизводства и условий, при которых эти критерии могут быть достигнуты. Это будет способствовать решению одной из самых важных и сложных методических проблем, поднимаемых в методике в связи с выделением этих трех направлений в обучении иноязычной речи.

Анализ лингвистической и методической литературы последних лет показывает, что в определении понятия «монолог» авторы придерживаются различных точек зрения, а сам термин, называя явления исключительной важности, в научной литературе употребляется для обозначения различных понятий. Монологическое высказывание обладает всеми признаками высказывания как такового, однако имеет ряд особенностей, вытекающих из специфики монологической речи с учетом устного и письменного способа изложения.

Исследователи рассматривают монолог и диалог как «самые основные и глубинные самые древние и органически необходимые разновидности формы общения» [7, с. 43]. Однако в сравнении с диалогом «монолог - особая форма построения речи, которая имеет свои структурные особенности и психолингвистические закономерности.

Академик В.В. Виноградов отмечает, что «в лингвистике новой формации монолог, как бытовая конструктивная форма речи, в его жанрах не был предметом специальных теоретических исследований» и рассматривает монолог «продуктом индивидуального построения» [2, с. 255].

Пассов выделяет следующие черты монологической речи:

- 1) Относительно непрерывный характер речи.
- 2) Последовательность, логичность речи.
- 3) Относительная смысловая законченность, коммуникативная направленность высказывания» [5, с. 288].

О.С. Ахманова характеризует монолог в отличие от диалога как речь, обращенную «прежде всего к самому себе, не рассчитанную на словесную реакцию собеседника» [1, с. 607].

Г.О. Винокур рассматривает монолог, прежде всего, как явление драматургии, как одна из форм сценического искусства, «монолог- это просто более или менее пространная реплика» [3, с. 492].

Характеризуя монологическое сообщение как обращенность к другому лицу, Мотина Е.И. отмечает, что эта направленность – обращенность не так сильна, как например, обращенность речевого действия в диалоге, и не требует обязательной ответной реакции-аудитории, хотя такая реакция иногда возможна (оценка сообщения слушателями). Информация монологического сообщения представляет собой цепь логически связанных

суждений, которые прямо или непосредственно адресованы к сознанию слушающего, призваны воздействовать на его разум (и лишь иногда на чувства), обогащают его новыми знаниями о мире или убеждают его в истинности сообщаемого [4, с. 170].

Следует отметить, что в научной литературе широко используется различная терминология – «монологическая речь», «монологическое высказывание», «монологическое сообщение». Данное многообразие терминов и неоднозначность их употребления в исследованиях, на наш взгляд, обусловлены наличием в общей совокупности речевых явлений, связанных с монологическим общением, аспектов, относящихся к системе языка, речевой деятельности, речевым произведениям и трудностью их разграничения.

Единицей монологической речи как формы речевого взаимодействия является высказывание, под которым понимается законченное содержательное целое, имеющее для говорящего (слушающего и пишущего), не разложимый далее смысл и характеризующееся в лингвистическом плане фонетическими, грамматическими и структурно-семантическими признаками.

Следует отметить, что еще Л.В. Щерба отмечал, что обучение языку как учебному предмету является не изучением лингвистики как науки, а овладение своеобразной деятельностью [6, с. 160]. Систематическое изучение теории языка целесообразно, и использование описательно-теоретического элемента оправдано лишь в той мере, в какой оно наверняка может способствовать практическому освоению данного конкретного языкового явления в общении. Следовательно, данные лингвистики направлены на овладение своеобразией: деятельностью, что определяет презентацию языкового материала от функции к средству, от смысла - к форме, от ситуации - к способам ее речевого воплощения. Описание изучаемого языка, где он представлен как функционирующая система, как способ осуществления речевой деятельности, служит «лингвистическим мостиком», переходом к самой речевой деятельности.

Как известно, монологическая речь бывает двух видов: а) с заранее заданным содержанием; б) спонтанная.

Устная монологическая речь обеспечивает не только быстрый обмен информацией, но и эффективное ее освоение. Особенности построения смысла в устной монологической речи проявляются на лингвистическом уровне в выборе языковых средств, обеспечивающих связность устного речевого единства.

В устной монологической речи последовательность поступления информации обеспечивает внутреннюю взаимосвязь, так как отражает закономерность возникновения проблемы, содержащейся в сообщении. При устной передаче научного сообщения произнесение имитирует процесс создания на основе текста. В этой связи композиционно-логическое развертывание смысла в устной речи совпадает с его поступательным движением во времени и выявляет, прежде всего, процесс становления содержания в его динамике, который имеет особое значение в устной речи.

Для научного сообщения особенно важны средства логической связности, поскольку логичность является одним из основных качеств научной речи. Логическая связность устного высказывания передается разнообразными связочными средствами, повторяющимися средствами связи, используемые в письменных текстах. Такими повторяющимися словами обычно являются имена существительные, которые будучи лексическим наполнением предложения, одновременно выполняют грамматическую функцию связи предложений. Вместо повторяющихся существительных нередко употребляются местоимения, а также прилагательные и причастия, приближающиеся к местоимениям с их обобщающим и указательным значением. Широко используются в устной речи вводные слова, словосочетания и предложения. Часто встречающимися в устной форме средством связи являются сочинительные союзы.

Процесс передачи смысла в устной речи предстает развернутой во времени и превращенной в однонаправленную последовательность смысловых элементов. При этом порядок следования несет значительную смысловую нагрузку. Если в письменном тексте

доминируют связи между отдельными элементами, а характер этих связей четко выражен, то в устном каждый из них воспринимается, прежде всего, на фоне всего предыдущего смыслового ряда. Поэтому новый смысловой элемент всегда ощущается в известной мере как результат всего предшествующего ряда, так что «результативность» суждения присуща устному изложению имплицитно.

Устная научная монологическая речь - это форма речевого взаимодействия, реализуемая посредством профессионально-направленной речи, особенности которой обусловлены условиями и сферой такого общения. Устная научная монологическая речь характеризуется сложным многокомпонентным составом и научной направленностью содержания, она является комбинированной формой речевого взаимодействия, состав, структура и содержание которой обусловлены характером научного изложения, а реализация осуществляется посредством профессионально-направленной речи как компонента речевой деятельности в условиях профессионального общения. Поскольку профессионально-направленная речь - это аналог речи как таковой, и существование ее обусловлено спецификой сферы функционирования, постольку возможно выделить монологическую разновидность профессионально-направленной речи, приняв в качестве ее единицы высказывание с четко выраженной профессионально-тематической направленностью. В профессионально-направленной речи в качестве одной из коммуникативных единиц выступает высказывание как комбинированный тип. Основой его является сочетание элементов традиционно выделяемых способов изложения. Данный тип существует как совокупность подтипов и разновидностей, определяемых доминирующим положением а) одного из способов изложения и б) определенной целевой установкой.

Вышесказанное позволяет выделить следующие признаки устной профессионально-направленной монологической речи: связность, цельность, завершенность, целенаправленность, последовательность, прагматическая установка.

Связность монологической речи – это способность говорящего удерживать предмет обсуждения, поворачивая его разными сторонами, и «плавно» переходить от одного предмета к другому, и проявляется в том, что строение отдельного предложения зависит от строения других предложений того же контекста.

Цельность есть характеристика текста как смыслового единства, как единой структуры. Она не соотносима непосредственно с лингвистическими категориями и единицами и имеет психолингвистическую природу. Суть феномена цельности не столько в единстве коммуникативной интенции говорящего, сколько в иерархической организации планов (программ) речевого высказывания, используемых реципиентом при восприятии. В каждом отдельном высказывании действуют закономерности объединения элементарных смысловых и структурных образований, которые составляют содержательную основу устной речи.

Завершенность монологического высказывания выражается в исчерпанности содержательного и тематического планов монологического высказывания, отражается в смысловой организации и структурной оформленности их.

Целенаправленность монологической речи проявляется в ориентации на решение определенной задачи, на нацеленность говорящего на определенную точку зрения. Каждое высказывание в его составе содержит относительно самостоятельную мысль, коммуникативная реализация которой позволит его осмысления и изучения.

Последовательность монологического высказывания выражается в определенном порядке следования его основных композиционных единиц, объединяющим монологическое высказывание «логическим стержнем»- доминантой, организующей текст.

Прагматическая установка научной монологической речи характеризуется необходимостью осмысления полученных данных, их самостоятельной интерпретацией и оценкой и с необходимостью критического анализа результатов исследования. Монологическая речь должна представлять собой монолитное единство и иметь научную и информационную ценность.

Таким образом, профессионально-направленная монологическая речь – это сложное многокомпонентное целое, представляющее собой одну из форм речевого взаимодействия, обладающее сложной синтаксической структурой и существующее в совокупности разновидностей, обусловленных характером научного изложения в процессе речи, являющейся средством его реализации в профессиональной сфере. Особенности функционирования и формирования монологической речи обусловлены в значительной степени условиями реального общения, а также коммуникативными функциями, которые выполняет монологическая речь в процессе общения.

Как известно, основной целью обучения русскому языку в неязыковых вузах в национальных группах следует признать «обучение научной речи с установкой на подготовку к самостоятельному чтению специальной литературы».

Построение монолога на научные темы требует определенной методической организации учебного материала и соотнесенных с ней типов учебных текстов с заранее заданным содержанием как одной из форм речевого взаимодействия. Следовательно, текст-это учебный материал, иллюстрирующий функционирование элементов языка в их употреблении с одной стороны, а с другой - это конечный результат обучения русскому языку. Умело подобранный текст является базой для развития связной речи. Предъявляемый текст должен характеризоваться смысловой целостностью, логичностью, синтаксической связностью, т.е. представлять собой единство плана содержания и плана выражения. Текст имеет возможность познакомить студентов со структурой того или иного сообщения, с комплексом средств, с помощью которых достигается единая смысловая и структурная целостность.

Понять текст-это, значит проникнуть в смысл того, что читаешь. Как известно, восприятие текста характеризуется двумя сторонами: содержанием и формой. Оно охватывает и языковую форму, и содержание, заключенное в ней.

Как показывает практика, студенты испытывают затруднения при конструировании собственного монологического высказывания в определенных речевых ситуациях, не имеют навыков аргументации и доказательств на русском языке, не могут полностью раскрыть содержание тем, нет последовательности изложения материала, нет связи между предложениями, между смысловыми частями, отсутствует логика, и последовательность в изложении мысли, однообразие в выборе средств и типов межфразовой связи.

При обучении восприятию и пониманию научного текста следует подбирать тексты, которые не содержат слишком много смысловой информации. Языковая форма не должна отвлекать внимание воспринимающего от содержания текста. Иными словами, если восприятие информации будет проходить осмысленно и непрерывно, то оно должно принести свои результаты в процессе обучения русскому языку. Понимание и усвоение информации, которая дана в тексте, зависит не только от понимания каждого отдельного коммуникативного компонента текста (слова, словосочетания, предложения), но и от умения определять связь каждого элемента с контекстным окружением, от умения анализировать текст по «смысловым периодам». Обучение монологической речи невозможно без установления определения лингвистических связей между планом содержания и планом выражения любого высказывания, в том числе и профессионального. При построении монологической речи формируются умения анализировать текст, преобразовывать его, аннотировать, реферировать и т. д., что способствует формированию научного мышления у студентов, как суждение, умозаключение, абстрагирование и конкретизация, классификация понятий, установление причинно-следственных связей, сравнение, сопоставление, противопоставление и т.п.

Работа по развитию и совершенствованию профессионально-направленной монологической речи студентов национальных групп на текстах предполагает обогащение речи студентов лексикой, закрепление их грамматических знаний, развитие и совершенствование умений и навыков извлечения научной информации из стилистически дифференцированного текста.

При обучении навыкам неподготовленной монологической речи необходимо использовать тексты, так как на основе них развиваются навыки тематически подготовленной речи, при которой наличествует подготовленная речь с элементами переработки заданного содержания и изменения языкового материала для новой цели. Данная форма сближается по своим параметрам с неподготовленной речью, возможны собственная интерпретация, трансформация предложений и др., то становится очевидным, что тематически подготовленная речь может явиться связующим звеном, предполагающим переход от подготовленной к неподготовленной речи.

При обучении монологической речи особое значение имеет исследование монолога как психолингвистического феномена, обладающего определенными лингвистическими и психологическими характеристиками, имевшего свой предмет, продукт, свою структуру, средства и специфические особенности формирования и функционирования. Процесс изучения русского языка вызывает у студентов глубокий интерес в силу практической необходимости овладения им. Успех в приобретении навыков и в развитии способностей студентов-таджиков находится в непосредственной зависимости от интереса, проявляемого ими к предмету, от подбора значимого для них материала и заданий. Таким учебным материалом являются тексты по специальности.

Тексты целесообразно представить в системе, каждый элемент которой являлся бы текстом-типом. Обладая композиционной и структурной стабильностью, такие тексты будут способствовать развитию у студентов навыков антиципации.

Обучение монологической речи студентов-таджиков связано с определением необходимого объема и содержания учебного материала. Для этого целесообразно создать модель учебной деятельности, которая позволит придать системность и последовательность, соотношение отдельных видов и типов упражнений, выполняемых в опоре на содержание специальных текстов, допускать определенные вариации в зависимости от уровня подготовки студентов от их индивидуальных и типологических особенностей. Вариативность модели может проявляться в зависимости от типологии трудностей, с которыми сталкиваются студенты-таджики.

Литература:

- 1.Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. 2- изд., стереотип. М.: Сов. Энциклопедия, 1969. - 607 с.; 4-е изд.М.: КомКнига/ URSS, 2007.
- 2.Виноградов В.В. Стилистика. Теория поэтической речи. –М.: Просвещение, 1963. - 255 с.
- 3.Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. - М.: Учпедгиз, 1959.- 492 с.
- 4.Мотина Е.И. Язык и специальность: лингвометодические основы обучения русскому языку студентов - нефилологов. – М.: Русский язык, 1983. - 170 с.
- 5.Пассов Урок иностранного языка в средней школе, -М.: Просвещение, 1988.- 228 с.
- 6.Щерба Л.В. Преподавание языка в школе: Общие вопросы методики: Учебное пособие для студ. филолог. Издательский центр «Академия», 2002.-160 с.
- 7.Юлдошев У.Р. Таджикско-русское двуязычие как условие профессиональной подготовки студентов-медиков в вузах Таджикистана: Автореф. дис. д-ра пед. наук. – М., 1999. - 43 с.

СУЩНОСТНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ И КВАЛИФИКАЦИОННЫЕ КРИТЕРИИ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

Автор статьи основной целью обучения русскому языку в национальных группах считает обучение научной речи с установкой на подготовку к самостоятельному чтению специальной литературы.

По мнению автора, обучение монологической речи студентов-таджиков связано с определением необходимого объема и содержания учебного материала. Он уверен, что целесообразно создать модель учебной деятельности, которая позволит придать системность

и последовательность, соотношение отдельных видов и типов упражнений, выполняемых в опоре на содержание специальных текстов. Допускается определенные вариации в зависимости от уровня подготовки студентов от их индивидуальных и типологических особенностей. Вариативность модели может проявляться в зависимости от типологии трудностей, с которыми сталкиваются студенты-таджики.

Ключевые слова: процесс, изучение, интерес, необходимость, овладеть, успех, приобретение, навыки, развитие, способность

ТАВСИФИ МОҲИЯТ ВА МЕЪЁРҲОИ ТАҲАССУСИИ НУТҚИ МОНОЛОГӢ

Муаллифи мақола мақсади асосии омӯзиши забони русиро дар таълими нутқи илмӣ барои тайёр кардани донишчӯ ба мустақилона хондан ва аз худ кардани адабиёти махсус мешуморад.

Ба ақидаи муаллиф таълими нутқи монологии донишчӯёни тоҷик аз маводи муайяни таълимӣ бисёр вобастагӣ дорад. Ӯ мутмаин аст, ки бояд модули ҷаъолияти таълимие сохт, ки дар он пайдарпаии намудҳо ва шаклҳои гуногуни машқҳо ба инобат гирифта шавад. Дар интихоби матнҳо бояд ба дараҷаи дониши донишчӯён ва хусусияҳои фардии онҳо таъкиқ кард. Муаллиф сохтани шаклҳои гуногуни модулҳоро вобаста ба типологияи мушкилот, ки бо онҳо донишчӯёни тоҷик дар вақти сохтани нутқ вомехӯранд муҳим арзёбӣ мекунанд.

Калидвожаҳо: равиш, омӯзиш, шавқ, зарурат, соҳиб шудан, муваффақият, ба даст овардан, малака, тараққӣ, лаёқат

ESSENTIAL CHARACTERISTICS AND QUALIFICATION CRITERIA OF MONOLOGUE SPEECH

The author of the article considers the main goal of teaching the Russian language in national groups to be teaching scientific speech with the goal of preparing for independent reading of specialized literature.

According to the author, teaching monologue speech to Tajik students is associated with determining the required volume and content of educational material. He is confident that it is advisable to create a model of educational activity that will make it possible to impart systematicity and consistency, the correlation of individual types and types of exercises performed based on the content of special texts. Certain variations are allowed depending on the level of preparation of students and their individual and typological characteristics. The variability of the model may appear depending on the typology of difficulties faced by Tajik students.

Key words: process, study, interest, necessity, master, success, acquisition, skills, development, ability

Сведения об авторе: Сафаров В.С. –преподаватель кафедры языков Негосударственного образовательного учреждения «Медицинский колледж города Куляба» Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. Борбад. Тел: (992)918-44-27-00.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафаров В.С. –омӯзгори кафедраи забонҳои Муассисаи ғайридавлатии таълимии «Коллеҷи тиббии шаҳри Кӯлоб» Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи Борбад. Тел: (992)918-44-27-00.

Information about the author: Safarov V. S. lecturer at the Department of Linguistic "Medical college of the city of Kulob» Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, street Borbad. Tel.: 918-44-27-00

ХУСУСИЯТҲОИ ҲАМГИРОИИ ФАЪОЛИЯТҲОИ ЭКОЛОГӢ-КИШВАРШИНОСӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ ШУУРИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН

Тураев З.Н., ассистент, Халимов К.А., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.
Усмонова Д.С., ассистент
Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

Тарбияи ташаккули шуури экологии насли наврас бояд раванди доимии фаъл ва бефосила бошад ва дар заминаи ташкили худомӯзии хонандагон татбиқ ва инкишоф дода шуда, амалӣ карда шавад. Асосҳои ғоявии онро бояд ташаккули сифатҳои арзишманди шахсият дар ҷодаи ҳифзу нигоҳдошти ҳолати муҳити зист, рафтори намунавӣ нисбат ба табиат ва сарватҳои он ташкил намояд. Айни ҳол, дар Тоҷикистон самтҳои асосии татбиқи сиёсати экологӣ дар низоми таҳсилот дар сатҳи давлатӣ ҳамчун як ҳаракати умумии иҷтимоӣ, ки мақсадаш таълиму тарбия ва соҳибмаърифатгардонии тамоми табақаҳои иҷтимоии ҷумҳурӣ бо мақсади баланд бардоштани салоҳиятҳо, шуур ва фарҳанги экологӣ эътироф карда мешавад.

Бо мақсади татбиқи самараноки ин ҳадаф таҳия ва татбиқи лоиҳаҳо ва барномаҳои экологӣ, инъикоси мушкилиҳо, донишу дастовардҳои экологӣ тавассути воситаҳои ахбори омма, нашри адабиёту дастурҳои таълимӣ, таълимию методӣ аҳамияти муҳим дорад.

Вусъат додани ҳаракати ҷамъиятии экологии хонандагони наврас, ба он ҷалб намудани аҳолии калонсол ва падару модарон аҳамияти бузурги амалӣ дорад. Неруи табиғу ташвиқро бо воситаи паҳн кардани варақаҳо, насби плакатҳо, таҳияи фотомонтаж, видеоролик ва ғ. набояд фаромӯш намуд. Дар ҷойҳои ҷамъшавии оммавӣ, чорроҳаҳо, маҷлисгоҳҳо, бозор, муассисаи таълимӣ, даромадгоҳи корхонаҳо бояд шиори зеринро ҳатман овехт: «Табиатро несту нобуд кардан на танҳо бадахлоқӣ, балки зарар расонидан ба ватан, халқ ҷамъият ва худ мебошад».

Хонандагон ба ғайр аз раванди таълим бояд бо афкори ҷамъиятӣ, консепсияҳо ва идеяҳои беҳтар намудани вазъияти экологии ҷумҳуриамон шинос шаванд.

Дар раванди ташкили ин фаъолият истифода аз урфу одат, анъанаҳои мардумӣ, адабиёти классикӣ ва муосир истифода намудан самаранокии кори таълиму тарбияи экологиро баланд бардошта, муносибатҳои мутақобилаи ҷомеаи инсонӣ ва табиатро тобиши оқилона ва комилан боинсофона дода, пояҳои маънавию ахлоқии ҷомеаи инсониро дар ҳаёт, ғамхорӣ дар бораи ҳифзи табиат ва ниҳоят муҳофизати инсонро мустақкам менамояд. Зеро инкишофи муҳити табиӣ дар давоми ду миллион соли охир ҳамеша дар таҳти таъсири рӯзафзуни ҷамъияти инсонӣ ба амал омада, дар натиҷа ландшафтҳои гуногуни антропогенӣ дар табиат пайдо шуда, он хусусияти табиӣ худро гум кардан гирифтааст [6, с. 282].

Олимон бар ин назаранд, ки одами ибтидоӣ тадричан бо методи озмоиш ва сабақ гирифтани аз иштибоҳот дар бораи муҳити табиӣ зисти худ дониш ҳосил кардааст. Дар охириҳои давраи палеолит одам истифодаи оташро ёд гирифта, тарсу ҳаросро баргараф намуда, онро ҳангоми шикор фаълоне истифода мебард. Аммо, истифодаи бемасъулиятона ва риоя нанамудани беҳатарӣ аз тарафи он ба оташ, аксар вақт боиси сӯхтори харобиовар мегардид.

Ин тадричан боиси ба миён омадани урфу одатҳои муҳофизати табиат гардида, шумораи зиёди одамнро муттаҳид намуда, имконияти ҳаёти ҷамъиятиро фароҳам овард. Бостоншиносон дар паи омӯзиши сӯхторҳои қадим ба чунин хулоса омаданд, ки оташ дар тули асрҳои зиёд дар ғорҳо нигоҳ дошта шуд.

Мардуми тоҷик аз қадим урфу одатҳои экологӣ доштанд. Далелҳои мавҷуданд, ки пешиниёни мардуми тоҷик чанд ҳазор сол пештар идеологияро ба эътиқоди мардум ҷой намуда буданд, ки дар он баъзе объектҳои табиат муқаддас нигоҳ дошта шаванд. Дарёҳо,

чашмаҳо, ғорҳо, дарахти сабз, ки махсусан барои аҳоли арзишманд буданд, ҳифз карда мешуданд.

Анъанаҳои мардумӣ метавонанд ҳам хусусияти муҳофизатӣ (экофилӣ) ва ҳам хусусияти харобкунандагӣ (экофобӣ) дошта бошанд.

Аввалин анъанаҳои табиатшиносӣ ва экологии тоҷиконро метавон шартан ба гурӯҳҳои зерин тақсим кард:

- Анъанаҳои аз ҷиҳати экологӣ аҳаммияти хонаводагидошта (махдудият дар шикор, оғоз ва анҷоми алафдаравӣ, чамъоварии меваҳо ва ғайра);

- Қоидаҳои асоснокшудаи рафтори инсон дар муҳити табиӣ;

- Маросимҳо ва идҳое, ки дорои рамзҳои муносибатҳои ҷомеаи инсонӣ ва табиат, унсурҳои парастии нерӯҳои табиат, ҳайвонот, наботот, истифодаи эҳтиёткоронаи онҳо мебошанд;

- Урфу одат, анъана ва расму оинҳои экологии аз ҷиҳати ҳудудӣ ташаккулёфта: эҳтиром ва нигоҳ доштани марғзорҳо, гулзорҳо, чаманзорҳо, муқаддас доштани покии оби чашмаҳо, дарёҳо, дарахтон ва дигар объектҳои табиӣ;

- Анъанаҳо ва эътиқодҳои экологӣ, ки бо навҳои алоҳидаи ҳайвонот ва наботот вобаста аст.

Анъанаҳои экофилии хонаводаро муфассалтар баррасӣ мекунем.

Баробари дар сарзаминҳои қадимаи тоҷикон ҷорӣ шудани дини зардуштӣ, принсипҳои идоракунии ҷаҳолияти экологии деҳқонон, аз ҷумла, худидоракунии эҳтиётот ва пурратар истифода бурдани ҳамаи он чизе, ки инсон аз табиат гирифта буд, дохил гардид. Махдудгардонии эҳтиётот дар он зоҳир мегардид, ки аз табиат танҳо чизе барои ҳаёт заруртаринро дар меъёри муайян гирифта мумкин буд.

Масалан, маълум аст, ки онҳо на бештар аз он ки барои ғизо лозим буд, сайд мекарданд, ҳайвонро барои фароғат шикор намекарданд - танҳо дар ҳолати зарурӣ ва дар вақти муайян шикор карда мешуд.

Баъдтар ин консепсия дар давраи ислом дар шакли ояти Қуръонӣ ва ҳадиси паёмбар «Исроф ҳаром аст» идома ва рушд ёфтааст.

Анъанаи ҳалқи тоҷик дар бораи пурратар ва беисроф истифода бурдани ҳамаи он чизе, ки табиат медиҳад, ба одамон на танҳо нонро муқаддас гардонид, балки нонрезаҳоро ҳам муқаддас гардонид, ки ин ҳадди олитарини ташаккули фарҳанги инсонӣ ба шумор меравад. Дар ин бобат ҳазорҳо ривоятҳои ҳикоя шеърҳои дoston, зарбулмасалу чистон ва ғ. эҷод гардидааст. Ҳамаи он чизе, ки инсон хурда наметавонист, ба ҷорво дода мешуд. Ҳамаи он чизе, ки ҷорво намехӯрд ба танур даромада, ба манбаи гармӣ табдил меёфт, хокистари он ҳамчун нури истифода мегардид. Ҳамин тавр, дар хоҷагидорӣ тоҷикон принсипи истеҳсолоти бепартов ба амал бароварда шуд.

Ҳамзамон, сарфаю сариштакорӣ захираҳо ва тоза кардани партовгоҳҳо дар муҳит боиси он гардид, ки деҳқонон партовгоҳ надоштанд, зеро ҳама чиз ба муомилот ва тичорат даромад. Масалан, боқимондаҳои матоъро напартофта, барои эҳтиётоти гуногун сарф мекарданд, ин сабаб гардид, ки хунароҳои гуногуни дӯзандагӣ пайдо шуда партов, ба мол ва баъдан ба пул табдил ёбад.

Сабаби ба урфу одат ва ҷузъи зиндагии тоҷикон табдил ёфтани сарфаю сариштакорӣ танҳо дар қашшоқӣ набуд, чунон ки дар назари аввал чунин менамояд. Дар ҳама давру замон меҳнатдӯстӣ дар мардуми тоҷик як хислати бунёдӣ ба ҳисоб рафта, анъанавӣ ташаккул ёфтанд, ки ба эҳтироми меҳнат, замин, табиат, бо муҳити зисти одам ҳамчун қисми муҳимтарини табиати зинда нигаронида шуда буд. Кӯдакон низ ҳамин тавр тарбия мешуданд — эҳтироми меҳнати падарону модарон, эҳтироми хок ҳамчун нондиҳанда, муқаддас нигоҳ доштани об, ҳаво ва оташ, ки ба рӯи онҳо оби даҳон афкандан ҳатто гуноҳи бузург ҳисобида мешуд.

Аксари муҳаққиқон бар он назаранд, ки «дар ташаккули фарҳангу маданияти муайян муҳити ҷуғрофие, ки он пайдо шудааст нақши пешбарандаро дошта, ҷомеаҳои инсониро ба худ мутобиқ менамояд.

Ҳамин тариқ, рушди шахсият дар муҳити табию иқлимӣ, фарҳангӣ-таърихӣ ва иҷтимоию иқтисодии муайянкунандаи вазифаҳои ташаккудиҳои фарҳанг ва шуури экологӣ буда, самти рушди онро муайян мекунад. Аҷнаҳои табиатшиносии экологии халқи тоҷик, дар навбати худ, механизми беназири худидоракунии халқ мебошанд.

Аз ин рӯ, мавзӯи табиат ҳамеша дар маърази маънавӣ ва арзишӣ-меъёрии ахлоқи халқи тоҷик ба шумор мерафт. Дар байни ин арзишҳо ватан, зодгоҳ, мардум, хонадон, оила, модару падар, қаҳрамонӣ, меҳрубонӣ, дӯстӣ, адолат, раҳм, шафқат, меҳнатдӯстӣ, омӯзгор, устод, зебӣ дар табиат ва дар зиндагӣ, муносибати эҳтиромона ба дигар халқу миллатҳо ва фарҳангу аҷнаҳои онҳо ба муқаддасот табдил ёфта буданд.

Онҳоро Бакланова Т.И. ҳамчун арзишҳои умумибашарии маънавию ахлоқии фарҳангҳои этникӣ муайян кардааст [3, с. 412].

Ин арзишҳо ба қолаб ва ҷаҳорҷӯбаи меъёри ахлоқи мардум табдил ёфтаанд.

Дар баробари инкишофи хоҷагидорӣ ва саноат даст кашидан аз аҷнаҳои халқии истифодабарии табиат таъсири харобиовари инсон ба муҳити зист якбора афзуда, мувозинати муносибатҳои онҳоро тадриҷан вайрон намуда, ифлосшавии умумии табиат сар шуд. Партовхое пайдо шуданд, ки дигар табиат дар нест кардан ва фуру бурдани он очиз буд.

Ва имрӯз партовҳои саҳти коммуналӣ ба яке аз мушкилоти мавҷудаи глобалии башарият табдил ёфта аст, ки он дар натиҷаи фаъолият ва истеъмоли ҳаррӯзаи мо ҳосил мешавад (картон, шиша, насосӣ, пластикӣ, металлӣ, резинӣ, асбобҳои маишӣ, пасмондаҳои хӯрокворӣ ва ғайра).

Зарфҳои полиэтиленӣ ва алюминии муқаррарӣ хатари бисёр ҷиридиеро ба табиат эҷод намуда истодаанд, зеро ин материалҳо мувофиқан бештар аз 200 ва 500 сол то 6000 сол муҳлати вайроншавӣ доранд. Дар айни замон, ҷамъовариҳои 50-100 кг қоғазӣ партов метавонад як дарахтро аз буридан начот диҳад.

Таҳлили ахбороти даврӣ нишон дод, ки аксарияти аҳолии шаҳрҳои бузург барои гузаштан ба ҷамъоварӣ ва истифодаи дуҷамъовари партовҳои маишӣ омода нестанд. Сабаби ин пеш аз ҳама, дар фарҳанги пасти экологӣ ва ташаккул наёфтани шуури экологӣ мебошад.

Ахлоқи партови маиширо ба гурӯҳҳо ҷудо намудан, ба нуқтаҳои қабул супоридани батареяҳои аз истифода беруншуда, пеш аз хона ва ё корхона баромадан қатъ намудани қувваи барқ ва об, дар назди тиреза гузоштани лавҳаи хӯрокхурии парандаҳо фаъолиятҳои мебошанд, ки аз синни хурди кӯдакӣ ва наврасӣ бояд ба одат табдил дода шаванд. Оила дар ин самт нақши муҳимро бозида муаллимон, тарбиядиҳандагон ва умуман тамоми субъектҳои раванди таълим вазифадоранд, ки ин фаъолиятҳо дастгирӣ намуда, инкишоф диҳанд то ин ки дар наврасон рафтор, фарҳанг ва шуури экологӣ ташаккул ёбад.

Бо таври доимӣ гузаронидани машварат ва суҳбатҳо зеро рубрикаҳои «Замини мо дар зеро хавф аст», «Ба мавҷудоти зинда ҷӣ тавр ёрӣ расонда метавонам», «Табиат моро мекунад табобат», «Мо гулҳо дӯст медорем» ва ғ. самаранокии фаъолияти ташаккулдиҳии фарҳанг ва шуури экологиро баланд мебардорад. Инчунин, ташкил кардани мини-музейҳои тематикӣ бо кӯдакон тавсия дода мешавад, ки имкон фароҳам ояд то намоиш-виставкаи урфу-аҷнаҳои мардумӣ гузаронида шаванд.

Сарфакорӣ маънои бахилро нашо, ғамхорӣ ба худ ва дигарон аст, ки аз майда-ҷӯдаҳо оғоз шуда, баъдан миқёси давлатро касб мекунад. Вақти он расидааст, ки ба аҷнаҳои экологии истифодабарии табиат аз тарафи аҷдодонамон рӯй оварда, тарбияи насли наврасро, аз урфу одатҳои халқӣ гирифтани ин гавари танзим намудани муносибатҳои баробархуқуқона ба табиат, қафолати худидоракунии ҷамъияти инсонӣ ва дар айни замон, нигоҳ доштани муҳити табиӣ ҳамчун арзиши беназир мебошад. Мақсади таълимоти экологӣ ташаккули муносибати масъулиятшиносона ба муҳити зист мебошад, ки дар заминаи шуури экологӣ ташаккул меёбад. Ин риояи принципҳои маънавию ҳуқуқии истифодаи табиат ва оптимизатсияи он, фаъолони омӯхтан ва ҳифзи табиати минтақаи худро дар назар дорад. [3, Қонуни ҚТ моддаи 272]. Барои самаранок гардонидани раванди тарбияи экологӣ се вазифа бояд иҷро карда шаванд:

- ба хонандагони наврас исбот кардан лозим аст, ки дар табиат ҳама чиз бо ҳам дар алоқамандӣ қарор дорад;

- ба хонандагони наврас зарурияти дониستاني робитаҳои табииро фаҳмонида, онро муттассил идома бояд дод, дар акси ҳол вайрон кардани робитаҳо боиси оқибатҳои бебозгашт барои табиат ва инсон мегардад;

- ташаккул додани хислати идора карда тавониستاني рафтори худ дар табиат ва дар заминаи қонуниятҳои асосии ин равандҳо баҳодихии дурусти оқибатҳои эҳтимолии фаъолият дар табиатро фаҳмонидан.

Ташкили дурусти робитаи бевоситаи байни хонандагони наврас ва ашӯу ҳодисаҳои табиат аз шароити асосии педагогие мебошад, ки имкон медиҳад раванди ташаккули фарҳанги экологӣ дар байни мактаббачагони наврас самаранок гардонидани шавад.

Я. Коменский таъкид менамояд, ки таълимиро тавре ташкил намудан лозим аст, ки кӯдакон на аз китоб балки то ҳадди имкон аз осмону замин донишхоро гиранд, яъне ашӯро худашон бинанд ва омӯзанд ва мушоҳида намоянд. Бояд кӯшиш намуд, ки ҳангоми таълим тамоми ҳиссиёти хонандагонро бедор намуда, ба онҳо на танҳо имкони دیدану шунидан, балки бӯй кардан, ламс намудан ва ҳатто чашидани объекти омӯзиширо фароҳам оварем [5]

Дар натиҷа чуноне, ки Аквилева Г.Н. қайд мекунад кӯдак дар хона, дар синф он ашӯро ва ҳодисаҳоеро, ки дар ӯ таассуроти қавӣ гузоштаанд дар хотироташ зинда гардонидани дар бораи онҳо ҳикояҳои кӯтоҳе эҷод карда, менависад ё дар бораи чизҳои дидааш нақл мекунад. Ин ба он оварда мерасонад, ки мамнуиятҳои ба амалияи синни наврасӣ хос, аз қабилӣ «нашикан», «нарас», «поймол накун» лозим нашуда мемонад ва худи хонанда дар табиат чӣ гуна рафтор кардан, бо он чӣ гуна муносибат карданро амиқан дарк карда хулосабарорӣ мекунад ва нисбати табиат ғамхорӣ менамояд [1, с. 82].

Дар сурати ҳосил намудани шавқмандӣ ба дарки табиат дар фаъолияти меҳнатӣ ба ҳиссиёти наврасон таъсир расонида, дар онҳо ҳамдардӣ ба вучуд оварда, шуури экологиашонро тадриҷан ба зинаи баландтар мебарорад.

Ба ташаккулёбии сифатҳои арзишнок дар шахсияти кӯдак, фаъолияти меҳнатии дар табиат гузаранда таъсири мусбат мерасонад. Ин намуди кор барои кӯдакону наврасон дастрастарин буда, натиҷаи назаррас дорад. Бо ғамхорӣ намудан ба наботот ва ҳайвонот наврасон нисбати табиат ғамхорӣ зоҳир мекунанд. Дар раванди меҳнат намудан дар табиат равандҳои дигари маърифатии фаъолонии дарк кардани табиат ва дар амал ба кор бурдани донишҳои ҳосилшуда ба амал меояд.

Дар рафти фаъолияти меҳнатӣ дар табиат саломатии кӯдак мустаҳкам шуда руҳан инкишоф меёбад. Ҳамзамон, вазифаи муаллим муҳайё кардани шароитеро тақозо мекунад, ки дар он фаъолият ва мустақилияти ҳар як тарбиягирандаро дар шиноختи табиат таъмин менамояд, хеле калон аст.

Дар таҳти мафҳуми таълимоти экологӣ раванди бефосилаи таълим, тарбия ва инкишофи шахсиятро мефаҳманд, ки ба ташаккули шахсият дар заминаи донишҳои бонизомии илмӣ ва амалӣ, ҷиҳатҳои арзишӣ, рафтор ва фаъолияти нигаронида шудааст, ки муносибати масъулиятноки хонандагонро ба муҳити иҷтимоӣ ва табиӣ иҳтисамудаашон таъмин менамояд.

Фарҳанги экологиро танҳо дар натиҷаи ташкил намудани муошират бо табиат ва фаъолияти педагогии моҳирона ва муташаккилона ташкил карда шуда, ҳосил кунонидан мумкин аст.

Экскурсияҳо, мушоҳидаҳо ва меҳнат дар табиат, сайругаштҳои мақсаднок, фаъолиятҳои озмоишӣ, корҳои лоиҳавӣ шаклҳои асосии фаъолиятӣ оид ба ташаккули шуури экологӣ дар кӯдакону наврасон мебошанд. Дар экскурсия ва сайру гаштҳо кӯшиш бояд намуд, ки мушоҳида, хотира, қобилияти идрокӣ ва риояи қоидаҳои рафтор дар табиат риоя шаванд. Дар ҳама гуна экскурсия ба табиат, дар баробари ҳадафҳои дигар, мушкilotи экологиро низ ҳаллу матраҳ намудан мумкин аст [6, с. 53-55].

Омили хеле муҳимме, ки барои ташаккули меъёрҳо ва қоидаҳои рафтор дар табиат мусоидат мекунад, мафтун гардонидани кӯдакону наврасон аз зебоии табиати атроф

мебошад. Дар ин ҳолатҳо мо дар хонандагони наврас тааҷҷуб, шодӣ, мафтунӣ зебогӣҳои табиат гардидан, ба ғазаб омадан аз муносибати бемаъсулиятонаи рафиқону дигар наврасон нисбат ба табиатро мушоҳида менамоем.

Муваффақият дар тарбияи экологии хонандагони наврас, аз бисёр чихат ба он вобаста аст, ки муаллим то кадом андоза шавқмандии хонандаро ангезиш дода, олами атрофро муфассалтар дарк намуда, ҳамаи намудҳои фаъолияти экологиро такмил медиҳад.

Хусусиятҳои фаъолияти касбии омӯзгорӣ дар он зоҳир мегардад, ки ба ташаккули ҳамаҷонибаи шахсият нигаронида шуда, ба мушкilotи экологии зодгоҳаш бетафовутона назар накарда, қодир аст мустақилона ба ҳалли амалии он мушкilot кӯшиш намояд.

Мазмуни таълими экологӣ таркиби хеле мураккаб дошта, танҳо дар доираи фаъолияти синфӣ таълимӣ татбиқ намудани он номумкин мебошад ва қорҳои зиёди беруназсинфиро низ ба он ҳамгиро гардонидан мумкин аст. Қори беруназсинфӣ ин фаъолиятест, ки берун аз соатҳои дарсӣ ҳатман дар доираи барномаи таълимӣ ва дар асоси шавқу ҳавас ва ташаббуси хонандагон гузаронида мешавад. Ин фаъолият аз хонандагони наврас идроки пуршиддати маърифатӣ, баргараф қардани монеаҳои муайяни таълимӣ-тарбиявӣ ва фаъолгардонии эҷодиро талаб мекунад. Бинобар ин ҳангоми таҳия ва тартиб додани барномаҳои машғулиятҳои беруназсинфӣ хонандагон чунин шартҳоро ба назар гирифтани ва иҷро намудани зарур ва ҳатмӣ мебошад.

Дар раванди муайян қардани мазмуни қори беруназсинфӣ аз чунин принципҳои педагогӣ ба монандӣ муттасили дар таълим, робитаи таълим бо ҳаёт, кишваршиносӣ ва хусусиятҳои инкишофи равонӣ ва ба шавқу завқи наврасон мувофиқат намудани мазмун истифода қардем.

Васеъ намудани доираи шавқу рағбати хонандагони наврас ба табиат, ташаккули устуворӣ дар омӯзиш ва ҳифзи табиат, яке аз вазифаҳои қорҳои беруназсинфӣ оид ба тарбияи экологӣ мебошад. Дар ин ҳода, мо иваз қардани фаъолиятҳоро тавсия намуда, ба рушди маърифатии онҳо тавассути бозӣ, фаъолияти эҷодӣ, меҳнатӣ, таҳқиқотӣ ва ғайра роҳ мекушоем.

Мушаххасгардонии арзишҳои умумибашарӣ дар сатҳи маҳаллӣ аз ҷузъиёти асосии таҳқиқоти мо буда, бояд дар самтҳои зерин амалӣ қарда шавад: ҳифзи табиат ва саломатии аҳолий, арҷгузорӣ ба урфу одатҳо ва ақидаҳои экологии ниёгон ва анъанаҳои миллий, тарзи ҳаёти оилавӣ. Ин принцип мусоидат менамояд, ки мушкilotи экологии маҳаллӣ бо воситаи таъсир расонидан ба соҳаҳои зехнӣ, эҳсосотӣ ва иродавӣ ошқор гардида, робитаҳои байни фаъолияти назариявӣ ва амалии хонандагони наврас барқарор қарда шавад, характери шахсият, ки заминаи асосии ташаккули фарҳанги иҷтимоию экологии хонандагони наврас мебошад таъмин қарда шавад.

Адабиёт:

1. Аквилева Г.Н. Методика преподавания естествознания в начальной школе: Учеб. пособие для студ. учрежд. средн. проф. образования пед. профиля / Г.Н. Аквилева, З.А. Клепинина. – М.: Изд. центр «ВЛАДОС», 2001. – 240 с., с 82.

2. Бакланова Т.И., Блинова Г.П., Блох О.А. [Народная художественная культура: Учеб. для студентов вузов культуры и искусств / Т.И. Бакланова, Г.П. Блинова, О.А. Блох [и др.]; под общ. ред. Т.И. Баклановой, Е.Ю. Стрельцовой; М-во культуры Рос. Федерации. Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – М.: Моск. гос. ун-т культуры и искусств, 2000. – 412 с.]

3. Қонуни ҚТ «Дар бораи ҳудудҳои табиӣ ва объектҳои махсус муҳофизатшаванда». // Аҳбори Маҷлиси Олии ҚТ. – Душанбе, 1996, №23. – моддаи 353; Аҳбори Маҷлиси Олии ҚТ. – Душанбе, 1998, №10. – моддаи 125; Аҳбори Маҷлиси Олии ҚТ. – Душанбе, 2002, №4. – қисми 1, моддаи 272.

4. Коменский Я.А. Природосообразность по Я.А. Коменскому. Автор 24 — интернет-биржа студенческих работ. Его основные идеи в области природосообразности воспитания и обучения можно выразить следующими положениями:

5. Кужанова Н.И. Экологическое сознание и культура в экологическом образовании: что изменилось? // Наука и школа – №1. – С.53. – С. 53-55.
6. Лихачёв Б. Т. Философия воспитания / Борис Тимофеевич Лихачёв. – М. : Прометей, 1995. – 282 с.

ХУСУСИЯТҲОИ ҲАМГИРОИИ ФАЪОЛИЯТҲОИ ЭКОЛОГӢ-КИШВАРШИНОСӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ ТАШАККУЛИ ШУУРИ ЭКОЛОГИИ ХОНАНДАГОН

Дар мақола асосҳои методологии таҳқиқот ошкор, ақидаҳои педагогӣ-психологии гузашта ва муосир оиди таълим, тарбия ва омӯзиши шуури экологии шахсият таҳлил, чиҳатҳои умумии назариявии шуури экологии хонандагони наврас тавсиф гардида, сохтор ва вазифаҳои онҳо муайян карда шуданд. Меъёрҳои ташаккули шуури экологии хонандагони наврас, шаклҳои шуури экологии хонандагони ин синну сол пешниҳод гардид.

Муайян гардид, ки масъалаи таҳқиқшаванда дар соҳаи педагогика нав набуда, танҳо дар ҳолати баланд бардоштани шуури экологии ҷомеа масъалаҳои марбут ба ҳифзи табиатро ҳал кардан мумкин аст.

Таълимоти экологоиро бе азхуднамоии донишҳои назариявии экологии бонизом, ки дар қатори дигар ҷузъиёти тарбияи экологӣ вазифаҳои хоси худро дорад, тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Бо ақидаи муаллифон хусусияти фарқкунандаи шуури табиатмарказ дар он будааст, ки объектҳои табиӣ аз ҷумла олами табиати зинда ва ғайризинда ҳамчун маводи таъминкунандаи манфиатҳои субъект набуда, балки он дар аввал ҳамчун субъекти умумии сайёра, қабул карда мешаванд.

Шуури антропо-экоцентрикии экологӣ мавҷудияти арзишҳои экосентрӣ ва антропосентриро дар тафаккури фард вобаста ба муҳити зисташ, масалан, шаҳр ё деҳа дар назар дорад.

Калидвожаҳо: шуури экологӣ, антропогенӣ, экосентрӣ, экологизатсия, гуманистӣ, тафаккур, фарҳанги экологӣ, биосфера, ноосфера, муҳити зист.

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕГРАЦИИ ПРИРОДООХРАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТРАНЫ КАК ФАКТОРА ФОРМИРОВАНИЯ СОЗНАНИЯ ЭКОЛОГИИ УЧАЩИХСЯ

В статье были выявлены методологические основы исследования, описаны прошлые и современные педагогико-психологические представления об учении, воспитании и изучении экологического сознания личности, описаны общие теоретические аспекты экологического сознания подростков, определены их структура и функции.

Были представлены нормы формирования экологического сознания подростков, формы экологического сознания учащихся этого возраста.

Было установлено, что исследуемый вопрос не является новым в области педагогики, только в случае повышения экологического сознания общества могут быть решены вопросы, связанные с охраной природы. Невозможно представить экологическое учение без усвоения теоретических экологических знаний, которые, помимо других деталей экологического воспитания, имеют свои специфические функции.

Экологическое воспитание имеет приоритет в развитии и совершенствовании содержания и содержания современных учебных заведений, основной целью которого является формирование экологического сознания, мышления и культуры. Особое внимание следует уделить теоретическим и практическим экологическим мероприятиям, так как он необходим в экологическом воспитании юных школьников, в них он не только формирует подготовку к охране природы, но и закладывает основы экологической этики. Результатом экологического воспитания подростков является экологическая культура ребенка, укоренившаяся в его сознании и мышлении.

Ключевые слова: экологическое сознание, антропогенный, эгоцентрический, экологизация, гуманистический, мышление, экологическая культура, биосфера, ноосфера, окружающая среда.

THE PECULIARITIES OF THE INTEGRATION OF THE COUNTRY'S ENVIRONMENTAL ACTIVITIES AS A FACTOR IN THE FORMATION OF STUDENTS' ENVIRONMENTAL AWARENESS

The norms of formation of ecological consciousness of adolescents, forms of ecological consciousness of students of this age were presented. It was found that the issue under study is not new in the field of pedagogy, only in the case of increasing environmental awareness of society can issues related to nature protection be resolved. It is impossible to imagine environmental teaching without mastering theoretical environmental knowledge, which, in addition to other details of environmental education, have their own specific functions.

Environmental education has priority in the development and improvement of the content and content of modern educational institutions, the main purpose of which is the formation of environmental awareness, thinking and culture. Special attention should be paid to theoretical and practical environmental measures, as it is necessary in the environmental education of young schoolchildren, in which it not only forms preparation for nature protection, but also lays the foundations of environmental ethics. The result of environmental education of adolescents is the ecological culture of the child, rooted in his consciousness and thinking.

Environmental education of schoolchildren nowadays takes place in sub-urban areas: - an interdisciplinary approach that embodies the multidimensional value of nature; - an approach to addressing environmental issues at the global, national and local levels; - the tireless and unceasing care of each person for the environment and its protection for future generations.

Ключевые слова: экологическое сознание, антропогенный, эгоцентрический, экологизация, гуманистический, мышление, экологическая культура, биосфера, ноосфера, окружающая среда.

Маълумот дар бораи муаллифон: Тураев Зокирчон Норумбекович - ассистенти кафедраи методикаи таълими биология ва биологияи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121 Тел.: (+992) 93 977 09 03 E-mail: zokir.turaev.92@mail.ru

Ҳалимов Комилчон Абдушукурович - муаллими калони кафедраи биологияи умумӣ ва методикаи таълими биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба С.Айни. Тел.: (+992) 987 60 02 06 komil.halimov.84@mail.ru

Усмонова Додарой Содикҷонова - ассистенти кафедраи методикаи забони англисии Коллеҷи омӯзгории ба номи Хосият Махсумоваи ДДОТ ба номи С.Айни. Тел.: (+992) 93 355 90 09 E-mail: dodaroj.91@mail.ru

Сведения об авторах: Тураев Зокирджон Норумбекович - ассистент кафедры методики преподавания биологии и общей биологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121 Тел.: (+992) 93 977 09 03 E-mail: zokir.turaev.92@mail.ru

Халимов Комилджон Абдушукурович - старший преподаватель кафедры общей биологии и методики биологического обучения Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121 Тел.: (+992) 987 60 02 06 komil.halimov.84@mail.ru

Усмонова Додарой Содикҷонова - ассистент кафедры методики английского языка педагогического Колледжа имени Хосията Махсумова Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: (+992) 93 355 90 09 E-mail: dodaroj.91@mail.ru

Information about the authors: Turaev Zokirjon Norumbekovich - assistant of the department of teaching methods of biology and general biology Tajik State Pedagogical University

named after S. Ayni 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121 Ph.: (+992) 93 977 09 03 E-mail: zokir.turaev.92@mail.ru

Khalimov Komiljon Abdushukurovich - perfect Senior trainees of the Department of Biological and Methodological biological education is the creative state of the Pedagogical University. Currently 121 Rudaki Village, Monday, 734003, Republic of Tajikistan Тел.: (+992) 987 60 02 06 komil.halimov.84@mail.ru

Usmanova D.S. - assistants of the Department of methods of the English language of the pedagogical language The college of the name day of Khasiyat Makhsumov Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni Тел.: (+992) 93 355 90 09, E-mail: dodaroi.91@mail.ru

ТДУ: 370+377(075.8)

ТДК: 74.212(2-точ)

Ҳ- 31

ТАШАККУЛИ МАСЪУЛИЯТНОКИИ КАСБИИ ОМУЪЗГОРОНИ ОЯНДАИ СИНФҲОИ ИБТИДОӢ: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГӢ

Халимова Ф.А., докторанти PhD

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Таҳсил дар донишгоҳ ҳамчун раванди азхудкунии таҷрибаи иҷтимоӣ аз ҷониби шахс ва роҳи мавҷудияти инсон фаҳмида мешавад, ки фазои таълим тамоми амалияи ҳаёти фарҳангӣ мебошад. Таҳсилот ҳамчун як роҳи будан барои шахс муҳити мувофиқ барои ҷомеасозӣ, ташаккул ва рушди мутахассиси оянда дар донишгоҳ мебошад. Донишгоҳи муосир барои ташаккули мутахассиси оянда ва омода намудани ӯ ба фаъолияти касбӣ пешбинӣ шудааст. Барои ташаккули масъулияти касбии омузгори оянда дар донишгоҳ бояд муносибати дифференсиалӣ ба шахсияти донишҷӯ, дониستاني динамикаи ташаккули ӯ, омилҳое, ки муваффақияти ташаккули ӯро дар муҳити таълимии донишгоҳ муайян мекунанд, зарур аст. Барои ҳалли ин масъала, пеш аз ҳама, категорияи «масъулият»-ро фаҳмидан ва моҳияти онро дар заминаи фалсафӣ ва психологию педагогӣ муайян кардан лозим аст.

Дар энциклопедия чунин шарҳ дода шуда аст, ки мафҳуми «масъулият» ин муносибат ва вобастагии шахс ба чизе, ки ӯ ҳамчун асоси муайянкунандаи қабули қарорҳо мебинанд. Муносибати вобастагиро ҳам аз рӯи вазифаҳои хизматӣ ва ҳам аз ҷониби ҳуди шахс муайян кардан мумкин аст; сухан дар бораи категорияи вазифа ҳамчун «масъулият ба назди» меравад [1, с. 172].

Аз мавқеи тафсири фалсафии ин мафҳум ба андешаи асосгузори феноменологияи муосир Э. Гуссерл такя мекунем. «Дар фалсафа, мо ходимони башар ҳастем, новобаста аз он ки чӣ қадар мо аз ин даст кашем. Масъулияти пурраи шахс барои мавҷудияти воқеии ҳуди мо ҳамчун файласуф ҳамзамон даъвати шахс ва масъулияти ҳақиқии инсониятро дар бар мегирад...» [2, с. 146].

Э. Гуссерл чунин мешуморид, ки шахсе, ки усули феноменологиро, ки интиҳоби нисбатан озоди таҷрибаи олами нисбии ҳаётро пешбинӣ менамояд, истифода мебарад, дар вучуди худ масъулият дорад, ки онро ташаккул медиҳад. Дар заминаи ин бархурд, дарки арзишҳои вучуд дорад, ки ҳамчун моҳияти амали одамон ва эҳсосоти онҳо нисбат ба ин амалҳо амал мекунанд. Иловаи муҳим ба концепсияи феноменологӣ масъулият аст, бо тафаккури инсонӣ зич алоқаманд аст.

Моҳияти мафҳуми «масъулияти касбӣ», «субъекти масъулият» ошкор гардида, динамикаи ташаккули масъулияти касбии шахс нишон дода шудааст, ки ҳангоми ташкили раванди таълим ва тарбияи мутахассиси оянда бояд ба назар гирифта шаванд. Парадигмаи педагогии дар асар таъкидшуда вобаста ба марҳилаҳои ташаккули масъулияти касбӣ таҳлил карда мешаванд; Муносибатҳои методӣ ҳамчун асос ва шартҳои ташаккули масъулияти касбии

омӯзгори оянда ба ҳисоб мераванд. Агар шахс масъулият доштан меҳонад, бояд озод бошад ва баръакс, ҳар кӣ озод нест, бемасъулият аст, зеро меҳонад бори масъулиятро ба дӯши каси дигар, ба ягон кудрати беруна ба ӯ супорад. Ҳамин тарик мавқеъҳои экзистенциалистҳо дар рисола муайян ва бунёд мешаванд - барандаи масъулият шахси озоди мушаххас аст. Масъулиятро ҳамчун мафҳуми манфӣ муаллифи мафҳуми логотерапия В. Франкл мешуморад. У ин мафҳумро бо ду чиз алоқаманд мекунад: бо маънии татбиқи он мо масъулем ва бо касе, ки дар назди ӯ ин масъулиятро дорем [3, с. 68].

Мувофиқи ақидаи В. Франкл, рафтори девианти аз он сабаб ба вучуд меояд, ки одамон маънавиёти худро пахш карда, аз масъулият барои ҷустуҷӯи маънӣ дур мешаванд. Кумак ба ин гуна одамон маъноӣ дарк кардани «ман»-и руҳии худ ва ба уҳда гирифтани масъулият барои сарнавишти худ ва баъдан ба онҳо ошкор кардани маъноӣ мавҷудияти онҳо мебошад. Ба ақидаи В. Франкл, «масъулияти шахс, ки огоҳии он барои таҳлили экзистенциал хеле муҳим аст, масъулият дар назди ягонагии ҳар як ҳастии инсон аст; мавҷудияти шахсе, ки дар назди ниҳоии ӯ масъул аст. Мавҷудияти инсон мавҷудияти масъулиятнок аст, зеро он мавҷудияти озод аст. Ин мавҷудиятест, ки ҳар дафъа қарор медиҳад, ки чӣ гуна буданаш лозим аст: он «ҳалқунанда» аст (Ясперс). Ин маҳз мавҷудият аст, на танҳо мавҷудият (Хайдеггер)» [4, с. 149].

Намояндаи онтологияи фундаменталӣ М. Хайдеггер низ мавзуи масъулиятро ба миён гузошта, онро бо мафҳуми «ҷавоб», «мукотиб» мепайвандад. Ба ақидаи М. Хайдеггер, инсон танҳо дар назди вичдони худ ҷавобгар аст, ки мазмуни онро худи шахс комилан муайян мекунад. Робитаи мутақобилаи мафҳумҳои масъулият, озодӣ ва вичдон ба мо имкон медиҳад, ки чунин тасаввур кунем: агар одам масъулиятро ба души худ гирад, пас ӯ қобилияти идора ва ташкили тамоми амалу муносибатҳои худро дорад. Назорати беруна ва маҷбуркунӣ аз шахс дур шуда, вай мустақилият ва озодӣ пайдо мекунад. Ҳамин тарик, масъулияти шахс барои мавҷудияти худ бо масъулияти ҳар чизе, ки дар доираи озодии ӯ аст, мувофиқат мекунад. Вичдон метавонад ба ҷавоб даъват кунад ва бо ин роҳ масъулиятро оғоз кунад, аммо механизми охириро озодии инсон муайян мекунад.

Дар таҳқиқоти педагогӣ масъулият ҳамчун сифати шахсияти омӯзгори оянда дар доираи фаъолияти касбӣ баррасӣ мешавад. «Фаъолияти касбию педагогӣ масъул аст. Ҷамъият тақдири насли наврас, яъне ояндаи онро ба муаллим бовар мекунад. Муаллим бо ихтиёри интиҳоб кардани касб масъулияти калонро бар души худ мегирад. Пешравии илм ва умуман ҷомеа ба ташкили таълим дар он ва алалхусус, ба фаъолияти омӯзгорон вобаста аст» М.С. Коган фаъолияти педагогиро ба яке аз намудҳои касби иҷтимоӣ тасниф мекунад, ки ба андозаи бештар шахсияти субъекти ин фаъолият, руҳи ӯро деформатсия мекунад.

Фаъолияти педагогӣ аз ҷиҳати моҳияти худ касби масъулиятнок аст. Мувофиқи ин муаллим дар раванди фаъолияти касбӣ як хел мешавад. Маънавияти касбии педагогӣ - ин ҳолати мураккаби ҷаҳони ботинии муаллим аст, ки ҷузъи он вичдон ва шаъну шараф мебошад. Ин арзишҳо ҳамчун пайвандгари муҳити иҷтимоӣ, ҷомеа ва шахс, алалхусус ҷаҳони ботинии ӯ амал мекунанд. Ташаккули неруи маънавий ва шуури ахлоқии насли наврас, ташаккули таҷрибаи фаъолияти ахлоқӣ ва муносибатҳои ахлоқии онҳо бештар ба омӯзгорон вобаста аст. Аз ин рӯ, ҷузъи педагогии самтҳои арзишманди худи омӯзгор, сарвати маънавии ӯ, ки дар меҳру муҳаббат ба фарзандон, ахлоқи баланд ва масъулиятшиносӣ, дар хоҳиши дарки мақсади ҳаёт, мақсади касбии ӯ зӯҳур меёбад.

Фаъолияти педагогии касбӣ, системаи муайяни саъю кӯшиш, нуқтаи назар, мавқеъ, ангеҷаҳоро ифода мекунад, ки муносибати мусбии шахсро нисбат ба касб, шавку ҳаваси устувори онро таъмин менамояд. Масъулияти касбӣ дар ягонагӣ бо касби омӯзгорӣ шартӣ зарурии муваффақият дар фаъолияти касбӣ мебошад [5, с. 411].

Вазифаҳои асосие, ки масъулият дар доираи фаъолияти касбӣ дохил мешаванд:

Ба арзиш нигаронидашуда. Татбиқи ин функсия ба шумо имкон медиҳад, ки муносибатҳоро бо одамони дигар дар асоси арзишҳои созад, ки рафторро дар ин соҳа танзим мекунанд. Ин функсия ташкили рушди арзишҳои ахлоқӣ, эстетикӣ, маърифатӣ ва идоракунӣ онҳоро дар назар дорад.

Ҳавасмандгардонӣ. Шахсро ба ичрои фаъолият равона месозад, устуворию равандҳои гуногуни равониро ҳангоми илрои қарорҳои қабулшуда муқаррар менамояд.

Функсияи идоракунии беруна. Ичрои ин вазифа субъектро водор мекунад, ки дар доираи ичрои талаботаш масъулият дошта бошад.

Талаботи ҷамъият, яқоя бо татбиқи муайяни ҷазо вобаста ба ичро нақадани уҳдадорихо:

Функсияи худидоракунии назорат. Татбиқи ин функсия дар назар дорад, ки зуҳури унсурҳои сохтори масъулият (субъект ва салоҳият) метавонад дар як субъекти фаъолият вучуд дошта бошад, яъне субъект ва ҳокимият як шахсе мебошанд, ки бо чунин сифатҳои шахсӣ, ба монанди вичдон намояндагӣ мекунад. Маҳз вичдон аст, ки уҳдадорихо ахлоқиро ба зиммаи афрод гузошта, ичрои онҳоро назорат мекунад ва онҳоро ба худдорӣ тобеъ мекунад.

Аз нигоҳи илми педагогӣ фаъолияти касбии омӯзгор дар ибтидо масъулиятнок буда, агар шахс ин роҳоро интихоб кунад, ҳуди он ӯро ташаккул медиҳад, субъекти фаъоли раванди фаъолият мегардонад. Масъулият ҳамчун сифати шахсият ба самти касбии педагогии омӯзгор дохил шуда, дар доираи фаъолияти касбӣ вазифаҳои муайяно ичро мекунад. Дар асоси гуфтаҳои боло мо қайд мекунем, ки моҳияти масъулияти касбӣ ба назар гирифта мешавад: дар заминаи мафҳуми озодӣ: инсон на танҳо озод, балки барои мавҷудияти худ ва мавҷудияти дигарон низ масъул аст. Ин муносибати вобастагии шахс ба ҷомеа, одамони дигар ва худ аст. Озодӣ ва масъулият ҳамеша интихоби байни амалисозии нақшаҳои худ, вале бо назардошти ниёзҳо ва дурнамои одамони дигар ва байни амал ва беамалиро пешбинӣ мекунад; Вичдон дар зерӣ таъсири равандҳои мутобиқшавии иҷтимоӣ ташаккул меёбад ва ҳамчун ҷузъи субъективии масъулияти маънавии шахс, ҳамчун риояи уҳдадорӣ амал мекунад.

Масъулият дар танзими берунӣ ва дохилии рафтори инфиродӣ нақши муайян дорад. Барои шахсияти барқамол масъулият метавонад, ҳамчун механизми ягонаи худтанзимкунии фаъолияти ихтиёрии пурмазмун амал кунад. Дар доираи фаъолияти касбӣ, ки дар он масъулияти касбӣ бо системаи муайяни муносибат ба арзишҳои дорои аҳаммияти касбӣ ва педагогӣ муайян карда мешавад. Масъулият дар доираи вазифаҳои касбӣ вазифаи назорат ва худтанзимкуниро ичро намуда, ба натиҷаи касбии фаъолияти омӯзгор таъсир мерасонад. Мутобиқи ин муқаррарот, қайд кардан бамаврид аст, ки масъулият ҳамчун моликияти шахс, ки вазифаҳои танзим, назорат ва худтанзимкуниро ичро мекунад, ҷанбаи маънавий дорад, ки бо тамоюлотӣ арзишӣ, вичдон ва ҷанбаи ҳуқуқӣ ифода ёфтааст.

Бо нормаҳои ҷамъият, фаъолияти касбӣ ва одамони дигар муқаррар карда мешавад. Барои омӯзгори оянда омилҳои асосии фаъолияти касбии ӯ ҷанбаи ахлоқие хоҳад буд, ки онро низомӣ арзишҳои ахлоқие, ки ба фаъолият ҳавасманд ва сафарбар мекунад, муайян мекунад; дарки аҳаммияти иҷтимоии касби оянда; майл ва қобилияти риоя кардани меъёрҳои ахлоқӣ на танҳо дар фаъолияти омӯзгорӣ, балки умуман дар фаъолияти ҳаётии худ. Ҷониби ахлоқии масъулияти касбӣ ҳамчун анғезандаи рафтори ахлоқӣ ва арзишмандии омӯзгор дар раванди ичрои уҳдадорихои касбӣ ба ҳисоб меравад.

Дониш дар бораи меъёрҳои мавҷудияти инсон, меъёрҳо ва принципҳои ахлоқии ҷомеа ва дигар одамон, асосҳои фаъолияти касбиро мазмунан ҷанбаи ҳуқуқии масъулияти касбиро ифода мекунад. Ҷониби ҳуқуқии масъулияти касбии омӯзгори оянда маҳорат ва омодагӣ барои барқарор кардани робитаҳои байнишахсӣ ҳангоми ҳамроҳсозии амали онҳо бо амали дигар субъектҳои ҳуқуқиро дар бар мегирад; қобилияти ҳалли мушкилотӣ касбӣ дар ҷаҳорҷубаи конун; барои танзими амалигардонии фаъолияти касбӣ аз нуқтаи назари ба ҳисоб гирифтани ҳуқуқи уҳдадорихои субъектҳои таҳсилот пешбинӣ шудааст.

С.Л. Рубинштейн дар бораи одами фаъол, дар бораи инсон ҳамчун субъекти ҳаёт навиштааст: «Ду роҳи асосии мавҷудияти инсон ва муносибати ду муносибат ба ҳаёт вучуд дорад. Якум, ҳаётест, ки аз доираи робитаҳои бевоситае, ки инсон дар он зиндагӣ мекунад, берун намеравад... Дар инҳо одам қомилан дар дохили ҳаёт аст, ҳар муносибате, ки вай дорад, муносибат ба падидаҳои алоҳида аст, вале на ба ҳаёт. Набудани чунин муносибат

нисбат ба зиндагӣ дар маҷмуъ аз он аст, ки инсон аз ҳаёт дур намешавад, наметавонад руҳан берун аз он мавқееро ишғол кунад, то дар бораи он андеша кунад... Дарки ҳаёт... ҳар як амали инсон характери мулоҳизаи фалсафиро дар бораи ҳаёт ва муносибати умумии бо он алоқамандро пайдо мекунад. Воқеан, аз ҳамин лаҳза масъалаи масъулияти шахс аз лиҳози ахлоқӣ, масъулият барои ҳар коре, ки кардааст ва аз дасташ рафтааст, ба миён меояд. Ин проблемаи «наздик» ва «дур», проблемаи муносибатҳои ҳамкорӣ, алоқамандии муносибати бевоситаи одам ба ҳаёт, ба муҳити атроф ва муносибати бошууроно мебошад...» [6, с. 366с].

Зухуроти мустақилият ва масъулият дар рафтори иҷтимоӣ, ба ақидаи В.И. Слободчиков, муҳимтарин хислатҳои инсонро ҳамчун шахсият ташкил медиҳанд. Истиқлолияти амал амалест, ки ба қувваи зеҳнӣ ва маънавии худ така мекунад. Дар фалсафа дар ин маврид дар бораи мухторият будани «худқонунӣ будани» фард ҳамчун қобилияти шахс барои ба принцип баланд бардоштани меъёрҳои мустақилона инкишофёфтаи рафтор ва ихтиёран риоя намудани онҳо сухан меронанд. Чузҳои асосии субъективии шахсияти шахс бояд системаи муносибатҳои маъноӣ ва самтҳои арзишӣ, ҷаҳонбинӣ, вичдон, эътиқод, масъулиятро дар бар мегиранд. [7, с. 416]

Адабиёт:

1. Новая философская энциклопедия: в 4 т. Т. III Ин-т философии РАН. - М.: Мысль, 2010. - 172 с.
2. Гуссерль, Э. Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология Э. Гуссерль Вопросы философии. - 1992. - № 7. - С. -146.
3. Быкова, С.С. Формирование профессиональной ответственности будущих педагогов как воспитательная задача педагогического образования С.С. Быкова Профессиональное мастерство современного педагога: коллективная монография отв. ред. А.Ю. Нагорнова. - Ульяновск: Зебра, 2016. - С. 407-418.
4. Франкл, В. Человек в поисках смысла. В. Франкл. - М.: Прогресс, 1990. - 368 с.
5. Барсукова, С.А. Концептуальное поле феномена «совесть» в психологии С.А. Барсукова. Психологический журнал. - 2013. - Т. 34. - № 1. - С. 36-44.
6. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. С.Л. Рубинштейн. -М. Педагогика, 1989. - 366 с.
7. Слободчиков, В.И. Психология развития человека: развитие субъективной реальности в онтогенезе: учеб. пособие для вузов В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. М.: Школьная Пресса, 2000 - 416 с.
8. Борулава, Г.А. Методологияи нави рушди шахсият дар фазои иттилоотии таълимӣ Г.А. Борулава, М.Н. Борулава. Педагогика. - 2012. - № 4. - С. 11-20.
9. Борулава, Г.А. Назарияи нави шабакаи рушди шахсият дар фазои иттилоотии таълимӣ Г.А. Борулава, М.Н. Борулава Илм ва маорифи равоншиносӣ. - 2012. -№ 1. Саҳ. 5-17.
10. Библер, Аз таълимоти илм то мантики фарҳанг: ду муқаддимаи фалсафӣ ба асри бисту як пеш аз милод Библер. - М.: Политиздат, 1990. - 413 с.

ТАШАККУЛИ МАСЪУЛИЯТНОКИИ КАСБИИ ОМУЪЗГОРОНИ ОЯНДАИ СИНҲОИ ИБТИДОӢ: ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГӢ

Озодӣ ва масъулият ҳамеша интиҳоби байни амалисозии нақшаҳои худ, вале бо назардошти ниёзҳо ва дурнамои одамони дигар ва байни амал ва беамалиро пешбинӣ мекунад; Вичдон дар зери таъсири равандҳои мутобиқшавии иҷтимоӣ ташаккул меёбад ва ҳамчун ҷузъи субъективии масъулияти маънавии шахс, ҳамчун риояи уҳдадорӣ амал мекунад. Масъулият дар танзими берунӣ ва дохилии рафтори инфиродӣ нақши муайян дорад. Барои шахсияти баркамол масъулият метавонад ҳамчун механизми ягонаи худтанзимкунии фаъолияти ихтиёрии пурмазмун амал кунад. Дар доираи фаъолияти касбӣ, ки дар он масъулияти касбӣ бо системаи муайяни муносибат ба арзишҳои дорони аҳаммияти касбӣ ва педагогӣ муайян карда мешавад.

Масъулият дар доираи вазифаҳои касбӣ вазифаи назорат ва худтанзимкуниро иҷро намуда, ба натиҷаи касбии фаъолияти омӯзгор таъсир мерасонад. Мутобиқи ин муқаррарот, қайд кардан бамаврид аст, ки масъулият ҳамчун моликияти шахс, ки вазифаҳои танзим, назорат ва худтанзимкуниро иҷро мекунад, ҷанбаи маънавӣ дорад, ки бо тамоюлотӣ арзишӣ, вичдон ва ҷанбаи ҳуқуқӣ ифода ёфтааст. Бо нормаҳои ҷамъият, фаъолияти касбӣ ва одамони дигар муқаррар карда мешавад. Барои омӯзгори оянда омилҳои асосии фаъолияти касбии ӯ ҷанбаи ахлоқие хоҳад буд, ки онро низомии арзишҳои ахлоқие, ки ба фаъолият ҳавасманд ва сафарбар мешаванд, муайян мекунад; дарки аҳамияти иҷтимоии касби оянда; майл ва қобилияти риоя кардани меъёрҳои ахлоқӣ на танҳо дар фаъолияти омӯзгорӣ, балки умуман дар фаъолияти ҳаётии худ. Ҷониби ахлоқии масъулияти касбӣ ҳамчун анҷозандаи рафтори ахлоқӣ ва арзишмандии омӯзгор дар раванди иҷроӣ уҳдадорӣҳои касбӣ ба ҳисоб меравад.

Калидвожаҳо: масъулият, муқаррарот, мухторият, худтанзимкунӣ, мустақилият, арзишмандии омӯзгор, тамоюлотӣ ва арзишӣ, маҳорат.

ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Свобода и ответственность всегда подразумевают выбор между реализацией своих планов, но с учетом потребностей и перспектив других людей, и между действием и бездействием; Совесть формируется под влиянием процессов социальной адаптации и выступает как субъективная часть моральной ответственности человека, как обязанность действовать. Ответственность играет определенную роль во внешней и внутренней регуляции поведения личности. Для зрелой личности ответственность может выступать единым механизмом саморегуляции осмысленной произвольной деятельности. В сфере профессиональной деятельности, где профессиональная ответственность определяется определенной системой отношения к ценностям профессионального и педагогического значения.

Ответственность в рамках профессиональных задач выполняет функцию контроля и саморегуляции и влияет на профессиональный результат деятельности педагога. Согласно этим положениям следует отметить, что ответственность как свойство человека, выполняющего функции регулирования, контроль и саморегуляция имеют моральный аспект, который связан с ценностями, совестью и выражен аспект прав. Оно определяется нормами общества, профессиональной деятельности и других людей. Для будущего учителя главным фактором его профессиональной деятельности будет нравственный аспект, который определяется системой моральных ценностей, мотивирующих и мобилизующих деятельность; понимание социальной значимости будущей профессии; готовность и способность соблюдать нормы морали не только в деятельности педагога, но и вообще в его жизнедеятельности. Нравственная сторона профессиональной ответственности рассматривается как мотивация нравственного поведения и ценностей педагога в процессе выполнения профессиональных обязанностей.

Ключевые слова: ответственность, регламентация, самостоятельность, саморегуляция, самостоятельность, педагогическая ценность, спортивное развитие, мастерство.

PROFESSIONAL RESPONSIBILITY ORGANIZATION OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ASPECTS

Freedom and responsibility always implies a choice between the implementation of one's plans, but taking into account the needs and perspectives of other people, and between action and inaction; Conscience is formed under the influence of social adaptation processes and acts as a subjective part of a person's moral responsibility, as an obligation to act. Responsibility has a certain role in the external and internal regulation of individual behavior. For a mature personality, responsibility can act as a single mechanism of self-regulation of meaningful voluntary activity.

Within the scope of professional activity, where professional responsibility is determined by a certain system of attitude to values of professional and pedagogical importance.

Responsibility within the framework of professional tasks performs the function of control and self-regulation and affects the professional result of the teacher's activity. According to these provisions, it is worth noting that responsibility as a property of a person who performs the functions of regulation, control and self-regulation has a moral aspect, which is related to values, conscience and the aspect of the right to expression. For the future teacher, the main factor of his professional activity will be the moral aspect, which is determined by the system of moral values that motivate and mobilize the activity; understanding the social importance of the future profession; willingness and ability to observe moral standards not only in the activity of a teacher, but in general in his life activity. The moral side of professional responsibility is considered as a motivation for the teacher's moral behavior and values in the process of fulfilling professional obligations.

Keywords: responsibility, regulations, autonomy, self-regulation, independence, teacher's value, sports development, skills.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳалимова Фариштамо Абдучабборовна-докторанти (Phd)- и аз рӯи ихтисоси педагогика ва методикаи таълими ибтидоӣ, кафедраи фанҳои гуманитарӣ ва методикаи таълими онҳое Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16.

Сведения об авторе: Халимова Фариштамо Абдужабборовна – докторант (PhD) по специальности «Педагогика и методика начального образования» кафедры гуманитарных наук и методики преподавания Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова – 16.

Information about the author: Khalimova Farishtamo Abdujabborovna – doctoral student (PhD) in the specialty “Pedagogy and methods of primary education” of the Department of Humanities and Teaching Methods of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street - 16.

УДК:370+373(750.8)

ББК:74.22(2-точ)

Ш-53

РАЗВИТИЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ ОБЩЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Шеров Р.А., соискатель

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

В современном образовании, наряду с академическими достижениями, особенно важным становится развитие социальных и коммуникативных навыков у младших школьников.[1, с. 46] Формирование положительных привычек культуры общения в раннем возрасте является фундаментом для успешного взаимодействия в обществе. Изучение индивидуальных потребностей, моделирование правильного поведения и системы поощрений представляют собой интегрированный подход, создающий благоприятные условия для формирования устойчивых навыков общения. Рассмотрим каждый из этих элементов в контексте создания основы для будущего успешного взаимодействия детей в обществе.

Формирование положительных привычек культуры общения у младших школьников требует создания определенных педагогических условий. Вот несколько ключевых моментов:

Моделирование и активное демонстрирование: Педагог должен служить образцом вежливого и уважительного общения. Дети учатся через наблюдение, поэтому важно, чтобы учителя проявляли положительные навыки общения в своем собственном поведении. моделирование и активное демонстрирование со стороны педагога играют ключевую роль в формировании культуры общения у младших школьников. Вот несколько дополнительных пояснений по этому пункту:

Консистентность в поведении: Учитель должен быть последовательным в проявлении вежливости и уважения. Постоянство в демонстрации положительных навыков общения создает стабильную основу для усвоения этих навыков детьми. консистентность в поведении учителя играет важную роль в формировании культуры общения у младших школьников. Вот несколько дополнительных аспектов, объясняющих значение этой концепции: Доверие и надежность: Когда учитель проявляет последовательность в своем поведении, это создает у детей ощущение доверия и надежности. Они могут рассчитывать на определенные стандарты в общении и знают, что учитель поддерживает эти стандарты вне зависимости от ситуации. Верно, доверие и надежность являются фундаментальными элементами эффективного образования и формирования культуры общения. Вот несколько дополнительных аспектов, которые подчеркивают важность этих понятий: Эмоциональная безопасность: Когда дети ощущают, что могут доверять учителю, это создает эмоциональную безопасность. Это важно для того, чтобы дети чувствовали себя комфортно выражать свои мысли и чувства, а также принимать активное участие в обучении. Развитие самооценки: Доверие к учителю способствует развитию у детей положительной самооценки. Они ощущают, что их мнение уважают, что их усилия ценятся, и что они могут успешно взаимодействовать с учителем и своими сверстниками. Повышение мотивации: Дети, которые доверяют учителю, более мотивированы учиться и развиваться. Они видят учителя не только как руководителя, но и как союзника в своем образовательном путешествии. Эффективное обучение и воспитание: Учитель, которого дети считают надежным и достойным доверия, более эффективно воздействует на их обучение и воспитание. Дети более склонны принимать информацию и ценности, которые учитель представляет, когда существует доверительные отношения. Укрепление связи с семьей: Доверие и надежность со стороны учителя также влияют на отношения с родителями. Родители, видя, что учитель ценит и поддерживает их детей, также развивают доверие к учителю и легче сотрудничают с ним в интересах развития ребенка. Моделирование ценностей: Учитель, проявляющий доверие и надежность, становится моделью для формирования ценностей учеников. Дети склонны подражать тем качествам, которые они видят у своего учителя. Поэтому, поддерживая доверие и надежность в отношениях с учениками, учитель создает благоприятную образовательную среду, в которой дети чувствуют себя уверенно и могут максимально раскрыть свой потенциал.

Установка ясных ожиданий: Консистентность помогает учителю установить ясные и понятные ожидания относительно поведения в классе и в общении. Дети лучше понимают, какие нормы следует соблюдать, когда учитель проявляет последовательность в своих ожиданиях. Установка ясных и последовательных ожиданий со стороны учителя играет важную роль в создании структурированной и предсказуемой среды для учащихся. Вот несколько дополнительных моментов, которые подчеркивают важность этого аспекта: Предотвращение недопонимания: Ясные и консистентные ожидания предотвращают возможные недопонимания среди учеников относительно того, как следует вести себя в классе. Это создает ясность и предсказуемость, что важно для безопасной и эффективной образовательной среды. Формирование структуры и порядка: Ясные ожидания устанавливают структуру и порядок в классе. Дети легче ориентируются в учебном процессе, когда они знают, что от них ожидается, и что произойдет в ответ на их поведение. Развитие ответственности: Когда дети знают ожидания, они более ответственно подходят к своему поведению. Они осознают, что их действия имеют последствия, и могут принимать более обдуманные решения в соответствии с установленными нормами. Улучшение

взаимоотношений в классе: Четкие ожидания способствуют более гармоничным взаимоотношениям между учениками. Это уменьшает возможность конфликтов и способствует созданию положительной образовательной атмосферы. Обеспечение равенства возможностей для всех: Установка четких ожиданий помогает обеспечить равенство возможностей для всех учеников. Каждый знает, что ему следует ожидать, и это уменьшает вероятность несправедливости или пренебрежения. Повышение эффективности обучения: Когда ученики четко понимают ожидания, учитель может более эффективно проводить уроки, сосредотачиваясь на обучении, а не на урегулировании поведения. Создание позитивной обратной связи: Учитель может предоставлять позитивную обратную связь, когда ученики соответствуют установленным ожиданиям. Это мотивирует детей повторять положительные паттерны поведения. Ясные и последовательные ожидания создают учебную среду, способствующую активному участию учеников и эффективному обучению.

Формирование образа авторитета: Когда учитель последователен в демонстрации вежливости и уважения, это способствует формированию образа авторитета. Дети чаще будут принимать и принимать во внимание уроки и напутствия учителя, зная, что они основаны на стабильных принципах. Формирование образа авторитета учителя играет ключевую роль в успешной образовательной среде. Вот несколько дополнительных моментов, объясняющих важность формирования образа авторитета: Более эффективное обучение: Учитель, обладающий авторитетом, может более успешно проводить уроки и управлять классом. Ученики чаще соблюдают дисциплину и проявляют более высокий уровень вовлеченности в учебный процесс. Приверженность учеников: Когда учитель является авторитетной фигурой, ученики более преданы своим обязанностям и более склонны следовать его рекомендациям и указаниям. Содействие учебному процессу: Формирование образа авторитета создает благоприятную среду для обучения, в которой ученики чувствуют себя комфортно и уверенно в проявлении активности и участия. Развитие доверия: Авторитет учителя часто основан на доверии. Ученики больше доверяют учителю, который проявляет последовательность в своих действиях и вежливости. Повышение самодисциплины: Когда учитель обладает авторитетом, ученики чаще соблюдают правила и проявляют самодисциплину. Это создает более устойчивую образовательную среду. Обучение социальным нормам: Авторитет учителя также является моделью для учеников в понимании социальных норм и ожиданий. Они могут брать наставления учителя как ориентир в формировании своего собственного поведения. Развитие лидерских качеств: Учитель-авторитет может способствовать развитию лидерских качеств у учеников. Когда дети видят в учителе лидера, они могут быть вдохновлены и стремиться к развитию собственных лидерских навыков.

Формирование образа авторитета требует не только последовательности в демонстрации вежливости и уважения, но и внимания к потребностям и интересам учеников. Когда авторитет учителя построен на этих принципах, это способствует успешному обучению и развитию учащихся.

Поддержка структурированной среды: Консистентное поведение учителя способствует созданию структурированной среды в классе. Это особенно важно для младших школьников, которые могут лучше функционировать в предсказуемой и устойчивой обстановке.

Поддержка структурированной среды в классе имеет особенно важное значение для младших школьников. Вот несколько дополнительных аспектов, подчеркивающих важность этого аспекта: Успешность учебного процесса: Структурированная среда облегчает учебный процесс для младших школьников. Они лучше ориентируются в предсказуемой обстановке, что помогает им более успешно взаимодействовать с учебным материалом. Формирование режима и рутины: Консистентное поведение учителя способствует формированию режима и рутины в классе. Младшие школьники лучше справляются с учебными задачами, когда им предоставляются стабильные и понятные правила и порядок действий. Снижение стресса и беспокойства: Структурированная среда снижает стресс и беспокойство учеников. Младшие

школьники могут чувствовать себя более уверенно и безопасно, когда знают, что происходит и что от них ожидается. Развитие ответственности: В структурированной среде ученики развивают навыки ответственности, так как им предоставляется понятная картина того, что от них требуется. Это способствует формированию самодисциплины. Обеспечение четкости и ясности: Когда учитель поддерживает структурированную среду, дети лучше понимают свои роли и ожидания. Это способствует ясности в коммуникации и предотвращает недопонимания. Формирование положительных привычек: Структурированная среда способствует формированию положительных привычек учеников. Они могут легче привыкнуть к стабильным нормам и правилам, что важно для их общего развития. Создание благоприятного образовательного опыта: Структурированная среда создает более благоприятный образовательный опыт для младших школьников. Они чувствуют себя более уверенно, что способствует их активному участию в учебных занятиях.

Поэтому поддержка структурированной среды играет важную роль в обеспечении эффективного обучения и комфортной образовательной атмосферы для младших школьников.

Создание образца для подражания: Дети часто подражают взрослым. Когда учитель является постоянным образцом вежливого общения, дети более склонны следовать этому примеру и применять усвоенные навыки в своей собственной жизни.

Создание образца для подражания - это не только формирование конкретных навыков, но и влияние на характер учеников, их мировоззрение и моральные устои. Учитель, проявляющий положительные качества, оказывает долгосрочное воздействие на жизнь своих учеников.

Усиление уроков обучения: Последовательность в демонстрации положительных навыков общения обогащает уроки обучения. Дети могут лучше понимать и интегрировать материал, когда учитель поддерживает эти уроки с собственными действиями и примерами.

Поддержка уроков обучения через последовательное демонстрирование положительных навыков общения обогащает образовательный процесс. Вот несколько способов, как это происходит: Контекстуализация учебного материала: Учитель, демонстрируя положительные навыки общения в контексте учебного материала, помогает ученикам лучше понять, как эти навыки могут быть применены в реальной жизни. Это создает связь между теорией и практикой. Повышение вовлеченности учеников: Когда учитель использует свои собственные действия и примеры в уроках, это может сделать материал более интересным и вовлекающим для учеников. Они видят, как уроки применяются на практике, что может стимулировать их интерес и мотивацию. Формирование навыков обучения в контексте социальных норм: Уроки обучения, поддерживаемые положительным общением, не только развивают академические навыки, но также формируют социальные навыки учеников. Они видят, как эффективное общение может облегчить понимание и сотрудничество.

Сознательное обучение через моделирование предполагает использование открытости к вопросам и обсуждению. Формирование позитивных образцов, подкрепленное обратной связью и похвалой, создает благоприятную образовательную среду. Внедрение реальных ситуаций в учебный процесс обогащает опыт учеников, укрепляя усвоение материала и развивая социальные навыки. Моделирование положительного общения является мощным инструментом, который помогает младшим школьникам освоить навыки культуры общения, что они в дальнейшем будут применять в различных ситуациях.

Внедрение реальных ситуаций в учебный процесс обогащает опыт учеников, делая уроки более практичными и применимыми в реальной жизни. Это создает связь между теорией и практикой, способствуя глубокому пониманию материала и развитию практических навыков. Таким образом, в совокупности эти элементы образуют целостный подход к сознательному обучению, который способствует не только усвоению знаний, но и развитию учебных стратегий, социальных навыков и мотивации к обучению.

Игровые формы обучения:[6, с.46] В играх и ролевых играх дети могут оттачивать навыки общения. Это может включать в себя сценарии, в которых они учатся вежливо просить, выражать свои чувства и реагировать на чужие эмоции. Игровые формы обучения являются мощным средством развития навыков общения у детей. Рассматривая игру как всеобщую, спонтанно возникающую форму воспитания, известный психолог Д.Б. Эльконин подчеркивал, что ни один другой вид человеческой деятельности не образует вокруг себя такого мощного «педагогического поля». Уникальность игры в том, что именно игра и есть та деятельность, в процессе которой формируется человеческое воображение, без которого невозможно никакое проявление личности. Л.С. Выготский видел в игре неиссякаемый источник развития личности [4].

Вот несколько способов, как использование игр и ролевых игр может способствовать формированию положительных навыков общения: Ролевые игры с социальными сценариями: Создание сценариев, в которых дети могут играть различные роли и взаимодействовать друг с другом, помогает им понимать разнообразные аспекты общения. Это может включать в себя ситуации, где они должны показать уважение, проявлять эмпатию или решать конфликты. Игры на развитие активного слушания: Специальные игры, направленные на развитие активного слушания, помогают детям учиться внимательно слушать своих собеседников, задавать вопросы и проявлять интерес к их мнению. Игры на развитие вежливости: Игры, где дети могут учиться вежливости и хорошим манерам, включая благодарности, извинения и просьбы, способствуют формированию позитивных образцов общения. Совместные творческие проекты: Участие в совместных творческих проектах, таких как создание спектаклей или совместные исследования, помогает детям учиться сотрудничать, выражать свои идеи и слушать мнение других. Экспрессивные игры: Включение в уроки экспрессивных игр, таких как художественные проекты, музыкальные активности или драматические выступления, способствует выражению эмоций и развитию выразительных навыков. Игры на развитие умений коммуникации в группе: Разработка игр, где дети могут общаться и сотрудничать в группе, способствует развитию умений командной работы, делового общения и решения общих задач. Игры-симуляторы общественных ситуаций: Создание симуляторов, где дети могут вживаться в реальные общественные ситуации (например, поход в магазин, общение с неизвестным человеком), помогает им осваивать практические навыки общения.

Совместные экскурсии и мероприятия:[17] Организация совместных посещений музеев, театров или участие в образовательных мероприятиях развивает навыки коммуникации в неформальной обстановке. Создание образовательных сообществ: Формирование в классе образовательных групп или клубов, где дети могут заниматься общим интересом, способствует развитию дружеских отношений и обмену знаниями. Организация форумов и дискуссий виртуально: Использование современных технологий для проведения обсуждений и форумов в виртуальной среде расширяет границы коммуникации и позволяет детям общаться даже вне стен класса. Совместное решение проблемных задач: Задачи, требующие совместного решения, способствуют развитию коллективных навыков по поиску оптимальных решений и разрешению противоречий. Игры на развитие тимбилдинга: Организация игр, направленных на развитие дружелюбных отношений в коллективе и построение командного духа, помогает формированию эффективного общения. Создание общих целей и достижений: Установление общих целей, которые дети могут достигнуть вместе, стимулирует сотрудничество и развивает чувство взаимозависимости. Развитие лидерских навыков через групповые задания: Задания, которые требуют от каждого ученика принять на себя определенную роль или лидерство, способствуют развитию навыков организации и распределения обязанностей в группе. Задача взрослых – направлять отношения детей так, чтобы эти отношения содействовали формированию навыков коллективизма. Важно прививать ребенку элементарную культуру общения, помогающую ему устанавливать контакты со сверстниками: умение без крика и ссоры договариваться, вежливо обращаться с просьбой; если необходимо, то уступать и ждать; делиться

игрушками, спокойно разговаривать, не нарушать игры шумным вторжением. Младший школьник должен уметь проявлять к товарищу предупредительность и внимание, вежливость заботливость и т.д. Такие формы общения легче усваиваются ребенком, если взрослые поддерживают, следят за тем, как он ведет себя с товарищами по играм, с близкими и окружающими людьми. Дети под руководством взрослого приобретают опыт положительного общения [9]. Моделирование ситуаций общения: Учителя могут моделировать различные ситуации общения, создавая ролевые игры и демонстрируя примеры правильного и эффективного общения.

Младший школьный возраст представляет собой один из наиболее важных и ответственных периодов в жизни ребёнка. В процессе его развития происходят изменения всех психических процессов, которые коренным образом изменяют личность ребёнка и уровень сформированности культуры общения младших школьников. Этот уровень зависит от выбранных воспитательных методов, форм, средств и правильно организованной воспитательной работы [16, с.128].

Воспитание речевой культуры общения предполагает: введение в активный словарь ребенка достаточного количества этикетных стереотипов; формирование умения выбирать нужную формулу с учетом ситуации общения (с кем, где, когда, зачем говоришь). Конечно, речь и поведение взаимосвязаны. Поэтому освоение ребенком речевых норм осуществляется в единстве с изучением основных правил поведения [17].

Общительность. В ее основе лежат элементы доброжелательности, приветливости к окружающим – непереносимые условия в выработке у детей культуры взаимоотношений. Ребенок, испытывающий радость от общения со сверстниками, с готовностью уступит игрушку товарищу, лишь бы быть рядом с ним, для него проявить доброжелательность естественнее, чем дерзость, резкость. В этих проявлениях – истоки уважения к людям [7, с.6].

Обучение правилам общения и этикету:[21, с. 92] Разъясните детям основные правила вежливого общения, такие как прощание, благодарность, уважение личного пространства и т.д. Эти уроки могут проводиться как часть учебного плана. Обучение правилам общения и этикету является важной частью формирования положительных навыков общения у младших школьников. Вот несколько ключевых аспектов, которые могут включаться в уроки по этой теме: Вежливость и приветствие: Вежливость. Она украшает человека, делает его привлекательным, вызывает у окружающих чувство симпатии. «Ничто не стоит так дешево и не ценится так дорого, как вежливость. Без нее невозможно представить взаимоотношения людей. Вежливость детей должна основываться на искренности, доброжелательности, уважении к окружающим. Вежливость приобретает цену, если она проявляется ребенком по велению сердца» [8, с.76].

Уважение мнений: Учите детей уважать разнообразие мнений и точек зрения. Проводите дискуссии, где дети могут высказывать свои мнения и слушать мнения других. Культура общения личности-полиструктурное образование, включающее три основных компонента: нормативно-ценностный (нравственный), когнитивный (познавательный) и поведенческий.

Поощрение позитивного поведения: Поощряйте и подчеркивайте положительные примеры общения. Это может включать в себя поощрение, награды, афиши с благодарностями и другие методы подчеркивания хорошего поведения.

Индивидуальный подход: Учитывайте индивидуальные потребности каждого ребенка. Разные дети могут требовать разных методов обучения и поддержки. Создание этих условий поможет младшим школьникам развивать положительные привычки культуры общения и превращать их в стойкие навыки, которые они будут использовать в будущем. Индивидуальный подход к каждому ребенку играет важную роль в формировании положительных навыков общения. Вот несколько способов, как учитель может реализовать индивидуальный подход для развития культуры общения у младших школьников:

Дифференцированные методы обучения: Учитывайте различные стили обучения у детей: визуальные, аудиальные, кинестетические.

Индивидуальный подход к развитию навыков общения помогает каждому ребенку достичь своего потенциала в этой важной области. Он учитывает уникальные потребности и стили обучения, создавая условия для успешного развития культуры общения.

Литература:

1. Баныкина С.В. Педагогическая конфликтология: состояние, проблемы исследования и перспективы развития // Современная конфликтология в контексте культуры мира. – М.: 2001. – 485 с.
2. Неупокоева Н.М. Коммуникативная культура педагога / Курган. – 2004.
3. Рожков М.И. Байбородова Л.В. Организация воспитательного процесса в школе: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. /М.И. Рожков, Л.В. Байбородова. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 450 с.
4. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психологическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1966. – № 6.
5. Голованова Н.Ф. Социализация и воспитание ребенка. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – СПб.: Речь, 2004. – 272 с.
6. Макарова Н.Н. Коммуникативная игра в младших классах // Начальная школа. – 2008. – №7.
7. Васильева-Гиангус Л.П. Азбука вежливости/Л.П. Васильева-Гиангус – М.: Гардарики. 2006 – 144 с.
8. Слостенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Слостенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 576 с.
9. Буева Л.П. Человек: деятельность и общение. – М., 1978.
10. Рехнев В.С. Культура педагогического общения. – М.: Просвещение, 2010. – 144 с.
11. Даниленко О.И. Культура общения и ее воспитание. Ленинград: Издательство ЛГИК, 1989. – 102 с.
12. Марьяшина О.С. Формирование культуры межличностного общения младших школьников в игровой деятельности в общеобразовательных учреждениях: диссертация кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Марьяшина Оксана Сергеевна; [Место защиты: Моск. гос. гуманитар. ун-т им. М.А. Шолохова]. – М.: 2011. – 173 с.
13. Немов Р.С. Психология: Учеб. для студентов пед. вузов: В 3 кн. Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. М.: ВЛАДОС, 1998. – 632 с.
14. Непомнящая Н.И. Становление личности ребенка 6–7 лет. М.: Педагогика, 1992. – 160 с.
15. Овчарова Р.В. Практическая психология в начальной школе. М.: ТЦ «Сфера», 2006. – 240 с.
16. Матюхина М.В. Возрастная и педагогическая психология: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. по спец. № 2121 «Педагогика и методика начального обучения»/М.В. Матюхина, Т.С. Михальчик, Н.Ф. Прокина и др.; под ред. М.В. Гамезо и др. – М.: Просвещение, 2004. – 256 с.
17. Словарь-справочник по теории воспитательных систем / Сост.п.В. Степанов. Изд. 2-е, доп. и перераб. – М.: Педагогическое общество России, 2002.
18. Романюта В.Н. Ты и твои друзья. Учим детей общаться. – М.: АРКТИ, 2004. – 64 с.
19. Крушельницкая О.И., Третьякова А.Н. Все вместе: Программа обучения младших школьников взаимодействию и сотрудничеству. – М.: ТЦ «Сфера», 2004. – 80 с.

20. Богуславская Н.Е., Купина Н.А. Весёлый этикет (развитие коммуникативных способностей ребёнка). – Екатеринбург: АРГО, 1997. – 192 с.

21. Богданова О.С., Калинина О.Д. Содержание и методика этических бесед с младшими школьниками. – М.: Просвещение, 1982. – 160 с.

РАЗВИТИЕ ПОЛОЖИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ ОБЩЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Данная статья посвящена важному вопросу развития социальных навыков у младших школьников с акцентом на формирование положительных привычек культуры общения. Автор представляет комплексный подход, включающий в себя индивидуальный подход к ученикам, моделирование примеров вежливого общения, а также системы поощрений и наград. Статья рассматривает важность доверия, последовательности и структурированной среды в процессе формирования устойчивых навыков общения. Исследование освещает также вопросы поощрения позитивного поведения и использование игр и ролевых моделей в образовательном процессе. Целью работы является предоставление педагогам и родителям ценных инструментов для эффективного развития культуры общения у детей, обеспечивая им крепкую основу для успешного общественного взаимодействия.

Ключевые слова: Младшие школьники, социальные навыки, культура общения, индивидуальный подход, моделирование поведения, поощрение позитивного поведения, педагогические методы доверия и надёжности, структурированная образовательная среда.

ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ МУСБИИ МУОШИРАТ ДАР МАКТАББАЧАҒОНИ ХУРДСОЛ

Мақолаи мазкур ба масъалаи муҳимми ташаккули малакаҳои иҷтимоии хонандагони синфҳои ибтидоӣ бахшида шуда, ба ташаккули одатҳои мусбати фарҳанги муошират таваҷҷуҳ зоҳир карда шудааст. Муаллиф як равиши ҳамҷониба пешниҳод мекунад, ки таваҷҷуҳи инфиродӣ ба донишҷӯён, намунаи муоширати хушмуомила ва системаҳои мукофотро дар бар мегирад. Дар мақола аҳамияти эътимод, мувофиқат ва муҳити сохторӣ дар раванди рушди малакаҳои муоширати устувор баррасӣ карда мешавад. Дар таҳқиқот инчунин масъалаҳои ташвиқи рафтори мусбат ва истифодаи бозихо ва намунаҳои ибрат дар раванди таълим фаро гирифта шудаанд. Ҳадафи кор аз он иборат аст, ки ба омӯзгорон ва волидон бо воситаҳои арзишманд барои ташаккули самараноки фарҳанги муошират дар кӯдакон, фароҳам овардани заминаи мустақкам барои ҳамкориҳои муваффақи иҷтимоӣ.

Калидвожаҳо: хонандагони синфҳои ибтидоӣ, малакаҳои иҷтимоӣ, фарҳанги муошират, муносибати инфиродӣ, моделсозии рафтор, ҳавасмандгардонии рафтори мусбӣ, усулҳои педагогӣ, эътимод ва эътимодноӣ, муҳити сохторӣ таълим.

DEVELOPING POSITIVE COMMUNICATION SKILLS IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN

This article is devoted to the important issue of developing social skills in younger schoolchildren with an emphasis on the formation of positive habits of a culture of communication. The authors present a comprehensive approach that includes individualized attention to students, modeling examples of polite communication, and reward and reward systems. The article examines the importance of trust, consistency and a structured environment in the process of developing sustainable communication skills. The study also covers the issues of encouraging positive behavior and the use of games and role models in the educational process. The goal of the work is to provide teachers and parents with valuable tools for effectively developing a culture of communication in children, providing them with a strong foundation for successful social interaction.

Key words: Primary schoolchildren, social skills, culture of communication, individual approach, behavioral modeling, encouraging positive behavior, pedagogical methods, trust and reliability, structured educational environment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шеров Рустам Алихонович – унвонҷӯи кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Телефон: (+992) 987844285

Сведения об авторе: Шеров Рустам Алихонович - соискатель кафедры педагогики Кулябский государственный университет имени А. Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова 16. Телефон: (+992) 987844285

About the author: Sherov Rustam Alikhanovich - Applicant of the Department of Pedagogy of the Kulob State University. A. Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street 16. Phone: (+992) 987844285

УДК: 37.0+378 (075.8)

Э-22

МЕТОДИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ АКТУАЛИЗАЦИИ МОТИВОВ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ (на примере русского языка)

Эргашева Ш.К., ассистент

Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Современный этап строительства и реформирования высшей школы в Республики Таджикистан предъявляет качественно новые требования к организации, содержанию и методике процесса обучения в высших учебных заведениях, его индивидуализации и дифференциации.

Стремительные социальные перемены, происходящие в обществе, формируют потребность в специалистах высокого класса.

К началу XXI века система обучения студентов вузов Республики Таджикистан вошла в кредитную форму подготовки, и она требует новый подход в подготовке студентов. Это особенно важно, когда самостоятельная деятельность и в связи с этим, индивидуализации обучения студентов имеет первостепенное значение. В связи с этим перед методикой обучения русскому языку встала задача совершенствования теории и практики подготовки специалиста, отвечающего всему комплексу современных требований.

Проводимая в настоящее время перестройка учебного процесса в высшей школе под европейские стандарты означает разработку новой формы организации процесса обучения студентов, в частности, внедрение кредитно-модульной системы организации учебного процесса.

Кредитная система необходима для обозначения объема учебной нагрузки и временных затрат, необходимых для освоения курса или учебной программы в целом.

Как известно, учебный процесс в высшей школе опирается на разработанную определенную методологию, учебные планы, программы, ориентированные на необходимые знания, которые должен получить будущий специалист для дальнейшей работы в области избранной специальности. Однако, как показывает опыт работы, часто на практике не учитываются личностные особенности студентов, во многих случаях отсутствует дифференцированное обучение, в котором учитывалось бы способность каждого студента. Каждый студент, поступивший в вуз, имеет разный уровень подготовленности и в отношении к учебе и по-разному принимает теоретико-практический материал изучаемого курса. Индивидуально-типологические особенности студентов могут различаться, поэтому одни предлагаемый материал усваивают лучше, чем другие.

Кредитная система подготовки студентов, это образовательная система, направленная на повышение уровня самообразования и творческого освоения знаний на

основе индивидуализации, выборности образовательной траектории в рамках регламентации учебного процесса и учета объема знаний в виде кредитов.

Понятие «кредит», согласно Болонскому процессу, означает количественную характеристику, которая позволяет учесть вклад каждой учебной дисциплины в содержание образовательно-профессиональной подготовке студентов. Термин «модуль» применительно к высшей школе подразумевает задокументированную завершенную часть образовательно - профессиональной программы каждой учебной дисциплины.

Цель внедрения кредитной системы подготовки студентов является интеграция системы высшего образования в мировую образовательную систему, создание условий, отвечающих международным стандартам образовательного процесса в соответствии с требованием общества к специалистам высокого профиля.

При использовании нами понятия «индивидуализация обучения» или «дифференциация обучения» необходимо иметь в виду, что при его практическом использовании речь идет не об абсолютной, а об относительной индивидуализации. В высшей школе на практике индивидуализация всегда относительна по следующим причинам: 1) обычно учитываются индивидуальные особенности не каждого отдельного студента, а группе студентов, обладающих примерно сходными особенностями; 2) учитываются лишь известные особенности или их комплексы и именно такие, которые важны с точки зрения учения (например, общие умственные способности); наряду с этим может выступать ряд особенностей, учет которых в конкретной форме индивидуализации невозможен или даже не так уж и необходим (например, различные свойства характера или темперамента); 3) иногда происходит счѣтцу некоторых свойств или состояний лишь в том случае, если именно это важно для данного студента (например, талантливость в какой-либо области, расстройства здоровья); 4) индивидуализация реализуется не во всем объеме учебной деятельности, а эпизодически или в каком-либо виде учебной работы и интегрирована с не индивидуализированной работой. [6, с. 7-8]

Анализ научно-теоретической литературы и накопленный опыт свидетельствует о некоторых положительных результатах внедрения индивидуализации и дифференциации в современный учебный процесс высшей школы: в настоящее время существует достаточное количество научных и прикладных разработок по повышению эффективности индивидуализации и дифференциации обучения.

Однако, как показал анализ, большинство преподавателей по-прежнему используют традиционные методы обучения, не учитывая происходящие со студентами изменения, их индивидуальные особенности и личностные качества. Это накладывает на процесс индивидуализации подготовки студентов в вузе ситуационного характера.

Основная задача высшего образования заключается в формировании творческой личности специалиста, способного к саморазвитию, самообразованию, инновационной деятельности. Решение этой задачи вряд ли возможно только путем передачи знаний в готовом виде от преподавателя к студенту. Необходимо перевести студента из пассивного потребителя знаний в активного их творца, умеющего сформулировать проблему, проанализировать пути ее решения, найти оптимальный результат и доказать его правильность. Происходящая в настоящее время реформа высшего образования связана по своей сути с переходом от парадигмы обучения к парадигме образования. В этом плане следует признать, что самостоятельная работа студентов (СРС) является не просто важной формой образовательного процесса, а должна стать его основой. [4, с. 256]

Это предполагает ориентацию на активные методы овладения знаниями, развитие творческих способностей студентов, переход от поточного к индивидуализированному обучению с учетом потребностей и возможностей личности. Речь идет не просто об увеличении числа часов на самостоятельную работу. Усиление роли самостоятельной работы студентов означает принципиальный пересмотр организации учебно-воспитательного процесса в вузе, который должен строиться так, чтобы развивать умение учиться, формировать у студента способности к саморазвитию, творческому применению

полученных знаний, способам адаптации к профессиональной деятельности в современном мире. [12, с. 23].

В то же время самостоятельная работа, ее планирование, организационные формы и методы, система отслеживания результатов являются одним из наиболее слабых мест в практике вузовского образования и одной из наименее исследованных проблем педагогической теории, особенно применительно к современной образовательной ситуации (диверсификация высшего образования, введение образовательных стандартов, внедрение системы педагогического мониторинга и т.д.).

Разработка комплекса методического обеспечения учебного процесса является важнейшим условием эффективности самостоятельной работы студентов. К такому комплексу следует отнести тексты лекций, учебные и методические пособия, задания и задачи, сформулированных на основе программ и программ для самоконтроля, автоматизированные обучающие и контролирующие системы, информационные базы дисциплины или группы родственных дисциплин и др. Это позволит организовать проблемное обучение, в котором студент является равноправным участником учебного процесса. Результативность самостоятельной работы студентов во многом определяется наличием активных методов ее контроля. [12, с. 160]

Существуют следующие виды контроля самостоятельной работы по русскому языку:

- входной контроль знаний и умений студентов при начале изучения очередной дисциплины;
- текущий контроль, то есть регулярное отслеживание уровня усвоения русского языка на лекциях, практических и лабораторных занятиях;
- промежуточный контроль по окончании изучения раздела или модуля курса русского языка;
- самоконтроль, осуществляемый студентом в процессе изучения русского языка при подготовке к контрольным мероприятиям;
- итоговый контроль по дисциплине в виде экзамена;

В последние годы наряду с традиционными формами контроля - коллоквиумами, зачетами, экзаменами достаточно широко вводятся новые методы, то есть организация самостоятельной работы студентов вузов по русскому языку производится на основе современных образовательных технологий. В качестве такой технологии в современной практике вуза часто рассматривается рейтинговая система обучения, позволяющая студенту и преподавателю выступать в виде субъектов образовательной деятельности, т.е. являться партнерами.

Рейтинговая система обучения предполагает многобалльное оценивание студентов русского языка, но это не простой переход от пятибалльной шкалы, а возможность объективно отразить в баллах расширение диапазона оценивания индивидуальных способностей студентов, их усилий, потраченных на выполнение того или иного вида самостоятельной работы по предмету. Существует большой простор для создания блока индивидуальных заданий, каждое из которых имеет свою «цену». Правильно организованная технология рейтингового обучения позволяет с самого начала уйти от пятибалльной системы оценивания и прийти к ней лишь при подведении итогов, когда заработанные студентами баллы переводятся в привычные оценки (отлично, хорошо, удовлетворительно, неудовлетворительно).

Кроме того, в систему рейтинговой оценки включаются дополнительные поощрительные баллы за оригинальность, новизну подходов к выполнению заданий для самостоятельной работы или разрешению научных проблем по данному предмету. У студента имеется возможность повысить учебный рейтинг путем участия во внеучебной работе (участие в олимпиадах, конференциях; выполнение индивидуальных творческих заданий, рефератов; участие в работе научного кружка и т.д.). При этом студенты, не спешащие сдавать работу вовремя, могут получить и отрицательные баллы. Вместе с тем, поощряется более быстрое прохождение программы отдельными студентами.

Например, если студент готов сдать экзамен или писать самостоятельную работу раньше группы, можно добавить ему дополнительные баллы.

Рейтинговая система - это регулярное отслеживание качества усвоения знаний и умений в учебном процессе на примере изучения русского языка, выполнения планового объема самостоятельной работы. [11, с. 150].

Ведение многобалльной системы оценки позволяет, с одной стороны, отразить в балльном диапазоне индивидуальные особенности студентов, а с другой - объективно оценить в баллах усилия студентов, затраченные на выполнение отдельных видов работ. Так каждый вид учебной деятельности приобретает свою «цену». Получается, что «стоимость» работы, выполненной студентом безупречно, является количественной мерой качества его обученности по той совокупности изученного им учебного материала, которая была необходима для успешного выполнения задания.

Разработанная шкала перевода рейтинга по дисциплине в итоговую пятибалльную оценку доступна, легко подсчитывается как преподавателем, так и студентом: 85%-100% максимальной суммы баллов - оценка «отлично», 70%-85% - оценка «хорошо», 50%-70% - «удовлетворительно», 50% и менее от максимальной суммы - «неудовлетворительно».

При использовании рейтинговой системы:

- основной акцент делается на организацию активных видов учебной деятельности, активность студентов выходит на творческое осмысление предложенных задач по предмету;

- во взаимоотношениях преподавателя со студентами есть сотрудничество и сотворчество, существует психологическая и практическая готовность преподавателя к факту индивидуального своеобразия «Я-концепции» каждого студента;

- предполагается разнообразие стимулирующих, эмоционально-регулирующих, направляющих и организующих приемов вмешательства (при необходимости) преподавателя в самостоятельную работу студентов;

- преподаватель выступает в роли педагога-менеджера и режиссера обучения, готового предложить студентам минимально необходимый комплект средств обучения, а не только передает учебную информацию; обучаемый выступает в качестве субъекта деятельности наряду с преподавателем, а развитие его индивидуальности выступает как одна из главных образовательных целей;

- учебная информация используется как средство организации учебной деятельности, а не как цель обучения.

Рейтинговая система обучения обеспечивает наибольшую информационную, процессуальную и творческую продуктивность самостоятельной познавательной деятельности студентов при условии ее реализации через технологии личностно-ориентированного обучения (проблемные, диалоговые, дискуссионные, эвристические, игровые и другие образовательные технологии).

Большинство студентов положительно относятся к такой системе отслеживания результатов их подготовки, отмечая, что рейтинговая система обучения способствует равномерному распределению их сил в течение семестра, улучшает усвоение учебной информации, обеспечивает систематическую работу во время сессии. Большое количество разнообразных заданий, предлагаемых для самостоятельной работы по русскому языку, и разные шкалы их оценивания позволяют студенту следить за своими успехами, и при желании у него всегда имеется возможность улучшить свой рейтинг (за счет выполнения дополнительных видов самостоятельной работы), не дожидаясь экзамена.

Анализируя итоги опыта введения рейтинговой системы в некоторых вузах нашей страны, можно отметить, что организация процесса обучения в рамках рейтинговой системы обучения с использованием разнообразных видов самостоятельной работы позволяет получить более высокие результаты в обучении студентов по сравнению с традиционной вузовской системой обучения.

Использование рейтинговой системы позволяет добиться более ритмичной работы студентов по русскому языку в течение семестра, а так же активизирует познавательную

деятельность студентов путем стимулирования их творческой активности. Введение рейтинга может вызвать увеличение нагрузки преподавателей за счет дополнительной работы по структурированию содержания дисциплин, разработке заданий разного уровня сложности и т.д. Но такая работа позволяет преподавателю раскрыть свои педагогические возможности и воплотить свои идеи совершенствования учебного процесса.

Весьма полезным, на наш взгляд, может быть тестовый контроль знаний и умений студентов, который отличается объективностью, экономит время преподавателя, в значительной мере освобождает его от рутинной работы и позволяет в большей степени сосредоточиться на творческой части преподавания, обладает высокой степенью дифференциации испытуемых по уровню знаний и умений и очень эффективен при реализации рейтинговых систем, дает возможность в значительной мере индивидуализировать процесс обучения путем подбора индивидуальных заданий для практических занятий, индивидуальной и самостоятельной работы, позволяет прогнозировать темпы и результативность обучения каждого студента.

Тестирование помогает преподавателю выявить структуру знаний студентов и на этой основе переоценить методические подходы к обучению по дисциплине, индивидуализировать процесс обучения.

Весьма эффективно использование тестов непосредственно в процессе обучения, при самостоятельной работе студентов. В этом случае студент сам проверяет свои знания. Не ответив сразу на тестовое задание, студент получает подсказку, разъясняющую логику задания и выполняет его второй раз.

Следует отметить и все шире проникающие в учебный процесс автоматизированные обучающие и обучающее-контролирующие системы, которые позволяют студенту самостоятельно изучать ту или иную дисциплину и одновременно контролировать уровень усвоения материала. Необходимо отметить, что конкретные пути и формы организации самостоятельной работы студентов по русскому языку в вузе с учетом курса обучения, уровня подготовки обучающихся и других факторов определяются в процессе творческой деятельности преподавателя, поэтому данные рекомендации не претендуют на универсальность. Их цель -помочь преподавателю сформировать свою творческую систему организации самостоятельной работы.

Главное в стратегической линии организации самостоятельной работы студентов в вузе заключается не в оптимизации ее отдельных видов, а в создании условий высокой активности, самостоятельности и ответственности студентов в аудитории и вне ее в ходе всех видов учебной деятельности в вузе в условиях кредитной технологии обучения. [13, с. 23]

В общем случае возможны два основных направления построения учебного процесса на основе самостоятельной работы студентов. Первый -это увеличение роли самостоятельной работы в процессе аудиторных занятий. Реализация этого пути требует от преподавателей разработки методик и форм организации аудиторных занятий, способных обеспечить высокий уровень самостоятельности студентов и улучшение качества подготовки. Второй - повышение активности студентов по всем направлениям самостоятельной работы во внеаудиторное время.

Основная задача организации самостоятельной работы студентов (СРС) заключается в создании психолого-дидактических условий развития интеллектуальной инициативы и мышления на занятиях по русскому языку в любой формы. Основным принципом организации СРС должен стать перевод всех студентов на индивидуальную работу с переходом от формального выполнения определенных заданий при пассивной роли студента к познавательной активности с формированием собственного мнения при решении поставленных проблемных вопросов и задач.

Цель самостоятельной работы студента является:

- научить студента осмысленно и самостоятельно работать сначала с учебным материалом, затем с научной информацией, заложить основы самоорганизации и

самовоспитания с тем, чтобы привить умение в дальнейшем непрерывно повышать свою квалификацию.

Решающая роль в организации СРС принадлежит преподавателю, который должен работать не со студентом «вообще», а с конкретной личностью, с ее сильными и слабыми сторонами, индивидуальными способностями и наклонностями.

При изучении русскому языку организация СРС должна представлять единство двух взаимосвязанных форм:

1. Внеаудиторная самостоятельная работа;
2. Аудиторная самостоятельная работа, которая осуществляется под непосредственным руководством преподавателя.

Аудиторная самостоятельная работа студентов по дисциплине выполняется на учебных занятиях под непосредственным руководством преподавателя и по его заданию. [2, с. 150]

Внеаудиторная самостоятельная работа выполняется студентами по заданию преподавателя, но без его непосредственного участия [13, с. 23]

Виды внеаудиторной работы СРС по русскому языку разнообразны: подготовка и написание рефератов, докладов и других письменных работ на заданные темы. Студенту желательно предоставить право выбора темы и даже руководителя работы; выполнение домашних заданий разнообразного характера. Это - решение задач; решение кроссвордов; разработка и составление различных схем и др.; выполнение индивидуальных заданий, направленных на развитие у студентов самостоятельности и инициативы. Индивидуальное задание получает каждый студент индивидуально по уровню сложности.

Чтобы развить положительное отношение студентов к внеаудиторной СРС, следует на каждом ее этапе разъяснять цели работы, контролировать понимание этих целей студентами, постепенно формируя у них умение самостоятельной постановки задачи и выбора цели.

Аудиторная самостоятельная работа может реализовываться при проведении практических занятий, семинаров и во время чтения лекций. На практических занятиях по русскому языку нужно не менее 1 часа из двух (50% времени) отводить на самостоятельное решение задач. Практические занятия целесообразно строить следующим образом:

1. Вводное слово преподавателя (цели занятия, основные вопросы, которые должны быть рассмотрены).
2. Беглый опрос.
3. Решение 1-2 типовых заданий у доски.
4. Самостоятельное решение задач.
5. Разбор типовых ошибок при решении (в конце текущего занятия или в начале следующего).

Для проведения занятий необходимо иметь большой банк заданий и задач для самостоятельного решения, причем эти задания могут быть по степени сложности.

В зависимости от дисциплины или от ее раздела можно использовать два пути.

1. Давать определенное количество задач для самостоятельного решения, равных по трудности, а оценку ставить за количество решенных за определенное время задач.
2. Выдавать задания с задачами разной трудности и оценку ставить за трудность решенной задачи. [13, с. 23]:

Активность работы студентов на обычных практических занятиях может быть усилена введением новой формы СРСП, СРС сущность которых состоит в том, чтоб на каждую задачу студент получал свое индивидуальное задание (вариант), при этом условие задачи для всех студентов одинаковое, а исходные данные различны.

В заключение отметим, что конкретные пути и формы организации самостоятельной работы студентов с учетом курса обучения, уровня подготовки обучающихся и других факторов определяются в процессе творческой деятельности преподавателя, поэтому данные рекомендации не претендуют на универсальность. Их цель – помочь преподавателю

сформировать свою творческую систему организации самостоятельной работы. Жизнь требует умения оказать первую помощь в любой ситуации, владения минимумом практических навыков.

Постоянное совершенствование профессионального мастерства, расширение кругозора невозможно без самостоятельной работы. Навык самостоятельной работы, приобретенный в стенах университета, является главным средством повышения профессионализма у наших студентов.

Литература:

1. Вербицкий А. А. Самостоятельная работа и самостоятельная деятельность студента / А. А. Вербицкий // Проблемы организации работы студентов в условиях многоуровневой структуры высшего образования : тез. докл. Всерос. науч.-метод. конф. Волгоград : Волг.ГТУ, 1994. С. 6
2. Европейская система кредитов (ЕСПК). - Алматы – 2003. — 150с
3. Зимняя И.А. Компетентностный подход. Какого его место в системе современных подходов к проблемам образования? (теоретико-методологический аспект) / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. -2006.-№8. С. 20-26.
4. Игнатов В.Г., Белолипецкий В.К. Профессиональная культура и профессионализм государственной службы: контекст истории и современность. Учебное пособие. – Ростов н/Д: издательский центр «Март», 2000. – 256 с.
5. Костромина С. Н. Учебные стратегии как средство организации самостоятельной работы студентов / С. Н. Костромина, Т. А. Дворникова // Вестн. СПбГУ. Сер. 6. Философия. Политология. Социология. Психология. Право. Международные отношения. 2007. Вып. 3. Сент. С. 295–306.
6. Матюшкин А. М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении М., 1972, с. 7-8
7. Педагогическая энциклопедия. М. 1966, т. 3, с. 783
8. Пидкасистый П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении. М.1980 с.155
9. Стреликов В. П. Совершенствование урока в сельской школе. – Советская педагогика, 1976, №11;
10. Семинары по кредитной технологии обучения. – Алматы, 2003. -150с.
11. Чекмарева Т. К. Условия повышения эффективности самостоятельной работы учащихся малокомплектной школы. – Советская педагогика, 1981.№2.
12. Юшко Г.Н. Научно-дидактические основы организации самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения: Автореф. дисс.. канд. пед. наук: 13.00.08 теория и методика профессионального образования / Рост. гос. ун-т. Ростов-н/Д, 2001. 23 с.].

МЕТОДИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ АКТУАЛИЗАЦИИ МОТИВОВ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ (на примере русского языка)

Умения и навыки любого рода деятельности формируются в процессе самой деятельности. Умение самостоятельно применять имеющиеся и приобретать новые знания и навыки формируется в самостоятельной работе студентов. Именно поэтому ее организации на уроках русского языка придается особое значение.

Основная задача высшего образования заключается в формировании творческой личности специалиста, способного к саморазвитию, самообразованию, инновационной деятельности. Решение этой задачи вряд ли возможно только путем передачи знаний в готовом виде от преподавателя к студенту. Необходимо перевести студента из пассивного потребителя знаний в активного их творца, умеющего сформулировать проблему, проанализировать пути ее решения, найти оптимальный результат и доказать его

правильность, самостоятельная работа студентов (СРС) является не просто важной формой образовательного процесса, а должна стать его основой.

Усиление роли самостоятельной работы студентов означает принципиальный пересмотр организации учебно-воспитательного процесса в вузе, который должен строиться так, чтобы развивать умение учиться, формировать у студента способности к саморазвитию, творческому применению полученных знаний, способам адаптации к профессиональной деятельности в современном мире.

Использование рейтинговой системы позволяет добиться более ритмичной работы студентов по русскому языку в течение семестра, а так же активизирует познавательную деятельность студентов путем стимулирования их творческой активности. Введение рейтинга может вызвать увеличение нагрузки преподавателей за счет дополнительной работы по структурированию содержания дисциплин, разработке заданий разного уровня сложности и т.д. Но такая работа позволяет преподавателю раскрыть свои педагогические возможности и воплотить свои идеи совершенствования учебного процесса.

Ключевые слова: организация, деятельность, навыки, способность, знание, решение, самостоятельная работа, необходимость, инновация, проблема

МЕТОДОЛОГИЯ ВА ТАШКИЛИ НАВСОЗИИ МОТИВҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИИ ДОНИШЧЌҒЁН ДАР ШАРОИТИ ТЕХНОЛОГИЯИ КРЕДИТИИ ТАЪЛИМ (дар мисоли забони русӣ)

Малака ва маҳорати ҳама гуна намуди фаъолият дар ҷараёни ҳамаҷонибаи фаъолият ташаккул меёбад. Қобилияти мустақилона истифода бурдани донишу малакаҳои мавҷуда ва азхуд намудани донишҳои нав тавассути қори мустақилонаи донишчӯён ташаккул меёбад. Аз ин ҷост, ки ба ташкили он дар дониш забони русӣ аҳамияти махсус дода мешавад.

Вазифаи асосии таҳсилоти олии ташаккули шахсияти эҷодкори мутахассиси қобилияти рушди худшиносӣ, худтаълим ва фаъолияти инноватсионидошта мебошад. Ҳалли ин мушкилот танҳо бо роҳи аз муаллим ба донишчӯ интиқол додани дониш дар шакли тайёр имконнопазир аст. Донишчӯро аз истеъмолкунандаи ғайрифаволи дониш ба эҷодкори фаъоле гузаронидан лозим аст, ки метавонад масъаларо мурағаб созад, роҳҳои ҳалли онро таҳлил кунад, натиҷаи оптималиро пайдо кунад ва дурустии онро исбот кунад. Қори мустақилонаи донишчӯён (КДМ) на танҳо шакли муҳими раванди таълим, балки бояд асоси он гардад.

Баланд бардоштани нақши қори мустақилонаи донишчӯён маънои аз нав дида баромадани қулли ташкили раванди таълим дар донишгоҳро дорад, ки он бояд тавре сохта шавад, ки қобилияти донишомӯзӣ, дар донишчӯ ташаккул додани қобилияти худшиносӣ, татбиқи эҷодкоронаи донишҳои гирифташуда ва роҳҳои мутобиқ шудан ба фаъолияти касбӣ дар ҷаҳони муосир гардад.

Истифодаи системаи рейтингӣ ба донишчӯён имкон медиҳад, ки дар давоми семестр ба қори ритмикии забони русӣ ноил гарданд ва инчунин фаъолияти маърифатии донишчӯёнро тавассути ҳавасмандгардонии фаъолияти эҷодии онҳо фаъол созанд. Ҷорӣ намудани рейтинг метавонад, боиси зиёд шудани сарбории омӯзгорон аз ҳисоби қорҳои иловагӣ оид ба сохтори мундариҷаи фанҳо, таҳияи вазифаҳои дараҷаи гуногуни мурағаб ва ғайра гардад. Аммо чунин қор ба муаллим имкон медиҳад, ки қобилияти педагогии худро ошкор намуда, идеяҳои худро оид ба таълими раванди таълим амалӣ созад.

Калидвожаҳо: ташкилот, фаъолият, малака, қобилият, дониш, ҳал, қори мустақилона, зарурат, навоарӣ, мушкилот

METHODOLOGY AND ORGANIZATION OF UPDATING THE MOTIVES OF STUDENTS' EDUCATIONAL ACTIVITIES IN THE CONDITIONS OF CREDIT TECHNOLOGY OF EDUCATION (using the example of the Russian language)

Skills and abilities of any kind of activity are formed in the process of the activity itself. The ability to independently apply existing knowledge and skills and acquire new ones is formed through independent work of students. That is why its organization in Russian language lessons is given special importance.

The main task of higher education is to form the creative personality of a specialist capable of self-development, self-education, and innovative activity. Solving this problem is hardly possible only by transferring knowledge in ready-made form from teacher to student. It is necessary to transfer the student from a passive consumer of knowledge to an active creator who can formulate a problem, analyze ways to solve it, find the optimal result and prove its correctness. Student independent work (SWS) is not just an important form of the educational process, but should become its basis.

Strengthening the role of students' independent work means a fundamental revision of the organization of the educational process at a university, which should be structured in such a way as to develop the ability to learn, to form in the student the ability for self-development, creative application of acquired knowledge, and ways of adapting to professional activities in the modern world.

The use of the rating system allows students to achieve more rhythmic work in the Russian language during the semester, and also activates the cognitive activity of students by stimulating their creative activity. The introduction of a rating may cause an increase in the workload of teachers due to additional work on structuring the content of disciplines, developing tasks of different levels of complexity, etc. But such work allows the teacher to reveal his pedagogical capabilities and realize his ideas for improving the educational process.

Key words: organization, activity, skills, ability, knowledge, solution, independent work, necessity, innovation, problem

Сведения об авторе: Эргашева Шахноза Кугановна – ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета им. А. Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова-16. Тел.: 987271004

Маълумот дар бораи муаллиф: Эргашева Шахноза Кугановна – ассистенти кафедраи забони русии умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи. А.Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, Кӯлоб, кӯч. С Сафаров-16. Тел.: 987271004

Information about the author: Ergasheva Shakhnoza Kuganovna – assistant at the university-wide department of Russian language at Kulob State University named after. A. Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova-16. Tel.: 987271004

ТДУ: 53:004.94(076.5)

АМСИЛАСОЗИИ КОМПЮТЕРИИ ҚОНУНИ ОМ БАРОИ ҚИТЪАИ ЗАНЧИР

Каримзода А.Н., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Данғара

Давраи ҳозираи тараққиёти ҷамъият бо миқдори зиёди иттилооте ниёз дорад, ки барои сохтори муайян ва системасозӣ рағбати ас. Донишҷӯён ва хонандагон бояд мустақилона кор карда баровардани ахборотро ёд гиранд, созанд, хулосаҳо бароранд, инчунин аз рӯи маълумоти гирифташуда қарорҳо қабул кунанд ва маълумотро бо дигар сарчашмаҳо ва таҷрибаи ҳаёти муқоиса кунанд. Мунтазам тарбия кардани инсон имкон медиҳад, ки пешбарандаи ҷомеа шаванд. Захираҳои кадрӣ ҷомеаи муосир, аз қабилӣ

азхудкунии дониш ва малака, азхудкунии иттилоот, табдил додани он ва барои ҳалли масъалаи мавриди омӯзиш истифода бурдани он мебошанд. Дар ин ҳолат лозим аст, ки ба дарсҳои муосир навоарӣ ворид карда шавад.

Соҳаи муосири маориф, мисли тамоми ҷомеа, марҳалаҳои барномасозиро, ки татбиқ ва паҳн кардани технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ ва намудҳои таълимро дар бар мегирад, аз сар мегузаронад. Масалан, истифодаи озмоишгоҳи виртуалӣ ва таҷрибаҳои виртуалӣ дар таълими физика имконият медиҳад, ки қори озмоиширо шавқовар ва таҷрибаҳоро бештар равшан ва шавқовар гузаронем ва дар айни замон шавқу ҳаваси донишҷӯён ва хонандагонро ба мавзӯи омӯхташаванда зиёд намоем. [1, с. 7-13]

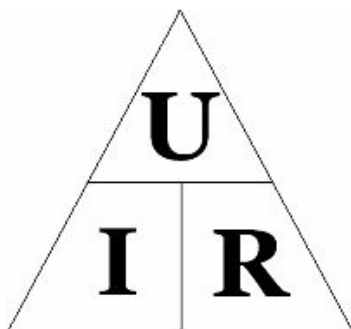
Дар ин мақола мо қонуни Ом-ро барои қитъаи занҷир дида мебароем ва ба шумо маълум менамоем, ки чӣ тавр қорҳои озмоишии виртуалиро барои ҳисоб кардани параметрҳои система истифода мебаранд.

Қонуни асосии электротехника, ки бо он занҷирҳои электрикиро меомӯзанд ва ҳисоб мекунад. Моҳияти онро равшан фаҳмида, ҳангоми ҳалли масъалаҳои амалӣ дуруст истифода бурда тавонистан лозим аст. Аксар вақт дар электротехника аз сабаби дуруст истифода бурда натавонистани қонуни Ом ба хатогиҳо роҳ дода мешавад. Қонуни Ом қонуни бунёдии электротехника буда ба шумо имкон медиҳад вобастагии ҷараён, шиддат ва муқовиматро дар занҷири электрикӣ ҳисоб кунед.

Қонуни Ом-ро барои ҳисоб кардани ҳар як бузургии зарурӣ истифода бурдан мумкин аст, агар ду бузургии боқимондари ба назар гирем. Барои ин шумо метавонед секунҷаи Ом-ро истифода баред, ки дар он бузургии пӯшида аз ҷониби ду бузургии дигар муайян карда мешавад.

Ҷараёни ампер, шиддати вольт, муқовимат ба ом муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, қонуни Ом барои қитъаи занҷир чунин навишта мешавад:

$$I = U/R.$$

Расми 1. Секунҷаи Ом

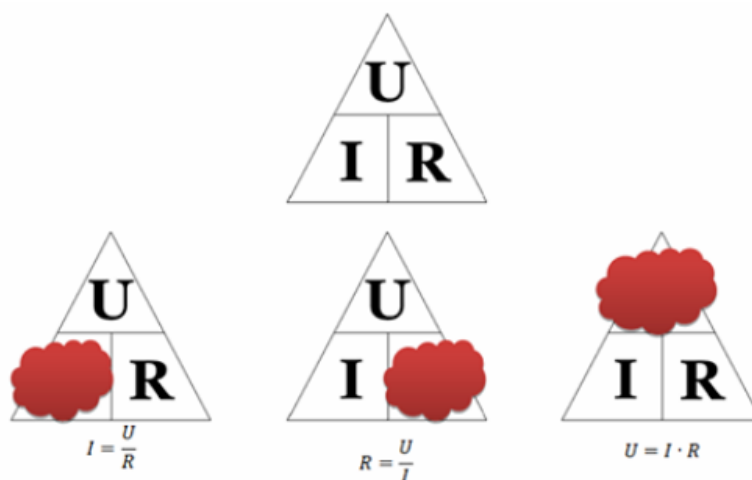
Барои ба таври математикӣ ифода кардани қонуни Ом, қайд кардан лозим аст, ки муқовимати ноқил, ки дар он ҷараёни 1А дар шиддати 1В мегузарад, ба 1 Ом баробар аст.

Қонуни Ом барои қитъаи занҷир чунин меғӯяд: ҷараёни электрикӣ ба шиддат мутаносиби роста буда, ба муқовимати ноқил мутаносиби чаппа мебошад.

Агар шиддати дар занҷири электрикӣ таъсиркунанда якчанд маротиба зиёд карда шавад, он гоҳ ҷараёни ин занҷир ҳамон миқдор зиёд мешавад. Ва агар муқовимати занҷирро чанд маротиба зиёд кунем, ҷараёни он ҳамон миқдор кам мешавад. Ба ҳамин монанд, ҳар қадар фишор ва муқовимати кубур ба ҳаракати об камтар бошад, ҷараёни об дар кубур ҳамон қадар зиёд мешавад.

Ҳар як қисми занҷири электрикиро бо истифода аз се хусусият тавсиф кардан мумкин аст: ҷараён, шиддат ва муқовимат.

Чӣ тавр истифода бурдани секунҷаи Ом-ро баррасӣ мекунем: ҳангоми пӯшидани дилхоҳ бузургӣ, ду бузургии дигар, формулаи ҳисобкунии онро медиҳанд. Дар асл қонуни Ом танҳо як формулаи секунҷа номида мешавад, ки вобастагии ҷараёниро аз шиддат ва муқовимат инъикос мекунад. Ду формулаи дигар, гарчанде, ки онҳо давоми онанд, маънои физикӣ надоранд.

Расми 2. Секунҷаҳои Ом

Қонуни Ом барои қитъаи якҷинсаи занҷир. Дар қитъаи занҷир, ки манбаъҳои ҷараён амал намеkunанд, қувваи ҷараён ба шиддати қитъа мутаносиби роста мебошад:

$$I = kU, \quad (1)$$

дар ин ҷо k -коэффитсиенти мутаносибӣ буда, *ноқилият* (воҳидаш дар СИ *сименс*, мухтасар S_m), ном гирифтааст:

$$1S_m = 1A/V.$$

Бузургии баръакси ноқилият *муқовимати электрӣ* номида:

$$R = 1/k. \quad (2)$$

Ҳамин аст, ки қонуни Ом барои қитъаи занҷир чун:

$$I = \frac{U}{R}. \quad (3)$$

Қувваи ҷараён дар қисмати занҷир ба шиддат мутаносиби рост ва ба муқовимати қитъаи занҷир мутаносиби чаппа аст, ки дар он I ҷараён, U шиддат, R муқовимат мебошад.

Воҳиди муқовимат дар СИ *Ом* аст:

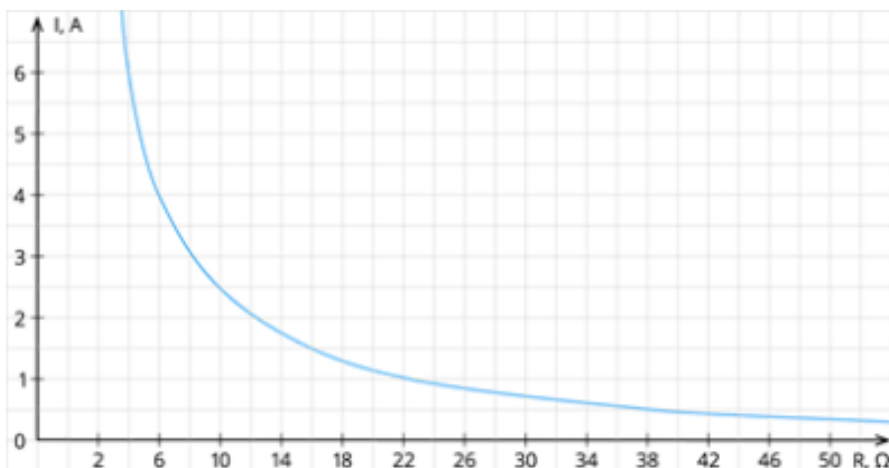
$$1 \text{ Ом} = 1 \text{ В/А},$$

Тавре, ки таҷрибаҳо нишон медиҳанд, муқовимати ноқилҳо ба моддае, ки аз он ноқил тайёр карда мешавад, андозаҳои геометрӣ ва ҳолати ин ноқил (асосан ҳарорати он) вобастагӣ зоҳир менамояд. Чунончӣ, барои ноқилҳои цилиндршакли [13, с. 144-147]:

$$R = \rho \frac{l}{S}. \quad (4)$$

Дар ин ҷо ρ -*муқовимати хос* ном дорад ва он муқовимати ноқилӣ.

Бо муқовимати тағйирёбанда ва шиддати доимӣ дар қитъаи занҷир, вобастагии ҷараён аз муқовимат гиперболаро менамояд (расми ҷараён дар қитъаи додасудаи занҷир воқеан аз шиддат ва муқовимат вобаста аст ва ҳангоми тағйир додани онҳо ҷараён низ тағйир меёбад (расми3):

Расми 3. Графикаи вобастагии чараён ба муқовимати ноқилҳо

Муқовимати хос барои ҳар як модда қимати муайян дораду дар аксар маврид ба температураи ноқилҳои металлӣ вобастагии хаттӣ зоҳир менамояд:

$$\rho = \rho_0(1 + \alpha t), \quad (5)$$

ки дар ин ҷо ρ_0 - муқовимати хос дар 0°C ($273,15\text{ K}$), α - коэффициентҳои температураи муқовимат, t - температураи ноқил аст.

Ҳисобкунӣ, ки бо истифода аз қонуни Ом барои қитъаи занҷир анҷом дода мешаванд, дар ҳолате дуруст хоҳанд буд, ки шиддат бо вольт, муқовимат бо ом ва чараён бо ампер ифода карда шавад. Агар воҳидҳои зиёди ченкунии ин бузургҳо истифода шаванд (масалан, миллиампер, милливольт, мегаом ва ғайра), он гоҳ онҳо бояд мутаносибан ба ампер, вольт ва ом тағйир дода шаванд. Барои фаҳмо будан, баъзан формулаи қонуни Омро барои қитъаи занҷир чунин навиштан мумкин аст:

$$\text{ампер} = \text{вольт/ом}$$

Шумо инчунин метавонед, чараёнро бо миллиамперҳо ва микроамперҳо ҳисоб кунед, дар ҳоле, ки шиддат бояд бо вольт ва муқовимат бо килоом ва мегаом ифода карда шавад.

Кашфи қонуни Ом

Георг Симон Ом физики олмонӣ буд, ки аз солҳои 1789 то 1854 зиндагӣ кардааст. Пас аз мактаб ба таълими математика ва физика шуруъ кард, аммо ба таҳқиқоти электрикӣ таваҷҷуҳи бештаре дошт. Дар соли 1827 вай хеле далерона изҳор намуд, ки чараёни аз занҷири электрикӣ гузаранда, ба шиддати рости мутаносиб аст.

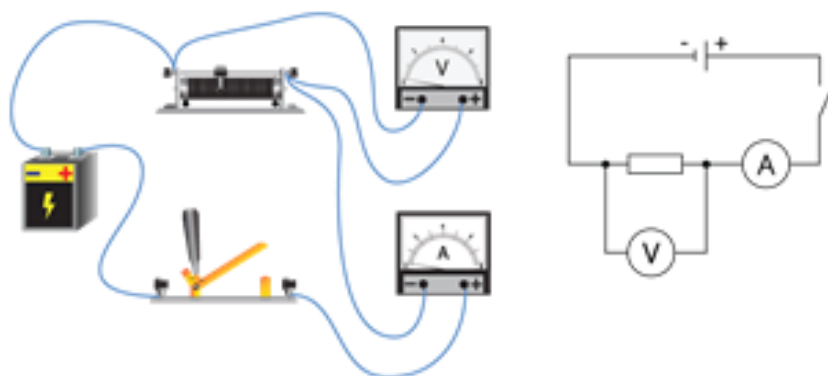
Чараёни электрикӣ, муқовимат ва шиддат чӣ гуна алоқаманданд? Вобастагии байни ин бузургҳо имрӯз худ ба худ равшан ба назар мерасанд, аммо дар замони Георг Ом, исбот кардани ин қонун чандон осон набуд.

Ҳамкасбон дар аввал ин қонунро оддӣ гуфта хандиданд. Ҳатто ҷоизаи Ом, ки соли 1841 аз Ҷамъияти Шохӣ дар Лондон гирифта буд, шубҳахоро аз байн набурд, гарчанде, ки он ба кори худ шухрати калон оварда буд.

Баҳсе дар бораи эътибори қонуни Ом пас аз марги ӯ даҳсолаҳо идома ёфтанд. Ҷамагӣ пас аз панҷоҳ соли нашри кашфиёт, қонуни Ом ниҳоят аз ҷониби комиссияи илмӣ тасдиқ карда шуд.

Соли 1881 Конгресси байналхалқии физика дар Париж қарор кард, ки воҳиди муқовимати электрикӣ Ом номида шавад.

Намунаҳои татбиқи қонуни Ом. Қонуни Ом барои ҳама қисмати занҷир эътибор дорад. Агар қувваи чараёнро дар қисмати додаи занҷир муайян кардан лозим бошад, он гоҳ шиддати дар ин қисмат амалкунандаро (расми 4) ба муқовимати ин қисмати алоҳида тақсим кардан лозим аст.

Расми 4. Татбиқи қонуни Ом ба қитъаи занҷир

Бо истифода аз қонуни Ом ҳисоб кардани ҷараёно мисол меорем. Фарз мекунем, ки шумо қувваи ҷараёно дар лампаи муқовимати 2,5 Ом муайян кардан мехоҳед, агар шиддати ба лампа додасуда 5 В бошад. 5 В-ро ба 2,5 Ом тақсим карда, мо қимати ҷараёни 2 А-ро мегирем.

Дар мисоли дуюм мо қувваи ҷараёно муайян мекунем, ки дар зери таъсири шиддати 500 В дар занҷир, ки муқовиматаш 0,5 МОм аст, ҷараён мегирад. Барои ин мо муқовиматро бо ом ифода мекунем. 500 В ба 500 000 Ом тақсим карда, арзиши ҷараёни занҷирро пайдо мекунем, ки он ба 0,001 А ё 1 мА баробар аст.

Аксар вақт, бо дониستاني ҷараён ва муқовимат, шиддат бо истифода аз қонуни Ом муайян карда мешавад. Формулаи муайян кардани шиддатро менависем:

$$U = IR$$

Аз ин формула дидан мумкин аст, ки шиддат дар нӯги қитъаи додасудаи занҷир ба ҷараён ва муқовимат мутаносиб аст. Маънои ин вобастагиро фаҳмидан душвор нест. Агар муқовимати як қисми занҷирро тағйир надихед, шумо метавонед ҷараёно танҳо бо зиёд кардани шиддат зиёд кунед. Ин маънои онро дорад, ки бо муқовимати доимӣ, ҷараёни зиёд ба шиддати зиёдтар мувофиқат мекунад. Агар дар муқовиматҳои гуногун як ҷараёно ба даст овардан лозим бошад, пас бо муқовимати баландтар бояд мутаносибан шиддати баландтар мувофиқат мекунад.

Шиддати як қисми занҷир аксар вақт пастшавии шиддат номида мешавад. Ин аксар вақт ба нофаҳмиҳо оварда мерасонад. Баъзеҳо фикр мекунанд, ки пастшавии шиддат як навъ шиддати нолозим мебошад. Дар асл, мафҳумҳои шиддат ва пастшавии шиддат баробаранд. Талафот ва пастшавии шиддат - чӣ фарқият дорад?

Пастшавии шиддат ин камшавии потенциал дар қад-қади занҷирест, ки аз он ҷараён мегузарад, аз сабаби он, ки занҷир муқовимати фаъол дорад. Тибқи қонуни Ом, коҳиши шиддат дар ҳама гуна қисмати занҷир U ба ҳосили муқовимати ин қисмати занҷир R ва ҷараёни дар он буда I , яъне $U = RI$ баробар аст. Ҳамин тавр, муқовимати қитъаи занҷир ҳар қадар зиёд бошад, пастшавии шиддат дар ин қисмати занҷир барои ҷараёни додасуда ҳамон қадар тез суръат мегирад.

Ҳисоб кардани шиддатро бо истифода аз қонуни Ом бо мисоли зерин тавсиф кардан мумкин аст. Бигузор аз қитъаи занҷир, ки муқовиматаш 10 кОм аст, ҷараёни 5 мА гузарад ва дар ин қисмат шиддатро муайян кардан лозим аст.

Зарб кардани $I = 0,005$ А ба $R = 10000$ Ом, мо шиддати баробар ба 50 В мегирем. Мо метавонем бо зарб задани 5 мА ба 10 кОм ҳамин натиҷа ба даст орем: $U = 50$ В

Дар дастгоҳҳои электронӣ ҷараён одатан бо миллиамперҳо ва муқовимат бо кило-ом ифода карда мешаванд. Аз ин рӯ, истифодаи ин воҳидҳои ченак дар ҳисобҳо мувофиқи қонуни Ом бамаврид аст.

Бо истифода аз қонуни Ом инчунин, муқовиматро ҳисоб мекунанд, дар ҳолате, ки шиддат ва ҷараён маълум бошад. Формулаи ин ҳолат чунин навишта шудааст:

$$R = U/I.$$

Муқовимат ҳамеша таносуби шиддат ба ҷараён аст. Агар шиддат якчанд маротиба зиёд ё кам карда шавад, қувваи ҷараён ҳамон қадар зиёд ё кам мешавад. Таносуби шиддат ба ҷараён, ки ба муқовимат баробар аст, бетағйир мемонад.

Формулаи муайян кардани муқовимат набояд чунин маъно дошта бошад, ки муқовимати нокили додашуда аз ҷараёни баромад ва шиддат вобаста бошад. Маълум аст, ки он ба дарозӣ, масоҳати буриш ва маводи ноқил вобаста аст. Дар намуди зоҳирӣ, формулаи муайян кардани муқовимат ба формулаи ҳисобкунии ҷараён монандӣ дорад, аммо байни онҳо фарқияти асосӣ вучуд дорад.

Ҷараён дар қитъаи додашудаи занҷир воқеан аз шиддат ва муқовимат вобаста аст ва ҳангоми тағйир додани онҳо ҷараён низ тағйир меёбад. Ва муқовимати қитъаи додашудаи занҷир қимати доимӣ дорад, ки аз тағйирёбии шиддат ва ҷараён новобаста аст, вале ба таносуби ин қиматҳо баробар аст.

Вақте ки як ҷараён дар ду қитъаи занҷир мегузарад ва шиддатҳои ба онҳо додашуда гуногунанд, маълум мешавад, ки қитъае, ки ба он шиддати бештар дода мешавад, муқовимати бештар дорад.

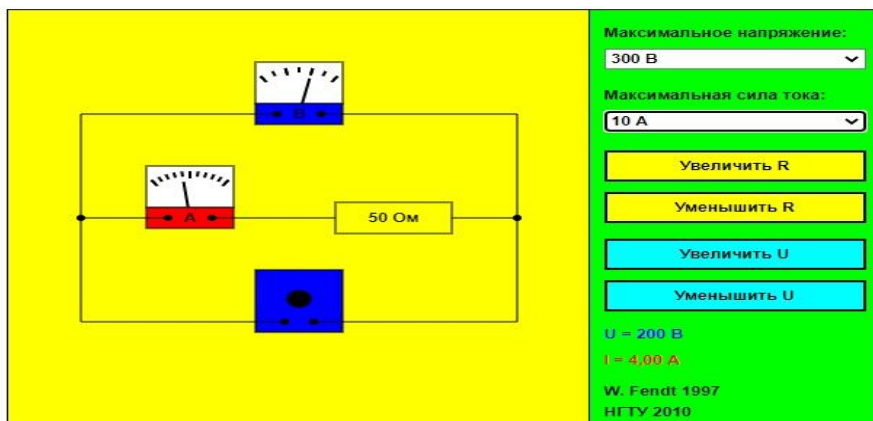
Ва агар дар зери таъсири як шиддат ҷараёнҳои гуногун дар ду қитъаи гуногуни занҷир гузаранд, он гоҳ ҷараёни камтар ҳамеша дар қитъае хоҳад буд, ки муқовимати бештар дорад. Ҳамаи ин аз мураббаъҳои асосии қонуни Ом барои як қисмати занҷир бармеояд, яъне аз он бармеояд, ки ҷараён ҳар қадар зиёд бошад, шиддат ҳамон қадар зиёд ва муқовимат камтар мешавад. [13, с. 131-135]

Барои мисол кори озмоишии виртуалиро дар мисоли «Қонуни Ом барои қитъаи занҷир» дида мебароем. Дар равзанаи кори озмоишии дар расми 1 овардашуда, қиматҳои максималии ҷараён ва шиддат нишон дода шудааст. [15]

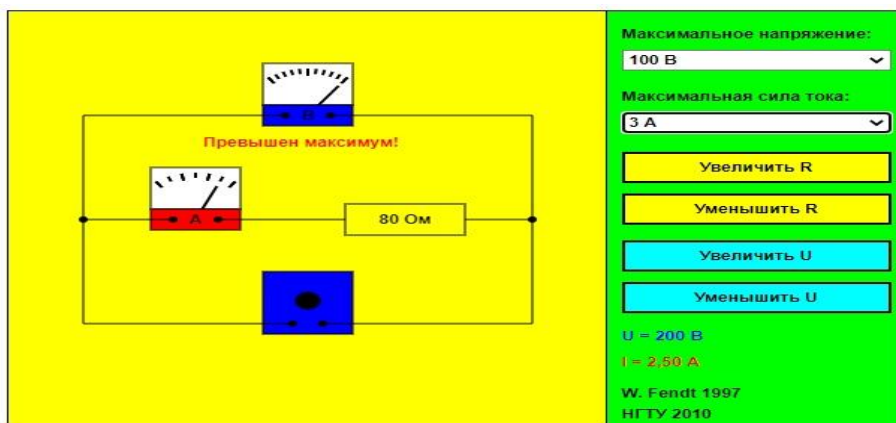
Аз равзанаи кори озмоишӣ дида мешавад, ки ҳангоми қимати шиддат $U=200\text{В}$ ва муқовимат $R=50\text{ Ом}$ будан, қувваи ҷараён дар қитъаи занҷир ба $I=4\text{А}$ баробар мешавад, яъне (расми 5)

$$I = \frac{U}{R} = \frac{200\text{В}}{50\text{ Ом}} = 4.00\text{А}.$$

Дар равзанаи кори озмоишӣ бо тағйир додани қиматҳои максималии шиддат ва қувваи ҷараён ва бо каму зиёд кардани муқовимат ва шиддат, ҷараёнро дар қитъаи занҷир муайян мекунем.

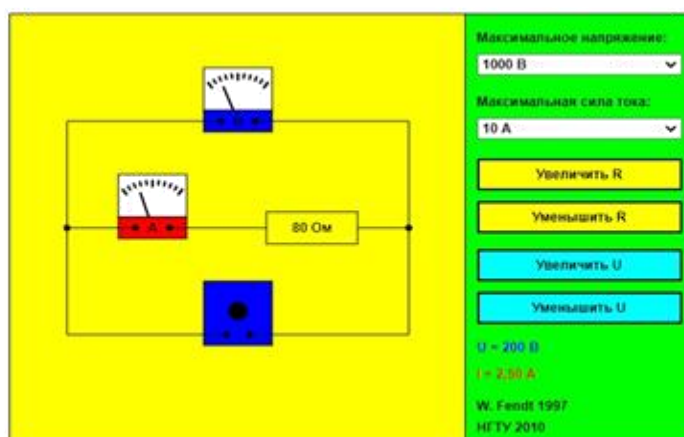

Расми 5. Равзанаи кори озмоишии «Қонуни Ом барои қитъаи занҷир»

Расми 6. Равзанаи кори озмоишии «Қонуни Ом барои қитъаи занҷир»

Аз равзанаи кори озмоишии расми 6 дида мешавад, ки ҳангоми қимати шиддат $U=200\text{В}$ ва муқовимат $R=80\text{ Ом}$ баробар будан, қувваи ҷараён дар қитъаи занҷир ба $I=2,50\text{ А}$ баробар мешавад, яъне аз равзанаи кори озмоишӣ дида мешавад, ки бо зиёд шудани муқовимати ноқилҳо, қувваи ҷараён дар қитъаи занҷир кам мешавад.

$$I = \frac{U}{R} = \frac{200\text{В}}{80\text{ Ом}} = 2.50\text{А.}$$

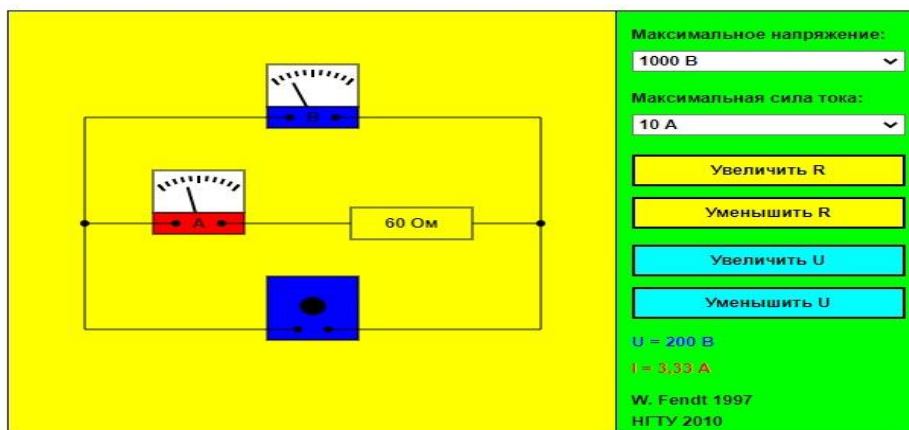
Расми 7. Равзанаи кори озмоишии «Қонуни Ом барои қитъаи занҷир»

Аз равзанаи кори озмоишии расми 7 дида мешавад, ки ҳангоми қимати шиддат $U=200\text{В}$ ва муқовимат $R=80\text{ Ом}$ баробар будан, қувваи ҷараён дар қитъаи занҷир ба $I=2,50\text{ А}$ баробар мешавад, яъне аз равзанаи кори озмоишӣ дида мешавад, ки бо зиёд шудани муқовимати ноқилҳо, қувваи ҷараён дар қитъаи занҷир кам мешавад.

$$I = \frac{U}{R} = \frac{200\text{В}}{80\text{ Ом}} = 2.50\text{А.}$$

Чи хеле, ки дар боло қайд кардем, қонуни Ом барои қитъаи занҷир чунин мегӯяд: ҷараёни электрикӣ ба шиддат мутаносиби роста буда ба муқовимати ноқил мутаносиби чаппа мебошад.

Аз ин ҷо мо ба чунин хулоса меоем, ки агар шиддати дар қитъаи занҷири электрикӣ таъсиркунанда якчанд маротиба зиёд карда шавад, он гоҳ ҷараёни ин занҷири электрикӣ ҳамон миқдор зиёд мешавад. Ва агар муқовимати занҷирро якчанд маротиба зиёд кунем, ҷараёни электрикӣ дар қитъаи занҷир ҳамон миқдор кам мешавад.

Расми 8. Равзанаи кори озмоишии «Қонуни Ом барои қитъаи занҷир»

Аз равзанаи кори озмоишии расми 8 дида мешавад, ки ҳангоми қимати шиддат $U=200\text{В}$ ва муқовимат $R=60\text{ Ом}$ баробар будан, қувваи ҷараён дар қитъаи занҷир ба $I=3.33\text{ А}$ баробар мешавад, яъне аз равзанаи кори озмоишӣ дида мешавад, ки бо зиёд шудани муқовимати ноқилҳо, қувваи ҷараён дар қитъаи занҷир кам мешавад.

$$I = \frac{U}{R} = \frac{200\text{В}}{60\text{ Ом}} = 3.33\text{ А.}$$

Аз кори озмоишии виртуалӣ, ки тариқи модули компютерӣ иҷро карда шуд, чунин ҳулоса баровардан лозим аст, ки ҷараён дар қитъаи додашудаи занҷир воқеан аз шиддат ва муқовимат вобаста аст ва ҳангоми тағйир додани онҳо ҷараён низ тағйир меёбад.

Аз тарафи дигар аз кори озмоишии виртуалии гузаронидашуда маълум гардид, ки бо зиёд шудани муқовимати ноқилҳо ҷараёни электрикӣ дар қитъаи занҷир кам мешавад.

Адабиёт:

1. Баймульдин М. К. Актуальность использования виртуальных лабораторных работ для дисциплины «Основы компьютерного моделирования» / М.К. Баймульдин, Э.К. Сейпишева, Б.О. Мухаметжанова и др. // Молодой ученый. – 2016. – № 26. – С. 3-7. – URL: <https://moluch.ru/archive/130/35996/>.
2. Д.В. Сивухин. Общий курс физики. Учеб. пособие: Для вузов. В 5 т. Т. III. Электричество. — Москва: Физматлит: издательство МФТИ, 2004. — С. 194. — ISBN 5-9221-0227-3.
3. М. Ҷамолов, С.Н. Каримов, Ф.Қ. Раҳимов. Курси физикаи умумӣ. Ҳодисаҳои электромагнитӣ. «ДДМТ», Душанбе, с. 2003, 348 саҳ.
4. Матвиенко В.А. Основы теории цепей: учебное пособие для вузов. — Екатеринбург: УМЦ УПИ, 2016. — С. 52. — ISBN 978-5-8295-0425-0.
5. Рез И.С., Поплавко Ю.М. Диэлектрики. Основные свойства и применения в электронике. — М., Радио и связь, 1989, — с. 46-51.
6. Ҳ. Саъдуллозода, Д.М. Ақдодов Электр ва магнетизм. ДМТ, Душанбе, с. 2011, 261 саҳ.
7. Ҳ.Мачидов. Асосҳои электродинамика. Оптика ва физикаи атомӣ. «Эр-граф», Душанбе, с.2007, 425 саҳ.
8. Теплотехника: Учеб. для вузов. / В.Н. Луканин, М.Г. Шатров, Г.М. Камфер и др.; под ред. В.Н. Луканина. — М.: Высш. шк., 2009.
9. Акимов М.Н., Кузьмин А.А., Романов Н.Н. Техническая термодинамика. Лабораторный практикум. — СПб.: СПбГУ МВД РФ, 2001. — 75 с.
10. Акимов М.Н., Кузьмин А.А., Романов Н.Н. Газовые смеси и теплоемкость: Задания и методические указания по выполнению расчетной работы. / Под общей ред. В.С. Артамонова. — СПб.: Санкт-Петербургский институт Государственной противопожарной службы МЧС России, 2004. — 19 с.

11. Акимов М.Н., Кузьмин А.А., Романов Н.Н. Термодинамический расчет цикла двигателя внутреннего сгорания: Задания и методические указания по выполнению расчетной работы. — СПб.: Санкт-Петербургский институт Государственной противопожарной службы МЧС России, 2004. — 10 с.

12. Пирмаҳмад Нуров. Фарҳанги мухтасари русӣ ба тоҷикии истилоҳоти илмҳои дақиқ ва техникӣ. Душанбе 2013. 611 с.

13. Трофимова Т.И. Т761 Физика : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Т. И. Трофимова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Издательский центр «Академия», 2013. — 352 с. — (Сер. Бакалавриат). ISBN 978-5-7695-9820-3.

14. Георгова И.Ж. Виртуальные лабораторные работы как форма самостоятельной работы студентов / И.Ж. Гергова, М.А. Коцева, А.Х. Ципинова и др. // Современные наукоемкие технологии. – 2017. – №1. – С. 94-98.

15. <https://fizinfotech.jimdofree.com/2023/10/19/виртуальные-лабораторные-работы-по-физике/>

АМСИЛАСОЗИИ КОМПЮТЕРИИ ҚОНУНИ ОМ БАРОИ ҚИТЪАИ ЗАНЧИР

Дар ин мақола мо Қонуни Омро барои як қисми занҷир дида мебароем ва ба шумо маълум менамоем, ки чӣ тавр онро барои ҳисоб кардани параметрҳои система истифода мебаранд.

Қонуни асосии электротехника, ки бо он занҷирҳои электрикиро меомӯзанд ва ҳисоб мекунанд, ин қонуни Ом мебошад. Моҳияти онро равшан фаҳмида, ҳангоми ҳалли масъалаҳои амалӣ дуруст истифода бурда тавонистан лозим аст. Аксар вақт дар электротехника аз сабаби дуруст истифода бурда натавонистани қонуни Ом ба ҳатогиҳо роҳ дода мешавад. Қонуни Ом қонуни бунёдии электротехника буда, ба шумо имкон медиҳад вобастагии ҷараён, шиддат ва муқовиматро дар занҷири электрикӣ ҳисоб кунед.

Қонуни Омро барои ҳисоб кардани ҳар як бузургии зарурӣ истифода бурдан мумкин аст, агар ду бузургии боқимондари ба назар гирем. Барои ин шумо метавонед секунҷаи Омро истифода баред, ки дар он бузургии пӯшида аз ҷониби ду бузургии дигар муайян карда мешавад.

Калидвожаҳо: Физика, амсиласозии компютерӣ, Қонуни Ом, ҷараён, қитъаи занҷир шиддат, занҷири электрикӣ, электротехника ва ғайра.

КОМПЬЮТЕРНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ЗАКОНА ОМ ДЛЯ УЧАСТКА ЦЕПИ

В этой статье мы рассматривали закон Ома для участка цепи и постарались показать, как использовать его для расчета параметров системы.

Основной закон электротехники, по которому изучаются и рассчитываются электрические цепи, это является закон Ома. Необходимо четко понимать ее суть и уметь правильно использовать ее при решении практических задач. В электротехнике часто допускают ошибки из-за неумения правильно применить закон Ома. Закон Ома является основным законом электротехники и позволяет рассчитать зависимость тока, напряжения и сопротивления в электрической цепи. Закон Ома можно использовать для расчета каждой требуемой величины, если мы рассмотрим оставшиеся две величины. Для этого можно использовать треугольник Ома, где замкнутая величина определяется двумя другими величинами.

Ключевые слова: физика, компьютерное моделирование, закон Ома, цепь тока, напряжения, электрическая цепь, электротехника и т. д.

COMPUTER SIMULATION OF THE OHM LAW FOR CHAIN SECTION

In this article, we looked at Ohm's law for a section of a circuit and tried to show how to use it to calculate system parameters.

The basic law of electrical engineering, according to which electrical circuits are studied and calculated, is Ohm's law. It is necessary to clearly understand its essence and be able to use it correctly when solving practical problems. In electrical engineering, mistakes are often made due to the inability to correctly apply Ohm's law. Ohm's law is the basic law of electrical engineering and allows you to calculate the relationship between current, voltage and resistance in an electrical circuit.

Ohm's Law can be used to calculate each quantity required if we consider the remaining two quantities. To do this, you can use the Ohm triangle, where a closed quantity is determined by two other quantities.

Key words: physics, computer modeling, Ohm's law, current circuit, voltage, electrical circuit, electrical engineering, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримзода Аҳлиддин Назир – Донишгоҳи давлатии Данғара, муаллими калони кафедраи информатика ва телекоммуникатсия. **Суроға:** 735320, Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Данғара, кӯчаи Марказӣ, 25. **Телефон:** (+992) 000-07-17-77. **E-mail:** ahliddin_151598@mail.ru

Сведения об авторе: Каримзода Ахлиддин Назир – Дангаринский государственный университет, старший преподаватель кафедры информатики и телекоммуникаций **Адрес:** 735320, Республика Таджикистан, р. Дангара, ул. Центральная, д. 25. **Телефон:** (+992) 000-07-17-77. **E-mail:** ahliddin_151598@mail.ru

Information about the author: Karimzoda Ahliddin Nazir – Dangara state University, senior lecturer, Department of Informatics and telecommunications **Address:** 735320, Republic of Tajikistan, Dangara district, Centralnaya str., 25. Phone: (+992) 000-07-17-77. E-mail: ahliddin_151598@mail.ru

**ИЛЮСТРАЦИЯ К МАТЕРИАЛАМ КАК ЧАСТЬ ВОПЛОЩЕНИЯ АВТОРСКОГО
ЗАМЫСЛА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ ТАДЖИКИСТАНА**

Рахимов А.А., д.ф.н., доцент, Боровицкая Л.А., соискатель
Межгосударственное образовательное учреждение
высшего образования Российско-Таджикский (Славянский) университет

Известно, что человеческий мозг лучше воспринимает информацию, когда видит не только текст, но и приложенную к нему иллюстрацию или фотографию. Именно поэтому в настоящее время очень часто используются различные иллюстрации и всевозможные жанры фотографий в газете.

У фотографии в газете несколько функций: информационная, иллюстративная и оформительская. Чем больше функций фотографии работают, тем выше её ценность, в противном случае, фотография не нужна.

Фотографии для газеты – это ее визитная карточка, лицо газеты. Читатель непременно первым делом обращает внимание именно на иллюстрации и фотографии, расположенные на первой полосе. По этому признаку можно легко определить уровень газеты, качество дизайна. Именно поэтому так важно проанализировать роль иллюстрации в русскоязычных газетах современного Таджикистана.

Современный читатель, приученный телевидением к зрелищности, в первую очередь обращает внимание на фотографии и различные иллюстрации. В связи с этим, редакциям газет приходится непрерывно улучшать и обновлять форму и содержание своего печатного издания, где все большую роль начинает играть именно фотография.

За время существования фотографии на газетной полосе отношение к ней было разным. В 1950-70 годы изготовление фотографии было сложным и дорогим. Выручала в то время Фотохроника ТАСС, которая рассылала пластмассовые клише во все редакции на любые темы. Эти фото с небольшими подписями представляли самостоятельные изобразительные материалы – фотозаметки, а использовались оформителями как украшение. В 50-е годы среди журналистов даже возникал спор: нужна или нет иллюстрация или изобразительный материал? А уже в 70-е годы в литературно-художественных журналах стали широко применять рисунки и фотографии, и эти изобразительные материалы можно рассматривать как иллюстрации.

В начале 1970-х г. г. редакции получили электронно-гравировальные автоматы, и появилась возможность публиковать оперативные снимки в неограниченном количестве. Областные и центральные газеты смогли разнообразить размер фотографий, жанр, форму и т. п. Однако лишь в конце 70-х годов 20 века, когда в полиграфии появятся новые виды воспроизведения фотоснимков (фототипия, цинкография), фотографии все чаще и чаще стали появляться в массовой печати.

В наше время способ подготовки различных фотографий и иллюстраций намного упростился. Наступила эра цифровых технологий, редакции имеют высококачественное компьютерное оборудование и все допечатные процессы делают самостоятельно. А значит, имеют большую возможность для того, чтобы показать все возможности своего творчества при создании газетной полосы в целом. Существуют огромные базы изображений, сделанных профессиональными художниками, репортерами-фотографами и уже в цифровом виде записанных на оптические диски. Стало возможным получение картинки в цифровом виде от видеокамеры или напрямую с телевизионного эфира. Подключение к сети Интернет позволяет принимать большие объемы разнообразной информации и при необходимости сразу включать ее в свое издание.

Важно местоположение фотографии на странице. Она должна самым идеальным образом вписываться туда, куда ее поставил дизайнер. При этом снимок не должен притеснять текст.

Функции иллюстрации. Помимо своей основной функции – пояснения – изобразительный материал выполняет и другие функции. Изображение может не только пояснять текст, но и дополнять и расширять его; оно активно включено в коммуникативный процесс, осуществляемый газетой, поэтому информационную функцию иллюстраций следует признать одной из важнейших [1, с. 37].

Важное свойство иллюстраций – эмоциональное воздействие на читателя. Обращаясь к конкретному изданию, мы подвергаемся такому воздействию со стороны печатного материала, значимой частью которой являются иллюстрации. Еще одна неотъемлемая функция иллюстраций – эстетическая, так как изображение проявляет себя в издании и как самостоятельная художественная форма, и как полноправный элемент ансамбля газеты.

На динамику графического иллюстрирования влияют такие типологические факторы, как направленность, периодичность, формат и объем изданий. Так, основой журналистских материалов «Азия плюс» является оперативная общественно-политическая информация, а также тексты аналитической и публицистической направленности, которые предполагают графическую визуализацию, а также документальное иллюстрирование (фотографию). При этом тексты издания редко содержат информацию документально-экономического характера, что существенно сокращает возможности использования инфографики.

Определить набор особых функций иллюстрации в исследуемом издании позволит такой параметр, как *функции иллюстрации в тексте*. Базовый признак определения функции иллюстрации – принципы ее взаимоотношения с текстом.

В основу классификации иллюстрации легли функциональные особенности визуальных компонентов текста, выделенные исследователями, которые классифицируют визуальные компоненты по степени их равноценности тексту. Так, Б. Карварис и М.Б. Ворошилова, выделяют четыре типа иллюстраций по их функциональным отношениям с текстом:

- доминирующая иллюстрация, выполняющая ведущую роль по отношению к тексту;
- равноценная иллюстрация, выполняющая функцию визуализации текста и равноценная ему по информационной значимости;
- сопровождающая иллюстрация, используемая в качестве пояснения к тексту;
- декоративная иллюстрация, служащая эстетическим целям, украшающая текст.

По этому же признаку, исследователь газетного оформления С.И. Галкин выделяет три типа иллюстративных материалов: изображение, которое визуализирует текст, самостоятельный изобразительный материал и изобразительные элементы.

Опираясь на эти классификации, автор исследования считает возможным предложить следующую классификацию иллюстраций по типу взаимодействия с текстом. По *функциональному взаимоотношению с текстом* издания, номера, рубрики или материала можно выделить следующие типы:

- декоративную иллюстрацию;
- иллюстрацию, визуализирующую текст;
- самостоятельную иллюстрацию.

Декоративными иллюстрациями являются изображения, выполняющие исключительно акцидентную или эстетическую функции в оформлении издания, следуя его общей графической концепции. Используемые как декоративные заставки, они опосредованно связаны с медиатекстом рубрики. С медиатекстом материала и номера декоративные иллюстрации связаны в наименьшей степени [3, с. 54].

Иллюстрации, которые выполняют функцию *визуализации медиатекста*, визуализируют средствами графики содержание статей с разной степенью реалистичности и художественной интерпретации. Данные иллюстрации являются примером визуализации материала всего медиатекста либо его фрагмента. Иллюстрации, визуализирующие текст, могут быть доминирующими, равноценными либо сопроводительными по отношению к нему.

Следующей категорией являются отдельные иллюстрации, представляющие собой *самостоятельные публикации*, связанные с медиатекстом издания или номера, но не имеющие прямого отношения к тексту материалов. Они визуализируют тему номера, тип и концепцию издания.

Таким образом, тип связи текста и иллюстрации в медиатексте определяются полем их функционирования в рамках издания, номера, рубрики, материала.

Исследования истории развития иллюстрирования показывают, что графические иллюстрации появились как декоративные компоненты и только со временем вошли в медиаконтент издания. В настоящее время традиционную функцию оформления полосы издания продолжают выполнять декоративные иллюстрации. Они теряют свою актуальность, так как для большинства современных периодических изданий использование иллюстраций в качестве элементов оформления и декорирования не характерно.

Функциональный анализ показал, что на фоне снижения количества декоративных иллюстраций возросло число иллюстраций, визуализирующих текст. Данная тенденция подтверждает процесс трансформации графической иллюстрации от декоративного элемента к полноценному компоненту контента. В этом случае иллюстрация частично принимает на себя когнитивную функцию, присущую тексту, выступает а качестве визуального высказывания или его части. Иллюстрации этого вида представляют наибольшую группу среди графических иллюстраций в журналах (93%). Примером удачной визуализации одного из ключевых материалов номера являются иллюстрации материалов в статье посвященной самой главной теме 2020 года-пандемии. Итак, материал «Держите дистанцию. Минздрав Таджикистана показал, как соблюдать правила профилактики коронавируса» еженедельника «Азия плюс» №13. Иллюстрируя вербальный материал, фотографии визуализирует текст, погружает в «происходящее», а так как в тексте приводятся подробности мер предосторожностей, иллюстрации позволяют понять текст, даже не читая его.

Подобную функцию выполняют и графические иллюстрации в газетах. В силу особенностей современной газетной прессы все исследуемые графические иллюстрации (100%) визуализируют текст либо его фрагмент, выступая в качестве цитаты.

Иллюстрация становится визуальным высказыванием части медиатекста не только в конкретной рубрике, но и в целом номере, представляя собой самостоятельную публикацию.

Самостоятельные иллюстрации не связаны непосредственно с текстом материалов. Они информационно самодостаточны и являются отдельными публикациями – визуальными высказываниями авторов. К ним можно отнести иллюстрации обложек, которые не анонсируют материалы номера. Иллюстрации этого вида задают тему номера. Среди рассмотренных номеров исследуемой газеты, мы не встретили самостоятельных иллюстраций, которые «говорят» с читателем без текста. Но этому есть объяснение, так как такого рода фотографии появляются не всегда, и свидетельствуют о высоком мастерстве журналиста-фотографа. Среди обычных иллюстраций они составляют 1%.

Так, анализ *функций, которые иллюстрация выполняет по отношению к тексту публикации*, позволил выделить *доминирующую, равноценную и сопроводительную* иллюстрации. Критерии равноценности этих компонентов трудно поддаются определению: на них влияют когнитивные связи, масштабные соотношения, формат и расположение иллюстрации в тексте и т.д., причем их соотношение варьируется. В некоторых случаях изображение представляет наиболее ценную информацию для понимания, чем текст, и наоборот. При изучении иллюстраций «Народной газеты», мы обратили внимание, что представленные в ней фотографии (90%) выполняют сопроводительную функцию, так как визуализирует материалы газеты, не беря на себя доминирующую или равноценную функцию. При которых, одного взгляда на материал было бы достаточно, чтобы понять, о чем речь пойдет далее.

Как элемент художественно-технического оформления газеты, иллюстрации выполняет ряд функций в «Народной газете».

Она используется как средство концентрации внимания читателей. Благодаря привлекательности снимок играет роль зрительного центра полосы. В композиционном плане иллюстрации будто замыкает на себе другие публикации и является исходной точкой для знакомства с содержанием материалов полосы. Примером такой фотографии на полосе, может служить иллюстрация в статье «В парке победы посадили 2020 саженцев» в газете «НГ» №11 за 2020 год. Фотография привлекает внимание на полосе, и сразу становится понятно, о чем пойдет речь в публикации. «Исполнительный орган государственной власти города Душанбе и Программа развития ООН (ПРООН) в Таджикистане поддержали общественную инициативу молодых эко-активистов по посадке 2020 деревьев в Парке Победы города Душанбе». Уже по одним только фотографиям мы понимаем, что эко активисты проводят акцию по посадке саженцев, в которой приняли участие все равнодушные жители столицы.

В последние годы в практике оформления периодических изданий иллюстрации все чаще используют как средство ориентирования. Наиболее последовательно и успешно применяются фотографии как средство ориентирования в газетах. В журналах это случается гораздо реже.

Изобразительные материалы принято рассматривать в двух аспектах: как элемент оформления и как отдельную публикацию, самостоятельное журналистское произведение.

В последнее время появляются новые газетные издания, в которых визуальная информация становится равнозначной вербальной информации. Читатели СМИ утрачивают привычку к постоянному чтению и привыкают получать новости в визуальных формах их подачи. На полосах газет крупные яркие фотоиллюстрации начинают занимать не меньшее, а подчас и большее место, чем тексты.

Очень важен комментарий к фото – пояснение, о ком идет речь, что происходит, где и когда это случилось. Хорошо написанный текст комментария разъясняет читателю, чем интересна эта фотография. Он имеет существенные отличия от простого текста. И для того чтобы читатель мог понять, где текст статьи, а где комментарий, они выполняются разными шрифтами. Комментарий должен быть четким и понятным, чтобы объяснить все детали фотографий. К некоторым из них требуется краткая подпись, к другим – многословные описания или комментарий к событию, факту. Фотографии больших групп людей обычно размещают с краткой подписью.

Оформление любого издания должно:

- способствовать наиболее полному выявлению содержания напечатанных материалов;
- улучшить восприятие материалов;
- завоевать внимание читателя (помочь быстро разобраться в содержании номера и как можно быстрее найти и определить самое важное для него)

В дизайне тоже следует придерживаться определенных принципов:

- Соответствие содержанию. Все приемы оформления должны быть актуальными и соответствовать идее, теме или жанру номера

- Единство стиля (динамичный современный, документальный стиль и др.) Все элементы, детали оформления должны гармонично сочетаться друг с другом. Для того что бы стиль стал узнаваемым, во время верстки – все должно соблюдаться до мелочей.

- Контрастность (контраст черного и белого, большого и маленького, прямого и наклонного и др.) помогает не только привлечению внимания, но и его удержанию.

- Принцип пропорциональности проявляется, например, в том, что размер элементов дизайна (заголовочного комплекса, иллюстраций, подложек, текстовые и титульные шрифты, пробельные и разделительные средства и др.) определяется их значимостью и взаиморасположением.

- Направленность – принцип, который предполагает последовательное восприятие дизайна газеты. Эффектное оформление сопровождает читателя по страницам газеты.

- Экономность и сдержанность означают сознательное ограничение дизайнера в подборе тех или иных средств оформления. Дизайн должен быть изящным, но при этом простым, удобным и понятным.

- Экспериментальность – принцип, предполагающий постоянную нацеленность дизайнера на творчество, поиск чего-то нового: эксперименты с макетами, импровизация в том или ином жанре, создание новейших эффектных приемов, которые привлекут и заинтересуют читателя.

- Системность-без системного подхода дизайнер не сможет реализовать единство стиля газеты, ее целостность. Системность суть любой проектной деятельности, в том числе и дизайна.

Следование перечисленным выше принципам дизайна повышает простоту чтения газеты и позволяет улучшить ее внешний вид.

На страницах газет существует огромное множество жанров, связанных с фотографией и другими иллюстрациями. К таким жанрам относятся фотопортреты, репортажные фотографии, различные коллажи, фотоочерки и многое-многое другое.

Возьмем за основу систему жанров фотожурналистики, предложенную В.В. Тулуповым в книге «Дизайн и реклама в системе маркетинга российской газеты». По мнению автора, исторически сложились три «родовых», канонических жанра: фотоинформация (фотозаметка), фотопортрет и фоторепортаж. Но все эти жанры тоже смешиваются и взаимопроникают, все зависит от того, какую они выполняют задачу.

Мы изучили печатные издания «Азия-Плюс» и «Народная газета» с целью анализа роли и места фотографии в структуре публикаций. Какое место занимает фотография в композиции газетных материалов на страницах газет. При рассмотрении номеров изданий за полгода, мы можем говорить о том, что наши СМИ не в полной мере пользуются возможностями фотожурналистики, ее богатым арсеналом и особой способностью передачи информации на страницах печатных изданий. Чаще всего встречается, фотоинформация, как наиболее оперативная форма отображения положительных и отрицательных сторон действительности. Это та форма ее фиксации, которая ранее других выделилась в особый жанр фотожурналистики.

Что касается другого популярного жанра фотожурналистики – фоторепортажа, то он имеет более развернутое коммуникативное действие, направленное коммуникатором (фоторепортером, журналистами, органом СМИ) на зрителя и читателя, с целью освещения многосоставного события. Фоторепортаж может состоять из серии снимков, рисующих событие в фазах его изменений, его поступательного или динамического развития. К сожалению, этот жанр незаслуженно забыт журналистами печатных СМИ, или нет профессионалов, которые могли бы представить его в газете. Также бывает, что политика редакции такова, что предпочтение отдается печатному тексту, а фотографии играют роль дополнения к тексту или в качестве оформления полосы. Такое отношение к фотожурналистике говорит об отсталости редакции печатного издания, которое не желает учиться и менять отношение к информации, будь то текст или иллюстрации.

На сайте «Азия-плюс» есть специальный проект «История одной фотографии», где с фотографии начинается целый материал, чаще всего исторический, но и не только. Фотография дает толчок для поиска информации, в публикации целые череды снимков, в которых оживает история. Очень интересно смотреть иллюстрации и читать комментарии к снимкам, получается эффект присутствия. В качестве примера можно назвать такие материалы как, «Визит императрицы», «Старик и Маша», «Трагедия в горах Памира», «Незабываемая поездка на Таджикистане» и др.

Фотографии для газеты – это ее визитная карточка, лицо газеты. Покупатель непременно первым делом обращает внимание именно на иллюстрации и фотографии, расположенные на первой полосе. По этому признаку можно легко определить уровень газеты, качество дизайна.

Просматривая «Народную газету», нельзя не заметить, что самым распространенным жанром фотожурналистики на ее страницах является фотопортрет, он дополняет и визуализирует человека или группу людей. Фотопортрет может быть индивидуальным или групповым. Главное, чтобы он не был мелким и не искажал внешность изображенных на нем людей.

Фотоинформация, фоторепортаж, фотокорреспонденция и фотоиллюстрация – жанры фотожурналистики, которые наиболее часто используются в современных газетах. Все эти жанры несут информацию именно на фотографиях, но в сопровождении некоторого комментария в виде текста, приложенного к снимкам.

Основой фотоинформации является определенный факт. В отечественной фотожурналистике выделяются три разновидности фотоинформации: некомментируемая, комментируемая и развернутая. Объем текстовой информации в них, как правило, заключается в рамки сообщения об одном факте. Различие мы находим лишь в обрисовке деталей, в тех или иных подробностях события.

При выборе между статичными и динамичными фотографиями с психологической точки зрения, конечно же, выигрывают фотографии в действии. Снимки, сделанные в тот момент, когда человек находился в движении, вызывают гораздо больший интерес, нежели те, где люди просто стоят и смотрят в камеру. К тому же динамичные снимки выглядят более «живыми». Таким образом, размещая динамичные фотоснимки, журналист как будто подкрепляет слова делом.

Важно местоположение фотографии на странице. Она должна самым идеальным образом вписываться туда, куда ее поставил дизайнер. При этом снимок не должен притеснять текст.

Мы рассмотрели два номера газеты («Азия Плюс» за 5 февраля 2020 года и за 18 марта 2020 года) с целью выявления современных тенденций иллюстрирования в печатных СМИ. За последний 10 лет газета заметно изменилась и, на наш взгляд, в лучшую сторону. Формат газеты не изменился, увеличилось количество рекламы в газете, но этому есть логическое объяснение, без рекламы и доходов от нее газете нелегко существовать. Отрадно сознавать, что медиахолдинг «Азия-плюс» идет в ногу со временем, и у них есть сайт, на котором появляются материалы из газеты, после ее печати. Так как есть люди, которые отдают предпочтение газете в руках, а современный молодой человек чаще заглядывает в телефон, и может ознакомиться с материалами газеты в интернет-версии. Другой положительной стороной мы считаем, что на сайте можно найти многие статьи в специальном архиве, или в нужном разделе, стоит лишь ввести слово или дату для поиска.

Что касается фотоматериала, нельзя не заметить, что фотографий в современной газете намного больше, и они занимают иногда главное место на полосе. Если сравнивать с прежними временами, то в современной газете «Азия-Плюс» видно развитие жанра фоторепортажа. Портреты, конечно, тоже присутствуют, но их меньше, примерно в соотношении 65/35. Очень редки фотопортреты, приложенные к статьям, в которых говорится о конкретных личностях. И в силу того, что фотографии присутствуют практически по всей полосе, читателю проще погрузиться в ту атмосферу, в которой находился автор снимков.

В номерах двух рассмотренных газет присутствуют и другие жанры фотографий, такие как фотоколлажи, созданные при помощи фоторедактора Photoshop, пейзаж, натюрморт и даже картинки из Интернета.

Иллюстрации как средство художественного оформления имеют большое значение в формировании эстетической привлекательности газетных страниц. Во-первых, иллюстрации играют активную роль в конструировании полосы, выступая в композиционном единстве с другими элементами; благодаря изобразительным материалам газетные страницы приобретают вид законченного, гармоничного целого. Во-вторых, художественные достоинства периодических изданий зависят также от изобразительно совершенства напечатанных фотографий. Оба момента одинаково важны. Привлекательность оформления газеты может снизить как композиционную незавершенность ее графической модели, так и невыразительность фото публикаций. Вот почему газетные оформители должны быть профессионалами не только по вопросам расположения на полосе иллюстраций, но и оценки их качества. Проведенный анализ иллюстрирования газеты показал, что качество фотографий из номера в номер может сильно отличаться, возможно, оно вызвано тем, что в редакции нет штатного фотокорреспондента, и фотографии приходится искать с других ресурсов, или

интернета. Очень много иллюстраций заимствованы из Интернета, но следует отметить, что в современной действительности, это не является такой неожиданностью. Даже профессиональные дизайнеры пользуются благами мировой паутины.

В газете можно встретить материалы, взятые из интернета, в них есть указания на источники, что говорит о честности редакции издания. В этих материалах чаще всего иллюстрации также заимствованы из сети Интернет. Примером могут служить статьи: «Полезные трюки и секреты на Android», «Самые захватывающие изобретения XXI века» и др.

Следует отметить, что иллюстрации как элемент оформления имеют еще одно значение: они характеризуют вид и тип периодического издания. Так, молодежные газеты по характеру изобразительных публикаций отличаются от газет, рассчитанных на широкую аудиторию. По тому же признаку можно найти разницу между газетой и журналом.

Все перечисленные функции раскрывают возможности иллюстраций. Реализация этих возможностей предполагает, с одной стороны, неформальный подход к выбору материала, борьбу со штампом, а с другой, умелое использование их как элемента оформления полосы.

Основные требования к иллюстрации: актуальность, правдивость, точность, выразительность и ясность.

Проводя анализ печатных изданий Таджикистана, мы отметили тот факт, что каждую публикацию в газете сопровождает фотография, будь то информационная заметка или аналитический отчет. Газета, в которой абсолютно все материалы проиллюстрированы вызывает двойственное чувство. С одной стороны, это непозволительное расточительство. С другой, в оформительском смысле газета может оставлять не лучшее впечатление.

Размещение фотографий на полосе - дело не простое. Здесь, как никогда, приходится думать о сбалансированности, пропорциях, контрасте и других законах дизайна. И даже о том, как будет сложена газета. Горизонтальный сгиб не должен проходить по фотографии, особенно если это портретный снимок.

Другим важным моментом также не стоит пренебрегать - при компоновке на газетной полосе нескольких фотографий (фотоочерк или фоторепортаж) необходимо выделить главную фотографию. Чаще всего это требование не выполняется на страницах печатного издания.

На страницах газеты «Азия плюс» и «Народная газета» довольно часто можно встретить общие фотографии: выступления, концерты, круглые столы, праздники, конференции и другие мероприятия. Сегодня фотоиллюстрации стали неотъемлемой частью графического облика газетной страницы и сами по себе обладают художественной ценностью. Они несут дополнительную информацию, передают настроение или атмосферу событий, описанных в статье, привлекают внимание к статье, разбивают текст, останавливают мгновенье и позволяют изучить его так, как не позволил бы этого сделать движущийся образ.

Самим фотографиям в газете предъявляются определенные требования. Прежде всего, она должна быть хорошего качества. Статичные снимки воспринимаются хуже, лучше, если они выражает динамику, действие. Самые хорошие фото обычно отбираются на первую полосу.

Очень важен следующий момент, в издании практически отсутствуют комментарий к фото – хотелось бы пояснить, о ком идет речь, что происходит, где и когда это случилось. Хорошо написанный текст комментария разъясняет читателю, чем интересна эта фотография. Он имеет существенные отличия от простого текста. И для того чтобы читатель мог понять, где текст статьи, а где комментарий, они должны выполняться разными шрифтами. Комментарий должен быть четким и понятным, чтобы объяснить все детали фотографий. К некоторым из них требуется краткая подпись, к другим – многословные описания или комментарий события или факта. Фотографии больших групп людей обычно размещают с краткой подписью. Хотя в некоторых случаях читателям было бы интересно знать фамилии всех персонажей фотографии.

Так как эпоху «сплошного чтения» сменила эпоха «чтения выборочного». Читатель уже не вчитывается в каждую фразу на газетной полосе, а останавливает свой взгляд на том, что ему действительно интересно. Именно поэтому общественно-политическая газета, конкурируя с другими печатными СМИ, в своем оформлении многое перенимает от более привлекательных

по дизайну журналов и интернет-ресурсов. Дизайнеры пытаются управлять вниманием читателя.

Задача газетного дизайнера — сделать свою работу так, чтобы всё на полосе выглядело естественно и органично, «без видимости самого дизайнера», чтобы хотелось и тексты читать, и картинки рассматривать.

Анализ показал, что фотографий в современной газете намного больше, и они представлены на полосе со вкусом. Изменились жанровые предпочтения. Подводя общий итог исследования, следует отметить, что в настоящее время в жизни СМИ фотография приобрела значимое место, можно даже сказать, заняла основную позицию и твердо стоит на ней. Большое значение получила самостоятельная иллюстрация, представляющая особый вид газетного материала, который сообщает о событии так же, как и полноценный текстовый материал. Ведь именно посмотрев на фотографию, читатель понимает всю суть того, что пытался передать как автор статьи, так и фотограф, а значит, фотография в современных газетах имеет достаточно большое влияние на своего читателя.

Литература:

1. Антонов А.В. Восприятие внетекстовых форм информации в издании. М., 1972. — 104 с.
2. Антонов А.В. Информация: восприятие и понимание. Киев, 1988. — 184 с.
3. Попов Г.В., Гуревич С.М. Производство и оформление газеты: Учеб. пособие для студентов спец. Журналистика. - 2-е изд., Перераб. - М., 1977.
4. Прокопенко И.В., Гутянское О.В. Техника газетной дела: Практикум. - М., 1989.
5. Подобедова, О.И. О природе книжной иллюстрации/ О.И. Подобедова. – М.: Советский художник, 2010.

ИЛЛЮСТРАЦИЯ К МАТЕРИАЛАМ КАК ЧАСТЬ ВОПЛОЩЕНИЯ АВТОРСКОГО ЗАМЫСЛА В РУССКОЯЗЫЧНОЙ ПРЕССЕ ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена исследованию роли иллюстраций в русскоязычных изданиях Таджикистана как важного элемента воплощения авторского замысла. Анализируется, как визуальные элементы дополняют текстовый контент, способствуя более глубокому восприятию информации и формированию читательского интереса.

Рассматриваются различные жанры и стили иллюстраций, их функциональные особенности и влияние на общее восприятие материалов. В результате исследования выявляются ключевые тенденции и подходы к использованию иллюстраций, что подчеркивает их значимость в современном медиалайфстайле страны.

Ключевые слова: иллюстрация, фотография, дизайн, печатный материал, инфографика

ТАСВИР БАРОИ МАВОД ҲАМЧУН ҚУЗЪИ ТАҶАССУМИ КОНСЕПСИЯИ МУАЛЛИФ ДАР МАТБУОТИ РУСЗАБОНИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба омӯзиши нақши тасвири дар нашрияҳои русизабони Тоҷикистон ҳамчун унсурҳои муҳим дар таҷассуми ниёти муаллиф бахшида шудааст. Он таҳлил мекунад, ки чӣ гуна унсурҳои визуалӣ мундариҷаи матнро пурра карда, ба дарки амиқтари иттилоот ва ташаккули таваҷҷуҳи хонандагон мусоидат мекунад.

Жанрҳо ва услубҳои гуногуни тасвири, хусусиятҳои функционалии онҳо ва таъсири дарки умумии мавод баррасӣ карда мешаванд. Дар натиҷаи таҳқиқи тамоюлҳо ва равишҳои асосии истифодабарии тасвири муайян карда шудаанд, ки аҳамияти онҳоро дар фазои муосири ВАО-и кишвар таъкид менамояд.

Калидвожаҳо: тасвир, аксардорӣ, дизайн, маводи чопӣ, инфографика

ILLUSTRATION FOR MATERIALS AS PART OF THE IMPLEMENTATION OF THE AUTHOR'S INTENTION IN THE RUSSIAN-SPEAKING PRESS OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the study of the role of illustrations in Russian-language publications in Tajikistan as an important element in the embodiment of the author's intention. It analyzes how visual elements complement textual content, contributing to a deeper perception of information and generating reader interest. Various genres and styles of illustrations, their functional features and influence on the general perception of materials are considered. As a result of the study, key trends and approaches to the use of illustrations are identified, which emphasizes their importance in the modern media landscape of the country.

Keywords: illustration, photography, design, printed material, infographics

Сведения об авторах: Рахимов Абдухамид Абдибосирович – Межгосударственное образовательное учреждение высшего образования «Российско-Таджикский (Славянский) университет», доктор филологических наук, доцент кафедры отечественной и международной журналистики, 734025, Душанбе Республика Таджикистан, ул. М. Турсунзаде 30. E-mail: rtsuok@mail.ru, тел.: [992918622121](tel:+992918622121)

Боровицкая Лилия Александровна – Межгосударственное образовательное учреждение высшего образования «Российско-Таджикский (Славянский) университет», соискатель кафедры отечественной и международной журналистики, 734025, Душанбе Республика Таджикистан, ул. М. Турсунзаде 30. телефон: (+992) 909447497, E-mail: liliya_1993-93@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Рахимов Абдухамид Абдибосирович – Муассисаи тахсилоти байнидавлатии тахсилоти олий «Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, доктори илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30. E-mail: rtsuok@mail.ru, тел.: [992918622121](tel:+992918622121)

Боровицкая Лилия Александровна – Муассисаи тахсилоти байнидавлатии тахсилоти олий «Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалӣ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30. телефон: (+992) 909447497, E-mail: liliya_1993-93@mail.ru

Information about authors: Rakhimov Abdukhamid Abdibosirovich – Interstate Educational Institution of Higher Education «Russian-Tajik (Slavic) University», Doctor of Philology, Associate Professor of the Department of Domestic and International Journalism, 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, M. Tursunzade str. 30. E-mail: rtsuok@mail.ru, тел.: [992918622121](tel:+992918622121)

Borovitskaya Liliya Aleksandrovna - Interstate educational institution of higher education «Russian-Tajik (Slavonic) University», applicant for the department of domestic and international journalism, 734025, Dushanbe Republic of Tajikistan, st. M. Tursunzade 30. phone: (+992) 909447497, E-mail: liliya_1993-93@mail.ru

ТДУ: 8/80 (2-тоҷ)

М-72

АЗХУДКУНИИ ВОДИИ ВАҲШ ДАР ПУБЛИТСИСТИКАИ МАҲАЛЛӢ (ДАР МИСОЛИ «ФАЙЗИ ЗАМИНИ ПАДАРОН»-И АМИРШО МИРАЛИЕВ)

Маҳкамзода Д.С., н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар публитсистика эҷод шудани асарҳое, ки муаллиф аз мушоҳида ва таҷрибаи зиндагӣ ба дигарон пешниҳод менамояд, табиист. Зеро мақсади публитсист натавонанд он воқеаҳои хотирмон аст, балки ба афкори хонанда таъсир гузоштан мебошад.

Олими рус М. Черепанов публитсистикаро «шакли дарки сиёсӣ ва инъикоси воқеият дар шаклҳои гуногуни он» [7, с. 46] ҳисобидааст. Мусаллам аст, ки ба ғайр аз маводи дар

жанрҳои публитсистика эҷодшуда дар шакли рисолаву китоб ҳам тасниф шудани осори публитсистӣ анъанаи қадимии таъсиргузори сухан, ақида мебошад. Аз ин шакл бештар сиёсатмадорон, арбобони давлатӣ, олимони истифода бурда, ҳамчун публитсист табори мекунад.

Китоби ходими давлатӣ, собиқ раиси вилояти Хатлон Амиршо Миралиев бо номи «Файзи замини падарон», ки ба ифтихори 70- солагии обёрӣ ва ободгардонии водии Вахш соли 2003 ба таърифи расидааст, асари таърихию илмӣ набуда, ҳамчун осори публитсистӣ ҳақиқати иҷтимоии мардуми Хатлонро фаро мегирад.

Муҳаққиқон доир ба осори публитсистии маҳаллии Хатлон ба чунин хулоса омадаанд: «Ташаккули публитсистикаи минтақаи Хатлон бо вазъи сиёсату иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии солҳои 30-юми асри XX иртибот мегирад. Бо назардошти ин, метавон осори публитсистии қаламкашони Хатлонро ба ду давраи калон :

1. Давраи шуравӣ, солҳои 30-90-уми асри XX;

2. Давраи замони Истиқлол, ки аз соли 90-ум то имрӯз идома дорад, ҷудо кард» [6, с. 14].

Андешаҳои публитсистии Амиршо Миралиев дар бораи водии Вахш дар шакли китоб баён гардидааст. Он руҳдодҳои муҳимми давраи шуравии водии Вахшро бозгӯ мекунад ва дар давраи истиқлол эҷод шудааст. Таълифи «Файзи замини падарон» бо фаъолияти роҳбарии А. Миралиев алоқаманд буда, собиқаи корӣ ва ҳуб огоҳ будан аз таърихи водӣ имкон додааст, баррасии мавзӯи воқеаҳои сурат гирад.

Имрӯз, ки вилояти Хатлон яке аз калонтарин вилоятҳои ҷумҳурӣ асту аз минтақаи аграрӣ ба агросаноатӣ табдил ёфта истодааст, бо заҳмати сокинони меҳнатқаринаш рушд карда истодааст. Инро дар рушди бомароми 25 шаҳру ноҳияи вилоят дидан мумкин аст. Донишмандон он ки ободии имрӯзаи водии Вахш аз ташаббуси садокат ва ҷоннисориву қаҳрамоноҳои кихо вобаста буд, барои насли ҷавони тоҷик зарур мебошад. Дуруст аст, ки дар Осорхонаҳои вилоятӣ ба номи Бибихонум, Авасто, китобхонаи вилоятӣ ба номи Шамсиддин Шохин дар бораи фотеҳони водии Вахш иттилоъ гирифтани мумкин аст. Дар илми таърихшиносӣ кишваршиносии шуравӣ маълумоти илмӣ олимони рус Н.А. Маев, Н.Н. Покатило, А.А. Семенов, Д.Н. Логофет, П. Гаевский, таҳқиқоти муҳаққиқони тоҷик М. Ҳамроев «Таърихи обёрии водии Вахш», Достӣ Шариф «Таърихи Хатлон. Кӯлоб», Давлаталӣ Алимов оид ба системаи ирригатсионии ҷануби Тоҷикистон, Шарқӣ Юсупов дар бораи вазъи водии Вахш дар солҳои барқароркунии ҳокимияти шуравӣ, оид ба ташаккули матбуоти минтақа маҳз дар иртибот бо азхудкунии водии Вахш қори илмӣ Н. Маъмурзода ва дигарон иттилоӣ васеъ медиҳанд. Хотираҳои сохтмончиёни Вахш, аз ҷумла «Вахши зарбахш»-и Сирочиддин Исоев, «Замон ва одамон»-и Солеҳбоев, «Ҷазираи тиллоӣ сафед»-и Д.С. Комиссаров, «Совхоз орошаемых земель», «Токзори таги ағба»-и Э. Бобочонов, «Родмардони Ватан»-и Т. Садриддинов, «Молодость древней земли»-и Я. Налский, китоби М. Абдурахмонов ва И. Насриддинов «Вахшская долина», маҷмуаи «Золотая долина» ва ғайра дар мавзӯи обёрикунии водии Вахш иншо шудаанд. Асари Амиршо Миралиев аз таҳқиқи публитсистии ин давраи таърихи водӣ ҳосил шуда, маълумоти зикршударо пурра мекунад.

Олими соҳаи публитсистика А. Саъдуллоев бар он назар аст, ки «воқеияти асил ин ҳуди асарҳои публитсистӣ буда, ба воситаи онҳо рӯйдодҳои замон, анъана, маросим, тарзи сиёсатдорӣ ба дараҷаи маърифату маданияти замон эҳсос мешавад». [4, с. 39] Ин рисолати публитсистикаро мо дар «Файзи замини падарон»-и Амиршо Миралиев бармало мебинем.

Огоҳ будан аз таърихи зодгоҳ, арҷ гузоштан ба меҳнату ободкорӣ насли калонсол, ки биёбону туғайзорҳои сӯзону касногузарро ба водии зарнисори Вахш табдил додаанд, барои хонандаи имрӯзу фардо масъулияти шаҳрвандию ватандорист.

Ҳуди муаллифи китоб А. Миралиев сабаби эҷоди ин асарро чунин ёдовар шудааст: «Бунёдгаштани канали магистралӣ Вахш дигар шабақаҳои калону хурди обёрӣ, сохта шудани садҳо иншооти гидротехникӣ, аз худ намудани ҳазорон гектар заминҳои асрҳои аср бекору бесамар хобида, ба макони «тиллоӣ сафед», боғу токзорҳои шукуфон, киштзорҳои серҳосил ва ба шаҳру дехоти ободу сарзабз табдил додани як гӯшаи дар гузашта хароби кишвар дар таърихи

навини миллати мо дар ҳақиқат, саҳифаи дурахшон ва пурифтихор мебошад. Обод гардонидани водӣ тимсоли қаҳрамонӣ, меҳнатдӯстӣ, таҷассумгари руҳи шикастнопазир, иродаи қавӣ, садоқати бепоёни наслҳои калонсоли мо ба Ватани азизамон гардидааст. Қаҳрамони падару бобоёни мо- фотехони водии Вахш мактаби бузурги созандагию бунёдкорист барои наслҳои имрӯзу фардо». [2, с. 5- 6]

Масъалаи асосии азхудкунии водии Вахш аз об вобастагии калон дошт. Гарчанде минтақа дар соҳили дарёҳои Вахш Панҷ ҷойгир аст, маҷрои дарёро барои киштикор, ташкили сахроҳои пахтазору боғҳо дигар қардан лозим буд. Муаллиф инро муҳим ҳисобида, таъкид менамояд, ки маҳз «Об буд, ки водии Вахш манотиқи дигари вилояти Хатлон ободу қорам ва сабзу хуррам шуданд».

Аз таърих маълум аст, ки солҳои сиёми асри XX ба азхуд қардани заминҳои имрӯзаи водии Вахш на ҳар роҳбару олим масъулону сохтмончиён бовар мекарданд. Онҳо тасаввур ҳам намекарданд ки «дар он шароит сохтмони чунин иншоот, баровардани оби дарёи Вахш ва ба заминҳои қорам мубаддал намудани биёбони шӯрбаста, сахрои сӯхтаю хароб, ҷангалу туғайзорҳои касноғузар, ботлоқҳои беохир имконпазир аст». [2, с. 8]

Муҳандиси соҳаи обёрӣ, амриқоӣ Людвел Гордон баъд аз шиносӣ бо минтақа дар ин ҷо қор қарданро рад қарда буд. Нависанда ва рӯзноманигори маъруфи лаҳистонӣ Бруно Ясенский, адиби олмонӣ Эрвин Киш, чех Юлиус Фучик сохтмонро дида, аз ташаббускориву азми одамони дар сохтмонҳои каналу азхудкунии водии Вахш ба ваҷд омада буданд. Эҷоди романи «Одам пӯсташро иваз мекунад» яке аз намунаҳои ин тасвири таърихи водӣ мебошад.

Нигоранда барои боэътимод будани фикраш аз маълумоти таърихӣ истифода қардааст. Ӯ менависад, ки аз «200 ҳазор га замини водӣ-16%-и шабақаҳои маҳаллии обёрӣ дошт.

Барои зироатқорӣ мардуми водӣ асосан оби дарёи Вахшро истифода мебарданд. Масалан, ҳанӯз дар асрҳои V-IV-и пеш аз милод соқинони водӣ ба воситаи канал оби дарёро бароварда буданд, ки тахминан ба шоҳаи имрӯзаи канали Ҷӯйбори боло мувофиқат қарда, аз оби он қариб 50 км мураббаъ замин обёрӣ мешуд». [2, с. 10]

А. Миралиев ба китоби академик Бобоҷон Ғафуров «Тоҷикон» рӯ оварда, фактҳои таърихи истифода қардааст. Ӯ таваҷҷуҳи хонандаро бо давраҳои қадими ин сарзамин, истилои муғулро дар Осиёи Миёна бо сарвари Чингизхон қалб қарда, таърихи Қӯрғонтеппа, имрӯза Бохтарро равшан қардааст. Ба андешаҳои аллома Б. Ғафуров таъя намуда, хотироти таърихи қувват додааст. Дар нимаҳои дуҷоми асри XIX ба ғояти ҳаробӣ расида, аз ноободтарин ғӯшаҳои Бухорои шарқӣ маҳсуб шудани бекигарии Қӯрғонтеппа, 10000 будани соқинони водӣ, дар аввали асри XX дучори офатҳои сангини табиӣ гардидани водӣ, ҳуҷуми малах ва нобуд шудани тамоми зироат, мурумурии чорво, вазъияти тоқатфарсои деҳқонон, ҳичрати ҳазорон хонаводаҳои водӣ ба Афғонистон ҳақиқати воқеияти он замонро ифода мекунанд.

Аз нигориши муаллиф маълум мешавад, ки баъд аз Инқилоби Октябр, барқарор шудани ҳокимияти шуроҳо диққати роҳбарону ҳукуматдорон ба масъалаи водии Вахш нигаронида шудааст. Маҳз дуҷоми феввали соли 1921 Қумитаи марказии инқилобии Ҷумҳурии халқии Бухоро Декрет дар бораи заминро қабул қарда, сеҷоми апрели соли 1921 Декрет дар бораи истифодаи оби обёрӣ мебарояд. Миллиқунонии обу замин деҳқонро аз андозу хирочҳои бешумор озод ва бори онҳоро хеле сабук қардааст. Ин омилҳое буданд, ки мардуми таҳҷоиро ба қори кишоварзӣ, аз худ қардани заминҳои нав қалб мекард. Фактҳои қолиби таърихи водӣ аз маълумоти оморӣ, бойғониҳо оварда шуда, муаллиф гузаштаи сад соли пешинаро муаррифӣ мекунад. «Масалан,- менависад А. Миралиев,- соли 1925 танҳо дар ноҳияи Қӯрғонтеппа аз 36 деҳа, ки 3500 нафар аҳоли дошт, панҷ деҳа бо 450 хоҷагӣ боқӣ монду халос». [2, с. 19]

Дар ҳаёти мардуми водии Вахш қабули қарорҳои ҳукумати нақши бузург бозидаанд. Таърихи муҳочиршавии мардум ба водии Вахш воқеаест, ки барои наслҳои он давра ва имрӯза аҳамияти худро гум нақардааст. Ин сиёсати ҳукумати шуроҳо бо мақсади истифодаи дурусти заминҳои бекорхобида, ривочи пахтақорӣ амалӣ шуда, барои ободии водӣ таъсири мусбат дошт. 10-уми декабри соли 1926 анҷумани аввалини Шурои вақилони қоргарон, деҳқонон ва аскарони сурхи ҶМШС Тоҷикистон оид ба миллиқунонии замин, об, сарватҳои қабри замин ва ҷангалҳои

мамлакат декларатсия қабул кард. Муҳим будани ҳуччате, ки минбаъд тараққӣ ёфтани водиро тархрезӣ мекард, дар таснифи муаллиф чунин ифода ёфтааст :

«Дар қарори Анҷуман зарурат ва аҳаммият ба минтақаҳои беодам, хусусан ба водии Вахш муҳочир кардани одамон аз навоҳии кӯҳистони кишвар махсус таъкид шуда буд. Ба мақсади ба роҳ мондани роҳбарии умумӣ ба муҳочирати аҳоли дар назди ҳукумати ҷумҳурӣ Кумитаи муҳочират ташкил ёфт. Дар байни солҳои 1925-1926; 1928-1929 аз ноҳияҳои гуногуни ҷумҳурӣ-Ғарм, Панҷакент, Ўротеппа зиёда аз 8000 оила ба водии Вахш муҳочир карда шуданд.

Баробари ба водӣ омадан муҳочирон ба обёрӣ ва азхудкунии заминҳо, бунёд кардани боғу тоқзор, парвариши пахта ва зироатҳои дигар, ташкил намудани рафоқат ва хоҷагиҳои коллективӣ камар мебастанд». [2, с. 20-21]

Шухрати соҳаи пахтакории водии Вахш дар даврони шуравӣ ва соҳибистиклолӣ ҳам бо ҳосилнокиву иҷрои нақшаҳо пешсафу назаррас боқӣ мемонад. Аммо дар солҳои сиёму рӯенидани пахта дар шароити гарму хушки Вахш кори сахл набуд. Мардуми кӯҳистонро ба иқлими гарми Вахш, кори пахтакориву пиллапарварӣ мутобиқ кунонидан тарафи дигари масъала буд. Имрӯз, ки ватани пахтаи маҳиннаҳ водии Вахш аст, тасаввур ҳам намекунем, ки сад сол пеш онро бо кадом технология парвариш кардаанд. Дар китоби А. Миралиев ба ин ҷавоб ёфтан мумкин аст.

Соли 1927 олимони селекционер Артемов, Антонов, Шеян 27 дона тухмии пахтаи маҳиннаҳ (пахтаи мисрӣ)-ро кишт карда, таҷриба карда, ба иқлими водӣ мувофиқати онро санҷидаанд. Соли 1929 дар водӣ дар 32 га ин навъи пахтаро кишт кардаанд.

Масъалаи дигаре, ки муаллиф барои водии Вахш муҳим мешуморад, канали номдори Вахш мебошад. Ў чораандешии ҳукумати вақти Тоҷикистонро барои ҳалли ин масъала чунин ба қалам додааст. Ҳаштуми феввали соли 1931 КМ ҲК (б) Тоҷикистон нақшаи сохтмони канали Вахшро тасдиқ кард. Барои сохтмон 123 миллион сӯм ҷудо карда шуд. 500 нафар комсомолони Тоҷикистон сафарбар шуданд. 804 нафар коргарони пеш дар сохтмони иншоотҳои обёрӣи Дилварзин ширкатдошта, 640 нафар аскарони сурхи аз хизмати ҳарбӣ озодшуда, аз Маскав, Ленинград, Боку, Тошканд, Украинаю Беларус коргарони соҳибхтисос, кормандони муҳандисию техникӣ омаданд.

Мушкилоти овардани техника ба водӣ дар таснифи муаллиф бо ҷӣ заҳматҳо иҷро шудани корҳои сохтмониро мефаҳмонад: «Техникаро аз Душанбе қисм-қисм бо аспу уштур меоварданд. Трактору экскаватор ва механизмҳои дигар аз Тирмиз то Панҷи поён бо заврақҳо оварда шуда, сипас онҳоро бо азоби зиёд то ба ҷои сохтмон мерасонданд ва насб мекарданд». [2, с. 27]

Дар китоби «Файзи замин падарон» номи ҳамаи онҳое, ки дар ободии водӣ саҳм доштанд, номбар шудааст. Дар воқеъ, дар кори сохтмони канал намояндагони ҳамаи миллатҳои Иттиҳоди шуравӣ китф ба китф истода, қаҳрамонӣ нишон додаанд. Дар китоб ному насаб ва вазифаҳои онҳо зикр шудааст. Сармуҳандиси сохтмон Нелсон-Скорняков, сардори сохтмони канали Вахш-Толстопятов буданд. Қабати зардҳои водӣ то 20- 30 метр обро мечабид. Академик И. Павловский, профессорон Глушков, Потапов, Розов ба рафъи мушкилоти фурурагии хок ва ярҷ кумак карданд.

Масъалаи сохтмони роҳҳо, махсусан, роҳи оҳан, ки барои идома додани сохтмонҳои каналҳои дигар дар вилояти Хатлони имрӯза зарурат дошт ба миён омад. Дар китоб оид ба роҳи оҳани камбари Панҷ-Қўрғонтеппа, оғози сохтмони он дар соли 1931, дар масофаи 105 км тул кашидани он маълумот дода шудааст.

Иттилоъ дар бораи соли 1938 ба итмом расидан навбати аввали каналсозӣ- каналҳои магистралӣи Вахш- 17,7 км, канали Қумсангир- 60 км, Оқғоза-1755 км шабакаҳои обёрӣи магистралӣ ва хурд, 2534 адад иншооти гуногуни гидротехникӣ, канали магистралӣи Шурообод дар ноҳияи Куйбишев, каналҳои Циликўл, Циликўлкофир бо факту арқоми саҳеҳ оварда шуда, марҳала ба марҳала обод гардидани водӣ, системаи ирригатсионӣ ва мелиоративии Вахш тасвир шудааст.

Профессори соҳаи журналистика Абдусаттор Нуралиев фактро барои таҳлили иттилоот ченак медонад, ки «ин лаҳзаи фаъолияти ҳаёти шахс, ходимони давлатию сиёсӣ, ташкилотҳои

мухталифи чомеа»-ро дар бар мегирад. Вай масъулияти нигорандаи фактро дар «муносибати бовичдонона нисбат ба факт, сана, ном, рақам, ақида» мебинад». [3, с. 17]

Дар китоби А. Миралиев фаровон истифода шудани фактҳо ҳақиқати инъикосшударо таъкид менамояд.

Агар заминҳои обёршавандаи водӣ аз 29 ҳазор то 70 ҳазор га ва майдонҳои пахтазор ба 27га баробар шуда бошанд, навбати дуҷуми аз худ ва қорам намудҳои заминҳои бекорхобидаи водӣ то соли 1955 ба таъхир афтод. Оғози Ҷанги Бузурги Ватанӣ, сафарбар шудани ҳамаи қувва барои фронт, кумак ба Армияи Сурх ба ин сабаб гардид.

Муаллиф дар бораи марҳалаи навбатии азхудкунии заминҳо, сохтмони каналҳо дар мавзёҳои имрӯзаи ноҳияҳои Дӯстиву Ҷайхун, Қубодиён, Ҷалолиддини Балхӣ маълумоти мушаххас додааст: «Дар зарфи даҳ сол дар мавзёҳои Окғоза, Қумсангир, Гулистон, Қароланг, Ўртабуз ва Ғаравутӣ 23 ҳазор гектар замин қорам ва қобили истифода гардонда шуданд.

Солҳои 1956-1957 канали магистралии Вахш таҷдид шуд. Соли 1962 сохтмони канали магистралии Ёвону Обикииқ оғоз ёфт». [2, с. 38]

Ноҳияи Носири Хусрав яке аз ноҳияҳои ҷавонтарини вилояти Хатлон ба ҳисоб меравад. Он таърихан таърихӣ ва қадимӣ бошад ҳам, аз худ қардани заминҳои он танҳо солҳои 80-уми асри XX шуруъ шудааст. Дар ин ҳусус, муаллиф маълумоти зеринро овардааст. Аз сохтмони канали қалони магистралии Бешкент, ки соли 1982 ба истифода дода шудааст, 12 ҳазор га замини бекорхобидаи водии Бешкент обёрӣ гардид.

Китоби «Ҷайзи замини падарон» чун таърихномаи ҳаёти мардуми водӣ симои мутахассисон, роҳбарон, зарбдорони майдонҳои пахтазор ва сохтмончиёне, ки дар бунёди зиндагии нав, ободии водии Вахш талош карда, бо иродаи қавӣ ба ояндаи он некбин буданд, ҷилвагар мекунад. А. Миралиев барои донишмандони хонандаи китобаш онҳоро як-як муаррифӣ карда, ба арҷгузорию таърихӣ, пас доштани хотираи онҳо водор мекунад. Масалан, Сергей Мирошниченко соли 1938 сардори идораи системаи обёрии Вахш ва соли 1940 сардори идораи хоҷагии оби вилояти Сталинобод таъйин гардида буд. Соли 1964 Сергей Засимович, ки дар баргараф қардани маҷрои дарёи Зарафшон хизмат нишон дода буд, дар қорҳои обёрӣ аз дарёи Вахш низ саҳм гузоштааст. Мария Власова, Н.А. Алтипин, Н.М. Картушин барин мутахассисони фаёли ҷабҳаи меҳнат дар водӣ қорҳои шоиста қардаанд.

Муаллиф дар бораи мутахассисони маҳаллӣ низ маълумот додааст. Худойқул Маҳмудов ва Раҳмат Усмонов - сардорони Раёсати системаи обёрикунӣ Вахш дар азхудкунии заминҳои бекорхобидаи Ғаравутӣ, водии Бешкент, Тошрабат, Гулистон саҳм гузоштаанд.

Колхозчизан Ҷамроҳибӣ Абиева соли 1935 дар мавсими пахтачинӣ то 200 кг пахта мечиндааст.

Аз мутолиаи китоб дар бораи воқеаҳои муҳимми даврони шуравии водии Вахш, рушди вилоят, муҳоҷирати дохилии мардуми тоҷик, раванди сохтмонҳои каналу системаи обёрикунӣ, ривочи пахтакорӣ ва қаҳрамонони он иттилоъ гирифта, қас ба руҳияи ватандориву меҳнатқаринӣ аҳсант меҳонад, ба донишмандони таърихи мардуми водӣ, муқоиса бо гузаштаву ҳозира имкон медиҳад. Худи Амишо Миралиев дар бораи ин рисолати китобаш навиштааст:

«Солҳо мегузаранд, наслҳо иваз мешаванд, зиндагӣ дар пеши ҷашм тағйир меёбад. Вобаста ба шароит ва тақозои давраи замони бисёр арзишҳо, мафҳумҳои ҳастанд, ки ҳаргиз моҳият ва қимати хешро гум намекунанд, балки ба гузашти рӯзгор маъниҳои амиқтар қасб менамоянд. Ҷисси ватандорӣ, муҳаббат ба халқи худ, азму ғайрат ва оро ному, қўшиши талош баҳри созандагӣю ободкунӣ арзишҳои ҷовидонаанд. Онҳо аз насл ба насл гузашта, имрӯз ба ҳислати фитрии мардум табдил ёфтааст». [2, с. 109]

Ин андешаро дар сарсухани А. Миралиев ба китоби Абдуназаров Хушбахт «Саҳифаҳо аз таърихи Вахшонзамин» низ мушоҳида қардан мумкин аст. Ў навиштааст: «Ман фикр мекунам, ки таърихи ин ё он халқ дар сурате метавонад барои соҳибонаш арзише дошта бошад, ки наслҳои минбаъдаи он аз ин таърих дарс ва сабақ бигиранд. Миллате, ки аз гузаштаи хеш сабақи лозимӣ мегирад, бе шакку шубҳа, роҳи ояндаи худро саҳеҳ ва дуруст, бидуни саҳву хато муайян хоҳад қард». [1, с. 4]

Воқеияте, ки муаллиф дар китоби худ ғунҷондааст, ҳамаи давраҳои азхудкунии заминҳои водии Вахшро фаро мегирад.

Ҳоло вилояти Хатлон яке аз минтақаҳои рушд кардаистодаи Тоҷикистон ба шумор меравад. Сохибистиклолӣ барои мардуми водӣ шароити бехтари ташкили хочагиҳои деҳқонӣ, фермерӣ, баромад ба бозори ҷумҳурӣ ва содироти байналмилалиро муҳайё кардааст. Сокинони се миллионнафараи вилоят барои амалӣ кардани барномаву стратегияҳои соҳаи кишоварзӣ, гирифтани 2-3 ҳосил дар як сол, истифодаи дурусти нуриҳо, технологияҳои инноватсионӣ, коркарди меваву сабзавот, ашёи хоми пахтаву пилла дар корхонаҳои маҳаллӣ, минтақаи озоди иқтисодӣ меҳнат мекунанд.

Ба андешаи профессор И.Усмонов «Публиксистика ҳамчун соҳа мақсад дорад ба аҳл, биниш ва фаросати гирандагонаш ба воситаи образ не, ба воситаи воқеияти ҳақиқии нав таъсир расонда, барои муайян шудани ҷояш дар иҷтимоӣ кумак кунад». [4, с. 59-50]

«Имрӯз бо гузашти даҳсолаҳо, аҳамияти беназири таърихӣ он корнамоиро амиқтар дарк менамоем,- навиштааст Амиршо Миралиев, - моҳияти дигаргуниҳои азимеро, ки сохтмончиёни канали Вахш ва нахустфотехони водӣ ба амал овардаанд, равшантар эҳсос менамоем. Пас аз садсолаҳо низ наслҳои оянда кори бузургеро, ки дар ибтидои даҳаи сеюми асри бист дар Вахшонзамин оғоз гардидаю симои водиро ба кулӣ дигар кард, аз хотир нахоҳанд баровард. Неруи бузурги созандагии аҷдоди мо наслҳои оянда ва наслҳои ононро ҳидоят ба ҷонфидоӣ қаҳрамониҳо ба хотири рушду ободии Ватан хоҳад кард». [2, с. 7]

«Файзи замини падарон» китобест барои мутолиа, бардошти маънавӣ, тарбияи ватанпарастӣ, меҳнати садоқатмандона барои Ватан ва халқ ҳамчун намуна хизмат карда метавонад. Муаллиф, мақсадашро оммафаҳм ва муассир баён карда, таваччуҳи хонандаро ба таърихи гузаштаи водӣ, сохтмонҳоро ободкориҳо ҷалб кардааст.

Адабиёт:

1. Абдуназаров Хушбахт. Саҳифаҳо аз таърихи Вахшонзамин/Х. Абдуназаров.- Душанбе, 2003.- 460 с.
2. Миралиев, А. Файзи замини падарон (Ба ифтихори 70- солагии обёрӣ ва обод гардондани водии Вахш)/ А.Миралиев.-Душанбе: Шарқи озод, 2003- 128 с.
3. Нуралиев, А. Жанрҳои ахбории матбуот/А. Нуралиев. - Душанбе, 2004 с.
4. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт /А. Саъдуллоев. - Душанбе: Адиб, 2000.-256 с.
5. Усмонов, И.Журналистика. Ҷилди 4./И.Усмонов.-Душанбе, 2011.-475с
6. Шарипов С.И., Маҳкамова Д.Ю. Омилҳои иҷтимоӣ ва касбии пажухиши публиксистикаи маҳаллӣ (дар мисоли вилояти Хатлон) //Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ, 1/1 (95) .-Бохтар, 2022.-с. 13-17.
- 7.Черепанов, М. Таинство мастерства публициста / М. Черепанов.-М: Мысл, 1984. – 286 с.

АЗХУДКУНИИ ВОДИИ ВАХШ ДАР ПУБЛИКСИСТИКАИ МАҲАЛЛӢ (ДАР МИСОЛИ “ФАЙЗИ ЗАМИНИ ПАДАРОН”-И АМИРШО МИРАЛИЕВ)

Дар мақолаи мазкур масъалаи инъикоси азхудкунии водии Вахш дар китоби «Файзи замини падарон» –и Амиршо Миралиев баррасӣ шудааст. Муаллиф аз диди А. Миралиев таҳлил ёфтани таърихи водии Вахш, саҳми фотехони заминҳои водиро дар обёрӣ, сохтмони каналҳо, рушди пахтакориву кишоварзиро ба асари публиксистӣ будани он нисбат додааст.

Муаллиф қайд менамояд, ки маводи китоби мазкур ҷиҳати маълумот пайдо намудани хонандагон оид ба таърихи водии Вахш, корҳои ободониву бунёдкорӣ дар ин минтақа ва ғайра ёрии амалӣ мерасонад.

Хулосаи муаллиф он аст, ки ин асари публиксистии собиқ раиси вилояти Хатлон барои шинохти таърихи водии Вахш, арҷ гузоштан ба заҳмати насли калонсол дар давраи шуравӣ, воқеияти иҷтимоии солҳои 30-юми асри ХХ муҳим буда, ба тарбияи меҳнатдӯстӣ ва ватандӯстии насли наврас таъсири муассир мегузорад.

Калидвожаҳо: публицистика, сохтмон, канал, обёрӣ, водӣ, Вахш, А.Миралиев, воқеият, инъикос.

АПРОПРИАЦИЯ ВАХШСКОЙ ДОЛИНЫ В МЕСТНОЙ ЖУРНАЛИСТИКЕ (НА ПРИМЕРЕ КНИГИ АМИРШО МИРАЛИЕВА «БЛАГОДАТЬ ЗЕМЛИ ОТЦОВ»)

В данной статье вопрос освоения Вахшской долины рассматривается в книге Амиршо Миралиева «Благодать земли отцов». Автор с точки зрения А. Миралиева отнес анализ истории Вахшской долины, вклад завоевателей земель долины в ирригацию, строительство каналов, развитие хлопководства и сельского хозяйства.

Автор отмечает, что материал данной книги окажет практическую помощь читателям в поиске информации об истории Вахшской долины, развитии и строительных работах в этом регионе и т.д.

Сделан вывод, что данная публицистическая деятельность бывшего главы Хатлонской области важна для познания истории Вахшской долины, отдачи дани труду старшего поколения в советское время, социальной реальности 30-х годов XX века, и оказывает эффективное воздействие на воспитание трудолюбия и патриотизма подрастающего поколения.

Ключевые слова: журналистика, строительство, канал, орошение, долина, Вахш, А. Миралиев, реальность, отражение.

APPROPRIATION OF THE VAKHSH VALLEY IN LOCAL JOURNALISM (USING THE EXAMPLE OF AMIRSHO MIRALIEV'S BOOK "THE GRACE OF THE LAND OF THE FATHERS")

In this article, the issue of development of the Vakhsh Valley is discussed in Amirsho Miraliev's book "The Grace of the Land of the Fathers". The author from the point of view of A. Miraliev included the analysis of the history of the Vakhsh Valley, the contribution of the conquerors of the valley lands to irrigation, the construction of canals, the development of cotton growing and agriculture as a journalistic effect.

The author notes that the material in this book will provide practical assistance to readers in finding information about the history of the Vakhsh Valley, development and construction work in this region, etc.

It is concluded that this journalistic activity of the former head of the Khatlon region is important for understanding the history of the Vakhsh Valley, paying tribute to the work of the older generation in Soviet times, the social reality of the 30s of the 20th century, and has an effective impact on nurturing the hard work and patriotism of the younger generation.

Key words: journalism, construction, canal, irrigation, valley, Vakhsh, A. Miraliev, reality, reflection.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маҳкамзода Дилором Юнус, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи рӯзноманигории факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **Суроға:** 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Рачаб Воҳидов, хонаи 78. Тел: 918259542, www.dilorom@mail.ru

Сведения об авторе: Маҳкамзода Дилором Юнус, кандидат филологических наук, доцент кафедры журналистики факультета таджикской филологии Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, город Бохтар, улица Раджаба Вахидова, дом 78. Тел: 918259542, www.dilorom@mail.ru

Information about the author: Mahkamzoda Dilorom Yunus, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Journalism, Faculty of Tajik Philology, Bokhtar State University named after Nasiri Khusrav. Address: 735140, Republic of Tajikistan, Bokhtar city, Rajab Vakhidov street, building 78. Tel: 918259542, www.dilorom@mail.ru

РЕКЛАМА, PR ВА БРЕНД – ЖУРНАЛИСТИКА: УМУМИЯТ ВА ТАФОВУТ

Сафарзода М.А., н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иттилоот ва воситаҳои иттилоърасонӣ дар ҳама давраи замон бо ҳаёти ҷомеа иртиботи қавӣ дошт ва имрӯз ин алоқамандӣ аз пештара бештар мушоҳида мегардад. Бо тағйирпазирии аудитория ВАО низ усулҳои пешниҳод ва таҳияи маводро бо назардошти махсусияти талаботи аудиторияи худ шакл медиҳад. Бо аудитория робита барқарор кардан ва аз набзи ҷомеа огоҳ будан хислати журналист аст. Корманди ВАО барои фарогирии васеъ аудиторияи худро ҳамчониба меомӯзад, маводе меофарад, ки дархӯри ӯ бошад. Аз як ҷониб журналист ба воситаи маводи офарида ҷомеаро аз воқеоти рӯзгор бохабар гардонад, тарбия кунад фароғат бахшад, аз ҷониби дигар барои ба ҳадаф расидан чун тоҷир роҳу усули пайдо намудани “харидор”-ро меҷӯяд мувофиқ ба талаботи ӯ “молу маҳсулот истеҳсол” менамояд. Ин аст, ки доираи омӯзиши журналистика боз ҳам фарохтар рафта, бо илми иқтисод, маҳсусан, маркетинг бархӯрдҳо зиёд доранд. Тамоми ширкатҳо барои фаъолияти пурсамар марказҳои матбуотӣ ташкил мекунанд ва тамоми корҳои идеологии ширкатро бар дӯши онҳо волегузоранд. Ин таҷрибаи ширкатҳои муваффақ барои навқадамон намуна гардида, ба онҳо пайравӣ мекунанд.

Ширкатҳои молу маҳсулот барои рақобатпазир будан бо мутахассисони бозоршинос ҳамкориҳои зиҷ менамоянд. Солҳо заҳмат мекашанд, то унсурҳои брендинг (концепсия (идеяи асосӣ), услуби ширкат, нишона ё худ логотип, қиссаҳо дар мавриди омилҳои таъсири ширкат) зина ба зина дар амал татбиқ гардаду номи ширкат вирди забонҳо гардад ва эътимоди мардум ба он пайдо шавад. Худи брендинг, яъне марҳилаи брендсозӣ раванди мураккабу нозук буда, барои расидан ба он талошу заҳмат ва қадамҳои ҳадафмандона лозим аст. Ҳар паҳлуи он муносибати хоса ва касбиро талаб мекунад. Сохтани як логотипи ширкат худ таҳлилу баррасии ҳамчонибаро талаб мекунад, ҳатто рангу ҳуруфе, ки номи ширкатро инъикос мекунад, мақсаднок интихоб мегардад. Дар ин баробар ба ширкат чехра ё персонаже, ки ӯро муаррифӣ мекунад, лозим меояд. Дар аксар мавридҳо ба сифати “симои ширкат” шахсиятҳои машҳури васоити ахбори омма баромад мекунанд, зеро медонанд, ки бо аудитория чӣ гуна муносибат кунанд. Умуман, ҳамкорӣ ва ҷалби журналистон ба маркетинг ба хотири шуҳрат ва ба даст овардани эътимоди истеъмолгар дар марҳилаҳои гуногуни брендсозӣ мушоҳида мегардад.

Тасаввур мекунем, ки бренд ба вучуд омад, акнун онро муаррифӣ мебояд. Реклама, PR ва журналистикаи корпоративӣ воситаҳои санҷидашудаеанд, ки дар муаррифии онҳо саҳми бориз гузошта метавонанд, аммо замони имрӯз воситаи усули ҷадидро талаб мекунад. Хабарҳои бардурӯғ ҷомеаро ғасб намудааст, истеъмолгар ба реклама, PR ва журналистикаи корпоративӣ дигар бо шубҳа менигарад. Роҳи тулоние, ки ширкат барои бренд шудан тай мекунад, лозим аст, ки барои пайдориаш воситаи дигари муаррифии бо набзи истеъмолгар баробар дарёфт карда шавад, то дар психологияи одамоне эътимоднокӣ нисбати корхонаро ҷой дода метавонад. Ин воситаи бренд-журналистика аст.

Муҳаққиқ И. Ярниҳ бар он назар аст, ки «Бояд дарк кунем, ки маркетинги муқаррарӣ дигар ба қор намеравад. Ин ба журналистикаи оммавӣ низ дахл дорад. Тамоюли фардикунонии ВАО ва талабот ба фардикунонии муносибатҳо аз ҷониби брендҳо маҷбур мекунанд, ки концепсияи таъсири иттилоотӣ тағйир дода шаванд. Акнун иттилоот бояд ҳам таъсири оммавӣ ва ҳам таъсири инфиродӣ дошта бошад.» [9, с. 76-76] Воқеияти рӯзгор гуфтаҳоро тасдиқ менамояд. Журналистика имрӯз фаротар аз фанҳои филологӣ ва ҳуқуқӣ рафта, торафт бо улуми гуногун омезиш меёбад. Бренд-журналистика низ омезиши

маркетинг, PR, журналистикаи корпоративӣ, реклама буда, махсусиятҳои худро пайдо намудааст. Муҳаққиқи соҳа, А. Мирошниченко омезиши ин соҳахоро хуб ва саҳеҳ шарҳ додааст: “Бренд-журналистика кӯшиши муттаҳид намудани имкониятҳо ва авлавиятҳои журналистика, PR ва контент-маркетинг буда, ҷиҳати ҳамгироӣ (интеграция) дар як самт кӯмак мерасонад. Аз рӯи мундариҷа ва захира ин маводи журналистӣ аст: мусоҳиба, репортаж, колонка, мақолаҳои омӯзанда. Аз рӯи вазифаҳо бошад, бренд-журналистика қисми таркибии контент-маркетинг аст, зеро ҳадафаш муаррифии бренд мебошад. Вазифаҳои бренд-журналистика аз олами робита бо ҷомеа ҳаллу фасл мешаванд: ташкил ва дастгирии нуфузи идорашаванда, ташкили авлавият ва арзишҳо дар байни аудиторияи мақсаднок, вафодорӣ, ташкили ҷомеа ва ғайра.» [3] Ҳамин нуктаро муҳаққиқони дигар Л.П. Шестеркина ва Л.К. Лобаденко ҷонибдорӣ намуда, журналистикаи конвергентиро асоси бунёди шоҳаҳои нав дар журналистика медонанд ва зикр мекунанд, ки омезиши журналистика, реклама, PR ва маркетинг ба пайдо шудани бренд-журналистика замина гузоштааст. [8]

Аввалин маротиба мафҳуми бренд-журналистика соли 2004 дар баромади собиқ директори “Макдоналдс” Ларри Лайт садо додааст. Дар ин бора дар мақолаи В.И. Ярних низ ишора ҳаст. Аз ҷумла, Ларри Лайт аллақай, дар ҳамон солҳо мегӯяд, ки дар замони мобилӣ, рақамӣ, мултимедӣ бренд – журналистика аз 10-сола пеш муҳимтар аст [9, с. 49-50] ва пешниҳод мекунанд, ки “...бояд концепсияи мавқеъгирии бренд тавассути таъсиси концепсияи нави бренд-журналистика аз нав дида баромада шавад.” [10] Аз гуфтаҳои муҳаққиқ бармеояд, ки дар марҳилаи брендинги ширкату корпоратсияҳо аз маркетингологҳо дида, ба журналистон бартарӣ медиҳад. Ин ҳам асос дошта метавонад. Чун бренд худ “баёнғари маҷмуи тасаввуроту андеша, эҳсос ва дараҷаи арзиши истеҳсолот ё хизматрасонӣ мебошад” набзу эҳсоси ҷомеаро, аниқтараш аудиторияи муайяно маҳз журналист хуб медонад. Мутаҳассиси соҳаи контент-маркетинг аудиторияро аз нигоҳи иқтисодиву даромадноқӣ меомӯзад, то ки ба ширкат истеҳсоли молу маҳсулоти дастрасу мувофиқро пешниҳод кунад, аммо журналист эҳсос, вазъи раванӣ, тасаввурот, андешаронӣ ва арзишҳои маънавии аудиторияро меомӯзад, ки ин имкон медиҳад бренди ширкат мувофиқ ба талаботи аудитория сохта ва эътимод, муҳаббат, вафодорӣ ба даст оварда шавад. Журналист, муҳаққиқ ва таҳлилгари ВАО Мирошниченко А. низ технологияву нозуқиҳои қорӣ идораи ВАО-ро дар фазои контент-маркетинг зарур мешуморад ва менависад: “Барои дар фазои контент-маркетинг фаъолиятро хуб ба роҳ мондан бояд технологияи идоравии ВАО-ро, ки дар тули 400-сол суфта гардидааст, ба роҳ монд. Муҳаррир хуб медонад, ки аудиторияаш чӣ мехоҳад ва барои ӯ чӣ ҷолиб аст. Контент-маркетинголог низ ин ҳисро бояд дошта бошад ва дар амал татбиқ намояд.” [2] Дар така ба андешаи муҳаққиқон ва амалияи фаъолияти контент-маркетингологҳо ва бренд-журналистика метавон гуфт, ки агар бренди ширкату қорхона дар асоси фаъолияти бренд-журналистика тарҳрезӣ шавад, натиҷаи судманд ва аудиторияи содиқ ба даст меояд. Гуфтаҳои мо низ бар он асос аст, ки воситаҳои паҳши иттилоъ пайваста дар таҳаввулоту тағйирпазирӣ қарор дошта, мундариҷа (контент), пайдоиши зуд-зуди трендҳои нав дар журналистика ва усулҳои таъсиррасонро танҳо журналист пайгирӣ мекунанд ва талаботу дархости аудиторияро хуб медонад.

Чун журналистика бо суръати қайҳонӣ пеш меравад, ҳамасола трендҳои нав бунёд мегарданд, доираи омӯзиш ва фаъолият журналист, махсусан, журналисти мултимедиявӣ васеъ шуда, бо ихтисосу ҳунар ва ҳатто илмҳои гуногун бармехӯрад. Вазифаи муқаррарии журналисти муосир ба унсурҳои брендинг торафт умумият пайдо мекунанд. Замони технологӣ, интернетӣ, мобилӣ аз журналист талаб мекунанд, то маводи ҷолиб офарад ва дар рақобатҳои иттилоотӣ дастболо бошад. Журналист имрӯз аудиторияро мечӯяд: ба восита, усул ва услубҳои гуногун. Бо насли Y ва Z қор қарда, бояд ҳам воситаҳои паҳши классикӣ ва ҳам воситаҳои паҳши муосири журналистро қорбарӣ қарда тавонад. Ин ду насл дӯстдори контентӣ дастрас, маводи кӯтоҳ, формати мултимедӣ ҳастанд. Донистану омода намудани ин гуна мавод қори асосии журналисти муосир ба ҳисоб меравад. Сохтани маводи мултимедиявӣ аз журналист зебо номгузори қардан, рангҳои хубу мувофиқ ба қор бурдан,

услуби хосаи пешниҳод доштан, нишона ё логотипи чолибро соҳиб будан, зебо қисса кардан ва имиҷи хосаи худро пайдо намуданро талаб мекунад. Дар ин баробар аудиторияи нозуку серинтихоби имрӯза тафаккури интиқодӣ доранд, ба ҳар чиз ба шубҳа менигаранд, на ба ҳар хабар эътибор медиҳанд. Аз н рӯ, худӣ ВАО бояд бренд гардад, то ки муҳаббату садоқати аудиторияро ба даст биёварад. Аз ҷониби дигар, чунин фаъолиятро ба роҳ монда, яъне худӣ ВАО-ро бренд намуда, журналистон таҷрибаи хуб дар мавриди брендсозии ширкатҳои дигар мегиранд. Аудитория тағйир меёбад, талабот дигар мешавад, рақобатҳо тезу тунду фазо дигаргуна мегардад. Бренд ҳам бояд вобаста ба авзои ҷомеа фаъолият кунад. Бренд-журналистика маҳз ба хотири нигоҳдошти мавқеи бренд дар фазову вақти гуногун мусоидат карда метавонад.

Чунончи Мирошниченко А. зикр намудааст: “контент нест - бренд ҳам нест”. Барои фаъолияти мунтазами контент фаъолмандии журналистон дар он шарт ва зарур ба ҳисоб меравад. Ҳангоми муташанниҷ шудани рақобати ширкатҳо журналистон, дурусттараш бренд-журналистон унсури захиравии брендинг – таҳияи қиссаву нақлҳо дар бораи омил ва сабабҳои пайдоиши бренд, заҳмату талоши кормандони барои бунёди ширкати брендгардида ва дигар корнамоиҳои ҷеҳра ё асосгузори ширкатро ба роҳ мемонанд. Одатан ин гуна ҷалбнамоии диққати аудитория дар ҷашну солгардҳои ширкатҳо низ сураат мегирад, аммо дар ҳолати пайдо намудани рақиби кудратманди ҷавон ин омил манфиати бештар меоварад. Барои маводи хубу сербинанда таҳия намудан, строрителлинг (нақли таърихӣ, ҳикоя, ривоят) дар формати мултимедӣ мувофиқ аст ва инро ҳам журналист хубтару беҳтар ба роҳ монда метавонад. Масалан, агар ҳамин мавод дар сомонаи корпоративии корхона, ки пур аз таблиғи корхона аст, ба роҳ монда шавад, тавачҷуҳи хонандагон камтар мегардад, зеро аллакай, дар зершуури онҳо ҳадафи рекламавии ин сомона ҷойгир аст, аммо агар дар контенти алоҳида чун маводи бренд-журналистика ҷой гираду ба воситаи сомонаҳои иҷтимоии ҳамин саҳифа паҳн шавад, хонандаи бештар пайдо мекунад. Зеро аудитория ба “ҳолисона” будани мавод эътимод пайдо мекунад. Бартарии бренд-журналистика аз реклама, PR ва журналистикаи корпоративӣ дар он аст, ки он брендро ба беҳтару хубтар будан водор мекунад, аммо дар дигарон ҷонибҳои хуби ширкат бояд дарёфт ва таблиғу ташвиқ карда шаванд, яъне таъсири мутақобила бо ширкат дида намешавад.

Аз таҳқиқи мавзӯ ба хулосае омадан мумкин аст, ки гарчанде ду даҳсолаи охир ба мавзӯи бренд-журналистика ҳамчун шоҳаи нави журналистикаи конвергентӣ дар давлатҳои пешрафта эътибори хоса зоҳир мегардад, аммо дар Тоҷикистон таҳқиқи ин мавзӯ аз назарҳо дур аст. Дар фаъолияти ширкатҳои брендшуда ва ё худӣ ВАО-и бренд (“*Tcell*”, “*Мегафон*”, “*Odi zulol*”, “*Сиёма*”, *ҶСК “Ориёнбанк*”, “*Asia-Plus*”) унсурҳои бренд-журналистикаро мушоҳида намудан мумкин аст. Онҳоро заминаҳои пайдоиши ин бахш дар Тоҷикистон номида метавонем. Таҳқиқи мавзӯ аз ҷониби муҳаққиқон боиси боз ҳам васею сершоха гардидани соҳаи журналистика шуда метавонад.

Коркарди консепсияи бренд-журналистика ва мувофиқ кунонидани брендинг бо он кафолати устувории касби журналистиро бештар намуда, андешаҳоро дар мавриди аз миён рафтани журналистика ботил месозад. Бо вучуди он ки аудитория дар замони имрӯз худ ВАО гардидааст, аммо фаъолияти журналистӣ дар ин миён заруру саривақтӣ боқӣ мемонад.

Адабиёт:

1. Абдулманов, С. Евангелист бизнеса. Рассказы о контент-маркетинге и бренд-журналистике в России / С. Абдулманов. – М. 2017.- 216с.
2. Мирошниченко А. Через пару лет все будет предельно жестко: нет контента-нет бренда // Zillion/ URL: [http:// Zillion/ net/ru/blog/364](http://Zillion.net/ru/blog/364)
3. Мирошниченко, А. Бренды как медиа: борьба за внимание [электронный ресурс] // 2011. – Режим доступа [http // slon.ru /future /brendy_kak_media_borba_za_vnimanie](http://slon.ru/future/brendy_kak_media_borba_za_vnimanie) – 598950/xhtml
4. Рожков И., Кисмерешкин Я. Бренды и имиджи. М., 2006

5. Сафарзода М.А. Бренд-журналистика дар Тоҷикистон ҳамчун усули ташаққули ВАО / Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ апрелии илмӣ-назариявӣ бахшида ба 30-солагии Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2021. – С. 126-131 (<https://elebrary.ru/item.asp?id=46486397&pff=1>)

6. Сафарова М.А. Нигоҳи илмие ба фаҳмиши бренд-журналистика дар Тоҷикистон // Гузоришҳои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – Душанбе, 2021 - №1. (013). – С. 218-223

7. Хатиашвили Г. Медийние бренди и журналистский маркетинг / Журналист. 2014. № 4. С. 49-50.

8. Шестернкина Л. П., Лободенко Л. П. От медиатекста к медиабренду: к вопросу о взаимодействии журналистики, рекламы, PR в конвергентных СМИ. // Вестник Южно-Урлского государственного университета. URL: <http://cyberlinenka.ru>

9. Ярных В.И. Использование инструментов бренд-журналистики при формировании модели медиавлияния в информационном пространстве // Вестник РГГУ. Серия «Литературоведение. Языкознание. Культурология». 2019. № 9. С.70-76

10. Bull A. Brand journalism. New York: Taylor&Francis Group, 2013

РЕКЛАМА, PR ВА БРЕНД – ЖУРНАЛИСТИКА: УМУМИЯТУ ТАФОВУТ

Чун журналистика бо суръати кайҳонӣ пеш меравад, ҳамасола трендҳои нав бунёд мегарданд, доираи омӯзиш ва фаъолияти журналист, махсусан, журналисти мултимедиавӣ васеъ шуда, бо ихтисосу ҳунар ва ҳатто илмҳои гуногун бармехӯрад. Вазифаи муқаррарии журналисти муосир ба унсурҳои брендинг торафт умумият пайдо мекунад.

Бренд-журналистика омезиши маркетинг, PR, журналистикаи корпоративӣ, реклама буда, махсусиятҳои худро пайдо намудааст. Дар тақия ба андешаи муҳаққиқон ва амалияи фаъолияти контент-маркетологҳо ва бренд-журналистон метавон гуфт, ки агар бренди ширкату корхона дар асоси фаъолияти бренд-журналистика тарҳрезӣ шавад, натиҷаи судманд ва аудиторияи содиқ ба даст меояд. Гуфтаҳои мо низ бар он асос аст, ки воситаҳои паҳши иттилоъ пайваста дар таҳаввулоту тағйирпазирӣ қарор дошта, мундариҷа (контент), пайдоиши зуд-зуди трендҳои нав дар журналистика ва усулҳои таъсиррасонро танҳо журналист пайгирӣ мекунад ва талаботу дархости аудиторияро хуб медонад.

Калидвожаҳо: Журналистика, ВАО, аудитория, бренд-журналистика, контент, маркетинг, брендинг, бренд, ширкат, реклама, PR, концепсияи бренд.

РЕКЛАМА, PR И БРЕНД – ЖУРНАЛИСТИКА: ОБЩЕЕ И РАЗЛИЧИЯ

Поскольку журналистика развивается с космической скоростью, каждый год создаются новые тенденции, сфера подготовки и деятельности журналиста, особенно мультимедийного журналиста, расширяется и включает в себя различные специальности и науки. Обычная задача современной журналисти становится все более привычной для элементов брендинга.

Бренд-журналистика представляет собой сочетание маркетинга, PR, корпоративной журналистики, рекламы и нашла свою специализацию. Основываясь на мнении исследователей и практике деятельности контент-маркетологов и бренд-журналистов, можно сказать, что если бренд компании будет спроектирован на основе деятельности бренд-журналистики, будет получен полезный результат и лояльная аудитория. Наши утверждения основаны еще и на том, что средства трансляции информации постоянно развиваются и изменяются, за содержанием, частым появлением новых тенденций в журналистике и методами воздействия следит только журналист и ему хорошо известны запросы и запросы аудитории.

Ключевые слова: журналистика, СМИ, аудитория, бренд-журналистика, контент, маркетинг, брендинг, бренд, компания, реклама, PR, концепция бренда.

ADVERTISING, PR AND BRAND – JOURNALISM: COMMON AND DIFFERENCES

Since journalism is developing at cosmic speed, new trends are created every year, the scope of training and activity of a journalist, especially a multimedia journalist, is expanding and includes various specialties and sciences. A common task of the modern journalist, elements of branding are becoming increasingly commonplace.

Brand journalism is a combination of marketing, PR, corporate journalism, advertising and has found its specialization. Based on the opinion of researchers and the practice of content marketers and brand journalists, we can say that if the company's brand is designed based on the activities of brand journalism, a useful result and a loyal audience will be obtained. Our statements are also based on the fact that the means of broadcasting information are constantly developing and changing, the content, the frequent emergence of new trends in journalism and methods of influence are monitored only by the journalist and he is well aware of the needs and demands of the audience.

Key words: Journalism, media, audience, brand journalism, content, marketing, branding, brand, company, advertising, PR, brand concept

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Мохира Амиралӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзадҳои илмҳои филология, докторанти кафедраи телевизион ва радиошунавонии факултети журналистика. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Рӯдакӣ 17, E-mail: anusha-16@mail.ru. Тел.: (+992) 93-862-94-65, 209-19-16-16

Сведения об авторе: Сафарзода Мохира Амирали –Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, докторант кафедры телевидения и радиовещания факультета журналистики. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, E-mail: anusha-16@mail.ru. Тел.: (+992) 93-862-94-65, 209-19-16-16

Information about the author: Safarzoda Mokhira Amirali –Tajik National University, Candidate of Philology, doctoral student, Department of Television and Radio, Faculty of Journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, E-mail: anusha-16@mail.ru Tel .: (+992) 93-862 -94-65, 209-19-16-16

ТДУ:37.0+82-1 (075)

Ш-54

БАРРАСИИ СОҶАИ САЙЁҶӢ ДАР ПАЁМҶОИ СОЛОНАИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Шарипов С.И., н.и.ф., дотсент,
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав,
Ғаниева Н.М., ассистент

Филиали Муассисаи давлатии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ
ва соҳибқорӣ Тоҷикистон дар вилояти Хатлон (шаҳри Леваконт)

Рушди аксарияти кишварҳои ҷаҳон аз ҷалби сайёҳони ватаниву хориҷӣ вобастагии зиёд дорад. Тавре муҳаққиқ Н.В. Пивоварова навиштааст: «Сайёҳӣ бе рафту омад, бе гузариши ҳудудӣ ва сайру саёҳат, ки аз давраҳои қадим одамон ба он эҳтиёҷ доштанд, номумкин аст. Тавре ки сарчашмаҳои хаттӣ шаҳодат медиҳанд, ҳатто то давраи мо саёҳат дар ҳудуди гузаштагони халқи тоҷик падидаи маъмул будааст» [7, с. 5]. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, бахусус Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ дар баробари таъмини рушди босуботи бахшу соҳаҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангӣ ба барқарор намудани инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ диққати махсус зоҳир намуда, дар ин

замина Қонуну Барномаҳои давлатӣ қабул гардида, мавриди амал қарор доранд. Бо мақсади татбиқи санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва дастуру супоришҳои Пешвои миллат чиҳати беҳтар намудани вазъи хизматрасонии соҳаи сайёҳӣ ва ба ин васила ҷалби шаҳрвандони дохилу хориҷи мамлакат тадбирҳои зиёде андешида шудаанд, ки дар раванди инъикосу баррасии он нақши воситаҳои ахбори омма назаррас мебошад. Журналистика ҳамчун ниҳоди бузурги иттилоотӣ дар инъикоси тамоми бахшу соҳаҳо, бавижа имкониятҳои соҳаи сайёҳӣ нақши арзишманд дорад. Ҳамин аст, ки мавқеи он дар ҷомаа рӯз то рӯз бештар мегардад.

Чунончӣ М.Ф. Ненашев менависад: «Воқеияти таблиғот барои он лозим аст, ки он василаи аз байн бурдани тафриқа байни сухан ва кор буда, ба воситаҳои ахбори омма эътимод ва бовариро меафзояд. Имрӯз яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа барқароркунии боварии ҷомаа ба таблиғот аст» [4, с. 57].

Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳим буда, дар муаррифӣ ва пешрафти дигар соҳаҳо мусоидат мекунад. Қайд намудан зарур аст, ки дар тамоми Паёмҳои солони Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар ба вазъи соҳаи сайёҳӣ таваҷҷуҳ зоҳир мегардад. Дар суханронии Сарвари давлат дар баробари пешрафти соҳаи сайёҳӣ мушкилоти мавҷуда низ баррасӣ мегардад. Президентии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23 декабри дар соли 2022 дар бораи андешидани тадбирҳо чиҳати рушди соҳаи сайёҳӣ ба масъулин дастуру супоришҳои мушаххас доданд. Чунончӣ дар Паём зикр гардида буд: «Барои таъмин намудани рушди минбаъдаи соҳаи сайёҳӣ зарур аст, ки Кумитаи рушди сайёҳӣ корро чиҳати зиёд кардани номгӯи хизматрасониҳои сайёҳӣ, баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасониҳо дар соҳа, роҳандозии васеи сайёҳии табобатӣ, экологӣ ва кӯҳнавардӣ густариш бахшад. «Дар ин раванд, бояд ба масъалаҳои самаранок ва бо сифати баланд татбиқ намудани лоиҳаҳои сармоягузори соҳа, идома додани бунёди инфрасохтори сайёҳии ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯӣ, баланд бардоштани мавқеи байналмилалӣ кишвар, ташаккули бренди миллии фароғири имкониятҳои сайёҳӣ ва муаррифии он дар арсаи ҷаҳонӣ, инчунин, таъмини иқтисодӣ кадрӣ соҳа диққати ҷиддӣ дода шавад» [5].

Масъалагузориҳо дар суханронии Пешвои миллат оид ба соҳаи сайёҳӣ ва бозтоби он дар матбуоти даврӣ аз ҷумлаи муҳимтарин масъалаҳои рӯзмарраи кори таҳқиқотӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин самт агарчӣ баъзе рисолаву мақола ва таълифоти илмӣ навишта шуда бошад ҳам, онҳо кам ва паҳлуҳои соҳаро пурра дар бар намегиранд. Аз ин рӯ, таҳқиқи мавзӯи мазкур рӯзмарра мебошад. Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» дар таърихи 28 декабри соли 2023 дар баробари таҳлили дигар бахшу соҳаҳо ба соҳаи сайёҳӣ низ таваҷҷуҳ намуда, зикр доштанд, ки: «Дар солҳои 2018 – 2023 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ чор лоиҳаи сармоягузори давлатӣ ба маблағи 330 миллион сомонӣ амалӣ гардида, илова бар ин, ба субъектҳои соҳа аз ҷониби низоми бонкии кишвар зиёда аз 300 миллион сомонӣ қарзи имтиёзнок ҷудо карда шудааст. Дар ин давра 1450 иншооти сайёҳӣ бунёд гардида, соли 2023 шумораи сайёҳон ба як миллиону дусад ҳазор нафар расидааст. Вале таъкид менамоем, ки имкониятҳои барои рушди соҳа истифоданашуда ҳанӯз хеле зиёданд» [6].

Воситаҳои ахбори омма чиҳати иҷрои ин ҳама супоришҳо ва инъикоси масъалаҳои соҳа маводи журналистӣ таҳия менамоянд, ки онҳо фароғири паҳлуҳои соҳаи сайёҳӣ мебошанд. Ба таъбири профессор М. Муродов: «Нақш ва таъсири матбуот дар қора гардидани орзуву омоли мардум, сарфаҳм рафтани ба ҳастии маънавии шахс ва халқ басо нишонрас аст» [2, с. 5]. Маводи журналистӣ ба афкори омма таъсири амиқ мерасонад.

Дар шароити мураккабу печидаи бухрони иқтисодӣ рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҷалби сокинони хориҷӣ ба кишвар ҳамчун василаи муаррифӣ ва таҳким бахшидани иқтисоди иқтисодӣ пазируфта шудааст. Воситаҳои ахбори омма дар муаррифии имкониятҳои сайёҳӣ нақши калон доранд. Яке аз расонаҳои хабарии кишвар нашрияи «Ҷумҳурият» мебошад, ки дар саҳифаҳои он пайваста матолиби ба соҳаи сайёҳӣ алоқаманд нашр мешавад.

Дар нашрияи мазкур намояндагони касбу кори гуногун, аҳоли ва сайёҳони хоричӣ таассуроту нуктаҳои дар зехнашон оид ба вазъи соҳаи сайёҳӣ бавҷудомадаро дар шаклҳои гуногун баён намудаанд. Нуралӣ Нурзод зимни омӯзиш ва таҳқиқоти зиёд дар мақолае зери унвони «Тоҷикистон. Қаламрави таърихии рушди сайёҳӣ» [3] ба хулосае меояд, ки сарзамини тоҷикон макони таърихии сайёҳӣ мебошад. Ба ин сарзамини аҷдодӣ миллионҳо сайёҳон омада, бо таассуроту хотираҳои фаровон ба кишварҳои худ баргаштаанд. Чунончӣ дар мақола мехонем: «Воқеан ҷуғрофиёи Тоҷикистони имрӯза дар гузашта низ яке аз қитъаҳои асосӣ ва меҳвари Шохроҳи бузурги абрешим буда, хати ҳаракати аксари сайёҳону мусофирон аз манотиқи мухталифи кишвари мо мегузашт. Мавҷудияти ахбори муҳим дар китобҳои «Бобурнома»-и Бобур Мирзо, «Рӯзномаи сафар ба Самарқанд»-и Луи Гонсалес де Клавихо, «Тоҷ-ут-таворих»-и Амир Абдурахмонхон, «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл»-и Абдурахмони Мустачир ва амсоли ин аз бозгӯи ҳақиқати ин амр ба шумор меравад» [3]. Дарвоқеъ, сарзамини мо маҳз бо табиати зебо, обҳои мусаффо, таъриху фарҳанги пурғановат, расму оинҳо, тарзи рӯзгордорӣ, шуғл ва дигар воситаҳои таъсирпазир диққати сайёҳонро ба худ ҷалб намудааст.

Маводи дигар, ки дар саҳифаи нашрияи «Ҷумҳурият» зери унвони «Сайёҳии қорӣ – воситаи пешбурди саноати сайёҳӣ» аз ҷониби Шаҳноз Қурбон рӯйи чоп омадааст боиси таваччуҳи мо гардид. Муаллиф дар мавод аз вазъи соҳаи сайёҳӣ ва аҳаммияти рушд бахшидани он ҳарф зада, таъкид мекунад, ки пешрафти соҳаи мазкур боиси таҳким ёфтани иқтисоди миллӣ мегардад. «Қаблан миқдори сафарҳои қорӣ байналмилалӣ дар як сол тақрибан ним миллион буда, тибқи пешгӯӣҳо, соли 2020 ин рақам се баробар афзуда, ба 1,6 миллиард сафар хоҳад расид. Таносубан, гардиши асёр ҳам афзоиш ёфта, ба андешаи қоршиносон, ҳудудан 2 триллион доллари ИМА-ро ташкил медиҳад» [1]. Тавре маълум мегардад, рушди соҳаи сайёҳӣ пеш аз ҳама воситаи таъмини аҳоли бо ҷойи қорӣ доимӣ ва пешрафти иқтисоди миллӣ мегардад.

Сайёҳӣ аз ҷумлаи соҳаҳои афзалиятнок буда, дар баробари даромади иқтисодӣ дар муаррифии таъриху фарҳанг ва расму оинҳои миллӣ ба ҷаҳониён нақши қалон дорад. Соҳаи мазкур солҳои охир дар кишвар рушд намуда, дар баробари беҳтар гардидани инфрасохтори соҳа садҳо нафар сокинони кишвар аз ин ҳисоб зиндагии худро беҳтар менамоянд.

Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъулини соҳаи сайёҳӣ пайваста дастуру супоришҳо медиҳанд, ки ҷиҳати рушди соҳаи сайёҳӣ тадбирҳои зарурӣ андешида, барои татбиқи босамари санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ва Барномаву Консепсияҳо аз имкониятҳои мавҷуда истифода кунанд. Чунончӣ зимни ироаи Паёми навбатӣ ҳам ба ин паҳлуи масъала таваччуҳ намуда, зикр дошта буданд: «Бо мақсади самаранок ба роҳ мондани қорҳои дар самти сайёҳӣ ва назорати қатъии онҳо зарур аст, ки таҳти роҳбарии муовини дахлдори Сарвазирӣ кишвар бо шомил намудани яке аз муовинони раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо гурӯҳи қорӣ босалоҳияти доимӣ таъсис дода шавад.

Амалисозии барномаву нақшаҳои бунёди инфрасохтори сайёҳӣ, рушди ҳунарҳои мардумӣ, қосибӣ, аз ҷумла қолинбофӣ, атласу адрасбофӣ ва заргарӣ, инчунин, касбу ҳунаромӯзии шаҳрвандони мамлакат, ташкилу назорати қорҳои ободониву кабудизоркунӣ, тозаву озода нигоҳ доштани маҳалҳои аҳолинишин, ҳифзи табиат ва истифодаи самараноки заминҳои президентӣ ва наздиҳавлигӣ ба зиммаи ин гурӯҳи қорӣ вогузор карда шавад» [6].

Дар Паёмҳои Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи сайёҳӣ ҳамеша баррасӣ мегардад, ки ин аз аҳаммияти рӯзмарраи доштани соҳа дар шароити бархӯрди фарҳангу тамаддунҳо ва таъмину устувории иқтисодӣ миллӣ дарак медиҳад.

Адабиёт:

1. Қурбон, Ш. Сайёҳии қорӣ — воситаи пешбурди саноати сайёҳӣ / Ш. Қурбон // Ҷумҳурият. – 2020. – 2 апрел.
2. Муродов, М. Истиклолият ва рушди матбуоти даврӣ [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: Аржанг, 2017. – 320 с.

3. Нурзод, Н. Тоҷикистон. Қаламрави таърихии рушди сайёҳӣ / Н. Нурзод // Ҷумҳурият.– 2018. – 05 сентябр.
4. Ненашев, М.Ф. Газета, читатель, время [Текст] / М.Ф. Ненашев. – М.: Мысль, 1990. – 160 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 23.12.2022.
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28.12.2023.
7. Пивоварова, Н.В. История туризма в Таджикистане: XX-начало XXI вв.: диссертация на соис. уч. степ. к.и.н.: 07.00.02 [Текст] / Н.В. Пивоварова. - Душанбе, 2010. – 223 с.

БАРРАСИИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ДАР ПАЁМҲОИ СОЛОНАИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Дар мақола муаллифон соҳаи сайёҳии кишварамонро, ки дар Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон инъикос ёфтааст, таҳлилу арзёбӣ намудаанд.

Ба андешаи онҳо тавачҷуҳи давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба соҳаи сайёҳӣ маҳз дар ду даҳсолаи охир бештар гардида, дар ин замина як қатор санадҳои меъриву ҳуқуқӣ ва Барномаву Консепсияҳои давлатӣ қабул ва мавриди амал қарор доранд.

Сайёҳӣ аз ҷумлаи соҳаҳои афзалиятнок буда, дар баробари даромади иқтисодӣ дар муаррифии таъриху фарҳанг ва расму оинҳои миллӣ ба ҷаҳониён нақши калон дорад. Соҳаи мазкур солҳои охир дар кишвар рушд намуда, дар баробари бештар гардидани инфрасохтори соҳа садҳо нафар сокинони кишвар аз ин ҳисоб зиндагии худро беҳтар менамоянд.

Дар Паёмҳои солонаи Пешвои миллат, дар баробари таҳлилу баррасии дигар бахшу соҳаҳо, соҳаи сайёҳии мамлакат низ таҳлил мегардад, ки ин ҷама ба рушди соҳаи мазкур замина мегузорад.

Калидвожа: Паём, Пешвои миллат, ҳуччат, сайёҳӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, барномаҳои давлатӣ, консепсия, инфрасохтор, даромади иқтисодӣ, сифати хизматрасониҳо, таъбиат, экологӣ, кӯҳнавардӣ, рушд.

ОБЗОР ТУРИСТИЧЕСКОЙ СФЕРЫ В ЕЖЕГОДНЫХ ПОСЛАНИЯХ ЛИДЕРА НАЦИИ

В статье авторы проанализировали и дали оценку туристической отрасли нашей страны, что нашло отражение в посланиях Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона.

По их мнению, внимание государства и Правительства Республики Таджикистан к сфере туризма за последние два десятилетия возросло, и в этом контексте принят и реализуется ряд законодательных документов, государственных программ и концепций.

Туризм является одной из приоритетных отраслей, наряду с экономическим доходом, он играет большую роль в представлении миру истории, культуры и национальных обычаев. Эта отрасль развивается в стране в последние годы, наряду с улучшением инфраструктуры отрасли, сотни жителей страны улучшают свою жизнь благодаря этому.

В ежегодных посланиях Лидера нации наряду с анализом и обзором других отраслей и сфер анализируется и туристическая сфера страны, что все закладывает основу для развития этой отрасли.

Ключевые слова: послание, Лидер нации, документ, туризм, политические, экономические, социальные, культурные, государственные программы, концепция, инфраструктура, экономический доход, качество услуг, лечение, экология, альпинизм, развитие.

REVIEW OF THE TOURISM SECTOR IN THE ANNUAL MESSAGES OF THE LEADER OF THE NATION

In the article, the authors analyzed and assessed the tourism industry of our country, which was reflected in the messages of the founder of peace and national unity - the Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan Emomali Rahmon.

In their opinion, the attention of the state and the Government of the Republic of Tajikistan to the tourism sector has increased over the past two decades, and in this context a number of legislative documents, government programs and concepts have been adopted and implemented. is being implemented.

Tourism is one of the priority industries, along with economic income, it plays a big role in presenting history, culture and national customs to the world. This industry has been developing in the country in recent years, along with improving the infrastructure of the industry, hundreds of residents of the country are improving their lives thanks to this.

Every year, in the annual messages of the leader of the nation, along with an analysis and review of other industries and areas, the country's tourism sector is also analyzed, which all lays the foundation for the development of this industry.

Key words: Message, Leader of the Nation, document, tourism, political, economic, social, cultural, government programs, concept, infrastructure, economic income, quality of services, treatment, ecology, mountaineering, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарипов Сангимурод Исматуллоевич, номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи рӯзноманигории факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯч. Раҷаб Воҳидов, 78. Тел: (+992) 918-13-03-59 почтаи электронӣ: snaripov.sangimurod@mail.ru

Ганиева Наврӯзгул Маҳмадсаидовна, ассистенти кафедраи ҷомеашиносӣ-гуманитарии Филиали Муассисаи Донишгоҳи байналмилалии сайёҳӣ ва соҳибкории Тоҷикистон дар вилояти Хатлон (шаҳри Леваконт). **Суроға:** Ҷумҳурии Тоҷикистон, Тел: (+992) 886-97-13-13. почтаи электронӣ : NavruzgulGhanieva@gmail.com.

Сведения об авторах: Шарипов Сангимурод Исматуллоевич, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой журналистики факультета таджикской филологии Бохтарского государственного университета имени Носири Хусрава. Адрес: Республика Таджикистан, 735140, ш. Бохтар, ул. Раджаба Вахидова, 78. Тел: (+992) 918-13-03-59 e-mail. snaripov.sangimurod@mail.ru

Ганиева Наврӯзгул Маҳмадсаидовна, ассистент кафедры социологии-гуманитарного факультета Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана в Хатлонской области (город Леваконт). Адрес: Республика Таджикистан, Тел: (+992) 886-97-13-13 Электронная почта. NavruzgulGhanieva@gmail.com.

Information about the authors: Sharipov Sangimurod Ismatulloevich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Journalism, Faculty of Tajik Philology, Bokhtar State University named after Nasiri Khusrav. Address: Republic of Tajikistan, 735140, sh. Bokhtar, st. Rajaba Vakhidova, 78. Tel: (+992) 918-13-03-59 e-mail. snaripov.sangimurod@mail.ru

Ganieva Navruzgul Makhmadsaidovna, assistant at the Department of Sociology and Humanities Faculty of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan in Khatlon region (city of Levakant). Address: Republic of Tajikistan, Tel: (+992) 886-97-13-13 E-mail. NavruzgulGhanieva@gmail.com.

СИНТАКСИЧЕСКАЯ НЕЧЛЕНИМОСТЬ СЛОВСОЧЕТАНИЙ, ВЫПОЛНЯЮЩИХ ФУНКЦИЮ ОДНОГО ЧЛЕНА ПРЕДЛОЖЕНИЯ

Асоева К.А., к.ф.н., доцент
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Природа синтаксически нечленимых словосочетаний заинтересовала ученых – лингвистов, уже давно поскольку в лингвистической литературе выделяют также оппозицию «свободные словосочетания - несвободные (устойчивые) сочетания», в отношении выше обозначенных явлений целесообразнее использовать термины членимые - нечленимые (цельные) словосочетания.

В языкознании возникали разные названия подобного рода словосочетаний: несвободные, цельные, нечленимые, неделимые, неразложимые. Они включаются в оппозицию «синтаксически свободные (членимые, делимые, разложимые) - синтаксически несвободные (цельные, нечленимые, неделимые, неразложимые) словосочетания.

Словосочетание является **синтаксически членимым**, если каждый его компонент (главный и зависимый) в предложении будет отдельным членом предложения. Это становится возможным потому, что и главный, и зависимый компонент являются лексически полноценными и каждый из них выполняет в словосочетании предназначенную ему роль: главный компонент обладает номинативной функцией и называет предмет, действие, признак, состояние, отношение, бытие; зависимый компонент, употребленный в соответствующей грамматической форме, несет конкретизирующую информацию о том, что названо главным компонентом, т.е. заключает в себе синтаксическое значение признака или объекта.

В ряде работ по синтаксису рассматриваются словосочетания, не членимые на уровне предложения, т.е. выполняющие функцию одного члена предложения.

Одни из них на самом деле синтаксически нечленимы, другие представляют переходные явления, т.е. обладают признаками и членимых, и нечленимых словосочетаний, третьи, на наш взгляд, являются членимыми. [9, с. 141]

Проанализируем некоторые из таких словосочетаний.

1. Словосочетания типа отец с сыном, где зависимая форма творительного падежа с предлогом с выражает значение совместности:

В тени высокого ясеня сидели на дерновой скамейке Катя с Аркадием (Тургенев);

Синтаксическую нечленимость таких словосочетаний можно объяснить следующими факторами:

1) Они выражают значение совместности равнозначных для высказывания лиц. Отсюда – возможность синонимической замены: *Катя и Аркадий; я и вы; меня, тебя и Аркадия.*

2) Форма творительного падежа не способна выполнять функцию отдельного члена предложения (к ней невозможно в предложении задать вопрос).

Ср. разный смысл предложений: *Мы говорили об отце с сыном (говорили о ком? – об отце и сыне); Мы говорили об отце с сыном (говорили о ком? – об отце с сыном; с кем? – об отце с сыном).*

3) В предложении нельзя изменить порядок слов. Изменение порядка слов обязательно влечет за собой изменение смысла (ср. *Мы говорили с сыном об отце*).

4) Нечленимость рассматриваемого типа словосочетаний, выступающих в роли подлежащего, получает синтаксическое выражение: сказуемое при таком подлежащем имеет форму множественного числа.

Дед с матерью шли впереди всех (М. Горький).

Форма единственного числа сказуемого как бы сигнализирует о том, что форма творительного падежа является дополнением. Например:

Жил старик со своею старухой у самого синего моря. (Пушкин) Старик крестьянин с батраком шел под вечер леском. (Крылов). [10, с. 25]

В. В. Виноградов случаи составного глагольного сказуемого рассматривал среди словосочетаний на том основании, что они, как и всякое словосочетание, обладают номинативной функцией и представляют собой сложное наименование (ср.: *начать учиться - начать учебу*). Наряду с ними широко развиваются субстантивные словосочетания с инфинитивом (*попытаться уйти - попытка уйти*).

В таких предложениях невозможна замена творительного падежа именительным; изменение порядка слов не изменяет смысла предложения (ср. *Старик жил со своею старухой. Крестьянин шел с батраком. С батраком шел крестьянин*).

Многие ученые рассматривают глагольно-именные сочетания с лексически недостаточными глаголами среди словосочетаний (Е. Н. Смолянинова, Ю. С. Долгов, П. А. Лекант).

Убедительно рассуждает на эту тему Е. Н. Смолянинова. Среди свободных словосочетаний, противопоставленных фразеологическим (устойчивым), она выделяет периферийные явления, возникающие «на базе лексики отвлеченного характера, которая создает при взаимодействии сем тенденцию к лексикализации единств, к созданию целого с более монолитным значением». Несмотря на известную лексикализацию данных словосочетаний, Е.Н. Смолянинова убеждена, что в этом случае «мы имеем дело с явлением, характерным для свободных словосочетаний: значение как таковое представлено в расчлененном виде, в виде отношения, хотя и “перевернутого”». Оно выводимо из значения сочетающихся компонентов, мотивировано и может быть прямо противопоставлено значениям типичных фразеологизмов «смаывать удочки», «бить баклуши». [11, с. 4-15]

Отмечают периферийный характер данных конструкций и другие исследователи. Так, Е.Н. Лагузова, проводя системное исследование конструкций данного типа, использует термин «описательный глагольно-именной оборот». Она считает, что описательный глагольно-именной оборот - это особая единица номинации, имеющая полевую структуру. Данный оборот - не фразеологизм и не словосочетание, но в нем есть некоторые признаки фразеологизма и некоторые признаки словосочетания.

Разделяя эту точку зрения, глагольно-именные сочетания типа *вести беседу, дать ответ* мы относим к словосочетаниям, а именно к синтаксически цельным словосочетаниям. Однако заметим, что это самая дальняя периферия словосочетаний, то звено на шкале переходности, которое демонстрирует взаимодействие синтаксически цельных словосочетаний и устойчивых сочетаний. [7, с. 46].

В одних случаях они более близки синтаксически членимым словосочетаниям, в других - семантически несвободным сочетаниям. Совершенно справедливо высказывание Ю. С. Долгова: «Разумеется, в языке всегда имеется большое количество переходных случаев от свободного словосочетания к несвободному, когда внутренняя (собственная) форма словосочетания начинает стираться, но еще ощущается, и словосочетание полностью в разряд несвободных не перешло.

Включение в подлежащее формы творительного падежа при сказуемом единственного числа представляется ошибочным.

2. Словосочетания типа *трое из ребят, каждый из нас, важнейший из них* со значением избирательности. [4, с. 53]

Главный компонент, обозначающий совокупность, из которой кто-то или что-то вычленивается, не выполняет отдельной функции в предложении, не отвечает на вопрос, а поэтому словосочетания эти неразложимы. Ср.:

В одном из городов Италии счастливой когда-то властвовал предобрый старый Дук. (Пушкин). Каждый из нас должен бороться за утверждение этой жизни всюду и всегда – до конца своих дней. (К. Паустовский).

3. Словосочетания с количественным значением:

Два плечистых, толстогогорлых, тонконогих волка стояли в светлом дыму разлужья. (Бунин). Она (Даша) заставила Ивана Ильича выпить несколько чашек кофе. (А.Н. Толстой). Через двадцать минут в камере осталось шестнадцать. (Н. Островский).

К нечленимым в ряде работ отнесено очень много разнотипных количественных словосочетаний.

Типичными синтаксически нечленимыми являются четыре разновидности количественных словосочетаний.

1) Словосочетания типа *две сестре, несколько столов, много книг*. Синтаксическую нечленимость можно объяснить следующими причинами:

а) грамматически главное слово (числительное, местоимение –числительное, наречие с количественным значением) называет только количественный признак производителя действия, поэтому зависимое существительное в родительном падеже необходимо;

б) грамматически зависимое существительное в смысловом отношении для функции подлежащего является главным (называет субъект действия);

в) сказуемое обозначает действие субъекта и, следовательно, является характеризующим по отношению к целому словосочетанию;

г) нечленимость этих словосочетаний получает синтаксическое выражение; сказуемое чаще всего имеет форму множественного числа;

д) порядок следования компонентов словосочетания в предложении изменить нельзя. Правда, в словосочетаниях с числительным в роли главного слова зависимое существительное для выражения приблизительности ставится перед числительным (ср.: *Пришли человек пять*).

2) Трехсловные словосочетания типа *десять человек студентов, сто штук патронов*, в которых словоформы человек, штук семантически ослаблены, выполняют указательную функцию и могут быть опущены без ущерба для содержания предложения. для выражения приблизительности эти словоформы ставятся перед числительным (*Человек десять студентов*).

Нечленимость этих словосочетаний объясняется теми же причинами, что и словосочетаний первой, основной, разновидности.

3). Словосочетания типа *до двадцати ребят, около ста человек, свыше пятидесяти домов, менее сорока книг*.

По всем характеристикам они совпадают с только что рассмотренными типами словосочетаний, но выражают не определенное, а приблизительное количество предметов. [6, с. 99].

Значение приблизительности вносят слова *до, около, свыше, более, больше, менее, меньше*. Эти слова обычно называют предлогами (до, около) или наречиями (все остальные), *но, по- нашему мнению, вряд ли это правильно*: все эти слова выполняют одну и ту же функцию: вносят добавочный смысл. Это скорее частицы (ср. *ровно сто, приблизительно сто и до ста, около ста, свыше ста*). Если обычные предлоги, кроме определенного значения, вносимого ими в словосочетания, выражают еще и связь управляемого существительного с грамматически главным словом как, например. (Как, например, в словосочетании *остановиться около двух берез*), то эти слова, этимологически являющиеся предлогами или наречиями, не выполняют своей обычной, связывающей функции, они объединены только с числительными (и в силу своего предложно-наречного происхождения управляют ими). [1, с. 82]

По-видимому, в таких словосочетаниях числительное родительного падежа является грамматически главным, оно управляет существительным.

4). Синонимичны только что рассмотренному типу словосочетания до десятка патронов, около сотни ребят, свыше половины рабочих. Вместо количественных числительных (но в той же функции) здесь употреблены счетные существительные.

Итак, синтаксическая неразложимость предполагает неспособность одного из слов словосочетания выступать в качестве отдельного члена предложения без другого слова; слова, входящие в такое сочетание, выражают комплетивные, т.е. восполняющие отношения.

Теперь обратимся к количественно-именным словосочетаниям переходного характера; это:

1) Словосочетания со счетными существительными именительного падежа в роли главного слова (*десяток патронов, сотня ребят, половина рабочих*);

2) Словосочетания с существительными, обозначающими неопределенное количество предметов, в роли главного слова (*большинство делегатов, меньшинство приехавших, множество птиц*);

3) Словосочетания разговорного характера, в которых грамматически главные существительные в значительной степени утратили предметное значение и выражают количественный признак (*тьма народу, уйма дел, масса вариантов*).

По одним признакам их можно отнести к синтаксически нечленимым сочетаниям (эти признаки определяются количественным значением грамматически главного слова), по другим – к синтаксически свободным (эти признаки определяются грамматическими особенностями главного слова). Приведем доказательства «за» и «против». [8, с. 9].

«За» нечленимость:

1) Главным в грамматической семантике существительных является значение количественного признака.

2) Основной смысловой вес в словосочетании (т.е. значение субъекта действия) падает на существительное родительного падежа.

3) Возможна синонимическая замена этих словосочетаний типичными синтаксически нечленимыми словосочетаниями: *десяток патронов – десять патронов, большинство делегатов – многие из делегатов, меньшинство приехавших – некоторые из приехавших, тьма народу – много народу*.

«Против» нечленимости:

1) Грамматически главное существительное кроме основного, количественного, значения выражает и предметность. А потому в контексте возможна замена этого существительного анафорическим местоимением единственного числа: Ср.: *в поход вышла сотня туристов. Она (сотня) прибыла на турбазу вовремя*. [5, с. 16].

2) Определение согласовано в роде, числе и падеже с грамматически главным существительным (*прибыла первая сотня туристов. Но : прибыли первые сто туристов*).

3) Сказуемое в этих предложениях обычно имеет форму единственного числа, т.е. согласуется с грамматически главным словом: [2, с. 17].

В другое время такая масса денег, быть может, поразила бы Егорушку (Чехов). Большинство знакомых ребят уже разъехалось по дачам (А. Гайдар). Целая тьма шатров стоит по обеим сторонам веселой зеленой балки (А. Калинин).

Поскольку согласование сказуемого с подлежащим в числе (а в прошедшем времени и в роде) – очень важный грамматический признак, присущий всем предложениям русского языка, в которых подлежащее выражено существительным, форма единственного числа сказуемого (и соответственно мужского, женского и среднего рода) в рассматриваемом типе предложений как бы сигнализирует, что подлежащее здесь – только существительное именительного падежа, а форма родительного падежа – второстепенный член, выражающий объектно-атрибутивное значение.

В результате переходного характера рассматриваемых словосочетаний появились варианты предложений типа: *Явился десяток ребят. – Явились десяток ребят. Большинство делегатов прибыло. – Большинство делегатов прибыли. Уйма писем получена. – Уйма писем получены.*

В предложениях со сказуемым множественного числа, свойственных разговорному стилю, нечленимость количественно – именных словосочетаний получает синтаксическое выражение.

Переходными в какой-то степени являются и словосочетания типа *килограмм огурцов, метр сатина, литр молока*, где грамматически главное существительное обозначает единицу измерения.

Основное грамматическое значение таких существительных в рассматриваемых словосочетаниях – выражение количественного признака. Но доводов против нечленимости здесь больше: кроме доводов, уже указанных для предшествующей группы словосочетаний, следует отметить невозможность синонимической замены (*Куплен килограмм огурцов и Куплены огурцы* – это не синонимическая замена, а два разных по смыслу предложения). Кроме того, членимость этих словосочетаний получает синтаксическое выражение: число и род сказуемого и грамматически главного слова будут одинаковы. [13, с. 81-87].

Иногда к синтаксически нечленимым относят и словосочетания *стая птиц, группа ребят, поток машин, щепотка соли и под*. Причина нечленимости усматривается в том, что синтаксически главные существительные в этих словосочетаниях обозначают количественный признак и требуют обязательного распространения родительным падежом существительного.

Словосочетания со значением неопределенности типа *что-то хорошее* в качестве главного компонента имеют неопределенное местоимение. В лингвистической литературе, правда, существуют разные мнения по поводу того, какое из слов главное в словосочетании. Анализ точек зрения по этому вопросу дает М. И. Смолянинова.

Обычно среди данных словосочетаний называют те, что строятся по схемам «кто-то + прилагательное или другое адъективное слово», «что-то + субстантивированное прилагательное»: ***Что-то странное в ее голосе, и слишком подозрителен ее воровато-увливающий взгляд...*** [11, с. 91]

На наш взгляд, эти словосочетания членимы. Обязательное распространение родительным падежом существительного может свидетельствовать о значительной информативной нагрузке второстепенного члена, а не только о синтаксической нечленимости словосочетания. О членимости этих словосочетаний говорят следующие признаки:

1) Существительного *стая, группа, поток, щепотка* обозначают не только количественный признак, их семантика значительно шире: главное в них – грамматическое значение предметности.

2) Каждое из слов таких словосочетаний обладает самостоятельным синтаксическим значением, способно выполнять функцию отдельного члена предложения. зависимые существительные родительного падежа выражают объектно – атрибутивные значения (так же, как в словосочетаниях *вершина горы, ветка дерева* и т. п.). Нередко возможна синонимическая замена этих существительных прилагательными: *птичья стая, машинный поток*.

3) В предложениях типа *Виден поток машин; Летела стая птиц*; сказуемое обязательно имеет форму единственного числа (и соответственно мужского или женского рода), т.е. согласуется с подлежащим *поток, стая*. Структурный критерий при выделении членов предложения является более строгим, чем семантический, «он и предпочтительнее». [16, с. 1].

Таким образом, синтаксически нечленимыми являются только такие словосочетания полных слов, в которых:

- 1) нечленимость выражена, обозначена (*Отец с сыном идут*. –множественное число);
- 2) одно из слов (грамматически зависимое) не выполняет самостоятельной функции члена предложения, является лишь добавочным элементом, уточнителем (любой из них);
- 3) одно из слов (грамматически главное) не способно выразить синтаксическое значение данного члена предложения (*два человека, много книг, до десятка книг*).

Синтаксически нечленимые словосочетания обладают признаками, позволяющими назвать их грамматическими фразеологизмами.

Все эти словосочетания выполняют в предложении функцию одного члена предложения.

Литература:

1. Бабайцева В.В., Максимов Л.Ю. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация. – М., 1981. – с. 82.

2. Виноградов, В. В. Вопросы изучения словосочетаний (На материале русского языка) / В. В. Виноградов // Исследования по русской грамматике. Избранные труды. - М., 1975. - С. 238.17.

3. Грамматика русского языка : в 2 т. - М., 1954. - Т. II. Синтаксис, ч. 1. - С. 2021; Грамматика современного русского литературного языка. - М., 1970. - С. 488.

4. Долгов, Ю. С. Словосочетание как грамматическая категория - тип валентности / Ю. С. Долгов. - Могилев, 1993. - С. 53.

5. Ермакова, О. П. Отрицательные местоимения типа «никто» в русском языке / О. П. Ермакова // Рус. яз. в шк. - 1969. - № 4. - С. 89.

6. Кочинева, О. К. Синтаксически неразложимые сочетания / О. К. Кочинева // Рус. яз. в шк. - 1970. - № 4. - С. 99.

7. Лагузова, Е.Н. Описательный глагольно-именной оборот как единица номинации: дис.. д-ра филол. наук / Е.Н. Лагузова. - М., 2003. - С. 46.

8. Меликова, Л. М. Атрибутивные словосочетания с местоимением в роли главного слова (на материале современного русского литературного языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. М. Меликова. - Л., 1983. - С. 9.

9. Русская грамматика. Т. 2.изд. М.1980, с. 241

10. Самсонов В.Г. К вопросу о выражении членов предложения семантически неделимыми словосочетаниями // Уч. Зап. МОПИ. Русский язык. 1970. – вып. 17.

11. Смолянинова, М.И. К вопросу о функции и грамматической природе компонентов в составе местоименных сочетаний / М.И. Смолянинова // Семантическая структура словосочетаний и предложений русского языка. - Тула, 1978. - С. 14—15.

12. Фоменко Ю.В. Типы синтаксических неразложимых словосочетаний в русском языке // РЯШ. –1981. – №1.

13. Фурашов, В. И. О сочетаемости неопределенных местоимений с прилагательными и причастиями / В. И. Фурашов // Рус. яз. в шк. - 1974. - № 6. - С. 88-90.

ТАҚСИМНАШАВАНДАГИИ ИБОРАҶО ВА ФУНКСИЯИ ЯКАЪЗОГИИ ОНҶО ДАР ҶУМЛА

Дар ин мақола хусусиятҳои синтаксиси тақсимнашавандагии ибораҳо баррасӣ карда мешавад. Ба ақидаи муаллиф, ин хусусият дар мавриде мушоҳида мешавад, ки ҷузъҳои асоси ва вобаста аз ҷиҳати луғавӣ мукамал буда, ҳар кадоми онҳо дар ибора вазифаи пешбинишудаи худро иҷро мекунад: ҷузъи асосӣ вазифаи номӣ дошта, предмет, амал, хислат, ҳолатро номбар мекунад, вобаста будан, ҷузъи вобаста, ки дар шакли грамматикӣ мувофиқ истифода мешавад, дар бораи он ҷизе, ки ҷузъи асосӣ номида мешавад, маълумоти мушаххас дорад, яъне маънои синтаксисӣ хусусият ё предметро дар бар мегирад.

Муаллифи мақола дар асоси таълимоти забоншиносон қайд мекунад, ки дар баъзе маврид хусусияти ибораҳои аз ҷиҳати синтаксисӣ фарқкунанда ба таркибҳои аз ҷиҳати маъноӣ мустақилнабуда наздиктаранд. Албатта, дар забон ҳамеша миқдори зиёди ҳолатҳои гузариши ибораи озод ба ғайриозод вучуд дорад, ки дар онҳо шакли дохилии (худии) таркиби калимаҳо аз байн меравад, вале ханӯз эҳсос мешавад ва ибора пурра ба категорияи ғайриозод нагузаштааст.

Калидвожаҳо: ибора, ҷумла, вазифа, хусусиятҳои тобеият, шакли грамматикӣ, тақсимшавӣ ва тақсимнашавандагии ибораҳо

СИНТАКСИЧЕСКАЯ НЕЧЛЕНИМОСТЬ СЛОВСОЧЕТАНИЙ, ВЫПОЛНЯЮЩИХ ФУНКЦИЮ ОДНОГО ЧЛЕНА ПРЕДЛОЖЕНИЯ

В данной статье исследуются особенности синтаксической нечленности словосочетаний. По мнению автора, такая особенность наблюдается в том случае, когда главный, и зависимый компонент являются лексически полноценными и каждый из них выполняет в словосочетании предназначенную ему роль: главный компонент обладает номинативной функцией и называет предмет, действие, признак, состояние, отношение, бытие; зависимый компонент, употребленный в соответствующей грамматической форме, несет конкретизирующую информацию о том, что названо главным компонентом, т.е. заключает в себе синтаксическое значение признака или объекта.

Опираясь на учения лингвистов, автор статьи отмечает, что, - в одних случаях особенности более близки синтаксически членимым словосочетаниям, в других - семантически несвободным сочетаниям. Разумеется, в языке всегда имеется большое количество переходных случаев от свободного словосочетания к несвободному, когда внутренняя (собственная) форма словосочетания начинает стираться, но еще ощущается, и словосочетание полностью в разряд несвободных не перешло.

Ключевые слова: словосочетание, предложение, функция, признаки управления, грамматическая форма, членность и нечленность словосочетаний.

INDIVIDUALITY OF WORD COMBINATIONS THAT PERFORM THE FUNCTION OF ONE MEMBER OF A SENTENCE

This article examines the features of syntactic indivisibility of phrases. According to the author, this feature is observed in the case when the main and dependent components are lexically complete and each of them plays its intended role in the phrase: the main component has a nominative function and names an object, action, attribute, state, relationship, being; the dependent component, used in the appropriate grammatical form, carries specific information about what is called the main component, contains the syntactic meaning of a feature or object.

Based on the teachings of linguists, the author of the article notes that in some cases the features are closer to syntactically distinct phrases, in others - to semantically non-free combinations. Of course, in a language there is always a large number of transitional cases from a free phrase to a non-free one, when the internal (own) form of the word combination begins to be erased, but is still felt, and the phrase has not completely passed into the category of non-free ones.

Key words: phrase, sentence, function, control features, grammatical form, articulation and inarticulation of word combinations.

Сведения об авторе: Асоева Комила – кандидат филологических наук, доцент кафедры современного русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Маълумот дар бораи муаллиф: Асоева Комила – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони муосири руси Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҶТ, ш. Кӯлоб, кӯч. С.Сафаров 16. Тел: (992) 988 80 88 40

Information about the author: Asoeva Komila - Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Modern Russian Language, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova 16. Tel: (992) 988 80 88 40

ТДУ: 82-1/-9 (075.8)

ТКТ: 83.3 (2-тоҷ)

С-35

БАРРАСИИ МАСОИЛИ СИЁСИИ ЗАМОН ДАР “СИЁСАТНОМА” (дар заминаи омӯзиши ташаккули публицистикаи сиёсӣ)

Сафарзода Эҳсон, н.и.ф.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар адабиёту публицистикаи тоҷик асарҳое таълиф гардидаанд, ки бо гузашти солҳову асрҳо аҳаммияти иҷтимоию сиёсӣ худро гум накардаанд ва имрӯз низ ҳамчун минбари афкори ҷомеа маҳсуб ёфта, мунтазам аз ҷониби муҳаққиқон мавриди омӯзиш ва таҳлилу баррасӣ қарор дода мешаванд. Зеро бозтоби масоили замон дар онҳо бартарӣ касб кардаву ба ҳаёту зиндагии мардум иртиботманд мебошанд. Яке аз ин гуна асарҳои мондагору омӯзанда “Сиёсатнома”-и Абуалӣ Ҳасан ибни Алии Тӯсист, ки дар таърих бо номи Низомулмулк шинохта гаштааст, маҳсуб меёбад. Абуалӣ Ҳасан соли 1018 дар хонаводаи деҳқон дар деҳаи Навғони вилояти Родкони Тӯс таваллуд шудааст. Мавсуф баъди таълими мактаби ибтидоӣ дар зодгоҳаш ва баъди омӯзиш дар Нишопуру Марв дар хидмати ҳокимони маҳаллӣ ба ҳайси дабир ба кор даромада, то ба мансаби вазири салтанати Салҷуқиён (1037-1193) расидааст. Дар замони ҳукумати Алпарслон ва писараш Маликшоҳ соҳиби обрӯю нуфуз ва эътибори баланд гардид. Аммо низоъҳои дохилӣ, душмани бадхоҳон сабаб гардид, ки ин вазири донишманд, ки дар равнақи иҷтимоӣ ва иқтисодии давлати Салҷуқиён саҳми зиёд гузошта буд, соли 1092 аз дасти онҳо ба қатл расонида шуд.

Низомулмулк яке аз мутафаккирони машҳури тоҷику форс ба ҳисоб рафта, ҳамчун вазири донишманди дарбори Салҷуқиён дар қорҳои сиёсӣ ва раванди низоми давлатдорӣ хидмат кардааст. Дар баробари иҷрои қорҳои давлатдорӣ асари машҳури «Сиёсатнома»-ро эҷод кард. Китоби мазкур дар ҳаёти иҷтимоию сиёсӣ ва адабию фарҳангии миллати тоҷику форс таъсири бузург гузоштааст.

Бояд қайд кард, ки бори нахуст «Сиёсатнома» дар Тоҷикистон аз ҷониби адабиётшинос Алиқул Девонакулов соли 1989 ба хатти кириллӣ баргардон ва chop шуд. Дар ин маврид муҳаққиқ С. Айниддин бар ин назар аст: «А. Девонакулов ҳангоми таҳияи матни «Сиёсатнома» 17 фаслро ихтисор карда, фаслҳои 27 («Андар заҳмат накардани бандогон ҷуз вақти хидмат ва тартиби кори эшон») ва 28 («Андар тартиби ғуломони сарой»)-ро зери унвони «Андар заҳмат накардани бандогон ҷуз вақти хидмат ва тартиби кори инон дар парвариш» дохили ҳам овардааст. Иловатан, таҳиякунанда ба иштибоҳҳои ҳангоми баргардонии матн аз хати форсӣ ба кириллии тоҷикӣ роҳ додааст. Масалан, дар боби севум «Андар мазолим нишастани подшоҳ ва адлу сирати неку варзидан» Низомулмулк аз муносиботи Яъқуби Лайси Саффорӣ бо халифаи Аббосӣ ва номаҳои онҳо ба ҳамдигар ёд карда, аз қавли Яъқуб ба халифа менависад, ки «Аз пой нанишинам, то сари ту ба Маҳдия нафиристам ва хонадони туро вайрон накунам». Аммо Алиқул Девонакулов вожаи «Маҳдия»-ро «ҳадя» хондааст, ки иштибоҳ аст. Маҳдия шаҳрест дар шимоли Африқо, дар сарзамини имрӯзи Тунис, ки пойтахти Фотимиён буд ва рақиби хулафои Бағдод ба шумор мерафт. А.Девонакулов боби чихилуми «Сиёсатнома»-ро «Андар амири ҷарас ва ҷӯбдорони даргоҳ» баргардон кардааст, дар сурате ки он «Дар амири ҷарас ва ҷӯбдорон ва асбоби сиёсат» унвон дорад» [1, с. 46-47].

Ба қавли ховаршиноси машҳури фаронсавӣ Ш. Шеффер, «Сиёсатнома» «иншоаш мушобихати тамом дорад бо тарзи баёне, ки феълан дар мамолики Эрон мутадовил аст» [16, с. 11]. Дар зимн, муҳаққиқи эронӣ Забехуллоҳ Сафо менависад: «Қалом нависанда ба дараҷае раво аст, ки ҳанӯз баъд аз гузашти садҳо сол тароват ва тозагии худро аз даст навода» [5, с. 206].

Ин асари арзишмандро вазир бо дастури Маликшоҳ, ки мехост дар бораи тартиб, тарз, қоида ва қонунҳои давлатдорӣ рисолае дар даст дошта бошад, навишт. Доктори илми филология М. Муродӣ зикр намудааст: «Ин асар бо дархости Маликшоҳ таълиф шудааст. Маликшоҳ дар солҳои охири ҳукмронияш ба фозилону донишмандони дарбор мефармояд, ки дар бораи тартиб, тарз, қоида ва қонунҳои асосии давлатдорӣ рисолае тартиб диҳанд. Низомулмулк ба ҳамин муносибат ба қор шуруъ менамояд ва соли 484 ҳичрии қамарӣ (1091 мелодӣ) асареро дар ҳаҷми 39 ҷаъза навишта, ба назди шоҳ меоварад. Асар ба Маликшоҳ маъқул мешавад. Пас муаллиф ба он бобҳои дигарро илова намуда, соли 485 (1092) ба итмом мерасонад ва барои китобат ба қотиби махсуси дарбор Муҳаммади Мағрибӣ месупорад» [11, с. 22]. Дар заминаи «Сиёсатнома» (таҳиянамудаи М. Қазвинӣ ва А. Ҳоҷиев) Садриддини Айниддин, устои Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав мақолаи пурмухтавои таҳлилии иншо кардааст. Мавсуф дар мақолаи хеш «Сиёсатнома»-ро дастури идории давлатдорӣ, сарчашмаи муҳими таърихӣ ва адабӣ маънидод карда, зикр мекунад: «Низомулмулк «Сиёсатнома»-ро дар 39 ҷаъза бо забони модаринаш, яъне, забони тоҷикӣ-форсӣ таълиф намудааст. Пас аз 13 соли қатли Низомулмулк «Сиёсатнома» бо афзудани 11 ҷаъза нав бо дасти қотибе пурра гардид, ки ин нусхаи қомил то ба рӯзгори мо расидааст» [1, с. 46]. Дар робита бо ин, мутарҷими «Сиёсатнома» ба забони русӣ Б.Н. Заходер таъкид мекунад, ки «бобҳои 2-39, 42-43, 48-50 мансуб ба қалами Низомулмулк буда, аммо муқаддима, бобҳои 1, 40, 41, 44, 45, 46 ва 47 ба қалами дигар муаллифон марбут аст» [7, с. 311].

Дар асоси пажӯҳиши муҳаққиқон бармеояд, ки китоби мазкур ҳам аз ҷиҳати мазмуну мухтаво ва ҳам аз нигоҳи низоми давлатдорӣ замон асари муфиду судманд махсус ёфта, дар он барои ҳар як давлат доштани низоми дурусти роҳбарӣ, адолати иҷтимоӣ ва тақвияти нерӯҳои ҳарбӣ муҳим арзёбӣ шудааст. Аз ин ҷост, ки имрӯз ҳам асари мазкур таваҷҷуҳи пажӯҳишгаронро ба худ ҷалб кардааст. Ба андешаи С. Айниддин, «Б.Н. Заходер «Сиёсатнома»-ро чун санади тезу тунди сиёсӣ мепиндорад, ки матолиби он алайҳи рушди низоми иқтисодӣ ва тамарқузудӣ аз қудрати давлат равона шудааст» [1, с. 46]. Дар «Сиёсатнома» «Низомулмулк ба тамарқузи дастгоҳи идории давлат, лашкар ва ҳадамоти гуногуни давлатӣ даъват мекунад» [7, с. 242]. Дар баробари ин, муҳаққиқ аз арзиши «Сиёсатнома» чун сарчашмаи бисёр муҳими аҳди салтанати Салҷуқиёни нимаи дувуми асри XI ва аввалҳои асри XII таъкид карда, менависад, ки «дар пояи ин асар як санади сиёсии воқеӣ, ки аз ҷониби вазир навишта шудааст, қарор дорад» [7, с. 311].

Минбаъд «Сиёсатнома» барои хонадони Салҷуқиён барои барқарор кардани адл, тарзи дурусти давлатдорӣ, амалу рафтори нек, нақши арбобони давлатӣ, ободии мамлакат, дастгирии райят, ҷавонмардӣ, ҳимматбаландӣ ва амсоли инҳо ҳамчун роҳнамо хидмат кард. Низомулмулк дар анҷоми асар ҳадаф ва аҳаммияти асарро чунин зикр кардааст: «Дар ин китоб ҳам панд асту ҳам масал аст ва ҳам сирату ҳикояти подшоҳони одил аст... ва шоистаи подшоҳи додгар аст. Ҳар чӣ бад-ин қор қунад, бар ҳама олам подшоҳ аст ва ҳар кӣ нақунад, бидон, ки дур аз даргоҳ аст» [13, с. 180].

Ҳар як боби «Сиёсатнома» бо ҳикоятҳои ҷолибу дилҷасп ҷамъбаст карда шудаанд ва онҳо хусусияти насри ривоятӣ доро мебошанд. Ин ҳикояҳо ҳамчун василаи пандомӯзу муассир дар масъалаи адли подшоҳону амирзодагон хидмат кардаанд. Забони асар чун анъанаи насри назми давраи Сомониён равону муъҷаз, фаҳмо ва сода аст. Дар ин маврид, метавон гуфт, ки дар қиёс бо насри асри XIX, аз ҷумла, осори Аҳмади Дониш он хеле фаҳмову равон мебошад. Низомулмулк дар ин бора гуфтааст: «Ба иборати равшану наздикфаҳм ва аз маънии ғариби душвор парҳез карда шуд, то хонандаро тафҳим савоб бошад» [13, с. 15].

Сиёсатмадор ва адибу донишманд дар «Сиёсатнома» дар оғози ҳар як бахш мақолҳоро истифода кардааст, ки омӯзандаву муфид аст. Аз ҷумла, аз мақол чун «Мулк бо қуфр бипояду бо зулм напояд» оварда, сипас чанд ҳикояти машҳурро нақл карда, тавассути он подшоҳонро ба рафтори неку адлу ободкорӣ даъват кардааст. Албатта, баъзе ҳикояҳо ба ҳақиқат рост намеоянд, махсули бофтаи мардум мебошанд, аммо моҳияту ғояи онҳо

аҳаммияти баланди тарбиявӣ доранд. Чунончи нависанда меорад: «Ва бар ҳақиқат, худованди олам бидонад, ки андар он рӯзи бузург ҷавоби ин халоиқ, ки зери фармони ӯянд, аз ӯ бихоҳанд пурсид ва агар ба касе ҳаволат кунанд, нахоҳанд шунид. Чун чунин аст, бояд ки муҳимми ин мулк ба ҳеч кас бознагузорад ва аз кори халоиқ ғофил набошад. Ва чандон ки тавонад пинҳону аён аҳволи эшон мепурсад ва дастҳои кӯтоҳ дароз накунад ва зулми золимон аз эшон боздорад» [13, с. 16]. Ба таъкиди муҳаққиқ М. Муродӣ, «Ҳадафи муаллиф аз таълифи «Сиёсатнома» танҳо насихату панд набуда, балки нишон додани тарзи дурусту солим ва одилонаи идораи давлат аст. Дастурот ва афкоре, ки Низомулмулк талқин мекунад, бофтаи сирф тахайюлӣ нестанд, балки андешаҳои он, ки аз таҷрибаи давлатдорӣ халқу қавмҳои гуногун ҳосил гардида, дар мизони ақлу хирад санчида шудаанд» [11, с. 23].

Бояд қайд кард, ки бахшҳои китоб ба тартиби муайян тарҳрезӣ гардида, муаллиф зина ба зина раванди давлатдориро барои як ҷомеаи дар ҳамон замон пешрафтаву комил нишон додааст, ки дар асоси воқеият эҷод шудаанд. Тарзи пешниҳоди андешаҳои низ мушаххас ва барои идораи як давлати адолатпарвар мутобиқ мебошанд. Ба гунаи мисол, метавон аз бахши «Андар мазолим нишастани подшоҳ ва адлу сирати неку варзидан» ёдовар шуд: «Чора набошад подшоҳро аз он ки дар ҳафтае ду рӯз ба мазолим бинишинад ва дод аз бедодгар биситонаду инсоф бидиҳад ва сухани раият бишнавад бевосита. Ва чанд қисса, ки муҳимтар бувад, бояд ки арза кунад ва дар ҳар як мисоле диҳад» [13, с. 17]. Донишманди тоҷик Иброҳим Усмонов дар китоби «Рисолаи давлатдорӣ» ин андешаро тақвият бахшида, зикр менамояд: «Ҳар гоҳ ки қорафтае, ҷабрдидае пеши ҳоким омада, арзи ҳол кард, бояд ҳоким худро дар ҷои вай тасаввур кунад ҷабрдида дар ҷои худ, он гоҳ ҳукме, ки аз вай содир мешавад, ғалат нахоҳад буд» [15, с. 8]. М. Муродӣ дар мисоли низоми давлатдорӣ мо, ду андешаи болоро бо ҳам чунин ташбеҳ медиҳад: «Дар низоми давлатдорӣ имрӯзаи мо барои мансабдорон махсус рӯзҳои қабули шахрвандон муқаррар шудааст, ки дурустии ин ҷанбаи дастуро («Сиёсатнома» дар назар аст - Э. С.) тақвият мебахшад» [11, с. 24].

Муаллиф дар асар дар муқоиса ба ҳукмронии сулолаҳои, ки пештар давлатдорӣ кардаанд, мавриди таҳлил қарор додааст ва идораи давлатдорӣ онҳоро дар рифоҳи мардум мушаххас кардааст. Ин паҳлуи асар муайян менамояд, ки он дар заминаи хушку ҳолӣ ба вучуд наомадааст, балки таҷрибаву омӯзиш ва баррасиву таҳлилҳои муаллифро дарбар мегирад. Ба ин маънӣ, дар ҳикояте нависанда аз рафтори ҷавонмардонаи Исмоили Сомонӣ ёдовар шудааст. Вақте Амри Лайси Саффорӣ асир ба ӯ пешниҳоди ҳазинаи худ мекунад, Исмоил мефаҳмад, ки ӯ бо ин роҳ варо фиреб доданӣ, қабул намекунад: «Ин ганҷҳо ва дираму динор ҳама он аст, ки аз мардум ба тазаллум ва ноҳақ ситондаед»... Аз худотарсӣ ва диёнате, ки дар ӯ буд, он ганҷҳоро напазируфт ва бад-ӯ боздоду ба дунё ғарра нашуд» [13, с. 23-24]. Ба таъбири М. Муродӣ, «Дар қорҳои идораи давлат Низомулмулк, асосан, тарафдори давлатдорӣ сулолаи Сомониён (875-999) мебошад, зеро ба назари ӯ он тартибот аз санчиши рӯзгор гузаштааст» [11, с. 24].

Маълум аст, ки дар асар симои Низомулмулк ҳамчун шахсияти донишманду қордон ва огоҳ аз масоили давлатдорӣ зухур кардааст. Аз ин ҷост, ки маслиҳату машварат ва пешниҳодоте, ки бораи идораи давлат дар китоб овардааст, дархури замон будааст. Бо вучуди ин, баъзе ҳикоят ва панду насихатҳои шоҳони замонашро хуш намеомад ва тибқи он амал намекарданд. Ин нақли муаллиф далели гуфтаҷост: «Ҳоли амирони ин замон ба ҷӣ монад, ки аз динори ҳаром бок надоранд ва ҳақро ботил гардонанд ва оқибати қорро нанигаранд» [13, с. 24]. Аз ин рӯ, зимни хидмати дарбор ҳамеша осуда набудааст ва оид ба муносибати подшоҳон ибраз доштааст: «Дар ҳақон ду мазҳаб аст, ки пок асту нек ва бар тариқи ростанд, яке мазҳаби Буханифа ва дигар мазҳаби Шофай, ризвонуллоҳи алайҳумо... Ва султони шаҳид (Алпарслон) дар мазҳаби хеш сулб буд, ки борҳо ба забони ӯ рафта буд: - Эй дарего, агар вазири ман (Низомулмулк) шофеимазҳаб набудӣ... ва ман бад-он сабаб, ки ӯ дар мазҳаби хеш чунон ба ҷид ва муътақид буд ва мазҳаби шофай ба айб медошт, ҳамвора аз ӯ андешанок ва тарсон будаме» [13, с. 83]. Маълум мегардад, ки муаллиф гарчи яке аз мансабдорони замон будааст, бо вучуди ин, худ иқрор мешавад, ки дар гуфтани сухан бо

шоҳони давр ба мушкилӣ дучор меомадааст ва ҳатто барои нарасидани як хабари нохуше дар мавриди хеш ба султон ночор «сӣ ҳазор динор» харч кардааст.

Аз ин ҷост, ки дар раванди давлатдорӣ ва дигар фаъолиятҳо машваратро дар қорҳо авлотар меҳисобад. Маҳз маслиҳату машварат метавонад адолати иҷтимоиро дар ҷомеа пойдор бигардонад. «Ва машварат накардан дар қорҳо аз зайифии раъӣ бошад ва чунин касеро худком хонанд ва чунонки ҳеч қор бе мардум натавон қард, ҳамчунин ҳеч шуғле бе машварат нақӯ наояд» [13, с. 81]. Баробари он ки нақши вазирро дар фаъолияти бомароми давлат баланд медонад, истиқлоли фикрӣ ва мавқеи подшоҳро дар раванди давлатдорӣ муҳим мешуморад. Муҳаққиқ И. Усмонов низ ин гуфтаро тасдиқ мекунад: «Бояд роҳбар ба дидори одамони донишманд ва аҳли фазл ҳамеша ташна бошад, сухани онҳоро гӯш кунад, зеро онҳо садоқат ба адл доранд» [15, с. 19].

Дар мавриди амалдорон ба подшоҳон насихати хуб ва пурманфиат намудааст: «Уммолро амале диҳанд ва эшонро васият бояд қард, то бо халқ некӯ зиянду аз эшон мол наситонанд ва онро низ ба мадуро талабанд ва то эшонро даст ба иртифое нарасад, он молро нахоҳанд, ки чун пеш аз вақт хоҳанд, раоёро ранҷ расад ва дирамгона иртифое, ки хоҳад расидан, ба ним дирам бифурӯшанд аз зарурият ва дар он мустаъсалу овора шаванд ва аз хонаи хеш дармонанду ба ғурбат афтанд» [13, с. 24]. Ошқоро изҳор медорад, ки амалдорон пеш аз вақт андозро аз мардум талаб нақунанд, ки ба зиёни онҳост. Чунин ҳолат гоҳо дар замони имрӯза низ ба мушоҳида мерасад, ки бо зарурате аз қорхонаҳо андози нимсола ё солонаро пешакӣ дархост менамоянд. Низомулмулк ин амалро дар қори давлатдорӣ нодуруст ҳисобидаасту баҳри исботи фикр чандин ҳикояти омӯзандаву хонданӣ овардааст, ки аз як тараф, фаъолияти масъулинро дар ин самт мушаххас намоянд, аз ҷониби дигар, тақвиятбахши афкори омма ва роҳнамои аҳли ҷомеа гаштаанд.

Дар мавриди дарди худро ифшо накардан байни донишмандон фикри ягона ҳаст, ки бехтар ба касе чизе набояд гуфт. Дар ин маврид Низомулмулк мавқеи дигар доштаву аз забони дарвеше чунин нигоштааст: «Ҳар қиро дарде бошад, бо ҳама қас бибояд гуфтан. Шояд ки аз қамтар қасе биёбад дармони онро» [13, с. 49].

Чунин масъалагузорӣ дар адабиёти тоҷику форс анъанавӣ буда, минбаъд тақмил ёфтаву дар асарҳои «Бӯстон» ва «Ғулистон»-и Саъдии Шерозӣ ба таври шоиста қорбаст шудааст. Яъне, асарҳое, ки дар адабиёту публицистика ба вучуд омадаанд, бо гузашти солҳо дар осори адибону донишмандони дигар бо шаклу шеваи нав гузариш ёфтаанд.

Мусаллам аст, ки низоми давлатдорӣ ба худ вижагиҳои хос дошта, роҳбарият бояд ҳамеша ҳушёру зирак бошад ва ҳамеша аз қору фаъолияти зердастон боҳабар бошад. Ин тарзи муносибатро нахуст Низомулмулк таъкид намудааст ва ин амалро омили пойдориву устувории кишвар донистааст. Аз ҷумла, Низомулмулк навиштааст: «Ҳар қасеро шуғли бузург фармояд, бояд ки қар сари ӯ қасеро мушарраф кунад» [13, с. 32] ва ғайраи онро дар ин донистааст, ки одами ба мансаби баланд расида «норостӣ ва хиёнат» зоҳир нақунанд. Ва ин андешашро чунин ҷамъбаст қардааст, ки ба воқеияти қамон мувофиқат мекунад: «Подшоҳони одил ҳамеша дар ҳаққи заифон андешаҳо доштаанд ва дар муҳиммоти мамлақат дар қар ду-се муқаттаонро таҷассус бояд қард, то эшон нисбат ба аҳволи раоё баднафсӣ нақунанд ва вилоят ободону маъмур монад» [13, с. 40]. Дар ин маврид дар қасли баҳшида ба соҳибқабарон низ аз зарурати доштани одамони худӣ дар байни аъёнӯ ашроф ва мансабдорон сухан ба миён гузошта, аз он афсӯс меҳурад, ки Салҷуқийён ба ин масъала тавачҷуҳи қамтар доштаанд: «Аммо авлотар, ки соҳибқабар ва қарад доштан яке аз қавоид аст, чун ин муътамад қунон бошад, ки бибояд ва соҳибқабар бошад, дил машғул набувад» [13, с. 63].

Яке аз ҳислатҳои шоистаи подшоҳону ҳоқимон, ки қеромуни он дар адабиёти қлассики тоҷику форс асарҳои зиёде офарида шудааст, қавонмардиву наққорӣ мебошад. Ин масъала низ аз нигоҳи Низомулмулк дур намондааст ва амалҳои неқро ситоиш қардааст: «Ва агар қасеро неъмақ бошад ва хоҳад, ки маншури подшоҳ ба меҳтарӣ қунанд ва мардумон ӯро тавозеъ қунанд ва ҳурмақ доранд ва меҳтарбори худӣ хонанд, гӯ, қар рӯз суфраи нон бияфқан ва қар қи қаҳон нон густард, бештар аз нон додан буд... Ба ҳама рӯзгор дар қуфру

ислом хислате некӯтар ва писандидатар аз нон додан набудааст ва нахоҳад будан» [13, с. 104].

Дар мавриди алқоб (ному лақабҳо) хуб гуфтааст: «Ва маҳалли маъруфу маҷхул яке бошад чун лақаби олиме ё имоме, чунон ки Муиниддин номе буд олим ва фозил ва шогирди турке низ дошт, лақаби ӯ «Муиниддин», ки дар илми шариат дасте надошт, балки дар хондан ва набиштан низ очиз буд ва лақаби ҳар ду чун яке буда бошад, пас, фарқ чун бувад миёни олиму чоҳил?.. Ва ҳамеша лақаб азиз будааст» [13, с. 120-121]. Дар ҷойи дигар менигорад: «Ва одат нарафта буд, ки амири турк лақаби «хоҷагон» бар худ ниҳад, ё хоҷагон лақаби «ақобири сипоҳ» ва туркон бар худ ниҳанд. Пас аз вафоти султони саид, шаҳид Алпарслон..., ки рӯзгор футуру фитна буд, тамиз аз миён бархост ва алқоб дарҳам омехта шуд. Ва камтарин касе бузургтарин лақабе меҳоҳанд ва медиҳанд, то лақаб чунин хор шуд... Ва акнун ҳар беилме ва ноаҳле ва маҷхуле «дин» ва «давлат» ва «мулк» дар алқоби хеш овардаанд» [13, с. 128-129]. Дар ин суҳанон моҳияти даври замон ба таври воқеӣ таҷассум ёфтааст. Аз ин пора маълум мегардад, ки муаллиф мушкilotи замонро ошкоро баён кардааст ва ба илму дониш эътибор надодани ҳукуматдоронро танқид кардааст.

Кордониро дар давлатдорӣ муҳим арёзбӣ намудааст: «Ва бадтарин душман ин аст, ки даҳ амал як мардро фармояд ва даҳ мардро як амал нафармояд, дар он мамлакат мардуми маҳруму маътал бисёр бувад, ки онро дарнатавон ёфт. Пас агар вазир оқилу доно бошад, аломат он бошад, ки корҳо ба мардуми аҳл тавфиз («тавфиз»- сарфа, коҳиш) кунад, то мулкро завол наёяд» [13, с. 133].

Ҷамчунин, дар асар парокандагиву мазҳабпарастии пайравони дини ислом мавриди таҳлил қарор гирифтааст ва нифоқу парокандагии мусулмонҳоро маҳз гуногунмазҳабӣ доништааст, ки натиҷаи он нооромӣ, куштор ва ноободии кишварҳо, аз ҷумла, дар давлати Сомониён гаштааст. Аз наҳзатҳои монанди қарматиёну шиаву алавиёну хуррамдинону ботиниён ва ҷанҷолҳо ва фасодҳои онҳо бо таассуф суҳан рондааст: «Сиёсатнома» аз мероси бузурги фарҳангии асримиёнагии халқи тоҷик ба ҳисоб меравад. Мутмаинан метавон гуфт, ки чун Низомулмулк «Сиёсатнома»-ро ба забони тоҷикӣ-форсӣ навишта, ба Маликшоҳи Салҷуқӣ пешниҳод кард, бинобар ин, метавон хулоса кард, ки: нахуст Маликшоҳи Салҷуқӣ бо забони тоҷикӣ-форсӣ ошноии комил доштааст ва дувум, забони муоширати дарбори Салҷуқӣ тоҷикӣ-форсӣ будааст. Бояд гуфт, ки мақоми давлатӣ гирифтани забони тоҷикӣ-форсӣ аз аҳди Тоҳириён оғоз шуд, Сафориён онро бештар тақвият доданд ва Сомониён ин забонро то мақоми давлатӣ баланд бардоштанд» [1, с. 50-51].

Низомулмулк хотиррасон мекард, ки ба кори идораи давлат донишмандон, одамони кордону бомаҳорат, вафодору босадоқат ҷалб карда шаванд. Маҳз бо саъйи ӯ дар шаҳрҳои калони мамлакат мактабу мадрасаҳо кушода шуданд. Вазир ба муносибати шоҳ бо дарбориён тавачҷуҳи зиёд зоҳир намудааст. Ба ин мазмун, ҷандин аср баъд Аҳмади Дониш низ қайд мекунад, ки дар дарбор ҳар гуна ашхос, аз ҷумла, хабаркашу ғайбатчӣ ва кинавар ҳастанд, бинобар ин, шоҳро зарур аст, ки ҳар як хабарро дуруст таҳқиқ карда, сипас чора андешад, вагарна пушаймон хоҳад шуд. Дар ҳикояҳои дигар Низомулмулк ба аҳволи мардуми одӣ, қаҳрамонони халқӣ тавачҷуҳ кардааст, ҳарчанд намояндаи ҳукумат буд, баъзан хис мешавад, ки ба муҳолифони давлат низ бо назари нек нигаристааст. Чунончи дар тасвири қаҳрамони халқ, шӯришгар Бобак овардааст, ки ӯ дар муқобили халифа сару рӯяшро бо хуни дасташ сурх мекард ва мегуфт: «- Шумо ҳар ду дасту пой ман бихоҳед бурид ва гунаи рӯи мардум аз хун сурх бошад, хун аз рӯй биравад, зард бошад. Ман рӯи хеш аз хуни худ сурх кардам, то чун хун аз танам берун шавад, нагӯянд, ки рӯяш аз бим зард шуд» [13, с. 172].

Дар мавриди адолати подшоҳон ҳикояте овардааст, ки омӯзанда мебошад: «Омили шаҳри Ҳамс ба Умари Абдулазиз набишт, ки девори шаҳри Ҳамс хароб шудааст. Онро иморат бояд қардан. Ҷавоб набишт, ки шаҳри Ҳамс аз адл девор бояд қард. Роҳҳо аз зулму хавф пок кун, ки ҳоҷат нест ба гилу хишт ва сангу гач» [13, с. 178].

Муаллиф дар асар аз воситаҳои ҳунарии адабӣ, зарбулмасалу мақол ва таъбирҳои халқӣ бамаврид қорбаст намудааст. Ин тарзи навишт ба муаллиф имкон додааст, ки аз як тараф, нигоштаҳои муассиру ҷолиб шаванд, аз ҷониби дигар, андешаву пешниҳодот ва

хикоятҳояшро такмил бахшидаанд. Ба гунаи мисол: «Ҳар кӣ ба ном фирефта шавад, ба нон андар-монад ва ҳар кӣ ба нон хиёнат кунад, ба чома дармонад» (сах. 27); «Ғафлат давлатро бибарад» (сах. 30); «Майдон холисту хасм ғофил» (сах. 30); «Ғафлати амиру хиёнати вазир подшоҳӣ бибарад» (сах.32); «Кирдори мард аз сирри мард огоҳӣ диҳад» (сах. 32); «Чокару бандаи шоиста беҳтар аз фарзандон бошанд» (дар мавриди он ки Сомониён қадри хизматҳои ғуломашон Алптегинро надонистанд ва ӯ душман шуд) (сах. 100); «Мамлакат ба мардон тавон доштан ва мардро ба зар» (сах. 134)... аз ҷумлаи он ривояту масалҳоест, ки дар асар ба мушоҳида мерасанд. Истифодаи зарбулмасалу мақол ва андарз аз вижагиҳои асари мазкур мебошад.

Академик Бобочон Ғафуров доир ба ҳимояти халқи заҳматкаш, ки дар асари «Сиёсатнома» зикр шудааст, дуруст қайд кардааст: «Гарчанде баъзе чорабиниҳои ӯ худсарии сипаҳсолорону феодалонро то дараҷае маҳдуд карда ва баробари ин дар бораи таъсиси мадрасаҳо ғамхорие зоҳир намуда бошад ҳам, вале ҳамаи инро маҳз барои мустаҳкам намудани пояи салтанати Салҷуқиён ва пур кардани хазинаи давлатӣ кардааст» [4, с. 241]. Ба ин маънӣ, Низомулмулк ҳамчун мансабдори давлатӣ ва донишманди тавоно аз сидқи дил вазифаашро иҷро карда, дар роҳи амалӣ гардидани адлу инсоф ва адолати иҷтимоӣ дар замони хеш ва бо таълифи асари мондагораш «Сиёсатнома» имрӯз низ нақши бузург гузоштааст.

Бояд гуфт, ки «Сиёсатнома», пеш аз ҳама, асари сиёсӣ маҳсуб ёфта, дар шакли насихат ва маслиҳат ба шоҳони замон ва оянда бо мақсади раҳнамоии онҳо чиҳати ғаъолияти муназзаму дурусти давлатдорӣ навишта шудааст. Асари мазкур аҳаммияти баланди иҷтимоӣ, сиёсӣ, таърихӣ ва адабию дорост.

Ин андешаро пажӯҳишгар М. Муродӣ низ тақвият дода, зикр мекунад: «Сиёсатнома» асари сиёсиву иҷтимоӣ буда, аз оҳанги публитсистӣ бебаҳра нест. Масъалаҳое, ки муаллиф дар ин асар мавриди баррасӣ қарор додааст, бештар хусусияти иҷтимоӣ доранд» [15, с. 24].

Хулоса, китоби «Сиёсатнома»-и Низомулмулк ҳамчун асари сиёсӣ, ки бо услуби адабию публитсистӣ иншо гардидааст ва як навъ ҷанбаи тарбиявӣ дошта, ба таври маслиҳату машварат ва раҳнамоӣ барои шоҳони замонаш таълиф гардидааст. Дар баробари ин, он вазъи сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоӣ як давраи муайяни таърихро бозгӯ мекунад ва мавзӯҳое, ки дар он мавриди таҳлилу баррасӣ ва омӯзиш қарор дода шудаанд, баргирифта аз ҳаёт ва низоми сиёсии як давлати мушаххас – Салҷуқиён нигаронида шудааст ва имрӯз низ истифодаи баъзе аз андешаву пешниҳодоти он аз манфиат холӣ нест. Ба ин мазмун, китоби мавриди назар ба воқеияти замон иртиботманд буда, дар ташаккули публитсистикаи сиёсӣ мусоидат намулдааст.

Адабиёт:

1. Айниддин, С. “Сиёсатнома”-дастури идории давлатдорӣ, сарчашмаи муҳими таърихӣ ва адабӣ / С. Айниддин // Муаррих, 2020. - №1. – Саҳ. 46-54.
2. Асозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик (давраи нав) / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2004. – 672 с.
3. Белинский, В. Г. Русская литература в 1845 г. / В. Г. Белинский // Полн.собр.соч.в тринадцати томах, т.10. Х-М.: Изд. АН СССР, 1956. – 482 стр.
4. Гафуров, Б. История таджикского народа. Второе издание. – Москва, 1952. – 508 стр.
5. Забехуллоҳ, С. Таърихи адабиёт дар Эрон ва қаламрави забони форсӣ. Ҷилди 2 / С. Забехуллоҳ. – Техрон: Нигоҳ, 1374. – 270 с.
6. Забехуллоҳ, С. Таърихи адабиёт дар Эрон ва қаламрави забони форсӣ. Ҷилди 3 / С. Забехуллоҳ. – Техрон: Нигоҳ, 1374. – 256 с.
7. Заходер, Б.Н. Введение в изучение памятника // Низам ал-мульк. Сиасет-намэ – книга о правлении вазира XI столетия Низам ал –мульк. Перевод, введение и примечания профессора Б. Н. Заходера. – М., 1949, 379 стр.
8. Мирзозода, Х. Афкори рангин / Х. Мирзозода. – Душанбе, 1982. – 172 с.

9. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 / Х. Мирзозода. – Душанбе, 1977. – 394 с.
10. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2 / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1977. – 460 с.
11. Муродӣ, М. Б. Публицистикаи тоҷик / М. Б. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2021. – 576 с.
12. Муродов, М. Аз замон то замон / М. Муродов. – Душанбе: Шучоиён, 2010. – 248 с.
13. Низомулмулк. Сиёсатнома / Низомулмулк. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2019. – 200 с.
14. Саъдуллоев, А. Хосияти адабиёт / А. Саъдуллоев. – Душанбе: Адиб, 2000. – 256 с.
15. Усмонов, И. Журналистика. Ҷилди 4 / И. Усмонов. – Душанбе, 2011. – 474 с.
16. Шефер, Ш. Муқаддима ба “Сиёсатнома”-и Низомулмулк. Бо ҳавошӣ ва ёддоштҳо ва ишорот ва тасҳеҳи Муҳаммади Қазвинӣ. Чопи дуввум / Ш. Шефер. – Техрон, 1344. – 295 с.

БАРАСИИ МАСОИЛИ СИЁСИИ ЗАМОН ДАР “СИЁСАТНОМА” (дар заминаи омӯзиши ташаккули публицистикаи сиёсӣ)

Абуалӣ Ҳасан машҳур бо номи Низомулмулк соли 1018 дар хонаводаи деҳқон дар деҳаи Навғони вилояти Родкони Тӯс таваллуд шудааст. Мавсуф баъди таълими мактаби ибтидоӣ дар зодгоҳаш ва баъди омӯзиш дар Нишопуру Марв дар хидмати ҳокимони маҳаллӣ ба ҳайси дабир ба кор даромада, то ба мансаби вазири салтанати Салҷуқиён (1037-1193) расидааст. Дар замони ҳукумати Алпарслон ва писараш Маликшоҳ соҳиби обрӯю нуфуз ва эътибори баланд гардид.

Низомулмулк яке аз мутафаккирони машҳури тоҷику форс ба ҳисоб рафта, ҳамчун вазири донишманди дарбори Салҷуқиён дар қорҳои сиёсӣ ва раванди низоми давлатдорӣ хидмат кардааст. Дар баробари иҷрои қорҳои давлатдорӣ асари машҳури «Сиёсатнома»-ро эҷод кард. Китоби мазкур дар ҳаёти иҷтимоӣ сиёсӣ ва адабии фарҳангии миллати тоҷику форс таъсири бузург гузоштааст.

Ин асари арзишмандро вазир бо дастури Маликшоҳ, ки мехост дар бораи тартиб, тарз, қоида ва қонунҳои давлатдорӣ рисолае дар даст дошта бошад, навишт. Дар асоси пажӯҳиши муҳаққиқон бармеояд, ки китоби мазкур ҳам аз ҷиҳати мазмуну муҳтаво ва ҳам аз нигоҳи низоми давлатдорӣ замон асари муфиду судманд маҳсуб ёфта, дар он барои ҳар як давлат доштани низоми дурусти роҳбарӣ, адолати иҷтимоӣ ва тақвияти нерӯҳои ҳарбӣ муҳим арзёбӣ шудааст. Аз ин ҷост, ки имрӯз ҳам асари мазкур таваҷҷуҳи пажӯҳишгаронро ба худ ҷалб кардааст.

Ҳар як боби “Сиёсатнома” бо ҳикоятҳои ҷолибу дилҷасп ҷамъбаст карда шудаанд ва онҳо хусусияти насли ривоятиро доро мебошанд. Ин ҳикояҳо ҳамчун василаи пандомӯзу муассир дар масъалаи адли подшоҳону амирзодагон хидмат кардаанд. Забони асар чун анъанаи насури назми давраи Сомониён равону муъҷаз, фаҳмо ва сода аст.

Бояд гуфт, ки “Сиёсатнома”, пеш аз ҳама, асари сиёсӣ маҳсуб ёфта, дар шакли насихат ва маслиҳат ба шоҳони замон ва оянда бо мақсади раҳнамоии онҳо ҷиҳати фаъолияти муназзаму дурусти давлатдорӣ навишта шудааст. Асари мазкур аҳамияти баланди иҷтимоӣ, сиёсӣ, таърихӣ ва адабиро дорост.

Китоби “Сиёсатнома”-и Низомулмулк ҳамчун асари сиёсӣ, ки бо услуби адабиву публицистӣ иншо гардидааст ва як навъ ҷанбаи тарбиявӣ дошта, ба таври маслиҳату машаварат ва раҳнамоӣ барои шоҳони замонаш таълиф гардидааст. Дар баробари ин, он вазъи сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоӣ як давраи муайяни таърихро бозгӯ мекунад ва мавзӯҳое, ки дар он мавриди таҳлилу баррасӣ ва омӯзиш қарор дода шудааст, баргирӣ аз ҳаётан ва низоми сиёсии як давлати мушаххас – Салҷуқиён нигаронида шудааст ва имрӯз истифода баъзе аз андешаву пешниҳодоти он аз манфиат холӣ нест. Ба ин мазмун, китоби

мавриди назар ба воқеияти замон иртиботманд буда, дар ташаккули публицистикаи сиёсӣ мусоидат намудааст.

Вожаҳон калидӣ: сиёсат, публицистикаи сиёсӣ, адабиёт, ҳоким, султон, Низомулмулк, Алпарслон, Маликшоҳ, худшиносӣ, таърих, эҷод, наср, қиса, ҳикоя, таҳлил, таҳқиқ, арзишдоварӣ.

ОБСУЖДЕНИЕ АКТУАЛЬНЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В «ПОЛИТИКЕ»

(в контексте изучения становления политической журналистики)

Абуали Хасан, известный как Низамулмулк, родился в 1018 году в семье земледельца в селе Навгон района Родкон Туса. После учебы в Нишопуру Марве начал работать секретарем на службе у местных правителей и дослужился до должности министра Сельджукского королевства (1037-1193). Во время правления Алпарслана и его сына Маликшаха оно приобрело авторитет.

Низамулмулк считается одним из известных таджикско-персидских мыслителей и как учёный занимал должность министра при Сельджукском дворе по политическим вопросам и государственному устройству. Наряду с реализацией государственных дел он создал знаменитый труд «Сиясатнаме» («Политика»). Эта книга оказала большое влияние на общественно-политическую, литературную и культурную жизнь таджикско-персидского народа.

Этот ценный труд был написан министром по заданию Малик-шаха, который хотел иметь трактат о порядке, стиле, правилах и законах государственности. На основе исследований учёных выясняется, что эта книга считается полезным и благотворным трудом как с точки зрения ее содержания, так и с точки зрения государственного строя того времени. Именно поэтому и сегодня эта книга привлекла внимание исследователей.

Каждая глава «Сиясатнаме» подытожена интересными и страстными рассказами, имеющими черты повествовательной прозы. Эти истории служили эффективным средством обучения королей и принцев вопросам справедливости. Язык произведения, как и традиции прозы и поэзии соманидского периода, ясен и прост.

Следует сказать, что «Сиясатнаме», прежде всего, считается политическим произведением и написана в форме советов нынешним и будущим королям с целью направить их в упорядоченное и правильное государственное управление. Это произведение имеет высокое социальное, политическое, историческое и литературное значение.

Книга «Сиясатнаме» Низамулмулька как политическое произведение написанный в литературно-публицистическом стиле и имеющий своего рода просветительский аспект, была написана как совет и руководство для королей своего времени. В то же время в нем изложена политическая, экономическая и социальная ситуация определенного исторического периода, а анализируемые и изучаемые темы в нем ориентированы на жизнь и политический строй конкретного государства - Сельджуков, а также некоторые идеи и мысли используются и сегодня. Его предложения не лишены интереса. В этом контексте рассматриваемая книга соотносится с действительностью того времени и способствовала становлению политической публицистики.

Ключевые слова: политика, политическая публицистика, литература, правитель, султан, Низамулмулк, Алпарслан, Маликшах, самопознание, история, творчество, проза, повесть, рассказ, анализ, исследование, оценка.

DISCUSSION OF CURRENT POLITICAL PROBLEMS IN “POLITICS”

(in the context of studying the formation of political journalism)

Abuali Hasan, known as Nizamulmulk, was born in 1018 into the family of a farmer in the village of Navgon, Rodkon Tusa district. After studying in Nišopuru, Marwe began working as a secretary in the service of local rulers and rose to the position of minister of the Seljuk kingdom (1037-1193). During the reign of Alparslan and his son Malikshah, it gained authority.

Nizamulmulk is considered one of the famous Tajik-Persian thinkers and, as a scientist, served as minister at the Seljuk court for political affairs and government. Along with the implementation of government affairs, he created the famous work “Siyasatname” (“Politics”). This book had a great influence on the socio-political, literary and cultural life of the Tajik-Persian people.

This valuable work was written by the minister on the instructions of Malik Shah, who wanted to have a treatise on the order, style, rules and laws of statehood. Based on the research of scientists, it turns out that this book is considered a useful and beneficial work both in terms of its content and from the point of view of the political system of that time. That is why this book has attracted the attention of researchers today.

Each chapter of Siyasatname is summarized with interesting and passionate stories that have the characteristics of narrative prose. These stories served as an effective means of teaching kings and princes about justice. The language of the work, like the traditions of prose and poetry of the Somanid period, is clear and simple.

It must be said that the Siyasatname is primarily considered a political work and is written in the form of advice to present and future kings with a view to guiding them in orderly and correct government. This work has high social, political, historical and literary significance.

The book “Siyasatname” by Nizamulmulk as a political work written in a literary-journalistic style and having a kind of educational aspect, was written as advice and guidance for the kings of his time. At the same time, it sets out the political, economic and social situation of a certain historical period, and the topics analyzed and studied in it are focused on the life and political system of a particular state - the Seljuks, and some ideas and thoughts are still used today. His proposals are not without interest. In this context, the book in question correlates with the reality of that time and contributed to the formation of political *publicism*.

Key words: politics, political publicism, literature, ruler, Sultan, Nizamulmulk, Alparslan, Malikshah, self-knowledge, history, creativity, prose, story, story, analysis, research, assessment.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Эҳсон – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, устоди кафедраи журналистикаи байналхалқии факултети журналистика. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **Телефон:** (+992) 946-40-40-40. **E-mail:** ehson.89@mail.ru

Сведения об авторе: Сафарзода Эхсон - Таджикский национальный университет, преподаватель кафедры международной журналистики факультета журналистики. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, пр. Рудаки, 17. **Тел.:** (+992) 946-40-40-40. **E-mail:** ehson.89@mail.ru

Information about the author: Safarzoda Ehson - Tajik National University, lecturer at the department of international journalism of the faculty of journalism. Address: 734025, Republic of Tajikistan, sh. Dushanbe, 17 Rudaki Ave. **Tel.:** (+992) 946-40-40-40. **E-mail:** ehson.89@mail.ru

ТДУ: 8/81 (2-точ)

О-61

**ТАҶАССУМИ СОХТМОНИ НБО-И «РОҒУН» ДАР «КАФШЕРГАР»
(дар хусуси асари «Кафшергар»-и нависанда Равшан Махсумзод)**

Охунзода Насруддин, номзади илми филология

Расидан ба Истиқлоли давлатӣ ва Ваҳдати миллӣ ба раванди бунёдкорихо дар кишвар такони ҷиддӣ бахшида, тадриҷан дар ҳама соҳаҳои хоҷагиҳои халқ дигаргуниҳои кулӣ ба вучуд омад. Тармиму таҷдиди шоҳроҳҳо, кандани нақбҳо ва бунёди НБО-ҳо аз ҷумлаи сохтмонҳои азим дар кишвар маҳсуб меёбанд, ки дар замони соҳибистиклолӣ анҷом пазируфтанд. Дар ин миён, метавон аз бунёди сохтмони садҳо муассисаи нави таълимиву

фарҳангӣ, тиббӣ, корхонаҳои саноатӣ ёдовар гардид. Дар сарғаҳи ин ҳама бунёдкориҳо ва ташаббусҳои созанда Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад, ки аз як тараф, сулҳу суботро дар кишвар таъмин кард, аз ҷониби дигар, корҳои бунёдкорӣ таҳти сарварию оқилонаи он кас бомарому устуворона чараён гирифт. Ташаббусҳои Пешвои миллат дар самти бунёдкориҳои азим аз назари адибону публитсистон дур намондааст ва онҳо бо офаридани асарҳои публитсистӣ, аз як тараф, заҳмати коргарону муҳандисонро инъикос кардаанд, аз ҷониби дигар, симои Пешвои миллатро ҳамчун шахсияти таърихсозу бунёдкор ба риштаи тасвир кашидаанд. Мусаллам аст, ки публитсистика бевосита ба масоили замон иртибот дошта, тавассути расондани иттилоъ ва таҳрик бахшидани афкори омма дар тарбияи идеологӣ ва ғайбон гардондани ҷомеа ба корҳои бузург мусоидат мекунад. Инчунин, ҳамчун навъи маҳсули ғайбонияти эҷодӣ, заминаи асосии таъсир расондан ба шуур ва ташаккули афкори ҷомеа маҳсуб меёбад. Ба таъкиди муҳаққиқон Н. Солеҳов, А. Саъдуллоев, «дар такомули афкори ҷамъиятии омма, тафаккури муосирон, ифодаи ғайбонӣ биниш ва ҷаҳонғайбонии одамон, бедорӣ онҳо ба дарки ғайбон фаросат, рафтори боақлона ва эътимоднокӣ нақши боризе дорад». [16, с. 13] Маълум аст, ки мавзӯҳои публитсистика ба ҳаёт на танҳо иртибот доранд, балки онро ташхису баҳогузори менамоянд. Ба таъбири пажӯҳишгар А. Қутбиддинов, «нав гуфтани нав дидан меҳодад» [2, с. 194] ва дар ин амал устуворона ҳамқадам бо замон пеш меравад. Доктори илми филология, профессор М. Муродӣ зикр мекунад: «Публитсистика на танҳо ба дарки проблемаҳои ҳаёти иҷтимоӣ мусоидат менамояд, балки барои пайдо намудани роҳи ҳалли бисёр проблема замина фароҳам меорад». [5, с. 219] Профессор А. Саъдуллоев менигорад: «Публитсистика сарчашмаи муҳими омӯзиши проблемаҳо ба ҳисоб рафта, вобаста ба проблемаҳои ҳаёти иҷтимоӣ доираи мавзӯоти публитсистӣ ниҳоят васеъ мебошанд». [15, с. 47] Дар зимн, баҳри дар амал таъбиқ намудани арзишҳои оливу муқаддас ва тарбияи маънавий дар ҷомеа ҳамвора талош менамояд. Ба таъкиди муҳаққиқ М. Муродӣ, «Мақсади асосии публитсистика ташаккули афкори оммавӣ, ҳамоҳангсозии ҳаёти иҷтимоии одамон, ба шакл даровардани рафтори муносиб ва низоми арзишҳои дар ҷомеа аз ҷиҳати фарҳангӣ муқарраршуда ва дар умум, таъсир расонидан ба афкори омма аст». [6, с. 9]

Бояд қайд кард, ки доираи баррасии мавзӯоти публитсистика васеъ буда, ба ҳама паҳлуҳое, ки ба ҳаёти иҷтимоӣ иртибот дорад, таваҷҷуҳ менамояд. Яке аз мавзӯҳои муҳимме, ки имрӯз дар адабиёту публитсистикаи тоҷик ҷойгоҳи вижа дорад, масъалаи бунёди НБО-и «Роғун» ба ҳисоб меравад. Сохтмони мазкур аз бузургтарин ташаббус ва хидматҳои Пешвои миллат мебошад, ки новобаста бо ҳама шебу фароз ва мушкilot, сохтмони дубораи он оғоз ёфт. Ба масъалаи бунёди сохтмони мазкур адибону публитсистон таваҷҷуҳ бинмудаву мунтазам осори назмию насрӣ ба таъб мерасонанд, ки дар онҳо аҳаммияти сохтмони мазкур барои кишвар, мушкilotи ҷойдошта, хидмати таърихӣ Пешвои миллат ва нақши ин неругоҳ дар баланд гардидани сатҳи некуаҳволии мардум маънидод мегардад. Доир ба ин сохтмони бузург асарҳои публитсистию адабӣ ҳам дар шакли насрӣ ва ҳам дар қолаби назм ба таъб расидаанд, аз ҷумла, Р. Аҳмад «Роғун – баҳти рӯзафзун» [1], Ш. Мӯсо «Достони Роғун» [9], Д. Сафар «Достони Роғун» [14]. Ба ин мазмун, китоби нави нависанда Равшан Маҳсумзод бо номи «Кафшергар» (Душанбе: Истеъдод, 2024. – 232 с.) нашр гардид, ки дар он адиб диловарии коргарону муҳандисон ва масъулинро дар бунёди НБО-и «Роғун» дар симои Баҳром Рустам нишон додааст.

Қиссаи «Кафшергар» аз дигоҳи баррасӣ ва ҳалли мавзӯ доир ба бунёди НБО-и «Роғун» бо сабку шеваи маҳсус эҷод шудааст. Аз оғози қисса хонанда зуд ба мақсаду маром ва ҳадафи нависанда ошно мегардад. Ташхису муқоиса, «диди амиқи муаллиф ҷанбаи таҳлилий» [7, с. 87] ва ҳамбаста ба мушкilotи ҷомеа риштаи воқеоти қисса чараён мегирад, ки ин омил хонандаро зуд ба худ ҷалб менамояд. Нависанда барои рангину шавқовар гардидани хати сюжети қисса ба ҷузъиёт эътибор медиҳад ва ин гуна муносибат ба муаллиф имкон додааст, ки образи қаҳрамонаш воқеиву самимӣ офарида шавад. Нависанда дар оғоз аз набудани барқ ва аҳаммияти равшанӣ дар ҳаёт сухан ба миён мегузорад. Бо мақсади

тақвияти гуфтаҳояш аз ибораҳои халқӣ ва нақлу ривоятҳо истифода кардааст, ки ин шакли нигориш аз шеваи классикии маъмули адабиёту публитсистикаи тоҷик маҳсуб меёбад. Нависанда дар симои қаҳрамони қисса Баҳром Рустам аз зовияҳои гуногун мушкилоти бунёди НБО-и «Роғун»-ро таҳлил кардаву онро ба низоми муайян даровардааст. Оғози қисса қолибу таваҷҷуҳбарангез аст:

«Марде дар қабати чоруми баландошёна назди бухори чўяни нишаста оташ дармедод. Бухори ба тиреза қариб гузошта, дудкашро аз чашми он ба берун бароварда буд. Хона сарду нимторик буд. Коғаздевору дару тирезаҳои рангбохта ва шифти тирарангу кандили кӯхнаи он аз хеле боз таъмирро надидани ин манзил меғуфт». [3, с. 4]

Ин лаҳзаи ҳузнангез аз шароити мушкилу тоқатфарсои замон дарак медиҳад ва қаҳрамонро водор мекунад, ки ба андеша равад, лаҳзаҳои шодиву рифоҳ ва раванди бунёдкорихо дар кишварро пеш аз оғози ҷанги шаҳрвандӣ ба ёд орад. Қаҳрамони асар шебу фарози зиндагиро дидаву ба ҳар воқеаву ҳодисае, ки дар ҷомеа ба вуқӯ мепаивандад, бо нигоҳи умед менигарад. Бо гарм шудани дастонаш ва бартараф гардидани хунокии хона ба берун нигоҳ мекунад ва ин ҳолат ӯро ба дунёи рангини даврони гузашта мебарад. Ин гуна ҳолат борҳо ба ӯ руҳ додааст, зеро инсон замоне ба қадри оромиву шодӣ ва серию пурӣ мерасад, ки ин ҳамаро аз даст дода бошад. Қаҳрамон аз давраи корҳои сохтмонӣ дар нуруҳои «Роғун» ёд меорад, ки халқияту миллатҳои зиёде якҷо дар ин иншоот кор мекарданд. Вале имрӯз на аз коргарон нишоне ҳасту на дар сохтмон кор ҷараён дорад. Ӯ бинои валангори манзилҳои зисти коргарони нуруҳо ба мушоҳида гирифта, ба ёди дӯсташ Виктор Агеев меафтад, ки дар қабати якуми бинои якум мезист ва дар сохтмони НБО-и «Роғун» ҳамроҳ кор мекарданд. Дар он замон ӯ кафшергар буду Виктор ҳамчун ронанда дар сохтмони мазкур талошу пайкор менамуданд. Дар ин макони нообод сохтмон оғоз меёбад ва оҳиста-оҳиста биноҳои баландошёна қомат меафрозанд. Кандани нақби зеризаминӣ дар сохтмон шуруъ мешавад ва ин лаҳзаро нависанда ба таври воқеӣ тасвир менамояд. Дар ин майдони ҳарбу зарб Баҳром Рустам бо Виктор унс мегирад ва бо ҳам аҳди дӯстиву бародарӣ мебаранд. Вале ҷанги шаҳрвандӣ ба раванди корҳо дар иншоот таъсири амиқи манфӣ расонда, коргарон, ки чун дар як оила мезистанд, ҷилои кишвар мекунанд. Замоне дар ин иншоот халқияту миллатҳои гуногун кор мекарданд, вале имрӯз аз он мардум ва аз бунёди сохтмон нишоне нест. Бо тасвири ин пора нависанда хонандаро ба давраи мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ мувоҷеҳ месозад, ки он ба тамоми соҳаҳои хоҷагии халқ таъсири манфӣ расонд, мардуми зиёде гуреза шудаву корҳои сохтмонӣ дар нуруҳо қатъ гардид. Маҳз ҷанги шаҳрвандӣ ва ғорат шудани маводу масолеҳи иншоот ба аз байн рафтани корҳои сохтмонӣ дар ин иншоот оварда расонд. Ҳангоми рафтани аз шаҳри Роғун Виктор чунин меғӯяд: «Шумо ба решаи худ бераҳмона теша мезанед. Бори аввал мебинам, ки ба рағми ободӣ овоз баланд мекунанд, гиребони якдигарро мегиранд. Магар бад аст арзи ҳастӣ кардани боз як нуруҳои бузург дар ватанатон? Магар нуруҳои Норақ ба касе зарар расонд ё аз баракаташ Тоҷикистон рӯшанистону бӯстон нашуд? Иттифоқ барҳам хурд, акнун дигар Худо медонад ба дасти худатон бунёд шудани Роғунро. Қуввату дороиатон намерасад ба бунёди чунин иншооти бузург. Сад афсӯс!». [3, с. 4]

Ҳамин нуктаи назар ва воқеияти замон, ки аз забони Виктор оварда шудааст, як ҷаҳон маъниро дар худ фаро мегирад ва ҳодисаву воқеоти як давраи мушаххаси таърихро бозгӯ мекунад. Бояд қайд кард, ки асари мазкур аз ҷиҳати фарогирии мавзӯ ва баррасии масоили сохтмони «Роғун» се марҳалаи таърихро дар худ таҷассум кардааст:

Якум, замони Шуравӣ, ки ба бунёди НБО-и «Роғун» асос гузошта шуд, ки заминаи асосӣ ва ҷӯшу хурӯши бунёдкориро дар сохтмон дар бар мегирад. Дар зимн, дӯстиву бародарии халқҳои гуногун инъикос гардидааст, ки дар бунёди сохтмон аҳлона заҳмат мекашиданд. Ҳамин буд, ки дар ин давра, ҳам имконоту шароит барои бунёди сохтмон фароҳам оварда шуд ва ҳам нуруи бузурги корӣ аз шумули миллатҳои гуногун, ки бо дасту дили гарм фаъолият менамуданд.

Дуюм, расидан ба Истиқлоли давлатӣ ва гирифтани ҷанги шаҳрвандӣ гаштани Тоҷикистон. Воқеоте, ки атрофи ин давраи таърихӣ дар осори публитсистӣ бозтоб ёфтаанд,

заминаи реалӣ доштанд, зеро охирҳои солҳои ҳаштодуми асри гузашта баҳсхое атрофи сохтмони мазкур сурат гирифт ва як идда равшанфикрону зиёиёни кишвар бунёди онро барои минтақа хатарнок арзёбӣ карданд. Ҳол он ки танҳо дар таҳияи лоиҳаи ин сохтмон чандин институти илмӣ машғул гардида, дар муддати беш аз 20 сол баъди омӯзишу таҳқиқ ва баррасии зиёд он тарҳрезӣ шуда буд. Бо оғози ҷанги шаҳрвандӣ, бо сабабҳои маълум сохтмони иншоот қатъ гардид. Масолеҳу маводи сохтмонӣ ва техникаҳои иншоот ғорат ва несту нобуд гардид.

Сеюм, таъмини сулҳу субот ва расидан ба ваҳдати миллий дар кишвар ба оғози дубораи корҳои сохтмонӣ имкон фарҳам овард. Ин марҳалаи таърихӣ баъд аз соли 2000-ум шуруъ гардида, бо талошу пайкор ва хидматҳои мондагори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон иртибот мегирад. Дар ин миён низ баҳсҳои зиёде атрофи сохтмон сурат гирифт, аксари кишварҳову ташкилотҳои хориҷӣ баҳри бунёди НБО-и «Роғун» маблағгузорӣ кардан намехостанд. Лекин иродаву матонат ва ҷасорати Пешвои миллат имкон фароҳам овард, ки ин марҳалаи мушкил низ паси сар шавад ва корҳо дар иншооту сохтмонҳо дубора оғоз ёбад. Бешубҳа, дар ин марҳала қаҳрамони асосӣ ва заминагузори воқеии НБО-и «Роғун» Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад.

Ба ин маънӣ, нависанда дар заминаи воқеоти мушаххас, бо истифода аз аносири ҳунарий, офаридани симои инсонҳои бунёдкор ва тасвирҳои ҷолиб воқеияти замонро ба таври амиқ ва фарогир инъикос намудааст. Ба таъбири муҳаққиқ М. Нарзиқул, нависанда бо «фарогирии далелҳои дақиқу муътамад ва тасвири воқеияти таърихӣ замон» [11] -ро бозгӯ кардааст. Замони Шуравӣ, ки оғози вусъати корҳо дар ин сохтмон маҳсуб меёфт ва аз ғушаву канори мамлакати паҳновари он одамон чамъ омада, дар бунёди ин иншоот саҳм мегузоштанд, дар қисса таҷассуми бадеӣ ёфтааст. Дар зимн, дар асоси нақша дар оғози солҳои навадум бояд ҷарҳаи аввали он ба истифода дода мешуд ва неругоҳ бо нури худ мамлакатро ҷарғон мекард. Дар асар оғози сохтмон ҳақиқатнигорона тасвир гардидааст: «...ба мавзеи Сарипулак омадам. Замин қафида, гӯё одам баромада буд. Он рӯз 27 сентябри соли 1976 оғози расмӣ кор дар сохтмони неругоҳи Роғун буд. Хулласи калом, Ҳабиб Ёрмуҳаммадов маро ҳамчун шогирд дар бригадаи кафшергарон ба кор қабул кард, нозукию душвориҳои ин касби басо мушкилро ёд дод». [3, с. 39] Ҳамин лаҳзаи воқеӣ ҷолиб баён гардидааст, зеро бо оғози сохтмони Роғун тадриҷан корҳои сохтмонӣ вусъат ёфта, биноҳои баландошӯна комат афрохтанд ва симои шаҳр тағйир ёфту халиқияту миллатҳои зиёдеро ба ҳам овард.

Лаҳзаи бисёр ҳузнангезе, ки дар асар тасвир шудааст, ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвар ва парешону овора гардидани мардум мебошад. Ин ҳодисоти мудҳишро Баҳром Рустам ба хотир оварда, ҳамеша ғамгин мешавад, зеро заҳматхое, ки солиёни тулонӣ барои ободии ин иншооти муҳим анҷом дода шуда буд, дар як они воҳид аз ҷониби гурӯҳҳои ҷинояткор бар боди фано рафта, дар баробари ин, офатҳои табиӣ низ нақбҳои кандашударо корношоям карданд. Ин лаҳзаҳои фоҷеаборро муаллиф аз номи қаҳрамон ҷунин баён кардааст: «Мо мардуми кӯтоҳандешем, аз нӯки биниамон он тарафро намебинем. Агар ба хотири зерӣ об мондани устухони пӯсидаю ғӯри фарсуда ҷангу ҷанҷолу митингбозӣ намекардем миёнамонро аз ҳафт ҷояш баста, дар сохтмони неругоҳ дасту панҷа нарм мекардем, ҳоло аз бебарқӣ азоби сағро намекашидем». [3, с. 13]

Хотироти қаҳрамон аз замони ҷанги шаҳрвандӣ бардошту таҷассуми як давраи мушаххаси таърихӣ. Баргариӣ муаллиф дар офаридани симои қаҳрамони меҳварӣ – Баҳром Рустам дар он зоҳир мегардад, ки вай бо ҷасорат ва меҳру садоқат ба Ватан заҳмат мекашад. Зеро дар лаҳзаҳои мудҳиш низ ҳеҷ гоҳ тарки Ватан накарда, ҳамеша орзуи бунёди сохтмонро мекунад. Ва муаллиф «раванди ташаккули хислати ӯро ҳамчун шахси меҳнатдӯст, ташкилотчӣ ва кордону коромӯз нишон медиҳад». [8, с. 89]

Маҳз ҷанги шаҳрвандӣ ба кишвар харобихоӣ зиёде овард ва мамлакатро дар вартаи хатарнок қарор дода, дар баробари сохтмони «Роғун» даҳҳо иншооти барои давлат муҳим қатъ гардид. Ин лаҳзаҳо ҳеҷ гоҳ аз назари Баҳром Рустам дур намешаванд ва ҳодисахое, ки

силоҳбадастон бо яроку аслиха моли мардумро ғорат намудаву онҳоро азобу шиканча медоданд, вичдони ӯро азоб медиҳад.

Дар асар воқеаҳои гуногун тасвир шудаанд, ки ба хати сюжет иртиботи мантиқӣ дошта, аз як давраи муайян ҳикоят мекунанд. Қаҳрамони асар заҳматдӯсту ватанпарвар аст ва ҳамеша дар сар таманноӣ оғози дубораи корҳо дар сохтмонро мепарварад. Аз ин рӯ, дар давраҳои мушкил ва шароити вазнин ҳам, ӯ ҳеҷ вақт аз шаҳри Роғун берун намеравад, гарчанде садҳо нафар дар он давра тарки Ватан карда, баҳри зиндагии беҳтар талош менамуданд. Ҳамин тавр, лаҳзаҳои мураккаб ва зиддиятноку низоангезро дар раванди кор дар сохтмон ба тасвир гирифта, панорамаи ҳаёт ва қору пайкори қаҳрамонро ҷаззобу муассир пеши назар мучассам месозад. Фарҳод писари қаҳрамони асар – Баҳром Рустам аз Душанбе бармегардад ва ҳангоми суҳбат писараш масъалаи оғози дубораи корҳо дар сохтмони «Роғун»-ро ба миён мегузорад, ки аз ин пайгоми шодӣ чехраи Баҳром Рустам медурахшад. Ин лаҳза дар асар чунин тасвир шудааст:

«– Воқеан, дар Душанбе гап-гапи аз нав оғоз ёфтани кори сохтмон аст.

– Кошки зудтар оғоз меёфт, – гуфт Баҳром Рустам, боз ба даҳони бухорӣ каме зуғол андохта. – Об дар кӯзаю мо ташналабон мегардем. Ҳатман ин корро бояд кунанд, вагарна баъди чанд сол ба ҳоламон маймунҳо мегирянд. Аз кӣ шунидӣ ин хабари хушро?

– Аз як нафар шарикдарси акаам, ки дар хонааш меҳмон буд. Ба қарибӣ оғоз меёфтаанд корҳо.

– Чӣ хубе! – изҳори хушнудӣ кард Баҳром Рустам ва беихтиёр даҳони бухориро боз намуда, ба алав назар андохту зуд онро пӯшонд. – Беҳуда нагуфтаанд: сар нест – сомон нест. Акнун, ки роҳбари бочасорат ёфтем, халқ аз паяш меравад. Дурандешу нотарс аст президентамон. Охир, мақоле ҳаст ба ин маъно: аз кор чашм метарсаду даст мекунад. Мағзи ана ҳамин мақоли одиро роҳбари давлатамон хуб медонаду ба халқаш низ талқин мекунад». [3, с. 13]

Дар ҳамин пораи асар симои Сарвари давлат равшану бармало мегардад. Яъне, қаҳрамониву ҷоннисориҳои Роҳбари давлат аз забони қаҳрамон ба таври зиндаву табиӣ пеши назари хонанда ҳувайдо мегардад ва ҷанбаи воқеии асарро таҳким мебахшад. Дар идомаи асар симои Сарвари давлат бо рафтани ба шаҳри Роғун ва боздид аз сохтмони мазкур боз ҳам барҷастатар бозтоб мешавад:

«– Агар дил кунӣ, олам гул кунӣ, – гуфт Фарҳод.

– Бале. Кош ба ҳамон рӯзҳои нек бирасем, ба чашми худ тавлиди нурро бубинем. Дилам гувоҳӣ медод, гӯшам бод гирифта буд, ки кор аз сар гирифта мешавад. Ин овозаҳо баъди бори нахуст ба Роғун омадани сардори давлатамон пайдо шуд. Баъд каму беш ҷунбучӯл ба чашм мерасид дар майдони сохтмон, баъзан мошинҳо омада мерафтанд. Аммо бисёриҳо бовар надоштанд, то ин сохтмон ба охир мерасад, думи уштур замин мерӯбад, мегуфтанд баъзе маҳмаддоноҳо. Зеро чанд вақт боз гап буду касе мушаххас намедонист решаи онро. Мегуфтанд, ки русҳо омодаанд барои оғози корҳо. Аз дасти онҳо меояд, аммо намедонам чаро диранг мекунанд. Гӯё ба бунёди чунин сарбанди баланд розӣ нашудаанд. Хайр, муҳиммаш, кор сар шавад, он тарафашро як бало мекунем». [3, с. 13-14]

Дар асар Баҳром Рустам ҳамчун шахси боиродату бочасорат, ки мушкилоти зиёдро пушти сар намуда, садоқатмандона дар роҳи бунёди иншооти мазкур талош меварзад, тасвир мешавад. Нависанда дар қисса мочарову зиддият ва лаҳзаҳои мураккабро аз бархӯрди дидгоҳҳои шахсони алоҳида ба қалам дода, симои қаҳрамони марказиро ба таври шоиста офаридааст. Маҳз бо оғози дубораи корҳои сохтмонӣ дар НБО-и «Роғун» бо талошу пайкори Пешвои миллат раванди чараёни воқеаву амалиёт дар қисса ва симои қаҳрамон барҷаставу мукамал мегардад. Нависанда барои мукамал офаридани симои қаҳрамони меҳварии асар персонажҳои иловагиро ба тасвир мегирад, ки фаъолияти қаҳрамонро тақвият мебахшанд ва ба ин васила, «вазъи мураккаби оғози кори сохтмонро бо зикри далелу бурҳон» [8, с. 88] нишон медиҳад.

Нависанда ташаккул ёфтани мактаби бунёдкорию созандагиро дар кишвар, ки аз насл ба насл мегузорад, дар симои фарзандаш Фарҳод ва шогирдаш Нусрат бозтоби бадеӣ

бахшидааст. Мусаллам аст, ки ташаккули мактаби бунёдкорӣ дар кишвар дар дарозии таърих рушду инкишоф ёфтааст ва ҳамин рисолат имрӯз низ дар ҷараёни корҳои сохтмони мамлакат ба мушоҳида мерасад. Ба ин маънӣ, Баҳром Рустам, ки худ парвардаи мактаби Ҳабиб Ёрмуҳаммад аст, маҳз бо дастгириҳои ӯ ба бригадаи кафшергарӣ дохил шуда, ба меҳнати садоқатмандона баҳри имрӯзу фардои кишвар пардохт. Лаҳзаҳои ба корҳои бунёдкорӣ ҷалб гардидани Фарҳод (писари қаҳрамон) чунин тасвир ёфтааст:

«Баҳром Рустам рӯзе хангоми наҳорӣ ба писараш Фарҳод гуфт:

– Ту дигар ба Русия намеравӣ, бас барои дигарон қомат дуто кардану зӯри бозую нури чашм сарф намудан. Ба неругоҳ ба кор мебарой. Аз мардикорӣ ғоидаи дидаат ронандагиро ёд гирифтӣ. Ин касб дар сохтмон мисли обу ҳаво зарур, чон-чон гӯён туро қабул мекунад. Агар сидқан кор бикунӣ, каму беш барои тӯят низ маблағ чамъ меорӣ дар ҳамин ҷо». [3, с. 19]

Нависанда ба тасвири зоҳирии воқеоти иншоот иктифо намекунад, балки ба паҳлуҳои мураккаби ҳаёти қаҳрамонаш низ эътибор медиҳад. Ин омил ба нависанда имкон додааст, ки қаҳрамонро ҳам дар майдони ҳарбу зарб ва ҳам дар оила ба риштаи тасвир кашад, то хонанда дарк намояд, ки қаҳрамони асар на танҳо дар корҳои сохтмонӣ масъулияти баланд дорад, балки дар оила низ бо ахлоқи фазилати воло соҳиби обрӯю эътибори баланд мебошад.

Бо оғози корҳои сохтмонӣ дар неругоҳ Баҳром Рустам хушҳол мегардад ва ба синну солаш нигоҳ накарда, хостори кор карданро дар ин иншоот дар дил мепарвардад. Хангоми мурочиат бо масъулини иншоот аз муносибати самимии муовини директори НБО-и «Роғун» ва эҳтиром ба коргарону собиқадорон мамнун мегардад:

«Вақте ки муовин арзи Баҳром Рустамро шунид, чеҳрааш шукуфта, гуфт:

– Мо шумо барин одамони кордидаро мекобем, амак. Ният дорем, то ҳадди имкон ҳама коргарони собиқи неругоҳро пайдо карда, ба кор ҷалб кунем. Як гурӯҳи ташвиқотӣ ташкил кардем, агар хоҳед, шуморо низ ба он ҳамроҳ мекунем. То ҳадди имкон аз деҳоти гирду атроф мутахассисону коргарон, хусусан, ҷавонро ҷалб кардан лозим ба сохтмон. Шояд хабар доред, дигар ба умеди дигарон нашуда, худамон бунёд мекунем неругоҳро. Ин азми сардори давлатамонро халқ тарафдор.

- Бародарони рус ваъдаҳои карданд? – пурсид Баҳром Рустам, бекор шудани шартномаҳо бо ширкати «Русал»-и Русия дар назар дошта.

- Ба шартҳои мо розӣ нашуданд онҳо. Сарбандро аз гилу шағал нею бо бетон бардоштан мехоҳанд, ки қобили қабул нест он барои мо. Боз баландиашро панҷоҳ метр паст карданианд. Хулоса, гапамон напухт». [3, с. 21]

Дар ин суҳбати ду нафар чанд воқеияти муҳими таърихии муайян зикр мешавад:

Якум, воқеан, бо оғози дуҷумбораи корҳои сохтмонӣ дар НБО-и «Роғун» барои ҷалби собиқ қормандони неругоҳ талошҳои зиёде анҷом дода шуд. Ва онҳое, ки дар замони Шуравӣ дар сохтмон кор мекарданд ва хоҳиши кор дар ин сохтмонро доштанд, ҳам барои фаъолият ва ҳам барои ташвиқоти ҷавонон ба сохтмон ҷалб шуданд.

Дуюм, инъикоси воқеияти шартномаи дугарафа байни Федератсияи Россия ва Тоҷикистон оид ба бунёди ин иншоот, ки баъдан он лағв гардид. Нависанда дар суҳбату муколамаҳои қаҳрамонҳояш воқеияти таърихиро бо далоили арқом ва бо истифода аз аносири хунарӣ тасвир кардааст. Яъне, дар қисса «дар бораи баъзе масъалаҳои таърихи бунёди неругоҳи Роғун маълумот пайдо кардан мумкин аст». [17, с. 92]

Ҳамин тавр, Баҳром Рустам ба гурӯҳи тарғиботӣ чихати ҷалби коргарон ба сохтмони НБО-и «Роғун» шомил мешавад. Ӯ ҳамроҳи чор нафар ба ноҳияи Файзобод раҳсипор мегардад ва дар деҳаҳои Қалъаи Нав, Фақирободу Мискинободу Хоҷаи Аъло ва Элок бо мардум суҳбат орошта, доир ба аҳамияти бунёди НБО-и «Роғун» суханронӣ намуда, ҷавонмардонро ба кор дар неругоҳ даъват мекунад. Нависанда дар баробари симоҳо (қаҳрамон)-и мусбат хислату характери қаҳрамонони манфиро низ ба таври воқеӣ ва табиӣ зинда офаридааст, ки яке аз оғози дуҷумбораи сохтмон хушҳол мегардад, дигаре бо писханду масҳара бунёди онро ба истехзо мекашад. Дар асар симои Хусрави Замон, ки дар

оғози бунёди неругоҳ ҳамчун бетонрез фаъолият мекарду аз ин пайки шодӣ хушҳол мегардад ва омодагии хешро барои кор дар сохтмон изҳор медорад, ба таври боварибахш инъикос гардидааст:

«- Худамон месозем Роғунро, мо аз кӣ камем? Ҳарчанд аз чой баланд нашуд, соҳиби овозро шинохт Баҳром Рустам. Ё собиқ бетонрези неругоҳ Хусрави Замон буд, ки он солҳо дастаи футболбозони неругоҳро низ роҳбарӣ мекард...». [3, с. 30]

Дар асар симои Субҳони бучча ҳамчун образи манфӣ, ки ҳамеша манфиати хешро аз манфиати давлату чома боло мегузорад ва танҳо дар фикри маишати рӯзгори хеш ҳасту хангоми фаъолият содиқонаву садоқатмандона ва бо дасту дили пок кор намекунад, тасвир ёфтааст. Хангоми мубоҳисаву мунозираи Баҳром Рустам ва Субҳони бучча, ки ҳар ду дар оғози сохтмон якҷо кор мекарданд, хонанда ба ду симо шинос мешавад; як нафар, ки бо иродату садоқат ҳастиахро барои бунёди иншоот бахшидааст, дигаре ҳамеша дар фикри худ аст, хангоми як давраи муайяни фаъолият дар иншоот масолеҳи зиёди сохтмонро ғорат кардааст:

«- Чанд сӯм маош медиҳанд? Аз чизи асосӣ сар кардан даркор гапро. Дигар ҳама гапҳо беҳуда, – садо кард касе бо овози марғуладор.

Ҳама ба сӯи овоз мутаваҷҷеҳ шуданд. Соҳиби овоз марди тахминан панҷоҳсолаи кадпаст, дар танаш яктаҳи хокистаррангу дар сараш тоқии сафеди ба қавли мардум, арақчин, дар қатори охир менишаст. Ё аз тавачҷуҳи якбораи мардум ба шахсияти худаш болида, мамнун аз чой баланд шуду ба ҳамон оҳанг суҳанашро идома дод:

– Мардуми бекор зиёд, аз бекорӣ кадуқорӣ карда гаштаанд, – хандид ӯ. – Ҳар касе, ки роҳпулӣ ёфт, имконият дошт, рафт Русияву Қазоқистону ҳоказо. Боқимонда дар ҳамин ҷо нишастаанд. Шумо имрӯз бисёр гапҳои хуб гуфтед. Аммо намояндаҳои муҳтарам, бе пул суҳанат асар надорад, мегӯянд. Шумо ба чойи қарзи фарзандию номуси ватандорӣ гапро аз маош бояд сар мекардед. Мо мардуми баномусем, ба ин ягон чойи шакку шубҳа нест. Аммо танҳо ба ин шикам сер намешавад.

Баҳром Рустам ин мардро дар нигоҳи аввал шинохт. Вақте ки бо хоҳиши намояндаи шаҳр назди баландгӯяк омаду дасту гардан чунбонида, ба суҳан оғозид, шинохт ӯро. Субҳони бучча буд лақаби вай. Чанд сол қабл мудирӣ анбор буд дар неругоҳи Роғун. Баъд барои чапдастияш аз кор пеш карданду муддате, ба қавли худаш, завгар ҳам шуд». [3, с. 30]

Мусаллам аст, ки дар адабиёту публицистика қаҳрамонони манфӣ амал мекунанд. Ва зуҳури онҳо дар асар ба нависанда имкон медиҳад, ки ҳам симои қаҳрамонро воқеӣ тасвир кунад ва ҳам ба ҷолибу шавқовар гардидани қисса мусоидат намояд. Маълум аст, ки дар оғози сохтмони НБО-и «Роғун» идае буданд, ки бунёди онро намехостанд ва ба ояндаи иншоот бовар надоштанд. Яъне, лаҳзаҳое, ки дар асар оварда шудаанд, баргирифта аз воқеияти замонанд. Ба ин маънӣ, нависандаи публицист Шералӣ Мӯсо дар китоби «Достони Роғун» (дар достони яқум «Маҳаки номус») дар бораи аҳаммияти бунёди НБО-и «Роғун» суҳан ронда, чехраҳои манфии замонро бармало кардааст, ки ба ин муқоламаҳо дар қиссаи «Кашергар» ҳамоҳанг мебошад. Поре аз ин муқоламаро пешниҳод менамоем, ки тақвиятбахши андешаи болост: «Он рӯз, 26 сентябри соли 2005 ҳаво абролуд, ягон-ягон донаҳои борон ба замин мечакид. Гулдӯхтарони кӯхистон Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро бо нону намак истиқбол намуда: «Хуш омадед! Нури дида, тоҷи сар!» гуфтанд. Лаҳзаи буридани лента, ки аз оғози саршавии сохтмони Неругоҳи Роғун дарак меод, садои пурмавҷи қарсақ ба осмон печиду абрпораҳои болои шаҳр пароканда шуданд. Офтоби оламтоб аз нав шуълапошӣ кард.

Олам дар нур печид.

Садоҳо парӯ бол кушоданд.

Ва Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо қадамҳои устувор ба минбар баромада, изҳор намуданд:

Имрӯз, 26 сентябрро ҳеҷ гоҳ аз хотир набароред! Ин рӯз на танҳо ба мардуми шаҳри Роғун, балки барои тамоми мардуми Тоҷикистон низ ид аст, фаромӯшнашаванда аст.

Дунё бо тамоми ҳастиаш равшан шуд.

Яке бо лабханде гуфт: - Бале, ид аст.

Ва бо афсӯс илова кард:

-Аммо хеле дер омад.

Дигаре шитобзада ҳарфашро бурид:

- Ту чихо мегӯйи?!

Ва зуд буррову қатъӣ афзуд:

- Дер омада бошад ҳам, шер омад!

Баъдтар Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон иқдоми часуруна пеш гирифта гуфтанд: «Неругоҳи Роғунро худамон месозем». 27 августи соли 2007 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарори таърихӣ қабул намуд, ки дар он омада: «Ҷамъияти саҳҳомии шакли кушодаи НБО-и «Роғун» таъсис дода шавад». Имрӯз онҳое, ки хиёнатро раво диданд, дар байни мо қарор доранд. Танҳо ниқоб иваз кардаанд. Бале, шағол пӯстии рӯбоҳ пӯшидааст. Худро дилсӯз намоиш медиҳанд. Мушт ба сина зада мегӯянд:

- Роғунро месозем!

Чӣ магар онҳо дар ғами Роғун ҳастанд?!

Асло не!

Онҳо танҳо дар фикри худ ҳастанд...». [10, с. 47-48]

Аз ҳамин поре, ки аз достони «Роғун» оварда шуд, ба таври дақиқ, аз як тараф, воқеияти оғози дубораи сохтмонро бозгӯ мекунад, аз ҷониби дигар, чехраи манфии афродеро, ки ҳеҷ гоҳ намеҳостанд сохтмон оғоз ёбад ва ё бовар надоштанд, мушаххас мекунад. Дар ин ду асар шабоҳати андешаву таҳлил ва баррасиҳо ба назар расад ҳам, вале тарзи нигориш ва истифода аз унсурҳои бадеӣ дар «Кафшергар» бартарӣ пайдо кардааст.

Нависанда дар ин қисса дар баробари масоили бунёдкорӣ, инчунин, масъалаи муҳочиратро, ки авҷ гирифтаву мардуми зиёд кӯшиши сафар ба Россияро мекарданд, мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Масъалагузори нависанда ба он иртибот дорад, ки дар он замон мардум бештар кӯшиш мекарданд, ки ба муҳочират раванд, дар сурате ки дар Тоҷикистон заминҳои зиёде бекор хобидаву дар сохтмонҳои бузург коргарон намерасиданд. Аз ин ҷост, ки ин мушкилот дар асар ҳамчун омиле маънидод шудааст, ки аксари мардумро танбал намудааст ва қисме барои ободиву пешравӣ ва истифодаи самараноки замин талош ҳам намекунанд:

«Баҳром Рустам гӯш ба суҳанони одамон медоду ҳамзамон меандешид, ки аз як ҷиҳат русияравӣ танбал кардааст мардуми моро. Ба умеди пули аз он ҷо омада бепарво шудаанд, меҳнат қардан намеҳоянд дар ин ҷо... Дар замин қор қарданро тадриҷан аз ёд бурдаанд баъзе одамон». [3, с. 33]

Қаҳрамони қисса ҳамчун фарди дилсӯзу меҳанпараст таъкид мекунад, ки дар роҳи бунёдкориву ободкорӣ набояд ба умеди дигарон шуд. Зеро ҳеҷ касе барои ободи кишвари мо заҳмат нахоҳад кашид. Дар ин ҷода мо бояд худамон талош намоем. Мусаллам аст, ки нависанда дар инъикоси ин масъалаву мушкилоти зиёде, ки атрофи бунёди «Роғун» ба миён омада буду аксари созмону кишварҳои ҷаҳон аз ба роҳ мондани қорҳои сохтмонӣ дар он даст кашида буданд, маҳорату лаёқати баланд нишон додааст:

«Оқибати қорамон ба хайр шавад, -гуфт худ ба худ Баҳром Рустам ва ин мисраъҳо ёдаш омаданд:

Худо он миллатеро сарварӣ дод,

Ки тақдираш ба дасти хеш бинвишт.

Ба он миллат сару қоре надорад,

Ки деҳқонаш барои дигарон кишт». [3, с. 34]

Бо оғози дубораи қорҳои сохтмонӣ зиндагии қаҳрамон ранги дигар мегирад ва дар сохтмон қор қардани фарзандаш пайдо намудани дӯстони нав, аз як тараф, ба шабоҳат ёфтани саргузашти қаҳрамон шаҳодат диҳад, аз ҷониби дигар, ба тақрор ёфтани наслҳо ва ба вучуд омадани мактаби таҷриба дар бунёди ҷунин иншоот мусоидат кардааст. Нависанда бо ворид гаштан ба ҳаёти қаҳрамонҳояш тавонистааст ҷолибу муассир гардидани хати сюжетро таъмин намояд: «Аз суҳбату гирумони Фарҳод таъби дилаш будани қор дар неругоҳ возеҳ

буд. Аз ҳисоби ронандаҳо дӯстони нав пайдо карда буд, баъзан онҳоро ҳамроҳ ба хона меовард. Бештар аз ҳама Абдуллову Комрону Икром меоманд... Оҳиста-оҳиста он ду нафар (Комрону Икром) ба аҳли оилаи ӯ қарин гаштанду худро узви он медонистанд». [3, с. 46-47]

Дар баробари ин, нависанда ҳамчун муҳандис ва донандаи хуби корҳои бунёдкорӣ зухур карда, андешаву мулоҳизоташро аз забони қаҳрамонҳояш ба таври мушаххас баён мекунад. Ӯ аз забони қаҳрамонон мустаҳкам устувор бунёд гардидани сарбанди неругоҳро чунин зикр кардааст: «... Ба гуфти муҳандисону мутахассисон, сарбанди Роғун аз зароғану гилхок ва дигар маводҳои муҳим ба ҳам меояду бо мурури замон чун кӯҳи хоро сахту мазбут ва ба заминларзаю фишори оби баҳру сел тобовар мегардад». [3, с. 47]

Тӯйи фарзанди Баҳром Рустам Фарҳод низ табииву ҷолиб тасвир гардидааст. Маълум мегардад, ки қаҳрамонон дар баробари кор дар неругоҳ, ба ҳаёту лаҳзаҳои гуворои он дилабастагӣ доранд ва дар хонадон низ намуна ҳастанд ва ғаъолияту рафтори онҳо ҳамаҷониба ибратбахш мебошад. Чанбаи публитсистии асар қавӣ буда, арқому далел, мавзӯҳои тасвиршуда ва қаҳрамонҳои асар воқеиянд. Аз ҷумла, таҷлили рӯзи энергетикҳо 22 декабр ва суханони директори вақти НБО-и «Роғун» Нурулло Шулашов далели ин гуфтаҳост:

«...Дар ҳамин макони нур бахту тахт ёфтаман ман, бешумор ёру дӯстон пайдо кардам, нону намакхӯр шудам, ба қатори одамон даромадам. Бисту дуҷуми декабр рӯзи энергетика, меҳонам ид болои ид ояд, тамоми Роғун лаби нони моро шиканад, ба шодиямон шарик шавад. Меҳонам, фарзандони навхонадорон низ дар оянда бахти хешро ба барк бипайванданд». [3, с. 51]

Дар зимн, директори неругоҳ Нурулло Шулашов аз бахти навхонадорон ва хидматҳои сарвари хонадон Баҳром Рустам дар сохтмони неругоҳ ёдовар мегардад. Ҳам ба навхонадорон ва ҳам ба коргарону мутахассисон рӯзи иду шодию нишоотро табрик гуфтаниш низ чанбаи воқеӣ дорад.

Нависанда дар бозтоби симои қаҳрамононаш ҳамаҷониба талош намудааст ва воқеаву ҳодисаҳое, ки бо қаҳрамононаш рух медиҳанд, дар кушодани ҷузъиёти паҳлуҳои норавшани ҳаёти қаҳрамонон мусоидат кардаанд. Аз ҷумла, дар ин пора дил бастанӣ ду ҷавон – Абдулло ва Моҳрух ҷараёни қиссаро дигар мекунад, зеро ин руҳдод симои қаҳрамонро боз ҳам тақомул мебахшаду барҷаста месозад. Дар ин эпизодҳо ҷавонмардиву меҳрубонӣ ва гузашт кардани Баҳром Рустам инъикос ёфтааст. Ин омил аз он шаҳодат медиҳад, ки нависанда, бо вучуди амалҳои зиёди ношоистае, ки аз ҷониби гурӯҳҳои муташаккили ҷинойтӣ дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ анҷом ёфта буданд, бо ташаббус ва талошу пайкори ватандӯстонаи Пешвои миллат авф гардидани онҳоро ба таври бадеӣ ба риштаи тасвир кашидааст:

«Баҳром Рустам як назар ба чашмони мард нигаристу нигоҳашро дар рӯи дастархон шикаст. Сухбаташон ҳеҷ намечаспид, мисли обу равшан буд. Ниҳоят мард аз ин ҳолат дилгир шуд магар, ки гуфт:

- Ту, албатта, маро шинохтӣ, бародар. Он дафъа ҷойи гап набуд, ба ҳар ҳол, бегона буданд он ду нафар ҳамраҳам, аз он дидори ману ту хабар надоштанд. Аз ин рӯ, гап накушодам. Ту маро бубахш барои... замона чунин буд, шайтон ба гарданамон савор шуда, чашмамонро кӯру диламонро санг карда буд». [3, с. 73-74]

Аз ин пораи қисса маълум мегардад, ки Баҳром Рустам аз дасти хостгорҳое, ки барои духтараш омадаанд, дар замони ҷанги шаҳрвандӣ азоби зиёде кашидааст. Дар асар гузашт намудани қаҳрамон бисёр ҷолиб ифода ёфтааст:

«– Номат чӣ? – пурсид Баҳром Рустам. – Чандин бор вохӯрдём, байнамон чӣ гапу корҳо шуду то ҳол номатро намедонам.

– Шарифхӯча – посух дод мард.

– Гап ҳамин, Шарифхӯча, мо розӣ. Духтарамон хуш кардааст, дигар чора надорем ба ҷуз хушбахтӣ хоستان ба ӯ.

– Э дар ришат чо нам, – Шарифхӯча аз чо хеста, Баҳром Рустамро ба канор гирифт. – Марди бутун будай, бародар, коил ман. Дили ду чавонро нашикастӣ.

– Ман кафшергарам охир, на танҳо оҳан, меҳру муҳаббатҳоро ҳам бояд кафшер кунам». [3, с. 77]

Нависанда дар қисса симоҳои зиёдеро офаридааст, ки дар такмил бахшидани хислату характери қаҳрамони асосӣ хизмат кардаанд. Дар ин чо метавон аз усто Ҳабиб Ёрмуҳаммад ва муаллим Ёдгор Қудрат ёдовар шуд. Ҳабиб Ёрмуҳаммад яке аз ин образҳост, ки сабаби асосии ворид гардидани Баҳром Рустам ба ин иншоот гардидаву касби кафшергариро ба ӯ омӯхтааст ва дар ин шаҳр оила барпо бинмудаву аҳди хешу таборӣ бастааст. Маҳз Ҳабиб Ёрмуҳаммад буд, ки Баҳром ҳам соҳиби обрӯю эътибор ва ҳам бахту тахт гардид.

Ёдгор Қудрат дар бозтоби нависанда ҳамчун омӯзгори хирадманд ва дӯстдори китоб тачассум ёфтааст, ки аввалин нафарест, дар НБО-и «Роғун» китобхона ташкил намудаву китоб тақдим кардааст ва дар баланд бардоштани маърифати коргарон сахм гузоштааст:

«... Ӯ чавониашро ба ёд меовард, рӯзхоеро, ки муаллим Ёдгор Қудрат як хучраи калони хобгоҳи коргаронро ба китобхона табдил дода, чандин китоби бадеиро аз адибони тоҷику рус аз хонаи худ оварда буд. Китоби «Одам пӯсташро иваз мекунад»-у «Норак»-ро ҳамон вақт хонда буд Баҳром Рустам. Мавридшинос буд Ёдгор Қудрат. Бештар китобхоеро оварда буд, ки дар хусуси фидоӣён, қаҳрамониҳои беамсол, заминкушоӣҳо, бунёди шаҳру корхона, нақбу неругоҳҳои азим ҳикоя мекарданд». [3, с. 48]

Бо ба фуруш баромадани сахмияҳои «Роғун» симои Ёдгор Қудрат боз ҳам бештар равшан мегардад, зеро муаллими соҳибтаҷрибаву куҳансоли физика Ёдгор Қудрат аз аввалин нафароне буд, ки маблағи солҳо чамъкардаашро барои харидории сахмия сарф мекунад ва ҳамчун шахси ватандӯсту хештаншинос ин корро амри воқеӣ меҳисобад. Ва тамоми муколамаи Баҳром Рустам ва Ёдгор Қудрат шаҳодати ин гуфтаҳост:

«Баҳром Рустам чизе гуфтан меҳост, аммо муаллим (Ёгор Қудрат – дар назар аст Н. О.) пешдастӣ карда гуфт:

– Чӣ зарурате буд?

– Аз фуруши сахмияи Роғун хабар дорӣ, албатта?

– Имрӯз дар даҳони ҳама гапи сахмия.

– Мардум меҳаранд?

– Бале, шаҳрвандон, аҳли корхонаю муассисаҳо хеле харидаанд, ба гуфти рӯзномаю радиою телевизион.

- Ту чӣ?

Баҳром Рустам лаҳзае хомӯш истоду баъд дар лаб табассуми фарох гуфт:

– Мо бевосита дар сохтмон арақи чабин рехта, сахм гузошта истодаем, муаллим». [3, с. 80]

Нуктаи дигар ин аст, ки нависанда дар пасманзари навиштаҳояш корномаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро тасвир кардааст. Ин ҳама пешравӣ ва оғози дубораи корҳо дар сохтмон аз иродату матонат ва сиёсати бунёдкоронаи Сарвари давлат шаҳодат медиҳад. Талошу пайкор, часорату матонат ва қадамҳои устуворонаи Сарвари давлат бар зидди фишорҳову воқунишҳо аз забони ин омӯзгори соҳибтаҷриба басо қолибу воқеӣ тасвир гардидааст: «... Хайр, ҳеч гап не, президентамон дуруст мегӯяд, бо нохунҳоямон нақб канда, бунёд мекунем онро. Миннати дигаронро бардоштан корест душвор». [3, с. 80]

Хариди сахмияҳо ва андешаву мулоҳизоти омӯзгори соҳибтаҷриба Ёдгор Қудрат ҳангоми харидани сахмия дар қисса бамавриду воқеӣ тасвир гардидааст:

«... Муаллимони мактабу кормандони идораю корхонаҳои гуногун банавбат сахмия меҳариданд. Вақте ки Ёдгор Қудрат аз мошин берун шуд, ҳамагон нидои шодию аҳсан доданд. Се нафар муаллим зуд ба назди мошин ҳозир шуда, ӯро то нуктаи қабул раҳнамоӣ карданд. Мухбири телевизион, ки махсус барои сабти сахмияҳарӣ аз пойтахт омада буд, баъди соҳиби сахмия шудани Қудрат Ёдгор аз ӯ пурсид.

- Ба чанд пул харидед сахмия?
- Чор ҳазор, - оромона посух дод Қудрат Ёдгор.
- Офарин ба ҳиммататон!- хурсанд шуд мухбир. – Ба чавонон чӣ гуфтан мехоҳед?

- Ба чавонон... – лаҳзае ба андеша рафт Қудрат Ёдгор, – касб омӯзанд. Аз мо, муаллимон насиҳат ҳамин... ҳунар омӯзанд. Ҳунар омӯз, к-аз ҳунармандӣ, даркушой кунӣ, на дарбандӣ, – гуфтааст шоири бузурге. Ҳунар омӯзанд, ҳаргиз хор намешаванд». [3, с. 82]

Нависанда бо овардани панду андарз ва андешаҳои омӯзанда, аз як тараф, симои қаҳрамонҳои арсаи махнатро ҳамчун фидоии касби хеш бозтоби бадеӣ бахшад, аз ҷониби дигар, дурандешу дар зиндагӣ воқеъбин будани онҳоро таъкиду хотиррасон кардааст.

Чун оғоз анҷоми қисса ҷолиб мебошад. Агар нависанда қаҳрамони асосии асар Баҳром Рустамро дар оғоз парешону руҳафтода нишон дода бошад, ки ба оғози дубораи сохтмон чандон умед надошт, дар охир чун фарди соҳибиродаву дурандеш, ки ҳисси ифтихору неруи тавоно аз қорҳои сохтмонӣ ўро ба ояндаи дурахшон ва нурафшонии ин кохи нур дар хонаи ҳар як тоҷик равшанӣ хоҳад кард, тасвир намудааст:

«Бори чандум буд, ки Баҳром Рустам ба паҳнои ин қорзори бузург чашм медрӯхту дилаш аз фараҳу ифтихор пур мешуд. Вай аз он меболид, ки дар бунёди ин неругоҳи беназир нақши дастони ў низ ҳаст. Басо рӯзу шабонро дар ин майдон ба ҳам пайваस्ताаст ў. Дар пеши чашмонаш ин мавзеи назарногири кӯҳистон ба қорзор бадал шуду шуҳраи офоқ гашт. Дар ин ҷо ў қатори ҳазорон мардони қор дарси мардонагӣ омӯхт, қарзи фарзандӣ ба ҷо овард. Ва дар оянда ҳамроҳи зарраҳои қувваи барқ заррачаҳое аз дилу нури чашмони ў низ вориди манзили қоргоҳи одамон мегардад. Аз ин ҳисси гуворо ноаён сари Баҳром Рустам чарх мегашт ва ба назараш чунин менамуд, ки ҳамроҳи чеҳраи чандин инсонӣ барояш ниҳоят азиз, аз қабилӣ устодаш Ҳабиб Ёрмуҳаммад, дӯсташ Виктор Агеев, муаллим Ёдгор Қудрат, майдони ин сохтмони бузург, талу теппаю кӯҳҳои атроф, гулу буттаю дарёи равон низ дасти ҳам гирифта, шодмону ноаён гирд мегарданд». [3, с. 92]

Мусаллам аст, ки дар асари бадеӣ истифодаи бамавқеи аносири ҳунари ва қорбасти зарбулмасалу мақол муҳим аст. Аз ин ҷост, ки нависанда Равшан Маҳсумзод дар истифодаи унсурҳои тасвирсоз маҳорати баланд дорад ва барои офаридани симои қаҳрамонон мақолу ибораҳо ва абётро дуруст қорбасти кардааст, ки ин омил, аз як тараф, навиштаашро ҷолибу хонданӣ намудааст, аз ҷониби дигар, қаҳрамонҳояшро ҳамчун шахсони фазилятпеша намоён кардааст. Ба гунаи мисол метавон зикр кард: «гӯр сӯзаду дег ҷӯшад» (с. 11), «об дар кӯзаю мо ташналабон мегардем» (с. 13), «ба ҳоламон маймунҳо мегирянд» (с. 13), «сар нест – сомон нест» (с. 13), «аз қор чашм метарсаду даст мекунад» (с. 13), «агар дил кунӣ, олам гул кунӣ» (с.13), «дилам гувоҳӣ меод, гӯшам бод гирифта буд» (с. 13), «думи уштур замин мерӯбад» (с. 14), «думи қор дар хӯрчин монд» (с. 15), «нури басарамонро бо дасти худ кӯр қардем, нони даҳанамонро пеши по задем» (с.17), «нисфи умратро бидеху рӯшноӣ бихар, ба нисфи дигараш ҷӯшай» (с. 17), «одамизод – шири хомхӯрда» (с. 17), «об аз сар гузарад, чи як вачабу чи сад вачаб» (с. 17-18), «руҳи мардум мешукуфту дар дилашон ҷароғи умеди аз нав гул мекард» (с.19), «вақт мисли саманди бодпост, ҳеч гоҳ ба пасаш наменигарад» (с. 21), «қор аз мӯйи сар ҳам зиёд» (с. 22), «кӯҳро занад, талқон мешавад» (с. 22), «ба ҳар қоре, ки ҳиммат баста гардад, агар хоре бувад, гулдаста гардад» (с. 23), «таваккал нару андеша мода» (с.24), «сарҳои сабз барбод мерафт» (с. 24), «қадри зар заргар бидонад, қадри ҷавҳар – ҷавҳарӣ» (с. 28), «ҳар сухан ҷоёву ҳар нуқта мақоме дорад» (с. 28), «аз бекорӣ кадуқорӣ» (с. 31), «бахри дилаш кушода шуд» (с. 34), «Аз ду дӯсти нав як дӯсти қуҳна беҳ» (с. 35), «бо яқрав баҳс қардан мушт ба даравш задан аст» (с. 36), «барои як қайқ пустинро сӯзонидан» (с. 37), «эҳтиёт - ними ҳаёт» (с. 38), «тани бедил – ҳувули гил» (с. 43), «дил ба ёру даст ба қор» (с.44), «аз бекор – Худо безор» (с.45), «табъаш хира, димоғаш сӯхта» (с. 46), «занбӯр газид, варам қард, шишта-шишта алам қард» (с. 46), «ба пойи ў хор халад» (с. 50), «нияти нек – ними давлат» (с. 51), «гӯши фалак қар мешуд» (с. 55), «чеҳраи меҳмонон ноаён шукуфт» (с. 55), «як гулу сад харидор» (с.59), «савдои умр» (с.59), «дил-дили Зайнаб» (с. 65), «ба тори асаби бе ин ҳам харобаш латма мезаду чун санги осие гирди сараш мегашт» (с. 67), «оҳу воҳаш гӯшро ба қомат меовард» (с. 68), «фарзанд меваи ширин» (с. 68), «тушбераро хом

шумурда буд» (с. 69), «аспи ҳар кас тезтак буд, бештар бурд» (с. 70), «ду поятонa дар як мӯза пеш карда, бунёд кардан мехостед» (с. 70), «мисли обу равған буд» (с. 73), «чашмамонро кӯру диламонро санг карда буд» (с.74), «дилу чигарамро хӯрдам» (с. 74), «чашмонамро кӯру гӯшамро кар кард» (с.74), «хоҳӣ, ки нашавӣ расво, ҳамранги ҷамоат бош» (с. 81), «Хунар омӯз, к-аз хунармдандӣ, даркушой кунӣ, на дарбандӣ» (с. 82), «тойи ноором дар хонаи дилаш уштулум мекард» (с. 86), «нури дида тоҷи сар» (с. 86), «шараф чизи тачовузнопазир аст, ҳар он кас, ки шараф дорад, кабир аст» (с. 87)...

Дар зимн, такрор ёфтани зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, аз ҷумла, «думи уштур замин мерӯбад» (с.14), «думи шутур ба замин мерасад» (с.43), «як гулу сад харидор» (с.59), «як гулу сад харидор» (с.65) ба назар мерасад.

Аз таҳлилу баррасии қисса маълум гардид, ки истифодаи аносири хунарӣ дар асар вобаста ба ҷараёни суҳбати қаҳрамонон сурат гирифтааст, ки ин тарзи истифодаи мақолу ибораҳои халқӣ суҳбани қаҳрамонҳояшро муассир кардааст. Дар баробари ин, чун қолаби анъанавии адабиёту публицистика муқола ва мувоҳида дар асар васеъ корбаст шудааст.

Аз ин рӯ, метавон гуфт, ки «Кафшергар» аввалин асари бадеӣ доир ба бунёди «Роғун» мебошад, ки дар он ҷараёни сохтмони иншооти мазкур ба як низоми муайян сурат гирифта, марҳалаҳои бунёди ин сохтмон бо истифода аз арқому далел тасвир гардидааст. Аксари воқеоте, ки дар асар тасвир шудаанд, ҷанбаи қавии публицистӣ дошта, ба ҳақиқати замон мувофиқат мекунад. Нависанда руҳияи баланди публицистии қиссаро бо «фактҳои устувор» [12, с. 91] тақмил бахшидааст. Ҷамҷунин, хонанда ҳангоми мутолиа «... руҳи сохтмонро дармеёбад, қудрату шаҳомати онро (НБО-и «Роғун» дар назар аст – Н. О.) ба таври дигар – равшантар, муассиртар, наздиктар эҳсос мекунад...». [4, с. 146] Яке аз вижаҳои сабку баёни нависанда дар он зоҳир мегардад, ки «аз аносиру ҷузъиёти бадеӣ дар мавридҳои зарурӣ истифода намуда, аз нақли ғолибан яқлухт, андешапардозҳои дилгиркунанда, тасвири воқеаҳои беҳадафу зиёдатӣ» [13] парҳез мекунад.

Дар баробари ин, агар нависанда ба чанд нукта эътибор меод, ба гумони инҷониб, асар боз ҳам таъсирбахшу ҷолиб ва воқеӣ мебаромад:

Якум, дар асар раванди корҳо ва заҳмати коргарон ба таври фарогир ҳангоми фаъолият дар НБО-и «Роғун» тасвир нагардидааст. Яъне, фаъолияти қаҳрамон дар дохили нақб агар бештар сурат мегирифт ва бо ҷузъиёти корҳои сохтмонӣ, муносибату рафтори муҳандисону коргарон ҳамбаста мегардид, асар боз ҳам воқеиву ҷолиб мешуд.

Дуюм, ҳангоми омӯзиши асар маълум мегардад, ки нависанда ба раванди корҳо дар дохили нақб камтар тавачҷуҳ кардааст ва ин омил аз он шаҳодат медиҳад, ки шояд ӯ бевосита аз ҷараёни корҳо дар НБО-и «Роғун» камтар оғай доштааст.

Сеюм, аз рӯи сюжети қисса ҷараёни корҳо дар НБО-и «Роғун» то соли 2010-ро дар бар мегирад. Ҳол он ки асар дар соли 2023 таълиф шудааст ва дар байн ду ҷарҳаи неругоҳ ба истифода дода шуд. Агар лаҳзаҳои мавриди истифода қарор гирифтани ин ду ҷарҳаи иншоот бо неруи хоссаи нигорандагӣ ва тасвирҳои воқеӣ инъикос мегардид, аз як тараф, ормони қаҳрамонаш, ки мавриди истифода қарор гирифтани ҷарҳаҳои «Роғун» буд, амалӣ мегардид, аз ҷониби дигар, асар ҳамачониба тақмил меёфт.

Ҷамҷунин, дар қисмати баъдии китоб ҳикояҳои нависанда «Ҳидоят», «Носех», «Ҷавоби мактуб», «Духтари кӯхистон», «Дилкашолӣ», «Мерос», «Миннату иллат», «Дили модар», «Ду ифтиро», «Лаҳти чигар дар бағал», «Ду некӣ», «Духтари чиновник», «Модари суфрадӯзи ман», «Ҷазо», «Антогонизм» ва «Суду зиён» ҷой дода шудаанд, ки ҳар яке ба мавзӯҳои муҳимми рӯз нигаронида шуда, ҷанбаи қавии тарбиявӣ дошта, инсонро ба роҳи рост, меҳрубонӣ, дилсӯзӣ, меҳру муҳаббат, садоқат ва амсоли инҳо ҳидоят мекунад.

Шоистаи таъкид аст, ки нависанда Равшан Маҳсумзод дар тасвири саҳнаҳои мухталифи амалиёти қаҳрамонон ва кушодани симои образи асосӣ дасти тавоно дорад.

Адабиёт:

1. Аҳмад, Р. Роғун – баҳти рӯзафзун / Р. Аҳмад. – Душанбе: Рӯшноӣ, 2003. – 84 с.

2. Қутбиддинов, А. Уфуқҳои публицистика дар матбуоти маҳаллӣ / А. Қутбиддинов. – Душанбе: Аржанг, 2022. – 320 с.
3. Махсумзод, Р. Кафшергар / Р. Махсумзод. – Душанбе: Истеъдод, 2023. – 232 с.
4. Мирхоча, А. Достони марди решапайванд ба Роғун / А. Мирхоча // Садои Шарқ. – 2024. – №4. – С. 142-147.
5. Муродӣ, М. Баъзе масъалаҳои назарӣ ва амалии шинохти публицистикаи муосир / М. Муродӣ // Осор. – Душанбе: Аржанг, 2019. – Ҷ. VIII. – С. 217-287.
6. Муродӣ, М. Воқеияти замон ва публицистикаи тоҷик / М. Муродӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2022. – 304 с.
7. Муродӣ, М. Таҳқиқи публицистии НБО-и Роғун (дар заминаи маводи «Садои Шарқ» – 1974-1990) / М. Муродӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №2. – С. 83-93.
8. Муродӣ, М. Муаммоҳои бунёди НБО-и «Роғун» ва тавсифи корномаи он дар публицистикаи «Садои Шарқ» (1992-2022) / М. Муродӣ // Паёмномаи фарҳанг. – 2023. – №3. – С. 81-94.
9. Мӯсо, Ш. Достони Роғун / Ш. Мӯсо. – Душанбе: Адиб, 2015. – 360 с.
10. Мӯсо, Ш. Маҳаки номус // Достони Роғун / Ш. Мӯсо. – Душанбе: Адиб, 2015. – С. 5-64.
11. Нарзиқул, М. Этимод ба неру ва нафси инсон / М. Нарзиқул // Адабиёт ва санъат. – 2020. – 12 март.
12. Прохоров, Е. П. Искусство публицистики: Размышления и разборы / Е. П. Прохоров. – М., 1984. – 359 с.
13. Раҷабзод, Ш. «Кафшергар» ва симои қаҳрамони давронсоз / Ш. Раҷабзод // Адабиёт ва санъат. – 2024. – 11 апрел.
14. Сафар, Д. Достони Роғун / Д. Сафар. – Душанбе: Адиб: Адиб, 2022. – 304 с.
15. Саъдуллоев, А. Горизонти публицистика / А. Саъдуллоев. – Душанбе, 2009. – 306 с.
16. Солеҳов, Н. Муаммоҳои назарияи публицистика / Н. Солеҳов, А. Саъдуллоев. – Душанбе: Дақиқӣ, 2015. – 184 с.
17. Ҷумъаев, М. Баъзе ҷанбаҳои сохтмони неругоҳи «Роғун» дар публицистикаи Раҷабалӣ Аҳмад / М. Ҷумъаев М // Паёмномаи фарҳанг. – 2022. – №3. – С. 88-99.

ТАҶАССУМИ СОХТМОНИ НБО-И «РОҒУН» ДАР «КАФШЕРГАР»

(Дар хусуси асари «Кафшергар»-и нависанда Равшан Махсумзод)

Дар мақолаи мазкур қиссаи «Кафшергар»-и нависанда Равшан Махсумзод, ки дар мавзӯи сохтмони НБО-и «Роғун» таълиф гардидааст, мавриди таҳлилу таҳқиқ ва муқоиса қарор гирифтааст. Нависанда дар қиссаи мазкур дар симои Баҳром Рустам (қаҳрамони асосии асар) диловариҳои коргарон, муҳандисон ва масъулини НБО- «Роғун»-ро ба риштаи тасвир кашидааст. Маълум аст, ки мавзӯи мазкур дар адабиёту публицистика на ҳамагӣ ва боваста ба бунёди ин сохтмон аз солҳои 70-уми асри гузашта ҳам мақолаҳои илмӣ, ҳам публицистӣ ва ҳам бадеӣ эҷод гардида, дар онҳо муҳимияти сохтмони мазкур барои кишвар ва баланд гардидани некуахлоқии мардум нишон дода шудааст. Дар замири соҳибистиклолӣ ба ин сохтмони азим баъд аз соли 2000-ум, хусусан, пас аз аввалин сафари Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон 25 сентябри соли 2005 таваҷҷуҳи адибону публицистон ва муҳаққиқон боз ҳам бештар мегардад. Мусаллам аст, ки дар ҳама давру замон адибону публицистон ба мавзӯи рӯз диққати асосӣ зоҳир намуда, симои бунёдкорони давронро таҷассум мекунанд. Ба ин маънӣ, қиссаи «Кафшергар» дар адабиёту публицистикаи тоҷик асари тоза бадеӣ мебошад, ки бо ҷараёни муназзами сюжет ба таври мукаммалу васеъ давраҳои таърихӣ ҷараёни корҳо дар сохтмон бо обурани бадеӣ таҷассум шудааст.

Нависанда дар симои қаҳрамони асар Баҳром Рустам, ки воқеоту ҳодисот ва ҷузъиёти корҳо дар сохтмон ба амалу корномаи ӯ иртиботи амиқ дорад, образи бунёдкорони арсаи меҳнато нишон додааст, ки ин кор бо маҳорату ҳунари баланди нигорандагӣ анҷом

ёфтааст. Дар зимн, дар пасманзари қисса симои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тасвир гардидааст. Маҳз бо талошу пайкор ва корномаи Пешвои миллат ба НБО-и «Роғун» умри дубора баҳшида шуд ва ин қаҳрамони Сарвари давлат аз забони қаҳрамонон ба таври барҷаста инъикос гардидааст.

Нависанда ҳангоми таълифи қисса аз воситаҳои тасвири бадеӣ бамавқеу ҳадафмандона истифода кардааст, ки ин омил ба ӯ имкон додааст, аз як тараф, симои қаҳрамонро ба таври фарогир нишон диҳад, аз ҷониби дигар, ба ҷолибу муассир гардидани асар мусоидат намудааст.

Калидвожаҳо: адабиёт, публицистика, НБО-и «Роғун», «Кафшергар», Равшан Махсумзод, воқеият, бадеият, образ, аносири ҳунари, таҳлил, баррасӣ, муқоиса, таҳқиқ.

ОПИСАНИЕ СТРОИТЕЛЬСТВА ГЭС «РОГУН» В «СВАРЩИК» («КАФШЕРГАР») (О произведении «Сварщик» писателя Равшана Махсумзода)

В данной статье проанализирован, исследован и сопоставлен повесть писателя Равшана Махсумзода «Сварщик» («Кафшергар»), написанный на тему строительства ГЭС «Роғун». В образе Бахрама Рустама (главного героя произведения) писатель изобразил храбрость рабочих, инженеров и служащих ГЭС «Роғун». Известно, что данная тема не нова в литературе и публицистике, и по поводу строительства этого стратегического объекта с 70-х годов прошлого века были созданы как научные, публицистические, так и художественные статьи, в которых подчеркивается значение этого здания для страны и было показано улучшение благосостояния народа. В период независимости, после 2000 года, особенно после первого визита Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона 25 сентября 2005 года к ГЭС возросло внимание писателей, журналистов и исследователей. Несомненно, во все эпохи писатели и публицисты уделяли главное внимание злободневным темам и воплощали образ основателей эпохи. В этом смысле повесть «Сварщик» в таджикской литературе и публицистике представляет собой свежее художественное произведение, которое при системном течении сюжета полно и широко с художественным богатством воплощает исторические периоды строительных работ.

В образе героя произведения Бахрама Рустама события и детали строительных работ тесно связаны с его работой как сварщика и писатель показал образ основоположников поля работы, которая была выполнена с большой тщательностью. На фоне повести, изображен образ Основатель мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона. Именно благодаря усилиям и труду Лидера нации, ГЭС «Роғун» получила новую жизнь, и этот героизм Главы государства нашел отражение в словах героев.

При написании повести писатель целенаправленно использовал средства художественной образности, что позволило ему, с одной стороны, всесторонне показать образ героев, а с другой стороны, способствовало приданию произведению больше интереса и эффекта.

Ключевые слова: литература, публицистика, «Роғун», «Сварщик» («Кафшергар»), Равшан Махсумзод, реальность, искусство, образ, художественные элементы, анализ, обзор, сравнение, исследование.

DESCRIPTION OF CONSTRUCTION OF HPP «ROGUN» IN «WELDER» («KAFSHERGAR») (About the work «Welder» by the writer Ravshan Makhsumzod)

This article analyzes, researches and compares the tale of the writer Ravshan Makhsumzoda «Welder» («Kafshergar»), written on the tale of the construction of the «Roghun» hydroelectric power station. In the image of Bahram Rustom (the main character of the work), the writer depicted the courage of the workers, engineers and employees of the «Roghun» hydroelectric power station. It is known that this topic is not new in literature and journalism, and regarding the construction of this strategic facility, since the 70s of the last century, both scientific, journalistic

and artistic articles have been created, which emphasize the importance of this building for the country and show improvement well-being of the people. During the period of independence, after 2000, especially after the first visit of the Leader of the Nation, Honorable Emomali Rahmon on September 25, 2005, the attention of writers, publicism and researchers to this hydroelectric power station increased. Undoubtedly, in all eras, writers and publicists paid the main attention to topical issues and embodied the image of the founders of the era. In this sense, the story “Welder” in tajik literature and journalism is a fresh work of art, which, with a systematic plot flow, fully and broadly embodies the historical periods of construction work with artistic richness.

In the image of the hero of the work, Bahram Rustam, the events and details of construction work are closely related to his work as a welder and the writer showed the image of the founders of the field of work, which was carried out with great care and skill. Against the background of the story, the image of the Founder of Peace and National Unity – Leader of the Nation, President of the Republic of Tajikistan, Honorable Emomali Rahmon. It was thanks to the efforts and work of the Leader of the Nation that the «Roghun» hydroelectric power station received a new life, and this heroism of the Head of State was reflected in the words of the heroes.

When writing the story, the writer purposefully used the means of artistic imagery, which allowed him, on the one hand, to comprehensively show the image of the characters, and on the other hand, helped to give the work more interest and effect.

Key words: literature, publicism, “Rogun”, “Welder” (“Kafshergar”), Ravshan Makhsumzod, reality, art, image, artistic elements, analysis, review, comparison, research.

Маълумот дар бораи муаллиф: Охунзода Насруддин – номзади илми филология.
Суроға: 734025, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯч. Айнӣ, 126. **E-mail:** nasriokhun@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-100-45-00

Сведения об авторе: Охунзода Насруддин – кандидат филологических наук.
Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, ул. Аини, 126. **E-mail:** nasriokhun@mail.ru. **Тел.:** (+992) 93-100-45-00

Information about the author: Okhuzoda Nasruddin – candidate of philological sciences. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Aini, Str., 126. **E-mail:** nasriokhun@mail.ru. **Phone:** (+992) 93-100-45-00

ТДУ: 37.0+811.1 (075.8)

Ҷ-93

ИСТИЛОҲОТИ НАҚЛИЁТИ БИСЁРМАЪНО ВА ОМОНИМ БА ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҷурақулов Б.Р. н.и.ф., дотсент

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Истилоҳи «полисемия» аз калимаи юнонии **polysemos** гирифта шудааст, ки маънояш «бисёрмаъно» аст. Сабаби асосии ба вучуд омадани полисемия дар ҳама забонҳо равшан аст, зеро муодили якхелаи ифода ва мундариҷа дар забони табиӣ воқеан ғайрииктисодӣ хоҳад буд ва истифодаи онро барои забони модарӣ душвор мегардонад.

Сабаби дуҷуми бисёрмаъноии калимаҳо дар забони табиӣ, ба ақидаи Ф.А. Литвин, ҳуди табиати забон ҳамчун асбоби шинохт аст, ки кӯшиш мекунад, ки гуногунии падидаҳои муҳити зистро ҳадди ақал дар шакли сушт таснифшуда бо назардошти робитаҳо ва муносибатҳои тавассути забон сабтшуда тавассути шуури инсон дар инъикоси воқеият нишон диҳад. [7, с. 198]

Ин алоқа ва муносибатҳо ба омӯзиши ду ё зиёда маъно дар як калима мусоидат мекунад. Дар забоншиносии муосир калимаи полисемантикӣ дорои якчанд маъноҳои ба ҳам

алоқаманд мебошад, ки чун коида дар натиҷаи инкишофи маъноӣ аслии калимаи додашуда пайдо мешаванд. [10, с. 97]

Дар забоншиносии муосир оид ба полисемияи истилоҳот нуқтаи назари муҳолиф вучуд дорад. Баъзе муҳаққиқон бар ин назаранд, ки дар истилоҳот чунин падидае ба мисли полисемияи комилан вучуд дошта наметавонад. Масалан, В. Татаринев ба хулосае меояд, ки истилоҳот системаи семиотикиест, ки мутобиқати як ба як байни аломат ва аломатро дар бар гирифта, муносибатҳои системаи аломатиро аз қабилӣ (полисемияи умумии забонӣ, синонимӣ, омонимия) аз байн мебарад ва хусусиятҳои танзимкунандаи аломати забонӣ, истилоҳро танзим мекунад. [11, с. 71]

Н.С. Дмитриева, ки истилоҳот бояд устувор бошад, ҳатто агар истилоҳҳои диахронӣ тамоюли дубора тафсир карда шаванд. Муҳимтар аз ҳама, ба ақидаи ӯ, як далели дигар аст: дар ҷанбаи синхронӣ, ки ҷузъи системаи истилоҳотии амалкунанда буда, истилоҳ метавонад танҳо якранг бошад. [4, с. 70-76]

Олимони дигар бо вучуди ин ки бисёрмаъноии истилоҳотро инкор намекунанд, аммо яқсонияро тамоюли асосии инкишофи истилоҳот медонанд. Пас, К.А. Левковская муътақид аст, ки дурустӣ ва номуайянии истилоҳ танҳо як тамоюл, идеалест, ки тамоми истилоҳот бояд ба он саъй кунанд. [5, с. 96]

В.П. Даниленко дар мавриди полисемияи сухан ронда, қайд мекунад, ки дигар равандҳои лексикӣ-семантикӣ, ки бо зухуроти полисемия ва омонимия алоқаманданд, одатан дар ҷаҳорҷӯби истилоҳоти ягона аҳаммият надоранд. [9, с. 41]

Дар баробари ин, имрӯз ба таври умум эътироф шудааст, ки бисёрмаъноӣ ба истилоҳот ҳамон андоза хоси вожаҳои адабии умумист. [11, с. 102] Масалан, Л.Л. Нелюбин ҳангоми омӯзиши истилоҳоти ҳарбӣ мавҷудияти ҳам истилоҳҳои якхела бо сарҳадҳои семантикии аниқ ва равшан ва ҳам истилоҳҳои полисемантикиро мушоҳида мекунад. Дар баробари ин олим қайд мекунад, ки хусусияти полисемантикии ҳатто истилоҳоти якҷузъӣ дуруст дарк ва тарҷумаи онҳоро душвор мегардонад, ки дурустии онҳо комилан ба контекст ва вазъият вобаста аст. [8, с. 15]

С.П. Афанасева дар рафти таҳлили сохтори семантикии исмиҳои полисемантикӣ бо маъноӣ раванд дар асоси истилоҳи конструкция дар бораи хосияти полисемия ҳамчун падидаи истилоҳот хулоса мебарорад. [2, с. 118]

Омӯзиши полисемияи имкон медиҳад, ки маъноҳои асосӣ ё ибтидоӣ дар калимаҳои полисемантикӣ муайян карда шаванд, ки бо ҳадди аксар паҳншавӣ ва ҳадди ақали вобастагии контекстӣ хосанд; инчунин маъноҳои ғайриасосӣ, дуумдараҷа, ки он қадар паҳн нашуда ва пайваста ба мазмун вобастаанд.

Аз тарафи дигар, амалишавии полисемия дар пайдоиши вожаҳои полисемантикӣ мебошад, ки дар баробари маъноӣ асосии бевоситаи худ маъноӣ маҷозӣ низ доранд. Охириҳо ба таври пешфарз дуумдараҷаанд, вале на ҳар як маъноӣ ғайриаввалӣ ба сифати маҷозӣ хос аст, зеро на ҳар кадоми онҳо ба ассотсиатсияи шабеҳ асос ёфтаанд, ки таъсири тасвириро ба вучуд меорад.

Маъноҳои гуногуни калимаҳо як ягонагии мураккаби семантикиро ташкил медиҳанд, ки онро забоншиносон ҳамчун сохтори семантикии калима муайян кардаанд. Онҳо зухуроти гуногуни як ҷомеаи семантикӣ мебошанд. Маҷмуа, «тартиб» номида мешавад, зеро вариантҳои лексикӣ-семантикӣ бо ҳам на танҳо тавассути як маҷмааи морфемаҳо, балки имкони тавзеҳи ҳар як вариант тавассути дигарҳо муайян мегардад.

Вариантҳои лексикӣ-семантикӣ аз рӯи чунин хосиятҳо, ба монанди тақсимот, иштирок дар силсилаи синонимӣ ё калимасозӣ (ки фарқи онҳоро аз омонимҳо мушкул мекунад) тафовут доранд, аммо бо ҳамаи ин онҳо робитаи мустақкам доранд, як системаи ягонаро ташкил медиҳанд, ки ҳамчун як аломати таъйиншуда ва забоншиносии шифоҳӣ амал мекунад.

Дар назди олимони проблемаҳои ҷиддии назариявӣ амалии бисёрмаъноӣ мегузорад: аз ҳам ҷудо кардани бисёрмаъноӣ ва омонимия, муқаррар намудани шумораи маъноӣ калима ва дурустии таърифи онҳо, муайян кардани сарҳади байни маъноӣ ва тобишҳои маъноӣ.

Омонимияи калимаҳо ё омонимияи лексикӣ падидаи шабоҳати графикӣ ва фонетикӣ калимаҳо ҳисобида мешавад, ки маънои онҳо ба ҳеҷ ваҷҳ бо ҳам алоқаманд нест. Чунин калимаҳоро омонимҳои лексикӣ ё омонимҳои оддӣ меноманд. Омонимҳои лексикӣ ба як ҷузъи нутқ тааллуқ доранд.

Фарқи асосии омонимия ва полисемия дар он аст, ки дар омонимия савол дар бораи фарқияти маъноҳо меравад, дар полисемия бошад, дар бораи ҳамон маъноҳои ишорашуда.

Забоншиносии анъанавӣ барои ягонагии семантикӣ калима мавҷудияти алоқамандии маъноҳои алоҳидаи он (монандии шаклу вазифа ё дигар хусусиятҳо, муносибатҳои намудҳои қисм-тамом, амал-натиҷа ва ғ.) асос мегирад.

Равиши шабехе, ки аз нуқтаи назари забоншиносии олимони Юнони қадим сарчашма мегирад, аксар вақт дар забоншиносии муосир вомахӯрад [асарҳои О.С. Ахмонова, Л. Булаховский, В.В. Виноградова, В.М. Лейчика ва дигарон].

Муайян кардани навъҳои муносибатҳои маъноӣ, ки барои забони мушаххас табиист, як роҳи ҷудо кардани омонимия аз полисемия ба назар мерасад: аломатҳои ҳосият, такрорпазирии ду маъно мавҷудияти бисёрмаъноӣ ва баръакс, аломатҳои ягона, истисноӣ, ягонагии пайвандак омонимро нишон медиҳад [6, с. 20].

Ба фарқи байни полисемия ва омонимия як равиши диахронӣ мавҷуд аст [Чиллиерон, Р.И. Меннер, Ч. Опп, В.И. Абаев], ки агар калимаҳо этимологияи умумӣ дошта бошанд, ин ба полисемия, дар акси ҳол – омонимия ишора мекунад. Дар қори худ мо равиши синхрониро риоя мекунем, ки дар шуури забонӣ робитаи калимаҳо асос ёфтааст.

Аммо на ҳама вақт имкон дорад, ки тамоми маъноҳои калимаи полисемантикиро ба як маҳраҷи умумӣ овардан мумкин аст, ки дар онҳо қисме барои ҳама умумӣ пайдо шавад; Арзишҳое, ки мустақиман алоқаманд нестанд, метавонанд қисми умумӣ надошта бошанд.

Ҳангоми баррасии на пайванди маъноии элементарӣ, балки умуман тамоми системаи маъноӣ калимаҳоро дидан мумкин аст, ки ин маҷмуи ба таври мушаххас ба низом даровардашудаи ин робитаҳои элементарӣ буда, якпорчагии он тавассути пайвастагии муносибатҳои ҳосилшудаи байни унсурҳои алоҳида таъмин карда мешавад.

Ин давомнокӣ ягонагии аломат, якпорчагии тарафи мазмуни аломати забонии феълӣро ташкил медиҳад.

Д.Н. Шмелев ба чунин ақида меояд, ки ягонагии маъноии калима на дар мавҷудияти ягон маъноӣ умумӣ, балки дар баъзе робитаи ин маъноҳои мустақил бо ҳамдигар ва ба як аломат пайваст шудани онҳо иборат аст [12, с. 73].

Ягонагии ишоратшуда дар мавриди бисёрмаъноӣ ба он асос ёфтааст, ки вай пайванди пайвастаи ҳосилавӣ дошта, тамоми унсурҳои таркиби маъноии калимаи бисёрмаъноиро дар пайи муайян фаро мегирад. Агар ин давомнокӣ ақаллан дар як ҷо қатъ шавад, мутаносибан тамомияти маъноии калима аз байн меравад, «парокандашавии бисёрмаъноӣ» ба амал меояд ва дар натиҷа калимаи полисемантикӣ ба ду омоним мубаддал мешавад, ки калимаи бисёрмаъноӣ надорад.

Фарқи омонимияи лексикӣ ва полисемия дар он аст, ки дар мавриди бисёрмаъноӣ тамоми семантикаи воҳидҳои забонӣ, ки аломатҳои якхела доранд, ба воситаи муносибатҳои ҳосилавӣ – бевосита ё бавосита – ба ҳам пайваст мешаванд, яъне. муносибатҳое, ки барои забони муайяни истехсоли маъно хосанд (ба таври синхронӣ баррасӣ мешаванд) ва аз ин рӯ, аломати интегралӣро ташкил медиҳанд (ки имкон медиҳад дар бораи як аломати шифоҳӣ муҳокима карда шавад). Дар ҳоле ки дар мавриди омонимия маъноҳое, ки ба аломатҳои якхела мувофиқат мекунад, ба ду ё зиёда гурӯҳҳо ҷудо мешаванд, ки дар байни онҳо робитаи ҳосила вучуд надорад ва ҳар кадоме аз онҳо аломати ҷудоғонаро ташкил медиҳад ва ин далел мавҷудияти якҷанд аломатҳои феълӣро исбот мекунад.

Омонимҳои лексикӣ метавонанд шаклҳои грамматикӣ баробар ё гуногун дошта бошанд; агар омоним якхела микдори шакл дошта бошад, онро пурра, агар гуногун бошад, нопурра меноманд.

Тафовути равшани байни зуҳуроти забонӣ тақозо мекунад, ки омонимияи лексикиро аз омофаформҳо, гомофонҳо ва омографҳо фарқ кунад.

Омоформҳо калимаҳои мебошанд, ки танҳо дар шакли муайяни грамматикӣ (баъзан дар якҷанд) ба ҳам меоянд. Омофонҳо калимаҳои мебошанд, ки якхела садо медиҳанд, аммо ба таври гуногун навишта мешаванд. Гомографҳо калимаҳои мебошанд, ки якхелаанд, аммо ба таври гуногун талаффуз мешаванд. Ҳамаи ин падидаҳо аслан аз доираи луғат берун мебароянд, зеро онҳо ба сатҳҳои гуногуни забон (сатҳи морфологӣ, фонетикӣ, графикӣ) дахл доранд.

Дар раванди таҳқиқоти истилоҳоти нақлиёти забони англисӣ 26 истилоҳоте кашф карда шуданд, ки зиёда аз як маъно доштанд, ки 17,56% шумораи умумии истилоҳотро ташкил медиҳанд, масалан: tyre - чарх (бандаж-лостики рӯй); cat shaft (муштвард; наварди танзимаки қарордиҳанда). [1, с. 56]

Дар байни лексемаҳои полисемияи забони англисӣ, ба назари мо, ҳолатҳои ҳастанд, ки маъноҳои истилоҳот аз муносибатҳои гипонимикӣ иборатанд, масалан: *lifting jack*, *мошин бардорақ*, *ground clearance*, *замин тозакунак*, *immobilizer ignition distributor*, *пахнкунадаи оташгирандаи имобилизатор*, *towing hitch*, *қутти кашанда*.

Инчунин 2 истилоҳ бо полисемияи минтақавӣ мавҷуданд. Масалан, истилоҳи *viscosity* дар забони англисии амрикоӣ маънои «вискозӣ» (ченаки Амрикои Шимолӣ) дорад.

Ин далел бо стандартҳои истеҳсоли моеъҳои техникӣ барои мошинҳо аз ҷониби Институти нафти Амрико (Корхонаи нафти Амрико) алоқаманд аст. Охири параметрҳои бо истифода аз усулҳои нави худ чен мекунад. Семантикаи истилоҳи «*sun visor* - висори офтобӣ» (ин дастгоҳ дар солҳои 1950-ум ҳамчун маҳфили кӯтоҳмуддати ронандагони амрикоӣ паҳн шуда буд; он дар беруни шишаи пеш ҷойгир карда шуда буд) ҳам ба полисемияи минтақавӣ ва ҳам полисемияи бисёрвақтӣ дахл дорад, зеро ин қисм аллақай дар нақлиётҳои истифода намешавад.

Дар забони тоҷикӣ дар доираи системаи истилоҳоти нақлиётӣ инкишофи полисемия дар сатҳи пойнтар қарор дорад: барои 100 истилоҳи таҳлилшуда 18-тои он зиёда аз як маъно дорад, ки ин ба мо 12,16%-и шумораи умумии истилоҳотро медиҳад. Мо ҳолатҳои зерини полисемияро пайдо кардем:

тозакунак:

1) тозакунада

2) филтр

интиқол:

1) интиқол

2) ҳаракат

Сумба:

1) поршени муҳаррики дарунсӯзӣ

2) поршени цилиндраи асосии тормоз

3) поршени амортизатор

кувва:

1) кудрат

2) қувват

3) энергия

лула:

1) диод зерер

2) кубур

3) шланг

оина:

1) шиша

2) оина

дурахшон:

1) шина

2) муҳофиз

3) пайгирӣ

резин:

- 1) чарх
- 2) муҳифизаткунанда
- 3) роҳи оҳан

поя:

- 1) мустаҳкам
- 2) рост

кулоҳак:

- 1) сарпӯш
- 2) сақф

ҳаракат:

- 1) рондан
- 2) ҳаракат

бадана:

- 1) чаҳорчӯба
- 2) бадан
- 3) блок

гардиш:

- 1) гардиш
- 2) баргардонидан
- 3) гардиш
- 4) ангуштон
- 5) чорроҳа

канор:

- 1) тараф (бадан)
- 2) канори роҳ
- 3) сарҳад

кумакфанар:

- 1) амортизатор
- 2) пружинаи дампер [1, с. 123].

Дар воҳидҳои полисемикӣ 1 истилоҳ пайдо шудааст, ки маънои он дар робитаи гипонимия - пистун аст.

Ҳиссаи хурдтарини истилоҳоти полисемантикӣ дар истилоҳоти нақлиётӣ забони тоҷикӣ 7 лексема мебошад, ки ба мо 4,72% аз шумораи умумии истилоҳоти омӯхташударо медиҳад, масалан: пул (унсури шассии мошин, ки барои пуштибонии чаҳорчӯба ё кузов хизмат мекунад ва дорои хосияти дарк кардани тамоми қувваҳои дар байни таваққуфгоҳ ва чархҳо амалкунанда 2) агрегати васлкунӣ, ки тир ва илова бар он, чархҳо ва қисмҳои рондан ё идоракунии онҳо хизмат мекунад.

Омӯзиши падидаи полисемия сатҳи нисбатан пасти полисемияи истилоҳоти нақлиётӣро дар ду забон ошкор намуд.

Дар натиҷа метавон хулоса кард, ки аксари истилоҳоти ин соҳа аз рӯи меъёри номуайянӣ ба истилоҳоти классикӣ наздиканд.

Дар баробари полисемия дар мафҳуми «конструксияи нақлиёти сабукрав ва параметрҳои асосии он» падидаи омонимия низ муайян карда шудааст.

Дар истилоҳоти нақлиётӣ забони англисӣ 4 ҳолати омонимӣ пайдо шудааст, масалан: омоним clutch – пайвастшавӣ, clutch - 1) тухмдон бо тухм, 2) чучаҳо, насл.

Системаи истилоҳоти нақлиётӣ забони тоҷикӣ 1 чуфт омонимҳоро муайян кардааст: тега – tag /тега – top.

Дар ин маврид метавон гуфт, ки вайроншавии полисемия ба назар мерасад, ки сабаби пайдоиши омонимҳо гардидааст.

Дар доираи истилоҳоти забони тоҷикӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, омонимҳои зерин пайдо шудаанд: капот (монанди чархи муҳаррик) / капот, либоси хонагии занона, чома (кӯҳна).

Ба фикри мо, зухуроти аз байн рафтани полисемия низ мушоҳида мешавад, ки сабаби пайдоиши омонимҳо гардид.

Дар асоси натиҷаҳои таҳқиқи вижагиҳои омонимҳои марбут ба соҳаи концептуалии «конструксияи нақлиёти сабуқрав ва параметрҳои асосии он» мавҷудияти омонимҳо дар системаи истилоҳоти забони англисӣ ва тоҷикӣ муайян карда шуд. Дар маҷмӯъ, барои 4 истилоҳоти забони англисӣ 11 омоним мавҷуд аст, ки 2,70% шумораи умумии истилоҳотро медиҳад. Барои 1 истилоҳи забони тоҷикӣ 2 омоним мавҷуд аст, ки 0,67% медиҳад. Барои 1 истилоҳи забони тоҷикӣ низ 2 омоним ва 0,67% мавҷуд аст.

Бояд гуфт, ки ҳолатҳои муайяншудаи омонимӣ дар истилоҳоти забони англисӣ ва тоҷикӣ ба падидаи ба истилоҳ омонимияи байнисоҳавӣ мансубанд, яъне ба соҳаҳои гуногуни илм ва бахшҳои фәолият марбут буда, танҳо дар доираи системаи истилоҳоти, ки шохаҳои онҳо дар бар мегирад.

Адабиёт:

1. Абаев, В.И. Подача синонимов в словаре/ В.И. Абаев // Проблемы языкознания. Ростов-на-Дону.: Изд-во АН СССР. -1957. № 5- С. 32 - 44.

2.Афанасьева, С.П.Регулярная полисемия абстрактных существительных со значением процесса: дис...канд.филол.наук: 10.02.04/ Афанасьева Светлана Павловна.- М.,ЛГПИ, 1984. -165 с.

3. Гинзбург Ю.В. Современный англо-русский автомобильный словарь/ Ю.В. Гинзбург. М.: ЗАО "ЮКИ "За рулем", "Иврус", 2003.- 488 с.

4. Дмитриева, Н.С. К вопросу о традиции и новаторстве в терминологии/ Н.С. Дмитриева. Уфа: Издательство Баш.ГУ, 1991. -248 с.

5. Левковская, К. А. Именное словообразование в современной немецкой общественно-политической терминологии и примыкающей к ней лексике/ К.А. Левковская. - М.: Издательство АН СССР, 1960. -164 с.

6. Лейчик, В.М. Терминоведение: предмет, методы, структура/ В.М. Лейчик. Изд. 2-е. -М.: Едиториал УРСС, 2006.- 256 с.

7. Литвин, Ф.А. Многозначность слова в языке и речи/ Ф.А. Литвин. М.: Высшая школа, 1984. - 118 с.

8. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь/ Л.Л. Нелюбин - 3-е изд., перераб. - М.: Флинта: наука, 2003. - 320 с.

9. Развитие терминологии на языках союзных республик СССР (Редколлегия: академик Г.В. Степанов, доктора филологических наук В.П. Даниленко и К.М. Мусаев). -М.: Наука, 1986.- 267 с.

10. Розенберг, Дж. М. Словарь банковских терминов/Дж.М. Розенберг М.: Инфра-М, 1997.-360 с.

11. Татаринев, В.А. Теория терминоведения/ В.А. Татарина. -М.: Московский лицей, 1996. -313 с.

12. Шмелев, Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики/ Д.Н. Шмелев. М.: Наука, 1973.- 290 с.

ИСТИЛОҲОТИ НАҚЛИЁТИ БИСЁРМАЪНОЙ ВА ОМОНИМӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола роҷеъ ба истилоҳоти нақлиёти бисёрмаъно ва омонимӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ шудааст.

Забоншиносон қайд кардаанд, ки забон системаи воситаҳои фонетикӣ, луғавӣ, грамматикӣ буда, воситаи ифодаи афкор, ҳиссиёт, ифодаи ирода буда, ҳамчун муҳимтарин воситаи муоширати байни одамон хизмат мекунад.

Бояд қайд намуд, ки истилоҳоте, ки ба саноати автомобилсозӣ, бо сохтори техникии мошин алоқаманданд, инчунин мошину механизмҳои гуногуне, ки ҷӣ дар ҳаёти ҳаррӯза, ҳам барои истифодаи шахсӣ ва ҷӣ дар истеҳсолот истифода мешаванд, дар ҳаёти мо пайваста дучор меоянд.

Донистани ин истилоҳот имрӯз на танҳо барои мутахассисон, балки барои одамони оддӣ бо мошинҳои шахсӣ ҳатмӣ шуда истодааст.

Дар айни замон, мошинҳои истеҳсолкунандагони хориҷӣ маъмултарин мебошанд.

Бесабаб нест, ки гардиши ҳуҷҷатҳои техникӣ, тавсияҳои гуногун оид ба таъмиру нигоҳубини нақлиёт ва дигар асбобҳои механикию электрикии техникӣ, ки ба забони англисӣ навишта шудаанд, низ меафзояд.

Калидвожаҳо: омонимҳо, истилоҳи интиқоли, полисемия, синонимӣ, муҳаққиқон, забоншиносии муосир, падидаҳо, вожаҳои адабӣ, истилоҳоти яхела, ҳудуди семантикӣ.

МНОГОЗНАЧНЫЕ И ОМОНИМИЧНЫЕ ТРАНСПОРТНЫЕ ТЕРМИНЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются многозначные и омонимичные термины в таджикском и английском языках.

Лингвисты отмечают, что язык представляет собой систему фонетических, лексических и грамматических средств, средства выражения мыслей, чувств, выражения воли и служит важнейшим средством общения между людьми.

Следует отметить, что в нашей жизни постоянно встречаются термины, связанные с автомобилестроением, техническим устройством автомобиля, а также различными машинами и механизмами, которые используются в быту, как для личного пользования, так и на производстве.

Знание этих терминов становится обязательным не только для профессионалов, но и для обычных людей с личными автомобилями.

В настоящее время наибольшей популярностью пользуются автомобили иностранных производителей.

Недаром увеличивается также распространение технической документации, различных рекомендаций по техническому обслуживанию и ремонту автомобилей и других технических механических и электрических инструментов, написанных на английском языке.

Ключевые слова: омонимы, термин-перенос, полисемия, синонимия, исследователи, современное языкознание, явления, литературные слова, синонимы, семантические границы.

POLYSEMANTIC AND HOMONYMOUS TRANSPORT TERMS IN TAJIK AND ENGLISH

The article discusses polysemantic and homonymous terms of transportation in the Tajik and English languages.

Linguists note that language is a system of phonetic, lexical and grammatical means, a means of expressing thoughts, feelings, expression of will and serves as the most important means of communication between people.

It should be noted that in our lives we constantly come across terms related to the automotive industry, the technical structure of a car, as well as various machines and mechanisms that are used in everyday life, both for personal use and in production.

Knowledge of these terms is becoming mandatory not only for professionals, but also for ordinary people with personal cars.

Currently, cars from foreign manufacturers are the most popular.

It is no wonder that the distribution of technical documentation, various recommendations for the maintenance and repair of cars and other technical mechanical and electrical tools written in English is also increasing.

Key words: homonyms, transfer term, polysemy, synonymy, researchers, modern linguistics, phenomena, literary words, synonyms, semantic boundaries.

Маълумот дар бораи муаллиф: Чуракулов Бозорали Раҳмоналиевич - номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Суроға: 734003, ҚТ, ш. Душанбе, кӯч. И.Сомонӣ, хиёбони Рудаки 121. Тел: (992)985479147

Сведения об авторе: Джуракулов Бозорали Раҳмоналиевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории перевода и стилистики Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, РТ, г. Душанбе, ул. И. Сомони, проспект Рудаки 121. Тел: (992)985479147

Information about the author: Jurakulov Bozorali Rahmonalievich. – candidate of philological sciences., dosent of the chair of Theory of translation and stylistic of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini. Address: 734003, RT, Dushanbe, st I.Somoni avenue Rudaki.-121. Phone: (992) 985479147

ТДУ: 81/83 (2-гоч)

ТКТ: 8/81 (2-гоч)

Э-51

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ

Эшматов З.А., н.и.ф., дотсент
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихнигорон ва муҳаққиқон марҳалаҳои рушду такомули телевизиони «Тоҷикистон»-ро аз замони ба ҷаҳолият оғоз кардани он то ба имрӯз даврабандӣ карданд, ки он аз панҷ марҳалаи таърихӣ иборат аст. Аз ҷумла, муҳаққиқ Саидмуроди Хочазод «Телевизиони Тоҷикистон»-ро тули ҷаҳолияташ ба панҷ давра гурӯҳбандӣ намудааст: «Марҳилаи аввал солҳои 1959-1969, марҳилаи дуюм солҳои 1970-1985, марҳилаи сеюм солҳои 1985-1990, марҳилаи чорум солҳои 1991-1997, марҳилаи панҷум аз соли 1998 ба ин сӯ». [9, с. 46]

Собиқадори телевизион Акбар Ҷӯраев бошад, ханӯз соли 1979 дар китобаш «Телевидения» раванди ташаккул ва рушди телевизиони тоҷикро то ибтидои солҳои ҳаштодум ба се давра ҷудо кардааст: «1. Тавлиди телевизион дар ҷумҳурӣ; 2. Таъсис ва ташаккули телевизион дар Тоҷикистон; 3. Пахши барномаҳо берун аз каламрави Тоҷикистон». [3, с. 23]

Ба пиндори мо даврабандии таърихи ташаккул ва рушди телевизиони Тоҷикистон, ки соли 1979 аз ҷониби А. Ҷӯраев анҷом шудааст, чандон комил нест ва ноқис аст. Аммо, тақсимибандии марҳилаҳои рушди телевизион аз ҷониби муҳаққиқ С. Хочазод, ки соли 2010 сурат гирифтааст, ба ҳақиқат наздиктар аст. Махсусан ба даврабандии муҳаққиқ то замони истиқлол мо ҳам мувофиқ ҳастем. Дар раванди омӯзиш ва таҳқиқ инҷониб ҳам мушаххас намуд, ки телевизиони «Тоҷикистон» то давраи истиқлолият ба даст овардан 3 давраи рушду инкишофро паси сар намудааст. Марҳилаҳои таърихии ташаккул ва таҳаввули телевизиони «Тоҷикистон» то давраи истиқлолият ба таври зайл асоснок мешавад:

1. Солҳои **1969 – 1970** давраи ташаккули телевизиони тоҷик аст. Дар ин даҳсола пахши барномаҳои таҷрибавӣ бомуваффақият анҷом шуда, пахши мунтазами намоишҳо ба роҳ монда шуд. Дар ин айём намоишҳо шакл гирифта, ба қолаби муайяни эҷодӣ ворид шуданд. Кормандони эҷодиву техникӣ низ малакаву маҳорати касбиашон то ҷойе тақмил шуд.

2. Марҳилаи дуюм ин солҳои **1970 -1985** мебошад, ки дар ин давра телевизиони тоҷик комилан касбӣ шуда, аз нигоҳи эҷодӣ ва техникӣ заминаи он мустаҳкам шуд.

Журналистони хирфай ба кори телевизион ҷалб шуда, имконияти сабту танзим маҳз дар ҳамин давра фароҳам ва таҳияи ҷолибу тамошобоб роҳандозӣ шуд.

3. Давраи сеюм аз соли **1985 то 1991** – ро фаро гирифта, ба давраи бозсозӣ дар Иттиҳоди Шуравӣ ва то замони соҳибистиклолии Тоҷикистон рост меояд. Ин давраи фаъолияти телевизион махсусиятҳои худро дорад. Аввал ин ки телевизион бо таҷҳизоти нави техникӣ мучаҳҳаз шуд. Тағйир ёфтани ғояи барномаҳо ва ҷанбаи миллий пайдо кардани намоишҳо бо шарофати бозсозӣ ва рӯйи кор омадани барномаҳои ҷолибу диданбоб, ташкили гуфтугӯи мустақим, намоишҳои танқидӣ аз махсусиятҳои дигари ин давра аст.

Тавре муҳаққиқи соҳаи телевизион ва радио С. Хочазод менигорад: «Шабакаҳои телевизиони Тоҷикистон» аз лиҳози фосилаи замони ба ду марҳилаи васеъ – давраи Шуравӣ ва замони Истиқлол ҷудо мешавад. Марҳилаи аввал, яъне давраи Шуравӣ ба ягона шабакаи телевизионӣ дар ҷумҳурӣ, ки ҳоло «Тоҷикистон» ном дорад тааллуқ дошта, дар марҳилаи дуюм низоми нави шабакаҳои телевизионӣ арзи ҳастӣ кард». [10, с. 9]

Воқеан, Истиқлолияти давлатӣ марҳалаи тозаи рушдро дар низоми ВАО-и Тоҷикистон ба вуҷуд овард. Маҳз дар замони соҳибистиклолӣ низоми телевизион дар кишвари мо ташаккул ёфт ва рушд кард. Ташаккули низоми телевизионро дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон ба ду давра ҷудо намудан мумкин аст:

1. Давраи аввал ин даҳсолаи аввали соҳибистиклолии Тоҷикистон аст, ки солҳои 1991 то 2001-ро фаро мегирад;

2. Давраи дуюм аз соли 2001 то имрӯзро дар бар мегирад.

Дуруст аст, ки то замони истиқлолият ба даст овардани кишварамон ҳамагӣ як телевизион саросарӣ доштем, ки он ҳам зери иттиҳоди ҳукумати марказӣ фаъолият дошт. Аммо дар минтақаҳои Тоҷикистон ҳанӯз замони побарҷо будани Иттиҳоди Шуравӣ соли 1990 «Телевизиони Бадахшон» (ҳамагӣ як соат эфир дошт) ва «Телевизиони Ленинобод» (се соат пагоҳӣ ва панҷ соат шомгоҳӣ барнома пахш мекард) ташкил шуда буданд. Шабакаҳои номбурдаи телевизионӣ ҳарчанд ҳаҷми эфири барномаҳояшон кам ва фарогирии мавҷашон маҳдуд буд, аммо фаъол будани онҳо дар он давра муваффақияти калон буд.

Махсусияти давраи аввали ташаккули низоми телевизион дар он аст, ки дар ин марҳила асосан телевизионҳои хусусӣ ба фаъолият шурӯъ намуданд. Ҳанӯз соли 1991 дар вилояти Суғд бо номи «Ҷаҳоноро» ширкати телевизионии ғайридавлатӣ дар шаҳри Хучанд ташкил шуд. Ин аввалин телевизиони ғайридавлатӣ дар минтақаи вилояти Суғд буд. Аз соли 1989 то соли 1999 дар ҳудуди ноҳияи Восеъ боз ду студияи телевизионии дигар бо номҳои «Борбад» ва «Башир» низ фаъолият менамуданд, ки бинобар сабаби нарасидани маблағи молиявӣ ва норасоии иқтисодӣ фаъолиятшон қатъ карда шуд. Бояд қайд кард, ки бинобар сабаби паст будани сатҳи мавҷқабулкунак аз 100 то 300 вт шумораи истифодабарандагони ин телевизионҳо он қадар зиёд набуданд. Тавре муаллифони китоби «Аз таърихи пайдоиш ва ташаккули ВАО-и минтақаи Кӯлоб» қайд мекунанд: «Соқинони ноҳияи Восеъ, қисмате аз соқинони ноҳияҳои Ховалингу Фархор тавассути мавҷҳои кӯтоҳ барномаҳои телевизиони «Башир» - ро тамошо мекарданд. Аудиторияи телевизиони мазкур қариб ба 250-300 ҳазор нафар мерасид, ки дар соли 1995 – 1999 ин шумораи хеле калон буд» [7, с. 93]

14 майи соли 1992 телевизиони хусусии Кӯлоб низ ба фаъолият шурӯъ кард, ки нахустин шабакаи телевизионӣ дар ин минтақаи Тоҷикистон буд. Пас аз чанд соли фаъолият ин телевизион муассисаи давлатӣ шуд.

Дар шаҳри Душанбе низ 9 сентябри соли 1993 аввалин телевизиони мустақил бо номи «Сомониён» таъсис ёфт. Баъди як соли фаъолият ин телевизион корро қатъ намуду боз ҷандин бори дигар фаъолу баста шуду ҳоло дигар вуҷуд надорад. Соли 1996 аввалин телевизиони ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон дар шаҳри Душанбе бо номи ТВ «Пойтахт» ташкил шуд. Он то соли 2007 ҳамчун телевизиони ҷамъиятӣ фаъолият намуда, соли 2007 ба муассисаи давлатӣ табдил шуд. Ва имрӯз тағйири ном карда, бо номи телевизиони «Душанбе» фаъол аст.

Дигар аз вижагиҳои ин давраи ташаккули низоми телевизион дар Тоҷикистон дар он аст, ки ширкатҳои телевизионҳои ғайридавлатӣ асосан дар шаҳру навоҳии Тоҷикистон

ташкил мешуданд, ки телевизионҳои маҳаллӣ ба ҳисоб мерафтанд. Дар ин давра телевизионҳои ба монанди ТВ «Қургонтеппа», дар шаҳри ҳозира Бохтар (собиқ Қургонтеппа), «ТВ Азия» дар шаҳри Хучанд, «ТВ Регар» дар шаҳри Регар, «ТВ Гули бодом» дар шаҳри Конибодом, «ТВ Афшин» дар шаҳри Истаравшан, «ТВ Ғулакандоз» дар ноҳияи Ҷаббор Расулов ва боз чанде дигар ташкилу ба фаъолият шуруъ намуданд.

Давраи дуҷуми ташаккули низоми телевизион дар Тоҷикистон аз ибтидои солҳои 2000 ба ин тараф шуруъ мешавад. Дар ин давра ба роҳандозии шабакаҳои нави телевизионӣ ва фарогирии бештари манотиқи пахш ва беҳтарсозии сифати мавҷи телевизион мароқ зоҳир шуд. Аз соли 2005 ба ин сӯ, дар замони роҳбарии раиси кордону корсози Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Асадулло Раҳмон ва дастгириҳои пайвастаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон дар муддати кӯтоҳ се телевизиони нави давлатии саросарӣ - Муассисаи давлатии «Телевизиони Сафина» (2005), Муассисаи давлатии «Телевизиони кӯдакону наврасон «Баҳористон», Муассисаи давлатии «Ҷаҳоннамо» (2008) ба фаъолият оғоз карданд. Таъсиси шабакаҳои нави телевизионӣ рақобати эҷодиро байни кормандони телевизионҳо ба вуҷуд оварда, барномаҳои тоза ва гуногунжанрро ба миён овард. Ҳоло шабакаҳои телевизиони «Сафина», «Баҳористон» ва «Ҷаҳоннамо» дар байни ҷомеа мақоми худро пайдо намуда, аз шабакаҳои писандидаву дӯстдоштаи бинандагон гардидаанд.

Таъсиси силсилаи шабакаҳои нави телевизионҳои давлатӣ дар солҳои минбаъда низ идома кард. Дар ин замина моҳи март соли 2016 бо иштироки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон ду шабакаи дигари телевизионӣ - Муассисаи давлатии «Телевизиони Варзиш» ва Муассисаи давлатии «Телевизиони Синамо» ба фаъолият шуруъ карданд. Тули панҷ соли фаъолияти худ «Телевизиони Варзиш» ва «Телевизиони Синамо» низ дар фазои иттилоотии кишвар мақому ҷойгоҳи худро ёфта, байни бинандагон маҳбубият пайдо намуданд. Соле баъд дар заминаи шабакаи «Телевизиони Варзиш» шабакаи телевизионии Федератсияи футболҳои Тоҷикистон «Футбол» ташкил шуд, ки ба паҳши бозиҳои мусобиқоти футболҳои дохилӣ ва байналмилалӣ машғул аст.

13-ноябри соли 2017 дар заминаи «Телевизиони Тоҷикистон» шабакаи мусиқии «Шаҳнавоз» ташкил шуд. Ҳадафи роҳандозии ин шабака асосан таблиғу ташвиқи санъати мусиқӣ ва рушди ҳунару ҳунармандӣ буда, минбари ҳунармандону сарояндагони тоҷик аст. Шабакаи «Шаҳнавоз» дар канали ҷудоғона 24 соат барномаҳои худро, ки консерту барномаҳои мусиқиро фарогиранд, пахш мекунад.

Соли 2021-ум, дар арафаи таҷлили чашни бузурги миллимон 30-солагии Истиклолияти давлатӣ як шабакаи ҷадиди дигари телевизионӣ бо номи «Илм ва табиат» ба фаъолият оғоз намуд. Таъсиси телевизиони «Илм ва табиат»-ро дастоварди Кумитаи телевизион ва радиои назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон унвон кард. Зеро, ҳадафи ин шабака рушди илму маориф, табиатшиносӣ, баланд бардоштани маърифатнокии аҳоли вобаста ба раванқи илм ва табиат мебошад.

Як нукта қобили таъкид аст, ки дар давраи дуҷуми ташаккулу рушди низоми телевизион дар Тоҷикистон асосан шабакаҳои саросарии давлатӣ рӯи кор омаданд. Аз рӯи маълумоти ироанамудаи Бозрасии Кумитаи телевизион ва радио дар соли 2020 ҳоло дар кишвари мо 13 адад (бо шумули телевизиони тозатаъсиси «Илм ва табиат» 14 адад) телевизиони давлатӣ, 20 адад телевизиони хусусӣ, 13 адад телевизиони ноқилӣ ва 1 адад IP телевизион ба қайд гирифта шудаду фаъолият доранд.

Дар чашни имсолаи Рӯзи дониш Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба масъулин дастур доданд, ки боз як шабакаи алоҳидаи телевизиони таълимӣ барои омӯзиши забонҳои хоричӣ таъсис дода шавад. Ин шабакаи махсуси кӯдакону наврасон барои омӯзиши забонҳои хоричӣ нигаронида шуда, он ҳамчун телевизиони таълимӣ ба ҷомеа хизмат хоҳад намуд.

Ҳамин тариқ, дар 33 соли соҳибистиклолӣ дар Тоҷикистон низоми телевизион ташаккул ёфта, ба комил шудани системаи ВАО-и кишварамон мусоидат намуд.

Ташкилу ба роҳ мондани фаъолияти шабакаҳои нави телевизионӣ дар Тоҷикистон фазои иттилоотии кишварро пурра намуда, дар умум барои манофеи миллӣ ва тарғибу ташвиқи сиёсати давлату ҳукумат хизмат мекунад. Зеро, тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанрониашон дар маросими ба истифода додани шабакаҳои «Телевизиони Варзиш», «Телевизиони Синамо» ва Академияи ВАО зикр намуда буданд: «пурра гардонидани фазои иттилоотии кишварамон ва ҳифзи амнияти иттилоотӣ яке аз ҳадафҳои асосии давлат ва Ҳукумати кишвар буда, воситаҳои ахбори омма, бахусус шабакаҳои телевизионӣ ва радиой нисбат ба дигар расонаҳои иттилоотӣ бояд фаъол бошанд».

Адабиёт:

1. Абдусаломова, Р. Телевизион оинаи зиндагист / Р. Абдусаломова. – Душанбе, 2002. – 144 с.
2. Аскар, З. Таджикское телевидение – от первых опытов до цифрового вещания / З. Аскар. – Душанбе, 2023. – 182с.
3. Джураев, А. Телевидение / А. Джураев. – Душанбе: Издательство «Ирфон», 1979. – 88с.
4. Мирзоев, И. Рукни чорум. Қисми 1 / И. Мирзоев. – Душанбе, 2006. – 212 с.
5. Мирзоев, И. Рукни чорум. Қисми 2 / И. Мирзоев. – Душанбе, 2012. – 267 с.
6. Хочазод, С. Таърихи телевизиони Тоҷикистон / С. Хочазод. – Душанбе, 2007. – 288 с.
7. Сафарзода М., Алишери А., Исмоилова Ф. Аз таърихи пайдоиш ва ташаккули васоити ахбори оммаи минтақаи Кӯлоб.- Душанбе, 2019.-105 с.
8. Хочазод, С. Донишномаи радио ва телевизиони Тоҷикистон / С. Хочазод. – Душанбе:Шуҷоиён, 2009. – 900 с.
9. Хочазод, С. Садои меҳр / С. Хочазод. – Душанбе, 2010. – 64 с.
10. Хочазод, С. Ташаккули низоми нави шабакаҳои телевизионӣ дар Тоҷикистон / С. Хочазод. – Душанбе: ДДОТ, 2024. – 123с.
11. Эшматов, З. Таъсис ва ташаккули телевизиони Тоҷикистон / З. Эшматов. – Душанбе, 2016.- 128 с.

ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ ТЕЛЕВИЗИОН ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Мақола дар заминаи ҷустуҷӯҳои бойгонӣ иншо гардида, дар он раванди таъсис ва ташаккули низоми нави шабакаҳои телевизиони Тоҷикистон дар замони соҳибистиқлолӣ таҳлилу баррасӣ мегардад. Муаллиф ба пайдоиши аввалин шабакаи телевизион дар Тоҷикистон рӯчуъ карда, заминаҳои пайдоиши шабакаҳои дигарро бозгӯ намудааст.

Муаллиф дар таъя ба андешаҳои муҳаққиқони соҳаи журналистика қайд менамояд, ки ташаккулу таҳаввули телевизион дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан 3 марҳиларо дар бар мегирад. Шабакаҳои телевизионии маҳалливу минтақавӣ бошанд, пас аз Истиқлолияти давлатӣ ба даст овардани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фаъолият шуруъ намуданд. Воқеан, Истиқлолияти давлатӣ марҳалаи тозаии рушдро дар низоми ВАО-и Тоҷикистон ба вучуд овард. Маҳз дар замони соҳибистиқлолӣ низоми телевизион дар кишвари мо ташаккул ёфт ва рушд кард.

Собит гардидааст, ки маҳз истиқлолият имкон фароҳам овардааст, ки дар Тоҷикистон шабакаҳои зиёди телевизионӣ таъсис ёфта, низоми шабакаҳои телевизионӣ ташаккул ёбад.

Калидвожаҳо: Телевизион, шабака, низом, намоиш, истиқлолият гузориш, хабарнигор, барнома, иттилоот, ташаккул, кишвар, пайдоиш, замина, бойгонӣ, фаъолият

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ТЕЛЕВИДЕНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ.

Статья написана на основе архивных исследований, в которых анализируется и обсуждается процесс становления и формирования новой системы таджикских телеканалов в период независимости. Автор упомянул появление первого телеканала в Таджикистане и объяснил причины появления других каналов.

Основываясь на мнениях исследователей журналистики, автор отмечает, что становление и развитие телевидения в Республике Таджикистан в основном включает в себя 3 этапа. Местные и региональные телевизионные сети начали работать после обретения Республикой Таджикистан независимости. Фактически государственная независимость создала новый этап развития системы средств массовой информации Таджикистана. Именно в период независимости в нашей стране сформировалась и развивалась система телевидения.

Доказано, что независимость позволила создать в Таджикистане множество телеканалов и развить систему телеканалов.

Ключевые слова: Телевидение, сеть, система, шоу, репортаж, независимость, репортер, программа, информация, образование, страна, происхождение, предыстория, архив, деятельность.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE TELEVISION SYSTEM IN TAJIKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE.

The article is based on archival research, which analyzes and discusses the process of formation and development of a new system of Tajik TV channels during the period of independence. The author mentioned the emergence of the first TV channel in Tajikistan and explained the reasons for the emergence of other channels.

Based on the opinions of journalism researchers, the author notes that the formation and development of television in the Republic of Tajikistan mainly includes 3 stages. Local and regional television networks began to operate after the Republic of Tajikistan gained independence. In fact, state independence created a new stage in the development of the mass media system of Tajikistan. It was during the period of independence that the television system was formed and developed in our country.

It has been proven that independence has allowed the creation of many TV channels in Tajikistan and the development of a TV channel system.

Key words: Television, network, system, show, report, independence, reporter, program, information, education, country, origin, background, archive, activity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшматов Зафарҷон Аскарлович – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзоди илмҳои филология, дотсенти кафедраи телевизион ва радиотелевизионӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **E-mail:** zafariaskar@mail.ru. **Тел.:** (+992) 934-65-84-22

Сведения об авторе: Эшматов Зафарджон Аскарлович – Таджикский национальный университет, кандидат филологических наук, доцент кафедры телевидения и радиовещания. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки, 17. **E-mail:** zafariaskar@mail.ru. **Тел.:** (+992) 934-65-84-22

Information about the author: Eshmatov Zafarjon Askarovich – Tajik National University, candidate of philological Sciences, Associate Professor of the Department of Television and Radio Broadcasting of the Faculty of Journalism. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. **E-mail:** zafariaskar@mail.ru. **Тел.:** (+992) 934-65-84-22

ВИЖАГИҲОИ МУНДАРИЧАВИИ ПУБЛИТСИСТИКАИ ЧАМОЛИДДИН САЙФИДДИН

Шарипов С.И., н.и.ф., дотсент, Азизова Б.Н., магистранти курси якуми ихтисоси
рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Публицистика ҳамчун соҳаи мушаххаси эҷод дар асри XIX рушду такомул ёфта, минбаъд дар натиҷаи таҳқиқоти алоҳидаи муҳаққиқон вижагиҳои он муайяну мушаххас гардидааст. Публицистика дар инъикосу баррасии масъалаҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ адабӣ аз дигар соҳаҳои эҷод тафовут дорад. Воқеияти иҷтимоӣ дар публицистика мавҷуд буда, бадеият ҳамчун василаи пуррасозии афкори андеша ва амали қаҳрамон мавриди истифода қарор мегирад. Ҳамин аст, ки аломату вижагиҳои публицистикаро аз аввалин нигоштаҳои осори хаттии ниёгонамон, аз ҷумла Абулқосим Фирдавӣ, Носири Хусрав, Низомулмулки Тусӣ, Убайди Зоконӣ, Зайниддин Маҳмуди Восифӣ, Аҳмади Дониш, Тошхӯҷаи Асирӣ, Аҷзии Сиддиқӣ, Шарифҷон Маҳдومي Садри Зиё дарёфтани мумкин аст, ки дар таълифоти онҳо ҷанбаи воқеият мавқеи бештар дорад. Ҷанбаи воқеӣ дар осори публицистӣ барои ташаккули ҷаҳонбинии мардум ва маърифати ҳодисаву падидаҳои иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Ба таъбири А. Саъдуллоев «...чунин корро он эҷодкоре метавонад анҷом диҳад, ки натавонанд қонуниятҳои объективии ҳаётро донанд, аз паҳлуҳои муносибати ҷамъиятии инсон огоҳ бошад, балки ҳуди ӯ ақлу дилу завқи солиму ҳассос ва қобилияти бо сухан ё мӯқалам муҷассамгардонии ғайбӣ фардро дошта бошад, дар ҳаёли хеш тарҳи сужаву ангеҷаҳои аҷибӣ бархӯрди характерхоро офаридаву онро дар қоғаз ё тобӯи инъикос гардонидани тавонад» [4, с. 42].

Солҳои охир муҳаққиқони ватанӣ ба навиштаву осори адибону публицистон ва журналистон тавачҷуҳ намуда, мақола, рисола ва китобҳои илмӣ-таҳқиқотиро таълиф карданд, ки имрӯз мавриди истифодаи васеъ қарор доранд. Зиёдаи гардидани тавачҷуҳи пажӯҳишгарон ба осори публицистӣ ба ҷанд омил вобастагӣ дорад. Аввалан, осори публицистӣ воқеияти давраҳои ҳаёти инсониро фароғир буда, барои мушаххассозиву барқарор кардани ҳофизаи таърихӣ мусоидат мекунад. Ҷанбаи дигари публицистика он аст, ки барои ташаккули донишу ҷаҳонбинӣ ва маърифати рӯйдоду зухуроти иҷтимоӣ ёрии амалӣ мерасонад. Ҳамчунин, аз нигоштаҳои публицистон метавон ба рӯзгор, шахсиятҳои таърихиву фарҳангӣ, илмиву адабӣ, анъанаву суннатҳои ниёгон, расму оинҳои миллӣ ва дигар ҳодисаҳои маълумоти васеъ гирифт. Муҳаққиқи публицистикаи тоҷик, профессор Муродӣ Мурод дар ин хусус бамаврид қайд намудаанд, ки: «Осори публицистии равшанфикрон, ки дар давраҳои гуногуни инкишофи матбуоти даврии тоҷик, ҳамчунин дар шакли асарҳои алоҳида интишор шудааст, вижагиҳои умумӣ ва хоса дорад. Хусусияти умумӣ он аст, ки дар ҳамаи онҳо таъсири ғояи замон, аҳдофи иҷтимоии публицистика эҳсос мешавад, аммо, бо вучуди ин, дар чунин осор фарқи зиёдеро метавон ошкор намуд. Интиҳоби мавзӯ, жанр, муносибат ба он, дараҷаи маърифат, тарзи андешаронӣ, сатҳи баррасӣ, равшанӣ нишон додани роҳи усулҳои қазияҳо ва амсоли ин аз авомили фарқсозии публицистикаи давру замони гуногун аст» [3, с. 4]. Дарвоқеъ, маҳз тавассути нигоштаҳои публицистон мо бо оламу одам сарфаҳм рафта, моҳияти асрори ҳастӣ, рисолати инсонӣ ва омилҳои бавучудоии ҳодисаву раванҳои иҷтимоиро маърифат ва мувофиқ ба он муносибат мекунем. Ба таъкиди Н. Бозоров «Публицистика аслиҳаи тавоноии муборизаҳои ғоявӣ, воситаи тарбияи ҷамъиятӣ, ташвиқот ва тарғибот, тарзи ташкил ва нақли ахбори иҷтимоӣ мебошад» [2, с. 11].

Қайд намудан зарур аст, ки таҳқиқи осори эҷодии адибону публицистони маҳаллӣ низ диққати пажӯҳишгарони ватаниро ҷалб намудааст. Дар илми журналистикаи тоҷик таҳқиқи осори публицистони маҳаллӣ, аз ҷумла вилояти Хатлон дар мақолаҳои

муҳаккиқони ватанӣ, ба хусус М. Муродӣ., М. Чумъаев., З. Исмоилзода., Маҳкамзода Д.Ю., Шарипов С.И., Маъмурзода Н.М. ва дигарон ба назар мерасад.

Ҷамолиддин Сайфиддин аз зумраи рӯзноманигорони ботачрибаи матбуоти маҳалливу ҷумҳуриявӣ ва публитсисти воқеънигор буда, дорои сабку услуби хоссае мебошад. Номбурда, бо имзои мустаор низ навиштаҳои худро ба чоп мерасонад. Мавсуф аслан дар қолаби жанрҳои лавҳаю очерк ва қиссаҳои публитсисти маҳорати баланди эҷодӣ дошта, дар навиштаҳояш симои инсонҳои бунёдкору созанда ва ватандӯсту хештаншинос таҷассум ёфтаанд. Қаҳрамонҳои навиштаҳои Ҷамолиддин Сайфиддин инсонҳои меҳнатдӯсту масъулиятшинос ва дорои қобилияту дониши баланди касбӣ мебошанд. Ба қавли муҳаккиқ Азимов А. «Публитсист ҳамеша ба мавзӯҳои ҳозиразамон рӯ меорад. Аввал воқеа ва рӯйдодҳоро меомӯзад ва пас онро рӯйи қоғаз меорад. Қаҳрамонаш дар ҳама соҳа зарбдорона қору фаъолият мекунад, дар назди ҷамъият масъулият дорад» [1, с. 110]. Ҷамолиддин Сайфиддин қаҳрамонҳои худро на дар асоси факту далелҳои аз сарчашмаҳои гуногун, ки тавассути ҳуҷҷату қайдо ба даст овардааст тасвир мекунад, балки бо ӯ ва наздиконаш суҳбат гузаронида, фаъолияти муносибати масъулиятшиносиашро дар иҷрои уҳдадорияш ба мушоҳида мегирад. Чунин усул ба муассирии нигоштаҳои ӯ мусоидат намуда, симои ботинии қаҳрамонро боз ҳам барои хонанда беҳтар нишон медиҳад.

Публитсистикаи Ҷамолиддин Сайфиддин гуногунмавзӯ ва гуногунжанр буда, вижагиҳои махсус доранд. Қаҳрамонҳои осори публитсисти мавсуф дорои донишу ҷаҳонбинӣ, касбу шуғл, истеъдоду фитрати баланд мебошанд. Яке аз лавҳаҳои чехравии публитсисти мазкур «Парчамбардоре аз Хуросон» унвон дошта, фаъолияти самаровару талашҳои Муҳаббат ном занро фаро мегирад. Замони фаъолияти меҳнатии Муҳаббат ба ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Ӯ бо азму иродаи қавӣ ва талашҳои хастагинопазир чиҳати таъмини суботи сиёсии кишвар ва ёрӣ ба мардуми азияткашида фаъолият намудааст. Муҳаббат Файзова дар ин давраи ҳассосу мураккаби таърихӣ ба ҳайси муовини раиси ноҳияи Хуросон оид ба маънавиёт фаъолият менамуд. Дар ҷараёни иҷрои вазифаҳои хидмати пайваста бо аҳолии касбу қори гуногун ва шахсони гумроҳгашта, ки ба муқобили ҳамдигар истода мечангиданд, суҳбатҳо менамуд. Онҳоро ба дӯстиву рафоқат, худшиносиву ҳудогоҳӣ ва ҳифзи арзишҳои милливу давлатӣ роҳнамоӣ мекард. Чунин манзараҳои таъсирпазир ба ҳастиву равони хонанда дар лавҳа ба мушоҳида мерасанд, ки симои қаҳрамонро боз ҳам беҳтар инъикос мекунад. Публитсист Ҷамолиддин Сайфиддин тасвир мекунад: «... Дар он вазъияти ҳассоси сиёсӣ ба ҳайси муовини раиси ноҳия оид ба тарғиботу ташвиқот фаъолият доштани ҷинси латиф натавонӣ масъулияти сангин, балки таҳдид ба ҷону ҳонумони бонувон дошт. Дар он давра қаламрави ноҳияи моро, ки дар ду шафати шоҳроҳи Душанбе - Қӯрғонтеппа воқеъ аст, водии марг меномиданд ва касе қафолати амнияти хизматчиёни давлатиро дода наметавонист, - ба хотир меорад он рӯзҳоро Муҳаббат Файзова. - Саробонии кӯдакони бепарастор мондаву тасаллият бахшидан ба волидони фарзандгумкарда як самти муҳимми фаъолияти муовини раиси ноҳия маҳсуб меёфт. Ба замми муаммову нофаҳмиҳои зиёди сиёсӣ қувваҳои пинҳонкоре буданд, ки нерӯҳои зеҳнӣ, аз зумраи донишмандону фаъолони маҳалҳоро ба ҳизбу ҳаракатҳои гуногун шомил намуда, пасон, ин афроди нуфузманди ҷомеаро бар зидди масъулони ҳукуматҳои маҳаллӣ мешӯрониданд. Баъдан фитна рӯи қор омаду ҷомеаро ҷанги шаҳрвандӣ фаро гирифт» [5]. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз солҳои аввали соҳибистиклолӣ ба фаъолияти роҳбарӣ ҷалб намудани занону бонувонро яке аз масъалаҳои муҳим дар самти татбиқи сиёсати давлатӣ дониста, дар ин ҷода барои онҳо шароити мусоид фароҳам оварда буд. Ҳарчанд дар он давра барои занону бонувон имконият бошад ҳам, ҳанӯз афроде буданд, ки намехостанд онҳо дар сари мансабу вазифаҳо фаъолият кунанд. Ҷамолиддин Сайфиддин дар ин лавҳаи чехравӣ ҷасорати зани тоҷикро дар симову фаъолияти пурсамари Муҳаббат Файзова нишон дода, таъкид менамояд, ки маҳз ин кишри фаъоли ҷомеа тавонистанд, ки оташи ҷанги таҳмилии шаҳрвандиро хомӯш намуда, сулҳу ваҳдати сартосари таъмин намоянд. Чунончӣ дар лавҳа меҳонем: «Новобаста ба шароити замон хатару таҳдидҳои силоҳбадастон Муҳаббат Файзова лаҳзае аз иҷрои вазифаҳои хизматиаш фориғ нагашт.

Фаъолияти ин занони фидокори майдони сиёсат дар замони нооромихо гувоҳӣ аз садоқат, часорату иродатмандии бонувони тоҷик дар ҳифзи якпорчагии ватану сарзамини аҷдодӣ меод» [5]. Саҳми чунин занону бонувони сиёсатмадор дар таъмини сулҳу оромӣ ва татбиқи сиёсати созандаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле назаррас аст. Бозтоби зиндагӣ ва фаъолияти ин зани фаъоли тоҷик, ки воқеан парчамбардори адолату оромист, барои хонандагон, хусусан занону бонувони ҷавон шоистаи пайравӣ мебошад. Ҷамолиддин Сайфиддин Ҳангоми эҷоди лавҳа симои қаҳрамони худро бо истифодаи лаҳзаҳои таъсирноки рӯзгору фаъолияташ тавъам пешниҳоди хонанда мекунад, ки он аз чанд ҷиҳат омӯзанда ва қобили тавачҷуҳ мебошад. «Дар ҳифзи арзишҳои муқаддаси миллӣ ва эҳёи дубораи расму оинҳои миллӣ дар музофот, маҳз масъулони соҳаи маънавиёт саҳми муҳим мебозанд. Агар муовини идеологии раиси ноҳия шахсияти аз ҳар ҷиҳат озодаву намунаи ибрат бошад, мардум хосса, занону духтарон ба сарлибоспӯшиву дигар қору кирдорҳои ӯ пайравӣ мекунад. Занони роҳбар бо фарҳанги волои либоспӯшӣ, хоксорию муоширати хубу самимӣ, мунису ғамгусори ниёзмандон будан ва дигар хулқу атвори шоистаашон назди мардум иззату эътибор меёбанд» [5]. Бозтоби донишу ҷаҳонбинӣ, ахлоқи ҳамида, худшиносиву худоғоҳӣ ва меҳнати суботкоронаи Муҳаббат Файзова дар лавҳаи мазкур бо далелҳо оварда шуда, ба ташаккули ҷаҳонбинӣ ва рафтори хонанда таъсиргуздор мебошад.

Тавре дар боло зикр намудем, Ҷамолиддин Сайфиддин бештар аз имкониятҳои жанрҳои лавҳаю очерк ва қиссаҳои ҳуҷҷатӣ истифода намуда, рӯзгор ва фаъолияти шахсиятҳои касбу қору гуногунро бо ҷолибиву рангорангӣ инъикос намудааст. Очерки «Ҳарф-ҳарф дар нӯги ангуштон ҳунар дорад ӯ» диққати моро миёни дигар очеркҳо бештар ҷалб намуд. Ин очерк дар моҳи март соли 2024 дар маҷаллаи «Сафо» ҷоп шудааст. Дар очерк фаъолияти Шаҳринисо Шералиева, мутахассиси қор бо мошинҳои ҷопи дастӣ, ки аз зумраи касбҳои мушқил ба ҳисоб меравад, маълумот медиҳад.

Ҷопи дастхатҳои аҳли эҷод барои мутахассисони қор бо мошинҳои ҷопи дастӣ мушқил аст, зеро ҳар нафар ҳусни ҳатту тарзи хоссаи навиштор дорад. Барои ин таҷрибаву малакаи касбӣ доштан зарур аст. Қаҳрамони очерки мазкур Шаҳринисо Шералиева дорои чунин донишу таҷрибаи бою ғаний мебошад. Аслан инсон агар касбу шуғли худро дӯст дорад ва барои рушду камолоти касбиаш талош намояд, ҳатман муваффақ мегардад. Чунончӣ дар очерк омадааст: «Меҳтарони соҳаи матбуоти Хатлон қисса мекунанд, ки дар он солу замон хабару гузориш, очерку лавҳа ва дигар маҳсули эҷодии рӯзоманигорон дар шакли дастнавис ба идораҳои рӯзномаҳо ворид гардида, илова бар ин, ҳама номаву мактубҳои воридотиро котиб ва қоргузори идораи нашрия дар мошинҳои ҷопӣ ҳуруфчинӣ мекарданд. Биноан, қори ҳуруфчинӣ аз қорманди ин бахш донишмандони забонҳои тоҷикиву дигар қорони мардумони муқими Тоҷикистон ва донишмандони имлои забонҳои тоҷикиву русӣ ва дигар донишхоро тақозо мекард. Даврони ба нашрияи «Ҳақиқати Қӯрғонтеппа», имрӯза «Набзи Бохтар» ба қор даъват шудани Шаҳринисо Шералиева, мутахассисони қор бо мошинҳои ҷопи дастӣ дар маркази маъмурии вилояти Хатлон ангуштшумор буданд» [6].

Аз мутолиаи очерк хонанда дарк мекунад, ки тамоми муваффақияту қомеъӣ ва рӯзгори осудаи қаҳрамони марказии очерк Шаҳринисо Шералиева аз меҳнати суботкоронаву дӯст доштани касб вобастагии қалон дорад. Ба таъкиди муаллифи очерк Ҷамолиддин Сайфиддин агар инсон касби худро дӯст дорад ҳатман ба мақсаду маромаш мерасад. Зеро маҳз касбу ҳунар, донишу ҷаҳонбинии густурда ва ахлоқи ҳамида инсонро дар қомеа соҳибэҳтиром мекунад. Аз ин рӯ, бояд ҳар фард дар қомеа касби муайяне дошта бошад то тавассути он ҳам зиндагии худро пеш барад ва ҳам ба дигарон ёрӣ расонад. Қаҳрамони очерк дорои чунин ҳислатҳо мебошад, ки аз он натавонад худ, балки дигарон ҳам манфиат мебинанд. Ин ҷиҳатро очеркнавис бо лаҳзаҳои таъсирбахши дар ҳамбастагӣ бо ҷаҳони ботинии қаҳрамон нишон медиҳад, ки ин ба муассириву ҷолибии очерк мусоидат намудааст. «Ҳаҷми қору масъулиятҳои рӯзмарраи қормандони бахши котибот дар идораи рӯзномаи «Ҳақиқати Қӯрғонтеппа» ба ҳадде зиёд буд, ки аз субҳи барвақт то охири соати қорӣ, танҳо ба Ҳангоми ғизои нисфирӯзӣ ва ё бо баҳонаи ҷойнӯшӣ аз назди мошини ҳуруфчинӣ қанор мерафтам. Зеро ба унвонии рӯзнома ончунон маводу матлабҳои дастнавис зиёд ворид мешуд, ки болои мизи

кориам ҳеч гоҳ ҳолӣ набуд, - табассумомез риштаи суҳбатро кушод бону Шаҳринисо» [6]. Шаҳринисо дар баробари чопи дастхатҳои журналистон худ низ манфиат мебардошт. Зина ба зина сатҳи донишу ҷаҳонбинӣ ва касбияти эҷодияш низ такомул меёфт, ки ин ба навиштани маводи журналистӣ замина мегузошт. Ҷамолиддин Сайфиддин дар очерк ба ин самти фаъолияти қаҳрамонаш низ тавачҷуҳ намуда, чунин менависад: «Фароҳам овардани шароитҳои хуби зиндагӣ, ташаккули ҷаҳонбиниву такмили ҳунару касбият ва ҷӣ гуна хушбахту саодатманд умр ба сар бурдани инсон, пеш аз ҳама аз худӣ ӯ вобастагӣ дорад. Зеро новобаста ба шароиту имкониятҳои мавҷуда ва дастгириву роҳнамоии волидону устодони раҳнамо, ҳар як мо бояд масири зиндагии хешро худ интихоб намоем. Шукронаи тинчиву осудагии Тоҷикистони азизамон, ки дар солҳои соҳибистиклолӣ се фарзандро бо меҳнати ҳалол ба воя расонида, соҳиби касбу кори гуногун кардаам,- мегӯяд Шаҳринисо Шералиева. – Шояд майлу рағбати бузург ба касбу дарёфти мақому манзалати хеш дар зиндагӣ буд, ки овони фаъолият дар идораи имрӯза «Набзи Бохтар» бо ҳидояти устодони рӯзноманигор якҷанд матлабу гузоришҳои касбӣ ҳам таҳия ва ба таъб расонида будам. Яъне, аз худам вобастагӣ дошт, ки агар меҳостам фаъолияти минбаъдаи худро ба симмати рӯзноманигор ҳам идома бахшам, зеро ки лаёқати нависандагӣ ва усули омода намудани хабару гузоришҳоро аз устоди зиндаёд Файзалӣ Чориев омӯхта будам» [6].

Тазаккур бояд дод, ки Ҷамолиддин Сайфиддин барои интихоби қаҳрамонҳои лавҳаю очерк ва қиссаҳои ҳучҷатии худ аз сарчашмаҳои анъанавӣ: пурсиш, мушоҳида ва сабту қайдҳои истифода мекунад. Қаҳрамони очерки «Духтари Истиклол» низ маҳз тавассути ин воситаҳо интихоб шудааст, ки бо фаъолияти самаровари худ миёни ҷомеа соҳиби эҳтироми хосса мебошад. Қаҳрамони очерки мазкур Дилафрӯзи Абдулло яке аз ҷавонони соҳибистеъдоду ҳунарманди замони соҳибистиклолии кишвар мебошад. Очерк аз бахшҳои «Ситораи Дилафрӯз», «Дурахши ахтарон», «Аз лӯхтакбозӣ то касбомӯзӣ», «Меҳвари зиндагӣ», «Дар сиёсат» ва «Насли замонасоз» таркиб ёфтааст. Ҳар кадом қисматҳо бо ҳам пайванди мантиқӣ доранд ва рӯзгору фаъолияти қаҳрамонро бозгӯ мекунад. Публиксист менависад, ки: «Бо дарназардошти раванди суръатзои ҷаҳонишавӣ ва вазъи доим тағйирёбандаи дунё ҷамъияти мо, ба хусус, сохтори идоракунии давлатӣ, ба кадрҳои дорони илму донишҳои муосир, диди наву ҷаҳонбинии тоза ва афқору таҷрибаи пешқадам ниёз дорад. Имрӯзҳо баъзе ҷавонони дар ҷодаҳои гуногун муваффақро вомехӯрем, ки аз ҷиҳати саводу малакаи касбӣ ва тафаккуру ҷаҳонбинии пешрафта аз дигар ҳамсолони хеш фарқ мекунад. Шеваи рӯзгори ҷавононе мисли Дилафрӯзи Абдулло, ки фаротар аз ҷаҳорҷубаи урфу анъанаҳои қолабист, гувоҳи ҳол аст, ки бо мурури замон дар Тоҷикистон ҳам меёрҳои иҷтимоӣ дигар мешаванд. Ин насли замонасоз бо дарки ин нукта, ки барои ислоҳи ҷомеа нафаре бояд намунаи ибрат бошад, пайваста дар ҷаҳду талошанд» [7]. Барои кушодани ҳислату характер ва донишу ҷаҳонбинии қаҳрамон муаллиф андешаҳои модарӣ ӯро низ истифода кардааст. Истифодаи лаҳза (штрих)-ҳои зиндагии қаҳрамон ба шинохти дурусти ӯ мусоидат кардаанд. Чунончӣ: «Саъю талошу муборизаҳои духтарам ба ман неруи тозаву фикру идеяҳои нав мебахшид, то баҳри беҳбудии сатҳи зиндагиамон роҳҳои дигарро пайдо кунам,- нақл мекунад модарӣ ӯ Намоён Мирова. - Вақти таҳсил дар гурӯҳи касбомӯзии Маркази таълими калонсолони шаҳри Қӯрғонтеппа духтарам устоду ман ҳунаромӯз будам. Дар ибтидои машғулиятҳо баъзе бонувон шубҳаомез мегуфтанд, ки аз ин духтари ҷавон ҷӣ метавон омӯхт?. Аммо баъдан, дар рафти машғулиятҳо ба донишу малакаи ҳунаромӯзии ӯ итминони комил ҳосил намуданд» [7].

Публиксистикаи Ҷ. Сайфиддин бо масъалагузорӣ, интихоби мавзӯ, услуби нигориш ва муассирӣ барои омӯзиш арзанда буда, дар тарбияи эстетикӣю ватанпарварӣ, меҳнатдӯстии хонанда саҳми назаррас гузошта метавонад.

Адабиёт:

1. Азимов А. Публиксистика ва воқеият / А. Азимов. – Душанбе: Шарқи озод, 2020.
2. Бозоров Н. Сафарнома ҳамчун жанри публиксистика (Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни факултаи журналистика) / Н. Бозоров. – Душанбе: Пойтахт, 2014.

3. Муродӣ М. Публицистикаи тоҷик (аз оғоз то имрӯз) / М. Муродӣ. – Душанбе: Аржанг, 2022.
4. Саъдуллоев А. Хосияти адабиёт (Бунёди пайванди калом бадеъ бо иҷтимоӣ). – Душанбе: Адиб, 2000.
5. Ҷамолӣ Сайфиддин Парчамбардоре аз Хурӯсон // Маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон”, августи соли 2017
6. Ҷамолӣ Сайфиддин (Юсуфи Собир) Ҳарф-ҳарф дар нуги ангуштон хунардорад ӯ // “Сафо”, март 2024.
7. Ҷамолӣ Сайфиддин Духтари Истиклол // Маҷаллаи “Бонувони Тоҷикистон”, сентябри соли 2017.

ВИЖАГИҶОИ МУНДАРИҶАВИИ ПУБЛИЦИСТИКАИ ҶАМОЛИДДИН САЙФИДДИН

Дар мақола муаллифон вижагиҳои публицистикаи Ҷамолӣ Сайфиддинро мавриди таҳқиқ қарор дода, ба маҳорати нигорандагӣ, усулҳои ҷолибсозии мавод ва муассирии нигоштаҳои публицистро баррасӣ намудаанд.

Ба таъкиди муаллифон осори публицистии Ҷ. Сайфиддин дар заминаи воқеияти иҷтимоӣ таълиф гардида, барои ташаккули донишу ҷаҳонбинӣ ва таҳкими ҳислатҳои ҳамидаи инсонӣ замина мегузорад. Публицист талош намудааст, ки маводи эҷодияш бархӯрди замон бошад ва ба ташаккули маърифати ҷомеа мусоидат намояд. Аз ин рӯ, арзиши хусусияти ин публицисти маҳаллӣ тақозои замон буда, ба рушди илми журналистика мусоидат мекунад.

Публицистикаи Ҷ. Сайфиддин бо масъалагузорӣ, интиҳоби мавзӯ, услуби нигориш ва муассирӣ барои омӯзиш арзанда буда, дар тарбияи эстетикӣ ватанпарварӣ, меҳнатдӯстии хонанда саҳми назаррас гузошта метавонад.

Калидвожа: Ҷамолӣ Сайфиддин, адиб, публицистика, вижагӣ, осор, мундариҷа, лавҳа, очерк, қиссаи хучҷатӣ, тасвир, нигориш, қаҳрамон, воқеияти иҷтимоӣ, бадеият.

ОСОБЕННОСТИ СОДЕРЖАНИЯ ПУБЛИЦИСТИКИ ДЖАМОЛИДДИНА САЙФИДДИНА

В статье авторы исследовали журналистские особенности Джамалиддина Сайфиддина, обсудили навыки наблюдательности, методы интересного представления материала и эффективность взглядов журналиста.

По мнению авторов, публицистические произведения Дж. Сайфиддина написаны на основе социальной реальности и закладывают основы формирования знаний и мировоззрения, укрепления человеческих качеств. Публицисты старались сделать свой творческий материал актуальным для времени и способствовать формированию общественного знания. Поэтому оценка личности этого местного публициста является необходимостью времени и способствует развитию журналистской науки.

Публицистика Дж. Сайфиддина достойна изучения своей способностью решать задачи, выбором темы, взглядом и результативностью и может внести значительный вклад в воспитании эстетики, патриотизма, трудолюбия ученика.

Ключевые слова: Джамолӣ Сайфиддин, писатель, публицистика, очерк, произведение, содержание, мемориальная доска, очерк, документальный рассказ, образ, взгляд, герой, социальная реальность, художественный вымысел.

FEATURES OF THE CONTENT OF JAMOLIDDIN SAIFIDDIN'S JOURNALISM

In the article, the authors examined the journalistic characteristics of Jamaliddin Saifiddin, discussed observation skills, methods of interesting presentation of material, and the effectiveness of the journalist's views.

According to the authors, the journalistic works of J. Saifiddin are written on the basis of social reality and lay the foundations for the formation of knowledge and worldview, strengthening human qualities. The publicist tried to make his creative material relevant to the time and contribute to the formation of public knowledge. Therefore, assessing the personality of this local publicist is the need of the hour and contributes to the development of journalistic science.

Journalism J. Saifiddin is worthy of study for his ability to solve problems, choice of topic, outlook and effectiveness and can make a significant contribution to the education of aesthetics, patriotism, and hard work in the student.

Key words: Jamoliddin Saifiddin, writer, journalism, essay, work, content, memorial plaque, essay, documentary story, image, view, hero, social reality, fiction.

Маълумот дар бораи муаллиф. Шарипов Сангимурод Исматуллоевич номзоди илмҳои филология, дотсент, мудири кафедраи рӯзноманигории факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. **Суроға:** Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯч. Раҷаб Воҳидов, хонаи 78. Тел: (+992) 918-13-03-59 электронная почта: sharipov.sahgimurod@mail.ru,

Азизова Бибиойиша Нуралиевна, магистранти соли аввали ихтисоси рӯзноманигории Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав **Суроға:** Тоҷикистон, 735140, н. Абдурахмони Ҷомӣ, кӯч. Абдиев, хонаи 32. Тел: (+992) 005-44-40-09.

Сведения об авторах. Шарипов Сангимурод Исматуллоевич, кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой журналистики факультета таджикской филологии Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Адрес: Таджикистан, 735140, ш. Бохтар, ул. Раджаба Вахидова, кв. 78. Тел: (+992) 918-13-03-59 e-mail. sharipov.sahgimurod@mail.ru

Азизова Бибиойиша Нуралиевна, магистрант 1-го курса специальности «журналистика» Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Адрес: Таджикистан, 735140, н. Абдурахмани Джамӣ, ул. Абдиева, дом 32. Тел: (+992) 005-44-40-09.

Information about the authors. Sharipov Sangimurod Ismatulloevich, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Journalism, Faculty of Tajik Philology, Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Address: Tajikistan, 735140, sh. Bokhtar, st. Rajaba Vakhidova, apt. 78. Tel: (+992) 918-13-03-59 e-mail. sharipov.sahgimurod@mail.ru

Azizova Bibioisha Nuralievna, 1st year master's student of the specialty "Journalism" at Bokhtar State University named after Nosir Khusrav. Address: Tajikistan, 735140, n. Abdurahmani Jami, st. Abdieva, house 32. Tel: (+992) 005-44-40-09.

ТДУ 002
ТКТ 76.1
И 70

МАВҶЕИ МАТБУОТ ДАР ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ ХУШУНАТ НИСБАТ БА БОНУВОН (дар мисоли нашрияи «Ҳақиқати Суғд» дар соли 2016-2020)

Исмоилова М.И., унвонҷӯ, Самадова Д.Х., дотсент
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Хушунат ва ё зӯрварӣ нисбат ба занон аз мавзӯи доғи ҷомеа маҳсуб меёбад. Бахусус, дар ҷомеаи муосир ин мавзӯ мубрам буда, пайомадҳои нохуши он торафт бештар мегарданд.

Зӯрварӣ дар оила поймолшавии ҷиддии ҳуқуқи инсон ба ҳисоб рафта, боиси сар задани мушкилоти иҷтимоии дигар, аз қабилӣ афзоиши бекоршавии ақди никоҳ, никоҳҳои барвақтӣ, аз таҳсил дур мондани кӯдакон ва ғайра мегардад. [1, с. 39]

Воситаҳои ахбори омма ҳамчун дастгоҳи муқтадир, ки ба афкори чома таъсири амиқ мегузорад, дар баробари инъикос, инчунин дар самти пешгирӣ аз ин зухурот метавонанд нақши муассир гузоранд. Зеро ВАО «Дар қиблаи дигар ҳадафҳо, раванди мутамарказии расонаҳо ин аст, ки онҳо тавассути ахбору иттилооти худ дар андешаронии чома нақш гузошта, афкори умумро дар масире, ки ниёз доранд, шакл медиҳанд». [4, с. 305]

Дар чомаи муосир нақш ва мақоми воситаҳои ахбори омма торафт муассир мегардад. Ин раванд бо рушди илм ва технология дучанд афзуда, таъсири он дар инкишофи чома беш аз пеш эҳсос мешавад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо назардошти аҳаммият ва таъсири ВАО чунин таъкид доштаанд:

«Дар ҳақиқат матбуот ва воситаҳои ахбори омма ба ташаккули афкори чома таъсири муқтадир ва муассир мерасонанд. Онҳо хусусан дар замони таҳаввулот ва тағйирёбии самтҳои рушди чома, бадалшавии идеологияҳо ва ташаккули диди нави иҷтимоӣ аҳаммияти хоса пайдо мекунанд». [10]

Матбуот дарозии мавҷудияти хеш новобаста аз пайдоиш ва рушди воситаҳои нави ахбор, бахусус шаклҳои электронии он мавқеи худро ҳифз намуда, дар шароити кунунӣ низ аз воситаи муҳими таъсиррасон ба ҳисоб меравад.

Матбуот чун воситаи классикии ВАО аз омилҳои муҳимтарини инъикоскунандаи воқеоти зиндагӣ, ташаккулдиҳандаи афкори иҷтимоӣ буда, дар ҳар даври замон на танҳо ба ҳисси ватандорӣ, худшиносию ифтихори миллӣ мусоидат кардааст, балки майда – майда халқи моро ба пояи ҳудогоҳӣ расонидааст. [6, с. 22]

Дар ҳақиқат ҳам матбуот метавонад ба ҳайси омили ташаккули афкори мардум ба равандҳои иҷтимоӣ таъсир расонида, муносибати мардумро ба воқеоти зиндагӣ дигаргун созад ва ё тағйир диҳад.

Мо дар мақолаи мазкур мавқеи матбуотро дар мисоли нашрияти «Ҳақиқати Суғд» дар инъикоси хушунат нисбат ба занон давоми соли 2016-2020 баррасӣ намудем.

Дар натиҷаи омӯзиш муайян гардид, ки дар ин давра дар нашрияти «Ҳақиқати Суғд» 10 адад мавод вобаста ба хушунат интишор ёфтааст.

Дар таърихи 28 майи соли 2016 дар шумораи №64(17589)-и нашрияти «Ҳақиқати Суғд» таҳти унвони «Даҳшат: «Киллер» барои шавҳар» мақола нашр шудааст.

Маводи мазкур дар бораи ҷинояти зане бо ном Ҳанифа навишта шудааст, ки мунтазам аз ҷониби шавҳар мавриди хушунат қарор гирифтааст.

Ҳанифа роҳи халосиро аз хушунат дар куштори шавҳараш дарёфта, барои ин кор Авазхон Калонов, ҳамдарси шавҳарашро ба сифати «киллер» интихоб мекунад.

Чуноне зан дар баёноташ қайд менамояд, дар муддати зиндагии якҷоя шавҳараш мунтазам вайро латуқӯб мекард, дашном меод, таҳқир менамуд, шаънашро паст мезад.

Дар маводи мавриди назар намудҳои ҷисмонӣ ва руҳии хушунат мушоҳида мешавад.

Намудҳои зӯроварӣ дар оила:

-зӯроварии ҷисмонӣ

-зӯроварии руҳӣ

-зӯроварии шаҳвонӣ

-зӯроварии иқтисодӣ. [1, с. 49]

Натиҷаи ин ҳодиса марги шавҳар ва аз озодӣ маҳрум шудани омилони куштор гардидааст.

Муаллиф дар фарҷом навиштааст: «Коллегияи судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди вилояти Суғд дар ҳайати раисикунанда Латифзода Манзура 4-уми апрели соли 2016 парвандаи ҷиноятиро нисбат ба судшавандаҳо Калонов Авазхон ва Қулбоева Ҳанифа бо моддаҳои 104, қисми 2 ва Қулбоева Ҳанифа бо моддаҳои 104, қисми 2 ва 243, қисми 2-и Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ намуд.

Ба Калонов Авазхон ҷазои ниҳой – маҳрум сохтан аз озодӣ ба муҳлати 26 сол, бо адо намудани ҷазо дар муассисаҳои ислоҳоти дорой низомаш сахт таъйин шуд. Суд Кулбоева Ҳанифаро 25 сол аз озодӣ маҳрум намуд.

Пешгири аз зӯроварӣ самти муҳимми сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, ҷиҳати коҳиш додан ва мубориза бо ин зухуроти номатлуб аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам тадбирҳои зарурӣ роҳандозӣ мегардад.

Қабули Конвенсия дар бораи барҳам додани тамоми шаклҳои таъбиз нисбат ба занон, Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи кафолатҳои давлатии баробарҳуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амалигардонии онҳо», Консепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» аз зумраи ин ташаббусҳо маҳсуб ёфта, тамоми шаклҳои таъбиз нисбат ба занонро манъ мекунад.

«Мавриди амал қарор гирифтани Кодекси оила ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯроварӣ дар оила» низ имкон фароҳам овард, ки ҳалли тадриҷии як силсила мушкилиҳои дар ин самт мавҷуда таъмин гардида, манфиатҳои ҳуқуқии оилаҳо ҳимоя шаванд». [11]

Муаллиф дар мақола сабаб ва натиҷаҳои хушунатро тасвир намуда бошад ҳам, барои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии хонандаи нашрия вобаста ба зухуроти хушунат маълумоте дарҷ накардааст.

В.В. Ворошилов мақоларо «жанри муҳимми таҳлилий» шинохта, имконоти онро дар таҳлили мушкилоти воқеияти иҷтимоӣ муҳим арзёбӣ намудааст. [2, с. 225-226]

Мақола ҳамчун жанри таҳлилий дар қиёс ба дигар анвои жанрҳо барои муаллиф имконоти бештар медиҳад, ки мавзӯро фарохтар ва паҳлуҳои гуногуни масъаларо ба риштаи таҳлил бикашад. Ин имконият аз ҷониби муаллифи маводи мавриди матраҳ судманд истифода нашудааст.

Маводи дигар зер сарлавҳаи «Хушунат нисбат ба зан: Сарчашма ва омилҳои зухури муаммо» дар шумораи №131(17812) дар таърихи 7 ноябри соли 2017 дарҷ гардидааст. Дар мақола муаллиф дар бораи сабабҳои пайдоиши хушунат ва пайомадҳои ин зухурот навиштааст. Яке аз сабабҳои ҷо доштани ин зухурот ба тарбия ва тарзи тафаккур (менталитет) - и ҷомеа рабт дода шудааст. Барои тақвияти фикр аз ҷониби муаллиф як қатор зарбулмасалҳои халқӣ мисол оварда шудааст: «Занро бизан, гар намурд бо табари кунд бизан», «Зана худаш ҷио гапаш ҷӣ», «Мӯйдарози кӯтоҳақл», «Дарахти макри зан сад реша дорад, Фалак аз дасти зан андеша дорад».

«Махсусияти фарқкунандаи мақола ҳамчун жанр, пеш аз ҳама, дар он аст, ки предмети таҳқиқи он масоили ҳалталаб аст ва муаллиф дар асоси факту ҳодиса ва воқеаҳои муайян фикр ва ғояи умумиро ташаккул медиҳад». [5, с. 190]

Дар мақолаи мавриди таҳлил ҳарчанд ба сифати факт андешаи ҳуди муаллиф, намояндаи дин ва корманди маркази бухронӣ истифода шудааст, аммо барои нишон додани пайомад ва натиҷаҳои гирифтورشавии занон ба хушунат ягон маълумот ва ё омури далел ба ҷашм намерасад.

Маълумоти ниҳоди расмӣ вобаста ба масоили хушунат дар мавод муайян нест. Ба назари мо, агар муаллиф маълумоти расмӣ сатҳи гирифтورشавии бонувон ба хушунатро дарёфт ва таъкид менамуд, эътимоди хонанда ба андешаҳои муаллиф таҳким меёфт. Зеро «мақола ин баёни ақидаву мавқеъ дар таъя ба факту санадҳои мушаххас мебошад». [3, с. 36]

Дар мақола ҷор зерсарлавҳа истифода шудааст: «Зан бошам агар», «Дар ин маврид қонун ҷӣ мегӯяд», «Марказҳои бухронӣ. Кор ва пайқори онҳо» ва «Роҳи ҳал кучост?».

Ҳадафи муҳим дар сарлавҳагӯзорӣ ҷалби тавачҷуҳ ва диққати хонанда доништа мешавад. Интиҳоби сарлавҳаи дуруст ва ҷолиб ба маҳорати касбии муаллиф вобаста буда, муваффақияти маводро таъмин менамояд. Дар маводи мавриди таҳлил ҳам дар сарлавҳа ва ҳам дар зерсарлавҳаҳо ин талабот риоя нашудааст.

Муҳаққиқони тоҷик, аз ҷумла А. Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов ва П. Гулмуродов мақоларо жанри таҳлилӣ доништа, «таҳқиқи чуқури ҳаёт, таҳлили ҳаматарафаи факт»-ро талаботи асосии он таъбир кардаанд. [7, с. 82-88]

Дар мавод кӯшиши муаллиф дар таҳлили мавзӯ равшан ба назар расад ҳам, мавзӯ чуқур таҳқиқ нашудааст. Баъд аз мутолиаи маводи мазкур дар фикри хонанда боз чанд суолҳои бепосух боқӣ мемонанд. Барои мисол зерини сарлавҳаи «Дар ин маврид қонун чӣ мегӯяд?» муаллиф ҷиҳати шарҳи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирӣ аз зӯроварии оилавӣ» талош варзидааст, аммо моҳияти он ва ҷавобгарӣ барои омилони хушунат муфассал ташреҳ нашудааст.

«Мутахассисон мегӯянд, ки тибқи ин Қонун зӯровар ба муҳлати 15 шабонарӯз аз ҷониби нозири минтақавӣ ва намояндагони кумитаи маҳалла таҳти назорат гирифта мешавад».

Истифодаи калимаҳои «мутахассисон» дар ин ҷумла бовариро ба маълумоти муаллиф зерини шубҳа мебарад. Агар дар ин маврид назари коршиноси муайян ё масъули ниҳоди қудратӣ ва дахлдор дарҷ мегардид, паҳлуи ҳуқуқии мавзӯ ҳаматарафа таҳлили худро меёфт.

Зӯроварӣ нисбат ба қонун аз нигоҳи қонун чӣ ҷавобгариҳо дорад? Барои сабабгориҳои хушунат нисбат ба бонувон чӣ чораҳо татбиқ мешаванд? Барои ҳифзи бонувон қонун чӣ тадбирҳо муқаррар намудааст? Ин суолҳо дар мавод бе посух боқӣ мондаанд.

Муҳаққиқони тоҷик А. Саъдулло ва П. Гулмурод мақоларо жанри таҳлилӣ шинохта, хусусияти асосии онро дар ҳаматарафаи мавриди баррасӣ қарор додани «проблемаҳои ҳаётӣ» доништаанд. Ин муҳаққиқон дар заминаи андешаи донишманди рус М.С. Черепанов мақоларо «яке аз жанрҳои муҳими публитсистӣ»-е доништаанд, ки «бо гузориши проблемаҳои ҳалталаб ва ҳулосаҳои назаррас аз дигар жанрҳо фарқ мекунад». [8, с. 15]

Дар маводи мавриди таҳқиқ дар қисмати «ҳулосаҳои назаррас» навишта шудааст: «Зан инсон аст. Инсон озод аст ва неъмате, ба номи хирад дорад, ки роҳнамояш мебошад ва инсон неку бади рафтори худро ба василаи он ташхис медиҳад. Иҷбори фишор бар инсоне, чӣ зан бошад чӣ мард, дар қарни бисту як коре абас ва маҳкумшаванда аст».

Ба назари мо, дар қисмати ҳулоса дар баробари ишора ба қадру қиммати ҳаёти инсон ва озодии он, инчунин барои мубориза ва пешгирӣ аз хушунат роҳи ҳал ва пешниҳод манзур мегардид, арзиши мавод таъмин мешуд. Зеро дар мақолаи проблемавӣ «...масъалаи матраҳшаванда аз паҳлуҳои зиёд омӯхта мешавад ва дар асоси омӯзишу баҳогузорӣ роҳи ҳалли мушкилот бозгӯ мегардад. [3, с. 38-39]

Омӯзиши муҳтаво ва мундариҷаи нашрияти «Ҳақиқати Суғд» нишон дод, ки давоми солҳои 2016-2020 дар мавзӯи хушунат нисбат ба қонун 9 мавод нашр шудааст.

Аз шумораи умумии ин мавод 7 мавод дар қолаби жанри таҳлилии мақола ва ду адад мавод дар қолаби жанри иттилоотӣ – хабар навишта шудааст.

«Хушунати оила-сарсонии фарзандон» - ин унвони маводи иттилоотӣ мебошад, ки дар таърихи 16 декабри соли 2017 таҳти шумораи №149 (17830) дарҷ гардидааст. Дар ин мавод аз ҷараёни ҷаласае хабар дода шудааст, ки бо ташаббуси раёсати қор бо қонун ва оилаи вилояти Суғд доир гардидааст.

Муҳаққиқ Иброҳим Усмонов жанри хабарро чунин шарҳ додааст: «Жанри хабар, дарвоқеъ, ҳам хабар мерасонад, ки фалон воқеа рӯй дод ё рӯй доданиш мумкин аст... Хабар бояд ба саволҳои чӣ рӯй дод, қай, дар қучо, ба қадом сабаб, дар қадом шароит ба амал омад ва чӣ натиҷа дод, посух гӯяд». [13, с. 13-14]

Хабари мазкур ба ин суолҳои асосӣ ҷавоб додааст. Аммо сарлавҳаи хабар ба талаботи жанрҳои иттилоотӣ ҷавобгӯ нест. Зеро чунин тарзи сарлавҳагузорӣ маълуман ҳосил жанрҳои таҳлилӣ ва ё бадеӣ-публитсистӣ мебошад.

Дар мавод дар мавриди сабаби сарсонии фарзандон шудани хушунат ягон маълумот ва ё ишора дида намешавад. Ба назари мо, агар муаллиф сарлавҳаро аз муҳтавои мавзӯ интихоб менамуд, ҷолибияти мавод таъмин мегардид. Зеро дар жанри хабар бояд «матн ва унвон пурра мувофиқат намоянд. Оғози матни хабар бояд ҷозиб бошад». [13, с. 21]

Номувофикатии унвон ва мавзуи хабарро мо дар мисоли маводи дигар низ муайян намудем. Хабарӣ дигар зери унвони «Оилаи бе зӯроварӣ ва хушунат- оилаи солим» 23 июли соли 2019 нашр шудааст.

Мавзуи меҳвари хабарро баргузори мизи мудаввар ташкил медиҳад, аммо муаллиф дар оғоз ба зиёдагӯӣ роҳ дода, дар бораи тадбирҳо дар самти мубориза бо хушунат ва зиндагии ҷавонзане, ки мавриди хушунат қарор дода шудааст, навиштааст.

Масалан, хабар бо ин ҷумла оғоз шудааст: «Истиқлолият рамзи гӯёи озодии миллат ва мамлакат, соҳибхитиёрии давлат ва нишони равшани ватандориву ватандӯстии мо буда, тайи 28 соли охир ҷиҳати боло бурдани сатҳи зиндагонии аҳоли, таъмини ҳаёти осудаву саодатмандонаи ҳар хонадони мамлакат, махсусан баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа, эҳтирому арҷгузорӣ ва ҳифзи ҳуқуқҳои онҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тадбирҳои зиёде амалӣ гардидаанд».

«Талаботи асосӣ дар навиштани хабар кӯтоҳ, муассир ва фаврӣ баён намудани воқеа ва ё нишондиҳанда мебошад». [5, с. 125]

Ин талабот дар хабари мавриди назар риоя нашудааст. Дар идома дар бораи Аниса ном ҷавонзане мисол оварда шудааст: «Ин дафъа Аниса даруни сандуқи калон пинҳон шуд, зеро зарбаи ба танаш расида то ҳол шифо наёфта буд. Падарарӯсаш дар ҳолати мастӣ бо ҳар баҳона ба ӯ даст боло мекунад ва вақте шавҳар аз кор меояд, сабабе барои ҷанг кардани онҳо меҷӯяд».

Дар маҷмуъ, пас аз даҳ ҷумла муаллиф ба мақсади асосӣ – иттилоъ расонидан шуруъ карда навиштааст:

- Дар толори хурди Мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии вилоят дар мавзуи «Ҳамкориҳои байниидоравӣ дар сатҳи маҳаллӣ оид ба пешгирии зӯроварӣ дар оила – мубодилаи таҷрибаҳои мусбӣ ва дурнамои ҳамкориҳо» ва татбиқи Барномаи давлатӣ оид ба пешгирии зӯроварӣ дар оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014-2023 бо иштироки намоёндогони сохторҳои давлатии вилоятҳои Хатлону Суғд мизи мудаввари ҷумҳуриявӣ баргузор гардид.

Сохтори матни хабар аз ҳадафи жанр бармеояд. Яъне тез хабар додан, тарзе хабар додан, ки бо як хондан ё шундан фаҳмида шавад. Воқеаро бе орову пардоз гуфтан ва сухани аслиро бурро баён кардан. [13, с. 21]

Зарурият ва ё мақсади истифодаи даҳ ҷумлаи аввали мавод равшан нест. Дур рафтани аз мавзӯ ва омехта намудани ҷанд воқеа ба ҳам арзиши маводро коста гардонидааст.

Таҳлили мундариҷаи саҳифаҳои нашрияи нишон доданд, ки маводи бештар вобаста ба мавзуи мавриди таҳқиқ соли 2019 ҷоп шудааст. Давоми ин сол дар мавзӯҳои «Хушунат ва пешгирии он», «Зидди хушунат бетарафӣ нашояд», «Қор бо оила: Дар ин ҷода равоншинос бояд буд», «Оилаи бе зӯроварӣ ва хушунат – оилаи солим», «Низоъ дар оила ва сабабҳои он» мавод таҳия шудааст.

Ҳамин тариқ, пажӯҳиши матолиби нашрияи «Ҳақиқати Суғд»-ро вобаста ба хушунат давоми солҳои 2016-2020 метавон ба тариқи зайл хулоса намуд:

- Дар нашрия давоми панҷ соли мавриди таҳқиқ дар мавзуи хушунат ҳамагӣ 9 мавод нашр шудааст;

- Мавзуи хушунат асосан дар қолаби жанри таҳлилӣ – мақола баррасӣ шудааст;

- Ҳайати эҷодии нашрия асосан ба сабаб ва оқибатҳои хушунат таваҷҷуҳ намудаанд;

- Дар маводи нашрия роҳи мубориза ва пешгирӣ аз зухуроти хушунат нишон дода нашудааст;

- Доир ба мавзуи хушунат дар қолаби жанрҳои бадеӣ –публистистӣ ягон мавод нашр нашудааст.

Адабиёт:

1. Баротова Г.Қ. Муаммоҳои иҷтимоӣ ҳуқуқии зӯроварӣ нисбат ба зан дар оила. - Хучанд: Ношир, 2015. -114 с.

2. Ворошилов, В. В. Журналистика. Базовый курс. Учебник. 5-е издание / В. В. Ворошилов. - СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2006. - 640 с.
3. Исмоилзода З. Жанрҳо ва баъзе қолабҳои нав дар журналистика. - Хучанд: Ношир, 2022. -154 с.
4. Мавлонов, Х. Нақши расонаҳо дар шаклгирии афкори умум / Х. Мавлонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. - 2020. – №3. - С.305-309.
5. Муродов, М. Асосҳои эҷоди рӯзноманигорӣ / М. Муродов, О. Салимзода.- Душанбе, 2022.-360 с.
6. Муродов, М. Баъзе масъалаҳои журналистика ва ҳаҷви публитсистӣ / М. Муродов. - Душанбе: Деваштич, 2005. - С. 22.
7. Нуралиев, А.А. Журналистикаи советии тоҷик /А, Нуралиев, А. Саъдуллоев, И. Усмонов, У. Гулмуродов. - Душанбе: «Ирфон», 1989. - 176 с.
8. Саъдулло, А. Жанрҳои таҳлилии матбуот / Асадуллои Саъдулло, Пайванди Гулмурод.- Душанбе, 1994.- 60 с.
9. Сад саволу сад ҷавоб дар бораи зӯроварӣ дар оила. - Душанбе. Академияи муқолима, 2014
10. Суҳанронӣ дар маҷлиси тантанавӣ бахшида ба 100-солагии матбуоти тоҷик [манбаи электронӣ]. URL: <http://president.tj/node/222>
11. Суҳанронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бахшида ба Рӯзи Модар, 7 март соли 2015. [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/8349>
12. Ҳодибоев Ф. Хонавода ва мушкилоти оиладорӣ. - Хучанд: СИ Норматов Н.Н., 2015.-84 с.
13. Усмонов, И. Жанрҳои публитсистика / И. Усмонов. – Душанбе, 2009. – 140 с.

МАВҶЕИ МАТБУОТ ДАР ИНЪИКОСИ МАСОИЛИ ХУШУНАТ НИСБАТ БА БОНУВОН (дар мисоли нашрияи «Ҳақиқати Суғд» дар соли 2016-2020)

Дар мақола нақши матбуоти даврӣ дар инъикоси масоили хушунат нисбат ба замон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Хушунат нисбат ба замон, ки яке аз мушкилоти доғи иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад, дар мақола ҳамчун зуҳуроти номатлуб баррасӣ шуда, пайомдҳои манфии он ба ҷомеа ва давлат нишон дода шудааст. Ҷанбаҳои зӯроварии ҷисмонӣ, руҳӣ, иқтисодӣ ва шахвонӣ дар мисоли маводи нашрияи «Ҳақиқати Суғд» таҳлил шудааст.

Нақши воситаҳои ахбори омма дар инъикос ва пешгирии хушунат ба риштаи таҳқиқ қашида, муҳимияти он дар ташаккули афкори ҷомеа таъкид гардидааст. Ҳамчунин, бо таҳлили ҷузъӣ ва муфассали маводи нашрия хулоса мегардад, ки сарфи назар аз кӯшишҳои матбуот дар инъикоси масоили хушунат, баъзе камбудҳои дар таҳлили амиқ ва фароҳам овардани маълумоти ҳуқуқӣ барои баланд бардоштани маърифати хонандагон мавҷуданд.

Дар мақола аз ҷиҳати илмӣ ва назариявӣ зарурати таҳқиқи минбаъдаи нақши матбуот дар ташаккул ва пешгирии ҷунин мушкилоти иҷтимоӣ ҳамчун хушунат таъкид шудааст.

Вожаҳои калидӣ: воситаҳои ахбори омма, матбуот, нашрия, хушунат, бонувон, инъикос, ҳуқуқи инсон, ҷомеа, маърифати ҳуқуқӣ, жанр, афкори ҷомеа, таҳлил.

ПОЗИЦИЯ СМИ В ОСВЕЩЕНИИ ВОПРОСОВ НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН (на примере издания «Согдийская Правда» в 2016-2020 гг.)

В статье рассматривается роль периодической печати в освещении вопросов насилия в отношении женщин. Насилие в отношении женщин, считающееся одной из наиболее актуальных социальных проблем, рассматривается в статье как нежелательное явление и показаны его негативные последствия для общества и государства. На примере материалов издания «Согдийская Правда» анализируются аспекты физического, психического, экономического и сексуального насилия.

Исследована роль средств массовой информации в освещении и предотвращении насилия, подчеркнута ее важность в формировании общественного мнения. Также при детальном и подробном анализе материалов издания делается вывод о том, что, несмотря на усилия прессы по освещению вопросов насилия, имеются некоторые недостатки в углубленном анализе и предоставлении правовой информации для повышения знаний читателя о проблеме насилия.

Научно и теоретически в статье подчеркивается необходимость дальнейшего исследования роли прессы в формировании и предотвращении такой социальной проблемы, как насилие.

Ключевые слова: средства массовой информации, пресса, публикации, насилие, женщины, отражение, права человека, общество, правовое знание, жанр, общественное мнение, анализ.

THE POSITION OF THE MEDIA IN COVERING ISSUES OF VIOLENCE AGAINST WOMEN (using the example of the publication «Sogdian Pravda» in 2016-2020)

The article examines the role of the periodical press in covering issues of violence against women. Violence against women, considered one of the most pressing social problems, is considered in the article as an undesirable phenomenon and its negative consequences for society and the state are shown. Using the example of materials from the publication «Sogdian Pravda», aspects of physical, mental, economic and sexual violence are analyzed.

The role of the media in covering and preventing violence is examined, and its importance in shaping public opinion is emphasized. Also, in a detailed and thorough analysis of the publication's materials, it is concluded that, despite the press's efforts to cover issues of violence, there are some shortcomings in in-depth analysis and provision of legal information to increase the reader's knowledge of the problem of violence.

Scientifically and theoretically, the article emphasizes the need for further research into the role of the press in the formation and prevention of such a social problem as violence.

Key words: mass media, press, publications, violence, women, reflection, human rights, society, legal knowledge, genre, public opinion, analysis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмоилова Мафтунахон Исмоилхӯчаевна унвонҷӯи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров. Хучанд 735700 maftun_ismoilova@mail.ru (+992) 997-70 - 25 - 28

Самадова Дилбар Ҳасановна дотсенти Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров d-samadova@mail.ru (+992) 927-77-34-27

Сведения об авторах: Исмаилова Мафтунахон Исмаилходжаевна, соискатель Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова. Худжанд 735700 maftun_ismoilova@mail.ru. (+992) 997-70 - 25 - 28

Самадова Дилбар Хасановна, доцент Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова d-samadova@mail.ru. (+992) 927-77-34-27

Information about the authors: Ismailova Maftunokhan Ismailkhodjaevna, PhD student of Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov. Khujand 735700 maftun_ismoilova@mail.ru. (+992) 997-70 - 25 - 28

Samadova Dilbar Khasanovna, Associate Professor of Khujand State University named after Academician Bobojon Gafurov d-samadova@mail.ru. (+992) 927-77-34-27

АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ВА ҲИФЗИ ФАЗОИ ИТТИЛООТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Сафарзода М.Н., доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси
рӯзноманигорӣ, и.в., дотсенти кафедраи журналистика
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Низоми амнияти иттилоотӣ ба таъмини нигоҳ доштани сирри давлатӣ ва асрори дигар, ҳимояи захираҳои иттилоотӣ ва инфраструктураи иттилоотию коммуникатсионӣ аз таъсири иттилоотие, ки барои амнияти давлатӣ хатарнок мебошанд, равона карда мешавад.

Эмомалӣ Раҳмон

Дар шароити ҷаҳонишавии амнияти иттилоотӣ мушкилоти зиёде ба миён меоянд, ки ба мақомоти давлатӣ, ширкатҳои хусусӣ ва ҳам ба корбарони инфиродӣ таъсири худро мерасонанд. Афзоиши робитаҳои фаромарзӣ ва табодули иттилоот боиси қолишҳо ва таҳдидҳои нав мегарданд, ки идора ва ҳифзи муассирро талаб мекунад. Яке аз мушкилоти асосӣ афзоиши қиноватҳои киберӣ мебошад. Теъдоди бештари созмонҳо ва ниҳодҳои давлатӣ ҳадафи ҳакерҳо ва ҷосусони киберӣ мешаванд, ки мехоҳанд маълумоти махфӣ ба даст оранд ё ба дигарон тавассути таҷҳизоти техникӣ зарар расонанд. Воқеан, бо воситаи тарғиботи сартосарӣ, ки тавассути матбуот, воситаҳои электронии ахбор ва Интернет сурат мегирад, ба ҷомеа афкори муайяне бор гардида, ҳамзамон ахлоқи ҷамъиятӣ, сохторҳои нигоҳдорандаи он вайрон карда мешаванд.

Истилоҳ ё мафҳуми амнияти иттилоотӣ дар Русия пас аз пошхӯрии Ҳукумати Шуравӣ маъмул шуда бошад, пас пайдошавии ин истилоҳ дар Тоҷикистон ба солҳои 2000-ум рост меояд.

Яке аз таҳқиқотчиёни ин мавзӯ Ниезов А.С. қайд мекунад, ки «...таърифи амнияти иттилоотӣ дар Концепсияи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон (соли 2003), тақрори таърифи амнияти иттилоотии концепсияи амнияти иттилоотии Федератсияи Русия (соли 2000) ва Доктринаи амнияти иттилоотии ФР (соли 2000) мебошад ва ин таърифи умумӣ ба дарки пурраи «амнияти иттилоотӣ» мусоидат намекунад». [3, с. 18] Ба андешаи ӯ баъзан амнияти иттилоотиро ба мафҳуми ҳифзи иттилоот ҳаманро ва бо ин доираи онро маҳдуд менамоянд. Ин мафҳум одатан дар доираи техникаи амнияти иттилоотӣ маҳдуд маънидод мешавад. Вай ҳамчунин қайд менамояд, ки фазои иттилоотӣ - «дар Тоҷикистон ба мафҳуми соф техникӣ мубаддал мегардад, зеро дар зери мафҳуми фазои иттилоотӣ фазои воқеӣ-физикӣ фаҳмида мешавад». [3, с. 18] Фазои иттилоотӣ ин на танҳо фазои физикӣ, балки фазои иҷтимоист ва он объекти амнияти иттилоотӣ аст. Ва давлат субъекти амнияти иттилоотӣ мебошад.

Вақте ки суҳан дар ҷанги иттилоотӣ махсус истифода мешавад, вай барои инсон нерӯи харобкунанда дорад. Феълан дар шароити имрӯзаи ҷанги иттилоотӣ, ки дар як вақт ҳам хабари воқеӣ ва ҳам хабари дурӯғ аз ҷониби сомонаҳои интернетӣ паҳн мешавад, амнияти ҷомеа зери хатар аст. Ҷаҳонишавӣ ба ҳамлагарон имкон медиҳад, ки ҳамлаҳоро аз ҳар ғӯшаи ҷаҳон оғоз кунанд, ки ошкор ва боздоштани онҳоро мушкилтар мекунад. Чуноне ки муҳаққиқи масоили сиёсӣ Т. Азимов иброз доштаанд: «Ҳоло мо дар як шароити ҳассосу тағйирёбанда қарор дорем, ки ҳамарӯза воқеаҳои сиёсӣ ба худ тобиши нав пайдо менамоянд. Ва ҳар як кишвар кӯшиш дорад, ки дар ин вазъият бо тамоми қувваи зехниву иқтисодии баҳри ҳимояи амнияти миллӣ, манфиатҳои миллӣ, таъмини беҳатарии миллӣ, таъмини озӯқаворӣ миллӣ, таъмини ҳуқуқи шаҳрвандон, таъмини саломатии мардум, таъмини беҳбудии ҳаёти солими мардум ва амсоли инҳо ҷидду талош намояд». [7]

Вобаста ба ин, барои мамлакати мо масъалаҳои шинохту арзёбии иқтидори воқеии техникаи кишвар, омӯхтан ва самаранок истифода бурдани технологияи иттилоотии ҳозиразамон аҳаммияти ҳалқунанда пайдо менамояд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 93 ташкилоти телевизиониву радиои ва студияҳои истеҳсоли маҳсулоти аудиовизуалӣ фаъолият менамоянд. Аз ин шумора 13 телевизиони давлатӣ, 10 радиои давлатӣ, 20 телевизиони ғайриҳукуматӣ, 23 радиои ғайриҳукуматӣ, 13 телевизиони ноқилӣ, 1 телевизиони АйПи (IP) ва 13 студияи истеҳсоли маҳсулоти аудиовизуалӣ мебошанд. [8]

Мушкилоти дигар ба ҳифзи маълумоти шахсӣ марбут аст. Дар айни замон, аксари одамон Интернетро барои табодули иттилоот ва харид фаълоне истифода мекунанд. Дар натиҷа, микдори зиёди маълумоти шахсӣ дар интернет нигоҳ дошта мешаванд ва дар хатари дуздӣ ё сӯиистифода қарор доранд. Чаҳонишавӣ назоратро аз болои коркард ва нигоҳдории маълумоти шахсӣ душвор мегардонад, ки хатари вайрон кардани махфият ва ихроҷи иттилоотро зиёд мекунад. Инчунин, чаҳонишавӣ боиси афзоиши шумораи осебпазирии технологӣ мегардад. Таҳияи нармафзор ва сахтафзор дар миқёси байналмилалӣ сурат мегирад, ки ин маънои онро дорад, ки системаҳо метавонанд, осебпазирҳои ниҳонӣ дошта бошанд, ки аз ҷониби ҳамлагарон метавонанд истифода шаванд. Мушкилоти навбатӣ ин таҳдиди терроризми киберӣ мебошад. Тавре муҳаққиқ Ф. Холиқов қайд менамояд, ки муборизаҳои иттилоотӣ унсури марказии ҷангҳои иттилоотӣ буда, «Дар раванди ба амал омадани ин муборизаҳо ҳуҷумҳои киберӣ ва ҳуҷумҳои иттилоотиро баръало мушоҳида намудан мумкин аст. Худи иттилоот, ки барои коркарди он технологияҳои муосир ба вучуд оварда шудаанд, объекти асосии сиёсати давлатӣ ва муборизаҳои сиёсӣ иттилоотиро ташкил медиҳанд». [5, с. 18]

Шароити чаҳонишавӣ ба созмонҳои террористӣ имкон медиҳад, ки фазои кибериро ҳамчун абзори тарҳрезӣ ва ҳамоҳангсозии ҳамлаҳо истифода баранд. Ҳамлаҳо ба инфрасохтори муҳимми иттилоотӣ метавонанд ба амнияти миллӣ ва иқтисодиёт зарари ҷиддӣ расонанд. Барои ҳалли самарабахши ин проблемаҳо созишномаҳои байналхалқӣ ба вучуд оварда, ҷидду ҷаҳди ҳамаи давлатҳо ва тарафҳои манфиатдорро мутобиқ кардан лозим аст. Мунтазам навсозӣ ва таҳияи усулҳои нави ҳифзи иттилоот низ ҷузъҳои муҳимми таъмини амнияти иттилоотӣ дар шароити чаҳонишавӣ мебошанд.

Чаҳонишавӣ баробари ба даст овардани манфиатҳои зиёди иқтисодӣ ва фарҳангӣ, дар соҳаи амнияти иттилоотӣ мушкилоти навро низ ба вучуд меорад. Бо технологияҳои босуръат рушдбанда ва коммуникатсияҳои ҷаҳонӣ, ҳифзи иттилоот аз ҳарвақта дида муҳимтар аст. Дар мақолаи мазкур мо мушкилоти амнияти иттилоотиро, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ ба онҳо рӯ ба рӯ мешаванд ва роҳҳои ҳалли онҳоро баррасӣ хоҳем кард. Бо рушди интернет ва технологияҳои рақамӣ, таҳдидҳои киберӣ мураккабтар ва гуногунранг шуданд. Чаҳонишавӣ маънои онро дорад, ки системаҳои иттилоотӣ ва пойгоҳҳо метавонанд ҳадафи ҳамлаҳо аз ҳар гӯшаи ҷаҳон гарданд. Киберҷинояткорон ва ҳакерҳои давлатӣ метавонанд ба системаҳо ворид шаванд ва ба маълумоти махфӣ дастрасӣ пайдо кунанд, ки ба шахсони алоҳида, ширкатҳо ва ҳатто миллатҳо таҳдид мекунад. Ҷамъоварӣ ва коркарди маълумоти шахсӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи ширкатҳои технологияи ҷаҳонӣ шудааст. Аммо, ин амал хатари ихроҷи маълумот ва вайрон кардани дахлатнопазирӣ ба вучуд меорад. Ширкатҳои ҷаҳонӣ метавонанд, микдори зиёди маълумотро дар бораи корбарон бидуни ризоияти онҳо ҷамъоварӣ кунанд, ки нигарониҳо аз нуқтаи назари амнияти иттилоотиро ба миён меоранд. Барои муваффақ гардидан ба амнияти иттилоотӣ мо иҷрои чунин амалҳоро муҳим ва саривақтӣ мешуморем:

1. Рушди технологияҳои муосири дифои киберӣ ва усулҳои ошкор кардани ҳамла;
2. Таълим ва омодагӣ мутахассисон дар соҳаи киберамният;
3. Ҳамкориҳои байналмилалӣ барои мубориза бо таҳдидҳои киберӣ ва таъсиси ҷаҳорҷӯби меъёрӣ;
4. Ҷорӣ намудани танзими қатъии ҷамъоварӣ ва истифодаи маълумоти шахсӣ;
5. Таҳия ва татбиқи усулҳои рамзгузорӣ ва анонимизатсияи додаҳо;

б. Таъмини шаффофият ва розигии корбарон дар бораи чамъоварӣ ва коркарди маълумоти онҳо.

Ҳамлагарон метавонанд, тавассути эҷод ва паҳн кардани маълумоти бардурӯғ афкори чамъиятиро дигар кунанд. Инфрасохтори муҳим ба монанди шабакаҳои энергетикӣ, системаҳои молиявӣ ва нақлиёт ҳадафи ҳамлаҳои киберӣ шудаанд. Нобуд ё қатъи чунин системаҳо метавонад, барои суботи ҷаҳонӣ оқибатҳои фалокатбор дошта бошад. Бояд қайд кард, ки дар пешгирии аз амалҳои кибертеррористӣ ва паҳн намудани дезинформатсия аз ҷониби шахсони алоҳида ва ё гурӯҳҳои муташаккил нақши васоити ахбори омма хеле бориз мебошад. Тавре Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд кардаанд: «Манфиат ва арзишҳои миллӣ ва суботи оромии ҷомеа тақозо менамояд, ки воситаҳои ахбори оммаи ватанӣ натавонанд дастгоҳи тавоноии хабарӣ бошанд, балки дар муборизаи иттилоотӣ барои ҳифзи манфиатҳои миллӣ, алалхусус, амнияти давлатӣ ва ҷомеа хидмат намоянд» [4, с. 357].

Дар ҷаҳони имрӯза иттилоот ба яке аз сарватҳои пурарзиш табдил ёфтааст ва ҳифзи он аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Ихроҷи маълумоти махфӣ ё ҳамла ба системаҳои иттилоотӣ метавонад ба оқибатҳои ҷиддӣ, аз ҷумла талафоти молиявӣ, ифшоии сирри тичоратӣ ё поймолкунии ҳуқуқи инсон оварда расонад. Аз ин рӯ, мушкилоти амнияти иттилоотӣ рӯз то рӯз аҳамияти бештар пайдо мекунад ва муносибати ҳамгиро талаб месозанд.

Амнияти иттилоотӣ ҷанбаи муҳимми ҷаҳони муосир, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Он чораҳо ва сиёсатҳоеро дар бар мегирад, ки ба ҳифзи фазои иттилоотӣ аз таҳдидҳои гуногун, аз қабили ҳамлаҳои ҳакерӣ, ҷиноятҳои киберӣ ва ҷосусӣ нигаронида шудаанд. Бо рушди фанновариҳои интернетӣ ва дастрасӣ ба шабакаҳои иҷтимоӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои фазои иттилоотии ин кишвар имконот ва ҷолишҳои нав ба вучуд омадааст. Дар ин матлаб таъсири шабакаҳои иҷтимоӣ ба фазои иттилоотии Тоҷикистон ва вижагироеро, ки дар ин замина пайдо мешаванд, баррасӣ хоҳем кард. Дар миёни аҳолии Тоҷикистон шабакаҳои иҷтимоӣ аз қабили Фейсбук, Инстаграм, ВКонтакте ва Телеграм густурда шудаанд. Ин барои шахрвандон имкониятҳои нав барои муошират, табодули иттилоот ва изҳори фикру ақидаҳо фароҳам меорад. Аммо бо афзоиши маъруфияти шабакаҳои иҷтимоӣ як қатор саволҳо ва мушкилоти муҳим ба миён меоянд. Шабакаҳои иҷтимоӣ ба як минбари баррасии масоили сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар Тоҷикистон табдил ёфтаанд. Тавре коршиноси соҳа З. Давлатов қайд намудааст: «Иттилоърасонӣ ва муборизаи иттилоотӣ тайи чанд соли охир дар тамоми давлатҳои дунё, махсусан ба тариқи расонаҳои иҷтимоӣ, нисбат ба дигар намуди ВАО қувваи бештаре пайдо намудааст. Бо истифода аз раванг ёфтани системаҳои иттилоърасонӣ гурӯҳҳои тундрав ва ҷудоихоҳу фитнаангез ҳадафҳои хешро бо истифода аз дину оин ва расму русуму гӯё тарзи ҳаёти исломӣ миёни мардум пиёда месозанд ва ба ин васила, афроди ноогоҳ аз донишҳои динӣ ва дунявиро ба самти хеш мекашанд, то ҳадафҳои ғаразноки хешро тавассути эшон миёни мардум тарғиб намоянд». [6]

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати таъмини амнияти иттилоотӣ як қатор тадбирҳои андешида шудаанд. Соли 2004-ум Қонун «Дар бораи ҳифзи иттилоот» қабул карда шуд, ки муносибат бо иттилоот, ҳифзи он ва ҷавобгарӣ барои қонунвайронкуниро танзим мекунад. Як ҷанбаи муҳимми амнияти иттилоотӣ ҳамкориро бо дигар кишварҳо ва созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла дар соҳаи иктишофӣ ва табодули иттилоот дар бораи таҳдидҳо мебошад. Ҳадафи ин тадбирҳои таъмини амнияти фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳифзи системаҳои иттилоотии давлатӣ ва тичоратӣ, инчунин пешгирии паҳншавӣ ва истифодаи ғайриқонунии иттилоот мебошад. Чунин тадбирҳо ва сиёсатҳо ба фароҳам овардани фазои устувору беҳатари иттилоотӣ мусоидат мекунад, ки шартҳои муҳимми рушди ҷомеаи муосир мебошад. Чуноне ки муҳаққиқон қайд мекунанд «Дар раванди ташаккулёбии ҷомеаи иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ технологияҳои гуногуни иттилоотию коммуникатсионӣ ба таври фаъол мавриди истифода қарор дода мешаванд ва маҳз дар чунин шароит иттилоот ва манбаъҳои иттилоотӣ яке аз омилҳои муҳимтарини рушди инсон, ҷомеа ва давлат ба шумор меравад» [2, с. 147]

Дар ҷаҳони муосир амнияти иттилоотӣ ба яке аз мушкилоти асосии давлатҳо табдил ёфтааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ аз мушкилоти мазкур истисно нест. Рушди технологияҳои иттилоотӣ барои рушди иқтисодӣ ва пешрафти иҷтимоӣ имкониятҳои нав фароҳам меорад, аммо дар ин байн як қатор таҳдидҳо ба амнияти фазои иттилоотӣ ворид мегарданд.

Яке аз хатарҳои дигаре, ки имрӯзҳо на танҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон, балки тамоми ҷомеаи ҷаҳониро фаро гирифтааст, ин шабакаҳои иҷтимоӣ ва иттилооти дар онҳо паҳншаванда мебошад. Шабакаҳои иҷтимоӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти мо гардида, ба фазои иттилоотии мо таъсири зиёд мерасонанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мисли дигар кишварҳо шабакаҳои иҷтимоӣ васеъ паҳн гардида, ба воситаи тавоноии муошират ва табодули иттилоот табдил ёфтаанд. Муҳаққиқ Гулов С.Н. дар ин маврид чунин андеша дорад: «Имрӯзҳо дастрасӣ ба иттилоот тариқи технологияҳои нави иттилоотиву иртиботӣ як ҷузъи муҳимми рӯзгори мардум гардидааст, ки истифода намудани интернет аз ҷумлаи онҳо мебошад. Тибқи омори расмӣ, беш аз нисфи сокинони мамлакатамон аз шабакаи интернет истифода мекунанд. Иқрор бояд шуд, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ аҳолии ягон кишвар баробари мардуми мо имкониятҳои дастрасӣ ба интернетро надоранд». [1, с. 116–123].

Аммо, дар баробари ин, шабакаҳои иҷтимоӣ ҳам ҷанбаҳои мусбат ва ҳам манфиро пешниҳод мекунанд, ки бояд ба назар гирифта шаванд. Бояд гуфт, ки ВАО-и иҷтимоӣ платформаеро фароҳам меорад, ки корбарон метавонанд дар он озодона андешаҳои худро баён кунанд ва имкони мубодила кардани маълумотро дошта бошанд. Ин ба озодии баён мусоидат мекунад ва ба шаҳрвандон имкон медиҳад, ки дар муҳофизатҳои ҷамъиятӣ ҷаълола иштирок кунанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ барои шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як манбаи муҳимми хабару иттилоот табдил ёфтаанд. Бо истифодаи густурдаи смартфонҳо ва дастрасӣ ба интернет, одамоне метавонанд дар як лаҳза аз манобеи гуногун хабару иттилооти муосирро дастрас кунанд. Бо вучуди ин, шабакаҳои иҷтимоӣ низ бо мушкили маълумоти бардурӯғ ва паҳншавии хабарҳои қалбақӣ рӯбарӯ ҳастанд. Шабакаҳои иҷтимоӣ ба фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири қавӣ доранд. Онҳо озодии сухан, рушди ҷаълолнокии онлайнро ҳавасманд мекунанд ва дастрасиро ба иттилоот таъмин месозанд. Бо вучуди ин, мушкилоте ба монанди маълумоти бардурӯғ ва осебпазирии корбарон низ вучуд доранд. Барои ба ҳади аксар расонидани манфиатҳои васоити ахбори иҷтимоӣ ва кам кардани хатарҳо, таҳияи механизмҳои муассири танзим, мусоидат ба саводнокии ВАО ва дастгирии шаффофият ва ҳамкорӣ зарур аст. Танҳо дар он сурат шабакаҳои иҷтимоӣ ба як абзори мусоидат ба рушди фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил меёбанд.

Мушкилоти асосии амнияти иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ чунинанд 1. Ҷиноятҳои киберӣ: Дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳакерҳо, ҷинояткорони киберӣ ва ҳакерҳои давлатӣ ҳарчӣ бештар метавонанд ба системаҳои иттилоотӣ ҳамла кунанд. Онҳо метавонанд маълумоти шахсиро дуздида, нармафзори зарароварро паҳн намоянд ва ҷосусӣ кунанд. 2. Муҳандисии иҷтимоӣ: Дар раванди ҷаҳонишавӣ, муҳандисии иҷтимоӣ ба як таҳдиди бештар маъмул табдил меёбад. Ҳамлагарон метавонанд, шабакаҳои иҷтимоӣ ва почтаи электрониро истифода баранд, то одамоне таҳрик кунанд ва ба маълумоти махфӣ дастрасӣ пайдо намоянд. 3. Шабакаҳои тақсимшуда: Ҷаҳонишавӣ боиси рушди шабакаҳои тақсимшуда гардид, ки табодули маълумотро тавассути Интернет имкон медиҳанд. Аммо, ин ҳамзамон маънои онро дорад, ки системаҳои иттилоотӣ ба ҳамлаҳо ва ихроҷи маълумот бештар осебпазир мешаванд. 4. Набудани ҳамоҳангсозии қонунгузорӣ: Дар раванди ҷаҳонишавӣ ҳар як кишвар қонунҳо ва сиёсатҳои худро дар соҳаи амнияти иттилоотӣ дорад. Набудани ҳамоҳангсозӣ мубориза бо ҷиноятҳои кибериро душвор мегардонад ва дар амнияти иттилоотӣ камбудихо ба вучуд меорад.

Амнияти иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ аҳаммияти бештар пайдо мекунад. Ҳалли ин мушкилот талоши муштараки ҳукуматҳо, ширкатҳо ва шаҳрвандонро талаб мекунад. Фақат бо талошҳои муштарак амниятро дар ҷаҳоне таъмин кардан мумкин аст, ки иттилоот ба манбаи асосӣ табдил ёфтааст.

Таҳияи системаи муассири ҳифзи ҳуқуқӣ ва ташкилии додаҳо ва системаҳои иттилоотӣ як қадами зарурии кафолати амнияти фазои иттилоотӣ мебошад. Ин таҳияи сиёсатҳо ва тартибот, муқаррар кардани стандартҳо, талабот ва ҳифзи ҳуқуқҳои корбаронро дар бар мегирад.

Рушди технологияҳои иттилоотӣ ва мушкilotи амнияти иттилоотӣ дар Тоҷикистон аз бандҳои зерин иборат мебошанд: 1. Чиноятҳои киберӣ: Бо рушди фаъоли технологияҳои иттилоотӣ дар Тоҷикистон таҳдидҳои нав дар шакли чиноятҳои киберӣ ба вучуд меоянд. Ба инҳо ҳакерӣ, вирусҳо, фишинг, дуздии шахсият ва нармафзори зараровар дохил мешаванд. Тоҷикистон бояд механизмҳои худро барои ошкор, пешгирӣ ва мубориза бо чиноятҳои киберӣ таҳия кунад. 2. Норасоии кадрҳо: Яке аз мушкilotи аслии амнияти иттилоотӣ дар Тоҷикистон нарасидани кадрҳои соҳибхтисос дар ин соҳа аст. Рушди системаи маориф ва барномаҳои махсусгардонидашудаи киберамният, инчунин ҷалби мутахассисону коршиносони ҷавон ба кор бо амнияти иттилоотӣ зарур аст. 3. Заминаи қонунгузорӣ: Ҷанбаи муҳими таъмини амнияти иттилоотии муассир ин қабули қонунгузори мувофиқ ва эҷоди механизмҳои боэътимоди ҳуқуқӣ мебошад. Дар Тоҷикистон бояд қонунҳои таҳия ва тақмил дода шаванд, ки фаъолиятро дар соҳаи амнияти иттилоотӣ танзим намуда, ҳифзи маълумоти шахсӣ ва ҳуқуқи корбаронро таъмин намоянд. 4. Ҳамкории байналмилалӣ: Ҳалли мушкilotи амнияти иттилоотӣ ҳамкороиро на танҳо дар сатҳи миллӣ, балки дар арсаи байналмилалӣ низ тақозо мекунад. Муколама ва табодули таҷриба бо кишварҳои дигар, иштирок дар ташаббусҳои байналмилалӣ ва лоиҳаҳои муштарақ оид ба амнияти иттилоотӣ муҳим аст. Дурнамо ва роҳҳои ҳалли ҳифзи фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон: 1. Таълим ва тарбия: Барномаҳои махсуси таълимӣ оид ба амнияти иттилоотӣ таҳия карда, барои баланд бардоштани малакаи мутахассисон ва ҷалби ҷавонони болаёқат шароит фароҳам оварда шавад. 2. Рушди бахши амнияти киберӣ: Давлат бояд рушди соҳаи киберамниятро дастгирӣ намуда, таъсис ва рушди ширкатҳои марбут ба амнияти иттилоотиро ҳавасманд намуда, дар ин самт ёрии ҳуқуқӣ ва молиявӣ расонад. 3. Мониторинг ва воқуниши пайваста: Системаҳои мониторинг ва воқуниш ба таҳдидҳои амнияти иттилоотӣ бояд барои ошкор ва пешгирии ҳамлаҳои киберӣ ва дигар таҳдидҳо тақвият дода шаванд. 4. Ҳифзи ҳуқуқӣ ва ташкилӣ: Таҳияи системаи муассири ҳифзи ҳуқуқӣ ва ташкилии додаҳо ва системаҳои иттилоотӣ як қадами зарурии кафолати амнияти фазои иттилоотӣ мебошад. Ин таҳияи сиёсатҳо ва тартибот, муқаррар кардани стандартҳо ва талабот ва ҳифзи ҳуқуқҳои корбаронро дар бар мегирад. Хулоса амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои муҳими стратегӣ мебошанд. Тақмили қонунгузорӣ ва сиёсат дар ин самт, рушди кадрҳо ва таҷриба дар соҳаи киберамният, таҳкими ҳамкорӣ ва ҳамкории байналмилалӣ зарур аст. Танҳо бо саъю кӯшишҳои муштарақ мо метавонем ҳифзи боэътимоди фазои иттилоотиро таъмин намуда, амнияти ҳамаи истифодабарандагони Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин намоем.

Адабиёт:

1. Гулов, С.Н. Пешвои миллат ва рушди радиову телевизион [Матн] / С. Гулов // Воситаҳои ахбори омма ва ташаккули давлатдорӣ миллӣ (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, 2021. – С. 116–123.
2. Муҳаммад А.Н., Сафарализода Х.Қ. Амнияти миллӣ. Воситаи таълимӣ. – Душанбе, 2019. - 226 с.
3. Ниёзов А.С. Амнияти иттилоотӣ ва идоракунии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишқадаи тақмили ихтисоси хизматчиёни давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.- 2010.№- 1.- С.18-26
4. Раҳмон Эмомалӣ Уфукҳои Истиқлол / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ганҷ-Нашриёт, 2018. – 436 саҳ.
5. Холиқов Ф.А. Амнияти иттилоотӣ ҳамчун омили таъмини амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.А. Холиқов // автореф. номз. илмҳои сиёсӣ - 23.00.02-Ниҳодҳо, равандҳо ва технологияҳои сиёсӣ. – Душанбе, 2022. – 35 саҳ.

6. <https://khovar.tj/2020/06/tamini-amniyati-ittiloot-dar-to-ikiston-vaz-va-durnamo-mulo-iza-oi-sardori-rayosati-taminoti-ittilootii-mts-nazdi-prezidenti-t/>
7. <https://faraj.tj/sahifai-asosy/amniyat/tasiri-vao-ba-amnijati-milly/>
8. <http://javonon.tj/news/culture/faoliyati-93-tashkiloti-televizionivu-radio-dar-to-ikiston/>

АМНИЯТИ ИТТИЛООТӢ ВА ҲИФЗИ ФАЗОИ ИТТИЛООТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Мақола ба яке аз мавзӯҳои муҳим, амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар мақола паҳлуҳои гуногуни низоми амнияти иттилоотӣ, ҳимояи захираҳои иттилоотӣ ва инфрасохтори иттилоотию коммуникатсионӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудаанд.

Тавре муаллиф қайд мекунад, чамъоварӣ ва коркарди маълумоти шахсӣ як ҷузъи ҷудонашавандаи ширкатҳои технологияи ҷаҳонӣ шудааст. Аммо, ин амал хатари ихроҷи маълумот ва вайрон кардани даҳлатнопазириро ба вучуд меорад. Ширкатҳои ҷаҳонӣ метавонанд, миқдори зиёди маълумотро дар бораи корбарон бидуни ризоияти онҳо чамъоварӣ кунанд, ки нигарониҳо аз нуқтаи назари амнияти иттилоотию ба миён меоранд.

Шароити ҷаҳонишавӣ ба созмонҳои террористӣ имкон медиҳад, ки фазои кибериро ҳамчун абзори тарҳрезӣ ва ҷамоҳангсозии ҷамлаҳо истифода баранд. Ҷамлаҳо ба инфрасохтори муҳими иттилоотӣ метавонанд ба амнияти миллӣ ва иқтисодиёт зарари ҷиддӣ расонанд.

Дар анҷоми мақола муаллиф иброз меорад, ки такмили қонунгузорӣ ва сиёсат дар ин самт, рушди кадрҳо ва таҷриба дар соҳаи киберамният, таҳкими ҳамкорихои байналмилалӣ зарур аст.

Калидвожаҳо: амнияти иттилоотӣ, қонунгузорӣ, фазои иттилоотӣ, захираҳои иттилоотӣ, ҳифзи ҳуқуқ, табодули маълумот, чамъият, дастрасӣ, Интернет, сомона, афзоиш, миқдор, восита, маҳдуд.

ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Статья посвящена одной из важных тем информационной безопасности и защите информационного пространства Республики Таджикистан. В статье рассматриваются различные аспекты системы информационной безопасности, защиты информационных ресурсов и информационно-коммуникационной инфраструктуры.

Как отмечает автор, сбор и обработка персональных данных стали неотъемлемой частью глобальных технологических компаний. Однако такая практика создает риск утечки данных и нарушения конфиденциальности. Глобальные компании могут собирать большие объемы данных о пользователях без их согласия, что вызывает опасения с точки зрения информационной безопасности.

Глобализация позволяет террористическим организациям использовать киберпространство в качестве инструмента для планирования и координации атак. Атаки на критически важную информационную инфраструктуру могут нанести серьезный ущерб национальной безопасности и экономике.

В конце статьи автор констатирует, что необходимо совершенствовать законодательство и политику в этой сфере, развивать кадры и опыт в сфере кибербезопасности, укреплять международное сотрудничество.

Ключевые слова: информационная безопасность, законодательство, информационное пространство, информационные ресурсы, правоохранительная деятельность, обмен данными, общество, доступ, Интернет, сайт, рост, количество, средства, ограниченность.

INFORMATION SECURITY AND PROTECTION OF THE INFORMATION SPACE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article is devoted to one of the important topics of information security and protection of the information space of the Republic of Tajikistan. The article examines various aspects of the information security system, protection of information resources and information and communication infrastructure.

As the author notes, collecting and processing personal data has become an integral part of global technology companies. However, this practice creates the risk of data leakage and privacy violations. Global companies can collect large amounts of data about users without their consent, which raises concerns from an information security perspective.

Globalization allows terrorist organizations to use cyberspace as a tool to plan and coordinate attacks. Attacks on critical information infrastructure can cause serious damage to national security and the economy.

At the end of the article, the author states that it is necessary to improve legislation and policy in this area, develop personnel and experience in the field of cybersecurity, and strengthen international cooperation.

Key words: information security, legislation, information space, information resources, law enforcement, data exchange, society, access, Internet, website, growth, quantity, resources, limitations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Манучехри Начот, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, дотсенти кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

Сведения об авторе: Сафарзода Манучехри Наджот, доктор философии (PhD), доктор по специальности журналистики, доцент кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

Information about the author: Safarzoda Manuchehri Nadzhot, Doctor of Philosophy (PhD), doctor in journalism, Associate Professor of the Department of Journalism of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov street - 16. Tel.: 918484405, E-mail. nadzhotzoda@mail.ru

ТДУ: 80/84 (2-тоҷ)
A-28

ҶАНБАҲОИ ИҶТИМОИИ ТЕЛЕВИЗИОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҲАЁТИ ИНСОН

Алишери Абдулмаҷид, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Телевизиони муосир, ки ҳамчун воситаи демократикунории ҷомеа ва имкони баланд бардоштани сатҳи маърифатӣ ва фарҳангии он пешбинӣ шудааст, қодир ба тавлиди воқеияти нави иҷтимоӣ-фарҳангӣ «медиа» гардидааст.

Телевизион аз замони таъсиси худ ба технологияҳои навтарини эҷоди моделҳои воқеияти нав така мекунад, ки онҳоро шуури ҷамъиятӣ ҳанӯз ба қадри кофӣ азхуд накардааст. Телевизион, ки ҳамчун воситаи техникаи интиқоли иттилоот ба масофа ихтироъ шуда буд, ба гуфтаи ихтироъкорон, бояд ҷомеаро демократӣ карда, фазои иттилоотиро васеъ намуда, дастрасии баробарро ба тамоми қишрҳои аҳоли таъмин намояд. Ба қор андохта шудани телевизорҳои ранга низ бо руҳбаландии қалон пешвоз гирифта шуд, ки ин дарки

хиссиёти тамошобинонро хеле баланд бардошт. Одамон на танҳо дар бораи ҷаҳони гирду атроф маълумот гирифтанд, балки худро дар «воқеияти ВАО» пайдо карданд.

Ба ақидаи муҳаққиқи соҳаи телевизион Р. Вилямс «Дар ҳоле ки хузури ВАО ҳам дар ҷомеа ва ҳам дар ҳаёти шахсии фард афзоиш меёбад, баррасиҳои пуршукӯҳ дар бораи телевизион ҳамчун воситаи мусбати дигаргуниҳои иҷтимоӣ бо баёнҳои боздорандатар иваз карда шуданд». [1, с. 85-86]

Телевизион яке аз беҳтарин ихтироҳои инсонист. Мо фаромӯш карда истодаем, ки ҷаҳон бе телевизион чӣ буд. Ҳама медонанд, ки телевизиони имрӯза дар ҷаҳон чӣ қувваи бузург дорад. Ба шарофати телевизион мо миқдори зиёди иттилоотро ба даст меорем. Он барои таълим имкониятҳои оличаноб фароҳам меорад. Ва телевизион дар миёни расонаҳои дигар беҳтарин имконияти дастрасии осону фаҳмои иттилоот мебошад. Муҳаққиқи соҳа С. Гулов низ ишора менамояд, ки «Дар расонаҳои электронӣ иттилобарсонӣ нақши муҳим дорад. Яъне аз нигоҳи феврият телевизион дар расонидани иттилоъ бартарӣ дорад». [3, с. 161]

Мо инчунин тавассути тамошои филмҳои ҳуҷҷатӣ, барномаҳои илмӣ, мувоҳидаҳо ва омӯхтани масъалаҳои муҳимми рӯз оғоҳтар мешавем.

Телевизионро В.Л. Свик барои он муассир медонад, ки он ҳам садо ва ҳам навор пахш мекунад. Аз ин лиҳоз, телевизионро муваффақ шуморида таъкид менамояд: «Қудрати телевизион дар он аст, ки пешниҳоди ӯ диданӣ ва инкорнашаванда аст». [14, с. 23] Телевизион қодир аст, ки ба дарки инсон дар бораи воқеияти атроф ба таври нозук таъсир расонад ва муносибат ва ақидаҳоро дар бораи ҷаҳони иҷтимоӣ ташаккул диҳад. Тавре муҳаққиқони соҳаи журналистика Д. Давронов ва Ҷ. Раҳмонова мегӯянд: «замоне баробари фарорасии шом кӯчаҳо серодам мешуд, акнун баръакс ҳолӣ мешавад. Одамон сӯи хона мешитобанд, то аз хабару навигариҳои ачиби «Оинаи сеҳрнок»-и худ бенасб намонанд. Қаблан кунҷқобӣ одамонро сӯи тиреза мебард, акнун сӯи телевизион мебарад. Албатта, ин раванга аз равангаи пешин хеле хурд аст, вале на кӯчаи наздиктарин, балки вай олами беинтиҳоеро дар пеши назар ҷилвагар месозад». [4, с. 8]

Ҷанбаҳои иҷтимоии телевизион таъсирест, ки васоити ахбори омма аз замони пайдоиши худ ба ҷомеа дорад. Боварӣ ба он ки ин таъсир ба таври назаррас буд, дар назарияи васоити ахбори омма аз ибтидои худ ба таври назаррас безътиной карда шудааст. Бо вучуди ин, баҳсҳои зиёде вучуд доранд, ки ин таъсирот чӣ гунаанд, оқибатҳои он то чӣ андоза ҷиддӣ ҳастанд ва оё ин таъсирот бо муоширати одамон бештар ё камтар ҳастанд. Ҳарчанд бисёре аз баҳсҳо дар бораи таъсири телевизион ба ҷомеа манфӣ буд, назарияшиноси ВАО Ҷошуа Мейровитз бар ин назар аст, ки «Васоити ахбори омма камтар фишоре дорад, ки тамошобинонро тела медиҳад ва бештар дасте дорад ва нуқтаи назари худро ба соҳаҳо ва мавзӯҳои, ки қаблан ба онҳо дастрасӣ надоштанд, ҳидоят мекунад». [17, с. 39-53]

Акнун нафароне, ки мехоҳанд ҷомеаро идора кунанд, пеш аз ҳама аз неруи телевизион истифода менамоянд. Муҳаққиқи соҳаи журналистика Асадулло Саъдуллоев гуфтаанд: «То солҳои 90-ум мо фақат аз журналистикаи рус бохабар будем (ҳарчанд ғановати ВАО-и русиро ягон мамлакат надорад), истиқлолият дари ҷаҳонро ба рӯи мо боз кард. Мо аз эссеи амрикоиву англисӣ то шоуҳои беҳисобу интернетжурналистика ва онлайн журналистика оғоҳ шудем. Вақти омӯхтан омад. Ин бузургтарин неъмат истиқлолият аст». [10, с. 92] Бояд дар хотир дошт, ки интиҳоби аудитория имрӯз беҳудуд аст. Тамошобини телевизион ҳамон шабакаеро интиҳоб менамояд, ки бо тарзи пешниҳоди мавзӯ ва баррасии он, интиҳоби навор, сухани ҷаззоб ва факту далелҳои бештар воқеоти рӯзгорро пешниҳод намояду таъсир гузошта тавонад. Аз ин лиҳоз, маҳорати таъсиргузорӣ барои журналист шартӣ зарурист. Дар ин маврид барои журналистон ҳамон масъалаи омӯзиши психология пеш меояд.

Аз миёни ҳамагуна ВАО телевизион бо таъсиргузорӣ ва назарфиребиаш дар ҷомеа мавқеи бештарро касб намудааст. Муҳаққиқи машҳури соҳаи журналистика Прохоров Е.П. низ аз таҷрибаи чандинсолаи хеш дар соҳаи мазкур хулосабарорӣ намуда гуфтааст: «ВАО, махсусан, телевизион силоҳи муҳимми таъсиррасонӣ ба мафкураи одамон аст, ки онро

наметавон ба чизи дигар муқоиса намуд» чунки «симо байни бинандаву рӯйдод ё қаҳрамон, муносибати қавии руҳӣ барқарор мекунад. Навори телевизион оҳиста-оҳиста торҳои қалбу руҳи тамошобиноро навозиш карда, дар дунёи ботинии вай эҳсосоту андешаро бедор месозад». [7, с. 34]

Телевизион имкон медиҳад тамошобинон актёрҳои беҳтарин, воҳӯриҳои спортиро бубинанд, бо одамони номдор шинос шаванд. Телевизион ҷаҳонро ба мо муаррифӣ менамояд ба ибораи дигар ҷаҳонро ба ҳучраи мо меорад. Мо дар хонаи худ истода аз урфу одат, касбу кор, проблемаҳои ҷаҳон боҳабар мегирем.

Телевизион ба мо кумак мекунад, ки пас аз рӯзи вазнини қорӣ истироҳат карда, шумораи зиёди барномаҳои телевизионӣ аз қабилӣ ахбор, ток-шоуҳои гуногун, консерту эстрада, филмҳои бадеӣ, сериалҳо ва ғайраҳоро тамошо кунем. Онҳо арзиши фароғатии бузург доранд ва барои суҳбат мавзӯҳои муфид медиҳанд. Бисёре аз ин барномаҳо хеле маъмуланд.

Ҳадафи онҳо таҳлили мушқилот ва нишон додани нуқтаи назари гуногун аст. Онҳо ба мо воқеаҳои муҳимро ошно месозанд, худшиносӣ ва ватандӯстии моро афзун мегардонанд.

Телевизион образҳои бинӣ ва нутқи садогиро муттаҳид мекунад ва ба шакли муоширати байнишахсӣ наздиктар аст. Ба қавли журналист Дмитрий Кристакис оинаи нилгун «рентгени характер» [18] аст ва тӯфайли он хислатҳои ниҳонии характери иштирокчиёни ҷараёни муошират ошкор мегардад.

Агар аз ҷиҳати саривақтии ахборотдиҳӣ баҳо диҳем, он гоҳ телевизион нисбати матбуот баландтар асту нисбати радио пасттар.

Вале аз намоишҳои телевизионӣ эҳсоси иштирокчиӣ бевоситаи ҳодиса будан пештар ҳосил мешавад ва ин қувваи таъсирбахшии ахборро баланд мекунад. Ба андешаи Сафарова Моҳира «Намоишҳои телевизион ба гӯшу чашми инсон таъсир мерасонад...Дар ин маврид дуруст аст агар бигӯем, ки ҳангоми тамошои телевизион, баръакс матбуот ва радио ду узви эҳсосии мо ғайб аст, чашму гӯш, ки тавассути ин узвҳо имкони таъсиркунӣ ба майнаи сар, ба психология ва тафаккур бештар мегардад». [8, с. 11]

Оинаи нилгун чун радио ба аудитория имконият намедиҳад, ихтиёран интихоби ахборро намоянд ва ба таҳлили ахбори пешдаркӣ кардааш боз баргардад. Хусусиятҳои шахсияти коммуникатор ва аудитория яке аз масъалаҳои муҳими коммуникатсияи оммавӣ ба шумор мераванд. Таҷрибаҳо нишон доданд, ки агар образи муошираткунанда ба таври мусбӣ аз ҷониби аудитория қабул карда шавад, он гоҳ ин ба рафти дарки ахбор таъсир мерасонад. Баръакс, агар муошираткунанда таваччуҳӣ аудиторияро ба худ пайдо накарда бошад, он гоҳ ба ҷараёни ахбори додааш таъсири манфӣ мебахшад.

Муҳаққиқон А.Саъдуллоев ва М.Шоев дар ин маврид таъкид менамоянд: «Аммо муҳимтарин хислати телевизион дидани чизе дар масофаест. Ин дид унверсалӣ ва ҳамаҷониба буда, фосолаҳои гуногуни арзу тул ва вақтро фаро гирифта, чун муъҷизаи электронӣ қобилияти ташхис ва ташвиқи ғояҳоро дорад, ки ғолибан аз тариқи шахсҳо, образҳо ба амал меоянд». [10, с. 6]

Телевизион тавонотарин манбаи тасвирҳо ва паёмҳои муштарак аст. Ин ҷараёни асосӣ дар муҳити умумии рамзӣ мебошад, ки дар он ҳамаи мо ҳаёти худро ба сар мебарем. Парвариши эътиқод раванди ташаккули афкор ва муносибатҳо дар байни тамошобинон мебошад. Муҳаққиқи рус С.А. Зеленский таъсири психологии телевизионро ба бинанда таҳқиқ намуда чунин мегӯяд: «Мавҷҳои телевизион аввал дар инсон нишонаҳои онҳоро зина ба зина рафъ менамояд ва ҳамзамон, бинандаро ба худ тобеъ мегардонад». [5, с. 194].

Иттилооти телевизионӣ ва арзишҳои эълоншуда ба «инстансияи» марказии иҷтимоишавӣ дар ҷомеаи муосир таъдил ёфтанд. Бояд гуфт, ки телевизион на танҳо ба тасвирҳои муштаракӣ ҳама, балки ба эҳсосот низ таъсир мерасонад.

Муҳаққиқи амриқоӣ Георг Гербнер дар бораи таъсири телевизион ба ҷомеа андешаронӣ карда, чунин иброз намудааст. «Телевизион институти асосии иҷтимоии ҷомеаи муосир мебошад. Таъсири телевизион на он қадар дар интиқоли муносибату андешаҳои

мушаххас, балки дар парвариши онҳост. Тамошои телевизион ба тамошобин донише медихад, ки баъдан онро барои ҳолатҳои воқеии рӯзмарра дуруст мешуморад». [15, с. 17-40]

Телевизион аз замони таъсиси худ ба технологияҳои навтарини эҷоди моделҳои воқеияти нав така мекунад, ки онҳоро шуури ҷамъияти ханӯз ба кадри кофӣ азхуд накардааст.

Муҳаққиқ Г. Умарова дуруст қайд мекунад: «Нақши телевизион лар ҷомеа торафт пурчилотару муассиртар мегардад, ки инро мо дар замони худ равшан дида истодаем». [11, с. 144].

Телевизион ба инсон кумак мекунад, ки ба муҳити вижаи зехнӣ ва арзишманди замони имрӯза ба осонӣ ворид шавад ва дар экран пахш шавад. Телевизион ҳамчун агенти бонуфузи ҷомеасозӣ ва таъмини мавҷудияти инсон дар муҳити мураккаб ва зиддиятноки шахрӣ, контингенти бузурги одамони синну сол ва ҷинсҳои гуногунро бо механизмҳои функционалии мувофиқ барои фаҳмидани ҷӣ дуруст ва ҷӣ нодуруст дар рафтор, хошишо, ормонҳо фаро мегирад ва мебинем, ки телевизион ба ташаккули шахсияти эҷодкорона ва фаъол таъсир расонда метавонад.

«Воситаҳои аудиовизуалӣ, аз ҷумла телевизион, дуввумин воситаи муассири муошират барои оператори равншиносӣ мебошад. Самаранокӣ ба дидан ва шунидани паёми боварибахш асос ёфтааст. Ин васоити ахбори омма як воситаи хуби интиқоли паёмҳои боварибахш ва баланд бардоштани сатҳи ёдраскуниҳо мебошанд». [16]

Тавассути телевизион навъи хоси маданияти хонагӣ ташаккул меёбад, ки дар он одам бидуни тарк кардани курсии худ тавассути экрани телевизион худро дар тамоми ҷаҳон ҳис мекунад. Маълумоти аудиовизуалие, ки дар экрани телевизион пешниҳод мешавад, кифоя аст, ки шахс худро ҳамчун иштирокчии салоҳиятдори рӯйдодҳои ҷаҳонӣ, мутахассиси соҳаҳои гуногуни ҳаёт ҳис кунад. Тафовути сатҳи фархангиро танҳо бо интихоби барномаҳо муайян кардан мумкин аст.

Муҳаққиқон Д. Давронов ва Ҷ. Раҳмонова дар ин маврид дар китобашон «Ҷаҳони муосир: Мавқеи симо ва садо» таъкид намудаанд: «Имрӯз «Оинаи ҷаҳоннамо», яъне телевизион ба як ҷузъи ҷудонашавандаи рӯзгори мо мубаддал гаштааст ва онро ба иборае «Равзана сӯи ҷаҳон» низ номидан мумкин аст. Зеро тариқи ин оина инсон метавонад натанҳо бо хабару навигарӣ, воқеоту ҳаводиси гирду атроф, балки бо умқи рӯзгор ва дунёи маънавии башарият нигариста, ин маъниҳо ё зухуротро дар ҷаҳони ботинии хеш бичӯяд, дарёбад ва офарад». [4, с. 85]

Бояд гуфт, ки телевизор аз рӯи ҷойгир шуданаш дар хона ба воситаи муҳимми истироҳатгоҳи замонавӣ мубаддал шудааст, ки гармӣ мепошад ва ҳар бегоҳ ҳаёти оилавӣ дар атрофи он ҷарх мезанад. Воситаҳои ахбори омма бо истифода аз усулҳои мушаххаси таъсиррасонӣ ба шунавандагон ҳамеша ба шуури омма таъсир мерасонданд. Яке аз сарчашмаҳои асосии гирифтани хабар дар замони имрӯз телевизион аст, ки дар ҳар хонадон маскан дорад. Ба андешаи муҳаққиқ Г. Умарова «Телевизион як равзанае ба ҷаҳон аст, ки қулли навигариву рӯйдодҳоро гирду ғун карда, манзури бинандагон мегардонад». [12, с. 45]

Имрӯз телевизион муҳимтарин ҷузъи шуури иҷтимоӣ мебошад, ки вазифаи сафарбаркунандаро иҷро намуда, ҷомеаро ба самти муайян «ҳаракат» медихад. Телевизион бо усулҳои таъсиррасонӣ ба психологияи мардум метавонад, афкори ҷомеаро дар ин ё он масъала ба вучуд биорад. Муҳаққиқ Ҷ. Муқимов дар ин маврид чунин андеша дорад: «Дар раванди дигар кардани тафаккури мардум нақши ВАО хеле зиёд аст, зеро вай ба ҳаёти ҳамарӯзаи мардум таъсири гуногун ва амиқ мерасонад». [6, с. 34]

Хулоса имрӯз телевизион ба як воситаи маъмултарини муошират табдил ёфта аз ҷиҳати техникӣ, мазмун ва эстетикӣ инкишоф ёфта истодааст. Шабакаҳои телевизионӣ бо тақозои замон шаклҳои гуногуни пахшро пешкаш намуда истодаанд, ки ба тамошобин имкон медихад, ки нуқтаи назар, арзёбӣ ва мавқеъҳои гуногунро оид ба масъалаи муайян омӯзанд метавон гуфт, ки телевизион як неруи бузургест, ки миллионҳо одамонро ба экран ҷалб мекунад.

Баъзе одамон зидди телевизион мебошанд. Мегӯянд, ки телевизион зарари зиёд дорад. Вай вақти одамонро мегирад ва онҳоро аз фаъолият дур мекунад. Онҳо китоб намехонанд, варзиш намекунанд, санъати суҳбатро фаромӯш мекунанд. Муддати тулонӣ тамошоӣ телевизор метавонад боиси бад шудани саломатӣ ва вайрон шудани биниши чашм гардад.

Ҳамин тариқ телевизион бояд дар раванди эҷоди барномаҳо ба баланд бардоштани сифати мундариҷавии онҳо аҳаммият дода, барои тарбия ва таълими аудиторӣ воситаи муҳим гардад.

Адабиёт:

1. Вилиямс, Р. Телевизиони. Технология ва шакли фарҳангӣ / Р. Вилиямс, Л. Ганновер – Австралия: 1992. - С.234
2. Вулф, В.В. Кадр за кадром / В.В.Вулф.- Москва: Аспект-Пресс, 2004.- С,23
3. Гулов, С. Пешвои миллат ва рушди радиову телевизион (Васоити ахбори омма ва армонҳои миллӣ) Маҷмуи мақолаҳо / С. Гулов .- Душанбе: Нушбод,-2021.- С.161
4. Давронов, Д. Чаҳони муосир: мавқеи симо ва садо / Д. Давронов, Ҷ. Раҳмонов. - Душанбе: Эҷод, 2012.- С.8
5. Зеленский, С.А. Информационно-психологическое воздействие на массовое сознание / С.А. Зеленский.-СПБ., 2008.- С.194
6. Муқимов, Ҷ. Гендер ва журналистика / Ҷ. Муқимов,- Душанбе: Анҷумани Деваштиҷ. 2006.- С.23
7. Прохоров, Е.П. Свобода СМИ в журналистской деятельности / Е.П. Прохоров.- М.,2001.- С.34
8. Сафарова, М. Таъсири телевизион ба афкори умум / М.Сафарова. - Душанбе: Матбаа, 2018.- С.11
9. Саъдуллоев, А. Асосҳои журналистикаи телевизион / А. Саъдуллоев, М, Шоев.- Душанбе: Эҷод, 2005.- С.6
10. Саъдуллоев, А. Начвои начотофарин / А. Саъдуллоев.-Душанбе: 2008.- С.92
11. Умарова, Г. Инъикоси масоили гендерӣ дар барномаи “Оила”-и Телевизиони Тоҷикистон. рисолаи ном.и.илмҳои филологӣ 10.01.10 журналистика / Г. Умарова, Душанбе: Шаҳпар, 2012.- С.45-144
12. Умарова, Г. Телевизион ва воқеияти Тоҷикистон / Душанбе: Шаҳпар, 2012.- С.45
13. Усмонов, И.К. журналистика ҷ. 4 / И.К. Усмонов. – Душанбе: Сино, 2011.- С.474
14. Цвик, В.Л. Телевизионная журналистика: История, теория практика / В.Л. Цвик.- М: Аспект ПРЕСС,2024.- С.23
15. Gerbner G., Gross L., Morgan M., Signorelli N. Living with Television: The Dynamics of Cultivation Process // Perspectives on Media Effects / ed. by J. Bryant, D. Zillman. Hillsdale, N. J.: Erlbaum, 1986. P. 17-40.
16. <http://search.nature.com/search/?sp-a=sp1001702d&sp-sfv1->
17. Meyrowitz, Joshua (1995) "Mediating Communication: What Happens?" in John Downing, Ali Mohammadi and Annabelle Sreberny-Mohamadi (eds) Questioning the Media, Sage, Thousand Oaks, pp. 39-53
18. Dimitri Christakis. "[Smarter kids through television: debunking myths old and new](#)", Seattle Times Newspaper, February 22 [2007](#). Retrieved on 2007-08-31.

ҶАҶБАҶОИ ИҶТИМОИИ ТЕЛЕВИЗИОН ВА ТАЪСИРИ ОН БА ҲАЁТИ ИНСОН

Дар ин мақола сухан дар бораи паҳлуҳои гуногуни нақши телевизион ба ҳаёти инсон ва роҳҳои гуногуни таъсири телевизион ба психологияи инсон меравад. Мақолаи мазкур барои ошно намудани роҳҳои таъсири телевизион ба ҳаёти инсонро дар таърих ба андешаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ фаҳмонида, дар ҳаёти гузаштаву имрӯзаву оянда, созгору таъсиргуздор будани онро собит менамояд.

Табиист, ки телевизион аз замони таъсиси худ ба технологияҳои навтарини эҷоди моделҳои воқеияти нав така мекунад, ки онҳоро шуури чамбиятӣ ҳанӯз ба қадри кофӣ азхуд накардааст. Телевизион, ки ҳамчун воситаи техникаи интиқоли иттилоот ба масофа ихтироъ шуда буд, ба гуфтаи ихтироъкорон, бояд ҷомеаро демократӣ карда, фазаи иттилоотино расо намуда, дастрасии баробарро ба тамоми қишрҳои аҳоли таъмин намояд. Таҳқиқи мазкур ин масъалаҳоро пайгирӣ карда, зарурият, мавҷудият ва аҳаммияту арзиши нақши телевизионро чун ҷанбаи воқеияти илмӣ мушаххас нишон додан меҷӯяд.

Калидвожаҳо: таъсир, телевизион, аудитория, ҳаёт, барнома, намоиш, тасвир, таҳқиқ, иҷтимоӣ, иттилоот, технология, техника.

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ТЕЛЕВИДЕНИЯ И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ЖИЗНЬ ЧЕЛОВЕКА

В данной статье говорится о разных аспектах роли телевидения в жизни человека и о разных способах влияния телевидения на психологию человека. В данной статье на основе мнения отечественных и зарубежных исследователей объясняется, каким образом телевидение влияет на жизнь человека, и доказывается, что оно гармонично и влиятельно в прошлой, настоящей и будущей жизни.

Естественно, что телевидение с момента своего создания опирается на новейшие технологии создания новых моделей реальности, которые еще недостаточно освоены общественным сознанием. Телевидение, которое было изобретено как техническое средство передачи информации на большие расстояния, по замыслу изобретателей, должно демократизировать общество, расширить информационное пространство, обеспечить равный доступ всем слоям населения. Настоящее исследование преследует эти вопросы и хочет ясно показать необходимость, существование, важность и ценность роли телевидения как аспекта научной реальности.

Ключевые слова: воздействие, телевидение, аудитория, жизнь, программа, шоу, имидж, исследование, социальное, информационное, технология, техническое.

SOCIAL ASPECTS OF TELEVISION AND ITS IMPACT ON HUMAN'S LIFE

This article talks about different aspects of the role of television in human life and the different ways television influences human psychology. This article, based on the opinions of domestic and foreign researchers, explains how television influences a person's life, and proves that it is harmonious and influential in the past, present and future life.

Naturally, since its creation, television has relied on the latest technologies for creating new models of reality, which have not yet been sufficiently mastered by the public consciousness. Television, which was invented as a technical means of transmitting information over long distances, according to the inventors, should democratize society, expand the information space, and provide equal access to all segments of the population. The present study pursues these questions and wants to clearly show the necessity, existence, importance and value of the role of television as an aspect of scientific reality.

Key words: impact, television, audience, life, program, show, image, research, social, information, technology, technical.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алишери Абдулмаҷид, доктори фалсафа PhD, доктор аз рӯи ихтисоси рӯзноманигорӣ, муаллими калони кафедраи журналистикаи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров – 16. Телефон: 918-33-44-42. E-mail: alisheriabdulmajid@mail.ru

Сведения об авторе: Алишери Абдулмаҷид, доктор философии PhD, доктор по специальности журналистики, старший преподаватель кафедры журналистики Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика

Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Телефон: 918-33-44-42. Электронная почта: alisheriabdulmajid@mail.ru

Information about the author: Alisheri Abdulmajid, Doctor of Philosophy PhD, Doctor of Journalism, Senior Lecturer at the Department of Journalism, Kulob State University named after Abuabduллоh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street - 16. Telephone: 918-33-44-42. Email: alisheriabdulmajid@mail.ru

ТДУ:81+81.22 (2-точ)

ТКТ:81-2 (2-точ)

С-20

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ ВА ГРАММАТИКИИ ЗАРФҲОИ САБАБ ВА МАҚСАД ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР АСОСИ МАВОДИ “ӢДДОШТҲО”-И САДРИДДИН АЙНӢ

Саидова Н.А., н.и.ф., муаллими калон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Зарф ё худ муодили англисии он «adverb» дар ҳар ду забон ҳам ҳиссаи мустақили нутқ буда, аломати амал, тарз, дараҷаю андоза, замон, макон, сабаб ва ё мақсади воқеъ гардидани амал, инчунин аломати аломатро ифода мекунад ва ба саволҳои чӣ тарз?, чӣ тавр?, то чӣ андоза?, кай?, чаро?, барои чӣ?, бо кадом (мақсад)?; why?, when?, how?, where? ҷавоб мешавад. Дар робитаи сарфии байни сифатҳо ва зарфҳо дар забонҳои мавриди баррасӣ қарордошта муштарақоти зиёде вучуд дорад.

Зарфҳои сабаб, сабаби воқеъ шудан ё нашудани амалро ифода мекунад ва ба саволҳои чаро?, аз чӣ сабаб?, why? ҷавоб мешаванд: **ноилоҷ (аз ноилоҷӣ), ночор (аз ночорӣ), чор-ночор, хоҳ-нохоҳ, сахван, маҷбуран, тасодуфан; inevitably, necessarily, forcedly, erroneously, mistakenly, wrongly, by force, forcibly**: «Ҳомидхуҷа **ночор** худро маълум кард [6, с. 229]; Дехқонон ҳам **хоҳ-нохоҳ** қабул карданд» [5, с. 373]; «**Ночор** сабр кардам, то фурсати интиқомгирӣ расад» [6, с. 51]; «Being a poet is not always **necessarily** a virtue» [7, с. 83].

Зарфҳои мақсад дар ҳар ду забон ҳам мақсади воқеъ шудан ва ё нашудани амалро мефаҳмонанд ва ба саволҳои барои чӣ?, ба кадом мақсад? ҷавоб мешаванд. Зарфҳои мақсад ҳамагӣ аз ду ва ё се калима иборатанд, чунки мақсади воқеъ шудани амал дар забонҳои муқоисашаванда бештар ба воситаи таркибҳои пешояндӣ, яъне **барои таъбабат, барои илм омӯхтан, барои аз худ кардан, барои хондан; for treatment, for study, for learning, for reading** ва ғ. ифода карда мешавад: «Агар Иброҳим пайғамбар **барои ризои** Худо писарашро қурбон карда бошад, ту **барои танбалият** падаратро қурбон кардӣ» [6, с. 21]; «The prophet Ibrohim would have sacrificed his son **to God**, and you have sacrificed your father **to your laziness**» [7, с. 22]; «Сайид Умархоҷаро **барои таъмири** масҷид ба деҳаи Маҳаллаи Боло бурдаанд» [6, с. 4]; «Sayid-umar Khoja, **to repair** it and he was brought to Mahallai Bolo» [7, с. 3]; «...дар ягон деҳа имом шавад ва **барои таҳсили** соли ояндааш харҷӣ ёбад» [6, с. 96]; «...and went to another village to serve as imam and earn money **for his next year's studies**» [7, с. 98].

Ба зарфи мақсад дар ҳар ду забон калимаҳои зеринро метавон дохил намуд: **қасдан, барқасд, таъкидан, кунҷоковона, deliberately, intentionally, wilfully, insistently, hard, emphatically, persistently, curiously**. Зарфҳои зикршуда бо мақсади кунҷковӣ карда чизро фаҳмидан ва аз мақсади касе огоҳ шудан истифода мешавад: «...ва қорҳои падараш фармударо, ки ба қандақорӣ оид буданд, **қасдан** вайрон мекард» [6, с. 75]; «and **deliberately** seek out those places the old women said were inhabited by jinn» [7, с. 123].

Бояд қайд намуд, ки зарфҳои **бесабаб, бехуда** «бахудаю бехуда», **бечо, бедарак, беихтиёр, саланг-саланг; without cause / motive, for no reason, in vain, for nothing, vainly,**

to no purpose / avail, inappropriately, unsuitably, out of place, involuntarily, unwittingly, automatically ва ғ. низ ба ягон сабаб ё мақсади муайян воқеъ гардидани амал, ё баръакс, бе ҳеҷ сабаб ғайриихтиёрӣ воқеъ шудани онро мефаҳмонанд ва ба гурӯҳи зарфҳои сабабу мақсад дохил мешаванд. Ба мақсад ё сабаб далолат кардани онҳо ба мавқеи истеъмолиашон ва ба тасдиқӣ ё инкорӣ будани феъл вобаста буда, дар матн, вобаста ба шароити мушаххаси нутқ равшану возеҳ мегардад: «Боракалло!– гуфт падарам,– **бесабаб** «сарфаи сари оташдон – савдогари Ҳиндустон» нагуфта будаанд» [6, с. 11]; «Ҳама ба ҳаракати ин ҷавон механдиданд ва **беҳуда** дусад тангаро аз даст медиҳад» мегуфтанд [5, с. 150]; Рӯйи ӯ аз аввали ҷамъ сурхтар ва чашмонаш **бечо** буд» [6, с. 404]; «**Бесабаб** нест, ки дар китобҳо гуфтаанд: «илм дар дасти одами бад шамшери буррандаест дар дасти одами маст...» [6, с. 57]; «Шумо пурсуков карда **беҳуда** худро азоб надихетон» [6, с. 343]; «**Not without reason** has it been written that knowledge in the hands of an evil man is a sharp sword in the hands of a drunkard» [7, с. 63]; «Khalifa cried out **involuntarily**, “Not so hard, or you'll kill the quail!” [7, с. 142];

Зарфҳои **бедарак, беҳуда, бесабаб, бечо; without cause / motive, for no reason, inappropriately, unsuitably** моҳиятан ба ҳамдигар хеле наздик буда, ҳамчун калимаҳои муридифӣ дар баъзе мавридҳо ҷои ҳамдигарро иваз карда метавонанд.

Дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҳам зарфҳои сабабу мақсадро аз нигоҳи сохтор метавон ба содаву сохта ва мураккабу таркибӣ гурӯҳбандӣ намуд.

Зарфҳои сабабу мақсади сохта. Ин намуди зарфҳо дар забонҳои муқоисашаванда ба воситаи вандҳои зерин сохта мешаванд:

Пешванди **но-**. Пешванди но- бо исм ва асосҳои феъл омада, аз исмҳои ҳақ, чора ва илоҷ зарфи сабаб сохтааст. Аз исми чора садонокӣ **а** ихтисор шудааст: ночор: «**Ночор** ӯ хараширо бо шарт фуруҳтан хост» [6, с. 150]. «Аммо дидам, ки падар ва модарам пир шудаанд ва баъд аз ин бе ёрии ман зиндагониашон душвор аст, ночор ин корро қабул кардам» [6, с. 13]. «But I realized that my parents had grown old and couldn't manage easily without my help, so I had to comply» [7, с. 2]. Дар гунаи англисии ҷумлаи мазкур зарфи сохтаи ночор, ки дар тақриби худ пешванди **но-** дорад, ба забони англисӣ чун **so** тарҷума гардидааст, яъне пешванди тоҷикӣ дар забони англисӣ муодили худро надорад.

Пешванди **бе-**. Пешванди мазкур бо исмҳои омада, зарфи сабаб месозад: беилоҷ: «Инсон, вақте ки дар як душвории беилоҷ монда аз ҳар тараф ба худ тасалли мечӯяд...» [6, с. 198]; беихтиёр: «Ман ба чиллаҳона омада даромадани ӯро мунтазир нашуда **беихтиёр** ба дари ҳуҷра давидам...» [6, с. 410]; беихтиёр: «Рӯйи ӯ аз аввал ҳам сурхтар ва чашмонаш **бечо** буд...» [6, с. 404].

Аз ин рӯ таркиби зарф аз реша ва ду ё зиёда вандҳои иборат мебошад, ки дар он яке аз вандҳои барои сохтани сифат ё исм хизмат кунад, дигараш вазифаи зарфсозӣ дорад, чунончи, дар калимаҳои **бебокна, бераҳмона, бепарвоёна** пешванди «бе» аз исмҳои **бок, раҳм, парво** сифат месозад ва пасванди мазкур аз сифатҳои **бебок, бераҳм, бепарво** зарфи тарзи амал сохтааст, масалан: бебок: «Сабаби ҳақиқии андӯҳи алам ва гириҷи ғами ман бахти сиёҳи ман аст, ки маро ба ҳамин дараҷа **бебок** ва беиҷо кардааст...» [6, с. 420]; бераҳм: «Ин қаландарони худобехабари **бераҳм** на танҳо фарзандони одамонро хароб мекунанд, балки хайвонҳоро ҳам аз қор мебароранд» [5, с. 277].

Ҷи тавре аз мавқеи пешванди «бе-»-и тоҷикӣ ва муодили англисии он «im-; un-; in» маълум гардид, танҳо ду намуди зарфҳо ба воситаи пешвандҳои зикршуда сохта мешудаанд, ки яке зарфҳои тарзи амал ва дигаре зарфҳои сабабу мақсад ба шумор мераванд. Илова бар ин, муодили пешванди мазкур дар забони англисӣ дар се шакл: “im-; un-; in” истеъмоли мегардад, ки ҳар се ҳам дар калимасозии зарф сермаҳсул буда, асосан аз исми сифат зарфҳои гуногун месозанд. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи пасванди номбурдаи тоҷикӣ аз англисӣ дар он аст, ки дар баъзе ҳолатҳо муодили англисии дар шакли ҳиссаҷаи инкории **not** ва пешоянди мураккаби **without** меояд, ки ин ҳолатро мо дар ҷумлаи англисии «**Not without reason** has it been written that knowledge in the hands of an evil man is sharp sword in the hand of drunkard» мушоҳида намудем, ки зарфи сохтаи бесабаб дар забони англисӣ чун **Not without reason** тарҷума шудааст. Агар ба асли баромади худӣ вожаи «without»-и англисӣ нигарем, он

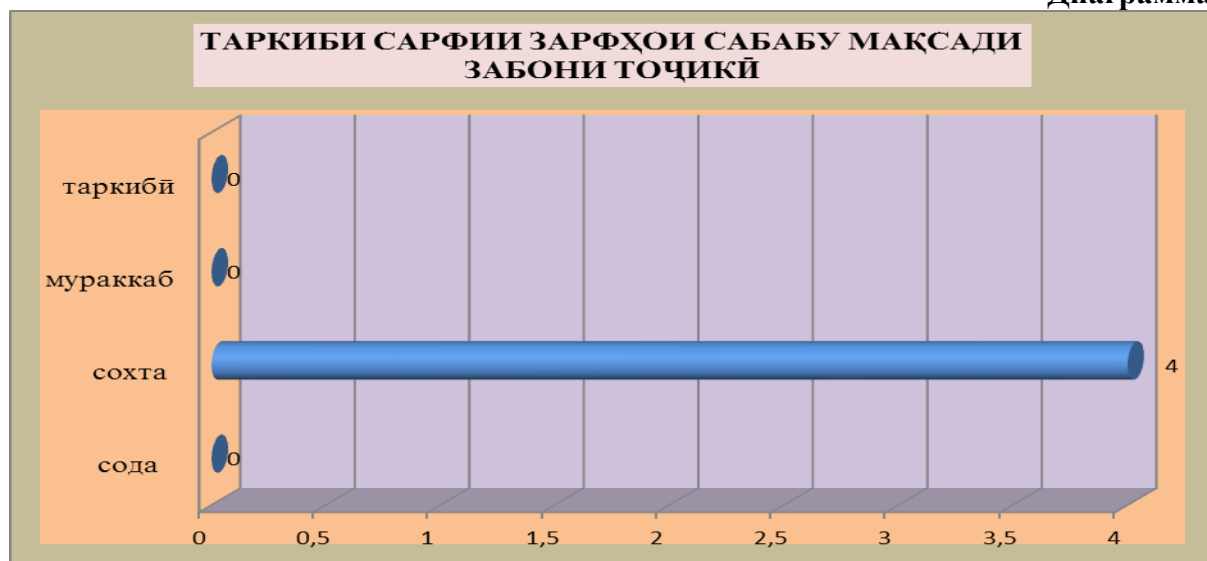
низ дар гузашта зарфи макон буда, дар ҳоли ҳозир маънии зарфии худро аз даст додааст. Хусусияти дигари пешванди **бе-** сохтани зарфҳое ба шумор меравад, ки мафҳуми инкорро соҳибанд ва ин ҳолат дар муодили англисии он - «im-; un-; in» низ дида мешавад: *бесабаб, бехато беган, беҳаракат; unconstrainedly, immovable, involuntarily*.

Пешванди **бар-**. Пешванди мазкур асосан аз исму сифатҳо зарфҳои мақсад месозад: барқасд.

Пасванди **-ан**. Пасванди мазкур ба исм ҳамроҳ гардида, зарфи сабабу мақсад месозад: қасдан: «...ва корҳои падараш фармударо, ки ба кандакорӣ оид буданд, **қасдан** вайрон мекард» [6, с. 75].

Ҳамин тавр, таҳлили омории зарфи сабабу мақсади забонҳои муқоисашавандаро дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и С.Айнӣ дар шакли диаграмма нахуст дар алоҳидагӣ ва пасон якҷоя пешниҳод менамоем.

Диаграммаи №1.

Диаграммаи №2.

Аз лиҳози омор дар таркиби сарфии зарфи сабабу мақсади забонҳои муқоисашаванда тафовут ва монандӣ ҷой дорад ва дар зер аз онҳо дар шакли диаграмма ёдовар мешавем.

Аз таҳлили омории зарфҳои сабабу мақсади забонҳои муқоисашаванда маълум гардид, ки ин намуди зарфҳо дар ҳар ду забон ҳам маънои луғавию грамматикӣ якранг дошта, дар таркиби морфологӣ онҳо каме тафовут ба назар мерасад. Ин ҳам бошад, сермаҳсуливу каммаҳсули унсурҳои зарфсоз аст, зеро дар раванди таҳлил мо танҳо ду пешванд ва ду пасванди тоҷикӣ пайдо намудем, ки ба воситаи онҳо зарфи сабабу мақсад сохта шудааст.

Адабиёт:

1. Абдуллоева, З. Корбурди зарфҳои сохтаи сермаъно дар осори Низомии Ганҷавӣ [Матн] / З. Абдуллоева. – Хучанд: Сунъи бехтарин, 2017. – С. 130-141.
2. Алескерова, Т.А. Словообразующие оморфемы в персидском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / Т. А. Алескерова. – Баку: АҚД, 1964. – 29 с.
3. Алиев, С.А. Полуаффиксация в системе словообразования современного персидского языка [Текст] / С.А. Алиев. – М.: АҚД, 1985.
4. Ализода, С. Сарф ва нахви забони тоҷикӣ [Матн] / С.Ализода. – Самарқанд, 1926. – С. 98-101.
5. Амлоев, А.Я. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев [Матн] / А. Я. Амлоев. – Душанбе: ДСРТ, 2016. – 151с.
6. Айнӣ, С. Ёддоштҳо [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 464 с.
7. Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood reminiscences of Sadriddin Aini. Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. – Costa Mesa, California: Masda Publishers, 1998. – 277 p.
8. Бобомуродов, А. Муминон. – Душанбе, 1983. – С.62-95.
9. Крилова И.П., Крилова Е.В “Английская грамматика для всех” КДУ_Москва_2007
10. Ниёзмухаммадов Б.«Забони адабии тоҷик» қ 1 сах.(346-370)
11. Рустамов К., Ғуломов Р. Таълими зарф дар синфи 7. Кӯлоб-1991-с.5(38)
12. Рустамов Ш., Ғаффоров Раззоқ. Грамматикаи забони адабии ҳозири тоҷик.Нашриёти «Дониш», Душанбе-1985. Ҷилди1(372-374)
13. Шаҳобова М. Б. “Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков”
14. Бобомуродов, М. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик [Матн] / М.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВӢ ВА ГРАММАТИКИИ ЗАРФҲОИ САБАБ ВА МАҚСАД ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ ДАР АСОСИ МАВОДИ «ӢДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ

Мақола ба баррасии масъалаи вижагиҳои асосии хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикии зарфҳои сабаб ва мақсад дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи “Ӣддоштҳо”-и Садриддин Айни ихтисос ёфтааст. Таъкид бачост, ки зарфҳои сабаб сабаби воқеъ шудан ё нашудани амалро ифода мекунанд ва ба саволҳои чаро?, аз чӣ сабаб?, why? ҷавоб мешаванд ва зарфҳои мақсад дар ҳар ду забон ҳам мақсади воқеъ шудан ва ё нашудани амалро мефаҳмонанд ва ба саволҳои барои чӣ?, ба кадом мақсад? ҷавоб мешаванд. Зарфҳои мақсад ҳамагӣ аз ду ва ё зиёда калима иборатанд, чунки мақсади воқеъ шудани амал дар забонҳои муқоисашаванда бештар ба воситаи таркибҳои пешояндӣ, яъне **барои табобат, барои илм омӯхтан, барои аз худ кардан, барои хондан; for treatment, for study, for learning, for reading** ва ғ. ифода карда мешавад:

Аз таҳлили омории зарфҳои сабабу мақсади забонҳои муқоисашаванда маълум гардид, ки ин намуди зарфҳо дар ҳар ду забон ҳам маънои луғавию грамматикии якранг дошта, дар таркиби морфологӣ онҳо каме тафовут ба назар мерасад. Ин ҳам бошад, сермахсуливу каммахсулии унсурҳои зарфсоз аст, зеро дар раванди таҳлил мо танҳо ду пешванд ва ду пасванди тоҷикӣ пайдо намудем, ки ба воситаи онҳо зарфи сабабу мақсад сохта шудааст. На ҳама зарфҳои сабабу мақсади забони англисӣ ба воситаи вандҳои сохта мешаванд, балки зарфҳои мавҷуданд, ки тавассути ҳиссаҳои инкорӣ ва исм низ сохта шудааст. Дар натиҷаи таҳлили омории зарфҳои сабабу мақсад дар маводи “Ӣддоштҳо” дар забони тоҷикӣ 4 ҷумла ва дар забони англисӣ 6 ҷумла дарёфт гардид.

Вожаҳои калидӣ: зарфҳои сабабу мақсад, сифат, тафовут, хусусият, дараҷа, суффикс, алоқа, сарф, наҳв, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, ҳол, ҳиссаи нутқ.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ И ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ НАРЕЧИЙ ПРИЧИНЫ И ЦЕЛИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ «ВОСПОМИНАНИЯ» САДРИДДИНА АЙНИ

Статья посвящена рассмотрению вопроса об основных лексических и грамматических особенностях наречий причины и цели в таджикском и английском языках на основе материалов “Воспоминания” Садриддина Айни. Подчеркивается, что наречия причины выражают причину, по которой действие происходит или не происходит, и отвечают на вопросы почему? по какой причине?, why? и наречия цели на обоих языках объясняют цель или не цель действия и отвечают на вопросы для чего? с какой целью? Наречия общего назначения состоят из двух или более слов, поскольку цель действия в наиболее сопоставимых языках выражается через префиксные сочетания, *то есть для лечения, для изучения науки, для усвоения, для чтения; для лечения, для изучения, для чтения и т. д. будет выражено:*

Из статистического анализа причинно-следственных связей наречий сравниваемых языков стало ясно, что эти типы наречий имеют одинаковое лексическое и грамматическое значение в обоих языках, и в их морфологическом составе наблюдаются незначительные различия. Это также продуктивные и менее продуктивные элементы наречия, потому что в процессе анализа мы нашли только два предлога и два таджикских суффикса, с помощью которых образовалось наречие причины и цели. Не все наречия причины и следствия в английском языке образуются с помощью глаголов, но есть наречия, которые также образуются с помощью отрицательной частицы и существительного. В результате статистического анализа причинно-следственных связей в материале “Воспоминания” на таджикском языке было найдено 4 предложения и на английском языке 6 предложений.

Ключевые слова: наречия цели и причины, прилагательное, различий, характер, степень, суффикс, связь, морфология, синтаксис, таджикский язык, английский язык, части речи.

LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF THE ADVERBS REASON AND PURPOSE IN TAJIK AND ENGLISH BASED ON THE MATERIALS OF «MEMORIES» BY SADRIDDIN AINI

The article is devoted to the consideration of the issue of the main lexical and grammatical features of the adverbs reason and purpose in Tajik and English on the basis of the materials of “Memoirs” Sadriddin Aini. It is emphasized that adverbs of reason express the reason why an action occurs or does not occur, and answer the questions why? for what reason?, why? and the adverbs goal in both languages explain the purpose or not of the action and answer the questions for what? for what purpose? There will be an answer. General-purpose adverbs consist of two or more words, since the purpose of action in the most comparable languages is expressed through prefix combinations, that is, for treatment, for the study of science, for assimilation, for reading; for treatment, for study, for reading, etc. it will be expressed:

From the statistical analysis of the cause-effect relationships of the adverbs of the compared languages, it became clear that these types of adverbs have the same lexical and grammatical meaning in both languages, and there are minor differences in their morphological composition. These are also productive and less productive elements of the adverb, because in the process of analysis we found only two prepositions and two Tajik suffixes, with the help of which the adverb of cause and purpose was formed. Not all adverbs of cause and effect in English are formed using verbs, but there are adverbs that are also formed using a negative particle and a noun. As a result of statistical analysis of cause-and-effect relationships, 4 sentences were found in the material “Memories” in Tajik and 6 sentences in English.

Keywords: adverb of cause and reason, adjective, differences, character, degree, suffix, connection, morphology, syntax, Tajik language, English language, parts of speech.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидова Нилуфар Абдулмачидовна, номзади илмҳои филологӣ, мудири кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Тел.: +992988436383; e-mail: nilufar.saidova.92@list.ru

Сведения об авторе: Саидова Нилуфар Абдулмачидовна, кандидат филологических наук, заведующий кафедрой методики преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки, тел. +992988436383; e-mail: nilufar.saidova.92@list.ru

Information about the author: Saidova Nilufar, candidate of Philological Sciences, Head of the Department of Methods of Teaching Foreign Languages of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki, tel.: +992988436383; e-mail: nilufar.saidova.92@list.ru

УДК:82+82'367 (075.8)

ББК:82.2-2 (2-гадж)

Ё-17

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ И КАЧЕСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ ОСНОВНЫХ КОМПОНЕНТОВ ПРЕДМЕТНО-ПРИЗНАКОВЫХ БЛОКОВ РЯ И ТЯ

Ёрова С. Н., к.ф.н., доцент ГОУ

«Худжандский государственный университет имени академика Бободжона Гафурова»

Оценочные категории являются средством связи и экспрессивизации лексики текста, оценочной актуализации отдельных его фрагментов, усиления фактора мотивированности знака на всех уровнях отношений словесных знаков. Все формулы толкования образуют своего рода механизмы типологического обобщения материала по семантике оценочных категорий между мотивирующим оценку объектом и признаком, обуславливающим данную оценку предметного мира.

Количественное и качественное развитие основных компонентов предметно-признаковых блоков Ря и Тя происходит не только или даже не столько за счет внутренних ресурсов, т.е. внутрикатегориального словопроизводства, сколько благодаря действию механизма деривационной взаимопроницаемости словесных знаков в рамках предметно-признаковых оценок и информаций [10, с. 35].

Наиболее интенсивную сферу деривационной взаимопроницаемости словесных знаков в вышеназванных объектах образуют модели номинализаций, которые по своему генезису и синхронным истокам в Ря и Тя связаны как с лексикой, так и с синтаксисом. Высокая продуктивность моделей номинализаций Ря и Тя позволяет говорить о функции лексем: предметный мир - существительное, а оценочные категорий-прилагательное, причастие, местоимение, порядковое числительное, отношения которых с объектом оценки направлены на раскрытие деривационного взаимодействия двух частей речи - существительных и иных, выступающих в функции оценочных категорий, образующих единство базисных понятий и их признаковых значений, единство, в основе которого положены три измерения семиозиса (синтактика, семантика и функция).

Они в Ря и Тя образуют цепочку фильтров (система языка, норма языка, норма прагматического уровня, языковые традиции, национальный колорит, первичная, вторичная коммуникативная ситуации и предметная ситуация).

Одни и те же фильтры участвуют в интерпретации исходного (предметного) и формировании конечного (признакового) объектов.

Будучи объектом первичной и вторичной коммуникативных ситуаций, предметно-признаковые отношения в Ря и Тя в то же время являются одним из факторов, формирующих эти ситуации.

Процесс предметной характеристики может быть представлен как последовательное прохождение презентации словесных знаков, образующих единство предметно-признаковых отношений, через указанную цепочку фильтров, важную роль при котором (прохождении) играют импликации, основанные на референции контекста или фоновых знаниях.

Осмысливая процесс формирования предметно-признаковых сочетаний как одного из важнейших аспектов коммуникации, мы этот процесс представляем многомерным и многоаспектным, как процесс, детерминируемый множеством языковых и внеязыковых факторов.

Процесс формирования предметно-признаковых оценок представляется в Ря и Тя в виде серии выборов, определяющих, во-первых, стратегию оценки предметов, а во-вторых, ее конкретное языковое воплощение в контексте, ибо он является в сопоставляемых языках объектом приложения действующих факторов, исходящих не только от всех детерминантов сектора предметно-признаковой информации, но и языковых ресурсов всего контекста [8, с. 12].

На подуровне референциальной в контекстах Ря и Тя имеют место и более сложные лексико-грамматические преобразования, затрагивающие не только синтаксическую матрицу контекста, но и его лексико-семантическое наполнение.

Здесь, в частности, нередко происходят трансформации, основанные на метонимических и метафорических сдвигах:

Ря Тя

Это в Уле не от скудности душевной,
а за этим стоит огромный мир чувств
и размышлений, и этот мир проявить
себя с неожиданной силой, особенно
если заслужить его моральное осуждение.

(А.А. Фадеев).

Шодй панчай шохчай марчон барин
сурх ва нозуки худро пеш бурда, мўйҳои
бузичаро мекашид ва нохунҳои чун
барги ғунчай ношукуфта нарм ва
нимранги худро ба лаб ва дандонҳои вай
мерасонид.

(С.Айни. Ятим)

Соответствие предметного представления признаковой оценке на прагматическом уровне в Ря и Тя сводится к определенному типу трансформаций. Здесь ожидаются добавления, опущения, случаи полного перефразирования, коммуникативная интенция вступающих в связь элементов, коммуникативный эффект, оценочная установка на объекта, которые управляют другими уровнями.

Этот фактор подтверждает, что формирование оценочных значений в Ря и Тя отличается многогранным характером и требует разностороннего подхода к его ключевым понятиям. Так, изложенную выше семиотическую концепцию, лежащую в основе уровневой иерархии и многоаспектности процесса создания предметно-признаковой информации и основанную на примате прагматического уровня по отношению к семантическому (компонентному и референциальному) целесообразно дополнить характеристикой функциональной типологии, основанной на выделении функциональных доминант оценочных категорий в Ря и Тя. [8, с. 15]

Базой для развертывания категорий оценок в текстовой номинации предметов, лиц, действий, признаков в Ря и Тя является особый механизм словосложения. Являющееся средством актуализации предметного мира и различных признаков свойств объектов, субъектов номинаций, механизм, который обнаруживает свою специфическую природу, а именно конструктивный характер и образуется в процессе создания словесного образа предметного мира, в котором (процессе) ярко виден деятельностный характер словесных знаков.

Категории оценок в Ря и Тя выполняют в тексте разнообразные функции: (подлежащее - **Храбрый в поле воин**, сказуемое - **Он был храбр**, определение - **Храбрый солдат был награжден за мужество и др.**) будучи единицами, наделенными определенным лексическим значением (признаковая характеристика) и, являясь одновременно структурой, несущей деривационное значение, служат средством создания предметно-признаковых отношений, осуществляя текстовые связи между словами и по линии лексической семантики, и по линии более обобщенного (деривационного) значения. При этом в Ря и Тя актуализируются различного характера связи между данными и новыми (предметом + оценкой) производными понятиями (антонимические, синонимические, градуальные). Рассмотрение действия этих механизмов в Ря и Тя обращено к трем взаимосвязанным направлениям изучения их языковой природы:

- 1) к аспекту функциональному;
- 2) аспекту лексической системы;
- 3) аспекту семантической практики.

Порождение категорий оценок в текстах Ря и Тя происходит в соответствии с основными функциями признаковых отношений - номинативной, конструктивной, экспрессивной, поскольку основное требование к ним - быть правильными обобщениями, касающимися наблюдаемых фактов. Именно на грани между предметным миром и детальным знанием качеств, свойств, признаков этого мира на различных уровнях их

Нужно отметить, что категория оценок является субституцией объяснительной не сама по себе, а лишь с учетом специфических языковых ограничений, т.е. парадигматических и синтагматических процессов на уровне синтаксиса Ря и Тя.

Отсюда категория оценок есть не что иное, как материализованная семантическая структура и система, фонологический (от понятия лексический фон), анализ которых обнаруживает специфику процесса их материализации, являющейся единственным движущим принципом в создании предметно-признаковых моделей в Ря и Тя.

При этом реальный в Ря и Тя состав иерархической структуры данных моделей в каждом отдельном варианте оказывается неодинаковым.

Лексически оформленные предметно-признаковые отношения в предложениях Ря и Тя не только играют свойственную существительному и прилагательному роль семантической оси предложения, к которой присоединяются как структурные центры предложения, так и второстепенные члены, непосредственно относящиеся ко всей

совокупности элементов контекста, но и дают возможность всестороннего анализа закономерностей построения грамматической системы данных отношений, как бы демонстрируя их доминантное значение в контексте [10, с. 38].

Эта система отношений сложная, многообразная, порой даже противоречивая. Она находится в сложном взаимодействии с грамматической системой всего предложения, поскольку различные типы иных отношений в конструкциях Ря и Тя могут наслаиваться на признаковые отношения, закрепленные в форме различных членов предложения (предикативов, объектов, обстоятельств различных разрядов, определений-атрибутов) своеобразные характеристики, вводя в предложение сложные регулятивы соотношения между темой (предметным миром) и ремой (его признаковой оценкой).

Это лишь естественный вывод из исходных положений валентностных особенностей элементов, в совокупности составляющих структуру признаковых отношений и своеобразие принципов грамматики зависимостей, которые в своих проявлениях предопределяют строение всего предложения. Обратимся к примерам:

Ря Тя

Смышленный взгляд, неглупые
губы, смугло-желтоватый цвет лица,
красиво стриженные волосы, умеренные
движения, сдержанная речь и
безукоризненный костюм- вот его
наружный портрет.

Дар кишлок ҳеч кас вай барин
арӯси зебо, ҳалиму доно надорад.

(Ҷ. Икромӣ, Шодӣ)

(по И.А. Гончарову).

Реальная роль оценочных значений в примерах Ря и Тя определяется самой структурой соответствующего предложения в целом, всей семантикой его необходимых компонентов в их взаимосвязи. Указывая на повышенную альтернативность обязательной сочетаемости «предмета и признака» и делая отсюда вывод, что оно (отношение) может быть «организатором» предложения, мы придерживаемся мнения, что предметно-признаковые отношения по своей сути в Ря и Тя предполагают и некоторую динамизацию предложений.

Как убеждают примеры Ря и Тя, предложение в своем реальном существовании выступает как структурная цельность, как некое динамическое и четко организованное, единство, способное вычленившись из речевой цепи как его основная мыслительная и структурная единица, обладающая смысловой и структурной законченностью. А достигается такая динамичность, цельность в своей основе, в самых фундаментальных типах предложений путем взаимной обязательной сочетаемости словоформ, многие из которых (см. примеры выше) могут служить основным звеном в номинации предметов и предметных качеств.

Придерживаясь такого представления о характере строения лингво-национальных вариантов моделей «предмет + признак», можно заключить, что их совокупность в рамках каждого предложения образует своеобразную корреляционную архисистему.

В целом вариант предметно-признаковой модели в Ря и Тя воспроизводит функциональную структуру данной модели (совокупность форм существования модели), отдельные формы которого в функциональном отношении находятся в условиях взаимодополнения при ведущем положении предметно-признаковых отношений в контексте.

Указанные выше языковые иллюстрации концептов оценок в Ря и Тя выявляют специфику их структуры, и потому для определения грамматического значения анализируемых языковых единиц существенным представляется изучение языковой природы процесса их знакового представления и контекстологических связей, а также исследование принципа их синтаксического вычленения в контексте.

Определение характерных признаков оценок, интерпретированных на богатом разноязычном материале, в высшей степени ценностно для познания композиционных и стилистических особенностей данных концептов.

Изучение данных аспектов проблемы показывает, что определение удельного веса фигурально вербализованных разнотипных словесных знаков в структуре предметно-признаковых отношений в Ря и Тя зависит от множества факторов:

- а) сферы их функционирования;
- б) ситуации употребления;
- в) информационных и коммуникативных интенций словесных знаков, участвующих в образовании признаковых отношений;
- г) собственно-композиционных функций, структурно-текстовых функций знаков, которые определяют их - 1) контекст употребления; 2) контекстуальные связи; 3) словесное окружение; 4) предшествующее и следующее за категорией оценок звено; 5) функционально-семантическое поле их варьирования.

Полный набор семантико-структурных признаков оценочных значений, характеризующих предметные миры в Ря и Тя, рассматриваться должны как их семантический потенциал или параметр.

Исследуя принципы синтаксического вычленения предметно-оценочных отношений в контекстах Ря и Тя, необходимо отметить, что в проектах научного описания процесса их синтаксического вычленения, устройств подобных знаковых единиц следует в качестве основы принять следующие критерии:

1. Особенности структур по компонентному элементу.
2. Специфику структур по семантическому коэффициенту.
3. Способ языкового моделирования.
4. Характер валентностных свойств элементов структуры.
5. Функционально-семантические категории, имеющие синтаксическое, морфологическое, лексическое выражение в структуре признаковых отношений.
6. Арсенал различных по своему уровню грамматических средств языков (Ря и Тя).
7. Различные комбинаторные средства контекста.
8. Композиционно-стилистические средства контекста, принимающие участие в характеристике разного рода классов оценочных значений.

Определяя потенции оценочных категорий Ря и Тя как номинативных и грамматических средств организации смыслов, оценочные значения, созданные ими, следует рассматривать как частные синтагматические и парадигматические компоненты контекста и строго учитывать все возможные от них дериваты, связывая их с аспектуальными дискурсами контекста, так как каждый семантический класс признаковых отношений в Ря и Тя, выделяемый по денотативному принципу, характеризуется обычно специфическим, только ему присущим «набором» аспектуальных значений. Например:

Ря Тя

памятные места	гули сурх
разрушительная стихия	хонаи умед
оставленное наследство	ашки резон
духовный мир	дандони чун садаф
прекрасное стремление	сабзаи лаби чўй
колоссальные масштабы	сардори дастаи мусаллах
нравственная зрелость	шахси соҳибтадбир
идеальный человек	деҳкони тачрибаков

Сравнивая данные выше словосочетания определительного характера Ря и Тя при общем учете закономерностей их норм, адекватности выполнения ими лексической, семантической, функциональной нагрузки в структуре данных синтаксических единиц, возможно, определить нормативные основы их унификации. Это позволяет упорядочить многоаспектную, сложную систему их функционирования на всех необходимых уровнях - содержательном, логическом и лингвистическом, переводя внимание от признания лингвистической адекватности подобных структур в Ря и Тя к признанию некоторой функциональной самостоятельности данных единиц в каждом из этих языков.

Именно различная функциональная самостоятельность данных единиц делает возможным при общей их ориентации на закономерности образования и употребления признаков отношений определить сферы их функционирования в контекстах Ря и Тя:

- а) устанавливая наряду с понятием лингвистической нормативности и понятие содержательной нормативности;
- б) определяя смысловое соотношение главного знака (предмета) и его признаковой оценки;
- в) характеризуя языковые реалии, относящиеся к предмету;
- г) создавая логическую ориентацию структуры;
- д) устанавливая правильность иерархии понятий в их структуре;
- е) отражая понятийную точность информации в системе предметно-признаковых отношений.

При этом выявляется необходимость оценить конкретные их особенности, которые сводятся к максимальной специализации целых моделей для выражения определенных значений, которые приводят к динамике регулярности данных моделей в контекстах Ря и Тя, к формированию фонда предметно-признаковых категорий и оценок в указанных языках.

Литература:

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл. - М., 1976. - 383 с.
2. Баскаков Н.А. К теоретическим основам разработки сравнительно-сопоставительного метода // РЯ НШ. - 1961, №4. - С. 24-32.
3. Бондарко А.В. К теории функциональной грамматики. - М., 1985. - 150с.
4. Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц. - М., 1980. - 27 с.
5. Вольнец Т.Н. Семантика и грамматика русского причастия в тексте. - Минск, 1999. - С. 31.
6. Вольф Е.М. Варьирование в оценочных структурах. В кн.: Семантическое и формальное варьирование. - М., 1979. - 376 с.
7. Джабборова М.Т. Сопоставительно-типологическая характеристика системы причастий в русском и таджикском языках: Автореф. дис... канд. филолог. наук. - Душанбе, 1990. - 23 с.
8. Ёрова С.Н. Функциональные и семантические особенности смыслового комплекса «предмет + оценка» в русском и таджикском языках. Автореф. дис... канд. филолог. наук. - Душанбе, 2007. - 28 с.
9. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. - М., 1982. - 273 с.
10. Самадова Р.А. Проблемы лингвистического конструирования предложно-именных словосочетаний в русском и таджикском языках. Ч. I. Гос. изд-во «Рахим Джалил». -Худжанд, 1996. - 231 с.

КОЛИЧЕСТВЕННОЕ И КАЧЕСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ ОСНОВНЫХ КОМПОНЕНТОВ ПРЕДМЕТНО-ПРИЗНАКОВЫХ БЛОКОВ РЯ И ТЯ

В данной статье рассматривается развитие основных компонентов предметно-признаковых блоков в предложениях русского и таджикского языков.

Можно отметить, что реальная роль предметно-признаковых отношений в примерах Ря и Тя определяется самой структурой соответствующего предложения в целом, всей семантикой его необходимых компонентов в их взаимосвязи. Указывая на повышенную альтернативность обязательной сочетаемости «предмета и признака» и делая отсюда вывод, что оно (отношение) может быть «организатором» предложения, мы придерживаемся мнения, что предметно-признаковые отношения по своей сути в Ря и Тя предполагают и некоторую динамизацию предложений контекста.

Ключевые слова: предметно-признаковые, смысловое соотношение, контекст, регулятивы, комбинаторные средства, оценочные категории, синтаксическое вычленение, контексты Ря и Тя, языковые реалии, логическая ориентация, лингвистическая нормативность.

ИНКИШОФИ МИҚДОРӢ ВА СИФАТИИ ҚИСМҲОИ АСОСИИ БЛОҚҲОИ СУБЪЕКТИ-СИФАТИИ ЗР ВА ЗТ

Дар ин мақола таҳияи чузъҳои асосии блокҳои субъекти-сифати дар ҷумлаҳои забонҳои русӣ ва тоҷикӣ баррасӣ шудааст.

Қайд кардан мумкин аст, ки нақши воқеии муносибатҳои субъектию сифатию дар мисолҳои Зр ва Зт худи сохтори ҷумлаи мувофиқ дар маҷмӯъ, тамоми семантикаи чузъҳои зарурии он дар робитаи байни онҳо муайян мекунад. Бо ишора ба алтернативаи афзояндаи мутобиқати ҳатмии «субъект ва сифат» ва аз ин ба хулосае омадем, ки он (муносибат) метавонад «ташқилкунанда»-и ҷумла бошад, мо дар ақидаем, ки муносибатҳои субъектию сифати табиатан дар Зр ва Зт вучуд доранд ва инчунин баъзе динамизатсияи ҷумлаҳои контекстиро дар назар дорад.

Калидвожаҳо: субъект - сифат, муносибати семантикӣ, контекст, регулятсияҳо, воситаҳои комбинаторӣ, категорияҳои баҳодихӣ, ҷудошавии синтаксисӣ, контекстҳои Зр ва Зт, воқеияти забонӣ, самти мантикӣ, меъёри забонӣ.

QUANTITATIVE AND QUALITATIVE DEVELOPMENT OF THE MAIN COMPONENTS OF THE SUBJECT-FEATURE BLOCKS RYA AND TYA

This article examines the development of the main components of subject-attribute blocks in sentences of the Russian and Tajik languages.

It can be noted that the real role of subject-attribute relations in the examples Rya and Tya is determined by the very structure of the corresponding sentence as a whole, by the entire semantics of its necessary components in their interrelation. Pointing to the increased alternativeness of the obligatory compatibility of “subject and attribute” and concluding from this that it (the relation) can be the “organizer” of a sentence, we are of the opinion that subject-attribute relations inherently in Rya and Tya also imply some dynamization of context sentences.

Key words: subject-feature, semantic relationship, context, regulative, combinatorial means, evaluative categories, syntactic isolation, contexts Rya and Tya, linguistic realities, logical orientation, linguistic normativity.

Сведения об авторе: Ёрова Сабохат Нурматовна - ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова», кандидат филологических наук, доцент кафедры русской и зарубежной литературы. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1, **E-mail:** sabohatyorova1009@mail.ru **Телефон:** (+992) 92-701-27-86.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёрова Сабохат Нурматовна – Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров», номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти рус ва хориҷӣ. **Суроға:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузаргоҳи Мавлонбеков 1, ш. Хучанд, **почтаи электронӣ:** sabohatyorova1009@mail.ru **Телефон:** (+992) 92-701-27-86.

Information about the author: Yorova Sabohat Nurmatovna – State educational institution “Khujand State University named after academician B. Gafurov”, candidate of philological sciences, associate professor of the department of Russian and foreign literature. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Avenue 1, **E-mail:** sabohatyorova1009@mail.ru **Phone:** (+992) 92-701-27-86.

МАЗМУН ВА МУНДАРИЧАИ ДОСТОНИ «ЭҲЁНОМА»-И ҲАҚНАЗАР ҒОИБ

Одинаева Г.М., н.и.ф., муаллими калон

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

Мачмуаи «Эҳёнома» ба корномаи қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик бахшида шудааст. Дар китоб 37 шеър ҷо дода шудааст, ки ҳар яки он барои бедор кардани ҳисси худшиносӣ ва худогаҳӣ ба хонандагон мадад мерасонад. Ба андешаи Абдурраҳмон Абдуманнонов, «Достони «Эҳёнома» ҳарчанд ба навҳаю нола асос ёфтааст, шевою хоно мебошад. Зарбу оҳанги баъзе пораҳо дар пайравии ҷангномаҳо иншо шуда, бархе гӯрғулихоноро ба ёд меорад ва омезиши сабқҳои китобию халқӣ ҷазбмандии асарро меафзояд». [1, с. 4]

Достон таърихи қадима дошта, аввал дар фолклор ба вучуд омада, баъд ба адабиёти китобӣ гузаштааст. Он эпикӣ, лирикӣ ва лиро–эпикӣ мешавад. Достон асари манзумест, ки воқеаи калон ё қиссаю воқеаи нисбатан хурдро дар бар мегирад. Шоир дар достон дар воқеаҳои хурду калон образҳои мукамал ё персонажҳоеро ба вучуд меорад, ки аҳволи ботинӣ, рафтору кирдор ва руҳияи онҳоро тасвир менамояд.

Раҳими Муслмониён дар китоби «Назари адабиёт» достонро корномаи барҷастаи қаҳрамони ҳақиқӣ донистааст [6, с. 142]. Онро дар миёни халқҳои мутамаддин қисса, саргузашт, ҳикоя низ гуфтаанд. Достон дар адабиёти классикии тоҷик асосан дар шакли маснавӣ таълиф меёфт.

Достонҳои шоир Ҳақназар Ғоиб дар ин жанри адабӣ мавқеи махсус дошта, мавзӯҳои гуногунро дар бар мегиранд. Ӯ ба навиштани достон аз солҳои 80-уми садаи ХХ шуруъ кардааст.

Достони «Эҳёнома» дуҷумин иқдоми шоир дар офариниши усули нави достоннависӣ мебошад. Онро бо банду бастҳои шоирона шабеҳи достони «Ҷони ташна» гуфтан мумкин аст.

Дар миёни достонҳо «Эҳёнома» (1988) бо шеърӣ баланд, баёни равшану зебо, муъҷазии тасвир, диди тоза, сӯзиши дарди дарунӣ ва эҳсосоти баланди шоирона, порчаҳои пурдарди ҷонгудоз, начвои чигареӯзи таърихӣ аз сарнавишти қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик бар асари ҳучуми муғул ва пирӯзии руҳи шикастнапазири ин қаҳрамон ҷойгоҳи хоса ва нотакрор дорад. Таъсири ин достон дар дигар шеърҳои достонҳои ватандӯстонаи шоир нақши муҳим ва амиқ боқӣ мегузорад.

Мавзуи таърихӣ дар осори адибони тоҷик С. Айнӣ, Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, М. Қаноат, Л. Шералӣ, Бозор Собир ва дигарон мавқеи сазовор дорад. Ҳақназар ҳам домани ин мавзӯро дар эҷодиёти худ ба таври хоса **густариш** дода, **манзумаю** достонҳои «Ҷони ташна», «**Сояҳои** офтобрӯз», «Эҳёнома», «Ҳасрати Фирдавсӣ», «Сурӯши Хатлон», «Шоҳномаи умр», «Қатраи офтоб», «Ҳасрати Эйнштейн» ва ғайраро бахшида ба ин мавзӯ навиштааст.

Шоир дар оғози достони «Эҳёнома» илҳом аз «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик»–и устод С. Айнӣ ва хотираи бузурги ӯ эпиграф дорад. Ин очерк дар шароити ҷанги олмон барои руҳбаландии мардум ва ҷанговарони тоҷик бо мақсади боло бардоштани ҳисси ватандӯстии онҳо навишта шудааст. Вобаста ба вазъият диққати устод Айниро асосан корномаи таърихии Темурмалик ва лаҳзаҳои ғоҷеаи он бо руҳи романтикӣ фаро гирифтааст. Айнӣ ҳамчунин миллати тоҷикро аз сарнавишти таърихаш низ огоҳ менамуд, ки дар давраҳои муайян ба чи ғоҷеаҳои мудҳиш печидааст ва миллат дар ин росто бори дигар аз нав руҳ гирифта ҳақ дорад, ки гузаштаи худро дониста, аз нав шуҷоату тавонмандии гузаштагонро идома бахшад.

Дар драмаи «Темурмалик» – и С. Улуғзода, ки он мисли шеъри тасвирии тарона иншо шудааст, саҳнаҳои муборизаи Темурмалики хучандӣ барои пирӯзӣ ва қаҳрамонӣ аз кам будани қувваҳои муҳофиз ва руҳи шикастнопазири фарзанди тоҷик башорат медиҳад. Ҳадафи очерки Айнӣ ва драмаи Улуғзода аз нав руҳ бахшидан ва ғочаҳои гаронро паси сар кардани миллат иборат мебошад. Драмаи «Темурмалик»–и Меҳмон Бахтӣ (2000) низ дорои ғояи бузурги ватандӯстист. Вале достони Ҳақназар Ғоиб «Эҳёнома» бар эҳсос бунёд ёфта, ҳодисоти таърихи муназзам инъикос намекунад, балки ҳадафи шоир барангехтани руҳияи миллат аст, шоир тафаккуру биниши худро васеътару ибратомӯзтар нишон медиҳад. Дар дoston руҳи пурқудрат на бо куштор ё зинда мондан нишон дода мешавад, балки дoston таҷассумгари қаҳрамони пешиниён аст. Манбаи асосӣ ёдоварӣ аз корномаҳои Темурмалик мебошад, ки бо санадҳои алоҳидаи таърихӣ, адабӣ ва ривоятӣ навишта шудааст. Асар аз омехтаи порчаҳои манзуму мансур фароҳам омадааст, порчаҳои мансур низ мисли шеъри нави тасвирист, ки маҳсул ба ин шоир буда, порчаҳои насри шеърмонанд барои шарҳу эзоҳ ва пайванди насру назм эҳсосро бар ғочаҳо бармеангезад.

Кулли порчаҳои мансуру манзум бо ҳиссиёти баланди дилсӯзиву меҳрангезӣ эҷод шуда, аз оху нола, афсӯсу надомат, ватанфурӯшии хоинон, ғиғон аз қачрафторию буздилии ҳокимон, башорат аз суботу талоши ҷовидона ва меҳанпарастонаи халқ иборат мебошад ва маҳз ҳамин ҷиҳатҳо мундариҷаи ғоявии дostonро баланд бардошта, ин силсилаи асарҳоро қудрат ва тавоноӣ додааст.

Муҳаққиқони тоҷик ба достони «Эҳёнома» баҳои сазовор додаанд. Бо вучуди ин, дар таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷонибаи ин дoston то ҳанӯз асари мукаммали таҳлилию таҳқиқӣ ба назар намерасад [1, с. 5]. Қисми дуюми дoston «Охирқиссаи Ҷалолиддини диловар» ном дорад, ки бо ду қисми пурдard «Пирӯзӣ» ва «Косаи навбат» ба поён мерасад. Ҳамин тариқ, достони «Эҳёнома» аз 7 боб: Оғоз, «Панди Темурмалик», «Ҷилои Ватан», «Навҳаи Темурмалик бар бенишон ғойиб шудани Ҷалолиддини диловар», «Дар шикасти Варазруд», «Пирӯзӣ» ва «Косаи навбат» иборат мебошад. Аз нигоҳи мо, дoston бояд аз 8 боб иборат мешуд, агар «Навҳаи бокирадухтарони асира», ки аз дардноктарин пораи таърихист, алоҳида номгузорӣ мешуд, он дар қисми «Ҷилои Ватан» ҷой пайдо менамуд.

Агар дар дoston аз рӯи нигоштаи Ш.Саидҷаъфаров, боби «Охирқиссаи Ҷалолиддини диловар», ки пур аз эҳсоси ботинист, ҷо дода намешуд, дoston пурарзиш анҷом намеёфт. Ин қисмро шоир дертар дар ҷопи дуюми асар дар китобҳои «Эҳёнома» ва «Зинда бо гудозишҳо» навишта ҷо додааст, ки идомаи мантиқии боби «Пирӯзӣ» аст.

Ватан ҷойи бахти ҳамон ҷонфидост,
Ки ўро Ватан аввалу интиҳост.
Ва ман ҳам равонам аз ин роҳи нанг,
Само рӯйпӯшеву болишт зи санг...
Ки то хунбаҳоям нагирам, яқин,
Намирам, намирам, намирам, яқин.
...Ба ин тозафикрӣ табарзин гирифт,
Раҳи лашкари хасми бадкин гирифт [2, с. 22].

Ин далерии ў ҷонфидоии ҷавонмардона барои аз нав зинда кардани руҳи Аҷам аст, ки лағадмоли суми аспони бегонагон нагардад. Замини Аҷам–умедгоҳ, ҷойи шаъну шавкати ориёни бузург, фарогоҳи муқаддасоти аҷдодист. Темурмалик бо ин ният дар даст табарзин ба набард мебарояд:

Бихоҳам зи нав рафта пайдо шавад,
Аҷам то зи нав наҷми рахшон шавад,
Замини далерону мардон шавад,
Замини ҳаёти ниёкон шавад,
Дили барҳаёти бузургон шавад [2, с. 221].

Образи ҷанговар дар «Косаи навбат» ном шеър мазмуни ҷанги фашизм дошта, аз қаҳрамони Темурмалик дар ҷанги зидди муғул ҳикоя мекунад:

Ба худ кардам андешае баъд аз ин,

Ки эмин набошад зи аъдо замин.
Ва бояд ки ман ҳам камонвар шавам,
Пайи ҳифзи озодӣ аскар шавам.
Ки мирам, бимирам чу Темурмалик,
Қасосам бигирам чу Темурмалик [2, с. 225].

Қисми аввали дoston бо сарбози Ватан шудани қаҳрамон, бо нияти корномаи Темурмаликро дар асри ХХ идома бахшида, сипоҳии некманиши кишвар шудан ба охир мерасад. Дар боби дуюми дoston, ки «Охирқиссаи Ҷалолиддини диловар» ном дорад, ҳамрикоби Темурмалик бо барқарор кардани давлат парчамбардор мегардад. Дар ин қисм низ саҳнаҳои таъсирбахш, ки давлат истиқлол аз даст додааст, таъсирбахш дида мешавад:

Чӣ чора, ки бошад дар ин хоку бум,
Гузаргоҳи таърих пур аз роҳгум...
Пур аз руҳи неку пур аз руҳи шум.
Ҷаҳонгири бе теғу тиру камон,
Тавонмарди бедасту по нест кам,
Аз ин норавотар раво нест кам.

Чӣ чора, ки марди ватандори хор,
Сари бепаноҳаш барад зери дор,
Ва ё тан диҳад бар ғуломию ор...

Ба буму ба даргоҳи боби худаш,
Гадоӣ кунад нону оби худаш,
Шаробу кабобу китоби худаш [2, с. 227].

Бале, нидо аз сарнавишт меояд, ки миллат истиқлоли худро чун обу ҳаво, ки ба инсоният зарур аст, бояд парастор бошад. Истиқлол нафаси озодист, ки инсон бе он вучуд дошта наметавонад. Шахсиятҳо аз ҳукуку озодии худ маҳрум, бе фарру шукӯҳи ватандорӣ, бе обу шаробу офтоб, бе китобу дафтари аҷдод, ниҳоят бе забони худ, як музтар, ғарибгӯри дармондаю бенавои дару даргоҳи таърих боқӣ хоҳад монд. Аз ин рӯ, талошҳои Ҷаҳназар дар замони Ҳукумати Шуравӣ бо ин дoston барои расидан ба худшиносию худогоҳӣ, озодагию озодандешӣ, **тақони** ботин барои шинохтани миллат ва ҳушдор шудани ӯ аз вуқоти дунёи абарқудратон *барои ғояи бузургдошти истиқлол, озодии озодазодагон, ба тозаандешӣ раҳнамун* сохтани миллат ва ҳоказо кӯшиши умедбахш баҳри баёни афкори тоза ва пайдо кардани руҳи эҳёгарона мебошанд.

Орзуи истиқлолпарваронаи шоир бо он эҳёгарӣ, ки дар ботин онро бо хуни дил об дода, ба самар расонданӣ мешуд, бо эълони Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 амалӣ гардид.

Ба ин монанд ғояҳо дар нуктаҳои бо боварию эътимод ва қавируҳона баёндоштаи шоир дар дostonи «Эҳёнома», барои мавқеъшиносию худогоҳии миллат дар замони нав, бо ҳушдордиҳиҳои ӯ аз пешомадҳои нохуш метавон як падидаи ҳақиқатан ғайриодӣ дар он рӯзгорон ба қалам дод. «Чун китобҳои ашъори Ҷаҳназарро варақ мезанем, – навиштааст А. Самад, – нидоҳои ҳушдору изтироболуда ба гӯш мерасанд аз пешомади баду нохуш. Таваҷҷуҳ кунед: «Ҷой мардум!» Ҳуш доред: дасти инсон ба гулӯи якдигар афтада чун дарранда ба гулӯи оху. Бале, одам аст, ки якдигарро мекушад, на дарранда даррандаро. Ҷой мардум!...[9, с. 97]

Ки аз бадсиголони одамфурӯш,
Ҷаҳон ёд дорад ба оху хурӯш,
Шуда ахтари шаъни халқе ҳамӯш,
Батар он бувад, к-ин ҳама иштибоҳ.
Шуда асрҳое ба мо ёри роҳ.
Ба пастӣ сипас мо чаро тан диҳем?!
Чаро тан ба шамшеру куштан диҳем?!

Чаро сар ба фармони душман диҳем?!

Ба худе наарзад ҳазорон кулоҳ,

Ману ханчару кӯрагоҳу сипоҳ, [2, с. 230]

Худой Шарифов дар мақолааш «Тараннуми ҳаёт» навиштааст, ки «дар достони лирикӣ мавҷудияти образи марказӣ дар шакли образи эҳсосшаванда ё дар шахси қаҳрамони лирикӣ ва ё бо роҳи дигар шартӣ зарурӣ будааст» [11, с. 119]. Аммо дар асарҳои дигари Ҳ. Ғоиб чунин образи марказӣ ва чамъбасткунанда нест. «Эҳёнома» аз рӯи мақсади шоир нидои хоку об ва тамоми афроди чамъият бо корномаи азими Тоҷикистон мебошад. Барои он ки зарурати ин сурӯшҳо, нидоҳои замини осмонбӯс асоснок шаванд, шоир хотираҳои Темурмаликро дар шакли мансур меорад. Дар достони нави шоир қисматҳои ҷудогона байни худ робитаи муайяне доранд ва ин робитаҳо инкишофи пай дар пай ва шиддати ҳиссию шоиронаи воқеаю ҳодисаҳо мебошад.

Замину замона пур аз оташ аст,

Фалак пири фаргути захматкаш аст.

Адӯ по ниҳода ба хоки Аҷам,

Шикаста камони бани Ораш аст [2, с. 52].

Дар адабиёти муосири тоҷик замин ба маънии хоки Ватан истифода шуда ва муътабар доништа мешавад. Тасаввуроту анъанаҳои қадим шояд ҳамчун василаи инкишофи ин мавзӯ хизмат кардаанд. Лекин образи Замин дар достони Ҳ. Ғоиб маънии васеътар ва дар айни ҳол, мушаххастаре дорад. Замин дар тасвири Ҳ. Ғоиб ба мисли дигар образҳои ашъори ӯ аз эҳсоси бевоситаи зебоии муҳити табиӣ иборат мебошад.

Дар ин маънӣ, ба ақидаи шоир, Замин шарикӣ шодию хурсандии инсон аст. Вай ба инсон–тарбиятёфтаи худ мурочиат мекунад, самароти замин зиндагӣ ва оромист, вале ин оромиро хоинон вайрон кардаанд. Андешаю хаёли шоир хонандаро ба сӯи андешаҳо ҳидоят мекунад. Ҳамаи воқеаю ҳодисаҳо дар тағйироту дигаргунӣ тасвир шудаанд. Яъне шоир ба воситаи тасвири Замин ҳучуми душман, лаҳзаи аввали ҷангро тасвир карда, ба тавсифи ягонагии хоку оби Ватан ва фарзандони он, ки ба муҳофизати Ватан бархостаанд, баён намудааст. Оҳанги асосии бобҳои дoston муборизаи ҳаёту марг, тантанаи ҳаёт, мубориза барои наслҳои оянда мебошад. Шоир дар шадидтарин лаҳзаҳои ҷанг нишонаҳои ҳаёти ояндаро дидааст. Муборизаи халқ барои хунрезӣ нест, вай баҳри ҳаёт, баҳри саодати инсон, баҳри ояндаи он ва фарзандони инсон мебошад. Лекин ҷанг маънии садҳо ормонҳои барбод рафта, хушкидани садҳо гулҳои ношукуфта, шикастани дилҳои пурорзуро дорад. Онҳое, ки барои ҳаёту мамоти худ, барои зану фарзанди худ, барои зиндагии осудаи инсонҳо мубориза мебаранд, тақдирӣ онҳо боз бештар фоҷиа дорад, чунки онҳо ҳифзи инсоният, беҳбудии зиндагиро вазифаи асосии худ медонанд. Бузургии инсон дар он аст, ки барои беҳбудии ҳаёт на фақат мубориза мебарад, балки ҷони худро ҳам нисор мекунад.

Мазмуни «Панди Темурмалик» ва дигар қисматҳои лирикии дoston нишон медиҳанд, ки Ҳ. Ғоиб то ба риштаи назм даровардани достони «Эҳёнома» на танҳо китобҳои таърихи гузашта, балки дostonҳои эпикӣ шуарои гузашта, аз ҷумла «Шоҳнома»–и Фирдавсро мутолиа намуда, аз маҳорати суҳанофаринии ӯ устокорона истифода кардааст.

Аз «Шоҳнома»:

Зи баҳри бару буму фарзанди хеш

Зану кӯдаки хурду пайванди хеш.

Ҳама сар ба сар тан ба куштан диҳем,

Аз он беҳ, ки кишвар ба душман диҳем [10, с. 236].

Аз шоир:

В-агар аз ҷаҳон субҳу шоме равем,

Бубояд, ки аз он ба номе равем.

Чунон ҷанг бояд, ҳатто ба гӯр

Ба худу ба теғу наёме равем [2, с. 202].

Яъне, достони «Эҳёнома» сурӯши таърих аст, ки саҳифаҳои рангини қаҳрамони халқи тоҷикро дар мисоли қаҳрамони Темурмалик барои нангу номи ватандорӣ дар маърази

андеша мегузорад. Дар достон аз хиёнати шоҳи кишвар Хоразмшоҳ ва дигар аъёну ашрофи худӣ, тоҷирону саркардагон, дар мисоли Аҳмади Хучандӣ ёд шуда, ки бо нияти зишту нопок, ҳиссиёти буздиливу тарсончакӣ, рафтору кирдори ватанфурӯшонаи худ ғалабаи чингизиёро бо тезӣ таъмин намудаанд. Аммо Темурмалику Чалолиддин дар роҳи дифоъ намудани Ватан чони худро бо муҳаббати бепоён ба ватан фидо кардааст. Ба ин маънӣ, фаслҳои «Ҷилои ватан», «Навҳаи ноболиғдухтарони бокира», «Навҳаи Темурмалик дар бенишон ғойиб шудани Чалолиддини диловар» аз ҷонгудозтарин қисматҳои достон ба ҳисоб мераванд.

Дар қисмати «Навҳаи Темурмалик дар бенишон ғойиб шудани Чалолиддини диловар», ки Темурмалик баъд аз муборизаҳо ва нобаробарии қувваҳои тарафайн, тарк кардани ватан дар як шабохун руҳ додааст, назар ба дигар порчаҳо боз ҳам ҷонгудозтар менамояд. Шоир дар ин навҳа ҳолати гудозишро чунин баён кардааст:

Ғиғонам зи ҷон мебарояд, зи ҷон,
Фурӯ мезанад бар сарам осмон.
Дареғат, дареғат, дареғат ҷавон,
Дареғат ҷавон! [2, с. 210]

Дар бораи фочиаи ноболиғдухтарони бокира бетарафона буда наметавонем. Порчаҳои бадард навиштаи шоирро хонда, чунин фикр мекунем, ки ҳодисаҳо ҳуди ҳамин рӯз руҳ дода истодаанд. Масалан, хангоми 14 ҳазор духтари бокираро дар Ҳирот ба асирӣ гирифтани муғулон оху нолаи дӯшизагони ормониро чунин баён намудани шоир имрӯз низ моро бетараф намегузорад. Вале қисмат онҳоро бо ҳамаи ин хусну зебӣ асири душмани бераҳму худонотаре гардондааст:

Аё хоҳарони маҳи чордах...
Зи қисмат фитода ба ҳоли табаҳ...
Шукуфта гули рӯятон дар ҳичоб,
Надида тани покатон офтоб,
Надида касе меҳру оғӯшатон,
Тани симгину лаби нӯшатон [2, с. 294].

Вале ҷойи таассуф аст, ки аз ин омезиш қавме ба дунё меояд, ки модари ориёӣ хешро намешиносад ва ба қавми модарияш назари душманона мепарварад. Дар ҳамин қисм ҷӣ гуна қурбониҳо дар роҳи модарони ҳақиқӣ, ки имрӯзу фардои инсон дар дасти онҳост, сурат гирифтааст. Ҳифзи Ватан барои поси духтарони бокира, барои фарзандони оянда, барои модарони онҳо зарур аст. Ҷанг васлро ба фироқ, умедро ба нокомӣ табдил медиҳад ва ишқи инсонии онҳоро барҳам мезанад. Ҳамаи ин қурбониҳо барои ҳаёт аст. Аз ин ҷо бармеояд, ки бузургии ҷаҳон инсон буда, пояи бузургии ӯ меҳру садоқат ва ишқ аст. Достон нотамо мемонд, агар Ҳакназар Ғойб дар фуруварди он фаслро ба унвони «Охирқиссаи Чалолиддини диловар» илова намекард. Бояд таъкид намуд, ки боби номбурда, аз ҷиҳати достоннигорӣ, маъноӣ тасвир ва мақсадгузорӣ асарро пурра ва мукамал гардондааст.

Фасл мазмунан бо афкори панду андарз бунёд ёфтааст, ки асоси онро эҳтирому бузургдошти халқу ватан ва бузургони он ташкил менамояд. Ва барои пойдеории Ватану бақои қавму миллат лозим аст, ки ба қадри сарону пешвоёни худ бирасем. Аз ҷониби дигар, бо вучуди он ки порчаҳои ғаноии достон аз забони Чалолиддин баён мешавад, шоир дар фасли мазкур чун тарғибкунандаи иттиҳод ва ягонагии ҳар қавму миллат хулосаҳои амиқи файласуфона мепарорад, ба эътибор гирифтани андешаҳои ҳақимона рушду қамоли халқу миллатро нишон медиҳад.

Достон ва манзумаҳои адиб ғолибан, мазмуни таърихӣ ва фалсафаи ба худ хос доранд ва шоир дар ин нигоштаҳо таърихро ҳамчун оинаи ибрат барои худшиносии имрӯзиён ба риштаи тасвир кашидааст. Мақсади шоир аз баёни пораҳои ибратбахши таърихӣ қиссагӯӣ ва таърихнигорӣ нест, балки ҳодиса ва рӯйдодҳои алоҳидаи гузаштаре ҳамчун маводи афкори иҷтимоӣ, фалсафӣ ва маъниофаринӣ дар боби хештаншиносии миллӣ ба кор бурдааст. Ин порчаҳои таърихӣ, ниҳоят пандомӯз ва ҳикматнок мебошанд. Ҳикмату фалсафа дар достонҳо хушқу холи ифода нашуда, ба хонанда аз рӯи мазмун ва баёни ҳолатҳои ботинӣ фочеаҳои алоҳидаи таърихӣ мазмунхоеро ба сахнаи андеша ба ҷилва меорад, ки имрӯз мо бо қадам

роҳҳо ҳувияти миллӣ ва нангу номуси ватандорӣ хешро муҳофизат карда тавонем. «Фалсафависандӣ ва ҳикматпарварӣ, – таъкид кардааст академик Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ, – аз муҳимтарин хусусиятҳои шеър буд, оҳанги публицистӣ, мурочиат ба умдатарин масъалаҳои ҳаёти ҷамъиятиву сиёсӣ, ба мазмуни фалсафии шеъри тоҷик сифатҳои нав илова кард ва ба он як навъ бурроӣ ва тезию тундии маҳсули иҷтимоӣ ато намуд». [2, с. 7]

Тасвирҳои Ҳақназар Ғоиб паҳлуҳои гуногун дошта, муҳаққиқон дар ин боб бо назари маҳсус фикру мулоҳиза меронанд. Сурӯшу исёнҳои ботинӣ, истифодаи ривоятҳои ҳикоятҳои воқеӣ, сахнафаринҳои ғоҷеавию тарқишҳои дарунии оромона ва гоҳо исёнӣ–ҳама таъсирнокии суҳанро афзуда, ба тору пуди сарнавишти ҷомеа дар замонҳои гуногуни таърихӣ ва маҳсусан имрӯза печишҳои ҷолиби маънавий пайдо мекунанд, инсонро аз ҷиҳати руҳию маънавий ба пешомадҳои эҳтимолии мудҳиш омода месозад. Ва ин ҷо ин пораро аз «Эҳёнома» мисол меорем: «Оре, зиндаам ман! Ва руҳи хуношоми чингизӣ ҳам зинда аст. Ва ин руҳ аз тугмаҳои оташафшони садаи бист худнамоӣ дорад. Дар ваҳшати силоҳи нейтронӣ ба ҳастии ман ханда мезанад, ...бо ҳабисии нафратангез бо бадандешони олам бодагусорӣ мекунад. Ва ман ин руҳро хоса на дар харобазори куҳандизи Хучанд, балки дар валангори қалъаи Брест ҳам мешиносам. Эӣ зиндаҳо! Аз хотир набароред: умри мост болои дарёи хун ба шино... Бигӯед: қучои Замин аст бе хун?!». Азбаски ватани соҳибистиклоли мо ҳанӯз, ки силоҳи нейтронӣ надорад, бояд бо ҷӣ силоҳ ҳастии худро муҳофизгар бошад?» [2, с. 14]

Дар дигар ҷо эҳсоси пайвандгарии шоир пирӯзӣ меёбад, ӯ замонҳоро ба ҳам пайванд мезанад ва як хати ғоҷеабори сарнавиштро аз қадим то ба имрӯз васл менамояд, ки ин тарзи усули тасвири андешапарварона аст.

Бо ин шоир шукргузориашро аз Ватану ватандорӣ ифода мекунад. Ӯ дигар аз хурдиҳо не, аз бузургиҳо суҳан гуфтан мехоҳад, ки дурахши орзуи шоиронаи ӯст, зеро дар Тоҷикистони соҳибистиклолаш таҷассуми он ҳама бузургиҳоеро мебинад, ки атои тозаи Худованди таъриху тақдир аст ва нидо сар медахад:

Илоҳо, дар ин ғамсарои қурун,
Ки гашта зи сар то ба ғарқи хун,
Кушо чашми шамси саҳаргоҳие,
Ба чашмони хуршедии доҳие... [2, с. 123]

Даҳшатҳо низ дар Вақти бекарон муваққатӣ мебошанд ва инсонии хирадманд бо қудрати фаҳму идрок бояд дар доираи Вақт мавқеи худро муайян кунад ва аз ин назаргоҳ қору амал намояд. Ин ҷиҳати аввали масъала аст. Ҷиҳати дигар он аст, ки дар вақти гузарон вобаста ба вазъияти ба амал омада, аз як тараф, сабур, аз тарафи дигар, оқилона роҳҳои муборизаро низ роҳандозӣ кунад ва дар ин мавзӯ боз метавон домананок шарҳу баён навишт, ки аз серпахлуии калима ва тасвирҳои шоир бозгӯ шудааст. Ин серпахлӯӣ аз оғози дoston таваҷҷуҳи моро ба худ ҷалб менамояд:

«Оҳ! Авроқи хунолудаи таърих ва акси хабарбозори куҳандизи Хучанд! Панҷаи сиёҳи сарнавишт, нафаси хуношоми Чингиз! Нишони барбарияти *одам!*» Аз ҳуҷуми аҳдшиканонаи чингизӣ асри ХХ низ ба нафрат ёд мекунад: «Аз ёдномаи ҳаёл: Чингизӣ садаи бист қалъаи амниятӣ одамсириштаи меҳру муҳаббати одамро бо бераҳмӣ хароб карданд. Чи иштибоҳи бузурге! Хатин ҳанӯз ҳам месӯзад! Инсон дар он ба сарнавишти хеш мегиряд! Замин навҳа мекашад, замон афсӯс меҳӯрад!»

Тасвири даҳшати муғул ва такрор шудани он дар сурати гитлерчиён чунин маъние ҳам надорад, ки миллати тоҷик ва дигар халқиятҳои дар паҳлуи он буда, билқул нотавон ва очиз бошанд. Баръакс! Ҳақназар Ғоиб, ки то навиштани дoston бардавом китобҳои таърихӣ халқу миллатро мутолиа менамуд, аз қаҳрамониҳои бемонанди гузаштагон чун Темурмалик, ки ба лашкари хунхори Чингиз зарбаҳои ҳалокатовар задааст, на танҳо воқиф мебошад, балки хонанда баъд аз мутолиаи байтҳои зайл:

Замину замона пур аз оташ аст,
Фалак пири фартути заҳматкаш аст.
Адӯ по ниҳода ба хоки Аҷам,
Шикаста камони бани Ораш аст [2, с. 198].

Он сон ки дарҷ гардид, мақсади асари таърихии «Эҳёнома» – пеш аз ҳама–нигоҳе ба таърихи сабақдеҳи миллат аст ва миллат бояд аз таърихи худ бо назари маънӣ дарси ибрат гирад. Гузашта панд медиҳад, ки «Дар як чоҳ набояд ду бор афтод», зеро ин амали камхирадон аст. Насли нав танҳо аз омӯзиши сабақҳои таърих дарси бедордилӣ гирифта, метавонад, ки қадам санчида ба сахни зиндагӣ ва мубориза гузарад. Ва ин гуна сабақ аз мутолиаи «Эҳёнома» барин асарҳо ҳосил мешавад. Миллати худогоҳ воқеан ҳам «Эҳёнома» – ро хонда, ба хулосае меояд, ки ҳама шикастаҳоро асос ҷудоиандешиҳост, ки ғалабаро ба манфиати душман ҳал менамояд.

Аз ин рӯ, шоир меҳодад, ки ҳамин ҷойи сусти занчири бо донишу фаҳмиш ва тачрибаи ҳаётӣ, алалхусус сабақомӯзӣ аз таърих комилан мустаҳкам карда шавад. Ин талошест барои сари вақт аз байн бурдани ҷудоипарастон:

Бубояд ба теғе, ки дорӣ ба даст,
Кушӣ кинаҳоки ҷудоипараст [2, с. 238].

Достон, он сон ки гуфтем, пур аз паёмҳои маънибор аст. Нахустин паёме, ки ба мо мерасад, ин аст, ки ҳодисаҳои гузаштазамон барои имрӯз гуфта мешаванд. Ҳама сӯзу дарди достон, ки дар заминаи бадтарин ғочаҳои хунини замони гузашта бунёд ёфтааст, хушдоре ба имрӯзиён аст, ки ватанпарастӣ кори осон нест, ба қавли устод Ҳақназар:

Ба тӯфонҷӯш парвар ҷону танро,
Саодат дон азоби Кӯҳканро.
Азоби гӯрро бояд кашидан,
Ки бахшӣ зиндагӣ хоки Ватанро [2, с. 236].

Нависанда Абдулҳамид Самад дар бораи достони «Эҳёнома» ва умуман хунари эҷодии Ҳақназар Ғоиб чунин андеша баён кардааст: «Шеърҳои достонҳои Ҳақназар Ғоиб ҳадафноку серпахлуянд, ки бесабаб нест. Пеш аз ҳама, вай шахси соҳибистеъдод, қаламкаши тавоно ва парвардаи мактаби адабии қаламрави Кӯлоб асту байни мардуми хунарманд бо шираи рӯбоиву дубайтиҳои нотакрор ва суруду таронаҳои шахдбор ба воя расидааст. Аз ин ҷиҳат, дар навиштаҳои ӯ таъбиру ибораҳои хушобу рангини халқӣ фаровон корбаст шуда, хусни ашъорашон меафзояд» [9, с. 221].

Хулоса, имрӯз нуқтаи назар, ақида ва муносибати эҷодиёти ин шоири тавоно ва андешапарвар гуногунрангу серпахлу буда, бо сабку услуби хоси эҷодии худ дар рушду камолӣ шеъри нави тоҷик, хусусан дар давраи Истиқлолияти Тоҷикистон мақому манзалати баланд ва пурифтиҳор дорад. Ва шоир тамоми истеъдодашро барои беҳбудии инсон, барои фардои дурахшони ӯ сарф кардан меҳодад. Андешаҳои ҳақимонаи шоир асоси рушду камол ёфтани халқу миллат хоҳад шуд. Барҳақ, шоир тавассути каломӣ бадеъ дастгирии сулҳу салоҳ ва маҳкум намудани ҳама гуна ҷудоиандозихост.

Адабиёт:

1. Абдуманнонов, А. Сурӯши таърих [матн] / А. Абдуманнонов // Адабиёт ва санъат. – 1989. – 19 октябр. – №42. – С. 5.
2. Ғоиб, Ҳ. Эҳёнома [матн] / Ҳ. Ғоиб. – Душанбе: Адиб, 1989. – С.69.
3. Қаноат, М. Осори мунтахаб. – Ҷ. 2. [матн] / М. Қаноат. – Душанбе: Ирфон, 1982.– 176 с.
4. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Қ. 1. [матн] / Х.Мирзозода.– Душанбе: Маориф, 1987. – 487 с.
5. Мирзозода, Х. Луғати мухтасари истилоҳоти адабиётшиносӣ [матн] / Х.Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1992. – 237 с.
6. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт [матн] / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
7. Саидҷаъфаров, Ш. Фатҳи қуллаҳо [матн] / Ш.Саидҷаъфаров. – Кӯлоб: Сада, 1993.– 65 с.
8. Сайфуллоев, А. Фалсафаи эҳё ва бузургдошти Ватан [матн] / А.Сайфуллоев // Садои мардум. – 2000. – 27 май. – С. 3.

9. Самадов, А. Санги маҳак ва тарозуи ҳунар [матн]/ А. Самадов. – Душанбе: Адиб, 2013. – 366 с.
10. Фирдавсӣ, А. Шохнома. – Ҷ. 4. [матн] / А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 236 с.
11. Шарифов, Х. Тараннуми ҳаёт [матн] / Х. Шарифов. // Садои Шарқ. – 1972. – №7. – С. 119-128.
12. Шарифов, Х. Савти Аҷам (Назаре ба аҳвол ва ашъори Муъмин Қаноат) [матн] / Х. Шарифов. – Душанбе: Адиб, 2002. – 208 с.
13. Шукуров, М. Пахлуҳои тадқиқи бадеӣ [матн] / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – С. 7.

МАЗМУН ВА МУНДАРИҶАИ ДОСТОНИ «ЭҲЁНОМА»-И ҲАҚНАЗАР ҒОИБ

Мақолаи мазкур ба хусусият ва пахлуҳои яке аз жанрҳои адабии дoston ва мавқеи маҳсус доштани ин жанр дар эҷодиёти шоир Ҳақназар Ғоиб бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф дар миёни офаридаҳои шоир Ҳақназар Ғоиб дostonи «Эҳёнома» (1988) бо шеърӣ баланд, баёни равшану зебо, муъҷазии тасвир, диди тоза, сӯзиши дарди дарунӣ ва эҳсосоти баланди шоирона, порчаҳои пурдарди ҷонгудоз, начвои ҷигарсӯзи таърихӣ аз сарнавишти қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик бар асари ҳуҷуми муғул ва пирӯзии руҳи шикастнапазири ин қаҳрамон ҷойгоҳи хосса ва нотакрор дорад. Таъсири ин дoston дар дигар шеърҳои дostonҳои ватандӯстонаи шоир нақши муҳим ва амиқ боқӣ мегузорад.

Муаллиф дostonи «Эҳёнома»-ро бо эҷодиёти «Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик»-и устод С. Айни, драмаи «Темурмалик» – и С. Улуғзода ва драмаи «Темурмалик»-и Меҳмон Бахтӣ аз лиҳози мавзӯ дар як радиф гузошта қайд менамояд, ки дostonи Ҳақназар Ғоиб «Эҳёнома» бар эҳсос бунёд ёфта, ҳодисоти таърихро муназзам инъикос намекунад, балки ҳадафи шоир барангехтани руҳияи миллат аст, шоир тафаккуру биниши худро васеътару ибратомӯзтар нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: эҷодиёт, шоир, нависанда, миллат, тасвир, таърих, қаҳрамон, ҳуҷум, таъсир, ҳадаф, равшан, зебо, ҷойгоҳ, воқеа, хурд, калон, персонаж.

СОДЕРЖАНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ПОЕМЫ ХАКНАЗАР АГОИБА «ЭХЬАНОМА»

Данная статья посвящена особенностям и аспектам одного из литературных жанров повести и особому положению этого жанра в творчестве поэта Хакназара Гоиба.

По мнению автора, среди творений поэта Хакназара Гоиба поэмы «Эхьянома» (1988) с высокой поэзией, ясной и красивой экспрессией, прекрасным образом, свежим взглядом, жгучей внутренней болью и высокими поэтическими эмоциями, душещипательная историческая повесть о судьбе героя таджикского народа Темурмалик занимает особое и уникальное место в связи с монгольским нашествием и победой неукротимого духа этого героя. Важную и глубокую роль сохраняет влияние этого рассказа на другие патриотические стихи и рассказы поэта.

Автор отмечает что поэма «Эхёнома» находится на одном уровне с произведением «Герой таджикского народа Темурмалик» Садриддина Айни, драмы «Темурмалик» С. Улуғзоды и драмы Меҳмона Бахтӣ «Темурмалик». Автор отмечает, что поэма Хакназара Гоиба «Эхьянома» основана на чувствах и отражает не системно исторические события, а цель поэта, призван стимулировать дух нации. Поэт отражает свои мысли и видение более обширно и поучительно.

Ключевые слова: творчество, поэт, писатель, нация, образ, история, герой, нападение, воздействие, цель, ясное, красивое, место, событие, маленькое, большое, характер.

CONTENT AND MEANING OF KHAKNAZAR GOIB'S POEM "EHYONOMA"

This article is devoted to the features and aspects of one of the literary genres of the story and the special position of this genre in the work of the poet Khaknazar Goib.

According to the author, among the works of the poet Khaknazar Goib are the poem "Ehyanoma" (1988) with high poetry, clear and beautiful expression, a beautiful image, a fresh look, burning inner pain and high poetic emotions, painful pieces of the soul, a heart-warming historical story about the fate of a Tajik hero. The Temurmalik people occupies a special and unique place in connection with the Mongol invasion and the victory of the indomitable spirit of this hero. The influence of this story on other patriotic poems and stories of the poet retains an important and deep role.

The author notes that the poem "Ekhenoma" is on the same page on the topic with the work "Hero of the Tajik people Temurmalik" by Sadriddin Aini, likewise the drama "Temurmalik" by S. Ulugzoda and the drama "Temurmalik" by Mehmon Bakhti, and he notes that the poem by Khaknazar Goyib "Ehyanoma" is based on feelings and does not reflect systematically historical events, but the goal of the poet is to stimulate the spirit of the nation, the poet reflects his thoughts and vision more extensively and instructively.

Key words: creativity, poet, writer, nation, image, history, hero, attack, impact, goal, clear, beautiful, place, event, small, large, character.

Маълумот дар бораи муаллиф: Одинаева Гулбону Мадалиевна – номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи Сангак Сафаров – 16. Тел.: 918386299

Сведения об авторе: Одинаева Гулбону Мадалиевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры таджикской литературы Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова - 16. Тел.: 918386299

Information about the author: Odinaeva Gulbonu Madalievna – Candidate of Philological Sciences, senior lecturer at the Department of Tajik Literature at Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, Sangak Safarov street - 16. Tel.: 918386299

ТДУ: 81,373.21 (075.8)

Қ - 56

БАЪЗЕ ҚАБАТҲОИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМИЯИ КҶҶҶ ВА ПАТРОНИМҲОИ НОМСОЗИ ОНҲО

Қаюмова М.Б., унвонҷӯ

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

То замони муосир дар забоншиносии тоҷик мавзӯи ном ва номгузорӣ дар осори хаттӣ ва худудҳои муайян ҳоло ҳам камтар мавриди таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқон қарор гирифтааст. Чунон ки маълум аст, ба забони форсии тоҷикӣ теъдоди фаровони осори таърихӣ, адабӣ, илмӣ ва монанди онҳо таълиф ва таъия шудаанд, ки қисмате аз онҳо боқӣ ва маҳфуз мондаанд ва антропониму топонимҳои қишри қабати муайяну мушаххаси таркиби луғавии забонро ташкил мекунанд. Қисмате аз антропонимия мансуб ба номи шахсиятҳои таърихӣ ҳастанд, қисмати дигар маҳсули эҷод ва тафаккури тахайюли муаллифони осор ва ёдгориҳои хаттӣ мебошанд. Агар дар осори адабию таърихӣ маҳсули тафаккури тахайюли муаллифон афзалият дошта бошад, дар ёдгориҳои таърихӣ чӯғрофӣ аксаран номҳои шахсиятҳои воқеии таърихӣ зиёдтаранд. Бинобар ин, муҳаққиқон вазифадоранд, ки

тавассути омӯзиши антропонимия, топонимия ва осори адабӣ, таърихӣ ва монанди инҳо таносуби антропонимияи таърихро муқаррар кунанд, ки маҳсули тафаккуру тахайюли муаллифонанд. Чунин усули таҳқиқ имконоти васеътаре барои муайяну муқаррар кардани василаю воситаҳои номгузорӣ, омилу сабабҳои интихоби ном, сарчашмаҳои онҳо, таносуби номҳои асли ва иқтибосӣ, номҳои аз ҷониби худи муаллифон сохташуда фароҳам меоранд. Бо назардошти чунин ҷанбаҳо таҳқиқи таърихӣ забоншиносии антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он, ки дар онҳо тамоми анвои номҳо мавриди истифода ва қорбурд қарор гирифтаанд, аҳамияти муайян дошта метавонад.

Бо назардошти мулоҳизаҳои ҷавуззикр интихоби мавзуи илмӣ – антропонимияи яке аз минтақаҳои бостонии вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Кӯлоб ва атрофи он саривақтӣ ва пуарарзиш аст.

Оид ба ҷойгоҳ ва нақши ономастика (номшиносӣ) ва махсусан, антропонимика (номҳои ашхос), дар ёдгориҳои хаттӣ, осори адабӣ ва ҳудуду маконҳои муайян якҷанд қорҳои илмӣ – таҳқиқотӣ дар шакли рисолаҳои илмӣ анҷом ёфтаанд, аз ҷумла, М. Шодиев (топонимияи осори С. Айнӣ), Р. Шоев (ономастикаи «Самаки айёр»), Ш. Хайдаров (антропонимияи Ашт), С.Ю. Абдуллоева («Форснома»–и Ибн–ал–Балхӣ), М. Аюбова (антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритӯсу Қубодиён), Д.Ф. Майнусов (Антропонимҳои «Шоҳнома» – и Абулқосим Фирдавсӣ (ҷанбаи забоншиносӣ), С.Х. Қурбонмамадов (поэтонимияи «Шоҳнома»), Ф.Т. Давлатова (Антропонимияи «Таърихи Табарӣ» – и Балъамӣ), Шаҳбози Рустамшо («Таърихи Систон» (ҷанбаи таърихӣ – забоншиносӣ), ки ба таҳқиқи топониму антропонимияи осори адабӣ ва ҳудудҳои муайян мансубанд ва ҷанде дигар. Бояд зикр қард, ки мавзуи қорҳои илмӣ – таҳқиқотии мазкур хеле домнадору васеъ мебошад, зеро онҳо вижагиҳои хосаи исмҳои хосро фаро гирифтаанд.

Таҳқиқи ономастика махсусан антропонимия, дар забоншиносӣ аз солҳои шастуми асри гузашта оғоз мешавад, ки дар ин муддат ҷандин рисолаҳои илмӣ ва мақолаҳо ба нашр расидаанд ва дастоварди муҳимме дар рушди забоншиносӣ, махсусан, антропонимика маҳсубанд. Дар муддати солҳои 50–60–уми садаи гузашта якҷанд мақолаҳои илмӣ – таҳқиқотии О.И. Смирнова, А.З. Розенфелд, И.Я. Слоним, А.Л. Хромов, Р.Х. Додихудоев ва ҷанде дигарон ба нашр расиданд, ки бахшҳои алоҳидаи ономастика (номшиносӣ) – ро фаро мегиранд.

Қорҳои илмӣ – таҳқиқотии олимону муҳаққиқони рус С.И. Климчитский, А.А. Фрейман, В.А. Малитский, О.И. Смирнова, А.З. Розенфелд, Д.И. Эделман, Т.Н. Пахалина, М.И. Стеблин, Н.Г. Лившиц, М.И. Боголюбов ба таҳқиқи ҳамаҷонибаи мавзуи мазкур бахшида шудаанд, ки исмҳои хоси минтақа ва ҳудудҳои гуногуни Осиёи Миёнаро фаро мегиранд, аз ҷумла, ҳудудҳои алоҳидаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро.

Таҳқиқи анҷомёфта имкон фароҳам меорад, ки тасаввуроте оид ба таъриху этнографияи шаҳри Кӯлобу атрофи он ва ҳатто Хатлони бостон пайдо қарда шавад, ҳамчунин амалқарду рушди забонҳои эронӣ то андозае равшантар гарданд. Таҳқиқ метавонад, барои пешбурд ва идома додани омӯзиши бештари ҳамаҷониба, бонизом ва амиқтари антропонимияи таърихӣ ва дар маҷмуъ антропонимияи этносҳои эронизабон мусоидат кунад. Маълумоти дастрасшуда дар асоси таҳлили таърихӣ – лингвистии антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он ҳам аз мавқеи таърихи забон ва ҳам аз мавқеи ҷуғрофияи таърихӣ арзишманданд.

Антропонимияи аслан тоҷикӣ (эронӣ). Ба ин гурӯҳ маъмулан номҳои аслан тоҷикӣ (эронӣ) шомиланд, ки дар асосу бунёди ҳамин забон ташаккул ёфтаанд. Пайдоиш ва рушди як қисмати қалони номҳо бо забонҳои қадима марбут ва мансуб ба гурӯҳи забони эронӣ ҳастанд.

Чуноне ки сарчашмаҳои таърихӣ гувоҳӣ медиҳанд, мардуми тоҷик яке аз этносҳои қадимаи ориёӣ буда, пеш аз ҳама, этносҳои шарқизрони Осиёи Миёна, бохтарҳо ва суғдиҳо ниёкони ин мардумро ташкил мекарданд. [3, с. 59]

Нахустин солномаҳои таърихӣ, ки оид ба Осиёи Миёна хабар додаанд, оид ба этносҳои дар ин ҷо маскуншудаи эронизабон – суғдиҳо, марғиёниҳо, хоразмиҳо, парғиёниҳо, кавмҳои гуногуни сакоӣ шаҳодат додаанд. [3, с. 38]

Номи умумии «ориён» оид ба наздиқӣ ва ягонагии этносҳои гуногуни Эрони бостон гувоҳӣ медиҳад. Номи мазкур дар матнҳои қадимаи эронӣ, қадимаи ҳиндӣ ва дигарон ба қайд гирифта шудааст [1].

Номвожаи «Эрон» (Irān) ҳамчунин аз шакли қадимаи «айрӣа» дар падежи генетив «айрӣоном» (ориён), табдили «ай» ба «э» ва афтиши идомаи падежи «ом» «ом» баромад ва пайдоиш дорад [13, с.26].

Омӯзишу таҳқиқи муқоисавии забон, дину ойини бостонии эронӣни қадим аз умумияту ягонагии онҳо гувоҳӣ медиҳад. Омӯзиш ва муқоисаи забонҳо нишон медиҳад, ки забонҳои эронӣ дар ибтидо аз мавқеи сохтори сарфунаҳвӣ ва захираи асосии луғавӣ то дараҷаи муайян решаҳои умумӣ доранд. Чуноне ки маълум аст, забонҳо дар як вазъу ҳолати муайян боқӣ наменанд, балки дучори таҳаввулоту тағйирот мешаванд. Тағйироте, ки тули ҳазорҳо соли мавҷудият, амалқард ва рушди онҳо ба амал меоянд, хосатан дар робита бо савтиёт, луғат (лексика) ва сарфу наҳв (грамматика) марбут ба омилҳои гуногуни таърихӣ ва фарҳангӣ мебошанд. Аз ин нуқтаи назар забонҳои этносҳои эронӣ ба се давраю марҳилаи рушд ҷудо мегарданд, яъне давраҳои қадим, миёна ва нав: давраи қадим – аз замони зуҳури «Авасто», тақрибан аз ибтидои ҳазорсолаи II то асрҳои IV–III то милод, яъне юриши Искандари Мақдунӣ; – давраи миёна – аз асрҳои IV– III то милод то асрҳои VII–VIII милодӣ, яъне то истилои арабҳо; – давраи нав аз асрҳои VIII– IX милодӣ то замони муосир [3, с. 63–64; 7, 121, 57; 8; 12–17].

Антропонимия ҳам ҳамчун қисмати таркибии забон ҳамаи ин се давраи рушдро сипарӣ кардааст. Бояд тазаккур дод, ки мафҳуми «антропонимияи Кӯлоб» дар муқоиса бо мафҳуми «антропонимияи тоҷикии (эронии) Кӯлоб» маънии хеле васеътар дорад, зеро на фақат номҳои (антропонимҳои) эронӣ, балки тамоми маҷмуи номҳои Кӯлоб ва атрофи онро фаро мегирад ва ин новобаста ба баромаду мансубияти забонӣ мебошад.

Низомии номҳои аҳолии Кӯлоб ва атрофи он аз рӯи пайдоишу баромад гуногун аст, ва иборат аз чунин гурӯҳҳо мебошад: эронӣ, арабӣ, туркӣ – муғулӣ, юнонӣ – румӣ ва яҳудии қадим. Бояд маҳсус зикр кард, ки як гурӯҳи калони антропонимияи аҳолии Кӯлоб ва атрофи онро номҳои арабӣ ташкил мекунанд ва ин падида марбут ба дину ойини исломии мардум аст, дигар гурӯҳҳо нисбатан аз рӯи шумора нисбат ба номҳои арабӣ камтаранд.

Аз рӯи вижагиҳои сохторию калимасозӣ номҳои тоҷикӣ (эронӣ) гуногунанд ва омӯзиши онҳо арзиши илмию назариявӣ дошта метавонад. Аз мавқеи сохторӣ–чиннигорӣ (стратиграфия) ба таҳқиқоти ономастикӣ тавачҷуҳ зоҳир карда, муҳаққиқи машҳур С. Роспонд чунин омилро таъйид мекунад: «Таҳқиқоти сохторӣ – чиннигории ономастикӣ ҳам барои забоншиносӣ ва ҳам барои таърих аҳаммияти калон доранд» [9, с. 63].

Муҳаққиқи машҳур А.В. Суперанская номҳои ҳиндуаврупоиро ба се гурӯҳ тақсим кардааст: – номҳои мураккаб [масалан, санскритии Aśva-pati «шоҳи аспон»; – номҳои муҳаффафи мураккаб, ки дар онҳо анҷомаҳои маҳсус илова шудаанд (масалан, санскритии Aśva-lā); – номҳои апеллятивӣ, ки ҳамчун исмҳои хос истифода мешаванд, яъне исмҳои чинс, ки ба исмҳои хос мубаддал гаштаанд (масалан, санскритии Muṣīka «муш»). Чунин навъ аз оғози таърих то замони муосир дар нух гурӯҳи ҳиндуаврупой идома дорад: ҳиндӣ/юнонӣ, эронӣ, келтӣ, фракӣ, иллирӣ, олмонӣ, славянӣ, балтӣ [10, с. 63].

Аслан, оид ба мансубияту қадимияти ин ё он метавон дар асоси сарчашмаҳои қадима, сарчашмаҳои ҳафриётӣ (археологӣ), адабиёти қадима мулоҳиза ронд. Ба номҳои қадима исмҳои хосе мансубанд, ки марбут ба Эрони бостон ва Порс ва мутобиқан мутааллиқ ба сарчашмаю ёдгориҳои давраи мазкур мебошанд.

Ба гурӯҳи номҳои аслан тоҷикӣ, ки баромаду решаи қадима доранд, чунин номҳоро шомил доништан мумкин аст: Баҳром, Бехрӯз, Баҳман, Исфандиёр, Манучеҳр, Озар, Сиёвуш, Фаридун, Хусрав, Парвиз, Эраҷ ва ғайра, ки вобаста ба вижагиҳои антропопатронимия

(патронимҳои антропонимсоз) дар боби дигари рисола мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор дода шудаанд.

Антропонимҳои Кӯлоб аз рӯи баромади забониашон гуногун буда, гурӯҳҳои зеринро ташкил медиҳанд: 1) антропонимҳои эронӣ; 2) антропонимҳои арабӣ; 3) антропонимҳои туркию муғулӣ; 4) антропонимҳои юнонӣ; 5) антропонимҳои яҳудӣ ва ғайра.

Қайд кардан зарур аст, ки дар антропонимҳои Кӯлоб ҷойи асосиро антропонимҳои эронӣ ишғол мекунанд ва номҳои мутааллиқ ба гурӯҳҳои боқимонда аз рӯи миқдор камтар мебошанд.

Дар хусуси таҳқиқоти сохтори чиннигории (стратиграфии) ономастикӣ. Барои амалӣ гардонидани ин ҳадафҳо дар забоншиносии рус ва халқҳои дигари славянизабон таҳқиқоти зиёде ба сомон расидаанд.

Доир ба ин масъала дар забоншиносии халқҳои эронӣ, аз ҷумла дар забоншиносии тоҷик, таҳқиқоти шоиста сурат гирифтаанд. Аз ин рӯ, дар вақти таҳқиқ ва баррасии ин мавзӯ мо бештар ба таҳқиқоти мазкур таъя мекунем.

Барои нишон додан ва таҳқиқ кардани сохтори антропонимҳои шаҳри Кӯлоб ва атрофи он мо антропонимҳои эронии онро низ интихоб кардем. Қайд кардан лозим аст, ки мафҳуми антропонимикони Кӯлоб нисбат ба мафҳуми антропонимикони эронии Кӯлоб, тавре ки дар оғоз зикр гардид, васеътар мебошад. Зимни антропонимҳои эронии Кӯлоб гуфтан мо номвожаҳоеро дар назар дорем, ки онҳо дар заминаи забонҳои эронӣ ба вучуд омадаанд.

Ҳаминро қайд кардан даркор аст, ки дар вақти таснифоти номҳои эронии шаҳри Кӯлоб бо номҳои вомехӯрем, ки қолабҳои номбурда барои онҳо тангӣ мекунанд. Масалан, *Тур (Tur)*, *Зол (Zāl)*, *Доро (Dārā)*, *Тус (Tus)* ва ғайра. Бинобар ин дар вақти таҳлил ва гурӯҳбандии номҳои эронии Кӯлоб зарурати васеъ намудани таснифоти мазкур ба миён омад.

Антропонимияи арабии Кӯлоб. Антропонимияи арабии Кӯлоб дар байни антропонимҳои ғайриэронӣ ҷойи намоёнро ишғол мекунанд ва ин сабабҳои худро дорад.

«Антропонимияи тоҷик, менависад, номшинос О. Ғафуров, дар зерини таъсири авомили мураккаби маданӣ–таърихӣ ва сиёсӣ шакл гирифтааст» [2, с. 14] ва яке аз ҳамин гуна омилҳо, ки дар ташаккул ёфтани антропонимияи тоҷик мақоми чашмрас дорад, ин Эронӣ Осӣи Миёнаро истило кардани арабҳо ва дар ин марзу бум таъмин ёфтани дини ислом ба шумор меравад.

Арабҳо дар зерини шиори дини ислом ба маданияти халқҳои кишвари мо зарбаҳои хеле сахт заданд. Пас аз истило дар Мовароуннаҳр ва Хуросон дину ойини ислом ва забони арабӣ расмӣ эълон карда шуд. Оҳиста–оҳиста забонҳои суғдӣ, хоразмӣ аз байн рафтанд. Ба ивази алифбои қадимаи суғдӣ, хоразмӣ алифбои арабӣ расм шуд ва ба ҷойи оташкадаю маъбадхонаҳо масҷид ва мадрасаҳо сохта шуданд. Таҳсил ва дониш бештар ба забони арабӣ гардид. Дини ислом бошад, бо зӯрӣ дар байни мардуми ин кишвар паҳн гардида, дину оинҳои дар ин сарзаминҳо бударо танг карда баровард ва парастии онҳоро мамнӯъ кард.

Вақте ки дини ислому забони арабӣ дар ин сарзамин ботадриҷ паҳн гардид ва қонунӣ эълон карда шуд, аҳолии ин сарзамин, ба монанди ҳамаи мусулмонҳо, ба шарафи Худову расул, пайғамбарону дӯстони онҳо номи фарзандонашонро арабӣ мемондагӣ шуданд.

Ҳамин тариқ, дар ин давра ба низомии антропонимияи тоҷик як гурӯҳи зиёди номҳои арабӣ дохил шуданд, ки аз рӯи ҷанбаашон динӣ буданд ва онҳо оҳиста–оҳиста мустаъмал гардиданду ҳуқуқи шаҳрвандӣ пайдо карданд.

Умуман, дар таърихи ономастика номҳои динии исломӣ мақоми хоса доранд ва дар ин хусус номшинос А.В. Суперанская менависад, ки «дар таърихи ономастика номҳои мусулмонӣ, ки тавассути ислом (дар асри VII солшумории мо) дар аксари мамлакатҳои Осӣе, Африқо ва қисман дар Аврупо паҳн шудаанд, нақши беандоза калонро бозидаанд. Саҳми онҳо дар ономастикаи рус низ хеле калон аст, зеро номи бисёр мавзӯ ва насабҳои русӣ, ки ба воситаи забони тоторӣ иқтибос карда шудаанд, аз рӯи баромадашон арабӣ мебошанд» [10, с. 29]. Махсусан, мавқеи номҳои арабӣ дар антропонимияи тоҷик хеле калон аст ва ҳоло

қисми муайяни онро номҳои баромадашон арабӣ ташкил мекунад ва аксари онҳо мағзандар мағзи забони тоҷикӣ дохил шудаанд (ба мисли калимаҳои иқтибосии арабӣ) ва касфиқр намекунад, ки ин номҳо баромади арабӣ доранд. Тазаққур бояд дод, ки ин номҳои арабӣ дар навбати худ боиси танг шудани доираи истифодаи номҳои эронии баландмазмун гардидаанд. Хушбахтона, аз солҳои 70–80–уми асри XX ин номҳо аз нав зинда шуда, мавриди истифода қарор мегирифтагӣ шуданд [2, с. 114].

Ба қатори намунаи антропонимияи арабии Кӯлоб инҳо дохил мешаванд: *Аббос* (*Abbās*), *Раҳмон* (*Rahmān*), *Раҳим* (*Rahim*), *Сайид* (*Sayid*), *Саъид* (*Sa'id*), *Абулқосим* (*Abulqāsim*), *Абубакр* (*Abubakr*), *Малика* (*Malika*), *Маҳмуд* (*Mahmud*), *Муҳаммад* (*Muhammad*), *Насруддин* (*Nasruddin*), *Наср* (*Nasr*), *Нуъмон* (*Nu'mān*), *Умар* (*Umar*), *Усмон* (*Usmān*), *Хизр* (*Xizr*), *Ҳайдар* (*Haydar*) ва ғайраҳо.

Номҳои шахс дар матнҳои хаттӣ ва шифоҳии арабӣ ба туфайли як қатор хусусиятҳои ба худ хоси сохториашон бо тезӣ чудо мешаванд. Номҳои шахс [исм] дар забони арабӣ метавонад, сода *Саид* (*Said*), *Али* (*Ali*), *Содиқ* (*Sādiq*), *Молик* (*Mālik*) ва ғайра, ё мураккаб бо изофаи префикси Абд– (ба маънии «банда», «ғулом») бошад. Мисол: *Абд–ул–Боқӣ* (*Abd-ul-bāqī*), *Абд–ул–Қодир* (*Abd-ul-Qādir*), *Абд–ул–Ҳолиқ* (*Abd-ul-Xāliq*), *Абд–ул–Ваҳҳоб* (*Abd-ul-vahhāb*). *Префикси Абд–* (*Abd*), одатан, дар аввали яке аз номҳои Худо (дар ислом Худои яққавау ягона 99 сифат дорад) меояд.

Бинобар ин антропонимияи арабии шаҳри Кӯлобро аз рӯи сохташон ба ду гурӯҳ чудо мекунем: 1) антропонимияи сода; 2) антропонимияи мураккаб.

1. Антропонимияи содаи арабӣ – *Амир* (*Amir*), *Али* (*Ali*), *Салим* (*Salim*), *Карим* (*Karim*), *Умар* (*Umar*), *Усмон* (*Usmān*), *Хизр* (*Xizr*), *Ҳайдар* (*Haydar*) ва ғайра.

2. Антропонимияи мураккаби арабӣ – *Абулқосим* (*Abulqāsim*), *Абубакр* (*Abubakr*), *Абдураҳмон* (*Abdurahmān*) ва ғайра.

Дар таърихи суннати номгузории арабҳо 8 навъи номи ашхос ба назар мерасад, ки истифодаи 5 навъи онҳо барои онҳо хатмӣ маҳсуб меёфтанд. Се навъи дигар бошад, дар мавридҳои хоса истифода мешуданд: 1) *Исм* (*Ism*)–*алам* (*al ismal 'alam*) – номҳои шахс бо маънои аслиашон, ки дар вақти таваллуд шудан дода мешуданд: *'Амр*, *Ал–Аббас*, *Заънаб ва ғайра*; 2) *Куния* (*Kunya*) – лақаб (сogomen), ки муносибати хеширо нишон медиҳад: *Абу 'Амр* (*падари Амр*), *имм – Заънаб* (*модари Заънаб*); 3) *Насаб* (*Nasab*) – номи генеалогӣ аз рӯи аҷдодон (падар, бобо) : *Ibn – Ibrahim* (писари Иброҳим), *bint – Butrus* (*духтари Бутрус*); 4) *Лақаб* (*Laqab*) – номи иловагӣ, унвон, лақаб: *Šams–al–Ma'āli* (офтоби наҷобат); 5) *Нисба* (*Nisbah*) – ин унвон буда, ба насаб алоқаи зич дорад. Фарқи он аз насаб дар он аст, ки вай муносибати этниқию ҷуғрофӣ одамонро нишон медиҳад: *al–'Arabi* (*ал–Арабӣ*), *al–Rumi* (*ал–Румӣ*); 6) *Исм* (*Ismnasab*) – мансаб ё *ism al–mansab* (исм ал–мансаб) – лақаб буда, бештар бо номи касбу кор ифода меёбад. Аз рӯи сохтор ба *Nasab* (*насаб*) қаробат дорад; 7) *Тахаллус* (*Taxallus* ё *Taxas*) – номҳои шоирон буда, бештар дар байни адибони форс мустаъмал аст: *Рӯдакӣ* (*Rudaki*) – аз шаҳри Рӯдак (*Rudak*), *Фирдавсӣ Абулқосим* (*Firdavsi Abulqāsim*) (*буҳишмӣ*); 8) *Истилоҳоти* ифодагари сифатҳои шуҳратмандӣ ва маъруфият: *Абд–ул–Латиф* (*Abd-ul-Latif*), *Юсуф–ул–Бағдодӣ* (*Yusuf-ul-Bağdādi*), *Муваффақ–уд–дин* (*Muvaffaq-ud-din*) ва ғайра [4].

Аз инҳо дар Кӯлоб навъҳои зерини номҳои арабӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд: а) исм–алам: *Али* (*Ali*), *Аббос* (*Abbās*), *Маҳмуд* (*Mahmud*), *Молик* (*Mālik*), *Муҳаммад* (*Muhammad*), *Усмон* (*Usmān*), *Умар* (*Umar*), *Ҳайдар* (*Haydar*) ва ғайра; б) куния – *Абубакр* (*Abubakr*), *Абурайҳон* (*Aburayhān*) ва ғайра; в) насаб – *Насри Аҳмад* (*Nasri Ahmad*), *Қайси Ҳорис* (*Qaysi Hāris*).

Зикр қардан зарур аст, ки ин қабил номҳои арабӣ дар Кӯлоб бештар ба шакли ибориҳои изофӣ истифода шуда, вазиғаи муродифи «ибн» (писар) –ро иҷро намудаанд. Масалан: *Аҳмади Раҳим* (*Ahmadi Rahim*), *Аҳмад ибни Раҳим* (*Ahmad binni Rahim*), *Насири Шариф* (*Nāsiri Šarīf*) (*Насир ибни Шариф* (*Nāsir ibni Šarīf*) ва амсоли инҳо.

Номҳои арабӣ ба талаффузи забони форсии тоҷикӣ мушобех шудаанд. Иловатан дар ин маврид, яъне дар шакли ибориҳои изофӣ қорбурди номҳои арабӣ, аз қабилҳои *Карими Абдулло*

(*Karimi Abdullā*), *Акрами Саїёф (Akrami Sayuāf)* ва соири онҳо дар Кӯлоб аз он бармеояд, ки аввалан, мардум тавассути ин усули бархӯрд ба анъанаи номвожасозии ниёғони хеш таъя намудааст, сониян, бо таъсир ва талаботи низоми форсии тоҷикӣ онҳоро дар шакли ибораи изофӣ манзур гардондааст.

Ҳамин тариқ, омӯзишу баррасии антропонимияи Кӯлоб ва атрофи он нишон дод, ки онҳо чузъи ғаёли лексика буда, ҳама гуна таҳаввулоти чомаоро ифода ва таҷассум мекунад. Антропонимияи мавриди баррасӣ ҳамаи он ҷараёнҳои таҳаввулоти чомаоро сипарӣ намуда, шароиту муҳит ва вазъу ҳолати сиёсӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ, таъбу завқ, майлу хоҳиш, донишу тафаккур, ҷаҳонбинии фалсафӣ, динӣ, маънавӣ – ахлоқӣ ва меҳру муҳаббату эътиқоди ба ниёгон доштаи мардумро дар худ таҷассум менамоянд.

Дар таркиби луғавии антропонимияи аҳоли, пеш аз ҳама, ду гурӯҳи номҳо: аслии тоҷикӣ ва иқтибосӣ вомахӯранд, ки бо гузашти замон таҳти таъсири қонуниятҳои вижаи забони тоҷикӣ, шеваю лаҳҷаҳои маҳаллӣ ва рӯйдодҳои таърихиву фарҳангӣ ва ҷамъиятӣ то дараҷае тағйир ёфта, ба гурӯҳи номҳои худӣ, ки ҷанбаю вижаҳои номгузори мардуми Кӯлоб нишон медиҳанд, ворид гардидаанд. Номҳои хоси одамон низ ҷун қисмати забон се марҳилаи рушди худро пушти сар намудаанд: қадим, миёна ва нав.

Адабиёт:

1. Абаев, В.И. Историко – этимологический словарь осетинского языка. [Текст] //В.И.Абаев. –Т.1. – М. – Л.: Наука, 1958. –655 с.; Т.2., 1973. – 450 с.; Т.3., 1979. –360 с.; Т.4., 1989. – 326 с.

2. Гафуров, А.Г. О сложносоставных антропонимах в таджикском языке. [Текст] //А.Г. Гафуров Ономастика Средней Азии. – Москва, 1978. – 226 с.

3. Гафуров, Б.Ғ. Тоҷикон. [Матн] //Б.Ғ. Гафуров. – Китоби II.–Душанбе: Ирфон, 1985. – 416 с.

4. Кармышева, Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана (по этнографическим данным). [Текст] //Б.Х. Кармышева. – М., 1976. – 177 с.

5. Майнусов, Д.Н. Антропонимы «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси (лингвистический аспект): АКД. [Текст] //Д.Н.Майнусов.– Душанбе, 2013.

6. Нерознак В.П. Индоевропейские языки. [Текст] // В.П. Нерознак //Сравнительно – историческое изучение языков разных семей. Современное состояние проблемы. –М., 1981. – С.8– 62.

7. Оранский, И.М. Введение в иранскую филологию. [Текст] // И.М. Оранский. М.:Наука, 1988.

8. Основы иранского языкознания. Древнеиранские языки.–М.: Наука, 1981.–388 с. Очерки по истории изучения иранских языков.–М.: Изд. АН СССР, 1962. – 148 с.

9. Рустамов, Ш.Р. Исм (категорияи грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ). [Матн] //Ш.Р. Рустамов. Душанбе: Дониш, 1981. – 216 с.

10. Суперанская, А.В. Как Вас зовут? Где вы живёте?. [Текст] //А.В. Суперанская. – М., 1964. – 95 с.

11. Табрезӣ, Халаф. Бурҳони қотей. [Матн] //Халафи Табрезӣ.–Бо эҳтимоми доктор М.Муин. – Техрон, 1330 шамсӣ (бо забони форсӣ).

12. Таджикистана и Узбекистана (по этнографическим данным). [Текст] //Б.Х. Кармышева. – М., 1976. – 177 с.

13. Шафақ, Ризозода. Фарҳанги «Шоҳнома». [Матн] //Шафақ Ризозода. – Техрон, 1971. – 271 с.

БАЪЗЕ ҚАБАТҲОИ ЗАБОНИИ АНТРОПОНИМИЯИ КӢЛОБ ВА ПАТРОНИМҲОИ НОМСОЗИ ОНҲО

Мақола ба тавсифу баррасии баъзе қабатҳои антропонимияи Кӯлоб ва патронимҳои номсози онҳо бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, то замони муосир дар забоншиносии тоҷик мавзӯи ном ва

номгузорӣ дар осори хаттӣ ва ҳудудҳои муайян ҳоло ҳам камтар мавриди таваҷҷуҳи олимону муҳаққиқон қарор гирифтааст. Чунон ки маълум аст, ба забони форсии тоҷикӣ теъдоди фаровони осори таърихӣ, адабӣ, илмӣ ва монанди онҳо таълиф ва таҳия шудаанд, ки қисмате аз онҳо боқӣ мондаанд ва антропониму топонимҳои қишру қабати муайяну мушаххаси таркиби луғавии забонро ташкил мекунанд. Қисмате аз антропонимия мансуб ба номи шахсиятҳои таърихӣ ҳастанд, қисмати дигар маҳсули эҷод ва тафаккуру тахайюли муаллифони осор ва ёдгориҳои хаттӣ мебошанд.

Муаллиф зикр мекунад, ки агар дар осори адабию таърихӣ маҳсули тафаккуру тахайюли муаллифон афзалият дошта бошад, дар ёдгориҳои таърихию ҷуғрофӣ аксаран номҳои шахсиятҳои воқеии таърихӣ зиёдтаранд. Бинобар ин, муҳаққиқон вазифадоранд, ки тавассути омӯзиши антропонимия ва топонимияи ва осори адабӣ, таърихӣ ва монанди инҳо таносуби антропонимияи таърихию муқаррар кунанд, ки маҳсули тафаккуру тахайюли муаллифонанд.

Калидвожаҳо: қабатҳо, забон, антропонимия, номи одамон, хусусиятҳо, патроним, тоҷикӣ, эронӣ, арабӣ, юнонӣ-румӣ, туркӣ-муғулӣ, яҳудӣ.

НЕКОТОРЫЕ ЯЗЫКОВЫЕ ПЛАСТЫ АНТРОПОНИМИИ КУЛЯБА И ИХ ИМЕНОСОЗДАТЕЛЬНЫЕ ПАТРОНИМИИ

Статья посвящена описанию и обзору некоторых пластов антропонимии Куляба и их именосоздательных патронимии.

По мнению автора, до новейшего времени в таджикском языкознании тема имен и именований в письменных произведениях и отдельных территориях была в меньшей степени предметом внимания ученых и исследователей. Как известно, на таджикско-персидском языке было написано и развито большое количество исторических, литературных, научных и подобных произведений, часть из которых сохранилась, а антропонимы и топонимы составляют определенный и специфический пласт словарного запаса языка. Часть антропонимии принадлежит именам исторических деятелей, другая часть является продуктом творчества, мышления и воображения авторов произведений и письменных памятников.

Автор отмечает, что если литературно-исторические произведения являются плодом воображения авторов, то историко-географические памятники зачастую содержат больше имен реальных исторических деятелей. Поэтому исследователи обязаны устанавливать соотношение исторической антропонимии посредством изучения антропонимии и топонимии и литературных, исторических и подобных им произведений, которые являются продуктом мышления и воображения автора.

Ключевые слова: пласты, язык, антропонимия, имена людей, характеристики, патронимы, таджикский, иранский, арабский, греко-римский, турецко-монгольский, еврейский.

SOME LINGUISTIC LAYERS OF ANTHROPNYMY OF KULOB AND THEIR NAME-CREATING PATRONYMIC

The article is devoted to a description and review of some layers of anthroponymy of Kulyab and their name-creating patronymics.

According to the author, until modern times in Tajik linguistics, the topic of names and naming in written works and individual territories was to a lesser extent the subject of attention of scientists and researchers. As is known, a large number of historical, literary, scientific and similar works were written and developed in the Tajik-Persian language, some of which have been preserved, and anthroponyms and toponyms constitute a certain and specific layer of the language's vocabulary. Part of anthroponymy belongs to the names of historical figures, the other part is a product of creativity, thinking and imagination of the authors of works and written monuments.

The author notes that if literary and historical works are a figment of the authors' imagination, then historical and geographical monuments often contain more names of real

historical figures. Therefore, researchers are obliged to establish the correlation of historical anthroponymy through the study of anthroponymy and toponymy and literary, historical and similar works that are the product of the author's thinking and imagination.

Key words: layers, language, anthroponymy, names of people, characteristics, patronymic, Tajik, Iranian, Arabic, Greco-Roman, Turkish-Mongolian, Jewish.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаюмова Мубина Бобоевна - унвончӯи Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ. Суроға: 735360, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров-16. Тел.: 987886656.

Сведения об авторе: Каюмова Мубина Бобоевна – соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С. Сафарова-16. Телефон: 987886656.

Information about the author: Kayumova Mubina Boboevna – applicant for the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarova street-16. Phone: 987886656.

ТДУ – 81-1/8 (2 тоҷ)

ТКТ – 81 (2 тоҷ)

О - 22

ВИЖАГИҶОИ САБКИ АШЪОРИ АБДУЛЛОҶИ АНСОРӢ

Искандари О., унвончӯи кафедраи таърихи адабиёт
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таъсири наҳваи каломии Хоча Абдуллоҳи Ансорӣ бар адабиёти таълимии суфия назди муҳаққиқон амре маълум аст. Аз ҷиҳати дигар, мавҷудияти мафҳуми амиқи ирфонӣ каломии Ансориро ҷовидонагӣ бахшидааст. Аз ин рӯй, таҳқиқ аз зовияи сабкшинохтӣ метавонад нуқоти муҳиммеро дар зебоишносии адабии осори ӯ намоён созад.

Дар мақолаи мазкур кӯшиш шудааст, то хусусиятҳои забонӣ ва сабки баёни Абдуллоҳи Ансорӣ дар шеър баррасӣ шавад. Аз ин рӯ, мабодис дар ин мавзӯ аз ду зовия: ҳамгироии сабки баёни Абдуллоҳи Ансорӣ ба сабки роиҷи замон ва мухтассоти сабкӣ ашъори Абдуллоҳи Ансорӣ дар мазмун ва бадеиёт баррасӣ шудааст.

Ҳамонгуна ки аз таърихи адабиёт маълум аст, баъд аз қабули ислом ва аз байн рафтани забони порсии миёна мардум ба лаҳҷаҳои маҳаллии худ ҳарф мезаданд ва порсии дарӣ яке аз ин лаҳҷаҳо буд. Сабаби густариши лаҳҷаи мазкур низ пайдо шудани ҳукуматҳои маҳаллӣ дар манотиқи гуфтугӯи лаҳҷаи мазкур буд ва ин боис гардид, ки порсии дарӣ ба лаҳҷаҳои дигар пешӣ гирад ва соири вилоёти дигар низ ба омӯзиши лаҳҷаи мазкур камар банданд [22, с. 56]. То ҳудуди асри XII ҳатто шоироне буданд, ки ба лаҳҷаҳои маҳалли худ эҷод мекарданд. Нақли овардаи Носири Хусрав дар «Сафарнома», ки дар Табрез бо Қатрон вохӯрда ва Қатрон аз ӯ луғоти номафҳум аз ашъори Мунҷику Дақиқӣ пурсида, далели равшани ин аст, ки то дер вақт порсии дарӣ дар ҳама ғушаву канори сарзаминҳои Эрони таърихӣ мунташир нашудааст: «Ва дар Табрез Қатрон ном шоиреро дидам, шеъре нек мегуфт, аммо забони порсӣ некӯ намедонист. Пеши ман омад, девони Мунҷик ва девони Дақиқӣ биёвард, пеши ману бихонд ва ҳар маънӣ, ки ӯро мушқил буд, аз ман бипурсид. Бо ӯ бигуфтам ва шарҳи он бинавишт ва ашъори худ ба ман хонд». [20, с. 98]

Шеъри Абдуллоҳи Ансорӣ аз назари забон ҳамон мухтассоти сабкӣ хуросониро доро мебошад, аммо аз назари фикрӣ ошиқонаву орифона аст. Вай дар қатори Абусаиди Абулхайр ва иддаи дигар аз аввалин ғояндагони шеърӣ ирфонӣ мебошад. Бояд гуфт, ки шеъри Абдуллоҳи Ансорӣ аз ашъори аввалияи адабиёти тасаввуфӣ ба ҳисоб меравад ва дар он мазомини динӣ ва шинохти Худо зиёд дида мешавад. Шеъри ин давраро низ ба гунаи дигар воридшавии фалсафа низ ба адабиёт метавон тавсиф кард. Шиблии Нуъмонӣ ба ин мазмун чунин мегӯяд: «Бояд донист, ки фалсафа дар шоирӣ аз роҳи тасаввуф омадааст ва чун

сарҳади тасаввуф аксар бо фалсафа иттисол пайдо мекунад, лизо шуарои мутасаввифа масоили фалсафаро ҳам баён кардаанд». [15, с. 556] Аз ин рӯ, шеваи гуфтори Абдуллоҳи Ансорӣ, ки аз қибори мутасаввифаи замони худ буд, аз ин падида бетаъсир намонд.

Дар шиноҳти хусусиятҳои забони ашъори Ансорӣ муҳимтарин меъёр шеваи басомадгирӣ аз аносири мухталифи созандаи сабк аст. Аз назари сабк миёни шеър ва насри Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ то ҷое тафовут вучуд дорад. Агар ба ҳамон равише, ки вижагиҳои насри порсиро Маликушшуаро Баҳор ба ҷаҳор давра ҷудо кардааст, таъя кунем: «Давраи аввал аз нимаи аввали қарни ҷаҳоруми ҳиҷрӣ оғоз мешавад, ки то авоҳири қарни панҷум идома дорад ва давраи дувумро метавон аз авосити қарни шашум ба баъд донист» [6, с. 319-323], пас аз назари замони ва ҳам аз назари забонию адаби сабки шеъри Ансориро бояд ҷузъи давраи аввал, вале насри ӯро аз назари замони ба давраи аввал, вале аз лиҳози забонию адаби, ҳамон тавр ки хоҳем дид, бояд ҷузъи давраи дувум маҳсуб донист. Мақсуд аз насри Ансорӣ насри мусачҷаи ӯст, ки дар миёни осори манзуму мансури ӯ аз назари равиши эҷод ва истифодаи луғоти мутааддиди араби мутафовит аст. Насри Ансорӣ насрест сода ва мурсал ҳамроҳ бо сачъпардозӣ ва мувозина ва ҳеҷ нишонае аз хусусияти кӯҳани овоии марбут ба осори мутақаддим дар он ёфт намешавад. Аммо шеъри ӯ, ҳамон гуна ки қаблан зикр кардем, ҷузъи ногустиани сабки хуросони мебошад. Сабаби асосии танаввуъ дар назму насри мусачҷаи Ансорӣ, пеш аз ҳама, пайравӣ аз Қуръон дар эҷоди насри мусачҷае мебошад.

Ҳарчанд дар шеъри Ансорӣ таъсири луғоти араби дида мешавад, аммо бояд инро ба назар гирифт, ки Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дар даврае мезиста, ки кам-кам истифода аз луғоти араби рӯ ба афзоиш меоварад ва ӯ низ таҳти таъсири ин ҷараён қарор мегирад. Вале луғоти араби, ки ба қор мегирад, аз луғоти сода ва пурқорбурд аст, на луғоти душвор ва номаънус. Барои мисол:

Дар ишқи ту хушдилӣ зи ман безор аст,
Рав шод нишин, ки ғам маро дарқор аст.
Ту куштани ман металаби, ин сахл аст,
Ман васли ту меҷӯяму ин душвор аст. [11, с. 733]

Дар рубоии боло ҷаҳор вожаи араби – ишқ, талабидан, сахл ва васл истифода шудааст, ки аз дар забони порсӣ қорбурди зиёд доранд ва барои тамоми порсигӯён ошно ҳастанд.

Истифодаи луғоти араби аз ҷониби Абдуллоҳи Ансорӣ сабабҳои худро доштанд. Аз ҷумлаи далоиле, ки метавон барои истифодаи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ аз вожаҳои араби баршумурд, иборатанд аз: 1. Таъсирпазирӣ аз муҳите, ки дар он нашъу намо ёфтааст; 2. Дилбастагӣ ба забони араби, ки аз хурдӣ ба араби шеър суруданаш низ далели равшани ин иддао аст; 3. Хатиб будан, ки бевосита барои расонидани мазомин ва шарҳи мафҳуми динӣ ногузир аз луғоти араби истифода мебоист кард.

Дигар аз мухтассоте, ки дар сабки эҷодии Абдуллоҳи Ансорӣ метавон мушоҳида кард, тақрори вожа ва ибора аст, ки дар мутуни суфия фаровон аст ва яке аз вижагиҳои сабки онҳо маҳсуб мешавад. Тақроре, ки ҷанбаи хунарӣ дорад ва ба мавзун шудани матн кумак мекунад ё дар расондани мафҳуми ғарази гӯянда ба қор меояд. Ин мухтассотро чи дар шеър ва чи дар насри Абдуллоҳи Ансорӣ ба таври равшан метавон дид. Тақроршавихоро дар ҳуруф ва дар калимот низ метавон мушоҳида кард. Мисол дар тақрори калимот:

Дар ишқи ту гаҳ паст гаҳе маст шудам,
В-аз ёди гаҳ нест гаҳе ҳаст шудам.
Дар пастиву мастӣ ар нагири дастам,
Яқборагӣ, ай нигор аз даст шудам. [11, с. 736]

Дар байти боло вожаҳои «паст», «маст» ва «даст» тақрор шудаанд, ки ба мавзуну равоии шеър як навъ афзудаанд. Ин равонӣ бештар дар мисраи сеюм дида мешавад, ки бо пайи ҳам овардани вожаҳои наздикталаффуз (парроним) мисраъро хеле равону мавзун гардондааст.

Дар рубоии зерин тақрори ҳарфи «син» ва калимаи «гарон» дар сохтори наҳвии калом як навъ зебой илова кардааст:

Он кас, ки гарон асту бидонад, ки гарон аст,
В-аллоҳ, ки гарон нест, сабукруҳи ҷаҳон аст.
Он кас, ки гарон асту надонад, ки гарон аст,
В-аллоҳ гарон асту гарон асту гарон аст. [11, с. 733]

Ҳамин хусусиёт дар насри Хоҷа низ зиёд ба ҷашм меҳурад. Барои мисол, порчаеро аз «Канз-ус-солиқин» меорем: «Кучост ошиқӣ, содиқӣ, ашкрезӣ, шириннафасӣ, мушкбезӣ, ки қолабаш фаршӣ буваду мурғи ҷонаш аршӣ». [2, с. 62]

Аз мухтассоти сарфии ашъори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ истифодаи бештари феъл ва нидоро метавон ном бурд. Хоҷа Абдуллоҳ як воиз ва маҷлисӣ буда ва ҳамчунин осораш низ бо ҳадафи таълим ва панду андарз навишта шудааст. Ба ҳамин далел, бештари феълҳо ва нидоҳо, ки дар ашъораш истифода мекунад, сиғаи амр, наҳй ва хитобро дорад. Ҳамин мақуларо метавон яке аз хусусиёти сабкии ӯ донист. Барои мисол ба феълҳо:

Ҳақро ба далели файласуфон маталаб,
Динро ба ҷуз аз ҳадису Қуръон маталаб.
Киштии ту шаръу Нуҳи ту Қуръон аст,
Бе ин ду начоти худ зи тӯфон маталаб. [4, с. 13]

Мисоли дигар:

Ҳар кас, ки ҳамеша бар муроди дил рафт,
Аз хонаи умри хеш беҳосил рафт.
В-он кас, ки барои нафс баргашт зи Ҳақ(қ),
Саргаштаву хайрон шуду дар ботил рафт. [4, с. 17]

Нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ истифодаи нидо басомади зиёд дорад. Ҳатто метавон гуфт, ки панҷоҳ дарсади ашъори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ дорои хитоб мебошанд. Ин хусусиятро аксар дар рубоиёти ӯ метавон мушоҳида кард. Дар аксари маврид мухотаби Ансорӣ Худо ва ба гунаи камтар мардумон аст. Намунаи мисол аз рубоиёт:

Ё Раб, ҷӣ шавад, агар маро гирӣ даст,
К-аз бори гунаҳ шуд тани мискинам паст.
Гар дар амалам он чи Туро шояд, нест,
Андар қарамат он чи маро бояд, ҳаст. [4, с. 17]

Мисол аз матлаи ғазали Ансорӣ:

Эй гирифта такагоҳӣ суффаи тадрисро,
Гар ҳамехоҳӣ ту ҷоҳу зинати Идрисро. [11, с. 719]

Хусусияти дигар аз сабки эҷодии Хоҷа истифодаи оёту аҳодис мебошад, ки дар зимни баррасии санъатҳои бадеӣ (ирсоли масал) дар ин бора сухан хоҳад рафт. Танҳо ҳамин нуктаро бояд зикр кард, ки истифода аз оёту аҳодис дар шакли ҷузъӣ мебошад. Ансорӣ ҷузъе аз оятро тавре меорад, ки каломаш моҳияти таъкидиву тавзеҳӣ пайдо мекунад.

Дар сатҳи луғавӣ забони Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ вижагии хоссе надорад. Танҳо хусусияти луғавии сабки ӯ такрор аст. Гоҳе ӯ вожаеро дар чанд мисраъ такрор мекунад. Теъдоди калимоти номафҳумашъори ӯ бисёр кам аст, ки ин содагии забон ҳам ба далели мухотибон, ки мардуми омианд ва ҳам ба иллати таълимӣ будани осори ӯст. Мизони бақоргирии калимоти арабӣ дар ҳадди таодул ва бештар дар мафҳуми имрӯзии онҳост. Дар сатҳи наҳвӣ, ӯ аз феълҳо ва нидо бештар истифода мекунад. Бештари басомади феълҳо ва нидоҳо дар ашъор амрӣ, наҳӣ ва хитобӣ мебошанд.

Ҳамин тавр, мухтассоти забонӣ ва сабки баёни Абдуллоҳи Ансориро вобаста ба тааллуқоти ӯ, ки дар баробари шоир будан, ҳамчунин, ориф, нависанда ва назарияпардозӣ тасаввуф буд, метавон аз бехтарин шеърӣ адабиёти асри XI донист. Дар ин ашъор равониву содагии сабки хуросонӣ ба тамоми маоир риоя шуда, бо вучуди ашъори тасаввуфӣ будан, истифодаи вожаҳои аслан тоҷикӣ дар қамоли имконот қарор дорад. Мазомину муҳтавои ашъор низ сода ва барои мардум аст. Дар ин ашъор кӯшиш шудааст, ки аз доираи шариат берун қадам наниҳад. Илова бар инҳо, аксари мавзуоти ашъори адибро парвариши ахлоқ ва тарбияти маънавии инсон ташкил медиҳад. Шеърӣ Абдуллоҳи Ансорӣ чи аз ҷиҳати

хусусиятҳои забони ва чӣ аз чиҳати сабки баён то имрӯз дархӯри фаҳми мардум ва дорони аҳаммият мебошад.

Адабиёт:

1. Абдусаттор, А. Ташаккул ва таҳаввули рубоӣ дар адабиёти форс-тоҷик / А. Абдусаттор. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 408 саҳ.
2. Ансорӣ, Х.А. Расоили ҷомеи Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ [Матн] / Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ: бо тасхеху муқобалаи Ваҳиди Дастигардӣ ва муқаддимаи шарҳи ҳоли қомил ба қалами султон Ҳусайни Тобандаи Гунободӣ. – Техрон: Шарқ, 1349. – 172 с.
3. Ансорӣ, Хоҷа Абдуллоҳ. Табақот-ус-сӯфия / Х. А. Ансорӣ : тасхех ва муқобалаи Муҳаммад Сарвари Мавлоӣ. – Техрон, 1386 х. – 733 саҳ.
4. Ансорӣ, Хоҷа Абдуллоҳ. Табақот-ус-сӯфия / Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ: таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳрасти Меҳринисо Очилова ва Муътабар Оқилова. – Хучанд: Ношир, 2014. – 435 саҳ.
5. Байҳақӣ, Муҳаммад ибни Ҳусайн. Таърихи Байҳақӣ / Муҳаммад ибни Ҳусайн Байҳақӣ: ба тасхеҳи Алиакбари Файёз ва эҳтимоми Муҳаммадҷаъфарӣ Ёҳақӣ. – Машҳад: Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад, 1383. – 815 саҳ.
6. Баҳор, Маликушшуаро. Сабқиносии ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ / Маликушшуаро Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 саҳ.
7. Баҳор, Маликушшуаро. Сабқиносии ё таърихи татаввурӣ насри форсӣ / Маликушшуаро Баҳор. – Техрон: Амири Кабир, 1375. – 467 саҳ.
8. Бертелс, Е.Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ / Евгений Эдуардович Бертелс: тарҷумаи Сирусӣ Эзадӣ, таҳия, вириш ва баргардон аз хатти форсӣ: Муҳаммадалии Аҷамӣ. – Душанбе, 2016. – 639 саҳ.
9. Бурқуй, Серж де. Саргузашти Пири Ҳирот / Серж де Бурқуй: тарҷумаи Равон Фарҳодӣ. – Техрон, 1379. – 321.
10. Кадқанӣ, М.Ш. Дар ҳаргиз ва ҳамешаи инсон (аз мероси ирфонии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ) / Муҳаммадризо Шафееӣ Кадқанӣ. – Техрон: Сухан, 1394. – 545 саҳ.
11. Мавлоӣ, М.С. Маҷмуаи расоили форсии Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ / Муҳаммад Сарвари Мавлоӣ. – Техрон: Тӯс, 1377. – 845 с.
12. Мудаббирӣ, М. Рубоӣҳои мансуб ба Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ / Маҳмуди Мудаббирӣ. – Техрон, 1341. – 112 с.
13. Нарзиқул, М. Адабиётиносии форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои XIII–XIV / М. Нарзиқул. – Душанбе: Адиб, 1998. – 112 саҳ.
14. Нуҳсадумин соли вафоти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ. Маҷмуи мақолаҳои илмӣ донишмандон перомунӣ зиндагӣ ва осори Абдуллоҳи Ансорӣ. – Кобул, 1342. – 216 саҳ.
15. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-ул-аҷам / Шиблӣ Нуъмонӣ Ҳиндӣ. – Душанбе, 2006. – 575 саҳ.
16. Салимов, Н. Ю. Пайдоиш ва таҳаввули анвои наср дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ асрҳои миёна (асрҳои IX–XIII); рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои филология / Н. Ю. Салимов. – Хучанд, 2002. – 330 саҳ.
17. Самарқандӣ, Низомӣ Арӯзӣ. Чаҳор мақола / Низомӣ Арӯзӣ Самарқандӣ. – Хучанд, 2015. – 192 саҳ.
18. Сатторзода, А. Таъриҳи назарӣҳои адабии форсии тоҷикӣ / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб. – 2001. – 139.
19. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон / Забехуллоҳи Сафо. – Техрон, 1349. – 742 саҳ.
20. Хусрав, Носир. Сафарнома / Носири Хусрав. – Берлин, 1922. – 242 с.
21. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Маноқибӣ Шайхулислом [Матн] / Абдураҳмони Ҷомӣ: таҳия ва таълиқи Алиасғари Башир. – Техрон: Савр, 1355. – 181 саҳ.
22. Шамисо, Сирус. Куллиёти сабқиносии / Сирусӣ Шамисо. – Техрон, 1373. – 335 с.

23. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри форсӣ / Сирусӣ Шамисо. – Техрон, 1370. – 316 сах.

24. Шамисо, Сирус. Сайри рубоӣ дар шеъри форсӣ / Сирусӣ Шамисо. – Техрон, 1374. – 394 сах.

ВИЖАГИҲОИ САБКИ АШЪОРИ АБДУЛЛОҲИ АНСОРӢ

Шеъри Абдуллоҳи Ансорӣ аз назари забон ҳамон мухтассоти сабки хуросониरो доро мебошад, аммо аз назари фикрӣ ошиқонаву орифона аст. Аз назари сабк миёни шеър ва насри Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ то ҷое тафовут вучуд дорад. Ҳарчанд дар шеъри Ансорӣ таъсири луғоти арабӣ дида мешавад, аммо ин луғот сода ва пуркорбурд аст, на луғоти душвор ва номаънус. Аз мухтассоти сарфии ашъори Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ истифодаи бештари феъл ва нидоро метавон ном бурд. Хоҷа Абдуллоҳ як воиз ва маҷлисӣ буда ва ҳамчунин осораш низ бо ҳадафи таълим ва панду андарз навишта шудааст. Ҳамин тавр, шеъри Абдуллоҳи Ансориро вобаста ба тааллуқоти ӯ, ки дар баробари шоир будан, ҳамчунин, ориф, нависанда ва назарияпардозӣ тасаввуф буд, метавон аз беҳтарин шеъри адабиёти асри XI донист.

Калидвожаҳо: Абдуллоҳи Ансорӣ, вижагиҳои сабк, ашъор, адабиёт, тасаввуф, луғоти арабӣ.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ АБДУЛЛОХ АНСОРИ

Языку поэзии Абдуллох Ансори характерен хорасанский стиль, а с точки зрения мысли его поэзия лирична и проникательна. С точки зрения стиля существует определенная разница между поэзией и прозой Ходжа Абдуллох Ансори. Хотя в поэзии Ансори наблюдается влияние арабской лексики, она проста и понятна, а не сложна и не абсурдна. Одна из морфологических особенностей поэзии Ходжа Абдуллох Ансори является частое использование глаголов и восклицаний. Ходжа Абдулла был проповедником, и его произведения в большей степени написаны с назидательной целью. Таким образом, поэзия Абдуллох Ансари, являющийся не только поэтом, но и учёным, писателем, теоретиком и наставником суфизма, считается одним из лучших образцов литературного творчества XI века.

Ключевые слова: Абдуллох Ансори, особенности стиля, творчество, литература, суфизм, арабская лексика.

STYLISTIC FEATURES OF ABDULLAH ANSARI'S POETRY

The language of Abdulloh Ansori's poetry is characterized by the Khorasan style, and in terms of thought, his poetry is lyrical and insightful. In terms of style, there is a definite difference between the poetry and prose of Khwaja Abdulloh Ansori. Although Ansori's poetry is influenced by Arabic vocabulary, it is simple and understandable, not complex or absurd. One of the morphological features of the poetry of Khwaja Abdulloh Ansori is the frequent use of verbs and exclamations. Khoja Abdulloh was a preacher, and his works were largely written for edifying purposes. Thus, the poetry of Abdulloh Ansori, who is not only a poet, but also a scientist, writer, theorist and teacher of Sufism, is considered one of the best examples of literary creativity of the 11th century.

Key words: Abdulloh Ansori, style features, creativity, literature, Sufism, Arabic vocabulary.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Искандари Ориф** - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи таърихи адабиёт. **Суроға:** 734025, шаҳри Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. **orifiskandar@gmail.com**; Телефон: **988-20-01-31**.

Сведения об авторе: **Искандари Ориф** - Таджикский национальный университет, соискатель кафедры истории литературы. **Адрес:** 734025, город. Душанбе, Республика

Таджикистан, проспект Рудаки, 17. E-mail khalima.ismoilova@mail.ru Телефон: 988-20-01-31.

Information about the author: Iskandari Orif - Tajik National University, applicant for the Department of History of the literature, **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki avenue 17. orifiskandar@gmail.com; Phone: 988-20-01-31.

УДК: 37.1+811.1 (075.8)

К-68

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ЧИСЛОВЫМ КОМПОНЕНТОМ «СЕМЬ» В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Каримова М., преподаватель

Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова

Мыслители разных времен и народов описывали в своих сочинениях значения чисел с различных точек зрения, приписывая им научные, символические и мифологические смыслы. Символика числа отражена в Авестийских, Библейских и Коранических текстах, а также в таких эпических произведениях, как Шахнаме Фирдоуси. Так, например, Пифагор писал: «Все вещи можно представить в виде чисел». Числа олицетворяли для древних область тайного. Они были символами гармонии божественного мира. Древние люди верили, что наша жизнь управляется цифрами. Особенно большое значение придавалось дате рождения человека, которая определяла его жизненный путь. Ведь эти цифровые комбинации – не что иное, как код тайной сокровенной информации, который при правильной расшифровке позволяет предсказывать человеческую судьбу. [1, с. 17]

В этой статье рассматривается выявление сходства и различия национального и культурного характера народов Англии, России и Таджикистана через лингвокультурологический сопоставительный анализ фразеологических единиц с числовым компонентом семь. Для достижения поставленной цели предпринимается решение таких задач, как классификация фразеологических единиц по форме и содержанию, определение их этимологии, выявление частотности употребления, и самое главное, соотношение фразеологических картин мира таджикского, русского и английского народов. Ментальность каждый из этих народов, как и, впрочем, у других народов мира, отражается и в фразеологизмах с числовым компонентом семь, в которых содержатся различные историко-культурные информации.

Наиболее распространенным и универсальным числом для разных этносов, нации и народов считается число семь и потому существует множество фразеологических единиц. В обыденном сознании таджиков, русских, англичан и множество других наций существует мнения, что данное число приносит удачу и счастья. Для современной студенческой молодежи, взрослых и детей разных возрастов, думаем, что изучения фразеологических единиц с различными числовыми компонентами, в том числе семь, будет очень интересным и увлекательным. Ещё древние таджики в своей нумерологии наряду с другими проблемами, отражали основные ментальные характеристики, которые хорошо описаны в священной книге зороастрийцев Авесте. В мифах о Заратуштре и о семи божествах под общим названием Амэша Спента, во главе Ахурамаздой прослеживается духовная среда, в котором существовали древние арийцы. Не случайно в Государственном флаге Республики Таджикистан существует семь звёзд, что означает связь с космосом и символом счастья, а также единения семи областей Таджикистана. В Авесте, можно встретить такие выражения, как «хафт иқлим», (семь климат) «хафт кишвар» (семь стран) в которых отражаются природные и географические понятия. Подобные фразеологические единицы встречается в произведениях великих классиков таджикской литературы, как например, в «Шахнаме» Фирдоуси «Хафт хони Рустам», «Хафт пайкар» в названии произведения Низами Ганджави,

«Хафт авранг» – в наименовании сборника произведения Абдурахмана Джами. Кроме того, число семь присутствовало в древнем национальном празднике Навруз в выражениях «хафт шин» и «хафт син», которые в годы независимости широко используются в литературе и ими обогащается праздничный дастархан, во время проведения национального и международного праздника Навруз.

Одним из наиболее распространенным в русской фразеологии возникшая на базе древних представлений восточных славян считается выражения «семь пятниц на неделе». Об этом и о многих других фразеологических оборотах Библейского происхождения написал в своей работе Мокиенко В.М. [9, с. 99] Объясняя данную фразеологическую единицу пишет, что в древней Руси для христиан временем возвращения долгов была пятница, которая считалась базарным днем и по отношению человека, который не раз давал обещания возвратить долг в следующую пятницу использовали выражения «семь пятниц на неделе» Квалифицируя этот фразеологизм Р.И. Яренцева пишет, что «это выражения используется по отношению того, кто часто, легко меняет свои решения, намерения, настроения». [13, с. 415] Таким образом эти два исследователя в этом фразеологическом обороте отражают характеристику поведения и действия людей.

Мокиенко В.М. [9, с. 60], в своей работе также приводит другое выражение «семь верст до небес, и все лесом» в котором, как он говорит содержится понимания явлений и ситуации, неопределенные длинные речи. На наш взгляд в этом фразеологическом обороте, не ясно основная мысль в контексте множество разговоров и обещаний. Другой русский исследователь-лингвист Маковский М.М. [5, с. 195] отмечает, что в выражении «за семь верст киселя есть» также показывает поведения и действия людей, где отражается древне русская мера измерения расстояния – верста, что равняется сегодняшнему 1066, 8 метрам. Исходя из этимологического значения этих двух выше проведенных фразеологизмов означающий «попусту далеко идти, куда-либо тащится» можно констатировать, что в них отражается образ далекого расстояния. Понятия длинное расстояния, дальний родственник заложена и в других похожих фразеологических единиц русского языка, таких как «за семь верст обходить», «седьмая вода на киселе» [7, с. 73]. Лингвокультурное содержания последнего выражения связано и со старинным русским способом изготовления киселя. Определенное количество овсяное зерно предварительно замачивалось в горячей воде, которая больше всего вымывала крахмала. Затем, замачивалась второй, третий и так, до семи раз и после каждого оставалось всё меньше крахмала, третья еще меньше, а после седьмого, замоченная вода мало отличалась от обычной воды.

Эмоциональное и чувственное состояния человека отражается в выражении «Попадать на седьмое небо» [8, с. 342], которая в христианской традиции, да и в древней до христианской культуры связано с чувством счастья, блаженства и ассоциировалось с небом. Греческий философ Аристотель в своем сочинении «О небе» констатировал про существование семи сферы небесного свода, где располагались звезды, планеты и другие небесные тела. Может быть поэтому, согласно этого широко распространенного древнего представления, в христианском учении на самой дальней от Земли седьмой сфере существует царство небесное, то есть «рай». В мусульманской традиции существует схожее представление о семи небесах, что часто встречается в Коране и именно с седьмого неба - это священная книга мусульман был ниспослан на Землю. В священной книге христиан Библии встречается такое же выражение, образованное по такому же стилю, отраженная во втором послании апостола Павла к Коринфянам (гл. 12, ст. 2): «Восхищен был до седьмого неба».

Постепенно эти древние религиозные представления в виде фразеологии вошли и в английский язык и приобрели иное значения. Например, быть на седьмом небе заложено в фразеологии «in the seventh heaven» или в выражении «to be on cloud nine» и «to be on the top of one's world», что буквально означает «быть на седьмом небе от счастья» отражается радостное состояния человека.

Числовой компонент «семь» часто встречается и в таджикских фразеологических единицах. Например в фразеологизмах «дар осмони хафтум» (на седьмом небе), «житоби ба хафт муҳр» - (книга за семью печатями), отражается идея чего-то недоступное пониманию, что-то сверхестественное. Выражения «хафт пушт» (семь поколений), часто звучит в обиданных разговорах таджиков, что означает до самых отдаленных поколений то есть определении предков и генеологического дерева.

Анализ выше приведенных фразеологизмов показывает, что в таджикском, русском и английском языках они имеют разные смыслы, в таджикском отражает связь поколений, недоступные идеи, в английском символизирует радостное состояния, в русском показывает эмоциональное состояния человека. Однако во многих компонентах фразеологизмов с числовым компонентом семь в рассматриваемых языках прослеживается идеи расстояния, пространства и времени. В них отражается ментальные характеристики народов, отдельной личности, связанной с его состоянием, видов деятельности и культурные особенности.

Пасечник Т.Б. отмечает, что в английской фразеологии, существует выражения «within the seven seas», что означает в окружении семи морей то есть имеется ввиду пространственное понятия. Далее он отмечает, что в английском языке встречается фразеологические обороты, связанные со спортивными и азартными играми, такие как «to be at sixes and sevens». Шуменко О.А. приводит примеры фразеологических единиц имеющие отношения древнегреческим богам «the seven Sisters», что связано со созвездием Тельца, которая по легенде имело отношение с семи дочерьми древнегреческих богов Атланты и Галеоны. Далее она отмечает, что существуют фразеологические единицы типа seven wonders, seven deadly sins, seven-leagued-boots. [11, с. 67] Необходимо отметить, что больше всего в фразеологических единицах английского языка число «семь» используется для обозначения неопределенного большого количество чего-то. Например, в выражении «The seven deadly sins», что означает «Семь смертных грехов», прослеживается неопределенность и неясность. Сравнивая это и другие английские фразеологизмы с русским, Яренцев Р.И. справедливо отмечает, что «Семь – одно из самых часто встречающихся чисел в русской культуре, символ удачи». [13, с. 10]

Русский исследователь Волошин Ю.К. раскрывая магические свойства числа семь пишет, что «слово- цифра восходит к арабскому sifr, что означает ноль, пустышка». [3, с. 54] В русском языке и в большинстве европейских языках данное арабское слово с течением времени стало обозначать любой численный символ. Однако, в английском языке понятия «нуль, фикция» до сих пор является одним из значений слова «cipher». Другой русский лингвист Маковский М.М. рассматривая числительных от 1 до 10-ти, особое внимания придает сравнительному анализу числа «семь». Анализируя семантику и использования данного числа в английском и русском фразеологических оборотах пишет, что «число семь- символ высших космических начал, семи верховных букв, символ интеллектуальности». [6, с. 392]

Другой исследователь Дж. Миллер в своем исследовании анализируя понятия мистического слово семь пишет, что это число использовалась в различных вариациях отражающих исторические, культурные, религиозные, возрастные и другие этно-социальные содержания: К примеру, приводим его слова: «о 7 чудесах света, о 7 морях, о 7 смертных грехах, о 7 дочерях Атланта – Плеядах, о 7 возрастах человека, 7 уровнях ада, 7 основных цветах, 7 тонах музыкальной шкалы или о 7 днях недели, о семизначной оценочной шкале, о 7 категориях абсолютной оценки, о 7 объектах в объеме внимания и о 7 единицах в объеме непосредственной памяти» [7, с. 58]. Эти и другие исследований лингвистов, историков и философов разных времен и стран свидетельствует о том, что данная цифра имело важное значение в жизни носителей исследуемых языков и в современных условиях используется в научном обиходе и в обыденной разговорной речи людей во многих странах мира.

Осетинский исследователь М. Абдоллахи [1, с. 152] сравнивая великую поэму А. Фирдоуси «Шахнаме», с Нартовским эпосом осетин показывает, как во время правления династии Пешдадидов и драматических, героических событиях времен Киянидов, древние

предки таджиков, через мифы и легенды объясняли не только магические, но и научные значения чисел, в том числе семь. Он пишет, что «Фирдоуси в «Шахнаме» использует число семь для указания на время, например, время ожидания или срок выполнения семь дней или семь лет. Ануширван просит семь дней, чтобы научиться играть в шахматы, или Судоба говорит Сиявушу, что любит его семь лет». [1, с. 160] Действительно, в «Шахнаме» Фирдоуси данное число используется в разных интерпретациях, в которых число семь используется в выражениях для указания цветов радуги, или для иллюстрации праздничных и траурных события, продолжающихся неделю. Таким образом древние фразеологические обороты с числовым компонентом «семь» встречающихся в «Шахнаме» отражают психологические, эмоциональные и чувственные состояния людей.

Вместе с тем необходимо отметить, что в таджикском языке фразеологизмы с компонентом числа семь весьма продуктивны и придаёт содержанию фразеологических единиц различные оттенки такие как целостности, неделимости, законченности, недоступности, мистичности и т.д. Здесь можно привести пример такие фразеологизмы ,как «хафт ситора» в значении семь звёзд, престолов, «дар осмони хафтум», - в русском «быть в седьмом небе», которые используются в значение высоты или восхищения. Следует отметить, что данный фразеологический оборот иногда используется в значении высшего блаженства связанной с религиозными представлениями о семислойном небе. В таджикском языке в обыденной речи можно заметить такое выражение: «дар осмони хафтум набошу дар байни мардум бош», что означает быть земным, а не летать где-то на седьмом небе.

В фразеологизме «семи пядей во лбу», что буквально означает очень умный, выдающийся [8, с. 46], отражается свойственная и качественная характеристика человека. Это относится людям с умными взглядами, поскольку считается, что чем у человека широкий лоб, тем он умнее. Но на самом деле трудно представлять людей по отношению которых используется выражения «пядь», которая является старинной мерой длины. В фразеологическом выражении английского языка «a fool may ask more questions in an hour than a wise man can answer in seven years», которую приводит Аджибекова Ф.Х. В этом фразеологизме, что буквально означает умный семь лет не ответит на вопросы, которые дурак задаст за один час, прослеживается состояния образованности и духовное состояния человека. В английском языке, хотя не так часто используется цифра «семь» в составе фразеологических единиц, однако где это число присутствует данное выражения приобретает более глубокий философский, культурологический и социальный смысл. Например, в фразеологизме «keep a thing seven years and you will find a use for it» [2, с. 56], что означает (хранить вещь семь лет, узнаете на что пригодится). В обыденной и бытовой культуре многих народов, в том числе таджиков, существует традиция хранения старых вещей в надежде, что они когда-нибудь пригодятся.

Таким образом использованные определенные количество фразеологических единиц с числовым компонентом «семь» в исследуемых языках свидетельствуют о том, что фразеологизмы играют важную роль в познании языковой картины мира и в изучении совершенствования языка, культуры народов, исследуемых в данной статье языков. Такие фразеологические единицы способствует активной межкультурной коммуникации носителей этих языков. Из использованных фразеологических единиц таджикского языка, где фигурирует число семь (хафт) вытекает, что эта цифра придает содержанию выражения смысл целостности, неделимости и законченности. В английском языке фразеологические единицы с числовым компонентом семь (seven), больше всего символизируют порядок и гармонию, а в русском языке эта цифра в контексте фразеологизмов ассоциируется чаще с неопределенностью и неудобством. В целом, число семь в контексте фразеологизмов таджикского, русского и английских языков способствуют созданию определенных художественных образов, сакрализации самого числа. Кроме того, подобные фразеологические обороты отражают мифологические, экономические и бытовые особенности народов носителей этих трёх языков и их аналоги встречается в других языках мира. Проведенное анализ фразеологических словарей этих трех языков, научные

исследовании известных лингвистов занимавшейся проблемами фразеологизмов показало, что фразеологических единиц с числовым компонентом семь используется в таджикском и русском языке чаще, чем в английском языке.

Литература:

1. Абдоллахи М. Число как символика культурного кода в Шахнаме и Нартовском эпосе осетин. - Известия СОИГОО (68), 2018.-232с.
2. Аджибекова Ф.Х. Концепт «число» в русской, абхазской и английской лингвокультурах. Элект. Ресурс. cyberleninka.ru
3. Волошин Ю.К. Магическая цифра «семь» с.54. Элект. Ресурс. cyberleninka.ru
4. Даль В.И. Пословицы русского народа. - М., 2007.- 567с.
5. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символика в индоевропейских языках: образ мира и миры образов. -М.,1996. - 416 с.
7. Миллер Дж. А. Магическое число семь плюс или минус два. о некоторых пределах нашей способности перерабатывать информацию. Инженерная психология. Под. ред. Д. Ю. Панова и В. П. Зинченко. М.: МГУ, 1964. с. 580 (595)
8. Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка. - М.,1968.- 543 с.
9. Мокиенко В. М. Образы русской речи. Историко-этимологические очерки фразеологии. – М., 2009. - 461 с.
10. Пасечник Т.Б. Лингвокультурологический анализ фразеологических единиц с числовыми компонентами в русском языке в сопоставлении с английским. - М., 2009. -126 с.
11. Телия В.Н. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурный аспекты.- М., 1996. -288 с
12. Шуменко О.А. Фразеологические единицы английского языка с числительным при переводе. Элект. ресурс. alba-translating.ru
13. Ярнец Р.И. Русская фразеология. Словарь-справочник. - М.,2001- 845 с.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ЧИСЛОВЫМ КОМПОНЕНТОМ «СЕМЬ» В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этой статье рассматривается выявление сходства и различия национального и культурного характера народов Англии России и Таджикистана через лингвокультурологический сопоставительный анализ фразеологических единиц с числовым компонентом семь. Для достижения поставленной цели предпринимается решение таких задач, как классификация фразеологических единиц по форме и содержанию, определение их этимологии, выявление частотности употребления, и самое главное, соотношение фразеологических картин мира таджикского русского и английского народов. Ментальность каждый из этих народов, как и, впрочем, у других народов мира, отражается и в фразеологизмах с числовым компонентом семь, в которых содержатся различные историко-культурные информации.

Ключевые слова: классификация, символика, фразеологические единицы, лингвокультурология, семь, Шахнаме, народы, таджикский, русский, английский.

ТАҲЛИЛИ ЗАБОНӢ ВА ФАРҲАНГИИ ВОҲИДӢОИ ФРАЗЕОЛОҒӢ БО ҶУЗЪИ АДАДИИ «ҲАФТ» ДАР ЗАБОНӢОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар ин мақола бо роҳи таҳлили муқоисавии забоншиносӣ ва фарҳангии воҳидҳои фразеологӣ бо таркиби ададии ҳафтгона, муайян намудани шабоҳат ва фарқиятҳои хусусияти миллию фарҳангии халқҳои Англия, Русия ва Тоҷикистон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф ҳалли ҷунин масъалаҳо, аз қабилӣ таснифоти воҳидҳои фразеологӣ аз рӯи шакл ва мазмун, муайян кардани этимологияи онҳо, муайян кардани басомади истифода ва муҳимтар аз ҳама, инъикоси таносуби дарки ҷаҳон дар тасвирҳои фразеологии забони тоҷикӣ ва англисӣ мебошад, ба амал бароварда мешавад.

Тафаккури ҳар кадоми ин халқҳо ва воқеан дигар халқҳои ҷаҳон дар воҳидҳои фразеологӣ бо таркиби адабии ҳафт, ки дорои маълумоти гуногуни таърихӣ фарҳангӣ мебошанд, ифода меёбад.

Калидвожаҳо: тасниф, рамзшиносӣ, воҳидҳои фразеологӣ, лингвокультурология, ҳафт, Шоҳнома, халқҳо, тоҷикӣ, русӣ, англисӣ.

LINGUISTIC AND CULTURAL ANALYSIS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE NUMERICAL COMPONENT “SEVEN” IN THE TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

This article examines the identification of similarities and differences in the national and cultural character of the peoples of England, Russia and Tajikistan through a linguocultural comparative analysis of phraseological units with a numerical component of seven. To achieve this goal, the solution of such problems as the classification of phraseological units by form and content, determination of their etymology, identification of frequency of use, and most importantly, the correlation of phraseological pictures of the world of the Tajik Russian and English peoples is undertaken. The mentality of each of these peoples, as well as, indeed, that of other peoples of the world, is reflected in phraseological units with a numerical component of seven, which contain various historical and cultural information.

Key words: classification, symbolism, phraseological units, linguoculturology, seven, Shahnameh, peoples, Tajik, Russian, English.

Сведения об авторе: Каримова Мутриба – преподаватель кафедры английского языка факультета восточных языков Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Мутриба — ассистенти кафедраи забони англисии факултети забонҳои шарқӣ Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Information about the author: Karimova Mutriba – teacher department of English language faculty theta of the eastern languages of Khujand state university named after academician B. Gafurov

ТДУ:071.038

ТКТ:483.28

М-38

НАҚШИ ГҶШАИ «АНБҶР» ДАР ТАҶАССУМИ КАМБУДИҶОИ ҶОМЕА

Мавлянова М.З., унвонҷӯи кафедраи журналистика ва назарияи тарҷума
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров

Матбуоти даврии тоҷик аз замони пайдоиш ба ҳаҷв таваҷҷуҳи зиёд дошт ва ин муносибат то ба имрӯз низ идома меёбад. Рӯзномаи «Ҷақиқати Суғд» аз нашрияҳои бонуфузи кишвар ба ҳисоб рафта, таърихи наздик 90-сола дорад ва табиист, ки ба рушду ташаккули ҳаҷв, хоса ҳаҷви публицистӣ нақши муассир бозидааст. Хусусан, гӯшаи ҳаҷвии ин нашрия «Анбӯр» бо матолиби рангину ҷолиби ҳаҷвии хеш дар рушду нумуи ҳаҷв саҳми назаррас гузоштааст. Нахустин шумораи «Анбӯр» августи соли 1955 дар нашрияи «Ҷақиқати Ленинобод» дарҷ гардид. Ҷолибии ин гӯша дар он буд, ки унвони он аллакай худ бозгӯи ҳадафҳои аҳли эҷоди нашрия буд. Дар як муддати кӯтоҳ ин гӯша миёни хонандагон маҳбубияти зиёд пайдо намуд. Муҳаққиқи соҳаи ҳаҷв М. Муродов аз шуҳрату нуфузи ин гӯша ёдоварӣ намуда, таъкид менамояд, ки «хусусан гӯшаи ҳаҷвии рӯзномаи «Ҷақиқати Ленинобод», ки «Анбӯр» ном дошт, дар солҳои 1960-ум намунаи ибрати гӯшаҳои ҳаҷвии рӯзномаҳои дигар гардида буд». [11, с. 185]

Муҳаққиқи дигар Дилбар Самадова дар фишурдаи рисолааш оид ба гӯшаи «Анбур» чунин менигорад. «Дар рӯзномаи «Ҳақиқати Суғд» тахти рубрикаи «Анбӯр» ва «Мушфиқӣ» ҳамчунин ҳаҷву мутоиба истифода мегардид, ки то ҷое барои ташаккул ва рушди ҳаҷви тоҷик дар шимоли Тоҷикистон хидмат кардааст». [12, с. 12]

Мо дар ин нигошта бархе матолиби ҳаҷвиеро, ки дар гӯшаи ҳаҷвии «Анбӯр»-и нашрияти «Ҳақиқати Ленинобод» (ҳоло «Ҳақиқати Суғд») нашр гардидаанд, мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода, то ҳадди имкон дар мавриди сабку шеваи нигориши онҳо ибрази назар хоҳем намуд. Аз мутолиа ва баррасии матолиби ин гӯша аён гардид, ки дар он бештар масоили иҷтимоӣ-хидматрасонӣ ба таври доимӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар бештари мавод муаллифон аз сатҳи хидматрасонии пешхизматон, аз мушкилоту муаммои бархе ҷойхонаву ошхонаҳо шикоят намудаанд. Чунончи, дар навиштаи «То ба кай?» омадааст:

«Коркунони бисёр ошхонаҳо ва чайниҳои (ҷойхонаҳо) шаҳр ба истеъмолчиён хизмат накарда, таомҳои якхела мепазанд, ки онҳо ҳам аксар вақт бемазза мебошанд. Афисианткаҳо бошанд, ба клиентҳо бо тезӣ хӯрок оварда намода, вақти онҳоро мегиранд. Номгуи таомҳо ҳафтаҳо тағйир намеёбанд». [2]

Тавре мушоҳида мешавад, дар ин порча муаллиф аз камбудихоёе чун сатҳи пасти хидматрасонӣ, пешниҳоди таомҳои якхела, ҳафтаҳо тағйир наёфтани номгуи таомҳо иттилоъ додааст. Дар ин замина бояд гуфт, ки чун факту далел ҷузъи муҳимми матолиби ҳаҷвӣ мебошанд, дар бештари онҳо иттилои тоза бартарӣ дорад. Иллати ин навишта дар он аст, ки муайян нест, ки сухан дар бораи кадом ошхона меравад. Аслан, бархе муҳаққиқон ин шеваи баёнро наменвисанданд, зеро умумигӯӣ дар ин гуна матолиби ҳаҷвӣ он қадар таъсиррасон нест, зеро ҳадаф нишонрас намешавад. Ба андешаи мо метавон гуфт, ки баъзан ин шеваи баён низ ба манфиати кор аст. Тавре мушоҳида мешавад, дар ин навишта низ умумигӯӣ дида мешавад, муаллиф бо баёни норасоихо дар ошхонаҳо қаноат намуда, возеҳу равшан ҳарф назадааст. Ҷиҳати хуби ин мавод дар он аст, ки масъулину мутасаддиёни бештари ошхонаву ҷойхонаҳо чун ин навиштаро мехонанд, хоҳу-нохоҳ сари ин масъала андеша мекунанду дар ин самт ҷорae меандешанд. Аз нигоҳи сабку шеваи баён ва вижагиҳои анвои ҳаҷвӣ ин навиштаро метавон луқма пиндошт. Зеро дар он як навъ эътирози мизоч ба хидматрасонии ошхонаву ҷойхонаҳо ҷой дорад ва чун маълум аст, эътироз қардан ё зид баромадан ба вазъу андешаву амал ва рафтори баъзе нафарон яке аз вижагиҳои хоси жанри луқма ба шумор меравад.

Аз фелетони зери унвони «Худаш якта, ҷои қораш сета» метавон аз вазъи бади хидматрасонии ҷойхонаҳои Панҷакент дар он замон иттилоъ пайдо намуд. Дар он мудирӣ ҷойхона Ҳочамуродов ном шахс мавриди танқиду мазаммат қарор гирифтааст. Дар ибтидо вазъият чунин тасвир меёбад:

«Аз он рӯзе, ки Ҳочамуродов ба ҷойхонаи колхозии ба номи Сталин, Совети қишлоқи Чимкӯрғон мудир таъин гардид, ҷойхона бад қор мекардагӣ шуд, чунки ӯ ғайр аз ин мудирӣ ошхона ва қаровули магазин ҳам мебошад. Чӣ хеле ки мегӯянд, худаш якта, ҷои қораш сета. Ҷойхона аксар рӯзҳо маҳкамӯ дар ошхона бошад, ба ғайр аз нӯшоқиҳои спиртӣ дигар чизе ёфта наметавонед. Илова ба ин ошхона ҳар рӯз қор намекунад. Мудирӣ ошхона Ҳочамуродов бошад, ба талаботи халқ «Райпо ҳеҷ чиз надихад, ман чӣ қор қунам!»-гӯён ҷавоб медиҳад».

Яке аз вижагиҳои хоси жанри фелетон ин маҳкум намудани қору пайқор ва хиёнати шахсони алоҳида мебошад, ки ба ҷомеа зиёни худро мерасонанд. Ин нуктаро муҳаққиқ М. Муродов таъкид намуда, чунин навиштааст: «мавзуи фелетон амалҳои номатлуби иҷтимоӣ аст, ки шахсони воқеӣ содир намудаанд». [11, с. 223] Воқеан зимни баррасии фелетон мушоҳида гардид, ки муаллиф амалҳои номатлуби шахси воқеиро маҳкум намудааст.

«Ҳочамуродов бо ҳамин гуна ҳилаву найранг «обро лой қарда, моҳӣ дошта» гаштааст. Ин аҳвол ба ҳама оина барин равшан бошад ҳам, вале роҳбарони колхоз ва идораҳои дахлдори район аз назди ӯ чашм пӯшида мегузаранд». [4]

Мутолиа ва омӯзиши матолиби ҳаҷвӣ нишон дод, ки унвони бархе ҳаҷвияҳо низ қолиби диққат мебошанд, чунончӣ яке аз он навиштаҳои ҳаҷвӣ бо унвони «Айб не-мӣ?» нашр гардидааст, ки ҳар хонандаро бетараф гузоштан наметавонад. Бо таввачуҳ ба нигошта маълум гардид, ки он низ ба масъалаи чойхона ва вазъи харобии онҳо бахшида шудааст. Навишта бо хитоб ба «Анбӯр» оғоз мешавад, чунончӣ:

«Анбӯрчон! Аз дидани ҳоли баъзе чойхонаҳои шаҳри Ленинобод кас хайрон шуда ҳатто гиребонашро дошта: «ё алҳазар, ҳамин ҳам чойхонамӣ? Мегӯяд. Қисса кутоҳ, холи чойхона-қироатхонаи №2 артели «Тоҷикистони сурх» ана ҳамин хел аст. Ба палосҳои чиркини он нишастану дар пиёлаҳои серқадоқаш чой нӯшидани кас намеояд. Росташ ҳамин ки чашм ба афту андоми палосу чойнику пиёла афтад, дил беҳузур мешавад. Дар бораи корҳои маданӣ-равшаннамоӣ ҳоҷат ба баён нест».

Дар анвои бадеӣ ва ҳаҷвӣ тасвир яке аз рукнҳои асосӣ ба шумор меравад. Ин аст, ки дар аксари навиштаҳои ҳаҷвӣ маҳз тасвирҳои зебои «иллатдор» он навиштаро ҳамачониба рангину қолиб ва хондани мегардонад. Ба андешаи мо маҳз чунин шеваи равону таъсирбахш ва баёни қолиби мақсад метавонад муаллифро ба ҳадаф расонад. Дар идомаи нигошта муаллиф боз аз бемасъулияти масъулини артел ёдовар шуда, чунин таъкид менамояд:

«Артели «Тоҷикистони Сурх» дар ҳуди шаҳри Ленинобод кам не ғам не 20-то чойхона дорад, ки аҳоли онҳо аз якдигарашон бадтар. Правлениаи артел бошад, барои андаке ҳам беҳтар намудани чойхона-қироатхонаҳои худ кӯшиш намекунад. Дар ин ҷо аз рӯи мақоли «такка бошаду шир диҳад» амал мекунанд. Барои онҳо намуди чойхона, тозагии он аҳамият надорад, даромад бештар рӯяд шуд». [7]

Дар ин навишта, чуноне ки маълум гардид, бо тасвири вазъи чойхона ва тозагии он муаллиф хостори ба ин масъалаҳо таввачуҳ намудани масъулин гардидааст. Яъне, муаллиф ошкоро масъулинро дар бемасъулияти айбдор намудааст.

Нуктаи қолиб дар он аст, ки дар баъзе навиштаҳои ҳаҷвӣ ҳатто муаммои рӯйхати таомҳо низ мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Равшан аст, ки ҳар як ошхонаву чойхона рӯйхати таомҳои худро дорад, аммо, зимни таҳқиқоти гӯшаи «Анбӯр» дар кадом як ошхонае ин рӯйхат ҳаргиз тағйир намеёфтааст. Ин масъала дар яке аз навиштаҳои қолиби «Анбӯр» ки «Менюи абадӣ тағйирнаёбанда» унвон дорад, мавриди таҳқиқи баррасӣ қарор гирифтааст. Чунончӣ:

«...Дар дунё чизе нест, ки тағйир наёбад, аз як шакл ба шакли дигар нагузарад. Ин дигаргуншавиро дар сари ҳар як қадам мушоҳида қардан мумкин аст. Вале чизҳое ҳам будаанд, ки тағйир намеёфтаанд. Ба ин менюи таомҳои чайнии №12 шаҳри Ленинобод мисол шуда метавонад. Зеро баробари ба ин ҷо омада ба менюи чашм дӯхтан иштиҳои ҳар як кас баста ва таъбиаш хира мешавад. Ки намехоҳад, ки ҳар рӯз таомҳои гуногуну бо лаззат нахӯрад? Ҳама мехоҳанд! Вале сад афсӯс, ки ин хоҳиш танҳо бо хоҳишиаш боқӣ мондан мегирад ва ба гузашта рафтани ҳафтаю моҳҳо нигоҳ накарда, менюи ихтиёри тағайюр намекунад. Бинобар ҳамин, ба қавли миқозҳои доимии чайная, менюи ин ҷо «абадӣ» будааст ва ба тағйир ёфтани он умедвор шудан низ ҳоҷат надостааст». [5]

Нуктаи қолиби дигар он аст, ки муаллиф бо ишораи зебо яъне кинояи бисёр нешдор навиштаро «менюи абадӣ» ном гузоштааст, ки то андозае мазмуну мундариҷаи нигоштаро тасвир намудааст. Аз шеваи таълифи навишта бармеояд, ки муаллиф аз шеваи саволгузори бештар истифода намудааст. Ба андешаи мо ин ҳама як навъ таъкидҳои нишонрасу норизоии муаллиф аз норасоии мавҷуда гувоҳӣ медиҳанд ва ҳамзамон, хонандаи навиштаро водор менамояд, ки сари ин масъала худ низ андеша намояд. Муаллиф бо маҳорати воло ва риояи эҳтироми инсон бо суханҳои «ширини» хеш муамморро инъикос намудааст. Ҳунари нигорандагии муаллиф маҳз дар он зоҳир мешавад, ки ӯ тавонистааст, ки бидуни танқиду таҳқир ва суханҳои зишт танҳо бо истифода аз унсурҳои ҳаҷвӣ ва кинояҳои нишонрас ҳадафи худро возеҳу равшан баён намояд. Дар идомаи навишта омадааст:

«Агар се-чор моҳ пеш ягон одам ба ин чайная даромада, дар менюи он номи кадом таомхоро хонда, аз хотир набароварда бошад, пас ӯ бо эътимоди комил омада, боз ҳамон хӯрокҳо-мастова, соус, лагмон ва палавро бо осонӣ ёфта метавонад.....

Ба трести хӯроки умумии шаҳри Ленинобод ҳуқуқ дода мешавад, ки ин таклифи «пурқиммат»-ро дар дигар ҷойҳо ҳам «васеъ» ҷорӣ кунад, менюи ин чайная ва дигар ошхонаҳо-ро ҳаргиз тағйир надиҳад, ба талаю торочи гӯшт ва ғайра «роҳи калон» кушояд».
[5]

Дар ин лукма метавон гуфт, ки пичингу киноя нуфузи зиёде доранд. Масалан, дар фарҷоми навишта муаллиф ба таври равшан талаб менамояд, ки бигузур ин «навоарӣ» яъне «менюи абадӣ»-ро масъулини хӯроки умумии шаҳри Ленинобод ба таври васеъ ҷорӣ намоянду бемалол ба талаю торочи гӯшт ва масолеҳи дигар «роҳи калон»-е боз намоянд. Агар ба нозуқиҳои маҳз ҳамин қисмати навиштаи мазкур тавачҷух намоём, дида мешавад, ки он ба жанрҳои дигари ҳаҷвӣ низ шабоҳат дорад. Ин шабоҳат бори дигар собит менамояд, ки анвои ҳаҷвӣ низ чун жанрҳои дигари бадеӣ анъанавӣ ба ҳам таъсиррасонӣ ва баҳрабардорӣ аз ҳамдигарро низ доранд. Тавре омӯзиши гӯша собит намуд, бо тахаллуси «Анбӯр» навиштаҳои зиёде мушоҳида карда мешаванд ва яке аз онҳо ҳамин навиштаи мавриди назари мо мебошад.

Дар маҷмӯъ, раванди омӯзиш нишон дод, ки дар бештари нигоштаҳои гӯшаи «Анбӯр» чун навиштаҳои ҷолиби Р. Шокиров «Берунаш ҳой-ҳояу дарунаш вой-вой» (1955.–31 август), Қ. Баҳлуллода «Дӯкони кӯтоҳметру ошхонаҳои дарозлапша» (1956. -13 май), Ё. Воҳидов «Баъзан ҳамин тавр ҳам мешавад» (1958.12 октябр) ва чанди дигар маҳз масъалаи хидматрасонӣ ва камбудихо дар ҷойхонаву ошхонаҳо мавриди тавачҷух қарор гирифтаанд.

Ин ҷо суоле пайдо мешавад, ки чаро ин қадар ба масъалаи ошхонаву ҷойхонаҳо гӯшаи «Анбӯр» тавачҷухи зиёд намудааст? Дар ин маврид метавон чунин гуфт, ки чун яке аз талаботи инсон ин истеъмоли ғизо аст, аз ин лиҳоз, ҳамарӯза ба ошхонаву ҷойхонаҳо мардуми зиёде ташриф меоранд. Аз ҷониби дигар, чун ин ҷойҳо маконҳои серодам ба шумор мераванд, аҳли эҷоди нашрия низ ба хотири дифои ҳуқуқҳои мардум ва пешгирии аз ҳолатҳои нохуш ба мушкilotу муаммои ин маконҳои хидматрасонӣ тавачҷухи зиёд намудаанд. Ин тавачҷух ва баёни мушкilotи мавҷуда, пеш аз ҳама, танҳо ба хотири он сурат гирифтааст, ки он ҷойхонаву ошхонаҳо ба мардум дар сатҳи зарурӣ хидмат намоянду хӯрокҳои болаззату гуногун ҳамеша пешниҳоди омма гарданд. Воқеан, ин аст рисолати матбуот, ки гӯшаи «Анбӯр» аз он ба таври васеъ истифода намуда, ҳамеша аз манофеи мардум ва ҷомеа пуштибонӣ намудааст. Дар ин замина метавон чунин бардошт намуд, ки ҳар яке аз ин навиштаҳо ҳадафи худро дорад ва ба хотири нишонрас гардидани мақсади хеш муаллифони навиштаҳои ҳаҷвӣ аз ҳамагуна шаклу анвои бадеӣ ба таври шоиста истифода намудаанд. Омӯзиши матолиби гӯшаи «Анбӯр» собит намуд, ки воқеан он ҳама норасоиву иллатҳои ҷомеа ба қавле маншаи эҷоди чандин матолиби ҳаҷвӣ гардидаанд. Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки гӯшаи «Анбӯр» бо инъикоси камбудиву норасоии ҷомеа, ҳамзамон дар шаклгирии анвои ҳаҷвӣ низ саҳми муассир гузоштааст.

Адабиёт:

1. Мавлонов А. Ҳаҷв ва мутоиба дар адабиёти нимаи дуҷуми садаи ХХ-и тоҷик / Абдуллоҷон Мавлонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2012. –284 с.
2. А. Насимӣ. То ба кай? «Ҳақиқати Ленинобод».-№171, 28.08.1955
3. А. Нарзиев. Акнун худат даҳолат нақунӣ, намешудагӣ барин «Ҳақиқати Ленинобод».-№ 22, 29.01.1956
4. В. Хушвақтов. Худаш якта, ҷои қораш сета. «Ҳақиқати Ленинобод».- №137, 8.078.1956
5. В. Хушвақтов. Менюи абадӣ тағйирнаёбанда. «Ҳақиқати Ленинобод».- №7, 19.01.58
6. Ё. Воҳидов. Баъзан ҳамин тавр ҳам мешавад. «Ҳақиқати Ленинобод».- №122, 12.10.1958

7. Қ. Йўлдошай. Айб не-мӣ? «Ҳақиқати Ленинобод». -№ 137, 13.05.1956
8. Қ.Бахлулзода. Дўкони кўтоҳметру ошхонаҳои дарозлапша. «Ҳақиқати Ленинобод». - №97, 13.05.1956
9. Р.Шокиров. Берунаш ҳой-ҳою дарунаш вой-вой. «Ҳақиқати Ленинобод». -№149, 31.08.1955
10. Ҳочӣ Қурбон. Мантуи бе ману ту. «Ҳақиқати Ленинобод». -№177 2.09.56
11. Муродов М.Б. Публицистикаи ҳаҷвӣ (масъалаҳои пайдоиш, инкишоф ва таҳаввул).- Душанбе: Ирфон, 2015.-320с.
12. Самадова Д.Ҳ. Место информационных жанров в региональной прессе Таджикистана периода независимости / Дилбар Самадова автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.10 – журналистика. Душанбе., 2015. С. 12

НАҚШИ ГҶШАИ «АНБҶР» ДАР ТАҶАССУМИ КАМБУДИҶОИ ҶОМЕА

Дар мақола дар бораи яке аз гӯшаҳои маъруфи ҳаҷвӣ «Анбӯр»-и нашрияти «Ҳақиқати Ленинобод» (ҳоло «Ҳақиқати Суғд») маълумот дода шудааст. Бо омӯзиши баррасии матолиби ҳаҷвии ин гӯша муаллиф талош намудааст, ки онҳоро аз ҷиҳати нозуқиҳои жанрӣ муайян намояд.

Тавре муаллиф қайд менамояд, дар анвои бадеӣ ва ҳаҷвӣ тасвир яке аз рукнҳои асосӣ ба шумор меравад. Ин аст, ки дар аксари навиштаҳои ҳаҷвӣ маҳз тасвирҳои зебои «иллатдор» он навиштаро ҳамаҷониба рангину ҷолиб ва хонданӣ мегардонад. Ба андешаи мо маҳз чунин шеваи равону таъсирбахш ва баёни ҷолиби мақсад метавонад муаллифро ба ҳадаф расонад.

Зимни омӯзиши матолиби рӯзнома муаллиф ба хулосае омадааст, ки дар он бештар масоили соҳаи хидматрасонӣ мавриди тавачҷуҳ қарор гирифтааст. Ба хотири исбот намудани андешаҳои ҳеш муаллиф дар мақола якҷанд навиштаҳои ин гӯшаро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Бино ба таъкиди муаллиф ин гӯшаи ҳаҷвӣ бо он ҳама матолиби рангину ҷолиби ҳеш дар шаклгирӣ ва рушди анвои ҳаҷвӣ заминаи мусоид фароҳам овардааст.

Калидвожаҳо: матбуот, гӯшаи «Анбӯр», лукма, анвои ҳаҷвӣ, нашрияти «Ҳақиқати Ленинобод», жанр, рӯзнома, муаллиф, соҳа, андеша

РОЛЬ РУБРИКА «АНБҶР» (КЛЕЩИ) В ОСВЕЩЕНИИ НЕДОСТАТКОВ ОБЩЕСТВА

В статье приведены сведения об одном из известных сатирических уголков «Клеши» издания «Ленинабадская правда» (ныне «Согдийская правда»). Изучая и рецензируя сатирические материалы этой области, автор попытался определить их с точки зрения жанровых нюансов.

Как отмечает автор, в художественно-комическом жанре образ является одной из главных опор. Вот почему в большинстве комических произведений именно красивые «дефектные» картинки делают произведение красочным, интересным и читательным. На наш взгляд, именно такой эффектный стиль и интересная постановка цели способны привести автора к цели.

В ходе изучения содержания газеты автор пришел к выводу, что в ней обсуждается большинство вопросов сферы услуг. Чтобы обосновать свое мнение, автор в статье исследовал несколько статей из этой области. По мнению автора, этот юмористический уголок всем своим красочным и интересным содержанием создал благоприятную основу для становления и развития комического жанра.

Ключевые слова: печать, рубрика «Клеши», сатирические виды, органы «Ленинабадская правда», жанр, газета, автор, отрасль, мнение.

THE ROLE OF THE «ANBUR» (TICKS) SECTION IN EXPOSING THE SHORTCOMINGS OF SOCIETY

The article provides information about one of the famous satirical corners «Ticks» of the publication «Leninabadskaya Pravda» (now «Sogdiyskaya Pravda»). Studying and reviewing satirical materials of this area, the author tried to define them from the point of view of genre nuances.

As the author notes, in the artistic-comic genre, the image is one of the main supports. That is why in most comic works, it is the beautiful «defective» pictures that make the work colorful, interesting and readable. In our opinion, it is precisely this effective style and interesting goal setting that can lead the author to the goal.

In the course of studying the contents of the newspaper, the author came to the conclusion that it discusses most of the issues of the service sector. In order to substantiate his opinion, the author examined several articles from this area in the article. According to the author, this humorous corner with all its colorful and interesting content created a favorable basis for the formation and development of the comic genre.

Key words: seals, «Ticks» section, satirical types, «Leninabadskaya Pravda» organs, genre, newspaper, author, industry, opinion.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мавлянова Муаттара Зайниддиновна, унвонҷӯи кафедраи журналистика ва назарияи тарҷумаи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров, (Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд) E-mail: muattarkhon/mavlyanova@bk.ru. Телефон: 992928097727

Сведения об автор: Мавлянова Муаттара Зайниддиновна, соискатель кафедры журналистики и теории перевода Худжандского государственного университета имени академика Б. Гафурова, (Республика Таджикистан, г. Худжанд), E-mail: muattarkhon/mavlyanova@bk.ru. Телефон: 992928097727

Information about the author: Mavlyanova Muattara Zayniddinovna, applicant of the Department of Journalism and Theory of Translation of the Khujand State University named after Academician B. Gafurov, (Republic of Tajikistan, Khujand), E-mail: muattarkhon/mavlyanova@bk.ru. Phone: 992928097727

УДК:37.0+376(075.8)

ББК: 74.261 (2-точ)

М-87

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ МЕТОДОВ И ПРИЕМОВ ПРИ ПОСТРОЕНИИ РАБОТ НАД ОСВОЕНИЕМ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ СТУДЕНТАМИ ТАДЖИКСКИХ ВУЗОВ

Муродов Р.Н., старший преподаватель
Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

С бурным ростом мировой науки увеличивается количество научных дисциплин, которая влечет за собой потребность в собственной терминологии и специальной лексики. По словам Гринев-Гриневица, свыше 90% новых слов, появляющихся в современных языках, составляет специальная лексика. Развитие науки и техники, возникновение новых отраслей науки всегда сопровождается обильным появлением новых терминов. Такая ситуация ставит перед преподавателями ВУЗов Таджикистана задачу прилагать усилия по поиску эффективных методов и приемов работы над терминологической лексикой.

С каждым годом увеличивается социальная роль науки, значимость языка как средства выражения и передачи информации, в следствии чего особое внимание уделяется

усвоению терминологической лексики. Одной из важных средств получения знаний, умений и навыков для студентов таджикских ВУЗов становится русский язык.

При освоении новых терминов студентам –таджикам нужно уделить особое внимание не только освоению и владению ими словарным составом, но и умением применять освоенный термин при обмене информацией. По словам Комарова З.И., «значение терминологии настолько велико, что практически нет ни одной отрасли знания, которую можно было бы изучать, осваивать и развивать дальше, не владея специальной лексикой» [5, с. 4].

Как отмечает Ходжиматова Г.М. «Изучение терминологической лексики студентами- таджиками оказывает положительное влияние не только на уровень владения русской профессионально направленной речью, но и глубину усвоения материала теоретических дисциплин общего и специального характера, на степень подготовленности специалиста к будущей своей профессиональной деятельности» [8, с. 39].

Наблюдения показывают, что у студентов таджикских групп в процессе обучения возникают трудности с освоением терминологической лексики в силу того, что у большинства из них ограниченный словарный запас специальных слов, испытывают трудности в понимании значений слов-терминов, определении основных семантических признаков слов-терминов и самостоятельное использование этих терминов.

За последние годы со стороны ученых проблема освоения терминологической лексики получает широкое освещение в научных изданиях. В научно-исследовательских статьях затрагиваются вопросы психолога педагогической, методической, стратегий усвоения грамматических понятий. Ученые, связывают в процессе занятий работу над освоением терминов с развитием связной речи студентов. Следует отметить непосредственную связь учебного процесса обучения русскому языку с методическими средствами используемых преподавателем в ходе занятий. Основной задачей преподавателей при обучении студентов лингвистической терминологии является осмысленное внедрение терминов для грамматически верного и стилистически четкого выражения мысли в устной и письменной форме.

Терминовед Лейчик В.М. считает, что «что термин- это динамическое явление, которое рождается, формулируется, углубляется в процессе познания (когниции), перехода от концепта- мыслительной категории- к вербализованному концепту, связанному с той или иной теорией, концепцией, осмысляющей ту или иную область знания и (или)деятельности» [6, с. 21-22].

Так, Г.О. Винокур отмечал особые функции термина при определении его сущности: «...термины- это не особые слова, а только слова в особой функции...Особая функция , в которой выступает слово в качестве термина, это функция названия» [1,с. 5]. Эту точку зрения разделяют также В.П. Даниленко [4], Т.Л. Канделаки[5] и др. Однако функция названия не отличает термин от нетермина, и поэтому не может быть принята как единственная специфическая .

Термины – специальные слова или словосочетания, точно обозначающие понятия в той или иной области науки. При этом в разных отраслях науки – своя терминология. Преподаватели в процессе обучения студентов таджикских групп сталкиваются с терминологической неграмотностью обучающихся, когда они испытывают затруднения в определении терминов, в понимании их сущности и использовании освоенных терминов в своей учебной и исследовательской работе. Чтобы освоить любое понятие студентам следует учиться целенаправленно и постоянно. «Закрепив полученную человеком информацию, термин сам становится инструментом познания, поскольку даёт возможность обобщать научные факты, умножать знания и передавать их следующим поколениям», — справедливо отмечает В.Ф. Новодранова [7, с. 68].

Освоение нового понятия в сознании студента проходит долгий путь преодолев следующие стадии:

- Анализ языкового материала. Когда студент сначала выделяет значимые признаки понятия. В ходе выделения значимых признаков понятия у студентов происходит отвлечение от лексического значения отдельных слов, что характерно для данного этапа. Студенты должны овладевать способностью анализировать и обобщать, установить связь между признаками понятий.

При планировании занятий по русскому языку преподаватели смогут провести работу по освоению терминов на всех этапах занятий, при объяснении нового материала, закреплении и проверки знаний, умений и навыков студентов. При построении работы над терминами преподаватель должен использовать методы и приемы, которые необходимы для формирования знаний обучающихся. В особенности, когда студентам необходимо запомнить те термины, которые предоставляется в новой теме. К примеру, когда студенты тренируются правильно написать термин, произносить, запоминать эти действия, что поможет установить связь между различными типами памяти.

Работа с терминами и понятиями является важной составляющей учебного процесса в вузе и должна вестись непрерывно на всех этапах обучения студентов. Именно терминологическая работа является основой формирования языка специальности и иных профессионально-коммуникативных компетенций.

По словам Гируцкой А. А. «Терминологическую работу учитель должен проводить в системе ненавязчиво, то есть в сочетании с теми методами и приемами, которые формируют знания учащихся. Это необходимо особенно в тех случаях, когда требуется, чтобы учащиеся запоминали название, например, частей речи, то есть когда на уроке вводится большое число терминов» [2, с. 288]

Какие же методы и приемы следует использовать на занятиях при освоении новой терминологической лексики. К примеру, при объяснении новой темы, преподаватель произносит новый термин, записывает на доске, или если учитель использует электронную доску выводит новый термин на экран, а студенты записывают его в тетради (преподаватель может предложить студентам завести тетрадь-словарь). Также студенты могут использовать метод проговаривания несколько раз произносить вслух новый термин, что позволит научиться правильно произносить его.

Следующим методом, который помогает студентам при освоении новых терминов является прием выявления семантики и этимологии слова.

К примеру, термин словосочетание

Словосочетание "helical threads" представляет собой конструкцию "прилагательное + существительное", и характеризуется разложимостью компонентов. Каждая его составляющая является самостоятельным термином, но при сочетании они образуют определенную семантическую группу - новый термин. Слово "helical" произошло от греческого "helix", что значит "спираль", при помощи суффикса -cal, со значением: "имеющий природу, относящийся к тому, что выражено основой". Слово "thread" переводим с помощью аналога "резьба", который дает нам словарь научно-технических терминов. Все словосочетание будет переводиться калькированием как "спиральная резьба".

Получив информацию о происхождении термина, студенты сравнивают его смысловое значение с переводом термина словосочетания на русский язык, что позволит запомнить термин.

Т.А. Канделаки считает, что термин должен быть не просто названием понятия, но и таким названием, которое с наибольшей точностью раскрывает суть этого понятия [3, с. 73].

Преподавателю при изучении нового материала следует создавать учебные ситуации, в которых студенты могли использовать одни и те же термины, тем самым у студентов появится возможность использовать освоенный термин на практических упражнениях.

Чтобы контролировать навыки и умения студентов освоения новых терминов преподаватель может использовать следующие задания:

1. Предложить студентам из предложенного им фрагмента текста найти и выделить термины;
2. Составить с найденными терминами предложения;
3. Предложить студентам образовать различные сочетания с найденными терминами;
4. Предложить студентам сопоставить термины и определить их определения;
5. Найти термины обозначающие противоположные понятия;

Использование данного приема позволит студентам закрепить освоенный термин и овладеть определенными стратегиями, которые он сможет использовать при профессиональном общении. Работая над упражнениями, студенты устанавливают связи (межпонятийные) изучаемого понятия с ранее усвоенными.

Преподаватель должен обратить особое внимание организации каждого этапа, когда он должен строго подобрать упражнения в зависимости от специфики каждого этапа и понятия которую студенты должны освоить. Упражнения выполняются последовательно, когда задания усложняется и увеличивается самостоятельность студентов. У преподавателя есть выбор упражнений, которые помогают студенту освоить новые термины. К примеру, можно использовать упражнения на употребление языковых единиц, когда студент использует эти термины в разных языковых и речевых конструкциях. При выполнении этих упражнений студенты опираются на конструирование слов, словосочетаний, предложений, текстов. Эти упражнения способствуют выделению основных признаков термина. Также выполнение этих упражнений позволит анализировать термины и текст. Студенты смогут анализировать тексты определив описательные, повествовательные или текст рассуждение, также сделать синтаксический и морфологический разбор, определить значение термина т.д. По словам Киреева А. И «Термины можно квалифицировать на различных основаниях, лексические термины, морфологические, фонетические, грамматические, морфемки, словообразования. [4, с. 872-874].

В процессе обучения студентов преподаватель как предметно-языковой материал может использовать:

- Все виды чтения начиная с ознакомительной, просмотровой, изучающее, также развития разговорных навыков. Такое использование видов чтения дает студентам приобретать лексические, лексические, грамматические, произносительные и орфографические навыки владения русским языком;

- метод коллективного взаимодействия, принцип ролевой организации учебного процесса;

- важным средством является развитие коммуникативные навыки студента, которая позволит активизировать его участие в саморазвитии и получении качественных знаний, умений и навыков;

- метод профессионально-ориентированного подхода;

Приведенные выше перечень различных методов и приемов, используемых преподавателем при построении работы над обучением студентов терминологической лексики сыграет важную роль в качественном освоении новых терминов, что позволит студентам использовать их в своей профессиональной деятельности.

Литература:

1. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г.О. Винокур // Труды Моск. гос. ин-та истории, философии и литературы, Филол. фак. - М., 1939. - Т. 5. - С.5

2. Гируцкий А. А. «Введение в языкознание»: Учеб. Пособие // А. А. Гируцкий -3- е изд. Мн: Тетра Системс, 2005.-288 с.)

3. Канделаки Логические, лингвистические и историко-научные аспекты терминологии. — Москва: Наука, 1970.стр. 73.

2. Киреева А. И. Система работы с лингвистическими терминами как условие эффективной языковой подготовки учащихся // Молодой ученый. — 2016. — №21. — С. 872-874.

3. Комарова, З.И. Моделирование двуязычного словаря- тезауруса по экономике / З.И. Комарова. -Екатеринбург: Форум- книга, 2009.- 275 с.

4. Лейчик В.М. Проблемы отечественного терминоведения в конце XX века / В.М. Лейчик //Впросы филологии, 2000. -№2(5). - С. 20-30.

5. Новодранова В.Ф. Когнитивные науки и терминология // Научно-техническая терминология: Научнотехнический реферативный сб. М.: Изд-во ВНИИКИ, 2000. Вып. 2. С. 68—70.

6. Ходжиматова Г.М. Научные основы обучения терминологической лексике в неязыковом вузе: автореф. дис....д-ра пед наук / Г.М. Ходжиматова. - Душанбе, 2011. - 41.

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ МЕТОДОВ И ПРИЕМОВ ПРИ ПОСТРОЕНИИ РАБОТ НАД ОСВОЕНИЕМ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ СТУДЕНТАМИ ТАДЖИКСКИХ ВУЗОВ

В статье обосновывается важность использования эффективных методов обучения студентов таджикских ВУЗов Таджикистана терминологической лексике на занятиях русского языка.

Автор отмечает, что работа с терминами и понятиями является важной составляющей учебного процесса в вузе и должна вестись непрерывно на всех этапах обучения студентов. Именно терминологическая работа является основой формирования языка специальности и иных профессионально-коммуникативных компетенций.

В статье дается информации об использовании в процессе освоении студентами терминов методов выявления семантики и этимологии термина, проговаривания вслух, использовании ситуативных ролевых игр, анализ и т.д.

Ключевые слова: терминология, эффективные методы обучения, специализированный язык, ролевые игры;

ИСТИФОДАИ УСУЛҲОИ САМАРАНОК ДАР РАВАНДИ АЗХУДКУНИИ ИСТИЛОҲОТ АЗ ТАРАФИ ДОНИШҚУЁНИ ДОНИШГОҲҶОИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола аҳамияти истифодаи усулҳои самаранокӣ таълими лексикаи истилоҳот ба донишқуёни мактабҳои олии Тоҷикистон дар дарсҳои забони русӣ асоснок карда шудааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки қор бо истилоҳоту мафҳумҳо чӯзи муҳими раванди таълим дар донишгоҳ буда, бояд дар тамоми марҳилаҳои таълими донишқуён пайваста амалӣ карда шавад. Маҳз қори истилоҳотӣ асоси ташаккули забони ихтисос ва дигар салоҳиятҳои коммуникативии касбӣ мебошад.

Дар мақола дар бораи истифодаи усулҳои муайян кардани маъно ва этимологияи истилоҳот, талаффузи баланд, истифодаи бозихҳои нақшбозии вазъиятӣ, таҳлил ва ғайра дар раванди азхудкунии истилоҳот маълумот дода мешавад.

Калидвожаҳо: истилоҳот, усулҳои самаранокӣ таълим, забони ихтисос, бозихҳои нақшбозӣ;

EFFECTIVE USE OF VARIOUS METHODS AND TECHNIQUES WHEN CONSTRUCTING WORK ON THE DEVELOPMENT OF TERMINOLOGICAL VOCABULARY BY STUDENTS TAJIK UNIVERSITIES

The article substantiates the importance of using effective methods of teaching students of Tajik universities of Tajikistan terminological vocabulary in Russian language classes.

The author notes that the work with terms and concepts is an important component of the educational process in higher education and should be carried out continuously at all stages of

students' education. Terminological work is the basis for the formation of the language of speciality and other professional-communicative competences.

The article provides information about the use of methods of identifying the semantics and etymology of the term, speaking aloud, using situational role-playing games, analyses, etc. in the process of students' mastering of terms.

Key words: terminology, effective teaching methods, specialized language, role-playing games;

Сведения об авторе: Муродов Равшан Назриевич, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, улица С. Сафарова, 16. ravshan.m1964@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Равшан Назриевич, муаллими калони кафедраи забони русии умумидонишгоҳии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, ш. Кӯлоб, кӯчаи С.Сафаров, 16. ravshan.m1964@mail.ru

Information about the author: Murodov Ravshan Nazrishoevich., Senior Lecturer, Department of the Russian Language, Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, S. Safarova street, 16. ravshan.m1964@mail.ru

УДК:81+81'367 (075.8)

ББК:81.2-1 (2-гадж)

Г-37

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ШВАБСКОГО ДИАЛЕКТА

Гафарова К.Т., к.ф.н., доцент

Межгосударственное образовательное учреждение
высшего образования Российско-Таджикский (Славянский) университет

Швабский является диалектом, который относится к группе множества региональных диалектов, существующих в немецкоговорящем мире. Лингвистически он относится к семье индоевропейских языков, более конкретно к западногерманской группе. Хотя на бумаге швабский и немецкий литературный язык родственны, между ними существует явное расхождение, которое быстро заметно при прослушивании. Что касается репутации, мнения разнятся: некоторые находят звук диалекта милым и развлекательным, в то время как другие от него отвращаются.

Швабский говорят не только в Германии, но также в некоторых частях западного австрийского федерального земельного Тироля. Точное количество говорящих швабский сложно определить, но предполагается, что их более 800 000 человек.

Существуют различные подгруппы швабского диалекта, в основном определяемые географически, такие как средне-, западно- и восточношвабский. Эти подгруппы имеют минимальные региональные различия, но в целом схожи. Швабский отличается интенсивным использованием назальных звуков и дифтонгов, что делает язык мягким. Также характерно, что гласные в швабском часто «поглощаются», и слова сокращаются таким образом. Так, префикс «ge-» часто сокращается до "g-" в многих глаголах. Например, «gesprochen» становится «gsproche». Швабский также выделяется сильным использованием звука «ш» вместо «с». Например, швабы вместо «Kost» скажут "Koschd". Твёрдые согласные k, t и p в швабском диалекте часто заменяются более мягкими вариантами g, d и b [4].

Особенности швабского диалекта:

Schlabber - некультурный человек, примерно равносильно слову «пролетарий».

Muggasegele - буквально это относится к половому органу мухи. Однако в повседневной речи швабов это используется как мера для обозначения крайне малого количества.

Bähmull - обозначение человека, быстро обижающегося и заунывного.

Schnitzbria/Muggefugg - эти слова используются, когда шваба жалуется на кофе, который ему подают.

Ja, Pfeifadeggl - если швабин подумает, что его подтаскивают, он может использовать это выражение. Это швабский аналог «Как будто» или «Вроде бы».

Kellerrüttle - часы; считается, что это слово произошло от французского предложения «Quelle heure est-il?» («Который час?»).

Pedäderle - Это слово также связано с французским языком. Там «peut-etre» означает «возможно». Швабы используют это слово, чтобы описать предмет, который может работать, а может и нет. Обычно это относится к зажигалке или ручке.

Hennadäbberle - крошечный шаг, также используется в качестве меры.

Kreizgrabbasack - как и все люди, швабы также не отказываются от ругательств. Это выражение примерно означает «Черт побери!»

Pfätschakendle - несколько презрительное слово для младенца или маленького ребенка [1].

Швабский диалект, как и остальные диалекты, имеет свои особенности. В нашей статье мы рассматриваем такие грамматические особенности этого диалекта:

1. Множественное число существительных: В швабском диалекте часто используется окончание -ег для образования множественного числа существительных, вместо стандартного окончания -ен. Это может создавать небольшие различия в произношении и форме существительных. Например, «Äpfel» (яблоки) в стандартном немецком становится «Äpfeler» в швабском диалекте. Äpfel (яблоки) → Äpfeler [4]. Например:

1. Mir hend drei Äpfeler im Garten.
2. Kannsch mir bitte zwölf Äpfeler bringa?
3. Die Äpfeler sind saftig und süß.
4. Äpfeler sind mei Lieblingsobst.
5. Hast du genug Äpfeler für den Kuchen?

2.Отсутствие глагольной конкордации в некоторых случаях: В швабском диалекте можно заметить отсутствие строгой конкордации между глаголом и подлежащим в некоторых случаях, особенно в разговорной речи. Например, вместо стандартного «Wir machen» (мы делаем), в швабском диалекте вы услышите "Mir mache" «Wir machen (мы делаем) → Mir mache. Например:

1. Mir mache ebbes Besonders für di Geburtstag.
2. Mir mache uns kloar für die Reise.
3. Mir mache des oft in unserer Freizeit.
4. Mir mache a Stückle Kuche für di Feier.
5. Mir mache uns keine Sorgen um das Wetter [6].

3.Употребление вспомогательных глаголов: Вместо стандартных вспомогательных глаголов, таких как «haben» (иметь) или «sein» (быть), в швабском диалекте могут использоваться иные формы, такие как "henn" или "sen". Это может быть одним из способов, как швабский диалект отличается в своей грамматике от стандартного немецкого. Haben (иметь) → henn:

1. Mir henn des scho g'macht.
2. Henn mir des gseha?
3. Du henn a tolle Idee!
4. Henn sie en Hund?
5. Wir henn a Auto für die Reise[3].

4.Изменение порядка слов в предложении: Швабский диалект может разрешать более свободный порядок слов в предложении по сравнению с литературным немецким

языком. Это особенно заметно в разговорной речи, где порядок слов может быть менее строгим и ближе к порядку слов в обычной речи. Например, вместо «Hier bin ich gegangen» (Здесь я проходил) в швабском диалекте можно услышать *"Do bin i gschdanda gange"*.

1. Do bin i gschdanda gange.
2. Dr Sunna isch schee schee.
3. I gang jetz ins Schbedzle.
4. Schaffa muaß i heut lang.
5. Du bisch en echda Fründ [2].

5. Написание числительных в Швабском диалекте:

- 1- oes, oas, ois 11 - alf 20 –zwanzich/zwanzg
- 2- zwae, zwoi 12 - zwelf 30 – dreisich/draißg
- 3- drei 13 - dreizäa 40 – virzich/virzg
- 4 –vir, viar 14 - virzäa 50 – fuffzich/fuchzg
- 5 – faef 15 - fuffzäa 60 –sächzich/sächzg
- 6 – seggs 16 - sächzäa 70 – sibzich/sibzg
- 7-siba 17 - sibzäa 80 –achzich/achzg
- 8 – achd, aachd 18 - achzäa 90 – naenzich/nainzg
- 9 – nae, nei 19 - naezäa 100 -hondord
- 10 – zäa 1000 - daused [7].

6. Особенности произношения и акцента: Наконец, важно отметить, что швабский диалект имеет свои собственные особенности произношения и акцента, которые могут влиять на восприятие и понимание речи. Это может включать в себя специфические звуковые характеристики и интонацию, которые отличают швабский диалект от стандартного немецкого языка. Например:

1. Des isch s'Beschde.
2. I mag des ned.
3. Woisch was I meine?
4. Mir gega des!
5. Des isch richtig guat [5].

Швабские диалекты (также известные как швабский диалект или швабский диалект; сокращенно швабский) вместе образуют диалектную группу, которая говорится в центральной и юго-восточной части Баден-Вюртемберга, на юго-западе Баварии, а также в самом северо-западе Тироля.

Западно-верхненемецкая (швабско-алеманская) группа диалектов. Светло-голубые оттенки швабских местных диалектов составляют одну из больших подгрупп западно-верхненемецких диалектов.

С точки зрения лингвистики они относятся к швабско-алеманским диалектам и, следовательно, к верхненемецкому языку. От других швабско-алеманских диалектов они отличаются полным применением дифтонгизации новых высоконемецких. Поэтому, в швабском «мой новый дом» звучит как *"Mae nuis Hous"* (в зависимости от региона), а не как в других алеманских диалектах «Miis nüü Huus»[4].

С точки зрения ареальной типологии швабский язык в целом сравнительно изолирован внутри верхненемецкого пространства, одновременно являясь внутренне очень гетерогенным (в отличие от соседнего восточно-верхненемецкого среднебаварского).

Традиционно внутренние швабские диалектные зоны подразделяются на Западный, Средний и Восточный Швабский. Границы этих трех регионов индивидуально немного различаются. В первом приближении Западный и Средний Швабский находятся в Баден-Вюртемберге, а Восточный Швабский в баварском регионе Швабия.

В смысле диалектного континуума существуют как плавные переходы внутри швабской языковой области, так и наружу к соседним диалектам, особенно на юге к алеманскому и на северо-западе и севере к южному франконскому.

Средний Швабский (также: Неккар-швабский, Нижний Швабский) говорится в плотно населенных районах Штутгарта/Людвиг.

Чтобы выразить действие, к которому человек непосредственно направляется, используется частица "ge" (возникшая из «gen», которая, в свою очередь, произошла из «gegen»). Например, *i gang ge schaffa* (я иду на работу) или *mir goant ge metzga* (мы идем убивать скот) [6].

Юго-западношвабский диалект имеет и другие особенности: Конъюнктив I для передачи прямой речи используется намного чаще, чем в стандартном немецком (например, *Sie hot gsait sie däd am achte komma* означает «Она сказала, что придет в 8 часов»). В отличие от стандартного немецкого, у него также есть вспомогательный конъюнктив I: *därâ* (например, *Se hond gsait se därât am neine kommâ* означает «Они сказали, что придут в 9 часов»). Также у «haben» есть своя форма конъюнктива I - *hâbâ* (например, *Se hond gsait se hâbât koâ Zeit* означает «Они сказали, что у них нет времени»). Таким образом, конъюнктив I четко отличается от конъюнктива II (*Se hettât koâ Zeit* если...; *Se dâtât am neine komme* если...) [2].

При сравнении вместо стандартного «als» используется «wie» («Ich bin größer wie du» - «Я больше тебя») или даже комбинация «als wie» («Ich bin größer als wie du» - «Я больше, чем ты»).

Артикли, демонстративные и относительные местоимения в среднем роде в единственном числе, а также союз "dass" различаются: *"Des Kendle, wo so plärrt hât, hât s Kindermädle so gnärvt, dass se dv Bättel någshmissa hât."* («Младенец, который так кричал, так разозлил няню, что она уволилась по собственному желанию») [1].

Термин «фальшивые друзья» используется для обозначения слов из разных языков, которые похожи по написанию или звучанию, но имеют разное значение. Неправильные друзья легко приводят к ошибкам перевода. В отношениях между немцами и швабами также существует множество ложных друзей. Хорошо известным примером являются немецкие / швабские пары слов "лифтен" / "хеба" и "Хебе" / "халда" соответственно немецкое «gehen» соответствует швабскому не "халда", а "хеба"; немецкое «heben» соответствует швабскому не "хеба", а "любфа" [7].

В следующем списке приведены дополнительные примеры немецких / швабских «ложных друзей»:

1. Для частей тела: "ступня" обозначает ногу до бедра, а "круг" (спина) охватывает всю спину; в крайне редких случаях кисть, предплечье, локоть и плечо до плечевого сустава также объединяются в "руку", а "живот" охватывает все тело. У швабе может возникнуть судорога в том месте, "где ступня входит в живот" (или также: "У меня судорога в ступне").

2. У животных: домашняя муха (*Musca domestica*) называется "муха" (или "летучая") на швабском языке, а комар (*Culicidae*) - "шног" (шнаке); для семейства комаров (не жалящих) типулид, обычно называемых шнаками, существует термин "муха" (в швабском языке). Штутгарт часто называют "дедушкой", Веберкнехтов называют "Хабергами". Изменение значения слова "шнаке" в настоящее время распространено в разговорной речи за пределами швабского языка. Мухобойка называется по-швабски "*Fluigabätschr*" или "*Muggabachr*" ("мухобойка"). Для обозначения чего-то невообразимо маленького или, как правило, для обозначения "немного" используется "*Muggeseggele*". Буквально "Муггесеггеле" означает конечность, дающую потомство мухе.

3. Для глаголов движения: "ганга" или "гау" (ходьба) используется только для описания смены места – ходьба как способ передвижения по-швабски называется "лауфя", а бег - "спринг" (прыжки называются "хоп"), прыжки называются "спренг", но также и "джагга". С другой стороны, зуд называется "кусаться"; быстрый бег называется "бегать" или "квасить" (ср. на стандартном языке "квасить"). Когда швабе кричит своей жене "Альде, свинья!", он не называет ее самкой свиньи, а приказывает ей быстро бежать. Термин "альде" или "альде" соответственно. "Aldr", хотя и не является особенно дружелюбным, довольно распространен среди супружеских пар, состоящих в длительном браке. Кроме того,

подростки часто используют термины "алде" и "альде" соответственно. "Альдр", когда они говорят между собой о своих родителях; например: "Мэй Альдр говорил то же самое" (Мой отец тоже так говорил). Когда они говорят о своих родителях, то есть о моем отце и матери, они обычно называют их "людьми" (людьми), например "А твои родители здесь?" (Твои родители тоже там?) [3].

Личное местоимение "мы,, в швабском языке обычно означает "мне".

Вопросительное слово «где» показывает тот же сдвиг от „w,, к “m". В главном регионе Швабии он читается как "mâ?".

Неопределяемое относительное местоимение „где“, по-швабски также „mâ“, соответствует также неопределяемому «так» в лютеранском немецком языке.

Предлоги и наречия в разговорном речи, в швабском диалекте, очень часто используемые части речи. Они очень отличаются по сравнению с немецким литературным языком, например [6]:

Wenn sich etwas nah bei jemandem befindet bzw. sich wegbewegt	Wenn etwas entfernt ist bzw. sich herbewegt
dô = da/hier	de(r)t = dort
dô hanna = hier/ genau hier	det danna/dranna = dort dran/ genau dort
gi / uff = nach / auf	vu / ous = von / aus
nab/nah = hinab	rab/rah= herab
nondr = hinunter	rondr = herunter
honna = herunter/ hier unten	donna = drunten/ dort unten
nuff/nauf = hinauf	ruff/rauf = herauf
hob/hoba = heroben/ hier oben	dob/doba/drob/droba = droben/ dort oben
herna/hiba = herüben/ hier drüben	derna/diba/driba = drüben/ dort drüben
nomm/niibr = hinüber	romm/riibr = herum/ herüber
nei = hinein	rei = herein
henna = herinnen/ hier drinnen	denna/drenna = drinnen/ dort drinnen
naus = hinaus	raus = heraus
huss/ hussa = heraußen/ hier draußen	duss/dussa = draußen/ dort draußen

Диалекты – понятие глубоко историческое, степень их устойчивости в разных странах объясняется конкретно- историческими условиями. Одной из главных целей нашей статье было выявление грамматических особенностей швабского диалекта в разные периоды и их влияние на становления общенемецкого литературного языка. Значительные территориальные различия в грамматике на уровне разговорного языка и диалектов образуют специфические свойства немецкого языка.

Литература:

- 1.Digitaler Wenker-Atlas (DiWA). URL: <http://www.3.diwa.info>
- 2.Ernst Kausen: Germanische Wortgleichungen
- 3.Eintrag „deutsch“ beim Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache (nach Wolfgang Pfeifer: Etymologisches Wörterbuch)

4.Ludwig-Maximilians-Universität München: You and Thou: Loss of a politeness marking?

5.www.europa.steiermark.at: Europa-Land Steiermark, Barbara Sulzer: Welche Sprache spricht die EU. Abgerufen am 11. April 2020

6.www.schwaebisch-schwaetza.de

7.www.wikipedia.de

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ШВАБСКОГО ДИАЛЕКТА

В данной статье обсуждается и исследуется швабский диалект, который является одним из диалектов Южной Германии. Мы учли грамматические особенности этого диалекта и сравнили его с немецким литературным языком.

В лингвистическом отношении этот диалект принадлежит к индоевропейской языковой семье, особенно к западногерманской группе. Важно отметить, что хотя швабский и немецкий литературные языки на бумаге похожи, между ними имеются явные различия, сразу бросающиеся в глаза при слухе. О популярности этих языков существуют разные мнения: одни считают звучание диалекта очаровательным и привлекательным, другие от него отворачиваются.

В статье автор отметил, что на этом диалекте говорят не только в Германии, но также в некоторых частях западного австрийского федерального земельного Тироля.

В заключение автор констатирует, что основной целью написания статьи было определение грамматических особенностей швабского диалекта в разные периоды и их влияние на развитие общего немецкого литературного языка.

Ключевые слова: диалект, диалектология, литературный немецкий язык, лингвистика, дифтонг, звук, различие, обзор, западнонемецкий, специальность, исследование, сходное, разное

ХУСУСИЯТҲОИ ГРАММАТИКИИ ЛАҲҶАИ ШВАБӢ

Дар мақолаи мазкур лаҳҷаи швабӣ, ки яке аз лаҳҷаҳои Олмони Чанубӣ ба шумор меравад, мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор гирифтааст. Мо хусусиятҳои грамматикии ин лаҳҷаро ба назар гирифта, онро бо забони адабии олмонӣ муқоиса намудем.

Лаҳҷаи мазкур аз ҷиҳати забоншиносӣ ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупой, махсусан ба гурӯҳи олмонии ғарбӣ тааллуқ дорад. Бояд қайд кард, ки бо вучуди дар рӯи қоғаз монанд будани забонҳои адабии швабӣ ва олмонӣ, байни онҳо фарқияти возеҳ вучуд дорад, ки хангоми шундан зуд ба назар мерасад. Дар мавриди шухратмандии ин забонҳо андешаҳо гуногунанд: баъзеҳо садои лаҳҷаро дилпазиру дилчасп меҳисобанд, баъзеҳо аз он рӯй мегардонанд.

Муаллиф дар мақола қайд намудааст, ки бо лаҳҷаи мазкур на танҳо дар Олмон, балки дар қисматҳои Иёлоти Тироли ғарбии Австрия низ ҳарф мезанад.

Дар ҳулоса муаллиф иброз медорад, ки мақсади асосӣ аз навиштани мақола муайян кардани хусусиятҳои грамматикии лаҳҷаи швабӣ дар давраҳои гуногун ва таъсири онҳо ба инкишофи забони адабии умумии немис буд.

Калидвожаҳо: лаҳҷа, лаҳҷашиносӣ, забони адабии олмонӣ, забоншиносӣ, дифтонг, садо, фарқият, баррасӣ, Олмони ғарбӣ, махсусият, таҳқиқ, монанд, гуногун

GRAMMATICAL FEATURES OF THE SWABIAN DIALECT

This article discusses and examines the Swabian dialect, which is one of the dialects of Southern Germany. We have taken into account the grammatical features of this dialect and compared it with the German literary language.

Linguistically, this dialect belongs to the Indo-European language family, especially to the West Germanic group. It is important to note that although Swabian and German literary languages are similar on paper, there are clear differences between them that are immediately noticeable when

heard. Opinions differ on the popularity of these languages: some find the sound of the dialect charming and attractive, while others turn away from it.

In the article, the author noted that this dialect is spoken not only in Germany, but also in some parts of the western Austrian federal state of Tyrol.

In conclusion, the author states that the main purpose of writing the article was to determine the grammatical features of the Swabian dialect in different periods and their influence on the development of the general German literary language.

Key words: dialect, dialectology, literary German, linguistics, diphthong, sound, difference, review, West German, specialty, research, similar, different

Сведение об авторе: Гафарова Киматой Таваровна – Межгосударственное образовательное учреждение высшего образования «Российско-Таджикский (Славянский) университет», кандидат филологических наук, доцент кафедры романо-германских языков. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзаде 30. Тел:550055335, E-mail: kimmatoi@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Гафарова Киматой Таваровна –Муассисаи таҳсилоти байнидавлатии таҳсилоти олии «Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забонҳои романӣ-германӣ. **Суроға:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. М. Турсунзода 30. Тел:550055335, E-mail: kimmatoi@mail.ru

Information about the author: Gafarova Kimatoi Tavarovna – Interstate educational institution of higher education “Russian-Tajik (Slavic) University”, candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Romano-Germanic languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe highway, M. Tursunzade street 30. Tel: 550055335, E-mail: kimmatoi@mail.ru

ТДУ:37.2

БАРРАСИИ САРЧАШМАҲОИ ИЛМӢ ОИД БА ПАЖУҲИШИ РОҲҲОИ ИФОДАИ САВОЛ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Ҳакимова З.А., ассистент
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Таҳқиқи вижагиҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла воситаҳои ифодаи савол, таърихи худро дорад. Дар ин мақола ба чанде аз манбаъҳои илмӣ-таҳқиқотии забони тоҷикӣ назар меафканем. Дар оғоз вижагиҳои луғавӣ-маъноии вожаи «савол»-ро аз назар мегузаронем.

Дар забони тоҷикӣ вожаи «савол» ҳамчун шакли талаффузии вожаи «суол» мавриди истифода қарор гирифта, вожаи «пурсиш» муродиф ва ё ҳаммаъноии он мебошад.

Дар фарҳанги забони тоҷикӣ вожаи мавриди таҳлил дар шакли суол ба тариқи зайл тафсир шудааст:

«СУОЛ I а 1. пурсиш, дархост, илтимос. 2. маҷ. гадоӣ. **суол кардан (ё намудан)** пурсидан: дархост намудан, гадоӣ кардан. СУОЛ II а. сурфа, сулфа». [ФЗТ, с. 274]

Чунон ки мебинем, вожаи суол (савол) аз забони арабӣ иқтибос шуда, дар забони тоҷикӣ ба маъноии мавриди баррасии мавзӯи таҳқиқ маъмул аст. Муродифи форсӣ-тоҷикии он “пурсиш” мебошад, ки тафсири он дар фарҳанги мазкур чунин аст: “ПУРСИШ 1. суол кардан, пурсидан. 2. ҳолпурсӣ, аҳволпурсӣ, пурсидани саломатии касе; беморпурсӣ, иёдат. 3. неххӯй, дилчӯй, салом” [ФЗТ, с. 96-97].

Бояд тазаққур дод, ки, ҳарчанд решаи вожаҳои «пурсиш» ва «пурсидан» як аст, вале ҳангоми иваз шудани шакли дастурӣ – сарфии он тобишҳои маъноии нав ба вучуд меоянд. Вале ин ҳодисаи забонӣ маъноии умумӣ ва аслии онҳо – савол/суол карданро ҳалалдор намекунад, чунончи: «ПУРСИДАН. 1. суол кардан, пурсиш намудан. 2. аҳволпурсӣ кардан,

саломатии касеро пурсидан, беморпурсӣ кардан, иёдат кардан. 3. Таҷассус кардан, ҷустуҷӯ кардан; хостан. 4. бозхост кардан, муоҳиза намудан, истинтоқ кардан» [ФЗТ, с. 96].

Тасвири вожаҳои «савол (суол)» ва «пурсиш» дар фарҳанги электроники «Воҷаҷӯ» низ тақрибан ба ҳамин минвол аст. Дар он ишора мегардад, ки шакли «савол» дар талаффузи маъмул гаштааст ва «суол» шакли аслии аст: «1. пурсиш; 2. дархост, хоҳиш, илтимос. маҷ. гадоӣ. II сурфа, сулфа» [<https://vazhaju.tj/>]. Аз ин бармеояд, ки барои ташаккули луғати электроники аз фарҳанги забони тоҷикӣ ба таври васеъ истифода шудааст.

Дар умум, дар ҷомеаи инсонӣ мафҳуми «савол» дар якҷанд маънӣ фаҳмида мешавад. Дар фазои маҷозии русзабон шаклҳои зерини фаҳмиши он мавҷуд аст: «1. Мурочиат ба касе бо мақсади гирифтани ҷавоб ва шарҳу эзоҳ ва ё иттилоот – суол кардан, пурсидан; 2. Масъала. 3. Ҳолат, вазъият, қор. 4. Шакли ҷамъ – масъалаҳо – масъалаҳои забоншиносӣ, фалсафа ва ғ.» [<https://kartaslov.ru/>]. Ва ё: «1. Гуфтор; маҷ. 2. Ҳолат, вазъият, қор; 3. Вазифа, мушкилӣ, моҳияти қор; 4. Аломати савол [<https://ru.wiktionary.org/>].

Аз маълумоти луғатномаҳо метавон чунин хулоса кард, ки маънои аслии вожаи «савол» пурсиш, дарёфти иттилоот, мурочиат ҷиҳати гирифтани маълумот ва ё мушаххас кардани он мебошад ва тобишҳои маъноии дигари он аз ҳамин маънои аслии бармеоянд.

Масъалаҳои марбут ба ифодаи савол дар забони тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтаанд. Л.Бузургзода, ба се роҳи ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ишора мекунад, ҷунонӣ: ҳиссаҳои саволи (магар, оё, -мӣ, -чӣ ва ғ.); ҷонишинҳои саволи (кӣ, чӣ, кучо, чанд ва ғ.) ва оҳанги гуфтор [Бузургзода, 1942, с.8].

Дар қорҳои олимони дигар ба монанди С.Д. Арзуманов, А. Мирзоев, Б. Ниёзмухаммадов масъалаи мавриди назар инъикос ёфтаанд [Арзуманов, 1938; Мирзоев, 1948], ки дар онҳо ба гурӯҳҳои мухталифи роҳҳои ифодаи савол ишора мегардад.

Эроншиноси маъруф В.С. Расторгуева ҳанӯз дар солҳои 60-уми асри ХХ ба мавҷудияти қорҳои саволи ишора кардааст – **кӣ?**, **чӣ?**, **кадом?**, **чанд?** [Расторгуева, 1963, с. 49]. Таъкид кардан бамаврид аст, ки ҳарчанд ин қонишинҳо миқдоран зиёд нестанд, вале аз лиҳози хусусиятҳои дастурӣ, қорбурд ва вазифаҳои худ аз воҳидҳои забони пурмаҳсултанин ба шумор мераванд. Масалан, дар ҳамин сарчашма ишора мегардад, ки қонишинҳои кӣ? ва чӣ? суффикси ҷамъбандӣ қабул мекунад (киҳо?, чиҳо?), дар вазифаҳои атрибутивӣ хидмат мекунад (чӣ чиз?; китоби кӣ аст?). Тавсифи ду қонишини боқимонда низ тақрибан чунин аст [Ҳамон ҷо]. Дар сарчашмаи мазкур забоншинос ба офариниши таркибҳои қонишинҳои саволи ишора кард, қайд менамояд, ки «қонишини саволи чӣ? бо калимаҳои «гуна» ва «хел» омада, қонишини таркибӣ месозанд – чӣ хел? ё чӣ гуна?» [Расторгуева, 1963, с.50]. Вале дар қисмати эзоҳ ба ин гуфтаҳои худ муаллиф таъкид менамояд, ки дар забони муосири тоҷикӣ вожаи «гуна» танҳо дар якҷоягӣ ва бо омезиш истифода мегардад – **чӣ-гуна**, **ин гуна** ва ғ [Расторгуева, 1963, с. 91]. Бо ин ақида пурра ҳамфикр будан чандон мантиқӣ нест, зеро дар забони муосири тоҷикӣ таркибҳои **гунаҳои дигар**, **гунаҳои болозикр** ва ғайра маъмул гаштаанд. Албатта, ин ҳам табиист, зеро забон чизи зинда аст ва бо мурури замон истифодаи воҳидҳои он одат ва тарзҳои истифода нав қабул менамоянд. Ҳамчунин, муҳаққиқ дар китоби худ таъкид менамояд, ки дар забони тоҷикӣ, ҷунон ки дар боло оварда шуд, ҳамагӣ ҷаҳор қонишини саволи мавҷуд аст. Ин, албатта, яке аз мавзӯҳои мавриди баҳси умумӣ аст, зеро дар баъзе сарчашмаҳо зарфҳои саволи низ дар қатори қонишинҳои саволи баррасӣ мешаванд [Додихудоев, 1988, с. 100] ва аз ин ҳисоб шумораи онҳо фарқ мекунад.

Яке аз сарчашмаҳои нисбатан комил ва фарогири таҳқиқи яке аз воситаҳои ифодаи савол – қонишинҳои саволи ба қалами забоншиноси тоҷик Б.Сиёев тааллуқ дорад, ки ҳанӯз солҳои 70-уми қарни гузашта сурат гирифтааст [Сиёев, 1972]. Дар қори мазкур дар радифи намудҳои дигари қонишинҳои забони тоҷикӣ қонишинҳои саволи низ ба таври муфассал баррасӣ шудаанд. Яке аз хусусиятҳои умдаи ин китоб дар он аст, ки маводи он бо ҳуруфоти арабиасоси форсӣ ва транскрипсияи лотинӣ пешниҳод гардидааст. Ин асосҳои худро дорад, зеро қонишинҳо, аз ҷумла қонишинҳои саволи, бо сайри таърихӣ ба асрҳои IX–X таҳлил шудаанд, ки аз номи китоб низ ҳувайдост. Вижагии дигари китоби мавриди таҳлил дар он

аст, ки дар он ҳар як ҷонишин дар алоҳидагӣ, бо ишора ба хусусиятҳои таърихӣ дар муқоиса бо забони ҳозираи тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Ҷунонки муаллиф қайд менамояд, “ҷонишинҳои саволи як гурӯҳи муайяни категорияи калимаҳоро ташкил намуда, дар забони асрҳои IX–X мавқеи муайян доранд. Аз ин ҷост, ки барои муайян кардани ин гурӯҳи калимаҳо лозим аст, ки ҳар кадоми онҳо алоҳида-алоҳида таҳлил карда шаванд” [Сиев, 1972, с. 157].

Диссертатсияи доктории Б.Сиев (с.2003) низ яке аз таҳқиқоти барҷастаи марбут ба ҷонишинҳои забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад, ки таҷассумгари идомаи таҳқиқоти муаллиф аз лиҳози ташаккул ва инкишофи таърихии ҷонишинҳои забони тоҷикӣ мебошад [Сияев, 2003]. Дар он сабабу омилҳои пайдоиши ҷонишинҳо, аз ҷумла ҷонишинҳои саволи, таҳлил ва хулосагирӣ карда шудаанд. Қобили зикр аст, ки боби ҷаҳоруми диссертатсияи мавриди баррасӣ пурра ба ҷонишинҳои саволи бахшида шудааст. Мавқеи ҷойгиршавӣ, тобишҳои маъноӣ, хусусиятҳои сохторию грамматикӣ ва ғайра аз масъалаҳои дигари ҷонишинҳои саволи дар диссертатсия мебошанд.

Диссертатсияи дигаре, ки ба паҷуҳиши ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ сурат гирифтааст, ба А.Ф. Каримов тааллуқ дорад, ки ба таҳлили муқоисавии луғавию дастурии ҷонишинҳои шахсӣ ва шахсӣ-предмети дар забонҳои гуногуннизом – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ - бахшида шудааст [Каримов, 2019]. Ҳарчанд номи диссертатсия бевосита ба ҷонишинҳои саволи робита надорад, вале дар банди дуҷуми боби дуҷуми он таҳти унвони “таҳлили грамматикӣ ҷонишинҳои саволи ва нафсӣ-таъкидиву муайяни дар забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ” манбаъҳои вижагии сермаъногии ҷонишинҳои саволи (**кӣ, кихо, кто, who, чӣ, чихо, что, what**) муқаррар карда шудааст. Таъкид карда мешавад, ки ҷонишинҳои дорои потенциали грамматикӣ бузургбуда, ҷонишинҳои саволи дар ҳар се забон маъноӣ грамматикӣ шакли танҳо ва ҷамъ доранд, ки дар забони роҳҳои ифодаи забонӣ дошта, дар ду забони мавриди муқоиса аломатҳои ҷамъбасти надоранд. Дар диссертатсия доираи васеи масъалаҳои марбут ба ҷонишинҳои саволи баррасӣ нашудаанд ва ин ҳам табиист, зеро ин гуна вазифа дар мақсад ва вазифаҳои он дарҷ нагардидааст.

Бинобар таҳқиқоти илмии забоншиноси тоҷик С. Додихудоев оид ба таърихи забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволи **чанд, чӣ, кай, кадом, кӣ, кучо** ва ғайра аз ҷонишинҳои таърихии аслии забони тоҷикӣ ба ҳисоб мераванд [Додихудоев, 1988, с. 100].

Сарчашмаи дигари илмии марбут ба роҳҳои сарфии ифодаи савол дар забони тоҷикӣ “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” мебошад [ГЗАХТ, Ҷ.1, 1985]. Дар ин китоб дар бораи ҷонишинҳои саволи маълумоти мушаххас дода шудааст. Ҳарчанд назар ба сарчашмаи пешин дар ин ҷо роҷеъ ба калима-ҷонишинҳои алоҳида маълумоти нисбатан камтар пешниҳод шудааст, яке аз вижагиҳои ин манбаи илмӣ дар он аст, ки дар он махсусиятҳои сохтори ҷонишинҳои саволи низ таҷассум ёфтаанд, ҷунончи: “ҷонишинҳои саволи содда (**кӣ, чӣ, кай, кадом**) ва таркибӣ (**чӣ гуна, чӣ хел, чӣ сон**) мешаванд” [ГЗАХТ, Ҷ.1, 1985, с. 164]. Дар бахши таҳлили мисолҳо маълумоти ин манбаи илмӣ низ истифода хоҳад шуд.

Яке аз роҳҳои барҷастаи ифодаи савол дар забони тоҷикӣ ҳиссаҷаҳои саволи маҳсуб меёбанд, ки дар “Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик” (1985) ба таври муфассал таҷассум ёфтаанд. Дар он дар мавриди мавқеъ, тобишҳои маъноӣ ва вижагиҳои услубии ҳиссаҷаҳои **оё, магар, -мӣ, -а, -чӣ** ва ғайра ҳамчун воситаҳои аслии ифодаи савол маълумот дода шудааст [ГЗАХТ, Ҷ.1, 1985, с.330-332].

Нақш ва қорбурди ҳиссаҷаҳоро барои ифодаи савол дар сарчашмаҳои гуногун дидан мумкин аст. Масалан, забоншиноси тоҷик Н. Маъсумӣ тарзҳои истеъмоли баъзе гунаҳои ҳиссаҷаҳои саволиро дар “Марги судхӯр”-и С.Айнӣ таҳқиқ намуда, изҳор мекорад, ки ҳиссаҷаи саволи **-мӣ** ба меъёри забони адабӣ маҳз ба воситаи асари ин нависанда ворид шудааст, ҳарчанд дар матни асари мазкур ҳамагӣ се бор истифода шудааст. “Истеъмоли ҳиссаҷаи “**оё**” низ хеле кам ба назар мерасад. Ҷои он ва ҷои ҳиссаҷаи “**-мӣ**”-ро аксар саволи интонатсионӣ ва ҳиссаҷаи “**магар**” ишғол мекунад ва ҳамеша бо тобиши махсуси эмотсионалӣ меояд: “Магар ба ягон ҷаноза нигаронед, ки ин қадар шитоб мекунад?; “Қаллапӯшҳои шумо магар ҳаминҳо неганд?”” [Маъсумӣ, 2011, с. 290-291].

Муҳаққиқи тоҷик С. Собирҷонов дар диссертатсияи номзадии худ дар соли 1985 ба як қатор роҳу воситаҳои ифодаи савол ишора менамояд, чунончи: “ифодаи савол тавассути оҳанги гуфтор; ҷонишинҳои саволи; зарфҳои саволи; ҳиссаҳои саволи; пайвандакҳо ба монанди **ё, ё ки, ё худ**; таркибҳои саволи ба мисли **ё не, аз чӣ сабаб? кай боз? бо кадом мақсад...;** ифодаҳои устувор аз қабилӣ “**чӣ гуфтед?**”, “**ҳамин тавр не?**”...; вожаҳои **хуб, хайр, дуруст**; шаклҳои инкории феъл” [Собирҷонов, 1985, 19-20].

Муаллиф дар солҳои минбаъда низ ба ин мавзӯ рӯ оварда, мақолаҳои ҷолиби дигарро низ ба таъби расонидааст [Собирҷонов, 1985; 1993; 1995 ва ғ].

Гуфтаҳои муҳаққиқи тоҷик роҷеъ ба ҷумлаҳои саволи низ ҷолиби диққатанд: “Бояд қайд кард, ки вазифаи асосии ҷумлаҳои саволи ифодаи пурсиш (саволи асли) мебошад. Вобаста ба мақсади ғӯянда, вазъияти нутқ ҷумлаҳои мазкур вазифаашонро тағйир медиҳанд ва дар ифодаи саволҳои ғайриасли (саволҳои риторикӣ водоркунӣ, ифодаи тахмину таъкид), ки вазифаи дуюмдараҷаи онҳост, воқеъ мешаванд” [Собирҷонов, 1995, с.92]

Забоншиноси тоҷик Б. Ниёзмӯҳаммадов хангоми баррасии ҷумлаҳои соддаи забони тоҷикӣ ҷумлаҳои саволиро чунин таъриф менамояд: “Ҷумлае, ки дар он фикр ва мақсади ғӯянда ба тариқи саволу пурсиш ифода карда мешавад, ҷумлаи саволи ном дорад” [Ниёзмӯҳаммадов, 1960; с. 95; 1970, с. 55]. Ў ҳамчунин ба вижаҳои дигари ин навъи ҷумлаи тоҷикӣ ишора менамояд ва қайд мекунад, ки “як хусусияти ҷумлаҳои саволи ин аст, ки дар онҳо таъҷуб, ҳайрат, шубҳа ва афсӯс гоҳо дар шакли савол низ меояд” [Ҷамон ҷо].

Аз рӯи таснифи пешниҳоднамудаи Б. Ниёзмӯҳаммадов, ҷумлаҳои саволи дар забони тоҷикӣ бо ду роҳи асли сохта мешаванд: 1) ба воситаи оҳанги талаффуз бидуни истифода аз воҳидҳои забонии ёридиҳандаи ифодакунандаи савол (Анвар дар хона аст?) ва 2) бо ёрии вожаҳои ёридиҳандаи саволи дар таркиби ҷумлаи саволи: а) ба воситаи зарф ва ҷонишинҳои саволи **кӣ?, чӣ?, кадом?, кай?** ва ғайра (Ту бо кӣ гап зада истодаӣ? ва б) ба воситаи ҳиссаҳои тобишдиҳандаи **магар, наҳод, -мӣ** ва ғайра (Магар каси дигар ёфт нашуд?) [Ҷамон ҷо].

Яке аз қорҳои қиддиё, ки дар замони муосир дар бобати воситаҳои ифодаи савол анҷом дода шудааст, диссертатсияи доктории М.С. Кенҷазода вобаста ба хусусиятҳои сохторию дастурии ҷумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик маҳсуб меёбад [Кенҷазода, 2021]. Дар банди 2.14.3 диссертатсияи мазкур ҷумлаҳои саволи забони тоҷикӣ таҳқиқ шудаанд. Қайд мегардад, ки “гурӯҳи асосӣ ва нисбатан пурмаҳсули ҷумлаҳои саволиро ҷумлаҳои соф саволи ташкил медиҳанд ва онҳо ҷавоби ҳатмиро талаб менамоянд: – *Шумо чаро дар вақти гармии бозор дӯкоро партофта ба хона омадед? – Ба ман чӣ қор доред?*” [Кенҷазода, 2021, с. 38]. Агар ба таърифҳои ҷумлаҳои саволи назар афканем, мебинем, ки нақши онҳо дар ин вазифа хеле муҳим ва серпахлу аст: “ҷумлаҳои саволи барои муайян кардани предмет, ҳодиса, замон, макон, сабаб, барои тасдиқ ё инкор хизмат мекунад. Дар ҷумлаҳои саволи мафҳуми таъҷуб, ҳайрат, шубҳа ва афсӯс ҳам ба шакли оҳанги савол меояд” [Маъсумӣ, 1977, с.291]. ва ё “...дар ҷумлаҳои саволи фикре ифода мешавад, ки ба ғӯянда маълум нест ё ягон нуктаи он чандон равшан нест ва бо ёрии савол онро доништан ё равшан кардан мехоҳад... Аммо мақсад аз ҳама гуна пурсиш доништани чизи номаълум ва ё равшан кардани ягон нуктаи факте нест. Ғӯянда баъзан фикри ба ҳудаш маълум ва равшанро ҳам бо оҳанги савол ифода мекунад. Маҳз аз ҷиҳати ифодаи мақсади аслии мутақаллим ҷумлаҳои саволиро ба ду хел: ҷумлаҳои саволи асли ва ғайриасли ё риторикӣ ҷудо мекунад” [Қамолитдинов, 2010, с.53].

Дар диссертатсияи М.С. Кенҷазода, ғайр аз ин гурӯҳи ҷумлаҳои содда ҷумлаҳои саволи риторикӣ ва ҷумлаҳои саволи водоркунанда низ баррасӣ мешаванд. Муаллиф ҳамчунин таъкид менамояд, ки “ҷумлаҳои соф саволи дар баробари ифодаи савол тобишҳои модали ҳайрат, шакку шубҳа, тахмин, норозигӣ, нобоварӣ ва ғайраро низ ифода менамоянд: *-Оя, шумо бибиамро дидагӣ-а? Гуфта диҳед, бибиам чи хел буданд?*” [Ҷамон ҷо]. дар диссертатсияи мавриди баррасӣ оҳанги гуфтор ва ҷонишинҳои саволи ҳамчун роҳҳои барҷастаи ифодаи савол мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Муҳаққиқи мазкур сипас чанд мақолаи дигарро низ дар ин мавзӯ ба таъби расонидааст, ки ба баррасии вижагиҳои инъикос ва қорбурди роҳу воситаи ифодаи савол дар жанри мушаххаси публитсистӣ бахшида шудаанд [Кенджазода, 2023].

Масъалаҳои воҳидҳои забони ифодакунандаи савол дар забонҳои тоҷикӣ-форсӣ дар муқоиса бо забонҳои дигар наз мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, М.Асади соли 1999 рисолаи номзидиеро таълиф менамояд, ки дар он ҷумлаҳои соф саволии форсӣ дар муқоиса бо забони русӣ мавриди омӯзиши монографӣ қарор мегиранд [Асади, 1999]. Муаллиф дар забони форсӣ воситаҳои луғавию сарфӣи ифодаи саволро ба тариқи зайл муайн мекунад: “ҷонишин ва зарфҳои саволӣ; ҷонишин-исмҳои саволӣ; ҷонишин-сифатҳои саволӣ; ҷонишин-шумораҳои саволӣ; ҷонишин-зарфҳои саволӣ; ҳиссачаҳои саволӣ” [Асади, 1999]. Ба воситаҳои луғавию нахвӣи ифодаи савол муҳаққиқ шаклҳои зеринро дохил менамояд: “фразеологизмҳои саволӣ бо ҷонишинҳои саволӣ; фразеологизмҳои саволӣ бидуни ҷонишинҳои саволӣ” [Ҳамон ҷо]. Оҳанги гуфтор, воситаҳои матнии (контекстуалии) ифодаи савол, навъҳои ҷумлаҳои саволӣ дар забони форсӣ ва ғайра аз мавзӯҳои дигари диссертатсияи мавриди таҳлил мебошанд. Ҷунонки мебинем, воситаҳои ифодаи савол дар забони форсӣ хеле муфассал баррасӣ гардидаанд ва аз лиҳози истилоҳӣ аз воситаҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ андаке фарқ доранд. Бо вучуди ин, ин фарқият танҳо дар номгузорӣ буда, моҳияти тарзу усулҳои ифодаи савол дар ду шакли ин забон фарқи калон надорад.

Х.М. Камолов дар мақолаи илмӣ худ ба ҷумлаҳои саволӣ ҳамчун воситаи асосии ифодаи савол таваҷҷуҳ намуда, таъкид месозад, ки “Дар масъалаи таснифоти ҷумлаҳои саволӣ дар забоншиносии тоҷик ақидаи ягона мушоҳида намешавад. Баъзе муҳаққиқон ҷумлаҳои саволиро дар забони тоҷикӣ вобаста ба ҳадафи гуянда ба ду навъ – ҷумлаҳои саволии асли ва ҷумлаҳои саволии риторикӣ, ҷудо намудаанд. Дар баъзе асарҳои илмӣ мавҷуд будани се навъи ҷумлаҳои саволӣ – ҷумлаҳои саволии асли ё худ хосса, ҷумлаҳои саволии риторикӣ ва ҷумлаҳои саволии водоркунанда, таъкид карда мешаванд” [Камолов, 2019, с. 116]. Хулосаҳои ин муаллиф аз таҳлили муқоисавии мисолҳои ҷумлаҳои саволии забони тоҷикӣ бо мисолҳои забони англисӣ ҷолибанд, ки омадааст: “ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ як қатор суолвожаҳои махсус истифода мегарданд. Дар ҳар ду забон саволгузорӣ дар шакли пурра ва ё нопурра сурат мегирад. Моҳиятан дар ҳар ду забон саволгузориҳо якхелаанд. Дар баробари ин, тафовут низ ба ҷашм мерасад. Саволҳои умумӣ ва махсуси забони англисӣ бо ҷумлаҳои саволии аслии забони тоҷикӣ мувофиқат менамоянд. Фарқияти асосӣ дар ду забон, пеш аз ҳама, ба масоили назарии забон, яъне ба гуруҳбандии ҷумлаҳои саволӣ вобаста аст” [Ҳамон ҷо].

Таҳқиқи муқоисавӣи дигар дар мавриди хусусиятҳои ҷумлаҳои бешаҳси саволӣ дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забони англисӣ анҷом ёфтааст [Назарова, 2023]. Матлабҳои матраҳнамуда ва хулосаҳои муаллиф мантикӣ ва асоснок ба назар мерасанд, ҷунончи: “аз рӯйи моҳияти худ хабари ҷумлаи бешаҳси саволӣ дар забони тоҷикӣ ба мубтадо эҳтиёҷ надорад. Саволи ҷумлаҳои бешаҳс ба шунаванда тааллуқ надорад ва аз ӯ ҷавоб ҳам талаб намекунад. Савол одатан ба ҳуди гуянда нигаронида шудааст. Воситаи асосии савол дар ҷумлаҳои бешаҳс ҷонишини саволии ғайришаҳсии ҷӣ? мебошад. Ин ҷонишин дар таркиби хабар омада ба ҷумла маънои саволӣ медиҳад. Бо ёрии ин ҷонишин иҷрои амал пурсида мешавад, бинобар ин қисми зиёди савол ба хабар дода мешавад. Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои бешаҳси саволӣ зиёданд. Онҳо дар нутқи бадеӣ ва нутқи гуфтугӯӣ низ вомерӯранд. Мисол: Фарзанди калониаш имсол мактаб меравад, ҷӣ бояд кард? ~ His elder child will go to school this year, what should be done?” [Ҳамон ҷо, с. 131].

Ба ҷуз таҳқиқоти махсуси марбут ба забони тоҷикӣ ва масъалаҳои таҳқиқоти муқоисавӣи воситаҳои ифодаи савол ва аҳаммият ва мавқеи онҳо дар рафти таҳқиқоти мавзӯҳои наздик ишора карда мешаванд. Масалан, З.Нурматова дар диссертатсияи номзадӣи худ дар аснои таҳқиқи сохтор ва маънои ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ба пайвандаки ки таваҷҷуҳ мекунад ва робитаи онро бо ҷонишини саволии ҷӣ? нишон медиҳад [Нурматова, 2020]. Ба ин монанд, С.М. Расулов дар диссертатсияи доктории худ дар бобати таҳқиқи ибораҳои номӣ дар назми тоҷики охири асри XIX ва аввали

асри XX қайд менамояд, ки “дар назм ҷонишинҳои саволи дар ифодаи ҳолати ботинии муаллиф, ҳиссиёт ва эҳсоси ҷаҳони ӯ аҳамияти калон доранд. Ҷонишини саволи кӣ? аз ин лиҳоз пурмаҳсул ба назар мерасад - Оташи ишқи кӣ хокам тухфа бар бод оварад? Нанги ҳастӣ обрӯи нестӣ ёд оварад [Расулов, 2018, 211-212]. Ногуфта намонад, ки ҷиҳатҳои гуногуни истеъмоли ҷонишинҳои дигари саволи (чӣ?, кадом?, чанд?, кай? ва ғ) дар ин таҳқиқи илмӣ инъикос ёфтаанд. Дар воқеъ, дар ин кор низ зарфи **кай?** ҳамчун ҷонишини саволи ишора шудааст. Муаллифи дигар Ҷ. Рудсароби хангоми таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои соддаи забонҳои тоҷикӣ ва русӣ ҷумлаҳои саволиро ба таври ҷудогона баррасӣ намуда, рӯйи пурмаҳсулии ин навъи ҷумлаҳои дар забонҳои мавриди қиёс таъкид ба амал меорад. Дар бобати умумият ва хусусияти забонҳо аз лиҳози истеъмоли ҷумлаҳои саволи муаллиф хулоса мекунад, ки “Чи дар забони тоҷикӣ ва чи дар забони русӣ савол метавонад бо воситаҳои дастурии мухталиф ифода ёбад. Воситаи асосӣ оҳанги саволи, тартиби калима ва вожаҳои саволи ҷонишин, зарф, сифат, ҳиссача маҳсуб меёбанд” [Рудсароби, 2016, с. 6-9].

Ҳамин тариқ, дар заминаи таҳлили маводди илмӣ-таҳқиқотӣ роҳҳои ифодаи саволро дар забони тоҷикӣ ба тариқи зайл тасвир кардан мумкин аст:

1. Ҷонишинҳои саволи.
2. Ҳиссачаҳои саволи.
3. Оҳанги гуфтор бо гузоштани аломати савол.
4. Вожа ва тақрибҳои зарфӣ.

5. Ҷумлаҳои саволи бо зергурӯҳҳои худ ба монанди ҷумлаҳои соф саволи, ҷумлаҳои саволи риторикӣ, ҷумлаҳои саволи водоркунанда, ҷумлаҳои саволи бешаҳс ва ғ.

Ҳамчунин, дар натиҷаи таҳлили асосҳои назариявии таҳқиқи мавзӯ метавон хулоса кард, ҷумлаи соддаи саволи бо тамоми воҳидҳои болозикр дар таркиби худ дар аксарияти кулли мавридҳо, бар истиснои ҳолатҳои ифодаи савол дар муқоламаҳо ва мавридҳои дигари истифодаи воситаҳои яккалимагӣ, воситаи асосӣ ва умумии ифодаи савол ба шумор мераванд.

Корҳои илмӣ-таҳқиқотии болозикр заминаҳои назариявии таҳқиқи моро ташкил медиҳанд, вале дар ҳеҷ кадоме аз онҳо ҷанбаи муқоиса ва тарҷумаи воситаҳои ифодаи савол дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳқиқи муфассал ва маҳсус нагардидааст.

Ҷиҳати амалии корбаст ва вижагиҳои матнии ҳар яки онро дар муқоиса ба забони англисӣ дар бобҳои минбаъдаи диссертатсияи мазкур баррасӣ менамоем.

Адабиёт:

1. Арзуманов, С., Нестеренко С. *Zaboni tojiki: учебник таджикского языка для взрослых* / С. Арзуманов. - Сталинобод, 1938. - 384 с.
2. Асади М. Собственно-вопросительные предложения в персидском и русском языках: автореф. дисс... д-ра филол. наук / Асади Мостафа. – М.: 1999.
3. Бузургзода, Л. Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ. Барои хонандагони омӯзишгоҳҳои ғоибона /Л. Бузургзода. - Сталинобод, 1942.- С. 36-55.
4. Додихудоев Р., Герценберг Л. Таърихи забони тоҷикӣ. Душанбе: Маориф, 1988. – 175 с.
5. Камолиддинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов – Душанбе: Собириён, 2010. – 279 с.
6. Камолов, Х.М. Выражение вопросов в таджикском и английском языках/Х.М. Камолов // Вестник таджикского национального университета. Серия филологических наук. – 2019. - №4. – С.116-123.
7. Каримов А.Ф. Лексико-грамматический анализ личных и лично-предметных местоимений в разносистемных языках (на материале таджикского, русского и английского языков): автореф. дисс. канд.филол.наук./А.Ф. Каримов, Душанбе, 2019. – 26 с.
8. Кенджазода М. С. Структурно-грамматические особенности простых предложений в современном таджикском литературном языке (на основе материалов

современной прозы): автореф. дисс... д-ра филол. наук /Кенджазода Манучехра Солах. - Душанбе, 2021. - 50 с.

9. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. Душанбе, 2011. – 385 с.

10. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷ. 2. Забоншиносӣ. – Душанбе: Адиб, 2005 (нашри аввал: -Душанбе: Ирфон, 1977). – 350 с.

11. Мирзоев, А., Ниёзӣ Ш., Гафуров М. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. К.2. Барои мактабҳои ноপুরра ва миёна/ А. Мирзоев., Ш. Ниёзӣ Ш., М. Гафуров. - Сталинобод: Нашр. дав. Тоҷикистон, 1948 - 124с.

12. Назарова М.Р. Хусусиятҳои ҷумлаҳои бешаҳси саволӣ дар забони тоҷикӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо ба забони англисӣ /М.Р.Назарова//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2023. - №10. – С.131-136.

13. Ниёзмӯҳаммадов Б. (муҳаррир). Забони адабии ҳозираи тоҷик (Китоби дарсии мактабҳои олии). – Душанбе, 1970. – 258 с.

14. Ниёзмӯҳаммадов Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Сталинобод: Нашриёти давлатии адабиёти таълимӣ-педагогии Тоҷикистон, 1960. – 112 с.

15. Нурматова З.Ш. Сравнительная характеристика структуры и семантики СПП с придаточными атрибутивными компонентами в таджикском и русском языках: дисс... канд. филол. наук /Нурматова Заррина Шерматова. - Душанбе, 2020. - 172 с.

16. Расулов С.М. Именные словосочетания в таджикской поэзии конца XIX начала XX вв.: дисс... д-ра филол. наук /Расулов Сухайли Мирқозиевич. - Душанбе, 2018. - 416 с.

17. Рудсароби Джафар. Сравнительный анализ простых предложений таджикского и русского языков (на примере поэмы «Калила и Димна» Насруллоха Мунши)//Исследовательский журнал русского языка и литературы, Vol. 8.2016 (2), С.97-102.

18. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ. Зери таҳрири аъзо-корреспонденти АФ РСС Тоҷикистон М.Ф. Фозилов, Нашриёти “Дониш”, Душанбе, 1972, - 235 с.

19. Собиржанов, С. Собственно вопросительные предложения в современном таджикском литературном языке. Автореф. дисс. канд. филол. наук.// С. Собиржанов - Душанбе, 1985. - 23 с.

20. Собирҷонов С. Як навъи ҷумлаи саволии водоркунанда / С. Собирҷонов // Паёми Донишгоҳ. Филология 4. –Душанбе, 1993. – С. 93-101. Собирҷонов С. Оид ба як воситаи ифодаи ҷумлаҳои саволии ғайриаслӣ / С. Собирҷонов // Вазифаи воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор. –Душанбе, 1995. – С. 92-101.

21. Rastorgueva V.S. A Short Sketch of Tajik Grammar. Translated and Edited by Herbert H. Paper. USA, Indiana University. – 1963. – 110 p.

22. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX). Иборат аз ду ҷилд / дар зери таҳрири М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 1900 с.

БАРРАСИИ САРЧАШМАҲОИ ИЛМӢ ОИД БА ПАЖУҲИШИ РОҲҲОИ ИФОДАИ САВОЛ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур паҳлуҳои гуногуни ифодаи савол дар забони тоҷикиро фаро мегирад. Дар он сарчашмаҳои илмӣ оид ба пажуҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Аз маълумоти луғатномаҳо метавон чунин хулоса кард, ки маънои аслии вожаи «савол» пурсиш, дарёфти иттилоот, мурочиат чихати гирифтани маълумот ва ё мушаххас кардани он мебошад ва тобишҳои маъноии дигари он аз ҳамин маънои асли бармеоянд.

Муаллиф қайд менамояд, ки масъалаҳои марбут ба ифодаи савол дар забони тоҷикӣ аз ҷониби муҳаққиқони ватанӣ мавриди омӯзишу баррасӣ қарор гирифтаанд.

Яке аз сарчашмаҳои нисбатан комил ва фарогири таҳқиқи яке аз воситаҳои ифодаи савол – ҷонишинҳои саволӣ ба қалами забоншиноси тоҷик Б.Сиёев тааллуқ дорад, ки ханӯз

солҳои 70-уми қарни гузашта сурат гирифтааст. Дар кори мазкур дар радифи намудҳои дигари ҷонишинҳои забони тоҷикӣ ҷонишинҳои саволи низ ба таври муфассал баррасӣ шудаанд.

Калидвожаҳо: савол, забони тоҷикӣ, сарчашмаи илмӣ, пажӯҳиш, баррасӣ, маълумот, луғат, ҳулоса, иттилоот, мурочиат, маъно, забоншинос, муҳаққик

ОБЗОР НАУЧНЫХ ИСТОЧНИКОВ ПО ИССЛЕДОВАНИЮ СПОСОБОВ ВЫРАЖЕНИЯ ВОПРОСОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются различные аспекты вопросительного выражения в таджикском языке. В ней обсуждаются научные источники по исследованию способов выражения вопросов на таджикском языке.

Из данных словарей можно сделать вывод, что первоначальное значение слова «вопрос» — спросить, найти информацию, обратиться за информацией или уточнить ее, а другие его значения происходят из этого первоначального значения.

Автор отмечает, что вопросы, связанные с выражением вопросов в таджикском языке, изучаются и обсуждаются отечественными исследователями.

Один из сравнительно полных и исчерпывающих источников исследования одного из средств выражения вопросов - вопросительных местоимений принадлежит таджикскому лингвисту Б. Сиёеву, которое было проведено еще в 70-х годах прошлого века. Вопросительные местоимения подробно рассматриваются в данной работе наряду с другими видами местоимений таджикского языка.

Ключевые слова: вопрос, таджикский язык, научный источник, исследование, рецензия, информация, словарь, заключение, информация, справка, значение, лингвист, исследователь.

REVIEW OF SCIENTIFIC SOURCES ON THE STUDY OF WAYS OF EXPRESSING QUESTIONS IN THE TAJIK LANGUAGE

This article examines various aspects of interrogative expression in the Tajik language. It discusses scientific sources on the study of ways of expressing questions in the Tajik language.

From these dictionaries, we can conclude that the original meaning of the word "question" is to ask, to find information, to seek information or to clarify it, and its other meanings come from this original meaning.

The author notes that issues related to the expression of questions in the Tajik language are studied and discussed by domestic researchers.

One of the comparatively complete and exhaustive sources of research on one of the means of expressing questions - interrogative pronouns belongs to the Tajik linguist B. Siyoev, which was conducted back in the 70s of the last century. Interrogative pronouns are examined in detail in this work along with other types of pronouns of the Tajik language.

Key words: question, Tajik language, scientific source, research, review, information, dictionary, conclusion, information, reference, meaning, linguist, researcher.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳакимова Заррина Абдуалимовна - ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360, ҚТ, Кӯлоб, кӯч. С. Сафаров 16. Тел (992) 988 80 88 40

Сведения об авторе: Хакимова Зарина Абдуалимовна – ассистент кафедры иностранных языков Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г. Куляб, ул. С. Сафарова 16. Тел.(992) 988 80 88 40.

Information about the author: Khakimova Zarina Abdualimovna - assistant of the Department of Foreign Languages of the Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, st. S. Safarova 16. Tel. (992) 988 80 88 40

МУНДАРИЧА – СОДЕРЖАНИЕ

ТАЪРИХ ВА БОСТОНШИНОСӢ

1. **Алимшоев М.М., Чоршанбиева О.А.** Накши Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таъмини амнияти озуқаворӣ дар ВМКБ-и Ҷумҳурии Тоҷикистон (1996-2023)5
2. **Қараев Ф.Қ., Камолов Ф.** Ҳаёти маданӣ ва фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои Чанги Бузургӣ Ватанӣ (1941-1945).....9
3. **Муминов Ф.А.** Дастовардҳои бузурги сиёсати хориҷии Тоҷикистон дар миёни институтҳои минтақавию, байналмилалӣ.....17

ПЕДАГОГИКА

1. **Сафаров Ш.А., Шарифов М.** Проблема формирования здорового образа жизни в психолого-педагогической науке.....25
2. **Аханов Б.Ф., Мусакулов К.Т., Умаров А.А., Жанибекова Э.Ж.** Подготовка студентов к профессиональной деятельности в условиях кредитной системы образования...31
3. **Исмоилова М.К.** Истифодаи технологияи инноватсионӣ ва компютерӣ дар тадриси фанни химия.....37
4. **Мирзоева Б.И.** Тарбияи меҳнатӣ ва ҳунарҳои мардумӣ дар оила.....42
5. **Бобоев М.Қ.** Тарбияи ҳарбӣ-ватандӯстии хонандагон дар эҷодиёти мутафаккирони форсу тоҷик.....48
6. **Имомов Х.Ш.** Вазифаҳо ва мазмуни тарбияи иқтисодии хонандагон дар марҳилаи кунунӣ.....
7. **Қурбонов Н.Н.** Асосҳои назариявии рушди салоҳиятҳои касбии омӯзгори технологияҳои иттилоотии муассисаи таҳсилоти умумӣ60
8. **Маҳсидинов Б.С.** Истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ барои баланд бардоштани сифати таълим.....67
9. **Моҳираи Ҳ.** Асосҳои илмӣ-педагогии истифодаи технологияи иттилоотӣ дар чараёни омӯзиши химия (дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ)72
10. **Одинаева Т.Х.** Моҳияти маҳорат ва малакаи арзёбии донишҷӯён дар раванди таълим.....77
11. **Рахмонова С.С.** Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности в практическом курсе русского языка.....82
12. **Саидов П.А.** Заминаҳои муосири рушди омодагии омӯзгорон.....86
13. **Сафаров В.С.** Сущностные характеристики и квалификационные критерии монологической речи.....93
14. **Тураев З.Н., Ҳалимов К.А., Усмонова Д.С.** Хусусиятҳои ҳамгироии фаъолиятҳои экологӣ-кишваршиносӣ ҳамчун омилҳои ташаккули шуури экологии хонандагон.....100
15. **Ҳалимова Ф.А.** Ташаккули масъулиятнокии касбии омӯзгорони ояндаи синфҳои ибтидоӣ: ҷанбаҳои назариявӣ ва методологӣ.....107
16. **Шеров Р.А.** Развитие положительных навыков общения у младших школьников.....112
17. **Эргашева Ш.К.** Методика и организация актуализации мотивов учебной деятельности студентов в условиях кредитной технологии обучения (на примере русского языка).....120
18. **Каримзода А.Н.** Амсиласозии компютериҳои кунуни Ом барои қитъаи занҷир.....128

ФИЛОЛОГИЯ

1. **Раҳимов А.А., Боровицкая Л.А.** Иллюстрация к материалам как часть воплощения авторского замысла в русскоязычной прессе Таджикистана.....138
2. **Маҳкамзода Д.С.** Азҳудкунии водии Вахш дар публицистикаи маҳаллӣ (дар мисоли «Файзи замини падарон»-и Амиршо Миралиев).....146
3. **Сафарзода М.А.** Реклама, PR ва бренд – журналистика: умумият ва тафовут.....153

4. Шарипов С.И., Ганиева Н.М. Баррасии соҳаи сайёҳӣ дар Паёмҳои солони Пешвои миллат.....	157
5. Асоева К.А. Синтаксическая нечленимость словосочетаний, выполняющих функцию одного члена предложения.....	162
6. Сафарзода Э. Баррасии масоили сиёсии замон дар “Сиёсатнома” (дар заминаи омӯзиши ташаккули публитсистикаи сиёсӣ).....	169
7. Охунзода Н. Таҷассуми сохтмони НБО-и «Роғун» дар «Кафшергар» (дар хусуси асари «Кафшергар»-и нависанда Равшан Махсумзод).....	177
8. Чурақулов Б.Р. Истилоҳоти нақлиёти бисёрмаъно ва омоним ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	191
9. Эшматов З.А. Ташаккул ва рушди низоми телевизион дар Тоҷикистон дар замони соҳибистиклолӣ.....	198
10. Шарипов С.И., Азизова Б.Н. Вижагиҳои мундариҷавии публитсистикаи Ҷамолиддин Сайфиддин.....	203
11. Исмоилова М.И. Самадова Д.Х. Мавқеи матбуот дар инъикоси масоили хушунат нисбат ба бонувон (дар мисоли нашри «Ҳақиқати Суғд» дар соли 2016-2020).....	208
12. Сафарзода М.Н. Амнияти иттилоотӣ ва ҳифзи фазои иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон: мушқилот ва дурнамо.....	215
13. Алишери А. Ҷанбаҳои иҷтимоии телевизион ва таъсири он ба ҳаёти инсон.....	221
14. Саидова Н.А. Хусусиятҳои луғавӣ ва грамматикӣ зарфҳои сабаб ва мақсад дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар асоси маводи “Ёддоштҳо”-и Садриддин Айнӣ.....	227
15. Ёрова С.Н. Количественное и качественное развитие основных компонентов предметно-признаковых блоков ря и тя.....	232
16. Одинаева Г.М. Мазмун ва мундариҷаи достони «Эҳёнома»-и Ҳақназар Ғоиб...239	
17. Қаюмова М.Б. Баъзе қабатҳои забони антропонимияи Кӯлоб ва патронимҳои номсози онҳо.....	247
18. Искандари О. Вижагиҳои сабки ашъори Абдуллоҳи Ансорӣ.....	254
19. Каримова М. Лингвокультурологический анализ фразеологических единиц с числовым компонентом «семь» в таҷикском, русском и английском языках.....	259
20. Мавлянова М.З. Нақши гӯшаи «Анбӯр» дар таҷассуми камбудиҳои ҷомеа.....	264
21. Муродов Р.Н. Эффективное использование различных методов и приемов при построении работ над освоением терминологической лексики студентами таҷикских вузов.....	269
22. Гафарова К.Т. Грамматические особенности швабского диалекта.....	274
23. Ҳақимова З.А. Баррасии сарчашмаҳои илмӣ оид ба паҷуҳиши роҳҳои ифодаи савол дар забони тоҷикӣ.....	280

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Дар маҷаллаи илмӣ «**Паёми Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ**» мақолаҳои илмие, ки натиҷаи таҳқиқоти соҳаи **илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таъриху бостоншиносиро** фаро мегиранд, нашр карда мешаванд.

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмӣ:

1. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 2 см, фосилаи байни сатрҳо 1,0 см ва формати A4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 5 саҳифа ва на беш аз 14 саҳифа;

2. Индекси ТДУ (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

3. Номи мақола бо ҳарфҳои калон;

4. Насаб, дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Сатторзода М.Ш.);

5. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола қору фаъолият менамоя (н) д;

6. Матни асосии мақола на камтар аз 5 саҳифа (схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);

7. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;

8. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 10 номгӯи адабиёти илмӣ. Адабиёт ба тартиби алифбой оварда мешавад. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаи охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад.

9. Намунаи таҳияи адабиёт: нишон додани манбаи иқтибос дар матн ба таври зер: [3, с. 24], [3, с. 24; 7, с. 53], ки ин ҷо рақами аввал манбаи истифодашуда ва рақами дувум саҳифа;

10. Рӯйхати адабиёти истифодашуда ба забони аслии китобӣ;

11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 10 ва на бештар аз 20 сатр, калидвожаҳо аз 10 то 15 номгӯӣ;

12. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ). Маълумот дар бораи муаллиф ба тартиби зайл оварда мешавад: насаб, ном, номи падар, дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошад), вазифа ва ҷои қор, телефон ва почтаи электронӣ;

13. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;

14. Мақолаи аспирант, докторанти PhD, унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ мушовири илмӣ ва ё мудири кафедра қабул карда мешавад;

15. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ва доктори илм қабул карда мешавад;

16. Мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририя дар муддати 10 рӯз баррасӣ мегардад.

Мақолаҳои илмие, ки барои нашр ба маҷалла пешниҳод мегарданд, бояд тақризи мусбӣ мутахассиси соҳаи дахлдорро дошта бошанд.

Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки матни мақоларо таҳрир ва кӯтоҳ намояд.

Мақолаҳои, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, аз ҷониби ҳайати таҳририя барои нашр тавсия наметаваранд.

Нишонӣ барои дастрасии маълумоти иловагӣ:

Маълумоти иловагӣ: www.vestnik.kgu.tj, тел: 918-48-44-05.

**ВЕСТНИК
КУЛЯБСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ АБУАБДУЛЛОХ РУДАКИ**

Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Научный журнал «Вестник Кулябского государственного университета имени Абуабдуллох Рудаки» основан в 2009 г. Выходит 4 раз в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан от 12.04.2022 г., №245/МҚ-97. Журнал принимает научные статьи по трем направлениям: исторические и археологические, педагогические и филологические науки

Журнал включен в Реестр рецензируемых научных изданий Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан с 1.06.2022, №174/м.
(перерегистрирован от 6.09.2024 № 299/м)

Журнал включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ), регулярно предоставляет в РИНЦ информацию в виде методанных.
Полная текстовая версия журнала доступна на сайте издания
(vestnik.kgu.tj).

**ВЕСТНИК
Кулябского государственного университета имени
Абуабдуллох Рудаки
Серия исторические и археологические, педагогические и филологические науки
3 (36) 2024**

Над номером работали:
Главный редактор: Рахмон Д.С.
Заместитель главного редактора: Рафиев С.А.
Ответственный секретарь: Сафарзода М.Н.

735360, Республика Таджикистан, г. Куляб, улица С.Сафарова, 16
Сайт журнала: vestnik.kgu.tj
E-mail: rayom@kgu.tj
Тел.: 8(3322) 2-41-06

Отпечатано в типографии ООО «ИСТИКЛОЛ-2019»
734042, г. Душанбе, Формат 60x84 1/16. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 60 экз. Уч. изд. л. 291, усл. п.л. 18,187.
Подписано в печать 30.09.2024. Заказ №2024/09-24